İmam
Mâverdî
Edebü'd-Dünya
Ve'd-Din
İslam'da Dünya ve Din Edebi
İlk harf
YAYINEVİ

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI Library Cataloging-in-Publication Data (CIP)
Edebü'd-Dünya Ve'd-Din / İslâm'da Dünya ve Din Edebi
Yazar: Ali b. Muhammed b. Habib Ebû'l-Hasen el-Basrî el-Mâverdî; Tercüme: Ersan Urcan
ISBN: 978-605-81663-7-0 Ebat: 15,0 x 21,5 cm, 759 s.
1. Mâverdî 2. Ahlak 3. Tasavvuf

© İlk Harf Yayınevi, 2018
Kitabın tüm yayın hakları "İlk Harf Yayınevi"ne aittir.
Sertifika No:33723

• İlk Harf Yayınevi, 48
Tasavvuf Serisi, 35

• ISBN
978-605-81663-7-0

• Kitabın Orijinal İsmi
Edebü'd-Dünya Ve'd-Din

• Yazar
Ali b. Muhammed b. Habib Ebû'l-Hasen el-Basrî el-Mâverdî

• Tercüme
Ersan Urcan

• Yayın Yönetmeni
Serdar Çelik

• Editör
Nurgül Dere

• Sayfa Düzeni
DBY Ajans

• Kapak Tasarımı
Sercan Arslan

• Basım Tarihi
1. Baskı, İstanbul, Mayıs 2018

• Baskı / Cilt
Enes Basın Yayın ve Matbaacılık Ltd. Şti.
Litros Yolu Fatih Sanayi Sitesi No:12/210 Topkapı/İstanbul
Tel: 0 212 501 47 63 Sertifika No:12469

• **İLK HARF YAYINEVİ**
Genel Dağıtım
Çelik Yayınevi
(Sertifika No, 14710)
Ticarethane Sokak No: 19/A Cağaloğlu - Fatih / İstanbul
Tel: +90 212 511 28 11 - 513 73 19 • Fax: +90 212 511 28 12
www.celikyayinevi.com • info@celikyayınevi.com

Ali b. Muhammed b. Habib Ebû'l-Hasen el-Basrî
İmam Mâverdî

Edebü'd-Dünya Ve'd-Din
İslâm'da Dünya ve Din Edebi

Tercüme
Ersan Urcan

İlkharf Yayınevi

İmam Mâverdî'nin Hayatı ve Eserleri

Hayatı

Asıl adı Ali b. Muhammed b. Habib Ebû'l-Hasen el-Basrî el-Mâverdî'dir. Lakabı Akda'l-Kudât, künyesi ise Ebû'l-Hasen'dir. Hicri 364'te (974–75) Basra'da doğdu. Ailesi gül suyu (mâu'l-verd) yapımı ve satışıyla uğraştığı için, ona nispeten "Mâverdî" lakabıyla tanındı. İlk tahsilini memleketi Basra'da Mutezile âlimi Abdülvahid b. Hüseyn es-Saymerî'den (ö. 436/1045) aldı. Daha sonra Bağdat'a giderek Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Bâfî (ö. 398/929) ve Ebû Hamid el-İsferâyînî (ö. 406/1016) gibi âlimlerden ilim tahsil etti. Ebû Ali Hasan b. Ali el-Cebelî (ö. 439/1048), Muhammed b. Adî el-Minkarî ve Ebû'l-Kâsım İbnü'l-Mâristânî'nin de aralarında bulunduğu birçok ulemâdan hadis dinledi. Hanefî fakihi Kudûrî'den (ö. 428/1037) faydalandı. Başta Nîşâbur yakınlarındaki Üstüvâ olmak üzere birkaç bölgede kadılık yaptıktan sonra tekrar Bağdat'a döndü. Orada fıkıh, fıkıh usûlü, tefsir ve ahlâk dersleri verdi ve aynı zamanda hadis rivâyet etti.

Mâverdî Bağdat'ta ikamet ederken, halîfe Celâlüddevle İbn Büveyh, 429/1037 yılının Ramazan ayında kendi ismine "Şâhinşah-melikülmülûk" lakabının eklenmesini ve bu şekilde hutbelerde okunmasını emretmişti. Mâverdî, Celâlüddevle'nin yakınında bulunmasına ve ona hizmet etmesine rağmen, böyle bir lakabın ona verilemeyeceğine dair fetva vermiş ve halifenin bu emrine şiddetle karşı çıkmıştı. Sözüne delil olarak da Allah Rasûlü'nün (s.a.v) **"Kıyâmet gününde Allah nezdinde isimlerin en âdisi, başında "melikü'l-emlâk" olan isimdir"**[1] hadisini göstermiştir. Oysa Celâlüddevle, o günler için kendisine muhalefet edenleri şiddetle cezalandırabilecek siyâsî güce de sahipti. Mâverdî, bu durumu biliyordu. Buna rağmen hakkı söylemekten çekinmemişti. Bunu duyan Celâlüddevle, Mâverdî'yi huzuruna çağırmış ve Mâverdî de bu durumdan tedirgin olmuştu. Onun bu durumunu fark eden halîfe ona şöyle dedi:

“Ben şuna eminim ki; eğer sen birine yakınlık gösterseydin, mutlaka o kişi ben olurdum. Öyle sanıyorum ki seni bu fetvayı vermeye sevk eden sadece dini gayretin ve bu konudaki hassasiyetindir. Bu itibarla benim nazarımda senin sevgin daha da artmıştır.”

Bu olaydan bir süre sonra Mâverdî’ye halîfe tarafından “Akda’l-kudât” unvanı verilmiştir. Her ne kadar “Kadıların en üstünü” anlamına gelen bu unvana, Allah (c.c.)’ın “Ahkemü’l Hâkimîn” sıfatıyla aynı mânâya geldiğini ileri sürerek, Ebû Abdullah es-Saymerî (ö.436/1045) ve Ebû’t-Tayyib et-Taberî (450/1059) gibi fakîhler karşı çıkmışlarsa da, İmam Mâverdî vefatına kadar bu lakabıyla anılmaya devam etmiştir.

Mâverdî, hicri 422, 428 ve 435 yıllarında dönemin halifesi Kâim Biemrillah tarafından gönderilen bazı diplomatik heyetlerle beraber yurtdışındaki siyâsî görüşmelerde bulunmuştu. Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey’e gönderilen diplomatlar arasında yer almış ve barış görüşmelerinde kritik rol üstlenmişti. Mâverdî, hem kendi ülkesinde hem ülke haricindeki görüşmelerinde emirlerin ikram ve ihsanına mazhar olmuş ve onların saygınlığını kazanmıştı. Kadılık maaşının yanında elde ettiği bu tür gelirler sayesinde refah içinde bir hayat sürmüştür. 437 yılında (1045–46) Reîsü’r-rüesâ İbnü’l-Müslime’nin vezirliğe getirilmesinden sonra Mâverdî, artık siyaseti tamamen bırakmış, tedris ve telif faaliyetleriyle meşgul olmuştur. 30 Rebîyü’l-Evvel 450 (27 Mayıs 1058) yılında 86 yaşında Bağdat’ta vefat eden Mâverdî’nin cenazesi Bâbü’l-Harb semtindeki kabristana defnedilmiştir. Cenaze namazı, vefatının ertesi günü kendi talebesi olan meşhur Hatîb el-Bağdâdî (ö.463) tarafından kıldırılmıştır. Şâfiî âlimlerinden Kadı Ebû’t-Tayyib et-Taberî’nin vefatından on bir gün sonra âhirete irtihal etmiştir. Cenaze merasimine devlet büyükleri ve ulemâ da iştirak etmiştir.

İmam Mâverdî, tefsir, hadis, kelam, fıkıh, fıkıh usûlü ve edebiyat sahalarında engin bilgiye sahipti. Bunun yanı sıra felsefe, siyaset, ahlâk gibi ilim dallarında da söz sahibi olduğu telif ettiği eserlerden anlaşılmaktadır. Mâverdî, ahlâk ve edep sahibi, ciddi, vakur, aynı zamanda halim selim bir insandı. Fikri zenginliği ve üslup güzelliği ile tanınırdı.

Mâverdî, en çok fıkıh sahasında meşhur olmuş bir âlimdir. Basra’da Ebû’l-Kâsım es-Saymerî’den (ö.436/1045) Bağdat’ta da Ebû Hamid el-İsferâyînî’den (ö.406/1016) ders almış ve bir müddet sonra kendisi de önde gelen Şâfiî mezhebi fakihlerinden biri olmuştur. Öyle ki halk onu artık “Mezhep hâfızı” olarak kabul etmiştir.

Mâverdî’nin Eserleri

Mâverdî çeşitli dallarda eserler yazarak ilim dünyasına büyük katkılarda bulunmuştur. Onun bir çok ilim dalında eserler verdiği rivâyetler arasındadır. Bu da onun ilim sahasında ne kadar büyük bir insan olduğuna işaret eder. Mâverdî’nin ulaşılabilen eserleri şunlardır:

1- **Edebü’d Dünya ve’d Din:** Mâverdî’nin el-Ahkâmu’s-Sultaniyye’sinden sonra en meşhur eseridir. Dinî ve dünyevî edep ölçülerine yer veren bir ahlâk kitabıdır. Eserde davranış ölçüleri âyet, hadis, şiir, emsal ve hikmetli sözlerden istişhad[2] getirilerek anlatılmaya çalışılmıştır. Mâverdî bu eserini beş bölüme ayırmıştır.

Birinci bölüm; geleneksel İslâm ahlâkının ana konularından olan akıl-heva çatışması hakkındadır. Bu münasebetle aklın tarifi ve mahiyeti, akıl-tecrübe ilişkisi gibi konular üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde; bilginin değeri, ilim-din münasebeti, insanların ilme ve ilim adamlarına bakışı, eğitim ve öğretim metotları ve kuralları, öğrenci-öğretmen münasebetleri, ilim-amel ilişkisi, ilim adamlarının ahlâkî görev ve sorumlulukları işlenir.

Üçüncü bölümde; din âdâbından bahsedilir. Bu bölümde dinin yalnızca Allah ile kul ilişkisini düzenleyen bir kurum olmanın ötesinde, insanların gerek Allah’a, gerekse diğer varlıklara karşı olan bütün yükümlülüklerini ve münasebetlerini düzenleyen bir kanunlar sistemi olarak ele alınmıştır.

Dördüncü bölüm ise; eserin en önemli ve orijinal yönünü oluşturur. İnsanın sosyal bir varlık olduğu düşüncesi üzerinde kurulan bu bölümde, tecrübelere dayalı, tutarlı ve yaşanabilir bir ahlâk anlayışı ortaya konmuştur. Mâverdî, sosyal uyum ve dayanışmayı, insanlar arasındaki imkân farklılıklarına bağlamakta, mutlak eşitliğin ihtiyaç-yardım ilişkisini ortadan kaldıracağını, dolayısı ile toplumu yıkacağını düşünmüştür.

Edebü’n Nefs ismini taşıyan beşinci bölümde ahlâk eğitiminde başkalarının bilgi ve tecrübelerinden faydalanma ve kişisel çaba şeklinde olmak üzere iki yol bulunduğu kabul edilerek geleneksel İslâm ahlâkında fazîlet ve rezil sayılan duygu ve davranışlar, bu iki başlık altında geniş bir şekilde incelenmiştir.

Bu eser hanzade diye tanınan Erzincanlı Üveys Vefa b. Muhammed b. Ahmed tarafından Minhacu’l Yakin Şarhu Edebi’d Dünya ve’d Din adıyla şerh edilmiştir (İstanbul h.1328). Şârih, basılmış ve basılmamış beş nüshayı karşılaştırdığını; tefsir, hadis ve divan türündeki kitaplara başvurarak

kaynak ve usûl düzeltmeleri yaptığını belirtmektedir. Şerhte gramer tahlilleri, terimlere getirilen tarifler ve genel açıklamalar yanında, asıl metinde adları geçen sahâbî, edip, şair, filozof ve diğer kişilerin kısa biyografileri verilmiştir. Şerhte ayrıca çeşitli âlim ve edebiyatçılardan nakillerde bulunulmuş, Abdurrahman Câmî ve Sa'dî-i Şirâzî gibi bazı İran şairlerinin Farsça manzumelerine ve Türkçe beyitlerine de yer verilmiştir.

2- **Ahkamu's Sultaniyye:** Mâverdî'nin sadece İslâm dünyasında değil, aynı zamanda Batıda da ün kazanmış eseridir. Eserin tam adı "el-Ahkâmu's-Sultâniyye ve'l-Vilâyâtü'd-Dîniyye"dir. Eserin, Abbâsî halifesi Kâdir Billah (ö.422/1031) veya Kâim Biemrillah'ın (ö.463/1075) isteği üzerine yazıldığına dair ihtilaf vardır. Eserin konusunu devletin esas teşkilat ve idaresiyle ilgili fıkhî ahkâm oluşturmaktadır. Görüldüğü üzere Mâverdî'nin ele aldığı konular devletin esas teşkilatı, hukûkî, idarî ve malî yapısıyla ilgili ana meseleleri kapsamaktadır. Bu eser; İngilizce, Fransızca, Türkçe (trc. Ali Şafak, el-Ahkâmu's Sultâniyye: İslâm'da Hilâfet ve Devlet Hukuku, İstanbul I396/ 1976, 1994), Farsça, Urduca ve Flemenkçe'ye çevirileri yapılmıştır. Eserin Arapça aslının ilk baskısı 1853 senesinde Alman müsteşrik Max Enger tarafından "Mawerdii Constitutiones Politicae" adı altında Bonn'da basılmıştır.

3- A'lâmü'n-Nübüvve: Bu eser, kelam ilminin en önemli konularından olan "Nübüvvet" meselesini esas alarak telif edilmiştir.

4- Kavânînü'l-Vizâre ve Siyâsetü'l-Mülk (Edebü'l-Vezîr): Mâverdî, eserde devlet idaresindeki vezirlerin ne gibi vasıflara sahip olması gerektiğinden ve onların uymak zorunda oldukları kurallardan bahseder. Kitapta; devlet idaresinde bulunan vezirlerin başarılı olması için nasıl bir siyaset izlemeleri konusunda yol gösterilmektedir. Eser Şirvânizâde Mehmed Rüşdü Paşa tarafında Türkçeye çevrilmiştir. Eser ilk defa 1348/1929 yılında Abdülazîz el-Hancî tarafından "Edebü'l-vezîr" ismiyle neşredilmiştir.

5- Edebü'l-Kadı: Bu eser ilk defa 1971 yılında Bağdatlı araştırmacı Muhyî Hilâl Sirhân tarafından neşre hazırlanmış ve iki cilt hâlinde Bağdat'ta basılmıştır. Müellif bu eserde hâkimlik müessesesini bütün detaylarıyla ele almıştır. Kadı'nın hüküm verme durumunda bir hukuk âlimi olması gerektiğini söyleyen Mâverdî, hâkimlik müessesesini de halk arasında adaleti sağlayacak bir kurum olarak tarif etmiştir. Müellif, Kur'ân, sünnet, icma ve kıyası İslâm hukukunun temel kaynakları olarak göstermiş ve bunları usûl yönünden incelemiştir.

6- el-Hâvi'l-Kebir: Bu eser aslında İmâm Şâfiî (ö.204/819)'nin meşhur talebelerinden Ebû İbrâhîm el-Müzenî (ö.264/878)'nin Şâfiî fıkhının temel kaynaklarından biri olan "el-Muhtasar" isimli kitabın şerhidir. Fakat bu esere sadece bir şerh kitabı gözüyle bakılmamalıdır. Çünkü Mâverdî, Müzenî'nin eserini başlık ve konuları temel kabul ederek fıkıh meselelerini enine boyuna incelemiş, ihtilaflı konuları ele alarak bunlar hakkında geniş bilgiler vermiştir. Kâtip Çelebî'nin "Şâfiî mezhebinde bu kitabın bir benzeri telif olunmamıştır" sözü, bu eserin ne kadar önemli bir çalışma olduğunu göstermektedir.

7- el-İknâ: Rivâyete göre Halife Kâdir-Billâh, dört mezhebin önde gelen fakihlerinden birer muhtasar fıkıh kitabı hazırlamalarını istemişti. Hanefî mezhebinden Ebû'l-Hüseyn el-Kudûrî (428/1037) "el-Muhtasar"ını, Kâdî Muhammed el-Bağdâdî Mâlikî mezhebine ait bir muhtasar yazmış, Mâverdî de Şâfiî mezhebi üzere muhtasar bir eser telif ederek halifeye takdim etmişlerdir. Halife eserleri inceledikten sonra en çok Mâverdî'nin muhtasarını beğenmiştir. Müellif, biri dört bin varak olabildiğince geniş, diğeri ise kırk varak oldukça öz, iki fıkıh kitabı telif ettiğini söylemektedir. Öyle anlaşılıyor ki, eserin birincisi "el-Hâvî" diğeri ise "el-İknâ'dır". 84 eser 1982 senesinde Kuveyt'te Hıdır Muhammed Hıdır'ın tahkikiyle neşredilmiştir.

8- Teshîlü'n-Nazar ve Ta'cîlü'z-Zafer: Eser, devlet ahlâkı, siyaset ve kamu idaresiyle ilgili mevzulardan bahsetmekte ve devletin kurulup korunması için nelere dikkat edilmesi gerektiğini açıklamaktadır. Müellif eseri yazarken hem idarecilerin hem de halkın ıslahına dair gerçekçi ve pratik bir kitap yazmayı amaçladığını bildirmektedir. (Maverdî, Teshilü'n Nazar ve Ta'cilü'z Zafer, thk. Rıdvan Seyyid, Dârü'l-Ulumi'l-Arabiyye, Beyrut, 1987. Mukaddime.)

9- Nasîhatü'l-Mülûk: Maverdî bu eserde şehvetin, hevâ ve hevesin hastalıklarının tedavi edilmesinin yöntemleri, nefsin eğitimi, nasihatleri kabul etmeye teşvik, meliklerin durumu, halkının yönetimi, düşmanlara karşı alınacak tedbirler, aile idaresi ve ordu yönetimi gibi konuları on bölümde ele almıştır. Yazar eseri telif etmedeki amacını şöyle açıklar: Biz "Nasîhatü'l Mülûk" isimli kitabımızı sultanlara, onların tebaalarına olan merhametini ortaya çıkarmak için kaleme aldık. İçerisinde doğru nasihat ve apaçık öğüt bulunan eserimizi kim okur, onu inceler, ona kulak verir ve gerekli ilgiyi gösterirse, benim kendisine en büyük dost ve yardımcı olduğumu bilmiş olsun. (Maverdî, Nasîhatü'l-Mülûk, thk. Hıdır

Muhammed Hıdır, Mektebetü'l-Felâh, Kuveyt 1983, Mukaddime.) Eser, Mustafa Sarıbıyık tarafından doktora tezi olarak çalışılmış ve aynı şahıs tarafından 2000 yılında Türkçe çevirisi yapılarak basılmıştır.(Mâverdî, Nasîhatü'l-Mülûk, (çev. Mustafa Sarıbıyık, Siyaset sanatı) , Kırkambar Kitapları, İstanbul 2004.)

10- el-Emsâl ve'l-Hikem: Eser on bölüme ayrılmış, her bölüme bir biriyle uyumlu otuz hadis-i şerîf, otuz atasözü, ve otuz beyitlik şiir konulmuştur. Dolayısıyla eserde üç yüz hikmetli söz, üç yüz hadîs-i şerîf ve üç yüz beyit yer almıştır. Eser Fuad Abdü'lmü'min Ahmed tarafından 1981 senesinde İskenderiye'de neşredilmiştir.

11- Tefsîrü'l-Kur'ân (en-Nüket ve'l Uyun): Eser, bir tefsir kitabı olmakla beraber Kur'ân'ın tüm âyetlerini ihtiva etmemektedir. Mâverdî eserinde Kur'ân'ın tüm âyetlerini tefsir etmeye ihtiyaç duymamış; sadece gerekli gördüğü âyet ve sûreleri incelemiştir. Kaynakları arasında hadis, sahâbe ve tâbiîn sözleri yanında, Yahya b. Sellâm, Muhammed b. Cerîr et-Taberî, Câhiz, Zeccâc, Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ gibi müfessirlerin görüşleri bulunmaktadır. Eserdeki rivâyetlerin çoğu isnadsızdır. Âyetlerin sebeb-i nüzûlü konusunda açıklamalarda bulunulmuş, muğlâk kelimeleri açıklanmış ve bazı anlaşılmayan ifadelerin anlamları verilmiştir. Eserde müteşâbihler te'vil edilmiş, kıraat farklılıkları ve ihtilaflarla beraber fıkhî hükümler üzerinde de durulmuştur.

Ebû Davud, Edeb 69.

Şâhit gösterme, şâhit tutma.

BİRİNCİ BÖLÜM:

AKLIN İYİLİĞİ VE NEFSİN KÖTÜLÜĞÜ

Akıl Fazîletlerin Temelidir

Şunu bil ki her fazîletin bir esası, her edebin bir kaynağı vardır. Fazîletlerin temeli ve edebin kaynağı da akıldır. Allah (c.c) aklı dinin temeli, dünyanın da direği yapmıştır. Allah (c.c) sorumluluğu akıl sahibine yüklemiş, dünya işlerinin idaresini aklın hükümlerine uygun kılmış, insanların çaba ve ihtiyaçlarının, gaye ve hedefleri farklı olmasına rağmen onların arasını akılla uzlaştırmıştır. Allah kullarına ibâdeti ferman buyurmuş ve bunu iki kısma ayırmıştır. Birinci kısımda aklen vâcip olan ve şeriatın da teyit ettikleri vardır. İkinci kısımda ise aklen vâcip, şeran da caiz olanlar vardır. İşte akıl, bu iki kısım ibâdetin de dayanağı ve ölçütüdür. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

مَا اكْتَسَبَ الْمَرْءُ مِثْلَ عَقْلٍ يَهْدِي صَاحِبَهُ إِلَى هُدًى أَوْ يَرُدُّهُ عَنْ رَدًى

“Kişi, akıl gibi sahibini hidâyete ulaştıran ve uçurumdan da uzaklaştıran (güzel) bir şeye nail olmamıştır.”[3]

Başka bir hadiste Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

لِكُلِّ شَيْءٍ عُمِلَ دِعَامَةٌ و دِعَامَةُ عَمَلِ المَرْءِ عَقْلُهُ

Her şeyin bir dayanağı vardır. Kişinin amelinin dayanağı da akıldır. Kişinin Rabbine olan ibâdeti aklı ölçüsüncedir. Allah’ın fâcir kişiler hakkındaki şu fermanını işitmediniz mi? *‘Şayet kulak vermiş veya aklımızı kullanmış olsaydık, (şimdi) şu alevli cehennemin mahkûmları arasında olmazdık!’*[4]**”**

Ömer (r.a) şöyle demiştir:

أَصْلُ الرَّجُلِ عَقْلُهُ و حَسَبُهُ دِينُهُ و مُرُوءَتُهُ خُلُقُهُ

“Kişinin esası aklıdır; nesebi dinidir; mürüvveti (mertliği) de ahlâkıdır.”

Hasan-ı Basri (rah. aleyh) ise şöyle demiştir:

“Allah (c.c) bir kişiye akıl vermişse \ bu akıl o kişiyi günün birinde kurtaracaktır.”

Bazı hikmet ehli şöyle demiştir:

اَلعَقْلُ اَفْضَلُ مَرْجُوٍّ ، وَ اَلْجَهْلاُ أَنْكَى عَدُوٍّ

“Arzu edilen en fazîletli şey akıldır; en zarar verici şey de cehalettir.”

Bazı edipler de şöyle demiştir:

“Her kişinin dostu aklı, düşmanı da cehaletidir.”

Bazı belağat sahipleri ise şöyle der:

“Mevhibelerin en hayırlısı akıl; musibetlerin en şerlisi ise cehalettir.”

İbrahim b. Hassan adlı bir şair de şöyle demiştir:

يَزِينُ الفَتَى في النَّاسِ صِحَّةُ عَقْلِه
و إنْ كَانَ مَحْظُورًا عَلَيْهِ مَكَاسِبُهْ
يَشِينُ الفَتَى فى النَّاسِ صِحَةُ عَقْلِهِ
و إنْكَرُمَتْ أَعْرَاقُهُ و مَنَاسِبُهْ
يَعِيشُ الفَتى بِالعَقْلِ في النَّاسِ إنَّهُ
عَلَى العَقْلِ يجر يعلّم هُو تجاربه
وأَفْضَلُ قَسْمِ اللهِ لِلْمَرْءِ عَقْلُهُ
فَلَيْسَ مِنَ الاءَشْياءِ شَيْءٌ يُقَارِبُهُ
إِذَا أَكْمَلَ الرَّحْمَنُ لِلْمَرْءِ عَقْلَهُ
فَقَدْ كَمَلَتْ أَخْلَاقُهُ مَآرِبُهُ

Aklın sıhhati insanlar içinde kişiye zînet kazandırır
Kazandığı onu geride bıraksa da

Kıt akıl kişiyi insanlar içinde çirkin kılar
Soyu sopu onu asil kılsa da

Kişi insanlar içinde aklıyla vardır
Aklına hükmeden de ilmi ve tecrübeleridir

İlahi taksimattan kişiye ihsan edilen en büyük nimet akıldır
Eşyada akla benzer bir şey yoktur

Allah tamam ederse bir insana aklını
Kâmil olur onun aklı ve ihtiyaçları

Şunu bil ki işlerin hakikati akılla bilinir; iyilik ve kötülüklerin ayrımı ancak akılla yapılır. Akıl iki kısma ayrılır. Birincisi tabiî (doğuştan gelen) akıl; ikincisi ise kesbî (tecrübe ve gayretle elde edilen) akıldır. Tabii akıl asıl ve hakiki akıldır. Ona bir sınır tayin edilmiştir ki orası mükellefiyet mertebesidir. Burası ziyade de noksanlık da kabul etmez. İnsan bu yönüyle diğer canlılardan ayrılır. İnsanda bu tamam olunca ona akıllı denir ve kemal derecesine bununla ulaşır. Nitekim Sâlih b. Abdulkuddus[5] da bu gerçeği şöyle ifade eder:

إِذَا تَمَّ عَقْلُ المَرْءِ تَمَّتْ أُمُورُهُ
وَتَمَّتْ أَمَانِيه و تَمَّ بِنَاءُه

Kişinin aklı tam olursa tam olur işleri
Tam olur amel binası ve idealleri

Dahhak'ın[6], **"لِيُنْذِرَ مَنْ كَانَ حَيًّا" " *Diri olanları uyarsın diye...*"**[7] âyetinde kastedilen kişilerin akıllı kişiler olduğunu söylediği rivâyet edilmiştir.

Aklın Hakikati ve Mahiyeti

İnsanlar aklın mahiyeti ve sıfatları hakkında farklı görüşler ortaya koymuşlar, bazıları onun latif (soyut) bir cevher olduğunu söylemişler, bunu iddia edenler de bu defa aklın mekânının neresi olduğu konusunda farklı görüş belirtmişlerdir. Bir kısmı aklın mekânının beyin olduğunu söylemiştir. Çünkü beyin duyuların merkezidir. Diğer bir kısmı da aklın yerinin kalp olduğunu ifade etmiştir. Çünkü kalp hayatın da hislerin de kaynağıdır.

Aklın latif bir cevher olduğunu söyleyenlerin görüşü iki yönden bâtıldır.

1- Cevherler birbirinin benzeridirler. Bir şeyin, bir parça için gerekli olup da diğer parçaları için gerekli olmaması doğru olmaz. Öteki şeyler için gerekli olanlar bir şeyin parçası için de gerekli olursa, o zaman akıllı kişinin nefsinin varlığıyla aklının varlığından müstağni olması gerekirdi.

2- Cevher kendi varlığı ile kaimdir. Eğer akıl cevher olsaydı, o zaman akıl sahibi kişi olmadan da aklın tek başına var olması caiz olurdu. Aynen akılsız cismin var olması gibi. Bu iki sebepten dolayı akıl cevher olamaz.

Bazıları ise şöyle demiştir: Akıl, eşyanın hakiki mahiyetini idrak eden varlıktır. Bu görüş öncekinden gerçeğe daha yakınsa da bir taraftan da gerçekten yine uzaktır. Çünkü idrak etmek diri olmanın sıfatlarındandır. Akıl ise araz (başkası ile kaim) olduğundan lezzet alması, acı duyması ve iştahının olması imkânsız olduğu gibi idrak etmesi de imkânsızdır.

Bazı kelamcılar şöyle demiştir: Akıl zarûrî ilimlerin bütününden ibarettir. Bu tarif, tarifi yapılana münhasır değildir. Çünkü bu tarifte icmal (belirsizlik) ve ihtimal vardır. Tarif ise icmal ve ihtimale mahal bırakmayacak şekilde tarifi yapılanın izahıdır. Bir grup ise –doğru olan bunların sözüdür– şöyle derler: Akıl zarûrî olarak bilinmesi gerekenleri bilmektir. Bu bilgiler de ikiye ayrılır. Birincisi duyu organları aracılığı ile elde edilen bilgilerdir. İkincisi ise duyu organlarının aracılığı olmadan elde edilen, doğrudan doğruya insanda bulunan bilgilerdir. Duyu organları vasıtasıyla elde edilen bilgiler; gözle görülen şeyleri idrak edebilme, sesleri duyabilme, tatma hissi alabilme, koklamakla idrak edebilme ve dokunmak sûretiyle elde edilen bilgilerdir. İşte insan bu organlarıyla eşyaları idrak edebiliyorsa biliyor demektir ve bu çeşit bilginin ilim olduğu sâbittir. İnsanın iki gözünü yumarak bilgiden kaçınması onu tam akıl sahibi olmaktan çıkarmaz. Zira insan hâlinden şu biliniyor ki eğer o duyu organlarıyla idrak etseydi bilgi sahibi olacaktı.

Tabii Akıl: Bu akıl duyu organlarına ihtiyaç olmadan elde edilmiş bilgidir. Örneğin bir insanın; bir şeyin ya var olduğunu veya yok olduğunu bilmesi, var olan şeylerin başlangıcının olması veya olmamasını bilmesi, iki zıddın bir arada bulunamayacağını bilmesi, bir sayısının iki sayısından daha az olduğunu bilmesi bu türden bilgilerdir. Böyle bir bilginin sağlıklı akla sahip olan birinde bulunmaması mümkün değildir. İnsan bu iki çeşit zarûrî bilgiye sahip olunca tam akıl sahibi olmuş olur. Akla isim verilirken devenin ipine (Aklu’n Nake) teşbih edilerek bu isim verilmiştir. Nasıl ki devenin ipi, onu ürktüğü zaman kaçıp gitmesine engel oluyorsa, akıl da insanı, çirkin olan şehvet ve arzulara atılmasına engel olur. Bu nedenle Âmir b. Abdulkays şöyle demiştir:

Eğer akıl seni gereksiz olan işlere karşı engelliyorsa, sen gerçekten akıllısın demektir.

Peygamber’den (s.a.v) rivâyet edilen şu hadis de akıl hakkındaki son görüşü desteklemektedir:

العَقْلُ نُورٌ في القَلْبِ يَفْرِقُ بَيْنَ الحَقِّ و البَاطِلِ

“Akıl hak ile bâtılı birbirinden ayıran kalpteki nurdur.”

Aklın cevher olmadığını söyleyenler, aklın mekânının kalp olduğunu ispat etmişlerdir. Çünkü kalp tüm bilgilerin mekânıdır. Nitekim Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

أَ فَلَمْ يَسيرُوا فِى الْأَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا

“(Sana karşı çıkanlar) hiç yeryüzünde dolaşmadılar mı ki düşünecek kalpleri olsun. ”[8]

Bu âyet iki hususa işaret etmektedir. Bunlardan birincisi ‘Akıl ilimdir’; ikincisi de ‘Aklın yeri kalptir.’ Âyette geçen يَعْقِلُونَبِهَا lafzı iki mânâya gelir.

1- Kalplerle bilirler.

2- Kalplerle ibret alırlar.

Tabii akıl hakkında söylenenler özetle bunlardan ibarettir.

Kesbî Akıl Hakkında Söylenecekler

Kesbî akıl tabiî aklın neticesi ve bilginin nihayetidir. Bu akıl siyasetin doğruluğu, düşüncenin de isabetidir ve bu aklın sınırları da yoktur. Çünkü bu akıl işlendikçe gelişir, ihmal edilirse de noksanlaşır. Bu aklın gelişmesi iki şekilde mümkün olur.

1- Heva tarafından engellenmediği ve şehvet tarafından önü kesilmediği sürece bu akıl çokça işletilebilir. Örneğin yaştan dolayı tecrübeli olan, yaşamış olduklarından dolayı isabetli görüşe sahip olanlarda bu hâl görülür. Bu nedenledir ki Araplar yaşlıların görüşlerini övmüştür. Hatta bazıları şöyle demiştir:

“Yaşlılar, vakar ağaçları ve haber kaynaklarıdır. Onların okları ıskalamaz ve onlar vehme de düşmezler. Onlar sende çirkin bir şey görse buna engel olurlar. Güzel hareket görürlerse sana yardım ederler.”

Bazı hikmet ehli şöyle demiştir: “Yaşlıların görüşlerini kāle alınız! Onlar tabiî akıllarını kaybetseler bile, gözleri pek çok ibretli olaya şâhit olmuş, kulaklarında insanları değiştiren birçok olayın yankısı mâkes bulmuştur.”

Mensuru’l Hikem’de[9] şöyle geçer: “Bir kişinin ömrü uzarsa fiziksel gücü zayıflar ancak zihni güçleri ise artar.”

Bazı hikmet ehli ise şöyle demiştir:

لاتَدَعُ الأيّامُ جاهِلًا إلاّ أدّبَتْهُ

“Zaman kişiyi terbiye etmeden yakasını bırakmaz.”
Diğer bazı hikmet ehli ise şöyle demiştir:

كَفَى بِالتَّجَارِ تَأْدِيبًا و بِالتَّقَلُّبِ الأَيَامِ عِظَةً

“Terbiye edici olarak tecrübeler; nasihat olarak da günlerin değişmesi yeterlidir.”
Bazı edipler ise şöyle demiştir:

اَلتَّجْرِبَةُ مِرْآةُ العَقْلِ وَالغِرَّةُ ثَمَرَةُ الْجَهْلِ

“Tecrübe aklın aynası; gurur ise câhilin meyvesidir.”
Yine bazı edipler şöyle demiştir:

كَفَى مُخْبِرًا عَمَّا بَقِيَ مَا مَضَى
وكَفَى عِبَرًا لاولى البَابِ مَا جَرَّبُوا

Yaşanmış günlerden geriye kalanlar haberci olarak yeter
Akıl sahipleri için tecrübe ettikleri ibret olarak yeter.

Şair şöyle demiştir:

أَلَمْ تَرَ أَنَّ العَقْلَ زَيْنٌ لِاهْلِهِ
ولَكِنْ تَمَام العَقْلِ طُولُ التجارب

Görmedin mi aklın, sahibi için süs olduğunu?
Uzun tecrübelerdir ancak aklın tamamı

Diğer bir şair de şöyle demiştir:

إِذَا طَالَ عَمْرُ المَرْءِ في غَيْرِ آفَةٍ
أَفادَتْ لَهُ الأَيّامُ في كَرِّها عَقْلاً

Kişinin ömrü âfetlerden berî olarak uzayıp geçerse
Aklına akıl katar günler o kişinin

Gençlik Zekâsı

Bazen zekânın gelişmesi ve güzel bir kavrayış yeteneği, kuvvetli bir sezgi ile mümkün olur. Eğer bu kuvvetli sezgi tabiî akıl ile mezc olursa, o zaman neticede kesbî akıl gelişmiş olur. Aynen gençlerde görülen zekilik ve parlak fikir gibi. Âmir b. Tufeyl[10] ve Alkame b. Ulase[11] hangisi daha soyludur diye Herim b. Kutbe'ye[12] gelerek ondan hakemlik yapmasını istemişlerdir. Herim b. Kutbe ise: 'Yaşı genç ve zekâsı keskin olan kişilere başvurun!' diyerek yaşını öne sürmüştü. Belki de Herim bu sözleriyle onları savmak istemişti. Ancak onlar Herim'in bu sözlerini yabana atmayıp bu sözü doğru kabul edip yaşı genç ve keskin zekâsıyla bilinen Ebû Cehil'in yanına geldiler. Ebû Cehil'in hakemlik yapmayı reddetmesi üzerine tekrar Herim'in yanına geldiler. Bunun üzerine Herim aralarında hükmetmişti. Şair Lebid bu hüküm hakkında şöyle demiştir:

يا هَرِمَ ابنَ الأَكْرَمِينَ مَنْصِباً
إِنَّكَ قَدْ اوتِيتَ حُكْماً معجبا

Ey ana baba cihetiyle asil olan Herim
Verilmiştir sana şaşılacak derecede isabetli hükmetme yeteneği

Araplar şöyle demiştir: Gençlerle istişare edin! Çünkü onlar öyle görüş ortaya koyarlar ki zamanın adımları o görüşlere basmamış, ihtiyarlığın rutubeti onlara dokunmamıştır. Şairin biri şöyle demiştir:

رَأَيتُ العَقْلَ لَمْ يَكُنْ إِنْتِهابَا
ولَمْ يُقْسَمْ على عَدَدِ السِّنِينَا
ولَوْ أَنَّ السِّنِينَ تَقَاسَمَتْهُ
حَوَى الآباءُ أَنْصِبَةَ السِّنِينَا

Gördüm ki akıl yağma ile kazanılmıyor
İnsana yaşı nispetinde de veriliyor

Akıl yaşlara göre taksim edilseydi
Babaları hepsini alır çocuklara bir şey kalmazdı

Esmai[13] şöyle bir kıssa anlatır: Fesahat ve güzelliği ile beni kendine hayran bırakan Arap bir çocuğa:

• 'Ahmak olmak şartıyla yüz bin dirhemin olsun ister misin?' dedim. O çocuk:

• 'Hayır, vallahi' dedi. Ona:

• 'Niçin istemiyorsun?' dedim. O:

• 'Korkarım ki ahmaklığım beni malımı heba edecek bir suça bulaştırır da geriye bana sadece ahmaklığım kalır' dedi.

Bu çocuğa bak ve keskin zekâsı ve derin bakışıyla nasıl bir sonuç çıkarttığını gör! Belki de bu genç kendisinden yaş olarak daha ilerde olan ve tecrübeleri daha fazla olan kişilerden bile daha ince düşünmüştü. İbn Kuteybe'nin bahsettiği hikâye ise bundan da güzeldir. İbn Kuteybe şöyle anlatır:

"Bir gün Ömer b. Hattab (r.a) aralarında Abdullah b. Zübeyr'in de bulunduğu bir grup çocuğun yanına uğramıştı. Abdullah b. Zübeyr hariç tüm çocuklar Ömer'i (r.a) görünce kaçıp gitti. Ömer (r.a) ona:

'Sen neden arkadaşlarınla beraber kaçıp gitmedin?' dedi. O:

'Ey Mü'minlerin emiri! Kendimden şüphem yok ki kaçıp gideyim! Yol da dar değil ki sana yolu açayım' dedi. Bu cevaptaki zekiliğe ve kavrayış derinliğinin güzelliğine bir bak! Nasıl da ayıplanmayı reddedip bunu delille ispat ediyor! Demek ki zekânın sınırı, derin kavrayışın da sonu yoktur.

Ferezdak ve Cerir'in Zekâsı ve Derin Kavrayışı

Nakledilir ki Benî Ümeyye halîfelerinden olan Süleyman b. Abdülmelik, Ferezdak'a[14] Rum esirlerinin boyunlarını vurmasını emreder. Ferezdak bu işten affını istediyse de Süleyman bunu kabul etmedi ve onun eline kesmeyen bir kılıç verdi. Ferezdak bunu kabul etmedi ve 'Hayır, belki de ben dedem Ebû Rağvan Mücaşi'den miras kalan kendi kılıcımla vuracağım' dedi. Ayağa kalktı ve Rum esirlerden birinin boynuna vurdu ancak kılıç kesmedi, geri tepti. Bunun üzerine Süleyman ve etrafındakiler güldü. Ferezdak ise bu olay üzerine şu şiirini okudu:

أَيعجب النَّاسُ أَنْ أَضحَكْتُ سَيِّدَهُمْ
خَلِيفَةَ الله يُسْتَسْقَى بِهِ المَطَرُ
لَمْ يَنْبُ سَيْفِي مِنْ رُعْبٍ ولا دَهَشٍ
عَنِ الأَسِيرِ و لٰكِنْ أُخِّرَ القَدَرُ
ولَنْ يُقَدِّمَ نَفْسًا قَبْلَ مِيتَتِهَا
جَمْعُ اليَدَيْنِ ولا الصَّمْصَامَةُ الذَّكَرُ

İnsanlar, efendilerini güldürdüğüm için hayret mi ediyorlar?
O efendileri ki yağmuru bile onu vesile ederek istiyorlar

Benim kılıcım korkudan veya dehşetten geri tepmedi
Kaderle o esir tehir edildi

Hiçbir insanı ecelinden önce öldürmez
Elinin bağlı olması veya keskin bir kılıç

Sonra kılıcını kınına koydu ve şu şiiri okudu:

مَا إِنْ يُعَابُ سَيِّدٌ إِذَا صَبَا
ولايُعَابُ صَارِمٌ إِذَا نَبَا
ولايُعَابُ شَاعِرٌ إِذَا كَبَا

Efendinin gönlü kayarsa kınanamaz
Kılıç kesmediğinde ayıplanamaz
Şair sürç-ü lisan ettiğinde yerilemez

Ferezdak bundan sonra oturdu ve: ‘Sanırım İbnu’l Merağa Cerir şu yaşadıklarımı duysa beni şu şiirle hicvederdi dedi ve gitti. O şiir ise şuydu:

بِسَيْفِ أَبِي رَغْوَانِ سَيْفِ مجاشع
ضَرَبْتَ ولَمْ تَضْرِبْ بِسَيْفِ ابن ظَالِمِ

Deden Ebû Rağvan’ın kılıcıyla vurup
İbn Zalim’in kılıcıyla vurmadığın için kesmedi kılıç

Ferezdak çıktıktan sonra Cerir oraya geldi. Yaşananlar ona anlatıldı ancak o şiir okunmadı. Bunun üzerine Cerir de (haberi olmadan aynı) şiiri okudu:

بِسَيْفِ أَبِي رَغْوَانِ سَيْفِ مجاشع
ضَرَبْتَ ولَمْ تَضْرِبْ بِسَيْفِ ابن ظَالِمِ

Deden Ebû Rağvan'ın kılıcıyla vurup
İbn Zâlim'in kılıcıyla vurmadığın için kesmedi kılıç

Sonra Cerir: 'Yâ Emire'l Mü'minin! Zannederim ki İbnu'l Kayn Ferezdak beni duysa şu şiirle bana cevap verirdi:

ولانَقْتُلُ الأَسرَى ولكِنْ نَفُكُّهُمْ
إِذَا أَثْقَلَ الأَعْنَاقَ حَمْلُ المَغَارِمِ

Biz esirleri öldürmeyiz ancak serbest bırakırız
Borçları taşımak boyunlara ağır geldiği zaman

Halife Süleyman, Ferezdak'ın Cerir hakkındaki isabetli tahminini beğendi. Sonra da Ferezdak'a Cerir'in şiirini haber verdi ancak isabetli tahminini haber vermedi. Bunun üzerine Ferezdak şu şiirini okudu:

كَذَا كَسُيُوفُ الهِنْدِ تَنْبُو ظُبَاتُهَا
ياهَرِمَ ابنَ الأَكْرَمِينَ مَنْصِباً
ولَنْ نَقْتُلَ الأَسرَى و لٰكِنَّنَفُكُّهُمْ
إِذَا أَثْقَلَ الأَعْنَاقَ حَمْلُ المَغَارِمِ
وهَلْ ضَرْبَةُ الرُّومِيِّ جَاعِلَةٌ لَكُمْ
أَبَا عَنْ كُلَيبٍ أَوْ أَخًا مِثْلَ دَارِمِ

Hindistan'ın keskin kılıçları da böyledir, bazen geri teper
Bazense muska takılı boyunları bile kesiverir

Biz asla öldürmeyiz, bilakis salıveririz esirleri
Ağır yükler büktüğünde onların boyunlarını

Rumi'nin boynunu vurmak size kazandırır mı
Küleyb'in[15] *soyundan bir baba ya da Darim gibi bir kardeşi*

Ferezdak'ın mahcup olmasıyla sonuçlanan bu olay Araplar arasında şüyû buldu. Hatta denir ki Abbâsî halifesi Mehdi'nin huzuruna Rum esirler getirildi. Mehdi de bu esirlerin öldürülmesini emretti. O anda da Şebib b. Şeybe orada bulunuyordu. Mehdi, Şebib'e: 'Şu eşeğin boynunu vur!' dedi. Şebib de şöyle dedi: 'Ey Mü'minlerin emiri! Ferezdak'ın başına gelenler ve kavminin bu yüzden ayıplandığı günümüze kadar gelmiştir ve bu durum sizin malumunuzdur' dedi ve affını istedi. Mehdi ise: 'Ben senin şeref kazanman için bunu teklif ettim; öyleyse seni affettim' dedi. O anda orada bulunan şair Ebû'l Hevl şu şiiri söyledi:

جَزِعْتَ مِنَ الرُّومِي و هو مُقَيَّدٌ
فَكَيْفَ و لَوْ لاقَيْتَهُ و هو مُطْلَقٌ
دَعَاكَ أَمِرُ المؤمِنِينَ لِقَتْلِهِ
فَكَادَ شَبِيبٌ عِنْدَ ذلك يَفْرَقُ
دَعَاكَ أَمِرُ المؤمِنِينَ لِقَتْلِهِ
وأَذْنِ شَبِيبًا مِنْ كَلَامٍ يُلَفَّقُ

(Ey Şebib) Rum esir bağlı olduğu halde ondan endişe ettin
Bağlı olmasaydı acaba ne yapardın?

Mü'minlerin emiri seni esiri öldürmeye çağırdı
Şebib'in ise neredeyse ödü koptu

(Ey halîfe) Şebib'i bir bölüğe karşı mücadele için gönderme
Onu çağır yanına ancak lak lak etmeye

Ferezdak'ın sözlerinde hayrete düşülecek şey, iki şairin keskin zekâsı değil; ikisinin aklına gelen şeyin de aynı olmasıdır. Bu itibarla ehli hikmet şunu söylemiştir: Aklın alâmeti kıvrak zekâ; gayesi de doğru tahmindir.

Süratli Kavrayış

Keskin zekâ ve süratli kavrayış nimeti verilenler sualler ne kadar zor olsa da cevap vermekten âciz kalmazlar. Hz. Ali'ye (r.a):

‘Kulların sayısı bu kadar çokken, Allah bu kadar insanı nasıl hesaba çekecek?’ diye sorduklarında Ali (r.a):

‘Aynen onların sayıları o kadar çok olmasına rağmen onları rızıklandırdığı gibi’ cevabını vermişti. Abdullah b. Abbas’a: ‘Ruh bedeni terk ettiğinde nereye gider?’ diye sorulduğunda o:

‘Yağ tükendiğinde lambadaki alev nereye gidiyorsa’ cevabını vermişti. Bu iki cevap muhatabı susturucudur ve boyun eğdirici, itaat ettirici deliller içerir. Bu tarzda olmamasına rağmen yine de muhatabını susturucu cevaplardan biri de İsa (a.s) ile ilgilidir. Hikâye şöyledir: İblis (Allah’ın laneti onun üzerine olsun) İsa (a.s) ile karşılaşır. İblis ona:

‘Sen Allah istemedikçe bir kimseye musibet gelmez dememiş miydin?’ diye sorar. İsa (a.s):

‘Evet’ der. İblis:

‘O zaman sen bu dağın tepesine çık ve kendini at! Eğer kurtuluş takdir edilmişse o zaman kurtulursun’ der. İsa (a.s) ise:

‘Ey melun! Allah ancak kullarını imtihan edebilir; kul Rabbini imtihan edemez’ diye cevap verir. Bu tür cevaplar Allah’ın vahiyle teyit ettiği ve inayetiyle desteklediği peygamberler için garipsenemez. Asıl garipsenecek nokta aklına ve hazır cevaplı olmasına güvenen insanlardır. Kusam b. Abbas[16] şöyle anlatır:

“Ali b. Ebî Talib’e, ‘Yer ile gök arasındaki mesafe ne kadardır?’ diye sorulduğunda o:

‘Bu mesafe müstecab (kabul edilen duanın) kat ettiği mesafe kadardır’ dedi. Bunun üzerine:

‘Peki, doğu ile batı arasındaki mesafe ne kadardır?’ diye sorulduğunda o:

‘Güneşin bir günlük mesafesi kadar’ cevabını vermiştir. Bu soruyu soran kimse ya onu imtihan etmek için ya da gerçekten öğrenmek için sormuştu. Fakat Ali’nin (r.a) verdiği cevap susturucu olmuştur.

Aklın Kemal Bulması

Bu iki vasıf kesbî akılda bir araya gelirse zekâ ilerler, sezgi artar, bakış açısı derinleşir. Bunlar da uzun süreler boyunca elde edilen tecrübelerin ve deneyimlerin kullanılmasıyla ziyadeleşir. İşte bu, mutlak anlamda kâmil akıl olur ve bu aklın sahibi de üstün olmayı hak etmiştir. Enes b. Mâlik (r.a) şöyle rivâyet eder: Peygamber’in (s.a.v) yanında bir kişi övülmüştü. Allah Rasûlü (s.a.v) ‘Onun aklı nasıldır?’ buyurdu. Oradakiler: ‘Ya Rasûlallah! Şöyle ibâdeti var, şöyle aklı var, şöyle fazîletli ve edepli insandır’ dediler.

Peygamber (s.a.v) **‘Onun aklı nasıldır?’** buyurdu. Oradakiler: ‘Ya Rasûlallah! Biz o kişinin ibâdetinden ve yaptığı hayırlı işlerden bahsediyoruz; siz ise onun aklını soruyorsunuz!’ dediler. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

إنَّا لاَحْمَقَ العَابِدَ يُصِيبُ بجهله أَعْظَمَ مِن فجورالفَاجِرِ و إنَّما يَقْرُبُ النَّاسُ
مِنْ رَبِّهِمْ بِالزُّلَفِ عَلَى قَدْرِ عُقُولِهِمْ

“Ahmak âbid cehâleti sebebiyle fâsıkın fıskından daha büyük musibetlere bulaşır. İnsanlar Rablerine akılları miktarınca yaklaşabilirler.”[17]

Kesbî Aklın Fazlası

Kesbî aklın artışının ve sınırlarının kişi için üstünlük olup olmayacağı konusunda âlimler ihtilafa düşmüşlerdir. Bazıları bunun insan için fazîlet olmadığını söylemişlerdir. Çünkü fazîlet iki eksik haslet arasındaki orta bir haslettir. Aynen hayrın da iki rezil iş arasında ortada bulunması gibi. Bu nedenle orta sınırı aşan akıl, fazîlet çizgisinden çıkmış demektir. Bazı bilgeler (Büyük) İskender’e şöyle demişlerdir:

“Ey kral! Her işte orta yolu tutmalısın! Çünkü aşırılık ar; noksanlık da acziyettir.” Sünneti Nebevi’de de bu hususa şöyle işaret buyrulmuştur:

خَيْرُ الأُمُورِ أَوْسَطُهَا

“İşlerin en hayırlısı orta olanıdır.”[18]

Ali b. Ebî Talib de (r.a) şöyle demiştir:

خَيْرُ الأُمُورِ النَّمَطُ الأَوْسَطُ اليه يَرْجِعُ العَالِي و بِهِ يَلْحَقُ التَّالِي

“İşlerin hayırlısı orta üsluplu olanıdır. Çünkü evveli de sonu da ona rücû eder.”

Şair şöyle der:

لاتَذْهَبَنَّ في الأُمورِ فَرَطًا
لاتَسْأَلَنَّ إنْ سَأَلْتَ شَطَطًا
وكُنْ مِنَ النَّاسِ جَمِيعًا وَسَطًا

İşlerde aşırıya gitme
İsterken ısrar etme
Orta yolu tut insanlar içinde

Kesbî aklın fazlasını ve son raddesini fazîlet saymayan âlimler şunu da söylemişlerdir:

“Gereğinden fazla akıllı olmak, sahibini hileye ve kurnazlığa sevk eder. Bu kötü bir şeydir ve bunu yapan da kınanmıştır. Ömer (r.a), Ebû Mûsâ el-Eşari’ye[19] Ziyad’ı valilikten azletme emrini verdi. Ziyad ise şöyle dedi:

‘Beni azletmenizin sebebi bana olan kızgınlığınızdan mı yoksa size olan bir ihanetim oldu da ondan mı?’ dedi. Ömer (r.a) ise şöyle dedi:

‘Hayır, bunların hiçbiri de değil. Belki de senin zekânın insanlara yük olmasından[20] korktuğum içindir.’ Ömer’in (r.a) bu kıssasından dolayı eskilerden beri gelen şöyle bir söz vardır:

“Aklın fazlası bedene zarardır.” [21]

Bazı hikmet ehli şöyle demiştir:

كَفَاكَ مِنْ عَقْلِكَ مَا دَلَّكَ عَلَى سَبِيلِ الرَّشَادِ

”Sana doğru yolu gösteren akıl senin için kâfidir.”

Bazı edipler de şöyle demiştir:

ولَنْ تَقِلَّ الأَسرَى و لٰكِنتَفُكُّهُمْ

“Kifâyet edecek kadar az (olan şey), azdıran çoktan daha hayırlıdır.”

Diğer bir grup ise –ki bu görüş daha isabetlidir– aklın çok olması fazilettir demişlerdir. Çünkü kazanılan bir şeye sınır koyulamaz. Ancak sınırlı olan fazîletli işlerin artışı, kusur ve noksanlık olur. Çünkü sınırı aşana fazîlet denemez. Mesela kahraman olan kimse kahramanlık sınırını aşarsa bu cesaretine kahramanlık değil tehevvür (sorumsuzluk/düşüncesizlik) denir. Yine cömert olan biri cömertliğin sınırını aşarsa bu harcamasına cömertlik değil savurganlık denir. Fakat kesbî akıl böyle değildir. Çünkü kesbî akıldaki ziyadelik, işleri bilmedeki ziyadelik, tahminlerde güzel ve isabetli olma, olmamış bir işin nasıl olabileceğini bilmedeki ziyadelik demektir. Bu da kusur değil fazîlet demektir. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

أَفْضَلُ النَّاسِ أَعْقَلُ النَّاسِ

“İnsanların en fazîletlisi en akıllı olanlarıdır.”[22]

Diğer bir hadiste ise Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

العَقْلُ حَيْثُ كَانَ أَلُوفٌ مأْلُوفٌ

“Akıl nerede olursa olsun güzel bir arkadaştır.”

İsrâ sûresinin 84. âyetinde geçen قُلْكُلٌّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ (Şakiletihi) ibaresinden kastedilen anlamın şöyle olduğu tevil edilmiştir: ‘Herkes kendi aklına göre hareket eder.’

Kasım b. Muhammed[23] Arapların şöyle dediğini söyler:

Bir kimsenin en hayırlı vasfı aklı olmazsa, onun helakinin sebebi ancak budur.” Mensuru’l Hikem’de ise şöyle denmiştir:

كُلُّ شَيْءٍ إِذَا كَثُرَ رَخُصَ إِلَّا العَقْلُ فَإِنَّهُ إِذَا كَثُرَ غَلَا

“Her şey çoğaldığı zaman ucuzlaşırken, akıl çoğaldığında pahalanır.”

Bazı belağatçılar ise şöyle demiştir:

“Akıllı kimse aklı nedeniyle doğruyu bulur ve düşüncesinden dolayı yardım görür. Bu nedenle sözü doğru, fiilleri ise makbul olur. Câhil ise cehâleti sebebiyle sapkınlığa, hevâsı nedeniyle de günaha düşer. Câhilin sözü hastalıktır ve fiilleri de sürekli yadırganır. Şair İbn Lenkek[24] ise babasının şu şiirini bana okudu:

مَنْ لَمْ يَكُنْ أَكْثَرَهُ عَقْلُهُ

أَهْلَكَهُ أَكْثَرُ مَا فِيهِ

Bir kimsenin bedeninde en çok olan şeyi aklı değilse
Onun helâkı en çok bulunan şeydendir kendisinde

Kurnazlık ve hile yollarını bulan akıl ise yerilmiştir. Çünkü bu kişiler fazla bulunan akıllarını şerre harcamışlardır. Şayet hayra harcamış olsalardı, bu övülen bir durum olurdu.

Muğire b. Şube, Ömer b. Hattab’ı (r.a) şöyle anlatmıştır:

“Vallahi Ömer kimseyi kandırmayacak kadar fazîletli, kimseye kanmayacak kadar da akıllıydı.” Ömer (r.a) ise şöyle demiştir:

“Ben hilekâr değilim ve beni bir hilekâr da aldatamaz.”

Âlimler, Ziyad ve benzerleri gibi fazla zekâlarını şerre harcayan kişiler hakkında üstün akıl sahibi denip denmeyeceği konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları: ‘Bu kişilere üstün akıl sahibi deriz. Çünkü bunlarda o akıl mevcuttur’ demişlerdir. Diğer bazıları ise: ‘Bunlarda hayır ve dindarlık bulunmadığı sürece onlara üstün akıl sahibi insanlar diyemeyiz. Çünkü hayır ve dindarlık aklın gereklerindendir. Bu nedenle de şer işleyen kişiye üstün akıl sahibi diyemeyiz. Belki onlara fikir ve düşünce sahipleridir deriz’ dediler. Bu nedenle şöyle denmiştir:

“Akıllı kişi Allah’ın emir ve yasağını düşünen kimsedir.” Hatta Şâfiî ashâbı der ki: Malının üçte birini akıllı insanlara vasiyet eden kişinin vasiyeti yerine getirilirken, o mal zâhitlere verilir. Çünkü onlar akla itaat ederek uzun ömürlü olma düşüncesine kapılmamışlardır. Lokman b. Ebî Amr, Ebû’d Derda’dan[25] rivâyetle (r.a) Rasûlullah’ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu bildirmiştir:

‘Ey Uveymir! Aklını geliştir ki Rabbine daha çok yakın olasın’. Ben de:

‘Anam-babam sana feda olsun ya Rasûlallah! Aklımı nasıl geliştireyim’ dedim. Rasûlullah da (s.a.v):

‘Allah’ın haram kıldığı şeylerden kaçın ve Allah’ın farz kıldığı şeyleri de yerine getir ki hakiki akıl sahibi olasın! Sonra da nâfile olan güzel ameller işle ki dünyada aklın artsın ve Rabbine daha yakın olasın ve Onunla izzet bulasın!’”[26]

Bazı edipler Ali b. Ebî Talib’e ait olduğunu söyledikleri şu beyitleri bana okudular:

إِنَّ المَكَارِمَ أَخْلَاقٌ مُطَهَّرَةٌ
فالعَقْلُ أَوَّلُهَا و الدِّينُ ثَانِيهَا
والعِلْمُ ثَالِثُهَا و الحِلْمُ رَابِعُهَا
والجود خَامِسُهَا والعُرْفُ سَادِسُهَا
والبِرُّ سَابِعُهَا و الصَّبْرُ ثَامِنُهَا
فَلَيْسَ مِنَ الاَشْياءِ شَيْءٌ يُقَارِبُهُ

والنَّفْسُ تَعْلَمُ أَنِّي لاأُصَدِّقُهَا
ولَسْتُ أَرْشُدُ إِلَّا حِينَ أَعْصِيهَا
والعَيْنُ تَعْلَمُ في عَيْنَيْ مُحَدِّثِهَا
مَنْ كَانَ مِنْ حِزْبِهَا أَوْ مِنْ أَعَادِيهَا

عَيْنَاكَ قَدْ دَلَّتَا عَيْنَيَّ مِنْكَ على
أَشْيَاءَ لَوْلاهُمَا مَا كُنْتَ تُبْدِيهَا

İnsânî fazîletler tertemiz hasletlerdir
Akıl ilk sırada, din ikinci sırada gelir

Üçüncü ilim, dördüncü hilimdir
Beşincisi cömertlik, altıncısı iyiliktir

Yedincisi itaat, sekizincisi sabırdır
Dokuzuncu şükür, onuncusu yumuşaklıktır

Nefsim bilir ki ben tasdik etmem onu
Ancak nefsime isyan ettiğimde olurum doğru

Göz, muhatabını gözlerinden tanır
Dost veya düşmanının bu şekilde farkına varır

Senin gözlerin benim gözlerime öyle şeyler anlatıyor ki
Sana kalsaydı bunu söylemen mümkün bile değildi

Kesbî Akıl Tabii Akıldan Ayrılmaz

Şunu bil ki kesbî akıl, tabiî akıldan ayrılamaz. Çünkü kesbî akıl tabiî aklın neticesidir. Ancak tabiî akıl bazen kesbî akıldan ayrılabilir. O halde tabiî aklın sahibi fazîletlerden yoksundur, ancak rezaletleri çoktur. Aynen ahmak gibi. Neredeyse onda bir fazîlet göremezsin ancak onun rezil işlerden berî olduğu ise çok azdır. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

الأَحْمَقُ كالفَخَّارِ لا يُرَقَّعُ و لايُشْعَبُ

“Ahmak, toprak kap (çanak) gibidir. Ne yama kabul eder ne de tamir.”

Başka bir hadiste de şöyle buyurmuştur.

الأَحْمَقُ أَبْغَضُ خَلْقِ اللهِ اليه إِذْ حَرَمَهُ أَعَزَّ الأَشْيَاءِ عَلَيْهِ

“Allah’ın mahlukat içinde en sevmediği kimse ahmaktır. Çünkü onu değerli şeyden (akıldan) mahrum bırakmıştır.”

Bazı hikmet ehli şöyle demişlerdir:

“Kişinin akla ihtiyaç duyacak seviyede olması, mala ihtiyaç duyacak seviyede olmasından daha çirkindir.”

Bazı edipler de şöyle demiştir:

“Câhilin devleti akıllı kişi için ibrettir.”

İran hükümdarlarından Enuşirvan[27] veziri Büzürcemihr’e:

‘Hangi şey insan için daha hayırlıdır?’ diye sorduğunda o:

‘Kişiyi yaşatan akıldır.’ Enuşirvan:

‘Peki akıl bulunmazsa?’ dediğinde vezir:

‘Kusurlarını örten kardeşlerin’ dedi. Enuşirvan:

‘O da bulunmazsa?’ diye sordu. Vezir:

‘İnsanların sevgisini kazandıracak mal’ dedi. Enuşirvan:

‘O da olmazsa?’ diye sordu. Vezir:

‘Sükût eden bir dil’ dedi. Enuşirvan:

‘O da olmazsa?’ dedi. Vezir:

‘O zaman uçurup götüren ölümdür’ dedi.

Yine İran hükümdarlarından Sabur b. Erdeşir şöyle demiştir:

“Akıl iki çeşittir. Tabiî ve kesbî akıl. Biri olmadan ötekinin faydası olmaz.” Onun bu sözünü bazı şairler şu mısralara dökmüşlerdir:

رَأَيْتُ العَقْلَ نَوْعَيْنِ
فَمَسْموعٌ و مَطْبُوعٌ
ولا يَنْفَعُ مَسْمُوعٌ
إِذَا لَمْ يَكُ مَطْبُوعٌ
كَمَا لا تَنْفَعُ الشَّمْسُ
وَضَوْءُ العَيْنِ مَمْنُوعٌ

Ben iki kısım gördüm aklı
Biri kesbî, diğeri ise tabiî
Tabii akıl yoksa insanda
Kesbî akıldan ona ne fayda
Fayda yok kişiye güneşten
Mahrum edilmişse gözlerden

Akıllı ve Ahmak Kişilerin Sıfatları

Bazı edipler akıllı kişiyi kendilerinde olan vasıflarla; câhilleri de kendilerinde bulunan rezilliklerle şöyle vasfetmişlerdir.

“Akıllı kişi arkadaş edinirken sevgi ve yardımını sarf eder; ancak düşman olduğunda kendi gücünü kullanarak zulmetme yoluna gitmez, aklıyla dostlarını mesut eder, düşmanlarına da adalet elini uzatır. Akıllı kişi birine iyilik yapsa ondan teşekkür bile beklemez; biri ona kötülük yapsa ona özür dilemesinin yollarını açık tutar ya da onu affeder.

Ahmak kişi ise kendisi saptığı gibi insanları da saptırır. Dostluk için kendisine yakınlık gösterildiğinde kibirlenir; kendisinden uzaklaşıldığında bu defa kederlenir. Konuşturulmak istendiğinde konuşmaz; terk edildiğinde ise konuşmak için kendini zorlar. Onunla oturup kalkmak zillet, onunla tartışmak beladır. Onunla muhabbet etmek gaflet, dostluk kurmak ise kayıptır. Ona yakın olmak kalbin körlüğü, onunla beraber bulunmak da tam bir bedbahtlıktır.

İran hükümdarları akıllı kişiye kızdıklarında onu câhil biriyle beraber hapsederlerdi. Ahmak kişi iyilik yaptığını zannederek karşıdakine kötülükte bulunur ve bir de bunun karşılığında teşekkür bekler. İyilik yaptığında ise karşısındakine kötülük yaptığını düşünerek onun kendisine düşman olacağı zannına kapılır. Ahmakların yaptığı kötülüklerin ardı arkası gelmez, ayıpları da bitmez. Ahmağın yaptığı bir kötülüğün sonu gelirse muhakkak ondan sonra daha acı ve daha şiddetli başka bir kötülüğü ortaya çıkar. Basiret sahipleri için ahmakların ahvalinde ne kadar da ibretler vardır; ders çıkartacak kişiler için ne kadar da fayda verici hâdiseler vardır... Ahnef b. Kays[28] şöyle demiştir: “Ahmak her şeyi ezberler ancak kendi nefsini unutur.”

Bazı belağatçiler ise şöyle demiştir:

“Dünya bazen câhillere tastamam gelir; akıllı kişiye ise hak ettiği halde gelmez. Eğer sen cehâletinle bir dünyalığa sahip olursan ya da akıllı olduğun halde dünya ve ona hevesliyken gelmezse, bu durum seni cehâletin peşinden koşmaya veya akıldan vazgeçmeye sevk etmesin! Câhil birçok imkâna sahip olabilir ancak akıllının bu geniş imkânlara bizatihi sahip olması gerekir. Bir şeye sadece zâtıyla sahip olan kimse, o şeye âlet ve edevatıyla (yetenek ve becerileriyle) sahip olan kişi gibi değildir. Netice olarak câhilin devleti (geniş imkânlara sahip olması) vatanına dönmek için sabırsızlanan bir garip gibi olup, akıllı kişinin devleti ise vuslatın devamını

arzu eden hısım ve akraba gibidir. Bu nedenle kişi akılsız olarak elde ettiği büyük imkânlara ya da erdemli olmadan kazandığı yüksek makama sevinmesin! Çünkü cehâleti onu yüksek makamlardan al aşağı eder ve hak ettiği eski hâline döndürür. Üstelik ayıplarını ortaya çıkartıp günahlarını çoğalttıktan, onu övenler ona sövdükten, dostları da ona düşman olduktan sonra...

Şunu bil ki akıllı kişinin fazîletleri yayıldığı gibi câhil kişilerin de rezaletleri yayılır. Hatta câhil kişi yaşadığı zamanda rezil ve çirkin bir şekilde anıldığı gibi sonraki zamanlarda da onun ismi darb-ı mesel olur. Ata, Câfer'den (r.a) şöyle rivâyet etmiştir:

"İsrailoğullarından bir adam vardı ve bu adamın da bir eşeği vardı. Bu adam şöyle dedi: 'Yâ Rabbi! Eğer senin de eşeğin varsa ona da benim eşeğimle beraber yem vereyim!' Bu ahmak adamın münâcatını duyan o zamanın peygamberi, o adamı Allah'a uygun olmayan şeyleri isnat ettiğinden dolayı terbiye etmek istediyse de, Allah (c.c) o peygambere şöyle vahyetti: 'Herkese aklı kadar mükâfat veririm'."

Muaviye, Kelb[29] kabîlesinden birine görev verir. Bir gün bu kişinin yanında Mecusilerden bahsedilince o şöyle dedi: Allah o Mecusilere lanet etsin! Onlar anneleriyle evleniyorlar. Vallahi bana on bin dirhem verseler de ben yine annemle nikâhlanmam.' Onun bu sözü Muaviye'ye söylendiğinde Muaviye: 'Allah onu kahretsin! Demek daha fazla dirhem verselerdi annesini nikâhlayacaktı' dedi ve hemen onu görevden azletti.

Rebi el-Amiri meşhur ahmaklardandır. Yemame bölgesine vali olarak tayin edilince ilk işi birbiriyle boğuşan köpeklerden birinin ölmesi üzerine diğer köpeğe kısas uygulaması olmuştu. Bu olay hakkında şair şöyle demiştir:

شَهِدْتُ بِأَنَّ اللهَ حَقًّا لِقَاءُهُ
وأَنَّ الرَّبِيعَ العَامِرِيَّ رَقِيعٌ
أَقَادَلَنَا كَلْبًا بِكَلْبٍ ولَمْ يَدَعْ
دِمَاءَ كِلَابِ المُسْلِمِينَ تَضِيعُ

Ben Allah'a kavuşmanın hak olduğuna şehâdet ettim
Rebiu'l Âmiri'nin de ahmak olduğuna şahidim

Adam köpek için köpeği kısas etti
Müslümanların köpeğinin bile yerde bırakmadı kanını

Evet, cehâletin ayıplarının sonu ve ahmaklığın zararlarının sınırı yoktur. Şair şöyle demiştir:

مَا إِنْ يُعَابُ سَيِّدُ إِذَا صَبَا
إِلَّاالحَمَاقَةَ أَعْيَتْ مَنْ يُدَاوِهَا

Her hastalığın tedavisi için bir ilaç vardır
Ancak ahmaklık onu tedavi etmeye çalışanı bile âciz bırakır

Beyhaki, Şuabu'l İman, 4660.

Mülk, 10; Metalibu'l Aliye, 2777.

Sâlih b. Abdulkuddus b. Abdillah el-Ezdi el-Cuzami'dir. Şair ve bilge biri olup Basra'da insanlara vaz-u nasihatlerde bulunmuştur. Tüm şiirleri hikmet, mesel ve âdâp ihtiva eder. Abbâsî halifesi Mehdi, onu zındıklıkla itham etmiş ve h. 160'lı yıllarda onu öldürmüştür.

Dahhak b. Muzahim el-Hilali el-Horasani olup muhaddistir. Ahmed b. Hanbel ve İbn Main onu sika saymıştır. Şube b. Haccac ise onu zayıf kabul etmiştir. Dahhak çocuklara eğitim veren biriydi. Hatta onun medresesinde eğitim gören çocukların sayısının üç bine kadar ulaştığı söylenir. H. 105 yılında vefat etmiştir.

Yâsîn, 70.

Hac, 46.

Anonim bir eser olan Mensuru'l Hikem, hikmetli sözler üzerine yazılmış bir eserdir. Dokuz bölümden oluşan bu eserde ilim, zühd, ibâdet ile edepli konuşma hususlarında nasihatler vardır. (M)

Âmir b. Tufeyl b. Mâlik b. Ahvas'tır.

Alkame b. Ulase b. Câfer b. Sa'sa el-Âmiri'dir. Âmir b. Tufeyl de, Alkame de aynı kabiledendir ve ikisi de kavimlerinin önde gelenleriydi.

Herim b. Kutbe b. Sinan el-Fezari'dir. Önderlerin arasında hüküm veren Arap bilgelerinden biridir. Önderler, onun verdiği hükümleri reddetmezlerdi. İslâm'a yetişerek Müslüman olmuş ve sahabe olma şerefine nail olmuştu. Sahabe olduktan 13 yıl sonra vefat etmiştir.

Ebû Said Abdülmelik b. Karib b. Ali b. Esma'dır. Arap şiiri ve tarihini iyi bilen biriydi. İlim elde etmek amacıyla pek çok yeri dolaşmıştı. H. 216

yılında Basra’da vefat etmiştir.

İsmi Hümam b. Galib Sa’saa et-Temimi’dir. Benî Ümeyye zamanındaki en büyük üç şairden biridir. Sert bakışlı olduğu için Ferazdak denmiştir. Şiirde Cerir ile yarışıyorlardı. Bu nedenle uzun zaman birbirlerini hicvetmişlerdir. İkisi de hicri 110 yılında vefat etmiştir.

Küleyb b. Rebia, şair Mühelhil’in kardeşi ve şair İmru’l Kays’ın dayısıdır. Araplar arasında en izzetli insan sayılırdı. Darim ise İbn Mâlik b. Hanzala et-Temimi olup Mücaşi’nin de babasıdır. Onun evi Benî Temim’in en büyük eviydi.

Kusam b. Abbas b. Abdulmuttalib b. Haşim b. Abdi’l Menaf’tır. Peygamber’in (s.a.v) amcası olan Abbas’ın oğludur. Peygamber’in (s.a.v) cenazesi yıkanırken onu yıkayanlar arasında Kusam b. Abbas da vardı. Hatta Allah Rasûlü (s.a.v) mezara defnedildiğinde onun kabre indiği ve hatta mezardan en son onun çıktığı; böylece Peygamber’e (s.a.v) en son dokunan kişinin Kusam olduğu söylenir.

Farklı lafızlarla bkz. Metalibu’l Aliye, 2786.

Beyhaki, Şuabu’l İman, 3887.

İsmi Abdullah b. Kays olup önde gelen sahabîlerdendir. Peygamber (s.a.v) onu Aden, Zebid ve Yemen taraflarında görevlendirmişti. Ömer de (r.a) onu Kufe ve Basra’da görevlendirdi. Hicri 45 yılında vefat etmiştir.

Yani zekân sebebiyle insanlara zulmedersin de bundan ötürü mesul olursun...

Çünkü kişi bu aklıyla büyük işlere atılır ancak bu işlerin çoğuna ulaşamadan helak olup gider.

Metalibu’l Aliye, 3306.

Kasım b. Muhammed b. Ebibekr es-Sıddık el-Medeni’dir. Zamanının en fazîletli insanlarından olup sika, âlim ve fakih biridir. Medine’nin en büyük yedi fakihinden biridir. Tabiinin takvâ sahibi bir imamıydı. Hicri 108 yılında vefat etmiştir.

Ebû’l Hüseyin İbrahim b. Lenkek el-Basri’dir. Abbâsî şairlerinden olup Arap edebiyat ve şiirinde önde gelen isimlerden biridir.

Uveymir b. Zeyd b. Kays el-Ensari’dir. Ulvî sahabîlerden biridir. Hicri 32 yılında Hz. Osman zamanında Şam’da vefat etmiştir.

Tenzihu’ş Şeriati’l Merfua, 174 (1/217).

Enuşirvan b. Kubaz b. Firuz b. Yezdecerd b. Behram’dır. Âdil kral lakabıyla anılmıştır. Peygamber (s.a.v) Enuşirvan’ın hükümdarlığı döneminden 42 yıl önce dünyaya teşrif etmiştir. Büzürcemihr ise onun

veziri olup İranlıların hüküm ve nasihatlerinden en çok bahsettikleri kişidir. Arap eserlerinde de bu kişiden çokça bahsedilmektedir.

Yöneticilik ve hilm hususlarında onun adıyla darb-ı meseller söylenmiştir. İsmi Dahhak veya Sahr b. Kays b. Muaviye b. Hısn es-Sadi'dir. Kufe'de Benî Temim'in lideri ve efendisidir. Peygamber (s.a.v) zamanına yetiştiği halde Onu görme şerefine nail olamamıştır. Hicri 67 yılında vefat etmiştir.

Kelb, Yemen Arap kabilelerinden birinin adıdır. Şam ve Irak arasında Semave denen yerde yaşarlardı. Muaviye, Meysun binti Bahtel el-Kelbiye ile evlenmiştir ki Yezid'in annesi de bu kadındır.

Fasıl
Akıl ve Nefis

Hevâ her hayra manidir ve akla da zıttır.Çünkü hevâ çirkin ahlâkı ortaya çıkartır, kötü fiilleri izhar eder, mürüvvet perdesini yırtarak şer kapısını açar. Abdullah b. Abbas şöyle demiştir:

الهَوَى إِلَهٌ يُعْبَدُ مِنْ دُونِ اللهِ

"Hevâ, Allah'ın dışında tapılan bir ilâhtır." Bundan sonra İbn Abbas şu âyeti okudu:

أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلٰهَهُ هَوٰيه

"Hevâsını ilah edineni gördün mü?"[30]

İkrime[31] وَلٰكِنَّكُمْ فَتَنْتُمْ أَنْفُسَكُمْ وَتَرَبَّصْتُمْ وَارْتَبْتُمْ وَغَرَّتْكُمُ الْأَمَانِيُّ حَتّٰى ولَسْتُ أَرْشُدُ إِلَّا حِينَ أَعْصِيهَا Hadîd sûresi 14. âyetinde geçen:

' وَلٰكِنَّكُمْ فَتَنْتُمْ أَنْفُسَكُمْ ' (Ancak siz kendi nefsinizi fitneye uğrattınız) denirken kastedilen şehvettir;

'وَتَرَبَّصْتُمْ ' (tuzak kurdunuz) denirken kastedilen 'Nasıl olsa tövbe ederiz affolur telkinidir'

'وَارْتَبْتُمْ ' (şüpheye düştünüz) denirken kastedilen 'Allah'ın emri konusunda şüpheye düşmenizdir';

'وَارْتَبْتُمْ وَغَرَّتْكُمُ الْأَمَانِيُّ ' (Kuruntularınız sizi aldattı) denirken kastedilen 'Uzun emelleriniz ve hayırlı işleri ertelemenizdir';

'حَتّٰى جَاءَ أَمْرُ اللهِ' (Allah'ın emri geldi) denirken kastedilen ölümdür;

' وَغَرَّكُمْ بِاللهِ الْغَرُور ' (Aldatıcı, sizi Allah'a karşı aldattı) denirken kastedilen şeytandır.

Bir hadiste de şöyle buyrulmuştur:

طَاعَةُ الشَّهْوَةِ دَاءٌ و عِصْيَانُهَا دَوَاءٌ

“Şehvete itaat hastalık; şehvete isyan devadır.”

Ömer b. Hattab da şöyle demiştir:

“Nefislerinizi şehvetten uzak tutun! Çünkü nefisler şerre meyyaldir ve ona sevk eder. Muhakkak ki bu hakikat acı ve ağırdır; bâtıl ise hafif fakat zehirdir. Bir hatayı terk etmek tövbe ile tedavi olmaktan daha hayırlıdır. Nice bakışlar vardır ki şehveti tetikler ve nice şehvetli anlar da vardır ki uzun süren üzüntülere sebep olur.”

Ali b. Ebî Talib ise şöyle demiştir:

“Sizin için iki şeyden korkarım. Birincisi nefse uymak; ikincisi ise uzun emeldir. Nefis insanı haktan döndürür; uzun emelli olmak da âhireti unutturur.” Şabi şöyle demiştir:

“Hevâya hevâ denmesinin sebebi, onu (yukarıdan) alıp (aşağıya) götürdüğünden dolayıdır.”

Bir Arabî de şöyle demiştir:

“Hevâ aslında hevandır (zillettir). Ancak ismi yanlış telaffuz edilmiştir. Bu nedenle nefsine uyan kişi zillete düşer.” Bir şair de bu sözden esinlenip şu mısraları yazmıştır:

إنَّ الهَوَانَ هو الهَوَى قُلِبَ إسْمُهُ
فَإذَا هَوِيتَ فَقَدْ لَقِيتَ هَوَانًا

Hevandır aslı, değiştirildi oldu hevâ
Hevana (zillete) düşersin şayet nefsine uyarsan

Mensuru’l Hikem’de[32] şöyle denilmiştir:

“Kim hevâsına itaat ederse düşmanlarına koz vermiş olur.”

Bazı hikmet ehli de şöyle demiştir:

“Akıl terk edilen bir dost; hevâ tâbi olunan bir düşmandır.” Bazı belağatçılar ise şöyle demiştir:

“İnsanların en fazîletlisi hevâsına isyan edendir. Bundan daha fazîletli olan ise kişinin dünyayı reddetmesidir.” Emevî halîfelerinden Hişam b. Abdülmelik b. Mervan şöyle demiştir:

إذَا أَنْتَ لَمْ تَعْصِ الهَوَى قَادَكَ الهَوَى
الى كُلِّ مَا فِيهِ عَلَيْكَ مَقَال

İsyan etmezsen eğer nefsine
Götürür nefsin seni dedikoduya mahal verecek yerlere

İbnu’l Mutez şöyle demiştir: Hişam b. Abdülmelik şu beyitlerden başka şiiri söylememiştir:

إِذَا مَا رَأَيْتَ الْمَرْءَ يَقْتَادُهُ الْهَوَى
فَقَدْ ثَكِلَتْهُ عِنْدَ ذَاكَ ثَوَاكِلُهْ
وَقَدْ أَشْمَتَ الأَعْدَاءَ جَهْلا بِنَفْسِهِ
وقَدْ وَجَدْتُ فِيهِ مَقَالًا عَوَاذِلُهْ
ومَا يَرْدَعُ النَّفْسَ اللجوج عَنِ الهَوَى
مِنَ النَّاسِ إِلَّا حَازِمُ الرَّأْيِ كَامِلُهْ

Uyduğunu görürsen kişinin kendi nefsine
Elveda demiştir o sevdiklerine

Cehaleti sebebiyle güldürmüştür düşmanlarını kendi nefsine
Onu kınayanlar böylece bulmuşlardır güzel bir sermaye
İnatçı nefsi arzularından çevirmek zordur gerçekten
Ancak kâmil bir feraset sahibi çıkar bu işin içinden

Hevâ genelde helâk edici noktalara götürür. Akıl ise onun gafletine karşı kontrolcü, onun tökezlemesine karşı engelleyici ve onunla mücadeleci olarak yaratılmıştır. Çünkü nefsin tahakkümü güçlü, desiseleri ise gizlidir. İnsana akıl verilmiştir ki iki veche karşı, yani nefsin tahakkümüne ve gizli tuzaklara karşı mukavemet göstersin.

Birinci Vecih: Hevânın tahakkümü, dürtülerin çok olması sebebiyle kuvvetlidir. Hatta şehvetin baskısı o kadar güçlüdür ki, akıl onların çirkin olduklarını bildiği halde yine zayıf düşer ve ona engel olmaktan âciz kalır. Nefsin bu galibiyeti genç yaşta olan insanlarda daha fazladır. Çünkü gençlerin şehvetleri güçlü, kendilerine musallat olan hevâlarının dürtüleri fazladır. Gençler bu durumlarına bazen gençliklerini bahane olarak ileri sürerler. Nitekim Muhammed b. Beşir[33] şöyle demiştir:

كُلٌّ يَرَى أَنَّ الشَّبَابَ لَهُ
فِي كُلِّ مُبْلِغٍ لَذَّةٍ عُذْرِ

Herkes gençliğini yapar bahane
Cismânî zevklerinin tatmininde

Bu nedenledir ki bazı hikmet ehli şöyle demiştir:
"Nefis gaddar bir padişah, zâlim bir zorbadır."
Bir şair de şöyle demiştir:

يَاعاقلا أَرْدَى الهَوَى عَقْلَهُ
مَالَكَ قَدْ شُدَّتْ عَلَيْكَ الأُمُورُ
أَ تجعل العَقْلَ أَسِيرَ الهَوَى
وإِنَّمَا العَقْلُ عَلَيْهِا لأَمِيرُ

Ey aklını hevâsına ezdiren akıllı
Sana ne oldu ki başarılar yüzüne kapandı

Aklını esir mi ettin nefsine sen
Akıl nefse kumandan iken

Bu hastalığın tedavisi şöyledir: Akıl isyankâr nefsine hevâya uymanın sonunda uğrayacağı zararı, çirkinlikleri ve birikecek günahları hissettirerek (vazgeçmesi için) ona yardımcı olmalıdır. Nitekim Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

حُفَّتِ الْجَنَّةُ بِالْمَكَارِهِ وَحُفَّتِ النَّارُ بِالشَّهَوَاتِ

"Cennet zorluklarla, cehennem de şehvetlerle kuşatılmıştır."[34]
Yani cennete giden yol zorluklara katlanmaktan geçer; cehenneme giden yol da şehvete uymaktan... Ali b. Ebî Talib şöyle demiştir:

إِيَّاكُمْ و تَحْكِيمَ الشَّهَوَاتِ على أَنْفُسِكُمْ فَإِنَّ عَاجِلَهَا ذَمِيمٌ و آجَلَهَا وَخِيمٌ

"Şehvetin size galip gelmesinden sakının! Çünkü o dünyada yüz karalığı, âhirette ise vehâmettir."
Eğer nefis korkutmaya ve ürkütmeye boyun eğmezse ona ümit (cennetteki nimetleri) aşıla! Çünkü ümit ve korku bir nefiste bulunursa, o ikisine karşı nefis boyun eğip teslim olur. İbn Semmak[35] şöyle der:

“Nefsini oyala ve aklından yardım al! Neticesi vahim olan şeylere bir bak ve nefsini o işlerden uzaklaştır! Nefsi, arzularına bırakmak hastalık, arzuları terk etmek ise ilaçtır. Bu nedenle hastalıktan korktuğun gibi ilacına da sabır göster. Şair şöyle demiştir:

صَبَرْتُ عَلَى الأَيَّامِ حَتَّى تَوَلَّتْ
ولَكِنْ تَمَام العَقْلِ طُولُ التجارب
وَمَا النَّفْسُ إلا حَيْثُ يَجْعَلُهَا الْفَتَى
فَإِنْ أُطْعِمَتْ تَاقَتْ وَإِلا تَسَلَّتْ

Sabrettim geçip giden günlere ömrüm bitti
Sabrı yükledim nefsime zaman geçip gitti

Nefsi kullanmak insanın olur elinde
Doyrulursa coşar, yoksa da soğur arzuları karşısında

Eğer nefis akla, hevâya nefse uyma neticesinde ortaya çıkacak durumlar hususunda boyun eğerse, çok geçmeden hevâ akıl tarafından kovulur, nefis de zapt altına alınmış olur. Sonra bu kişiye büyük nasip ve mükâfatlar vardır. Nitekim Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

إِيَّاكُمْ و تَحْكِيمَ الشَّهَوَاتِ على أَنْفُسِكُمْ فَإِنَّ عَاجِلَهَا ذَمِيمٌ و آجَلَهَا وَخِيمٌ

“Rabbinin makamından korkan ve nefsini kötü arzulardan uzaklaştırmış kimse için, Şüphesiz cennet(onun) yegâne barınağıdır.”[36]

Hasan-ı Basri (rah. aleyh) şöyle demiştir:

“Cihatların en fazîletlisi, nefisle yapılan cihattır.”

Bazı hikmet ehli de şöyle demiştir:

“Şereflerin en yücesi, nefsin tahakkümünden kaçınmaktır.”

Bazı belağatçiler ise şöyle demiştir:

“İnsanların en hayırlısı şehvetini kalbinden çıkartan, Rabbine itaat konusunda nefsine isyan edendir.”

Bazı edipler de şöyle demiştir:

“Şehvetini öldüren kimse mürüvvetini diriltmiş olur.”

Bazı âlimler ise şöyle demiştir:

“Allah (c.c) meleklerine şehvetsiz akıl verdi; hayvanlara ise akılsız şehvet verdi; Âdemoğluna ise ikisini beraber verdi. Kimin aklı şehvetine galip gelirse o kişi meleklerden üstün olur. Kimin de şehveti aklına galip gelirse o da hayvanlardan daha da aşağı olur.”

Bir hikmet ehline ‘İnsanların en cesuru ve mücahedesinde zafere en yakın olanı kimlerdir?’ diye sorulduğunda şöyle demiştir:

“Rabbine itaat yolunda nefsiyle mücadele eden ve nefsani düşüncelerin kalbine gelmesine karşı mukavemet gösteren kişidir.”

Şairin biri şöyle demiştir:

قَدْ يُدرِكُ الحَازِمُ ذُو الرَّأْيِ المُنَى
والعَيْنُ تَعْلَمُ في عَيْنَيْ مُحَدِّثِهَا

İşlerinde ihtiyatlı olan kimse ulaşır hedefine
İhtiyata riayet ve nefsine isyan nedeniyle

İkinci Yön

Hevânın akıl üzerine galebesinin ikinci yönü nefsin kendi hilesini gizlemesidir. Nefis akla karşı fiillerini süsler; çirkini güzel, zararı faydalı gibi gösterir. Bunun da iki sebebi vardır.

1- Nefsin bu şeylere karşı meyli vardır ve bu nedenle nefis çirkin olan şeyleri hüsnü zan göstererek gizler ve şiddetli meylinden dolayı o çirkin şeyler güzel görünür. Nitekim Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

الى كُلِّ مَا فِيهِ عَلَيْك مَقَال

“Bir şeye olan sevgin seni sağır ve kör eder.”[37]

Yani bir kişinin bir şeye karşı aşırı olan sevgisi, onu doğruya karşı kör, öğütlere karşı sağır eder. Hz. Ali de şöyle demiştir:

“Hevâ körlüktür.” Şairin biri de şöyle demiştir:

حَسَنٌ في كُلِّ عَيْنٍ مَنْ تَوَدُّ

Her göz sevdiğini güzel görür

Abdullah b. Muaviye b. Abdullah b. Câfer b. Ebî Talib (r.a) şöyle demiştir:

وَلاتَقْتُلُ الأَسْرَى ولكِنْ نَفُكُّهُمْ
وَلاَبْغَضَ مَا فِيه إِذَا كُنْتُ رَاضِيًا
وَعَيْنُ الرِّضَا عَنْ كُلِّ عَيْبٍ كَلِيلَةٌ
وَلَكِنَّ عَيْنَ السَّخطِ تُبْدِي الْمَسَاوِيا

Ben sevdiğimin her ayıbını görmem
Hele ondan hoşnutsam hiçbir ayıbını görmem

Beğenen göz her ayıba kapalıdır
Ancak öfkeli göz her ayıbı ortaya çıkartır

İnsan, karışık işleri ayırt etmekte ağır davranır ve kolaya uymak isteyerek rahatlığı talep eder. Hatta kişi, kolay olanın iyi; zor olanın da kötü olduğu hissine aldanarak, kolay olanın kendisi için en uygun ve en iyi olduğu zannına kapılır. Böylece insan, nefsinin kandırmasıyla ve hilenin süsleyici özelliğiyle kendini her türlü korkunç tehlikelere ve çirkin zorluklara atmaktan alıkoyamaz. Bu nedenle Âmir b. Zarib[38] şöyle demiştir:

“Nefis uyanık, akıl ise uykudadır. Bu nedenle de nefis akla sürekli galip gelir.” Süleyman b. Vehb şöyle demiştir:

“Nefis zevk verici, akıl ise fayda vericidir.” Bir darb-ı meselde ise şöyle denilmiştir:

“Akıl, nasihat eden bir vezir; hevâ rezil edici bir vekildir.” Şair şöyle demiştir:

إِذَا المَرْءُ أَعْطَى نَفْسَهُ مَااشْتَهَتْ
وَلَمْيَنْهَهَا تَاقَتْ الى كُلِّ بَاطِلِ
وسَاقَتْ اليه الإِثْمَ والعَارَ بِالَّذِى
أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلٰهَهُ هَوٰيه

Her istediğini verirse kişi nefsine
Engel olmazsa her istediği bâtıla

Bu durum sevk eder onu utanca ve günaha
Peşin olanın tatlı olduğu iddiasıyla

Birinci sebebin tedavisi şöyledir: İnsan kalbindeki düşünceyi, gözünün nazarına hakem kılmalıdır. Çünkü göz şehvetin öncüsüdür; şehvet de hevânın tetikçisidir. Böylece doğru olan ortaya çıksın ve hak da aşikâr olsun... Çünkü hak taşınması en ağır yük, binilmesi en zor olan binektir. Bu itibarla insan iki işten hangisinin doğru olduğunu kestiremezse nefsinin sevdiği şeyden kaçınmalı, kendisine kolay geleni terk etmelidir. Zira nefis haktan nefret etmekte, kötü arzuları tercih etmektedir. Abbas b. Abdulmuttalib şöyle demiştir:

إِذَا اشْتَبَهَ عَلَيكَ أَمْرَانِ فَدَعْ أَحَبَّهُمَا عَلَيْكَ وخُذْ أَثْقَلَهُمَا عليك

"İki iş hususunda seçim yapmakta zorlandığında sana hoş geleni bırak da ağır gelenini al!"

Bu sözün ifade ettiği hükmün illeti şudur: Nefsi, zor olan bir işi yapmada üşengeç ve ağır davranır. Bu ağır davranış ve uzun süreçle birlikte bilinmeyen hakikat ve müphem olan doğrular zâhir olur. Ali (r.a) şöyle demiştir:

"Tefekkür eden hakikati görür."

Mezkur hükmün ikinci sebebi de şudur: Nefis, sevdiği şeyleri yapma konusunda hızlı davranarak o işe hemen başlar. Bu nedenle de o işi inceleme hususunda zaman kısa olduğundan kişi işlediği fiili telafi etme imkânı da bulamaz. Fırsatlar kaçtıktan sonra ve iş bittikten sonra araştırma yapmanın veya telafi yoluna gitmenin faydası olmaz. Bazı hikmet ehli şöyle demiştir:

أَلَيْسَ طِلَابُ مَا قَدْ فَاتَ جَهْلًا
وذِكْرُ المَرْءِ مَا لا يَسْتَطِيعُ

Kişinin geçmiş şeyleri istemesi de Güç getiremeyeceği şeyleri talep etmesi de cehâlet değil midir?

Bazı belağatçılar hevânın hâlini ve beraberindeki dünyevi sıkıntıları şöyle tarif etmişlerdir.

"Nefis, fitnenin bineğidir, dünya imtihan evidir. Hevâyı terk et ki selamete eresin! Dünyadan yüz çevir ki ganimet bulasın! Nefsin güzel eğlencelerle seni aldatmasın, dünya da güzel metaıyla seni kandırmasın! Eğlence

müddeti biter, emanet olan zaman geri alınır, işlediğin günahlar da sana kalır.

Ali b. Abdullah el-Caferi[39] der ki ben Kâbe'yi tavaf ederken şu şiiri okuyordum ve bir kadın da beni dinliyordu:

أَهْوَى هَوَى الدِّينِ واللَّذَّاتُ تعجبني
فَكَيْفَ لِي بِهَوَى اللَّذَّاتِ والدِّينِ

Ben seviyorum dinimi dünya zevkleri de cezb ediyor beni
Ne olacak benim halim mevcutken bende bu iki sevgi

Kadın bu şiirimi duyduktan sonra şöyle dedi:

هما ضَرَّتَان فَذَرْ أَيَّتُهُمَا شِئْتَ و خُذِ الأُخْرَى

Din ile dünya iki kuma gibidir; bu nedenle birini seç, diğerini bırak!

Nefis ve Şehvet

Nefis ve şehvet illet ve malul; delalet ve medlul[40] hususlarında birleştikleri halde aralarında şu fark vardır: Nefis, inanç ve görüşlere mahsustur; şehvet ise lezzete ulaşma arzusuna hastır. Bu nedenle şehvet nefsin neticelerinden oluşur. Şehvet daha yüzeysel; nefis ise daha umumidir. Allah'tan (c.c) bizi nefsin dürtülerinden, helâke götürecek yollardan korumasını, bizi daima muvaffak kılmasını ve aklı bize rehber yapmasını niyaz ederiz. Rivâyet edildiğine göre Allah (c.c) İsa'ya (a.s) şöyle vahyetti:

"Ey İsa! Önce kendi nefsine nasihat et! Eğer nefsin nasihati dinlerse o zaman başkasına da nasihat et! Yoksa kendi nefsini ıslah etmemiş bir halde iken başkasına nasihat etme konusunda Benden utan!"

Muhammed b. Kenase şöyle demiştir:

مَامَنْ رَوَى أَدَبًا فَلَمْ يَعْمَلْ بِهِ
وَيَكُفَّ عَنْ زَيْغِ الْهَوَى بِأَدِيبِ
حَتَّى يَكُونَ بِمَا تَعَلَّمَ عَامِلا
إِلَّاالحَمَاقَةَ أَغْيَتْ مَنْ يُدَاوِهَا

وَلَقَلَّمَا تُجْدِي إِصَابَةُ عَالِمٍ
أَعْمَالُهُ أَعْمَالُ غَيْرِ مُصِيبِ

Edep konuşup da onunla amel etmeyen
Nefsî sapkınlıklarından kaçınmayan

Ancak öğrendiği ile âmil olduğunda
Kendi üzerindeki aybı kaldırmış olur sâlih olduğunda

Az fayda verir vaizin doğru sözleri
Doğru değilse onun fiilleri

Başka bir şair (Ebû'l Esved ed-Düeli) şöyle demiştir:

يَا أَيُّهَا الرَّجُلُ الْمُعَلِّمُ غَيْرَهُ
هَلا لِنَفْسِكَ كَانَ ذَا التَّعْلِيمُ
تَصِفُ الدَّوَاءَ لِذِى السَّقَامِ وذِى الضَّنَى
فيما يَصِحُّ بِهِ و أَنْتَ سَقِيمُ
وأَفْضَلُ قَسْمِ اللهِ لِلْمَرْءِ عَقْلُهُ
فَإِذَا انْتَهَتْ عَنْهُ فَأَنْتَ حَكِيمُ
فَهُنَاكَ تُعْذَرُ إِنْ وَعَظْتَ و يُقْتَدَى
بِالقَوْلِ مِنْكَ و يُقْبَلُ التَّعْلِيمُ
لَاتَنْهَ عَنْ خُلُقٍ وتَأْتِىَ مِثْلَهُ
عَارٌ عَلَيْكَ إِذَا فَعَلْتَ عَظِيمُ

Ey Başkasına ders veren kimse
Olmaz mı biraz da ders versen nefsine

İlaç tavsiye ediyorsun hastalara
Hakikatte hasta olan sensin oysa

Nefsini yasaklardan men ederek önce kendinden başla
Sen hekimsin eğer nefsin ıslah olursa

Böylece vereceğin nasihatte görülürsün mazur
Senden sâdır olan sözler kabul edilir ve ona uyulur

İnsanları men edip de aynı işi yaparsan kendin
Ar olur o yaptıkların elbette senin için

Ebû Ferve[41] şöyle anlatır: Bir gün Halid b. Abdullah el-Kasri'nin polis âmiri olan Tarık, emniyet alayı ile beraber İbn Şübrüme'nin yanından geçerken İbn Şübrüme şöyle demiştir:

أَرَاهَا و إِنْ كَانَتْ تُحَبُّ كَأَنَّهَا
ضَبَرْتُ عَلَى الأَيَّامِ حَتَّى تَوَلَّتْ

Ben dünyayı görürüm sevse bile onu ehli
Sadece dağılan bir yaz bulutu gibi

Bu şiiri okuduktan sonra 'Allah'ım benim dinim bana, onların dünyası da onlara' dedi. Bir müddet sonra Halid, Şübrüme'yi kadı tayin etti. Babasının bu görevi kabul ettiğini gören oğlu Ebubekir kendisine şöyle dedi:

"Baba, falan tarihte Tarık emniyet alayı ile beraber senin yanından geçerken onlara karşı söylediklerini hatırlıyor musun?' dedi. İbn Şübrüme ise şöyle cevap verdi:

"Yavrum onlar baban gibisini bulurlar; fakat baban onlar gibisini bulamaz. Senin baban onların helvalarını yedi de onların rüzgârına kapıldı." İşte İbn Şübrüme gibi dindar ve erdemli bir insan bile görev alınca, en yakını ve oğulları içinde kendisine en itaatli olanı tarafından yerilmişse, bizim gibi nefsinin yularını daha serbest bırakmış ve kalbi daha muzdarip olan kişilere, açık arayanların gözü ilişince, insanları rezil etmek isteyenlerin sivri dili uzanınca, bizler Allah'ın tevfik ve himayesinden başka başvuracak ve sığınacak bir yer bulabilir miyiz?

Casiye, 23.

Ebû Abdullah el-Medeni el-Berberi'dir. Mağrib ehlinden olup İbn Abbas'ın kölesi, âlim ve fakih bir zâttır. Efendisi olan İbn Abbas'tan ve İbn Ömer'den ders almıştır. Medine'de hicri 107 yılında vefat etmiştir. Öldüğü gün cenazesine pek çok şair de gelmişti. O öldüğünde: 'Bugün insanların en fakihi vefat etti' denilmiştir.

Anonim bir eser olan Mensuru'l Hikem hikmetli sözler üzerine yazılmış bir eserdir. Dokuz bölümden oluşan bu eserde ilim, zühd, ibâdet ile edepli konuşma hususlarında nasihatler vardır. (M)

Muhammed b. Beşir b. Abdullah el-Harici'dir. Künyesi Ebû Süleyman olup Benî Harice'dendir. Emevî devleti şairlerindendir.

Buhari, Rikak 28; Müslim, Cennet, 1; Ebû Davud, 4744; Tirmizi, 2560.

Ebû'l Abbas Muhammed b. Subh el-Acli'dir. O zühd hayatı yaşayan biriydi ve Harun Reşid'in nezdinde kıymetli ve muteber biriydi. H. 183 yılında Kufe'de vefat etmiştir.

Naziat, 40, 41.

Ebû Davud, 5130.

Câhiliye devrindeki meşhur Arap hâkimlerden biridir. Mudar kabilesinin önderi, hakemi ve yiğidiydi. O, Mudar kabîlesi arasındaki problemleri çözerdi. Hatta bu durum yaşı ilerleyip güçsüz düşünceye kadar devam etti.

İbnu'l Medeni diye meşhur olmuştur. Hadis alanında otoriter biridir. Hatta Buhari şöyle demiştir: 'Ben nefsimi hiç kimsenin yanında küçük görmedim ancak İbnu'l Medeni hariç.' O en büyük Muhaddislerin hocalarının hocasıdır. H. 234 yılında vefat etmiştir.

İllet, sebep demektir; malul sebep olunan; medlul ise delalet olunan demektir.

Adi b. Adi el-Cezeri el-Kindi et-Tabii'dir. Buhari der ki: 'O Cezire ehlinin efendisidir. Ömer b. Abdulaziz'in Musul ve Cezire valisi idi.' Hicri 120 yılında vefat etmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM:

İLMİN EDEBİ

İlmin Şerefi ve Fazîleti

Şunu bil ki; ilim rağbet edilecek şeylerin en şereflisi, talep edilen ve peşinden koşulan şeylerin en üstünü, kazançların ve elde edilen şeylerin de en faydalısıdır. Çünkü ilmin şerefi sahibine semere verir, onun fazîleti taliplisinin nezdinde hep artar. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır:

قُلْ هَلْ يَسْتَوِى الَّذينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذينَ لَا يَعْلَمُونَ

“De ki; hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?”[42]

Allah (c.c) âlim ile câhilin eşit tutulmasını nehyetmiştir. Çünkü ilmin fazîleti âlimlere has kılınmıştır. Başka bir âyette Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

وَمَايَعْقِلُهَا إِلَّاالْعَالِمُون

“Onu (Allah’ın emir ve yasaklarını) ancak âlimler akleder.”[43]

Bu âyet-i kerime ile Allah (c.c) emir ve yasaklarını anlayan ve akleden kişilerin sadece âlimler olacağını beyan etmiştir. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

أَوْحَى الله الى إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِنِّي عَلِيمٌ أُحِبُّ كُلَّ عَلِيمٍ

“Allah (c.c), İbrahim’e (a.s) vahiy buyurdu ki; Ben ilim sahibiyim (âlim) ve ilim sahibi olanları (âlimleri) severim.”

Ebû Umâme’den şöyle rivâyet edilmiştir:

Peygamber’e (s.a.v) biri âlim, diğeri âbid olmak üzere iki adam soruldu. O şöyle buyurdu:

“Âlimin âbide üstünlüğü, benim sizin en alt seviyedeki olan birine olan üstünlüğüm gibidir.”[44]

Ali b. Ebî Talib şöyle demiştir:

“İnsanlar yaptıkları iyiliklerin evlatlarıdır.” Musab b. Zübeyr[45] oğluna şöyle dedi:

‘İlmi öğren! Eğer malın varsa ilim sana ekstra güzellik olur; malın yoksa da ilim sana mal olur.” Abdülmelik b. Mervan çocuklarına şöyle dedi:

“Yavrularım ilim öğrenmeye çalışın! Eğer elit tabakadan olursanız emsallerinizin fevkinde olursunuz; şayet orta sınıftaysanız ilim sebebiyle elit tabakaya çıkarsınız; eğer âvâm tabakasındaysanız güzel bir yaşama kavuşursunuz.”

Bazı hikmet ehli ise şöyle demiştir:

“İlim, kadir kıymeti bulunmayan kişiye değer kazandırır; malı yoksa insana mal kazandırır.”

Bazı edipler de şöyle der:

“İlim en fazîletli halef, ilimle amel etmek de en mükemmel şereftir.” Bazı belağatçılar da şöyle demiştir:

“İlim öğrenin! Çünkü ilim çocukluğunda ve gençliğinde sana istikamet verir, doğru yolu gösterir. Yaşın ilerlediğinde de seni halkın efendisi yapar. Yine ilim, bâtıl ve fâsit olan amellerini ıslah eder, düşmanlarını ve sana haset edenleri rezil rüsvâ eder, senin yanlış işlerini düzeltir, gaye ve hedeflerine ulaşmanı sağlar. Hz. Ali (r.a)şöyle demiştir:

يَاعاقلا أَرْدَى الهَوَى عَقْلَهُ

“Kişinin kıymeti, ortaya koyduğu güzel işlerle ölçülür.”

Halil[46], Hz. Ali’nin bu sözlerini alıp şu şekilde şiir hâline getirmiştir:

لَايَكُونُ العَلِيُّ مِثْلَ الدَّنِيِّ
فَإِذَا انْتَهَتْ عَنْهُ فَأَنْتَ حَكِيمُ
قِيمَةُ المَرْءِ قَدْرُ مَا يُحْسِنُ المَرْ
ءُقَضَاءً مِنَ الإِمَامِ عَلِيِّ

Yüce insanlar olmaz basitler gibi
Zeki insanın ahmak olmadığı gibi
Kişinin kıymeti ortaya koyduğu güzel işler nispetindedir
Bu da İmam-ı Ali’nin adaletindendir

İlmin fazîletini anlamayan kişiler ancak câhillerdir. Çünkü ilmin fazîleti ancak ilimle bilinir. Bu da ilmin fazîletinin ne kadar yüce olduğunu gösterir. Câhiller kendilerini ilmin fazîletine ulaştıracak bilgiden yoksun olunca, ilmin fazîletinin ne olduğunu da bilemedikleri gibi ilim ehlini de basit görürler. Onlar nefislerinin meylettiği malları kazanmayı ve arzu ettikleri süslü şeylerin peşinden koşmayı daha yararlı ve bu işlerle uğraşmayı daha güzel bulurlar. İbnu'l Mutez, Mensuru'l Hikem'de şöyle demiştir:

"Âlim câhili tanır. Çünkü âlim de zamanında câhildi; ancak câhil âlimi tanıyamaz çünkü câhil hiçbir zaman âlim olamamıştır." İbnu'l Mutez'in bu sözü nasıl da hakikati ifade eder... Bu nedenledir ki zâhidler yasaklardan; inatçı insanlar da gerçeklerden nasıl kaçıyorlarsa, câhiller de ilim ve ilim ehlinden öyle kaçar. Kişi, câhil olduğu şeyin düşmanıdır. İbn Lenkek bana Ebubekir Düreyd'in şu şiirini okudu:

إِذَا أَثْقَلَ الأَعْنَاقَ حَمْلُ المَغَارِمِ
كَذَاكَ يُعَادِي العِلْمَ مَنْ هو جَاهِلُهْ
وَعَيْنُ الرِّضَا عَنْ كُلِّ عَيْبٍ كَلِيلَةٌ
وَيَكْرَهُ لَا أَدْرِي أُصِيبَتْ مَقَاتِلُهْ

Sen cehlinden dolayı ilme ve ehline düşman oldun
Kişi zaten düşmandır câhil olduğu hususun
Bir kimse görürse yüksek makamda kendini
Bilmiyorum sözünden tiksinirse bulmuştur zaten belâsını

Büzürcemihr'e (Enuşirvan'ın veziri) 'İlim mi yoksa mal mı daha iyidir?' diye sorulduğunda o:

'İlim' dedi. Ona:

'Peki, neden o zaman âlimleri zenginlerin kapılarında görüyoruz da neredeyse hiçbir zengini âlimin kapısında görmüyoruz?' diye soruldu. O da bu soruya şöyle cevap verdi:

'Bunun sebebi âlimlerin malın faydasını bilip de zenginlerin ilmin fazîletini bilmemelerinden kaynaklanır.'

Hikmet ehlinden birine: 'Neden ilim ve mal bir araya gelmiyor?' diye sorulduğunda o:

'İlim aziz, mal zelil olduğu için' cevabını vermiştir. Bu asrın şairlerinden biri de şöyle demiştir:

وفي الجهل قبل الموت موت لأهله
فأجسادهم قبل القبور قبور
وإن امرأ لم يحي بالعلم ميت
فليس له حتى النشور نشور

Cehâlette, sahibi için ölmeden önce ölüm vardır
Bedenleri kabirden önce zaten kabirdir
İlimle dirilmeyen kişi zaten ölüdür
Haşre kadar onlara uyanış da yoktur

İlim talebelerinden biri bir gün bir âlimin kapısında durup şöyle seslendi:

“Ey hane halkı! Bana dişi yormayan, bedeni hasta etmeyen bir şey tasadduk edin!” dedi. Ev halkı ona bir miktar para ve yemek verdi. Bunun üzerine o adam: ‘Benim sizin sohbetinize olan ihtiyacım, yemeğe olan ihtiyacımdan daha fazladır. Ben hidâyetin peşindeyim, paranın değil’ dedi. Âlim kişi bunun üzerine bu kişiyi içeri aldı ve tüm sıkıntılarını çözdü. Sonra o talebe evden sevinçli bir vaziyette çıkarak şöyle dedi: ‘Şüpheyi gideren ilim, zengin eden maldan daha hayırlıdır.’

İlmin Sonu Yoktur

Şunu bil ki tüm ilimler kıymetlidir ve her bir ilmin başlı başına bir değeri ve fazîleti vardır. Bir kişinin bütün ilimleri idrak etmesi mümkün değildir. Bazı hikmet ehline: ‘Tüm ilimleri kim bilir?’ diye sorduklarında onlar: ‘Bütün insanlar’ cevabını vermişlerdir. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

مَنْظَنَّ أَنَّ لِلْعِلْمِ غَايَةً فَقَدْ بَخِسَهُ حَقَّهُ و وَضَعَهُ في غَيْرِ مَنْزِلَتِهِ التى وَصَفَهُ اللهُ بِهَا

“İlmin sonunun olduğunu zanneden kişi, onun hakkını gizlemiş olur ve ilmi Allah’ın takdir etmiş olduğu dereceye koymamış olur. Çünkü Allah (c.c) *‘Size ilimden çok az bir şey verilmiştir’*[47] buyurmuştur.”

Bazı âlimler şöyle demiştir:

“Biz ilmi, sonuna ulaşmak için talep etseydik, ilme eksik başlamış olurduk. Belki de biz ilmi her gün cehaletimizi azaltmak ve bilgimizi artırmak için okuyoruz.”

Yine bazı âlimler şöyle demiştir:

“İlme dalan kişi denize dalan kişi gibidir. Ne karayı görür ne de denizin enini ve boyunu...”

Hammadu’r Ravi’ye: ‘Artık bu ilimlere doymayacak mısın?’ diye sorulduğunda şöyle cevap verdi:

‘Ne yapalım tüm gücümüzü harcadık ancak bir sınırını bulamadık. Biz şairin şu dediğini diyoruz:

إِذَا قَطَعْنَا عِلْمًا بَدَا عَلَمٌ

İlme dalınca karşımıza dağlar çıkıyor.

Abbâsî halifesi Harun Reşid (babası olan halîfe) Mehdi’den şu iki beyiti naklederek, bu beyitlerin ona ait olduğunu zannetmiştir:

يا نَفْسُ خُوضِي بِحَارَ العِلْمِ او غُوصِي
فالنَّاسُ مَا بَيْنَ مَغْمُومٍ و مَخْصُوصِ
لَا شَيْءَ فِي هَذِهِ الدُّنْيَا يُحِيطُ بِهِ
إِلَّا إِحَاطَةَ مَنْقُوصٍ بِمَنْقُوصِ

Ey insan! Dal ilim deryasına
İnsanlar bulunur âvâm yada havâs arasında
Dünyada insanın kuşatacağı bir şey yoktur
Kuşattığın şey noksanın ancak noksanıdır

En Fazîletli İlimler Dinî İlimlerdir

Bütün ilimleri bilmenin bir yolu olmadığına göre, o zaman o ilimlerin en fazîletlisi ve en önemlisine gayret göstermek gerekir. İlimlerin fazîletlisi ve değerlisi de dinî ilimlerdir. Çünkü insanlar dînî ilmi bilmekle doğruyu bulur, ondan yoksun olmakla da sapar. Nitekim bir ibâdetin yapılış şeklini ve sıhhat şartlarını bilmeyen kişinin ibâdeti sahih olmaz. Bu nedenle Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

فَضْلُ العِلْمِ خَيْرٌ مِنْ فَضْلِ العِبَادَةِ

“İlmin fazîleti ibâdetin fazîletinden daha hayırlıdır.”[48]

Durum gerçekten de böyledir. İlim kişiye ibâdetin ne kadar fazîletli olduğu bilincini verir. Ancak kişi ilimden yoksun olarak ibâdet ederse bazen

bu ibâdet, ibâdet olmaz. Bu nedenle dini ilim herkese, her sorumlu kişiye farz olmuştur. Nitekim Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

طَلَبُ العِلْمِ فَرِيضَةٌ على كُلِّ مُسْلِمٍ

“İlim talebi her Müslümana farzdır.”[49]

Bu hadisin iki tevili vardır. Birincisi: Hakkında bilgi sahibi olmadan yapılamayacak ibâdetler vardır ki bu ilimleri öğrenmek farzdır. İkincisi: Tüm dinî ilimleri öğrenenler yeterli sayıda olmazsa bu ilimleri öğrenmek bütün Müslümanlara farzdır (Yani farz-ı kifâyedir). Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

فَلَوْ لَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَآئِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِى الدّينِ وَلِيُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا أَرَاهَا و إِنْ كَانَتْ تُحَبُّ كَأَنَّهَا

“Mü’minlerin hepsinin toptan sefere çıkmaları doğru değildir. Onlardan her bir grup dinde (dinî ilimlerde) geniş bilgi elde etmek ve kavimleri (savaştan) döndüklerinde onları ikaz etmek için geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar.”[50]

Abdullah b. Ömer şöyle demiştir: Allah Rasûlü (s.a.v) bir gün mescide girdi ve mescitte iki grup vardı. Bunlardan biri zikirle, diğeri de fıkıh ilmiyle meşgullerdi. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu:

كِلا الْمَجْلِسَيْنِ عَلَى خَيْرٍ وَأَحَدُهُمَا أَفْضَلُ مِنْ صَاحِبِهِ أَمَا هَؤُلاءِ فَيَدْعُونَ اللَّهَ وَيَرْغَبُونَ إِلَيْهِ، وَأَمَّا هَؤُلاءِ فَيَتَعَلَّمُونَ الْفِقْهَ وَيُعَلِّمُونَهُ الْجَاهِلَ، فَهَؤُلاءِ أَفْضَلُ وَإِنَّمَا بُعِثْتُ مُعَلِّمًا

“**Her iki meclis de hayırlıdır. Ancak bunlardan biri bana diğerinden daha sevimli geliyor. Şu zikir meclisine gelince bunlar Allah’ı zikrediyorlar. Allah (c.c) isterse onlara (lütuf) verir; dilemezse vermez. İkinci grup ise fıkıh ilmini öğreniyor ve bunu da başkasına öğretiyorlar. Ben ise ancak muallim olarak gönderildim.”** Sonra da fıkıh meclisinin yanına oturdu.”[51] Mervan b. Cenah, Yunus b. Meysere’den rivâyetle Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

الْخَيْرُ عَادَةً، وَالشَّرُّ لَجَاجَةً، وَمَنْ يُرِدِ اللهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ

“Hayır âdet; şer ise inat ve tekebbürdür. Allah bir kimse için hayır dilerse onu dinde fakih kılar (dinî ilimlere vâkıf kılar).”[52]

Başka bir hadiste de Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

خِيارُ أُمَّتِي عُلَمَاءها وَخِيَارُ عُلَمَائِهَا فُقَهَاءُهَا

“Ümmetimin en hayırlıları âlimleridir; âlimlerin en hayırlıları ise fakihleridir.”

Muaz b. Rifae’den nakille İbrahim b. Abdurrahman el-Adevi’nin rivâyet ettiği hadiste Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

يَحْمِلُ هَذَا الْعِلْمَ مِنْ كُلِّ خَلْفٍ عُدُولُه، يَنْفُونَ عَنْهُ تَحْرِيفَ الْغَالِينَ،
وَانْتِحَالَ الْمُبْطِلِينَ وَتَأْوِيلَ الْجَاهِلِينَ

“Bu ilmi (benden sonra) her nesilden âdil ve güvenilir kimseler taşısın ve onu radikalcilerin tahrifinden, bâtılcıların iddialarından ve câhillerin tevillerinden[53] **korusunlar.”**[54]

Peygamber’in (s.a.v) başka bir hadisi de şöyledir:

عَلَيَّ بِخُلَفَاءِ قَالُوا ومَنْ خُلَفَاءُك قَالَ الذِينَ يُحْيُونَ سُنَّتِي يُعَلِّمُونَهَا عِبَادَ اللهِ

“Benim halifelerimi bana getirin.” Sahabî: ‘O halîfeler kimlerdir?’ diye sorduğunda Peygamber (s.a.v):

“Benim sünnetimi ihya edip bunu Allah’ın kullarına öğretenlerdir.” buyurdu.”

Hümeyd’in Enes’ten (r.a) rivâyetine göre Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

“Dinî ilimleri öğrenmek her Müslümana farzdır. Dikkatli olun! Öğrenin veya öğretin. Fıkıh ilmini de öğrenin ve câhil olarak ölmeyin.”

Süleyman b. Yesar’ın Ebû Hüreyre’den (r.a) rivâyet ettiği hadiste, Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

مَاعُبِدَ اللهُ بِشَيْءٍ أَفْضَلَ مِنْفِقْهٍ فِي دِيْنٍ، وَلَفَقِيهٌ أَشَدُّ عَلَى الشَّيْطَانِ مِنْ أَلْفِ
عَابِدٍ وَلِكُلِّ شَيْءٍ عِمَادٌ، وَعِمَادُ هَذَا الدِّينِ الْفِقْهُ

“Dinî ilimleri öğrenmek kadar Allah’a yapılan başka bir fazîletli ibâdet yoktur. Emin olun ki bir fakih, şeytana bin âbidden daha sert ve

şiddetli gelir. Her şeyin bir direği vardır. Dinin direği de fıkıh ilmidir."[55]

Din Toplumu Tanzim Eder

Dînî ilimleri basit görerek aklî ilimlere meyleden bazı kişiler, aklî ilimleri daha öncelikli ve daha değerli görmüşlerdir. Bunu söylerken de dindeki sorumlulukların ağır olduğunu söylemiş, şeriatın getirmiş olduğu taabbudi ve nasla sâbit olup da sebep ve hikmet aranmayan meseleleri de hor görmüşlerdir. Bu tiplerle böyle konuları konuşmak için kitabın hacmi yeterli gelmez. Bu tür bâtıl görüşleri zeki ve aklı selim insanlarda göremezsin. Çünkü akıl insanların başıboş bırakılmış olmasını, kendi aralarındaki muhtelif görüşlere dayanmalarını ve farklı arzularına boyun eğmeyi reddeder. Zira böyle bir durumda insanlar işlerinde ihtilaflar ve sürtüşmeler yaşar; ilişkilerinde de tefrika ve düşmanlık peyda olur. Bu itibarla insanlar, aralarında dostluğu ve birliği oluşturacak olan dinden bağımsız kalamamışlardır.

Akıl dini zarûrî görmekte ya da ona tâbi olmaktadır. Eğer bu ahmak, dinin aklen zarûrî, aklın da dinde asıl olduğunu düşünebilseydi, bu kusurlu bakıştan vazgeçerek hakka boyun eğerdi. Ancak bu kişi nefsini ihmal etti ve böylece hem kendisi saptı hem de başkalarını saptırdı.

Dînî İlimlerle İlgisi Olan İlimler

Bazı ilimlerin din ile ilgisi ve irtibatı vardır. İmam-ı Şâfiî[56] bu ilimlerin her birinin fazîletini anlatırken şöyle demiştir:

"Ben hayatıma yemin ederim ki; nefsi korumak fazîletlerin temelidir. Çünkü kim nefsini muhafaza etmeyi ihmal ederse ve bunu yaparken de ilmin kendisine kazandırmış olduğu fazîletlere güvenerek ve insanların kendisini korumak zorunda olduğu düşüncesine dayanarak yaparsa, o kendisine güvenmiş olduğu insanlar bu kişinin kendi nefsini korumamasından dolayı onu çirkin vasıflarla anarak ona itibar etmezler. Bu durumda ilmin o kişiye kazandırdığı fazîlet, onun müptezelliğinin önüne geçmemiş olur. Çünkü bir şeyin çirkinliği onun güzelliğinden daha çok yayılır; rezaleti de fazîletten daha çok şöhret bulur. Zira insanların doğasında buğz etmek, haset etmek ve rekabet etmek hissi bulunduğundan dolayı onların gözleri iyiliklere değil kötülüklere takılır. İnsanlar iyi kişiler hakkında insaflı davranmazlar; kötü kişilere de hoşgörü göstermezler. Hele

de kötülük ilim sahibi insanlarda bulunursa onların hatası hiç mazur görülmez; tökezlemeleri de anlayışla karşılanmaz. Bunun da iki sebebi vardır.

1- Âlimlerden sâdır olan hata kötü bir iz bırakır ve insanların pek çoğu da buna aldanır. Mensuru'l Hikem'de şöyle denmiştir:

"Âlimin hatası gemi gibidir; hem kendisi batar hem de beraberindeki insanlar..."

İsa'ya (a.s): 'İnsanların fitnesinin en şiddetlisi hangileridir?'diye sorulduğunda o: 'Âlimin hatasıdır; âlim tökezleyince onunla beraber âlem de tökezler' demiştir.

2- Câhiller âlimleri yermeye daha düşkün; onları kınamaya daha cüretkârdırlar. Çünkü câhiller ilme karşı olan cehâletlerinden ve âlimlerin ayrıcalıklı görülmesinden dolayı onların üstünlüklerini yok etmek ve ilmî alandaki ayrıcalıklarına son vermek isterler. Âlim, cehâleti geri kalmışlık ve kusur olarak gördüğü gibi câhil de ilmi meşakkat ve zaman kaybı olarak görür. İmam-ı Şâfiî şöyle demiştir:

ومَنْزِلَةُ السَفِيهِ مِنَ الفَقِيهِ
كَمَنْزِلَةِ الفَقِيهِ مِنَ السَفِيهِ
ومَنْزِلَةُ السَفِيهِ مِنَ الفَقِيهِ
وهذا فيه أَزْهَدُ مِنْهُ فِيهِ
اذاغَلَبَ الشَّقَاءُ على السَفِيهِ
تَقَطَّعَ فِي مُخَالَفَةِ الفَقِيهِ

Âlimin câhilin nezdindeki mertebesi
Câhilin âlimin nezdindeki mertebesi gibidir
Bunlardan biri kaçınır diğerinden
Diğeri de ötekinden
Şekâvet câhile ederse galebe
O uğraşır yılmadan âlim kişi ile

Yahya b. Halid[57] oğluna şöyle demiştir: "Oğlum, ilmin her çeşidini elde etmelisin! Kişi bilmediğinin düşmanıdır. Ben ilmin hiçbir çeşidine düşman olmanı istemem; bu durumdan memnun da olmam.' Sonra da şu şiiri okudu:

تَفَنَّنْ خُذْ مِنْ كُلِّ عِلْمٍ
يَفُوقُ المَرْءُ فِي كُلِّ فَنٍّ لَه عِلْم
فأنتَ عَدُوٌّ لِلذِي أنتَ جَاهِلٌ
فَقَدْ كَمَلَتْ أَخْلَاقُهُ مَآرِبُهُ

Her çeşit ilmi al, mütehassıs ol o alanda
İlmin her çeşidini alan, fark atar akranlarına
Câhil olduğun konuya düşman olursun
Bildiğin ilme ise dost olursun

İlmin ve İlim Ehlinin Fazîleti

İlim sahibi olan kişi kendini hakkıyla korursa ve yapması gerekenleri yaparsa dostlarının tenkidinden; düşmanlarının da kınamasından emin olur. Bu kişi böyle davranırsa ilmin fazîletine, takvanın güzelliğini ve iffetin de izzetini eklemiş olur. Böylece bu kişi faziletleriyle hak etmiş olduğu mertebeye gelmiş olur. Ebû'd Derda'nın rivâyet ettiği hadiste Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

العُلَمَاءُ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ وَإِنَّ الْأَنْبِيَاءَ لَمْ يُوَرِّثُوا دِينَارًا وَلَا دِرْهَمًا إِنَّمَا وَرَّثُوا الْعِلْمَ

"Âlimler Peygamberlerin varisleridir. Peygamberler altın ve gümüş değil, ancak ilmi miras bırakmışlardır."[58]

Ebû Hüreyre'nin (r.a) rivâyet ettiği hadiste ise Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

لِلأَنْبِيَاءِ عَلَى الْعُلَمَاءِ فَضْلُ دَرَجَتَيْنِ وَلِلْعُلَمَاءِ عَلَى الشُّهَدَاءِ فَضْلُ دَرَجَةٍ

"Peygamberlerin âlimlere iki derece; âlimlerin de şehitlere bir derece üstünlükleri vardır."[59]

Bazı belağat ehli şöyle demiştir: "Şeriat ehline değer verilmesi şeriattandır. Onlara güzel davranılması da şeriatın belirlemiş olduğu kaide ve kurallardandır. Bu nedenle zihin ve zekâsının delaletiyle fazîletli işlerin güzel; rezil işlerin ise çirkin olduğunu bulan kişi ilmin faziletleriyle kendi üzerinde bulunan cehâletin rezaletlerini atmalı, sabrı uyandırarak

ihmalkârlık illetinden de kurtulmalıdır. Bu kişi ilmin fazîletlerini tasdik ederek ve faydalarına güvenerek ilmin peşinden koşmalı; zenginlik ve servet arzusu, mevki-makam isteği, söz sahibi olabilme hırsı onu bu yoldan alıkoymamalıdır. Çünkü nüfuz sahibi kişiler ilme daha çok muhtaç; mevki-makamı yüksek kişiler ilim öğrenmeye daha müstahaktır. Enes b. Mâlik'in rivâyet ettiği hadiste Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ الْحِكْمَةَ تَزِيدُ الشَّرِيفَ شَرَفًا وَتُرْفَعُ الْعَبْدَ الْمَمْلُوكَ حَتَّى تُجْلِسَهُ مَجَالِسَ وَازْتَبِثُمْ

"Hikmet şerefli kişinin şerefini artırır, köleyi hükümdar meclisine oturtur."[60]

Bazı edipler şöyle demişlerdir:"İlmin desteklemediği izzet zillet; aklın desteklemediği ilim ise dalalettir." Selef-i salihinden olan bazı âlimler şöyle demişlerdir.

"Allah (c.c) insanların hayrını murat ettiğinde, ilmi onların hükümdarlarına verir; saltanatı da onların âlimlerine verir."

Bazı belağat ehli şöyle demiştir: "İlim hükümdarların kalkanıdır. Çünkü ilim onları zulmetmekten alıkoyar ve hilme (yumuşaklık) götürür, eziyet vermekten men eder, tebaasına şefkatli davrandırır. O halde hükümdarlar ilmin hakkını idrak etmeli, ilim ehlini de kendilerine yardımcı tayin etmelilerdir.

Dünya malına gelince: O yok olup gidecek bir gölge, sahibine verilmesi gereken bir emanettir. Dünya malının çokluğunda bir fazîlet yoktur. Eğer dünya malında bir fazîlet olsaydı Allah (c.c) onu nübüvvet için seçmiş olduğu elçilerine tahsis ederdi. Oysa Allah'ın elçilerinin çoğu –ki Allah onlara nübüvveti tahsis ederek ikramda bulunduğu ve diğer insanlara üstün kıldığı halde– günlük nafakalarını bile bulamamış, geçimlerini sağlayamamış fakir insanlardı. Hatta fakirlikte model insanlar olmuşlardı. Buhturi şöyle demiştir:

فَقَدْ كَمَلَتْ أَخْلَاقُهُ مَآرِبَهُ
وَصَبَابَةٌ لَيْسَ الْبَلَاءُ بِوَاحِدِ

Fakirlik desen peygamberlerin fakirliği gibi
Bir taraftan da gurbet ve sevda... Bela bir değil ki...

Dünya malında fazîlet olması bir kenara, Allah (c.c) bunu kâfirlere vermiş; mü’minleri bundan mahrum bırakmıştı. Şair şöyle demiştir:

كَمْ كَافِرٍ بِاللهِ أَمْوَالُهُ تَزْدَادُ أَضْعَافًا عَلَى قَفْرِهِ
وَمُؤْمِنٌ لَيْسَ لَهُ دِرْهَمٌ تَزْدَادُ إِيمَانًا عَلَى قَفْرِهِ
يَالائِمَ الدَّهْرِ عَلَى مَا قَضَى لا تَلُمِ الدَّهْرَ عَلَى غَدْرِهِ
الدهر مَأْمُورٌ لَهُ آمِرٌ يَنْصَرِفُ الدَّهْرُ إِلَى أَمْرِهِ

Nice kâfirler vardır ki artar onun malı
Küfürlerinin artmasıyla doğru orantılı
Nice mü’min de vardır ki yoktur tek dirhemi
Fakirliği artıkça artar onun da îmânı

Ey zamanı ve getirdiklerini kınayan kişi!
Meşgulsün sürekli kınayıp durmakla zamanı
Zaman memurdur vardır onun da âmiri
İtaat eder zaman, dinler âmirinin emrini

Ali b. Ebî Talib (r.a) ilmin maldan üstün olduğunu şöyle beyan eder:

“İlim maldan hayırlıdır. Çünkü ilim seni korurken malı sen korursun. İlim hâkim (sen ilimle hükmederken) mal ise mahkumdur (sana hükmeder). Malını biriktirenler ölüp gitti; ilim biriktirenler ise hâlâ yaşıyor. Yani ilim sahiplerinin bedenleri yoktur ama şahsiyetleri gönüllerde hâlâ mevcuttur.”

Hikmet ehlinden birine: ‘Mal mı üstünüdür, ilim mi?’ diye sorulduğunda o: ‘Mal mı üstündür, akıl mı?’ cevabını vermiştir.

Sâlih b. Abdulkuddus şöyle demiştir:

لاخَيْرَ فِيمَنْ كان خَيْرُ ثَنَائِهِ
لاتَدَعُ الأَيَّامُ جاهِلًا إلاَّ أَدَّبَتْهُ

İnsanlar içinde övgüsü çok olanda olmaz hayır
Söylenirse o kişi için ‘Bu zengindir ve de muktedir’

Bazen insan yaşı büyük diye ve ‘Küçüklüğünde bir şey öğrenmemiş de yaşlandığında öğreniyor’ sözlerinden utanarak ilim talep etmekten kaçınır ve bu nedenle cehâlet damgasını taşımaya razı olur, câhil kalmayı da ilme

başlamaya tercih eder. İşte bu düşünce cehâletin tuzakları ve tembelliğin desisesidir. Çünkü ilim, fazîlet olduğuna göre, yaşlı insanların bu fazîletli işe rağbet etmeleri daha öncelikli olması gereken bir iş ve daha uygun olan bir davranıştır. Diğer taraftan da fazîletli bir işe adım atmak da fazilettir. Kişinin yaşlı bir öğrenci olması câhil bir yaşlı olmasından daha da evladır. Şöyle anlatılır: Hikmet ehlinden biri bir gün ilim tahsilini seven ancak yaşından dolayı utanan bir ihtiyar gördü. Ona: ‘Ey falan kişi! Ömrünün sonunun ömrünün başından daha fazîletli olması konusunda utanç mı duyuyorsun?’ dedi.

Yine şöyle bir olay anlatılır: İbrahim b. Mehdi[61] Me’mun’un yanına gitmişti. O esnada Me’mun meclisindeki âlimlerle fıkhî meseleleri müzakere ediyordu. Me’mun ona:

‘Ey amca! Bu âlimlerin söylediklerileyle ilgili sen dersin?’ dedi. İbrahim:

‘Ey mü’minlerin emiri! Küçükken bizi başka işlerle meşgul edip ilimden alıkoydular. Yaşlandığımızda ise biz kendimizi meşgul ettik’ dedi. Bunun üzerine Me’mun:

‘Peki, şimdi okumanıza engel olan nedir?’ dedi. İbrahim:

‘Benim gibi birine artık ilim öğrenmek yakışır mı?’ dedi. Me’mun:

‘Evet, vallahi ilim talep ediyorken ölmen, cehâleti kabul ederek yaşamandan daha hayırlıdır’ dedi. İbrahim:

‘Ne zamana kadar ilim talep etmek bana yakışır?’ dedi. Me’mun:

‘Hayat sana yakıştığı sürece... ‘Her ne kadar cehâlette mazeret kabul edilmiyorsa da küçükler büyüklerden mazur görülmeye daha layıktır. Çünkü küçüğün kusurlarının müddeti uzun sürmez, ihmalkârlığı da daimi olmaz.

Mensuru’l Hikem’de şöyle denmiştir: Küçüğün cehâleti mazur karşılanır; ilimleri de küçümsenir. Büyüğün ise cehâleti daha çirkin görülür; cehâletten dolayı kendisinde bulunan noksanlık daha rezalettir. Eğer bir insana yaşı fazîlet kazandırmamışsa, o kişi ilim elde etmemişse, günleri cehâletle boşa geçmişse, fazîletten yoksun olmuşsa; yaşı küçük olan kişi bu kişiden daha fazîletlidir. Çünkü yaşı küçük olan kişinin umutları daha çok, ilimle ilgili emelleri daha nettir. Cehâlette kendisi ile eşit olan çocukların bile bu yaşlıdan daha fazîletli olması ona yetmez mi? Bazı edipler şöyle demişlerdir:

اذا لم يكنْ مَرُّ السِّنِينَ مُتَرْجِمًا
عن الفَضْلِ في الإنْسَانِ سَمَّيْتَهُ طِفْلًا

وما تَنْفَعُ الأَعْوَامُ حِينَ تَعُدُّهَا
عَلَى العَقْلِ بِجر يعِلْمُ هُو تجاربه
ارى الدَّهْرَ مِنْ سُوءِ التَّصَرُّفِ مائِلًا
الى كُلِّ ذِي جَهْلٍ كَأَنَّ بِهِ جَهْلًا

Senelerin geçmesi olmadıysa fazîletine tercüman
Koyarsın o kişinin adını kızan[62]
Yılları saymak vermez sana elbet fayda
İstifade etmediysen fazîlet ve ilimden o yıllarda
Gördüm zamanın meylettiğini kötü davranan câhillere
Çünkü câhildir zaten zamanın bizatihi kendisi de

İnsan bazen maddî sorunlar ve dünyevî meşgaleler yüzünden ilim talep etmekten imtina eder. Bu durum başka engellere göre daha mazur görülse de; tamahkâr, zevkine düşkün ve şehvetinin esiri olmuş kişilerde bu mazeretler daha az görülür. Oysa zamanın bir bölümünü ilme ayırmak gerekir. Çünkü bir insanın tüm zamanı çalışmakla geçmez; çalışan insanın da istirahat vakti ve tatil günleri olur. Bir kimse tüm zamanını çalışmaya harcar da başka işlere zaman ayırmazsa o kişi dünyanın kölesi, hırslarının da esiri olmuş demektir. Rivâyete göre Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur.

لِكُلِّ شَيْءٍ فَتْرَةٌ فَمَنْ كَانَتْ فَتْرَتُهُ الى العِلْمِ فقد نجا

“Her şeyin bir boş vakti vardır. İşte bu boş vaktini ilme harcayan kişi kurtuluşa ermiştir.”

Başka bir hadiste Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

كُونُوا عُلَماءَ الصَّالِحِينَ فإنْ لَم تَكُونُوا عُلَمَاءَ الصَّالِحِينَ فجالسوا
العُلَمَاءَ واسمَعُوا عِلْماً يَدُلُّكُم على الهُدَى و يَرُدُّكُم عن الرَّدَى

“Sâlih âlimlerden olun! Eğer sâlih âlimlerden olamazsanız böyle âlimlerin sohbetinde bulunun! Sizi hidâyete kavuşturacak, dalaletten uzaklaştıracak ilmi dinleyin!”

Bazı âlimler şöyle demiştir: “Kim ilmi severse ilmin fazîletleri o kişiyi kuşatır.” Bazı hikmet ehli de şöyle demiştir:

“Kim âlimlerle oturup kalkarsa vakur (saygın) olur; kim de câhillerle oturup kalkarsa hakir olur.”

İnsanın ilim peşinden gitmesine engel olan hususlardan biri de kişinin ilmin zor olmasını ve çok emek gerektirdiğini zannetmesi, akıl ve kapasitesinin azlığından dolayı bu işin altından kalkamayacağı hissine kapılmasıdır. Bu zan, kusurlu insanların bahanesi, âcizlerin de korkusudur. Çünkü bir şeyi denemeden o şey hakkında haber vermek (konuşmak) cehâlet; musibetten önce korkmak da acziyettir. Şair şöyle demiştir:

لا تَكُونَنَّ لِلأمورِ هَيُوبًا
فإلى خَيْبَةٍ يَصِيرُ الهَيُوبُ

Gözünde büyütme işleri
Hüsrandır korkağın âkıbeti

Bir kişi Ebû Hüreyre’ye: ‘Ben ilim öğrenmek istiyorum ancak onu zâyi etmekten korkuyorum’ dediğinde, Ebû Hüreyre şöyle demiştir: ‘İlmi terk etmen kayıp olarak sana zaten yeter.’

İnsanların zekâ ve anlayış kapasiteleri farklı olsa da, bu nimetlerden nasibi az olan kişiler cehâlet bataklığından kurtulup ilim mertebelerinin en aşağısı dahi olsa oraya yükselecek kadar ilim elde etme ümidini yitirmemelidir. Zira su bile yumuşak olmasına rağmen yalçın kayalara tesir ediyorken, nasıl olur da ilim kendisine meraklı olan ve kendi peşinden koşan kişiye tesirde bulunmaz? Hele de ilim talebesi ilâhi inayete mazhar olmuşken... Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ الْمَلَاءِكَةَ لَتَضَعُ أَجْنِحَتَهَا لِطَالِبِ الْعِلْمِ رِضًا بِمَا يطلب

“Muhakkak ki melekler ilim talebesinin gayret ve talebinden razı oldukları için onları kanatlarıyla kuşatırlar.”[63]

Câhillerin İlim ve İlim Ehlinden Nefret Etmeleri

Bazen câhilleri ilim talep etmekten alıkoyan husus, bu câhillerin ilim ehlinin mesleğini tasavvur ederek ilimle uğraşmanın sıkıntılı bir iş olduğunu düşünmeleri, ilmin insanı bir çok şeyden mahrum bırakacağı

fikrine kapılmalarıdır. Hatta bu câhiller bir hokka[64] gördüklerinde onu uğursuz sayar; bir kitap gördüklerinden ondan yüz çevirir; ilmî kisve taşıyan birini gördüklerinde ise ondan kaçarlar. Sanki bu câhiller hiç zengin bir âlim veya fakir bir câhil görmemişler! Ben bu tabakadan olan mevki ve servet sahibi bir grup gördüm. Ben onlardan hokkamı veya kitaplarımı saklardım ki onlara ağır gelmeyeyim. Zira onlardan uzak kalmak huzur ve fayda; onlara yakın olmak ise vahşet ve fesattı. Büzürcemihr[65] şöyle demiştir:

"Kalpteki cehâlet yerdeki çatlaktan sızan su sızıntısı gibidir, etrafını ifsat eder. Fakat ben onlarla irtibatımda Sevban'ın Peygamber'den (s.a.v) rivâyet ettiği şu hadise uydum:

خَالِقُوا النَّاسَ بِأَخْلَاقِهِمْ وخَالِفُوهُمْ في أَعْمَالِهِمْ

"İnsanların (kötü) ahlâklarına rağmen onların içine karışın (irtibat kurun)! (Şeriata) Aykırı işlerinde onlara muhalif davranın!"

Bu nedenledir ki bazı belağatçılar şöyle demişlerdir: "Nice kez câhil görünüyormuş gibi yapmakla kendimi korudum! Nice kez de ahmak gibi görünerek halimliğimi korudum!"

Bu tabakadaki (ilimden nefret eden câhil) insanların ıslah olma ve kurtulma ümidi yoktur. Çünkü bir kimsenin ilmin kusur, ilmi terk etmenin zînet, cehâletin fazîlet, ilmin mal kazanmaya engel bir unsur olduğunu düşünmesi o kişinin düştüğü dalaletin çok şiddetli olduğunu, doğru yola ulaşmalarının zor bir ihtimal olduğunu gösterir. Bu tip insanlar Hz. Ali'nin naklettiği şu beşinci sınıf insan tipi olur:

أُغْدُ عَالِمًا او مُتَعَلِّمًا اومُستَمِعًا او مُحِبًّا و لا تَكُنِ الخَامِسَ فَتُهْلِك

"Ya âlim ol, ya öğrenci ol; ya dinleyici ol, ya da ilmi seven ol! Sakın beşincisi olma helak olursun!"

Hz. Ali'ye isnat edilen bu sözleri Halid el-Hazza, Abdurrahman b. Ebî Bekre'den; o da Peygamber'den (s.a.v) nakletmiştir. Bu hadisin senedi böyledir. Durumu böyle olan kimsenin düşüncesinden dönmesini beklemek fayda sağlamayacağı gibi, onun ıslah olacağı hususunda da umut yoktur.

Büzürcemihr'e: 'Siz neden câhilleri kınamıyorsunuz?' diye sorulduğunda o: 'Biz körleri görmekle, sağırları da işitmekle mükellef tutmayız' demiştir.

İlimden bu şekilde nefret eden taife ilim ehline düşmanca davranır; akıldan da akıl sahiplerinden de nefret eder. Bu taife akıllı kişilerin mahrum; ahmakların ise bahtiyar olduklarına inanır. Bu taifenin akıl ve ilme karşı olan bu tutumu onların dalalette olduklarına kâfidir. Bu taifede hayır ve fazîlet adına ne olabilir ki?

Bazı belağatçılar şöyle demişlerdir: “İnsanların en kötüsü hayrı ve şerri bir görenlerdir. Bu grubun bu şekilde inanmasının sebebi akıllı ve âlim kişilerin dünya malına sahip olamadıklarını görmeleridir. Onlara göre dünya malına sahip olamayan bu kişiler ilim ve akıl nedeniyle bu duruma düşmüşlerdir. Onların gözleri ahmaklarının çoğunun nelerden mahrum olduklarını, câhillerin çoğunun da ne kadar bahtsız olduklarını görmez. Akıl ve ilim sahipleri az olup bu insanlarda fazîlet emareleri mevcuttur. Bu nedenledir ki ‘Âlimler garip (yalnız); câhiller ise çoktur’ denmiştir. Fazîlet emâreleri bu âlimlerde olunca ve bunların da bir kısmının dünya malından nasibi az olunca onlar bu vasıflarıyla meşhur hâle gelmişlerdir. Kusur arayanlar ve başkasının başına musibet gelmesine sevinen kişiler işaret ve imâ yoluyla onları gösterdiler. Bu nedenle servet sahibi câhil zanneder ki fakirlik ve darlık cehâlet ve ahmaklığa değil; ilim ve akla bağlıdır. Eğer âlimler ve akıl sahibi insanların hâllerini araştırsan çoğunun bolluk içinde olduğunu müşahede ederdin. Câhil ve ahmak olup da geniş imkânlara sahip olanların bu kadar meşhur olmalarının sebebi, onların bolluk içinde olmalarının tuhaf karşılanmasından ötürüdür. Aynen akıl sahibi insanların maddî konuda mahrumiyet yaşamalarının garip karşılanması gibi. İnsanlar eski dönemlerden beri bu durum karşısında hep şaşkınlık göstermişlerdir. Büzürcemihr’e: ‘Eşyada en acayip olan şey nedir?’ diye sorulduğunda o:

‘Câhil kişinin başarısı; akıllı kişinin ise başarısızlığıdır’ diye cevap vermiştir.

Oysa rızık ilim ve akılla değil; nasip ve çalışmakla orantılıdır. Bunda da Allah’ın kudretine dayanan ilâhi bir hikmet vardır. Bilge bir insan şöyle demiştir:

“Eğer rızıklar akıl seviyesine göre taksim edilmiş olsaydı, o zaman hayvanlar yaşayamazdı.”

Ebû Temmam et-Tai bunu nazım şeklinde şöyle ifade etmiştir:

يَنَالُ الفَتى مِنْ عَيْشِهِ و هو جَاهِلٌ
وكَفَى عِبَرًا لاولى البَابِ مَا جَرَّبُوا

ولو كانَتِ الأَرْزَاقُ تجري على حجا
كَفَى مُخْبِرًا عَمَّا بَقِيَ مَا مَضَى

Kişi câhilken güzel hayat yaşıyor
Âlim kişi ise çile çekiyor
Eğer verilseydi akla göre rızıklar
Helâk olup giderdi câhilliklerinden hayvanlar

Ka’b b. Ebî Sülma da şöyle demiştir:

لَوْ كُنْتُ أَعْجَبُ مِنْ شَيْءٍ لأَعْجَبَنِي سَعْيَ الْفَتَى وَهُوَ مَخْبُوءٌ لَهُ الْقَدَرُ
يَسْعَى الْفَتَى لأُمُورٍ لَيْسَ يُدْرِكُهَا فَالنَّفْسُ وَاحِدَةٌ وَالْهَمُّ مُنْتَشِرُ
وَالْمَرْءُ مَا عَاشَ مَمْدُودٌ لَهُ أَمَلٌ لا يَنْتَهِي الْعَيْنُ حَتَّى يَنْتَهِيَ الأَثَرُ

Şaşıracak olsaydım sadece şaşırtırdı beni
Çabaladığı halde işi rast gitmeyen o kişi
İnsan kendine kalmayacak şeyler için çalışır
Nefisler aynı iken arzu ve hevesler farklıdır

Saadet, İlim ve Akılla Olur

İlim ve akletmek çileyle dolu yol olsa da, bunlarla az mal elde edilse bile yine de saadet ve bahtiyarlıktır. Cehâlet ve ahmaklık da çok mal ve geniş imkânlarla beraber olsa da mahrumiyet ve bahtsızlık demektir. Nice zengin vardır ki mutsuz; nice fakir de vardır ki mutludur. Zira mutluluk malın çok olmasıyla orantılı değildir. Câhil olup da zengin olan kişiyi cehâleti alçaltmışken, bu kişi nasıl mutlu olabilir ki? Aynı şekilde âlim kişiyi ilmi yüceltmişken, bu âlim nasıl mutsuz olabilir?

Mensuru’l Hikem’de şöyle denmiştir:

“Nice zelil insanlar vardır ki ilim onları aziz kılmış; nice aziz insanlar da vardır ki cehâlet onları zelil kılmıştır.” Abdullah b. Mutez ise şöyle demiştir:

“Câhilin sahip olduğu nimetler çöplük üzerine kurulmuş bir bahçe gibidir.” Bazı bilge kişiler şöyle demiştir:

“Câhilin nimeti arttıkça çirkinliği de artar.” Bazı ilim ehli çocuklarına şöyle tavsiyede bulunmuşlardır:

“Yavrularım ilim öğrenin! Onunla dünyalık elde edemezseniz bile zamanın size yaptıklarından dolayı kötülenmesi, zamanın sizin yüzünüzden kötülenmesinden daha sevimli gelir bana.”

Bazı edipler şöyle demişlerdir:

“Kim ilimle dünya malını elde etmemişse ilimle mânevî güzellik kazanmış demektir. Bazı edipler bu konuda İbn Tabataba’nın[66] şu sözünü kullanmışlardır:

حَسُودٌ مَرِيضُ القَلْبِ يُخْفِي أَنِينَهُ
ويُضْحِي كَئِيبَ البالِ عِنْدِي حَزِينَهُ
يَلُومُ على أَنْ رُحْتُ لِلْعِلْمِ طَالِبًا
أُجَمِّعُ مِنْ عِنْدِ الرُّوَاةِ فُنُونَهُ
وأَعْرِفُ أَبْكَارَ الكَلَامِ وعُونَهُ
وأَحْفَظُ مِمَّا أَسْتَفِيدُ عُيُونَهُ
ويَزْعُمُ أَنَّ العِلْمَ لايجلب الغِنى
ولَسْتُ أَزْشُدُ إِلَّا حِينَ أَعْصِيهَا
أَبًا عَنْ كُلَيبٍ أَوْ أَخًا مِثْلَ دَارِمٍ
فقيمَةُ كُلِّ النَّاسِ مَا يُحْسِنُونَهُ

Kalbi haset olan kişi gizler kendi derdini
Benim yanımda dert ortağına açar çilesini
İlim için yaptığım seferlerden dolayı kınar beni
Bu seferlerle cem etmiştim ilim ve fenlerimi
Ben tanırım sözlerin hakikisini ve sahtesini
Ezberlerim faydalandığım sözlerden iyisini
İddia eder o kişi ilmin servet getirmediğini
Hüsnü zanla över yerilmiş olan cehaletini
Ey beni kınayan kişi! Bırak beni bana, artırayım değerimi
Yaptığı güzelliklerle ölçülür her kişinin gerçek kıymeti

Ben cehâletin zelil kılan tuzaklarından, dalalete götüren ahmaklığın badirelerinden yüce Allah’a sığınırım. Tökezleyen kişileri düzelten akılla ve sapan kişiye hidâyeti gösteren faydalı ilimle de Allah’tan saadetler dilerim. Peygamber’den (s.a.v) şöyle rivâyet edilmiştir:

اذا اسْتَرْذَلَ اللهُ عَبْدًا إِلا حَظَرَ عَلَيْهِ الْعِلْمَ

“Allah bir kimseyi rezil etmek isterse, o kişiyi ilimden mahrum bırakır.”[67]

İlim Talebinde İhlâslı Olmaya Teşvik

İlme isteksiz olan kişi ilme rağbet etmeli; ilme rağbet eden kişi onun peşinden koşmalı; onun peşinden koşan ilmini daha da artırmalı; ilmini artıran da onunla amel etmeli, ilmi bırakmak için bahane sunmamalı, ilmi ihmal etmek için de mazeret göstermemelidir. Şair şöyle demiştir:

بِالقَوْلِ مِنْكَ و يُقْبَلُ التَّعْلِيمُ
شِرَارُ الرِّجَالِ مَنْ يُسِيءُ فَيَعْذَرُ

Kötülük yaparsam mazur görmeyin beni
Kötülük yaptığı halde mazur görülendir insanların en şerlisi

İlim öğrenen kişi yalan vaatlerle kendini oyalamamalı, ardı arkası gelmeyen meşguliyetler bitecek diye kendini umutlandırmamalıdır. Çünkü her vaktin bir meşguliyeti, her zamanın da bahane olarak sürülecek mazereti vardır. Şair[68] şöyle demiştir:

نَرُوحُو نَغْدُو لِحَاجَاتِنَا
وحاجَةُ مَنْ عَاشَ لا تَنْقَضِي
مَا إِنْ يُعَابُ سَيِّدُ إِذَا صَبَا
قُلْكُلٌّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِه

Çalışırız gece-gündüz ihtiyaçlarımız için
Oysa tükenmez ihtiyaçları yaşayan kişinin
Kişinin ihtiyaçları ancak ölümüyle sonlanır
Geride gideremediği daha pek çok ihtiyacı kalır

Kişi ilim tahsiline yönelirken halis bir niyetle ve azimle Allah’ın rızasını gözetmelidir. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

مَنْ تَعَلَّمَ العِلْمَ لِغَيْرِاللهِ او أَرَاد بِهِ غَيْرَ اللهِ فليَتَبَوَّأْ مَقْعَدَه مِن النَّارِ

“Kişi Allah’ın dışında başka bir kimse için veya başka bir amaç için ilim öğrenirse, cehennemdeki yerine hazırlansın.”[69]

Ebû Hüreyre’nin rivâyet ettiği başka bir hadiste ise Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

تَعَلَّمُوا الْعِلْمَ قَبْلَ أَنْ يُرْفَعَ وَرَفْعُهُ ذَهَابُ أَهْلِهِ، فَإِنَّهُ لَا يَدْرِي أَحَدُكُمْ مَتَى يُحْتَاجُ إِلَيْهِ، أَوْ يُحْتَاجُ إِلَى مَاعِنْدَهُ

“İlim ortadan kaldırılmadan önce onu talep ediniz! İlmin ortadan kalkması ilim ehlinin ortadan kalkması demektir. Çünkü hiçbiriniz ilme ne zaman muhtaç olacağını ya da ilimde bulunan şeye ne zaman ihtiyaç duyacağını bilemez.”[70]

İlim öğrenmek isteyen kimse onu tartışmak için ya da gösteriş yapmak amacıyla öğrenmesin! Çünkü tartışmaya girmek için öğrenilen ilim Allah’ın rızasından uzak olup fayda sağlamaz. İlimle riya yapan kişi ise hakirdir ve yücelemez. Nitekim Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

لا تَعَلَّمُوا العِلْمَ لِتُمَارُوا به السُّفَهَاءَ ولا تَعَلَّمُوا العِلْمَ لتجادلوا به العُلَمَاءَ فمَنْ فَعَلَ ذلك مِنْكُمْ فالنَّارُ مَثْوَاه

“Ahmak kişilerle tartışmak veya âlimlerle cedelleşmek amacıyla ilim öğrenmeyiniz! Her kim böyle yaparsa varacağı yer cehennemdir.”

Burada tartışmak için ilim öğrenen kişiden maksat hakikati ortaya çıkarmak amacıyla ilim öğrenen kişi değildir. Çünkü bu kişi doğru veya yanlış olan şeyleri ortadan kaldırmak gayretini gösteren kişidir. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

لا يجادل الا منافق او مرتاب

“**Tartışmaya ancak münâfık ve şüpheci kişiler girer.”**

Evzai[71] de şöyle demiştir:

“Allah bir kavim için şer murat ederse onlara kendi aralarında tartışma meşgalesi verir ve onları amel işlemekten men eder.”

Reyâşî[72] ise Musab b. Abdullah’ın[73] şu şiirini okumuştur:

أُجَادِلُ كُلَّ مُعْتَرِضٍ ظَنِينٍ
شَهِدْتُ بِأَنَّ اللهَ حَقًّا لِقَاءُهُ
وأَتْرُكُ ما عَلِمْتُ لِرأْيِ غَيْرِي
وليس الرَّأْيُ كَالعِلْمِ اليَقِينِ
وما انا و الخُصُومَةُ و هو شَيْءٌ
يُصَرِّفُ فِي الشِّمَالِ و فِي اليَمِينِ
فامَّا ما عَلِمْتُ فَقَدْ كَفَانِي
وأَنَّ الرَّبِيعَ العَامِرِيَّ رَقِيعٌ

İtirazcı ve itham eden biriyle mücadeleye girer miyim?
Onun dinini kendi dinime hedef yapar mıyım?
Başkasının görüşü hatırına bırakır mıyım bildiklerimi?
Oysa şahsî görüş olmaz kesin bilgi gibi
Ben kim, husumet kim? Husumet o şeydir ki
Bir sağa, bir sola çevirir kişiyi
Bildiklerim bana kâfi
Uzaklaştırın benden o bilmediğim şeyleri

Âlimlerden biri de bu gerçeği anlatmak için arkadaşına şöyle demiştir:

“Tartışmaya girme endişesi seni güzel münazaradan alıkoymasın! Çünkü tartışmacı kişi birinin kendisinden bir şey öğrenmesini istemediği gibi; kendisi de başkasından bir şey öğrenme ümidi içinde olmaz.

İlim Öğrenmeye Sevk Eden Dürtüler

Şunu bil ki; insanı her şeyi talep etmeye sevk eden bir dürtü vardır. Bu dürtüler sevgi ve korku dürtüleri diye ikiye ayrılır. İlim talebesi de sevgi ve korku hisleri taşımalıdır. Sevgi hissi Allah’ın rızasını talep ederek mükâfat kazanmak isteyen ve bu düşünceyle Allah’ın farz kıldıklarını eda etmek isteyen kişide bulunur. Korku hissi ise Onun emirlerini terk etmek, yasaklarını ihmal etmek ve bundan dolayı Allah’ın azâbına uğrayacağını düşünen kişilerde olur. Bu nedenle sevgi ve korku bir araya gelince kişiyi ilmin ve zühdün hakikatine ulaştırır. Çünkü sevgi, kişiyi ilim tahsiline sevk eden en kuvvetli dürtü; korku ise zühd konusunda en güçlü müessirdir.

Bir bilge insan şöyle demiştir: “İlmin esası sevgi, semeresi ise ibâdettir.” Bu itibarla zühd ve ilim bir araya gelirse saadet tamamlanır, fazîlet ise

umumiyet kazanmış olur. Eğer zühd ve ilim ayrı olursa ikisine de yazık olmuş olur. Bunların birbirinden ayrı olması ne kadar da zararlı ve çirkindir! Nitekim Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

مَن ازْدَادَ في العِلْمِ رُشْداً و لمْ يَزْدَدْ في الدُّنْيا زُهْدًا لمْ يَزْدَدْ مِن اللهِ بُعْدًا

"Bir kimsenin ilmî konuda rüşdü artar da dünyada zühdü artmazsa, o kişinin ancak Allah'a olan uzaklığı artmış olur."[74]

Mâlik b. Dinar[75] şöyle demiştir: "Bir kimseye kendisini dünyadan uzaklaştıracak ilim verilmediyse, kazandığı ilmin ona bir faydası olmaz."

Bazı hikmet ehli de şöyle demiştir: "Takvâsı olmayan fakihin durumu, evi aydınlatıp da kendisini tüketen bir lambanın durumuna benzer."

İlmi Anlamaya ve Öğrenmeye Yardımcı Olan Hususlar

Şunu bil ki; ilmin nihayete götüren başlangıçları, hakikate de ulaştıran girizgâhları vardır. Bu nedenle ilim talebesi ilmin başlangıç ve girizgâhlarına ilk adımı atmalıdır ki netice ve hakikatlerine de ulaşabilsin. İlim talebesi başlangıçtan önce neticeyi; girizgâhtan önce de hakikati aramamalıdır. Çünkü bu şekilde neticeye de, hakikate de ulaşılamaz. Aynen temelsiz binanın inşa edilemediği, ağaçsız da meyveye ulaşılamadığı gibi.

İlim Talebi ile İlgili Kusurların Sebepleri

İlim öğrenme ile ilgili bazı fasit sebepler ve çürük gerekçeler vardır. Onları maddeler hâlinde zikredelim:

1- Bazı insanların ilmin bir dalına ulaşabilmek için belirledikleri hedefleri vardır. İşte bu hedefler o kişiyi bu ilim dalını öğrenmeye sevk eder. Bu gayede olan kişi o ilmin mukaddimesinden gâfil olmuştur. Mesela kadılık yapıp insanları yargılamak gayesini taşıyan bir kişinin fıkıh ilmindeki hâkimlik âdâbını ve bununla ilgili dâvâları öğrenmesi, belgeler hakkında bilgi sahibi olması gibi. Ya da şâhitliği seven bir kişinin câhil görünmeyeyim veya bu sıfatı taşımayayım diye şâhitlikle ilgili yazılmış kitapları okuması gibi. Bu kişiler ilmin bu kısmını öğrenmekle zannederler ki, biz ilmin çoğunu ve en meşhur meselelerini öğrendik. Bu kişiler ilmin geriye kalan meselelerini göz ardı ederek bu ilimlerle uğraşmayı külfet olarak görürler; bu ilimlerden istifade etmeyi meşakkat olarak addederler.

Bunun sebebi ise bu kişilerin tüm gayretlerini anladıkları meselelere tahsis etmeleri ve diğer ilimleri ise terk etmeleridir. Eğer bu kişiler nefislerine biraz nasihat etmiş olsalardı, terk ettikleri o meselelerin öğrenmiş oldukları meselelerden daha önemli olduğunu anlarlardı. Çünkü bazı ilimler diğer ilimlerle irtibatlıdır. Her bölümün (bahsin) önceki ile irtibatı vardır. Bu itibarla neticeler ancak başlangıçlarla ayakta durur. Ancak bazı başlangıçların ayakta durması kendi varlıklarıyla kaim olmaktadır. Bu nedenle başlangıçları terk edip neticeleri aramak hem başlangıçları hem de neticeleri terk etmek demektir. Her ne kadar başlangıç ve sonuçları terk edenler kınanmış olsa da işlerin başlangıçlarını terk edenler kınanmaktan hiç kurtulamazlar.

2- Bazı insanlar ise kazanç elde etmek veya meşhur olmak amacıyla ilimle meşhur olmak ister. Bu gaye için de mücadele ve münazara ile ilgili belli başlı mevzulara yönelerek –ittifak edilmiş olan değil de– ihtilaflı olan meselelerle ilgilenirler. Bu kişi ittifak edilmiş meseleleri ve hususi bir mezhebi bilmediği halde hasmı ile mücadeleye girer. Ben bu tip insanları çok gördüm. Örneğin bu kişiler kelam ilminde kelam âlimleri kadar ilerlemişler ve onlar kadar meşhur olmuşlardır. Bunlar hasımlarıyla münazaraya girseler sesleri yükselir; ancak kendi mezhepleriyle ilgili açık ve net meseleler sorulduğunda pusup kalırlar. Kör devenin hendekten hendeğe atlarken düştüğü gibi bunlar da hatalara düşerek o konularda net ve doğru cevap veremezler. Bunlar meclislere oturduklarında süslü sözler sarf ederek muhaliflerine karşı laf cambazlığı yapmak sûretiyle onlara üstün gelmeyi kusur olarak görmezler. Oysa bunlar mezheplerle ilgili daha başlangıç düzeyinde bulunan öğrencilerin bildiklerini dahi bilmezler. İşte bu tipler daima kapalı ifadelerle sözleri eğip bükerek sapmış olup yanıltıcı ifadeler kullanmakla da zelil olmuşlardır.

Ben bu tiplerden öyle kişileri gördüm ki mezheplerle meşgul olmayı faydasız bir uğraş; teferruatlı meseleleri öğrenmeyi de geri kafalılık olarak kabul ederlerdi. Bunlardan birisi bir gün benimle tartışmaya girerek:

‘Neden mezhebe ait meseleleri bilen kişinin ilmi köşede kalıyor da, münazara meselelerini bilen kişinin ilmi şöhret buluyor?’ dedi. Ben de ona:

‘Mezheplerle ilgili ilmi bilen kişinin hazır cevap olması ve doğruyu çok bilmesi aşikârken, ilmi nasıl gizli kalabilir?’ dedim. O:

‘Çünkü bu kişiye soru sorulmadığı zaman susar ve bu nedenle de tanınmaz. Münazaracı ise kendisine bir şey sorulmasa bile kendisi başkasına sorar ve bu nedenle de tanınmış olur’ dedi. Ben:

‘Mezhep meselelerini bilen kimseye bir şey sorulduğunda o da doğru cevap verirse onun üstünlüğü anlaşılmaz mı?’ dedim. O:

‘Evet’ dedi. Ben:

‘Peki münazaracıya bir şey sorulduğunda bu kişi yanlış cevap verirse onun eksikliği anlaşılmış olmaz mı? Zira imtihanlarda insan ya gözlerde büyür veya küçülür’ dedim. Münazaracı bu soruma cevap veremedi. Çünkü buna karşı çıkmış olsa bu defa makul olan bir şeyin haklılığını inkâr etmiş olur; kabul etse bu defa deliller onun aleyhine dönmüş olurdu. Zaten cevap vermemek boyun eğmek; sükût etmek de rıza göstermek demektir. Hakka boyun eğmek bâtılın ortaya çıkaracağı rezaletten daha iyidir. Bu üslup, irfandan yoksun olan ve başkaları tarafından da tanınmayan kişinin ‘Beni tanıyın’ demesi gibidir. Züheyr[76] şöyle demiştir:

وَالعَيْنُ تَعْلَمُ في عَيْنَيْ مُحَدِّثِهَا
وَلَكِنَّ عَيْنَ السَخطِ تُبْدِي الْمَسَاوِيا

Kötü bir huy olmaya bir insanda
Bilinir bu huy, o kişi her ne kadar saklasa da

3- İlim tahsilindeki kusurlardan biri de şudur: Bir kişi küçükken ilim öğrenmemişse ve sonradan ilim öğrenmeye başlamışsa, küçüklerin başlamış olduğu giriş düzeyinden işe girişmeye utanır; mağrur olan gençlerin o seviyesinde bulunmaktan imtina eder. Bu nedenle de gençlerin önüne geçmek ve ilimde çok ilerlemiş kişilerin seviyesine erişmek için sıralamaya riâyet etmeden ilimlerin köşe ve uç taraflarından (teknik ve tecrübe gerektiren meselelerden) başlar. İşte bu kişiler hislerine kapılmış, nefislerinin tuzaklarına düşmüş ahmak insanlardır. Eğer bunlar hevâlarından kurtulup da akıllarını kullanmış olsalardı, diğer akıl sahipleri gibi bu düşüncenin yanlışlığının ve hayallerinin mantıksız olduğunun farkına varırlardı. Çünkü böyle bir düşünce hiçbir mantığa sığmayan düşünce tarzıdır. Zira ilme yeni başlamış birinin okuduğu meseleleri bilmemek, âlimlerin ilimde derin konularla ilgili müzakere ettiği meseleleri bilmemekten daha çirkin bir durumdur. Şair şöyle demiştir:

تَرَقَّ الى صَغِيرِ الامْرِ حَتَّى
ولَنْ يُقَدِّمَ نَفْسًا قَبْلَ مِيتَتِهَا

فتعرف بالتَّفَكُّرِ في صغِيرٍ
كَبِيرًا بَعْدَ مَعْرِفَةِ الصَّغِيرِ

Başla işin küçüğüne
Ulaştırsın seni büyüğüne
Küçük işlerde tefekkürü bilirsen
Büyüğünü de daha sonra idrak edersin sen

Bu ve benzer sebeplerden dolayı küçük yaşta ilme başlamak daha çok takdire şâyân bir durumdur. Mervan b. Salim'in Ebû'd Derda'dan (r.a) rivâyet ettiği hadiste Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

مَثَلُ الَّذِي يَتَعَلَّمُ فِي صِغَرِهِ كَالنَّقْشِ عَلَى الْحَجَرِ، وَمَثَلُ الَّذِي يَتَعَلَّمُ فِي كِبَرِهِ
كَالَّذِي يَكْتُبُ عَلَى الْمَاءِ

"Küçük yaşta ilim öğrenmeye başlamak, kaya üzerine yazı yazmak gibidir. İleri yaşlarda ilim öğrenmeye başlamak ise su üzerine yazı yazmak gibidir."[77] Ali b. Ebî Talib (r.a) şöyle demiştir:

قَلْبُ الحَدَثِ كالأَرَاضِي الخَالِية ما أُلْقِيَ فِيهَا مِنْ شَيْءٍ قَبِلَتْه

"Gençlerin kalbi boş tarlalar gibidir. Ne atılırsa onu kabul eder."

Bunun sebebi ise çocukların kalbinin daha boş, onların meşguliyetinin daha az olmasından; daha gurursuz ve daha mütevazi olmalarından kaynaklanır.

Mensuru'l Hikem'de şöyle denmiştir.

"Daha mütevazi olan talebelerde ilim daha fazladır. Aynen çukur yerlerdeki su birikintisinin, yüksek yerlerdeki su birikintilerinden daha fazla olması gibi."

Ancak zikri geçen engeller yaşı ileri olanlarda bulunmazsa, o zaman büyükler ilmi, küçüklerden daha fazla kavrarlar.

Anlatıldığına göre Ahnef b. Kays bir adamın: 'Küçük yaşta ilim öğrenmek taş üzerine yazı yazmak gibidir' dediğini duyunca: 'Büyüklerin aklı daha çoktur ancak kalben büyükler daha meşgul olurlar' demiştir. Yemin olsun ki Ahnef bu hakikati en güzel şekilde ifade ederek sebebini de beyan etmiştir. Çünkü yaşı büyük olan insanların engelleri de çok olur. Mesela bunlardan birisi biraz önce zikrettiğimiz gibi yaşı büyük olan

insanlar küçük yaştakilerin seviyesine düşmekten utanırlar. Mensuru'l Hikem'de şöyle denmiştir:

"Kimin yüzü inceyse (çok utanıyorsa) onun ilmi de ince (az) olur."

Halil b. Ahmed şöyle demiştir:

"Cehâlet, ilimde utanma ile kibirli olma arasında otlayıp durur."

4- İlim tahsilindeki kusurların sebeplerinden biri de yaşı büyük olanların şehevî arzularının çokluğu ve düşüncelerinin dağınıklılığıdır. Şair şöyle demiştir:

صَرْفُ الهَوَى عَنْ ذِي الهَوَى عَزِيزٌ
إنَّ الهَوَى ليس له تَمْيِيزٌ

Hevâ sahibinden hevâyı gidermek nadirdir
Çünkü hevânın temyiz gücü yoktur

Bazı belağat ehli şöyle demiştir:

إنَّ القلب إذَا عَلِقَ
كَالرَّهْنِ إذَا غَلِقَ

Kalp âşık olunca
Mahpus olan rehin kalır[78]

5- İlim tahsiline engel olan sebeplerden biri de insanın devamlı üzerine gelen belalar ve insana yolunu şaşırtan kaygı ve endişelerdir. Mensuru'l Hikem'de şöyle denmiştir.

"Kaygı düşüncelerin kelepçesidir."

Bazı belağatçılar ise şöyle demiştir:

Bülûğa erince kişi
Karşılar yaşamın şiddetini

6- İlim tahsiline engel olan hususlardan biri de hayat meşgalesinin çokluğu ve art arda gelen ahvâldir. Bunlar kişinin zamanını alıp götürür. Eğer kişi yönetici olursa bu makam onu oyalar; eğer kişi bir işle meşgul olursa bu meşguliyet onu ilimden alıkoyar. Bu nedenledir ki: 'Riyaset sahibi olmadan ilim öğreniniz' denmiştir.

Büzürcemihr şöyle demiştir: ‘Meşguliyet yorgunluk; boş gezmek ise fesattır.’ Bu itibarla ilim talebesi ilmi ihmal etmemeli; fırsatları da değerlendirmelidir. Zira zaman müsamahakâr davrandığı bazı hususlarda cimrilik de yapabilir; daha önceden izahta bulunduğu bazı durumlarda sonradan pintilik de yapabilir.

İlim talebesi ilme mukaddime kısmından başlamalı; kişi bilmediği zaman câhil kabul edilmiyorsa o işlerle meşgul olmamalıdır. Çünkü bu tür uğraş kişiyi öğrenmesi gereken asıl mevzulardan alıkoyar. Zira her ilim dalında aklı şaşkınlığa uğratan ve tökezleten fuzuli meseleler vardır. Kişi eğer bu gereksiz hususlarla ilgilenirse, bu durum onu daha önemli meseleleri öğrenmekten alıkoyar. İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir:

“İlmin sayılamayacak kadar çeşidi vardır. Bu nedenle her şeyin en güzelini alın!”

Me’mun ise şöyle demiştir: “Bir kişi ilimde çok mâhir değilse, kitapların içinde bulunanlar o kişi için insanların kalbinde bulunanlardan daha hayırlıdır.”[79]

Bilge insanlardan biri şöyle demiştir: “Boş ve faydasız işleri terk etmen, seni faydalı işlere götürür.”

Ancak ilim talebesi bahsettiğimiz hususları yanlış anlayıp, kavramakta zorluk çektiği bir gerçeği fuzuli sayarak, bununla meşgul olmamak için sözlerimizi paravan yapmamalı, ilmî hakikatlerden geri kalmamalıdır. Çünkü böyle bir tavır; ahmakların üslubu, işlerini eksik yapanların bahanesidir. Kolay ilimleri tahsil edip de zor olanları terk eden kişi, avının peşinden gidip de kaçmasına öfkelenen ve bu nedenle avdan eli boş dönen bir avcı gibidir. Bu avcı her avı gördüğünde pes edip gider. İşte ilim de bilmeyene zor; bilene ise kolaydır. İlmin mânâları onun maddî tercümanı olan kelâmda bulunur. Kullanılan her kelâm işitilen bir lafzı ve anlaşılan bir mânâyı ifade eder. Bu da demektir ki lafız işitme duyusu ile idrak edilen bir kelâmdır. Mânâ ise kalp ile idrak edilenin lafızlarda anlam bulmasıdır.

Bazı hikmet ehli şöyle demiştir: İlmin üç kaynağı vardır. Düşünen bir kalp, tâbir edebilen bir dil, tasvir eden de bir anlatımdır. İnsan bir kelâmı işitmekle aklediyorsa, kalbiyle de mânâsını anlar. Mânâsını da anlayınca çıkarım yapma külfetinden kurtulmuş olur. Böylece sadece mânâyı ezberleme ve daimi bir şekilde hafızada tutma külfeti kalır. Çünkü mânâlar dağınık bir halde bulunduğundan dolayı hemen zâyi olur. İlmî meseleler bir yabancı gibidir; bırakıldığında hemen gider. Ancak kişi o ilmî meseleyi anladıktan sonra ezberlerse bir ünsiyet hâsıl olur. Bu ünsiyetten sonra kişi o

ilmî meseleleri zaman zaman müzakere ederse, bu meseleler onun kafasında daha sağlam kalır. Bilge bir insan şöyle demiştir:

“Bir insan ilmî mevzuları çok müzakere ederse (yani tekrarlarsa) bildiğini unutmaz; bilmediklerini de öğrenmiş olur.” Şair şöyle demiştir:

إِذَا لَمْ يُذَاكِرْ ذُو الْعُلُومِ بِعِلْمِهِ وَلَمْ يَسْتَزِدْ عِلْمًا نَسِيَمَا تَعَلَّمَا

وَكَمْ جَامَعٍ لِلْعِلْمِ فِي كُلِّ مَذْهَبٍ يَزِيدُ عَلَى الأَيَّامِ فِيجَمْعِهِ عَمَا

İlim sahibi tekrar etmezse ilmini
Unutur bildiğini, kaçırır bilmediklerini
Her mezhebin kitaplarını hıfzeden nice kişileri gördük
Günler geçtikçe cem ettikleri bıraktı onlara körlük

Lafızlardaki Gizliliğin Sebepleri

İlim talebesi duyduğu sözlerin mânâlarını anlayamazsa, buna engel teşkil eden sebepleri ortaya çıkartmalıdır ki anlamadaki güçlüğün illetini bilsin. Çünkü her şeyin sebep ve illetlerini bilmek, fasit olmuş bir şeyin ıslahına, şaz olan bir hususun telafisine imkân verir. Bir şeyin anlaşılmasına engel olan sebepler üçtür:

1- Engel, bir sözün içinde bulunabilir.

2- Engel, sözün ifade ettiği mânâda bulunur.

3- Engel, mânâyı anlamaya çalışan dinleyicide bulunur.

Birinci kısım da üçe ayrılır:

I- Kullanılan lafız, mânâyı ifade etme hususunda eksik kalır. Eksik lafzın kullanılması da mânânın tam anlaşılmasına engel olmuş olur. Bunun da iki vechi vardır.

a) Konuşan kişinin tutuk ve meramını ifade etmekten âciz kalması.

b) Konuşan kişinin akıl ve anlayış kabiliyetinin az olması.

II- Söylenilen sözün lüzumundan fazla uzatılmasıdır. Bu durum neyin kastedildiğinin anlaşılmasına engel olur. Bu durumun da iki vechi vardır.

a) Konuşan kişinin saçmalaması ve konuşmayı uzatması.

b) Konuşan kişinin, muhatabının anlayışsız biri olduğunu sanması.

III- Konuşan kişinin teknik terimler kullanmasıdır. Eğer dinleyen kişi bu terimlere vâkıf değilse, o zaman konuşulan sözün anlamını kavrayamaz.

Bir sözün olması gerekenden fazla uzatılması veya kısaltılması, sözün anlaşılmasına engel olan umumi sebeplerden değil; sadece hususi sebeplerdendir. Çünkü sen bunu her sözde değil bazılarında görürsün. Bu nedenle kısa sözden tam olan söze veya uzun sözden kâfi olacak söze geçersen kafanı bulandıran zorluklardan kendini kurtarmış olursun. Ancak kastedilen mânâyı ifade edecek olan uzun veya kısa söz varsa ya da mefhumun anlaşılmasındaki zorluktan dolayı mecburen bu yapılacaksa, o halde sözün kısa veya uzun olmasının sebebine bir bak! Eğer sözün kısa olması konuşan kişinin tutuk olmasından veya meramını ifade etmekten âciz kalmasından kaynaklanıyorsa ya da sözün uzun olması konuşan kişinin saçmalamasından ve gereksiz uzatmasından ileri geliyorsa, o zaman mânâyı bu kalıplardan çıkartman kolaylaşır. Çünkü bir sözün bozuk olan kısmının doğru olan kısımdan daha fazla olması caiz olmaz. Bu itibarla doğru olan çok, bozuk olan aza delil olmuş olur.

Eğer sarf edilen söz mânâdan daha çok ise ve konuşan kişi muhatabının anlayışının kıt olduğunu hissettiriyorsa, mânâyı bu sözlerden çıkartmak daha kolay olur. Eğer konuşan kişinin anlayış yetersizliğinden dolayı lafız, mânâyı ifade edemeyecek kadar az kullanılıyorsa, bu durum hepsinden daha zor ve bu lafızların anlamını çıkarmak imkânı daha azdır. Çünkü seninle konuşan kişi lafzı anlamamışsa senin onu anlaman daha uzak bir ihtimal olur. Ancak keskin zekân ve anlama kabiliyetin fazla olur da onun anlayamadığı şeyi senin anlayabilmen istisnadır. Böyle bir durumda anlama fazîleti sana aitse de önde olma hakkı yine onundur.

Istılâhî sözler (teknik terimler) umumi ve hususi olmak üzere ikiye ayrılır. Bunlar öyle lafızlardır ki öğrenciler bu ıstılahlardan soyutlanamazlar. Çünkü mânâyı anlamak ancak bu ıstılahları bilmekle mümkündür. Mesela kelâmcıların belli mânâları ifade eden cevhere[80], ârâza ve cisimlere lakap takmaları gibi. Bu mevzuda hepsi ittifak hâlinde olmuşlardır. Sen bu ıstılahların (terimlerin) bulunmadığı hiçbir ilim dalı göremezsin. Bahsi geçen umumi ıstılaha örf de denir.

Hususi ıstılah ise, bir şahsın sarf ettiği sözle başka bir mânâyı kastederek söylemesidir. Şayet bu, düz konuşmada olursa remiz (çoğulu rumuz); şiirde kullanılırsa da ‘Elğaz’ olur.

Rumuza gelince: Rumuz mânevî ve luğavi ilimlerde bulunmaz. Rumuz genellikle iki şeye mahsustur.

1- Konuşan kişinin başkasından gizlediği kötü bir inancı varsa bunu da başkalarına aşılamak, sıkıştığı zaman da tevil yoluna kaçarak üzerindeki

ithamları savmak amacıyla rumuz kullanır.

2- Bazı kişiler kimsenin bilmediği ilimleri kendisinin bildiğini iddia etmek amacıyla rumuz kullanırlar. Mesela kimya ilmi ile uğraşan kişilerdeki gibi. Onlar kimya ile ilgili sıfatlara rumuzlar koyarak mânâlarını gizlediler. Bunlar fikri bozuk ve anlayışı kıt olan insanları aldatmak için, bu ilmin sadece kendilerine mahsus olduğu izlenimini vermek istediler. Şair şöyle demiştir:

مُنِعتُ شَيئًا فأكثَرتُ الوُلوعَ بِهِ
يَلُومُ على أَنْ رُحتُ لِلعِلْمِ طَالِبًا

Neden men edildiysem tutkum arttı ona
Men edildiği şeydir en sevimli gelen insana

Bu fen ehlinin rumuz kullanmalarının başka bir sebebi de, söylemiş oldukları şeyin denenip de gerçeğin ortaya çıkması durumunda kendilerini temize çıkarma düşüncesidir.

Zikredilen bu iki çeşit rumuz ve benzerleri hakiki ve faydalı bir ilim olsaydı, sırlı olmaktan çıkıp aşikâr bir ilim hâline gelirdi. Çünkü insanların hedefleri farklı farklı olsa da doğru ve faydalı olan bir şeyin gizli kalması hususunda hemfikir olamazlar. Şair Züheyr şöyle demiştir:

السِّتْرُ دُونَ الفَاحِشَاتِ و لا
وصَبَابَةٌ لَيْسَ البَلاءُ بِوَاحِدِ

Perde, olur çirkin işlerde
Seni karşılamaz hayırlı işler bir perde ile

Bazen Rumuz Kullanmak Söze Güzellik Kazandırır

Bazen sözlerin anlamlarının yüceltilmesi, lafızlarının değer kazanması ve bu nedenle de gönüllerde daha fazla tatlılık ve etki bırakabilmesi için rumuz kullanılır. Böylece sözler yayıldıkça yayılır ve kitaplarda kalıcı hâle gelir. Nitekim Pisagor, rumuzlu vasiyetlerinde şöyle demiştir:

“Mizanını gevezelikten, ölçülerini de susuzluktan koru!” Bu rumuzlu ifadelerle Pisagor şunları kastetmiştir:

‘Dilini hatalardan, aklını da nefsani arzulardan koru!’ Şayet Pisagor bu hakikati rumuzlarla değil de net bir şekilde ifade etmiş olsaydı, bu söz bu kadar yayılıp böyle güzellik kazanmazdı. Bu durumun sebebi şudur:

Akılla kavranmayan şeyler de gözle görülmeyen şeyler gibi kaybolup gitmesin ve bu nedenle gönüllerde yer bulsun diye rumuzlu ifadeler kullanılır. Zira açık ve net olan şeyler değersiz görülmektedir. Bu yöntem insanlar arasında meşhur olmayan, açık olarak ifade edilmesi az rastlanan durumlar için geçerlidir. Ancak insanlar arasında yaygın olan ve herkes tarafından bilinen ilimler ise insanların onlara olan iştiyakı ve merakı nedeniyle rumuzlarla yaldızlanmaktan, garip sözlerle çekici hâle getirilmekten beridirler. Hatta bu tür ifadeler için rumuz kullanmak insanlarda nefreti uyandırır. Çünkü rumuzu çözmek için zaman harcamak, o sözleri anlamayı ve mânâlarını tasavvur etmeyi geciktirir. İşte rumuzlarla ifade etme meselesi böyledir.

Sözlerde Elğaz (Şifre) Kullanmak

Sözlerde elğaz (şifre) kullanmak işsiz ve tembel kişilerin zekâ üstünlüğü göstermek ve hazır cevap verme hususunda birbirlerine karşı övünmek ve yarışmak amacıyla açtıkları bir çığırdır. Bu kişiler sağlam akıllarını maddî ve mânevî bakımdan faydası olmayan boş işlerle uğraşmaya harcamıştır. Bundan ötürü bu tipler Allah’ın lütfetmiş olduğu sağlıklı bedenlerini ve zihinlerini faydasız ve herhangi bir övgüyü celp etmeyen, maddî ve mânevî bakımdan yarar sağlamayan boş işlere harcamışlardır. Aynen kavgaya tutuşan kişiler gibi. Şairin kullandığı şu rumuzlar bunun örneğidir:

رَجُلٌمَاتَ و خَلّى رَجُلًا
ابْنَ أُمّ ابنِ أبي أُختِ أَبِيهِ
مَعَهُ أُمُّ بَنِي أَوْلَادِهِ
وأَبا أُختِ بَنِي عَمِّ أَخِيهِ

“Bir adam ölmüş ve geride varis olarak babasının kız kardeşinin babasının oğlunun anasının oğlu ile çocuklarının annesi ve kardeşinin amcasının çocuklarının kız kardeşinin babasını bıraktı!”

Şimdi söyle! Bu iki beyitin ihtiva ettiği sorunun zorluğuna karşı koyup da anlamada güçlük çekerek şairin ‘Babasını, karısını ve amcasını geride bırakan bir ölüyü kastettiğini anlarsan, bu sana hangi ilmi kazandırır ve

senden hangi cehâleti giderir? Bunu anlasan bile önceki bilmediğin şeylerde hangi değişiklik oldu? Soruyu soran kişi bu soruyu ters çevirse ve önceki söylediğini sona, sondakini de öne alsa bu kadar zihnini yorduktan sonra yine önceki gibi cevap vermekten âciz kalacağın kesindir! O halde birtakım ahmakların ve avarelerin bu tür zırvalarından vazgeç ki, Allah (c.c) da seni doğruya ulaştırsın. Nitekim Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

اَلتَّجْرِبَةُ مِرْآةُ العَقْلِ وَالبِرْوَةُ ثَمَرَةُ الْجَهْلِ

"Kişinin boş işleri terk etmesi, onun İslâm'ının (İyi Müslüman olduğunun) güzelliklerindendir."[81]

Sonra Allah'ın sana vermiş olduğu sağlıklı zihnini ve kıvrak zekânı ilme yönelt ki, dünya ve âhirette sana faydası olsun ve çekmiş olduğun fikir çilesinin karşılığını görmüş olasın.

Said b. Ebî Hind'in İbn Abbas'tan (r.a) rivâyetine göre Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

نِعْمَتَانِ مَغْبُونٌ فِيهِمَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ الصِّحَّةُ وَالْفَرَاغ

"İki nimet vardır ki insanların çoğu bunların kıymetini bilmez. Birisi sağlık, ötekisi de boş zamandır."[82]

Allah'ın bize lütfetmiş olduğu nimetlerin fazîleti hakkında aldanmaktan ve bu nimetlerin faydasını bilememekten Allah'a sığınırız.

Mensuru'l Hikem'de şöyle denmiştir: "Şehvete meyil boş kalmaktan ortaya çıkar."

Bazı belağat ehli şöyle demişlerdir: "Bir kimse gününü hak olan bir şeyi yerine getirmekten, farzı eda etmekten, gücünü şerefli işleri îfâ etmekten, hayırlı iş yapmaktan, ilim tahsil etmekten uzak geçirirse, bu kişi gününü zâyi etmiş, kendi nefsine de zulmetmiş olur. Şairin biri şöyle demiştir:

لَقَدْ هَاجَ الفَرَاغُ عَلَيك شُغْلًا
وأَسْبَابُ البَلاءِ مِن الفَرَاغِ

Boş gezmek açtı başına meşgaleler
Boş kalmaktan gelir tüm musibetler

Sözlerin mânâlarını anlamaya engel olan hususları anlatırken kelamı uzattık ve mânâlardaki kapalılık bölümüne geldik.

Mânâların Kapalı Olmasının Sebepleri

İkinci kısma gelince: Dinleyicinin anlamasına engel olan sebep, sözün ifade ettiği mânâda bulunan bir illetten kaynaklanır. Bu durumda sözün manası üç kısma ayrılır:

1- Mânâ kendisine müstakildir.

2- Mânâ başka bir hususa mukaddimedir.

3- Mânâ başka bir hususun neticesidir.

Birinci kısım da açık ve gizli olmak üzere ikiye ayrılır.

a) Açık Mânâ: Hiçbir güçlük çekmeden onu tasavvur eden kişinin aklına gelen ilk anlamdır.

b) Gizli (Kapalı) Mânâ: Üzerindeki kapalılığı açıklığa kavuşturmak için durup düşünülmeye ihtiyaç duyulan mânâdır. Düşünceyi kullanmak antrenman demektir. Antrenman ise zor işleri kolaylaştırır, uzakları yakın eder. Çünkü antrenman bizi cüretli kılar; bilinçli olmakla da kişi etkileyici olur.

Başkasına mukaddime olan mânâ ikiye ayrılır:

a) Mukaddime başka bir hususla ilgili olsa da kendi nefsiyle kaim olup tasavvur ve idrak edilmesinde kendisiyle müstakil olur. Bununla beraber kendinden beklenen neticeyi de verir.

b) Kendisine bağlı olan ve neticeye muhtaç bulunup neticesi anlaşılmadığı müddetçe kendisinin de anlaşılması mümkün olmaz. Çünkü mukaddime neticenin bir parçası olur ve mânâyı parçalamak mümkün olmaz. Mânânın parçasının anlaşılması bütünün anlaşılması gibi olamaz.

Başka bir hususun neticesi olan mânâ, neticesi olduğu mânâ ve mukaddime anlaşılmadıkça anlaşılmaz ve doğruluğu tahayyül edilemez. Mukaddimeden önce onunla iştigal etmek meşakkat; kaideden evvel hüküm çıkartmak için zihni yormak ise eziyet demektir.

Bu anlattıklarımız mânâyı anlamaya engel olan sebeplerin illetlerini açıklamıştır.

Üçüncü Kısım: Mânânın anlaşılmasındaki engelin dinleyicide olmasıdır. Bunun iki çeşidi vardır:

a) Dinleyicinin kendisinden kaynaklanır.

b) Ârızî olan harici sebeplerden kaynaklanır.

A maddesi de ikiye ayrılır:

1. Mâni, mânânın tasavvur edilmesine ve anlaşılmasına engeldir.

2. Mânânın tasavvur edilmesinden ve anlaşılmasından sonra onu muhafaza etmeye engel olur.

Mânânın tasavvur edilmesine ve anlaşılmasına engel olan husus, dinleyicinin ahmaklığı ve anlayışının kıtlığıdır. İşte bu da dermansız dert demektir.

Bazı hikmet ehli şöyle demiştir: Âlim kişi keskin zekâsını kaybetmeye başlarsa, hasımlarına karşı delil getirmesi azalır ve kitaplara bakmaya ihtiyaç duyar. Bu derde müptela olan kişinin sabretmek ve yavaş yavaş anlamaya başlamaktan başka çaresi yoktur. Çünkü kişi böyle bir durumda azı anlamaya daha çok muktedir olur; sabrederek arzuladıklarına ulaşması ve başarıyı elde etmesi daha muhtemel hâle gelir.

Bazı bilge insanlar da şöyle demişlerdir:

“Muhtaç olduğun şeylere kavuşmak için inadını kullan!”

Şunu belirtmek lazım ki tavsiye ettiğimiz sabra, anlayışı kıt olanlar ulaşamazlar. Fakat ilim tahsiline şiddetle iştiyak duyanlar ve güçlü bir kararlılık sergileyenler istisnadır. Çünkü şiddetli iştiyak kalbi sabra; güçlü bir azim de insanı sıkıntılara katlanmaya sevk eder. Bu iki özelliğe sahip olan kişi, bir engel gördüğünde sabır ve sebatta ısrarcı davranarak sadece keskin zekâlı insanlar gibi çoğu az; zoru da kolay görmeye başlar. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

مَثَلُ الَّذِي يَتَعَلَّمُ فِي صِغَرِهِ كَالنَّقْشِ عَلَى الْحَجَرِ، وَمَثَلُ الَّذِي يَتَعَلَّمُ فِي كِبَرِهِ
إِلَّا بِتَرْكِ ما تَشْتَهُونَ

“Sevmediğiniz şeylere sabretmedikçe sevdiğiniz şeylere kavuşamazsınız; arzularınızı terk etmedikçe de muradınıza erişemezsiniz.”

Mensuru’l Hikem’de şöyle denmiştir:

“Ayağını yor ki bu yorgunluk seni arzuladığın şeylere kavuştursun.”

Bazı belağat ehli ise şöyle demiştir:

قِيمَةُ المَرْءِ قَدْرُ مَا يُحْسِنُ المَرْ

“İstek şiddetli olunca meşakkatler kolaylaşır.”

Bazı edebiyatçılar da Hz. Ali’nin (r.a) şu şiirini nakletmişlerdir:

لاتعجزنّ ولا تَدْخُلْكَ مضجرةٌ
طَلَبُ العِلْمِ فَرِيضَةٌ على كُلِّ مُسْلِمٍ

Gösterme âcizlik, girmesin bıkkınlık kalbine

*Başarı yok olur usanç ve âcizlikte*Bir şeyi tasavvur ettikten ve anladıktan sonra onu hafızada tutamamanın sebebi unutkanlıktır. Bu da kişinin tembellik ve ihmalkârlığı nedeniyle o konuyu mülahaza ve tekrar yoluna gitmemesinden kaynaklanır. Bu nedenle unutma hastalığına müptela olan kişi fazla okuyarak bu kusurunu telafi etmeli, devamlı o meseleleri mülahaza ve müzakere ederek gafletten uyanmalıdır. Şöyle denmiştir: ‘Derslerini uzun uzadıya mütalaa etmeyenler ve nefsini yormayanlar ilim öğrenemezler.’ Çünkü çok okumak meşakkatli bir iş olup bunu ancak ilmi ganimet, cehâleti de rezalet olarak addedenler başarabilir. Bu kişiler ilmin rahatlığına ulaşmak, cehâletin de ayıbından kurtulmak için çok okumanın zorluğuna katlanırlar. Çünkü büyük işlere ulaşmak ancak büyük işler yapmakla mümkün olur. Bir şeyin rağbeti talebi oranında; rahatın elde edilmesi de yorgunluk oranında olur. Yine denmiştir ki rahata kavuşmak için az istirahat etmek gerekir.

Bazı bilgeler şöyle demişlerdir: “Rahatın en mükemmeli yorulduktan ve çile çektikten sonra elde edilen rahatlıktır. İlmin en şereflisi de ilim talep ederken zorluk ve sıkıntılara katlanmakla elde edilen ilimdir.”

İlim öğrenen bazı kişiler okuma ve ezber konusunda zorlanırlar. Bu nedenle de ihtiyaç anında nasıl olsa kitaplara müracaat ederim mantığı ile hareket ederler. Oysa bu kişilerin durumu avladığı avı, ‘Benden kaçarsa istediğim zaman yakalarım’ diye düşünen ve sonrasında da mahçup olan avcının hâline benzer. İlim talibini böyle düşünmeye sevk eden sebepler üçtür.

1- Bir şeyi ezberleme hususundaki zorluklardan bıkması.

2- Canım istediğinde ezberlerim şeklinde uzun emelli olması.

3- Bir şeye azmettiğinde takip ettiği bozuk mantalite.

Bu kimseler bıkan insanların kayıp içinde olduğunu, uzun emelli olan kişilerin aldandığını, görüşü fâsit olanların da belalara müptela olduğunu bilmezler. Araplar bu tipler hakkında şöyle demişlerdir:

حَرْفٌ مِنْ قَلْبِكَ خَيْرٌ مِنْ أَلْفٍ في كُتُبِك

‘Kalbindeki bir harf, kitaplarındaki bin harften daha hayırlıdır.’ Araplar yine şöyle demişlerdir:

‘Seninle beraber vadileri gezmeyen, seninle meclisleri imar etmeyen ilimde hayır yoktur.’

Rebi, İmam-ı Şâfiî’ye şu şiiri okumuştur.

عِلْمِي مَعِي حَيْثُ مَا يَمَمْتُ يَنْفَعُنِي
عَلَى العَقْلِ بِجر يعِلْمُ هُو تجاربه
إِنْ كُنْتُ فِي الْبَيْتِ كَانَ الْعِلْمُ فِيهِ مَعِي
أَوْ كُنْتُ فِي السُّوقِ كَانَ الْعِلْمُ فِي السُّوقِ

Benimledir ilmim, nereye gidersem peşimden gelir
İlmin kabı kalbimdir, sandığımın dibi değildir
Olursam evde, ilim de olur benimle
Olursam çarşıda ilim yine olur yanımda

Bazı ilim talebeleri ise mânâyı tasavvur edip onu kavramakla değil de, lafızlarını ezberlemekle meşgul olur. Hatta sözlerin hâfızı olur, tasavvur etmeden sözleri okumakla değer kazanır. Bunlar o sözleri düşünmeden rivâyette bulunur, tecrübe etmeden haberler aktarırlar. Bu nedenle bu kişiler bir şüpheyi izale etmeyen ve bir delili de desteklemeyen kitaplara benzerler.

Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

هِمَّةُ السُّفَهَاءِ الرِّوَايَةُ و هِمَّةُ العُلَمَاءِ الرِّعَايَةُ

“Ahmakların işi rivâyet (mânâsını idrak etmeden haber aktarmak); âlimlerin işi riâyettir.”

İbn Mesud (r.a) şöyle demiştir:

“İlmin mânâsıyla meşgul olun! Mânâsından uzaklaşıp rivâyete dalmayın. Çünkü bazı insanlar lafızların rivâyetinde kâmil olurken onu anlamada câhil olurlar. Bazı insanlar ise bunun tam tersi olurlar.”

Hasan-ı Basri bir gün bir hadis okudu. Orada bulunanlardan biri: ‘Ey Ebû Said! Kimden rivâyet ettin?’ dedi. Hasan-ı Basri: ‘Ne yapacaksın? Hadis sana tesir etti ve senin aleyhine de hüccet oldu. Bu kâfi’ dedi.

Bazı ilim talebeleri de hâfıza kuvvetine güvenerek ezber ve tasavvura dayanır; ancak bunları kitaplara yazmayı gerekli görmezler. Bu davranış hatalıdır. Çünkü şüphe etmek ve unutmak insana ârız olabilecek bir

hususdur. Enes b. Mâlik’in (r.a) rivâyet ettiği hadiste Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

كَمَا لا تَنْفَعُ الشَّمْسُ

“İlmi kitaplara kaydediniz!”[83]

Rivâyet edilir ki adamın biri Peygamber’e (s.a.v) gelerek unutkanlığından yakındı. Bunun üzerine Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurdu:

اسْتَعْمِلْ يَدَكَ اي أُكْتُبْ حتى تَرْجِعَ إِذَا نَسِيتَ الى ما كَتَبْتَ

“Elini kullan (yaz) ki unuttuğun zaman ona müracaat edesin.”

Halil b. Ahmed şöyle demiştir:

بِغَمَتَانِ مَغْبُونٌ فِيهِمَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ الصِّحَّةُ وَالْفَرَاغ

“Kitaplarda olanları sermaye, kalplerde olanları da nafaka yapınız.”

Mehbud şöyle demiştir:

“Eskilerin tecrübeleri kitaplarda olmasaydı, unutkanlığımızdan dolayı sonrakilerin sorunlarını çözemezdik.” Bazı belağat ehli şöyle demiştir:

“Bu ilimler devenin kaçtığı gibi zihinden kaçıp giderler. O zaman siz kitapları koruyucu, kalemleri de çoban yapın! Dinleyicinin kendisinden kaynaklanmayıp da sonradan kendine ârız olan harici engel de ikiye ayrılır.

1- Bu, mânâya ârız olan bir şüphedir ki mânânın tasavvur edilmesine ve kavranmasına engel olur. Böyle bir durumda dinleyici mânâyı tasavvur edip hakikatin ne olduğunu anlamak için sorularla ve inceleme yaparak o şüpheyi izale etmeye çalışmalıdır. Bu itibarla bazı âlimler şöyle demişlerdir:

1- Kalbini müzakereden uzak tutma ki kısır kalmasın! Tabiatını müzakereden soyutlama ki hasta olmasın! Beşar b. Bürd şöyle demiştir:

شِفاءُ العَمَلِ طُولُ السُّؤَالِ وإِنَّمَا
دَوَامُ العَمَى طُولُ السُّكُوتِ على الجهل
و إِنْكَرْمَتْ أَعْرَاقُهُ و مَنَاسِبُهُ
دُعِيتَ أَخَا عَقْلٍ لتَبحَثَ بالعَقْلِ

Kalp körlülüğünün şifâsı soru sormaktır uzunca
Kalp körlülüğün devamı cehâlette kalmaktır sessizce
Sıkıntıya düştüğünde soru sor kendin
Çünkü sen akılla araştırasın diye akıl sahibi olarak nida edildin

2- Akla gelen bazı düşünceler vardır ki zihni, mânânın kavranması hususunda saptırır. Bu öyle bir sebeptir ki insanlardan çok azı bundan kurtulur. Bilhassa bu illet; emelleri uzun, hevesleri çok olan kişilerde daha fazla görülür. Sadece ilimle ilgilenip başka şeylerde hevesi olmayanlarda ise daha az görülür. Bu illet insana ârız olursa kişinin kendi nefsini mânâya anlamaya zorlaması, kalbini de tasavvur ve idrak yönüne sevk etmesi mümkün olmaz. Çünkü kalp bir meselede baskı altına alınırsa o şeyden daha çok nefret eder, onu kabullenmekten daha çok uzaklaşır.

Kişinin aklına saptırıcı düşünceler, ürkütücü fikirler gelirse bunu def etmeye gayret etmelidir ki kalp itaatkâr olsun. Şair şöyle demiştir:

وليس بِمُغْنٍ في المودَّةِ شَافِعٌ
إِذَالم يَكُنْ بَيْنَ الضُّلُوعِ شَفِيعٌ

Fayda vermez sevgide şefaat
Sevgilinin kalbinde yoksa meyil ve şefkat

Bazı hikmet ehli şöyle demiştir: İnsanların kalplerinde mânâları anlama hususunda vahşi hayvanların ürküp kaçması gibi bir vaziyet vardır. Bu nedenle anlamada ve anlatmada orta yolu takip ederek nefsi tam itaate ve devamlı gayret içinde olmaya alıştırmak için çaba sarf edin!

İşte dinleyenin mânâları anlamasına engel olan sebeplerin detayları böyledir. Burada dördüncü bir husus daha vardır ki kelamı anlamaya ve mânâsını kavramaya sebep olur. Ancak bu durum bazı kelâmlara şâmildir. Bu husus zikredilen hususlardan ayrı tutulmuş, tamamen terk edilmesi de uygun görülmemiştir. Bu dördüncü husus yazıdır. Çünkü sözün bir bölümünün işitilip anlaşılmasında yazıya ihtiyaç duyulmamıştır. İşitilen kısmın anlaşılmasına engel olan hususlar zikredilmişti. Kelâmın bir bölümü daha vardır ki kitabet ile (yazıyla) muhafaza edilmiştir. Gerektiğinde bunları anlamak için o yazılmış kayıtlara müracaat edilir. Bu nedenle yazı mânânın koruyucusu ve tabircisi olur. Nitekim İbn Abbas (r.a): **“Eğer doğru söyleyenlerden iseniz bundan evvel (size indirilmiş) bir kitap**

yahut ilimden bir eser (bilgi kalıntısı) varsa onu bana getirin."[84] âyetindeki **'Esaretin min ilmin'** ibaresinden maksadın yazı olduğunu söylemiştir."

Mücâhid de: **"Allah dilediğine hikmet ve basiret verir. Kime hikmet verilmişse ona çok hayır verilmiştir."**[85] âyetini yazı ile tefsir etmiştir.

Araplar şöyle der: Yazı iki dilden biri (yani bir dil), onun güzelliği de iki fesahattan biridir.

Câfer b. Yahya şöyle demiştir: "Yazı, hikmetin ipliği gibidir. Dağınık olan hikmetler onunla ipe dizilir." İbnu'l Mukaffa şöyle demiştir: "Dil yakında (yanı başında) bulunana münhasırdır. Kalem ise hazır olana da, gaib olana da şâmil olup hâlihazırdakine ve geçmişe etki ettiği gibi hâlihazırdakine ve geleceğe de etki eder."

Rum filozoflarından biri şöyle demiştir: "Yazı maddî olan bir âletle yazılıyor olsa da mânevî bir mühendisliktir." Arap bir filozof ise şöyle demiştir: "Yazı organlarla ortaya çıksa da o, ruhsal anlamda bir bağdır."

İlk Olarak Yazı Yazan

Dünyada ilk olarak yazı yazan kişinin kim olduğu hususunda ihtilaflar vardır. Kabu'l Ahbar şöyle demiştir:

"İlk yazı yazan kişi Âdem (a.s)'dir. Hz. Âdem vefatından üç yıl önce her kavmin yazılarını çamurdan yazıp fırında kiremit gibi pişirdi. Onun yazdığı bu yazılar Nuh tufanında yok olmadı. Tufandan sonra her kavim kiremitler üzerine yazılmış olan o yazıları bulup birbirlerine öğrettiler. Ancak Arapça yazısı İsmail'e (a.s) kadar gecikti. Hz. İsmail bu yazıyı bularak öğrendi (ve kavmine de öğretti)."

İbn Kuteybe şöyle demiştir:

"İlk olarak Arap harfleri ile yazan İdris (a.s)'dir.

Araplar yazıya çok önem verdiklerinden dolayı onun en faydalı şey olduğuna inanırlardı. Hatta İkrime bu konuda şöyle demiştir:

"Bedir askerlerinin fidyesi dört bin dirhem civarındaydı. Hatta bazıları esaretten kurtulmak için yazıyı öğretmeyi bile taahhüt etmişti. Çünkü onlarda yazının büyük değeri vardı; onun faydası ve etkisi ise aşikârdı."

Allah (c.c) Kur'ân'da Peygamber'e (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Oku! Senin Rabbin kerem sahibidir. Çünkü o, kalem ile yazıyı öğretti."[86]

Allah (c.c) bu âyette Kendi zâtını sonsuz kerem ile tavsif ettiği gibi kalemle öğretmekle de tavsif etmiş; kalemle öğretmeyi de büyük nimetlerinden ve âyetlerinden saymıştır. Öyle ki Kur'ân'da onunla şöyle yeminde bulunmuştur:

"Nun ve kaleme, onunla yazılan yazılara and olsun..."[87]

Allah (c.c) bu âyet-i kerimede, kalemle yazılan yazılara yemin ettiği gibi, bizatihi kaleme de yemin etmiştir.

İlk Olarak Arapça Yazı Yazan

İlk olarak Arapça yazı yazan kişi hakkında da âlimler ihtilaf etmişlerdir. Kabu'l Ahbar şöyle demiştir:

"İlk Arapça yazan Âdem (a.s)'dir. Nuh tufanından sonra da bu yazıyı bulan İsmail (a.s)'dir."

İbn Abbas (r.a) ise şöyle demiştir:

"Arapça yazıyı ilk bulup kendi sözleri ve diliyle onunla yazı yazan İsmail (a.s)'dir."

Urve b. Zübeyr şöyle demiştir:

"İlk olarak Arap harfleriyle yazı yazan kişi Medyen krallarından Ebced, Hevvez, Hutti, Kelmen, Seafes ve Karaşet adlarındaki kişilerdi."

İbn Kuteybe 'Mearif' adlı eserinde şöyle demiştir:

"İlk olarak Arapça'yı yazan kimse el-Enbar halkından Muramir b. Murre adındaki zâttır. Bu yazı daha sonra el-Enbar tarafından yayılmıştır." Medaini ise şöyle demiştir:

"Bu yazıyı ilk yazan kişi bir değil üçtü. Bunlar Muramir b. Murre, Eslem b. Sidre ve Âmir b. Cedre adlı şahıslardı. Bunlardan Muramir harflerin şekillerini, Eslem ayrı ve bitişik yazılan yerleri, Âmir de noktaları bulmuştur."

Yazının durumu işte böyledir. İlimleri yazı ile muhafaza etmek isteyenlerin iki hususa dikkat etmeleri gerekmektedir.

1- Harflerin bilinen şekillerini korumak.

2-Birbirine benzeyen harfleri noktalarla ve birbirlerinden farklı kılan şekillerle muhafaza etmek.

Bunlara ilaveten bir de yazının güzelliği ve tekniği bulunursa, bu yazıyı yazan kişi, sanatında mâhir sayılır. Ancak yazının güzelliği ve tekniği, yazılan şeyin doğru olmasının şartı değildir. Ali b. Ubeyde şöyle demiştir:

"Güzel yazı elin; yazının dili ise kalbin güzelliğidir."

Ebû’l Abbas el-Muberrid şöyle demiştir:

“Yazının çirkin olması âdâb yönünden musibet ve hastalıktır.”

Abdulhamid ise şöyle demiştir:

“İfade dildedir; yazı ise parmak uçlarındadır.” Bir ilim ehli bana Basralı bir şairin şu şiirini okudu:

خَلِيفَةَ الله يُسْتَسْقَى بِهِ المَطَرُ
لَقَدْ هَاجَ الفَرَاغُ عَليك شُغْلًا
أَفادَتْ لَهُ الأَيّامُ في كَرِّها عَقْلاً
تَرْكِيبِهِ إِلّا تَبَيُّن سِمْطِه
فإِذَا أَبَانَ عَنِ المَعَانِي لم يَكُنْ
تَحْسِينه إِلّا زِيادَةَ شَرْطِهِ

Kardeşini mazur gör yazısı sebebiyle
Hıfzının kuvvetinden affet onu bu haliyle
Yazıdan murat olan husus bilesin ki
Harflerin ve satırların netliği ve ifadesi
Eğer mânâyı ifade ediyorsa yazı
Bunun dışında bulunmaz başka şartı

Bir yazı anlaşılır ve okunaklı olursa bu durum mânâya fesahât ve doğru i’rab katar (kelamı süsler). Bu nedenle Araplar şöyle demişlerdir:

“Yazının güzelliği iki fesahattan biridir. Bu nedenle belağatta ilerlemek isteyen kişilerin i’rab ve fesahati –mânâyı ifade etseler bile– terk etmesi güzel görülmez. Aynen güzel yazma hususunda ilerlemek isteyen kişilerin yazdıkları anlaşılsa ve mânâyı aktarsalar bile harflerin doğru, şekillerin güzel yazılmalarına riâyet etmemelerinin hattatlar arasında mazur görülmemesi gibi. Güzel yazı yazmak bu kişilerin fazîletlerini ve şereflerini artırmış, şöhretlerini yaymış ve onları dillere pelesenk yapmıştır. Hâl böyle iken âlimlerin çoğu ilimden alıkoyar ya da daha fazla ilim öğrenmeye engel olur diye gayretlerini güzel yazı yazmaya sarf etmemişlerdir. Bunun içindir ki kadılar hariç âlimlerin çoğunun yazısı çirkindir.” Fadl b. Sehl şöyle demiştir:

“Kişinin yazısının çirkin olması onun saadetine alâmettir. Çünkü o, zamanını güzel yazı yazmak yerine ilim öğrenmek ve ilmi hıfzetmeye tahsis etmiştir.” Yoksa yazının çirkinliği onun saadetinden demek değildir. Belki

de saadet kişiyi ilimden alıkoyacak engellerin bulunmamasıdır. Güzel yazı yazanların âdeti ise genellikle yazılarını güzelleştirmekle meşgul olmaktan ötürü ilim öğrenmekten geri kalmalarıdır. Yani çirkin yazı yazmak saadet değilse de yazısı çirkin olan biri (zamanını ilme harcadığı için) said kişidir.

Yazıyı Okumaya Engel Olan Sebepler

Yazının öneminden bahsettikten sonra sözün daha sağlıklı bir şekilde anlaşılmasına engel olan hâller olduğu gibi, yazının okunmasına engel olan hâller de vardır. Yazının okunmasına ve içeriğinin anlaşılmasına engel olan hâller sekizdir.

1- Sözden bazı lafızların çıkartılması ve bu nedenle de geriye kalan lafızların anlamsız hâle getirilmesidir. Bu durumda anlamın çözülmesi ve verilmek istenen mesajın anlaşılması mümkün değildir. Bu husus yazıyı yazan kişinin yanılmasından veya yanlış nakletmesinden kaynaklanır. Bu tür sözlere alışkın olanlar için bunu anlamak kolaydır. Çünkü bu kişiler cümlenin kenarından ve köşesinden sağlam kısmını alarak sehven düşmüş olan veya nakledilirken bozuk olan kısmına karşı delil getirip cümleyi o şekilde anlarlar. Hele düşük kelimeler az olursa, mânâyı anlamanın kolaylığı daha da artar. Çünkü bir kelime kendisinden sonra gelen kelime için çağrışım oluşturur. Mânâ anlaşılınca onun tercümanı olan kelimeler de anlaşılır. Ancak bu tür sözlere alışkın olmayan kişilerin mânâyı anlaması daha zordur. Çünkü bir sözün kıyısından veya köşesinden sağlam kalmış olan tarafına bakarak mânâyı anlamak mümkün olmadığı için sözün tamamına ihtiyaç duyulur. Bunlar mânânın tercümanı olan kelâmın tümünü bilmeyince, mânâyı anlama hususunda âciz kalarak şaşkınlık yaşarlar.

2- Cümlede gereksiz sözcükler kullanılırsa doğru olan kelimeleri gereksiz ve bozuk olanlardan ayırt etmek mümkün olmayacak şekilde mânâyı müşkil kılar. Eğer yazıyı yazan kişi anlamı kapalı tutmak ve şifre kastıyla cümlenin içine mânânın anlaşılmaması için bazı kelimeleri sokuşturmamışsa bu durum nadir yaşanır. Böyle bir hâlde rumuzlar ancak teknik terimlerin bilinmesiyle mümkün olur. Aksi takdirde bir kişi sehven kelime düşüklüğü yapmış olsa böyle bir durum cümlede bir veya iki yerde olur ki eksik ibarelere alışkın kişi için de, normal bir kişi için de mânânın anlaşılmasına engel teşkil etmez.

3- Cümlenin içinden bazı harflerin düşürülmesinden dolayı doğru anlaşılması engellenmiştir. Böyle bir durumun yaşanması bazen sehven olur ki buna az rastlanır; bazen de hecenin zâfiyetinden kaynaklanır ki buna

daha çok rastlanır. Bu hususla ilgili düşüncemiz birinci maddedeki düşüncemiz gibidir.

4- Kelimenin içine fazla harfler eklenir. Bu durumda fazla olmayan harflerin fazla olanlardan ayırt edilmesi müşkil hâle gelir. Bunun sebebi bazen yazıyı yazan kişinin yanılmasından kaynaklanır ki buna az rastlanır ve bu durum sözün yanlış anlaşılmasına engel değildir. Bazen de yazıyı yazan kişinin mânâyı kapalı tutmak ve ıstılahlar kullanmak sûretiyle meramını gizlemeye çalışmasından kaynaklanır. Böyle bir duruma ise daha çok rastlanır. Aynen cerh ve tadilde ismi geçen kişilerde olduğu gibi. Bu madde ile ilgili düşüncemiz ikinci maddedeki düşüncemiz gibidir.

5- Ayrı yazılması gereken harflerin bitişik yazılması; bitişik yazılması gereken harflerin ise ayrı yazılmasından kaynaklanan ve bu nedenle müşkilata sebep olan engeldir. Çünkü harflerin ayrı ayrı yazılması demek, o kelimelerin tek başına bir anlamlarının olması demektir. Kelimelerin baş ve sonundaki harfleri ayrı yazmak, kelimelerin birbirlerine karışmasına engel olur. Eğer bu durum kalem hatasından kaynaklandıysa az görülmesi hasebiyle mânânın anlaşılması kolay olur. Şayet yazı yazan kişinin yazıyı az bilmesinden ya da süratli yazdığından dolayı el hatasından kaynaklanıyorsa, bu durum fazla görüldüğünden dolayı onun yazdığı sözün mânâsını anlamak buna alışkın olmayanlar (okuyucular) için güç olur. Nitekim Ömer b. Hattab (r.a) şöyle demiştir:

شَرُّ الكِتَابَةِ المَشْقُ كما أَنَّشَرُّ القِرَاءَةِ الهَذْمَرَةُ

“Yazıların en şerlisi acele ile yazılan yazılardır. Kıraatin en şerlisi ise çabucak okunanlardır.”

Şayet yazı şifre veya rumuz kastıyla yazıldıysa ancak ilgili ıstılahın bilinmesiyle mânâsı anlaşılır.

6- Harflerin orijinal şekillerinin değiştirilip başka harflerle yazılmasıdır. Mesela ‘ح’ (ha) harfinin ‘ب’ (be) harfi gibi; ‘ص’ (sad) harfinin de ‘ر‘ (re) harfi yazılması gibi. Bu şekilde yazmak biyografilerde (cerh ve tadil ricalinde) olur ve anlaşılması ise ancak onunla ilgili terimin bilinmesine bağlıdır. Bu alanlarda ancak keskin zekâya sahip olan kişiler mübhem olan bu durumları fark edebilir.

7- Yazının silik olmasından dolayı harflerin doğru şekilleri ve hakiki sıfatları gösterilmediğinden, neredeyse harfler diğerlerinden ayırt edilemez duruma gelir. Mesela bitişik olan ‘ع’ (ayn) harfinin ‘ف’ (fe); ayrı yazılan ‘ع

’(ayn) harfinin de ‘ح’ (ha) gibi görünmesidir. Bu durum ise ya yazıyı yazan kişinin yazısının çirkinliğinden ya da onun el beceresi konusundaki maharetsizliğinden kaynaklanır. Bu tür yazıları çözmek fazla çabayla ve uzun düşünmekle mümkün olabileceğinden okuyucuları bıktırır, mânâyı zayıf düşürecek düzeyde meşakkate sevk eder. Bu nedenle şöyle denmiştir:

“Güzel yazılar hakikatin meydana çıkmasına büyük yardımcı olurlar.”

8- Yazan kişinin, birbirine benzeyen harflerin ayırt edilmesinde kullanılan nokta ve harekeleri ihmal etmesinden kaynaklanır. Bu sekiz maddenin en basiti ve hafifi bu maddedir.

Anlam çıkarmada sağlam olan ve yazıyı iyi bilen kişiler için bu tür yazıları anlamak ve içeriğini kavramak, nokta ve harekelerin ihmal edilmesi durumunda bile müşkil olmaz.

Kültürlü İnsanlara ve Büyük Şahsiyetlere Yazılan Yazılarda, Nokta ve Harekelerin Çirkin Görülmesi

Kâtipler bu tür yazışmalarda harflere nokta ve hareke koymayı çirkin görmüşler; böyle yapmayı kâtibin kusuruna veya muhatabını anlayışsız gördüğüne hamletmişlerdir. Hele büyük şahsiyetlerle yapılan yazışmalarda harflere hareke ve nokta koymayı daha çirkin addetmişlerdir. Kudame b. Câfer’den[88] şöyle nakledilmiştir:

Divan kâtiplerinden biri bir görevliyi (valiyi) hesaba çeker. Bu görevli (vali) durumu Ubeydullah b. Süleyman’a[89] şikâyet eder. İddiasında haklı olduğunu ispatlamak için deliller sunar. Ubeydullah b. Süleyman, bu yazının altında ‘هذا هذا’ (hazâ hezze = Bu adam saçma sapan biridir) yazdı ve yazıyı geri gönderdi. Vali bu yazıyı alınca ‘hazâ hazâ’ şeklinde okudu (Şeddeli okunmadığı takdirde ikisinin de yazılışı aynı olur). Vali, Ubeydullah’ın bu sözleri ile kendisini teyit ve tasdik ettiğini sandı. Aynen bir şeyin ispat edilmesinde ‘هوهو’ (Bu budur) denmesindeki gibi algıladı. Sonra o vali bu yazıyı dîvân kâtibine gidip göstererek. ‘Ubeydullah beni haklı bulup tasdik etmiş’ dedi. Ancak dîvân kâtibi bunu anlayamadı. Bu yazıyı Ubeydullah’a neyi kastettiğini öğrenmek için gönderdi. Ubeydullah ‘Bu adam saçmalıyor’ mânâsını belirtmek için ikinci ‘هذا’nın üzerine şedde koydu ve meramını anlamadıkları için bu şeddeyi koymak zorunda kalmanın verdiği teessürü belirtmek amacıyla yazının altına ‘Vallahu’l Müstean’ (Allah vekildir, yardım istenecek Zâttır) yazısını ekledi.

İşte kâtipler yazışmalarda nokta ve hareke koymayı böyle çirkin görmüşlerdir. Ancak bahsedilen yazışmaların dışındaki ilmî yazışmalarda nokta ve hareke koyma işini çirkin değil bilakis güzel görmüşlerdir. Özellikle de edebiyat, nahiv, lügat ve şiir kitaplarında hareke ve noktalama daha büyük önem arz eder. Çünkü bu tür kitaplarda lafzın kalıpları ve mahreçlerin keyfiyeti daha ön plandadır. Diğer kitaplardaki kelimelerin zaptı ise daha kolaydır. Sevri[90] şöyle demiştir:

“Noktalı ve harekeli yazılar nakışlı kaftanlar gibidir.”

Bazı belağat âlimleri ise şöyle demiştir:

“Harflere nokta koymak o harflerin mübhemliğini; harekelemek ise müşkilini giderir.” Bazı edipler şöyle demişlerdir:

“Nice ilimler vardır ki dallarına nokta koyulmadığı için mahsul elde edilememiştir.”

Kâtipler noktalamayı ve harekelemeyi kitaplarda güzel, yazışmalarda çirkin görürken hızlı yazmayı ise ilmî kitaplarda çirkin, yazışmalarda ise güzel görmüşlerdir. Çünkü kâtipler yazı sanatıyla fazla meşgul olup bu alanda derin olduklarından iz ve işaretlerle yetiniyorlardı. Yazının okunaklığını sağlayan şartları uygulamayı ise kusur olarak görüyorlardı. Kâtipler hızlı yazı yazmayı üstünlük olarak kabul ettikleri için yazının üzerine dökülmüş olan mürekkebi güzel bir iz; fazîlet ve uzmanlığa da delil sayıyorlardı. Rivâyet edilir ki Ubeydullah b. Süleyman elbisesinde bir zaferan lekesi görünce o elbisenin üzerine mürekkep dökerek: ‘Bizim için mürekkep, zaferandan daha güzeldir’ demiş ve şu şiiri okumuştu:

إنما الزعفران عطر العذارى
ومداد الدواة عطر الرجال

Zaferan, kokusudur dilberlerin
Mürekkep ise güzel kokusudur erkeklerin

Bu bahsettiklerimiz lafız ve mânâ olarak, sözün anlamını kavramak ve bir mefhumun mânâsını idrak etmeye engel olan hususları açıklamak bağlamında kâfidir.

Muvaffakiyet Allah’tandır.

Bir Mefhumun Anlaşılmasına Engel Olan Hususları Ortadan Kaldırmak

İlim öğrenmek isteyen kimse öncelikle mânânın anlaşılmasına engel olan sebepleri ortadan kaldırmalıdır. Çünkü bu şekilde mânâya ulaşmak kolaylaşır, kişi kendine daha hâkim olur, öğrenme süresince de işlerini düzenleyip tertipli yapar. Zira nefsin nefret hâli vardır ki bu hâl kusurlara götürürken bazı genişlik hâli de israfa götürür. Nefsi kontrol edebilmek zor iştir. Nefsin şu üç hâli vardır:

1- Adalet ve insaf hâli,

2- Taşkınlık ve israf hâli,

3- Kusur ve noksanlık hâli.

Şimdi bunları izah edelim:

1- Adalet ve İnsaf Hâli: Burada nefsin farklı iki yönü vardır. Kişiyi mesut eden, itaat etmek ve herkese şefkat göstermektir. Nefsin itaat hâli onu kusurlardan korur. Nefsin şefkat hâli ise onu israftan ve savurganlıktan muhafaza eder. Bu, hâllerin en iyisidir. Çünkü kusursuz olan şey gelişir, israfsız olan şey de daimi olur. Gelişme de süreklilik arz edince nefis kemâl kazanır. Bazı hikmet ehli şöyle demiştir:

“Sakın itidalden ayrılma! Yoldan çıkma konusunda müsrif kişi de kusurlu kişi gibidir.”

2- İsraf ve Taşkınlık Hâli: Nefsin itaat kuvvetiyle mümtaz olup da şefkatten mahrum kalmasıdır. Kişi itaat konusunda yoğunlaşıp olanca kuvvetini ibâdete sarf eder. Bu durumda kişi ibâdetten bıkar, onu terk eder ve böylece o kişide noksanlıklar ortaya çıkar, kazancı da hüsrana dönüşür. Bilge insanlardan biri şöyle demiştir:

“İlim taliplisi ve iyilik yapmanın peşinden koşanın durumu yemek yiyen kişinin durumu gibidir. Eğer bu kişi ihtiyacı kadarını alırsa, açlık yüzünden başına gelecek musibetten nefsini kurtarmış olur. Eğer ihtiyacından fazlasını alırsa (yani israf ederse) midesini yormuş olur. Bu durum da bazen kişiyi ölüme kadar götürebilir. Ya da bu kişinin durumu ilaç kullanan kişi gibidir. Gerektiği dozda alınan ilaç kişiye şifâ olur; ancak ilaç fazla alındığı takdirde bu ilaç öldürücü bir zehre dönüşebilir”

3- Kusur ve Adaletsizlik Hâli: Nefiste şefkat duygusunun baskın olup itaat duygusunun bulunmamasıdır. Böyle bir durumda şefkat o kişiyi günaha götürür; günah da onu ilahi emirlerden alıkoyar. Böylece nefis dağınık olanı toplamaz, ilahi emirlere boyun eğmez ve emanetlere de riâyet etmez. Bu musibetlere müptela olan kişi sahip olduklarını kaybeder ve kaybettiklerini de bulamaz. Varını kaybeden ve kaybettiğini de bulamayan

kimse musibete uğrar, mahzun olur ve hasaret yaşar. Bazı hikmet ehli şöyle demiştir:

“Âcizlik zayıf insanlarda; bir şeyi kaçırmak ise gevşeklik ve ihmalkârlık gösterenlerde bulunur.”

İtaat ve şefkatin birbirlerine karşı galebe çalmaları durumunda bu üç hâl dışında bir hâl daha hâsıl olur. Bu hâlde nefiste hem itaat hem de şefkat bulunur; ancak biri diğerine galip gelir. Eğer itaat galip olursa nefis israfa meyyal olur. Şefkat galip olursa bu defa da kişi ibâdetlerde kusurlu olmaya daha yakınlaşır. Bu itibarla ilim taliplisi nefsinin itaate olan kapasitesini ve tecrübesi neticesinde şefkatinin mahiyetini bilirse, nefsini bu hâllerinin üzerine çıkarmaya alıştırmalıdır. Şair Ferazdak nefsin bu hâline şu şiiriyle işarette bulunmuştur:

لكل امرىء نفسان نفس كَرِيمَةٌ
شِفاءُ العَمَلِ طُولُ السُّؤَالِ وإنَّما
فمَنْ فَعَلَ ذلك مِنْكُمْ فالنَّارُ مَثْوَاه
إذَا قَلَّ مِنْ أَخرَارِهِنَّ شَفِيعُها

Her kişinin iki nefsi bulunur, biri iyi
Bazen isyan, bazen de itaat edendir diğeri
Bu iki nefsinden biri koşar kazanmaya
Eğer ikincisi iyilikte kayarsa tembelliğe

İlim öğrenen kişi nefsine hâkim olmayı ve onu eğitmeyi ihmal edip de ona şiddet gösterip baskı yapmaya kalkışırsa nefis bu kişiye karşı inadını ve isyanını artırır. Neticede ne itaate yanaşır ne de günahlardan kaçınır. Sabık el-Berberi[91] şöyle demiştir:

والعَيْنُ تَعْلَمُ في عَيْنَيْ مُحَدِّثِهَا
فَكَيْفَ و لَوْ لاقَيْتَهُ و هو مُطْلَقٌ
فعُدْ عليه إذَا ما نفسُه جَمَحَتْ
فتعرف بالتَّفَكُّرِ في صغِيرِ

Menedersen her şeyden inatçı nefsini
Artırmış olursun o şeye nefsinin arzusunu

Nefis azgınlaşırsa yumuşak davran ona
Azgın nefsin yularını dizginlersin ancak yumuşaklıkla

İlim taliplisi nefsine karşı siyâsî davranıp terbiyesi ile ilgilendikten sonra nefsinin itaati hâlâ zor oluyor ve serkeşliği devam ediyorsa onun istirahati için yularını biraz gevşetmek gerekir. Ancak nefsin istirahatinden sonra kişi nefsinin yakasına yine yapışmalıdır. Çünkü nefis ancak böyle itaate yönelir ve daha çabuk ona icabet eder.

Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

إنَّ القَلْبَ يَمُوتُ و يَحْيَا و لو بَعْدَ حِين

“Kalp ölür; ancak bir süre sonra yine dirilir.”

Abdullah b. Mesud şöyle demiştir:

“Kalplerin bir arzu ve meyyal tarafı vardır; bir de bıkkınlık ve sırt çevirme tarafı. Nefsinize arzulu ve istekli olduğu dönemlerde başvurunuz; bıkkınlık ve yüz çevirdiği dönemlerde değil... Şair şöyle demiştir:

وماسُمِّيَ الإنْسَانُ إلّا لِأُنْسِهِ
ولا القَلْبَ إلّا أنَّه يَتَقَلَّبُ

İnsana ünsiyet kelimesinden dolayı denmiştir insan
Kalplere de kalp denmiştir tekallubtan[92]

İlim Talibinin İlmini Artıran Hususlar

Allah’ın lütuf ve muvaffakiyet vermesinin dışında ilim taliplisinin ilmini artıran ve rağbetini kemâl noktasına ulaştıran dokuz tane husus vardır. Bu hususlar şunlardır:

1- Tüm işlerin hakikatini idrak edebilen akıl,
2- Müphem ilimleri tasavvur eden zekâ,
3- Tasavvur ettiklerini ve anladıklarını ezberleyecek beyin,
4- İlmi sürekli talep etmeyi sağlayan arzu ve tükenmeyen heves,
5- Rızık arama külfetinden kurtaracak kâfi derecedeki maddî imkân,
6- İlmini ve bilgisini artırmak için bolca sahip olacağı boş zaman,
7- Kaygı, meşguliyet, hastalık gibi engellerin bulunmayışı,

8- İlmini çoğaltmak ve kemâl derecesine yükseltmek için gerekli olan boş zaman ve uzun ömür,

9- İlmini esirgemeyen, eğitimde sebat ve azim gösteren âlim.

Bir kişi eğer bu dokuz hususa sahip olursa bu kişi öğrencilerin en mutlusu ve başarılısı olmuş olur. Büyük İskender şöyle demiştir:

“İlim talebesi şu dört şeye muhtaçtır:

1- Zaman,

2- İmkân,

3- Anlayış (Keskin zekâ),

4- İstek.

Bunlara bir beşincisi daha eklenebilir ki o da nasihat eden hocadır.

Zümer, 9.

Ankebut, 43.

Tirmizi, 2685; Darimi, 290.

Musab b. Zubeyr b. Avvam’dır. Babası sahabînin büyüklerindendir. Hicri 72 yılında Dicle kenarındaki Caslık Kilisesinin yanında öldürüldü.

Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed el-Basri el-Ezdi el-Ferahidi’dir. Dönemindeki insanların en zekisi ve nahiv konusunda da en büyüğüydü. Alfabetik sıraya göre ilk sözlük hazırlayan kişidir. Hicri 175 yılında vefat etmiştir.

İsrâ, 85.

Taberani, Mucemu’l Evsat, 3960; İbn Ebî Şeybe, Musannef, 26518.

İbn Mace, 224; Ebû Ya’la, 2837; Metalibu’l Aliye, 3083.

Tevbe, 122.

Metalibu’l Aliye, İbn Hacer, 3090; Tayalisi, Müsned, 2365.

İbn Mace, 221; İbn Hibban, 310.

Câhillerin tevili demek dinî nasları zâhiri mefhumlarından çıkartırlar, kendi hevâ ve görüşlerine uygun olacak şekilde tevil ederler. Yani câhillerin yaptığı tevilin dayanağı yoktur ve bu tevilde kıyas da yapmamışlardır.

Beyhaki, Sünenü’l Kübra, 19258.

Darekutni, 3066; Metalibu’l Aliye, 3087; Müsned-i Şihab, 206.

Muhammed b. İdris b. Abbas b. Osman b. Şâfiî’dir. Dört mezhep imamından biridir. Müberrid onun hakkında şöyle demiştir: İmam-ı Şâfiî insanların en şairi, en edibi, fıkhı ve kıraati en iyi olanıydı. H. 204 yılında Mısır’da vefat etmiş ve burada defnedilmiştir. Vefat ettiğinde yaşı henüz 54 idi.

Yahya b. Halid el-Bermeki’dir. Abbâsî halifesi Mehdi’nin veziridir.

Ebû Davud, 3641; Tirmizi, 2681

İbn Abdilberr, Camiu’l İlm ve Fadlih, 154.

Zehebi, Tezkiretu’l Huffaz, 270; Hilyetu’l Evliya, 8364.

Halife Harun Reşid’in kardeşidir. Edebiyat ve şiir alanında yüce bir makama ulaşmıştır. Özellikle musiki, ud çalma ve şarkı söylemede mâhir biriydi.

Kızan: Çocuk anlamındadır. (M)

Ebû Davud, 3641; Tirmizi, 2681.

Hokka çoğunlukla cam, toprak veya metalden yapılmış olan mürekkep kabıdır. (M)

Büzürcemihr, Enuşirvan b. Kubaz b. Firuz b. Yezdecerd b. Behram’ın veziridir. Enuşirvan âdil kral lakabıyla anılmıştır. Peygamber (s.a.v), Enuşirvan’ın hükümdarlığı döneminden 42 yıl önce dünyaya teşrif etmiştir. Büzürcemihr, İranlıların hüküm ve nasihatlerinden en çok bahsettikleri kişidir. Arap eserlerinde de bu kişiden çokça bahsedilmektedir.

Hz. Hasan’ın soyundandır. Hicri 934 yılında vefat etmiş bir edip ve şairdir. Mısır’da doğup orada vefat etmiştir.

Hadisin kaynaklarda geçen şekli şöyledir: مَا اسْتَرْذَلَ اللهُ عَبْدًا إِلا حَظَرَ عَلَيْهِ الْعِلْمَ وَ الأَدَبَ (Allah’ın rezil etmek istediği hiçbir kul yok ki, ilim ve edepten onları mahrum bırakmasın) (Müsned-i Şihab, 795; el-Kâmil fi’d Duafa, 2044) (M).

Sultan el-Abdi’dir. İsmi Kusam b. Habibe b. Abdulkays’tır. Cerir ve Ferezdak ile aynı dönemde yaşamıştır.

Tirmizi, 2655.

Benzer rivâyetler: Taberani, Mucemu’l Kebir, 8758; Beyhaki, el-Medhal ile’s Süneni’l Kübra, 281.

Evzai: Ebû Amr Abdurrahman b. Amr’dır. Tebei tabiindendir. Şam ehlinin imamı olup H. 80 Balebek’te doğmuş; H. 157 yılında vefat edinceye kadar Beyrut’ta yaşamıştır. Evzai ilim ve ibâdet hususlarında önder bir şahsiyetti.

Abbas b. el-Ferec’tir. İbn Derid ve Müberrid ondan rivâyetlerde bulunmuştur. Dil ve şiir alanında mâhir biriydi. Rivâyetlerinin çoğunu Esmai’den almıştır. Basra’da H. 257 yılında katledilmiştir.

Musab b. Abdullah b. Musab b. Sâbit ez-Zübeyri’dir. Hâfız olup İmam-ı Mâlik’in râvilerinden biridir. Neseb ve ahbar konularında allame ve fasih biridir. H. 236 yılında vefat etmiştir.

Şevkani, Fevaidu’l Mecmua, 742.

Ebû Yahya el-Basri’dir. Âlim, zâhid ve müttakî bir şahsiyettir. Mushaf-ı Şerif’i yazarak geçimini sağlardı. H. 131 yılında vefat etmiştir.

Divan-ı Züheyr b. Ebî Sülemi, 128.

Benzer rivâyetler için bkz. el-Medhal ile Süneni’l Beyhaki, 640.

Yani kurtulması mümkün değildir. (M)

Yani kişi hep araştırma içinde olmalı, insanların sevgisini kazanma hırsının peşini bırakmalıdır. (M)

Cevher: Kendi nefsiyle kaim olup, varlığını göstermekte başkasına muhtaç olmayan cisimlerdir.

el-Medhal ile Süneni’l Beyhaki, 288.

Buhari, Rikak 1; Tirmizi, 2304.

Darimi, 499; İbn Ebî Şeybe, Musannef, 26855; Taberani, Mucemu’l Kebir, 700.

Ahkâf, 4.

Bakara, 269.

Alak, 3-4.

Kalem, 1.

Ebû’l Veled veya Ebû’l Ferec’tir. Bağdatlı bir kâtip olup fesahat konusunda onun adıyla darbı meseller bile söylenmiştir. Yazım sanatı ve buna ait konuların esrarını iyi bilen mâhir bir âlimdi. Abbâsilerde Muktefi Billah zamanında yaşamış ve onun vesilesiyle Müslüman olmuştu. Nakdu’ş Şi’r ve Cevahiru’l Elfaz gibi kitapları vardır. Hicri 337 yılında vefat etmiştir.

Mutezid Billah’ın veziridir. Heybetli ve kır saçlı biriydi. Hicri 288 yılında vefat etmiştir.

Süfyan b. Said es-Sevri’dir. İlminin çokluğu ve faziletinin yüceliği konusunda insanlar ittifak etmişlerdir. Hadis konusunda da mü’minlerin emiridir.

Sabık b. Abdillah el-Berberi’dir. Zâhid şairlerden olup Benî Ümeyye mevalisindendir. Berberi onun lakabıdır ancak o Berberi değildir. Rakka’da ikamet etmiş olup H. 100’lü yıllarda vefat etmiştir.

Çevrilme anlamındadır. (M)

Fasıl
Öğrencinin Dikkat Etmesi Gereken Âdâp Kuralları

Öğrenci ve öğretmenin dikkat etmesi gereken âdâp kurallarını şöyle zikredelim:

Şunu bil ki öğrenci eğitim esnasında hocasına boyun eğmeli ve itaat etmelidir. Bu şekilde davranan öğrenci kazanırken, bunu yapmayan öğrenci de kaybeder. Çünkü hocaya karşı boyun eğmek ve onun peşinden gitmek hocanın sahip olduğu gizli bilgiyi de ortaya çıkartır. Hocaya karşı mütevazi olmak hocanın sürekli olarak sabırlı olmasını sağlar; gizli bilgileri ortaya çıkarmak faydayı hâsıl eder; hocanın öğretme yolunda sabır göstermesi de daha fazla bilginin elde edilmesine vesile olur. Muaz'ın (r.a) rivâyet ettiği hadiste Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur.

لَيْسَ مِنْ أَخْلاقِ الْمُؤْمِنِ الْمَلَقُ إِلا فِي طَلَبِ الْعِلْمِ

"İlim talebi dışında dalkavukluk yapmak mü'minin ahlâkından değildir."[93]

Abdullah b. Abbas (r.a) da şöyle demiştir:

ذَلَلْتُ طَالِبًا فَعَزَزْتُ مَطْلُوبًا

"Öğrenciyken zelildim; öğretmenken aziz oldum." Bazı hikmet ehli ise şöyle demiştir:

"Bir süreliğine ilim için zillete katlanmayan ebediyen cehâletin zilletinde kalır."

İranlı bazı bilgeler şöyle demişlerdir:

"Küçükken sevdiğin yere oturduysan büyüdüğünde sevmediğin yerde oturmak zorunda kalırsın."

Öğrenci hocasının ilmî fazîletini takdir etmeli ve ona minnettar olmalıdır. Âişe'nin (r.anha) rivâyet ettiği hadiste Peygamber (s.a.v) şöyle

buyurmuştur:

مَنْ وَقَّرَ عَالِمًا فقدْ وَقَّرَ رَبَّه

“Âlime saygı duyan kişi Allah’a saygı duymuş olur.”
Ali b. Ebî Talib (r.a) şöyle demiştir:

لايَعْرِفُ فَضْلَ أَهْلَ العِلْمِ إِلَّا أَهْلُ الفَضْلِ

“İlim ehlinin değerini ancak fazîlet sahibi insanlar bilir.”
Şairin biri şöyle demiştir:

إنَّ المُعَلِّمَ و الطَّبِيبَ كِلَاهما
خَلِيقَةَ الله يُسْتَسْقَى بِهِ المَطَرُ
وما تَنْفَعُ الأَقْوَامُ حِينَ تَعُدُّهَا
واصْبِرْ لجهلك إنْ جَفَوْتَ مُعَلِّمًا

Hoca ve doktorun ikisi de
Nasihat etmez ikram görmedikçe
Doktoru basit görüyorsan sabret hastalığına
Hocayı basit görüyorsan katlan cehâletine

Öğrencinin yüksek makamda olup hocanın fakir olması, o öğrenciyi bu tavsiyelerimize uymaktan alıkoymamalıdır. Çünkü âlimler kudretleri ve mallarından değil, ilimlerinden dolayı saygı duyulmayı hak etmişlerdir.

Bazı edipler Ebubekir b. Düreyd’in şu şiirini bana okudular:

لا تحتقر عالما وإن صغرت حالته في لحاظرامقه
وانظر إليه بعين ذي خطرمهذب الرأي في طرائقه
فالمسك بينا تراه ممتهنا بفهر عطاره وساحقه
حتى تراه بعارضي ملك أو موضع التاج من مفارقه

Âlimi hor görmeyesin eski elbiseler içinde olsa da
Hatta o elbiseler insanların gözüne batsa da
Edepli bir göz ile bak tabiî ki sen ona
O göz bakar terbiye ile âlimin gittiği yollara

Misk ezilir baktığında
Havan ile attarın çekici arasında
Sonunda görürsün o miski kralın yanaklarında
Güzel koku saçar tacın yeri olan o başta

İlim talebesi âlimlerin güzel ahlâkına uymalı, tüm fiillerinde onlara benzemelidir. Bu sayede böyle bir ahlâkla yetişmiş ve buna alışmış olurlar; aynı zamanda muhaliflerden de uzak durmuş olurlar. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

خِيَارُ شُبَّانِكم المُتَشَبِّهُون بِشُيوخِكم و شِرَارُ شُيُوخِكم المُتَشَبِّهُون بِشُبَّانِكم

“Gençlerinizin hayırlısı yaşlılarınıza benzemeye çalışan; yaşlılarınızın en şerlisi ise gençlerinize benzemeye çalışanlardır.”

İbn Ömer’in (r.a) rivâyet ettiği hadiste ise Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

مَن تَشَبَّهَ بِقَوْمٍ فَهُوَ مِنْهُمْ

“Kim bir kavme benzerse onlardan olur.”[94]

Edeb ehlinden bazı zâtlar bana Ebû’d Düreyd’in şu şiirini okudu:

العالم العاقل وابن نفسه أغناه جنس علمه عن جنسه
كن ابن من شئت وكن كيسا فإنما المرء بفضل كيسه
ليس من تكرمه لغير هو بين من تكرمه لنفسه

Akıl sahibi âlim kendisinin oğludur
İlminin cinsi onu nesebinin cinsinden müstağni kılar
İstediğin kişinin oğlu ol ama edepli ol
Kişi zekâsıyla değer kazanır
Başkası için ikramda bulunduğun kimse
Olmaz ikramda bulunduğun gibi bizatihi şahsiyetine

Öğrenci hocasının kendisine gösterdiği yakınlığa ve dostluğa güvenerek ona naz yapıp tahakkümde bulunmaya çalışmamalıdır. Bazı hikmet ehline: ‘İnsanların en zelili ve hakiri kimdir?’ diye sorulduğunda o, ‘Câhilin hükmettiği âlimdir’ cevabını vermiştir.

Esirler arasında bulunan bir câriye[95] Peygamber (s.a.v) ile konuşmaya başlayınca Allah Rasûlü (s.a.v) ona:

‘Sen kimsin?’ dedi. O câriye:

‘Cömert olan Hatem-i Tai’nin kızıyım’ dedi. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu:

ارْحَمُوا عَزِيزَ قَوْمٍ ذَلَّ، وَغَنِيًّا افْتَقَرَ، وَعَالِمًا بَيْنَ الْجُهَّالِ

‘Bir topluluk içinde aziz iken zelil olana, zengin iken fakir olana ve câhiller arasındaki âlime acıyın!”[96]

Öğrenci hocasına karşı: ‘Ben de senin gibi anlarım, sana ihtiyacım yoktur’ gibi sözleri sarf etmemelidir. Çünkü böyle davranmak nankörlük ve hocasının hakkını hafife almak demektir. Bazı öğrenciler ise keskin zekâları ve kuvvetli kavrayış yeteneklerinden dolayı kendini güçlü hissederek hocasını tahkir etmek, ona itirazda bulunmak ve onu sıkıştırmak isterler. Böyle davranan talebe Ebû’l Batha’nın meşhur olmuş olan darbı meselindeki kişilerin durumuna düşer.

أعلِّمه الرِّمَايَةَ كُلَّ يَوْمٍ
وَتَمَّتْ أَمَانِيه و تَمَّ بِنَاءُه

Ben her gün öğretirdim ok atmayı ona
Tırnakları yer tutunca o oku yöneltti bana

İşte bunlar âlimlerin başına gelen musibetler ve makus talihleridir. Öyle ki âlimler ders verdikleri kişiler tarafından câhil görülür; aziz ettikleri kişiler tarafından da horlanırlar. Sâlih b. Abdulkuddus şöyle demiştir:

وَإِنَّ عناء أَنْ تُفَهِّمَ جَاهِلا فَيَحْسَبُ جَهْلا أَنَّهُ مِنْكَ أَفْهَمُ
مَتَى يَبْلُغُ الْبُنْيَانُ يَوْمًا تَمَامَهُ إِذَا كُنْتَ تَبْنِيهِ وَغَيْرُكَ يَهْدِمُ
مَتَى يَنْتَهِي عَنْ شَيْءٍ مَنْ أَتَى بِهِ إِذَا لَمْ يَكُنْ مِنْهُ عَلَيْهِ تَنْدَمُ

Büyük beladır câhile öğretmiş olman bir şeyleri
O câhil ki senden daha âlim zanneder kendini
Ne zaman tamamlanabilir ki o bina
Senin yaptığını başkaları yıkarsa

Kötülük isteyen vazgeçer mi ondan
Hâlâ yaptıklarından olmadıysa pişman

Hikmet ehli olan insanların çoğu hocanın hakkının anne-baba hakkının fevkinde olduğunu söylemişlerdir. Bazı şairler şöyle demişlerdir:

يا فَاخِرًا للسِّفَاهِ بالسَّلَفِ و تَارِكًا لِلعَلاء و الشَّرَفِ
آباءُ أَجْسَادِنا هم سَبَبٌ لأَنْ جُعِلْنَا عَوَارِضَ التَّلَفِ
مَنْ عَلَّمَ النَّاسَ كان خَيْرَ أَبٍذاك أَبو الرُّوحِ لا أَبُ النُّطَفِ

Ey sefahatinden geçmişi ile övünen
Şeref ve yüceliği bırakıp da terk eden
Vesile oldular bize babalarımız mevcudiyetimizde
Bizi ölüme götüren musibetlere
İnsana öğreten kişi olur babaların en hayırlısı
Onlar biyolojik baba değil rûhun babası sayılır

Hocanın hakkını takdir etmek demek öğrenciyi onun verdiği şüpheli bilgileri kabul etmeye, itirazı bırakmaya, körü körüne taklit etmeye sevk etmemelidir. Bazı öğrenciler hocalarıyla ilgili ifrata saparak delilsiz olsa bile hocalarının sözlerini hüccet olarak kabul ederler. Kendileri onunla amel etmese bile yine de onu hüccet olarak kabul ederler. Bu durum onları hocalarından aldıkları şeyler hakkında boyun eğmeye ve kusurlu davranmaya sevk eder. Çünkü bu talebeler kimden ilim alırsa onların görüşleriyle içtihat ederler. Oysa onların münferit kaldıkları görüşleri bâtıl olmaktan berî değildir. Bu öğrenciler başkalarının içtihatlarıyla amel ettikleri için âlimler zümresinden çıkmışlardır. Diğer insanlar bu kişilerin hocalarından delilsiz olarak almış olduklarını bazen almayabilirler. O talebelerin hocalarından istemedikleri delilleri bu insanlar isteyebilir. Bu durumda ise onlar delil getiremezler ve içtihatlarını savunamadıklarından dolayı da tatmin edici izah yapamazlar; âciz kalırlar ve acziyet ve zâfiyet içinde yok olup giderler.

Ben kalabalık bir mecliste münazaraya katılmış bu tip bir insanı gördüm. Bu kişinin rakibi ortaya sağlam deliller koyunca bu adam şöyle dedi:

“Bu delil bâtıldır; çünkü benim hocam böyle bir delil zikretmemiştir. Hocamın zikretmediği delilde ise bir hayır bulunmaz.” Bunun üzerine sahih delilleri sunan kişi şaşkınlık içinde susup kaldı. Çünkü bu kişinin hocası

halk nezdinde muteber biriydi. O mecliste bahsi geçen şeyhi bu câhilin gördüğü gibi görenler vardı. Sonra sahih delilleri sunan kişi bana dönerek ‘Vallahi bu kişi cehâleti ile beni susturdu’ dedi. Bu şekilde câhil olmayanların ise kimisi bu adamla alay etti; kimisi şaşakaldı; kimisi de bu tuhaf cehâletten Allah’a sığındı. Şimdi sen cehâlette bu kadar dibe vuran, kıt zekâsını bu kadar izhar eden bir âlimi hiç gördün mü?

Eğer öğrenci hocasından aldığı ilimlerle mutedil görüşlü; ondan öğrendikleri hakkında orta yolu tutan bir itikada sahip olursa, bu durum ona hocasına itiraz ederek onu zorda bırakma gayretine de sevk etmez; mukallitlerin itaat konusundaki aşırılıklarını sergilemeye de sevk etmez. Yani hoca da öğrenci de bu iki kötü hasletten kurtulmuş olur.

Bir talebenin zor ve karışık meselelerde hocasına çok soru sorması hocasını zor duruma düşürme olarak kabul edilmediği gibi doğru olan sözleri kabul etmek de taklit sayılmaz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

العِلْمُ خَزَائِنُ و مِفْتاحُهُ المَسْئَلَةُ فاسْأَلُوا رَحِمَكُم اللهف إنَّما يُؤْجَرُ في العِلْمِ
وما انا و الخُصُومَةُ و هو شَيْءٌ

“İlim hazinedir, anahtarı ise soru sormaktır. O halde –Allah size merhamet etsin – soru sorun! İlimde üç kişiye ecir verilir. Bunlar: Anlatan, dinleyen ve işi amele dökendir.”

Yine Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

“Onlar bilmediklerini sorsalardı ya! Karanlığın (cehâletin) şifâsı sormaktır.” Allah Rasûlü (s.a.v) bazı insanları soru sormaya teşvik etmişken, bazılarını da soru sormaktan nehyetmiştir.

أَنْهَاكُمْ عَنْ ثَلَاثٍ: عَنْ قِيلَ وَقَالَ، وَكَثْرَةِ السُّؤَالِ،وَإِضَاعَةِ الْمَالِ

“Ben sizi dedikodu yapmaktan, çok soru sormaktan ve malı çarçur etmekten nehyediyorum.”[97]

Diğer bir hadiste ise Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

إيّاكم و كَثْرَةِ السُّؤالِ فإنَّما هَلَكَ مَنْ قَبلَكُم بكَثْرَةِ السُّؤالِ

“Çok soru sormaktan sakınınız! Sizden öncekiler çok soru sordukları için helâk edildiler.”

Bu hadisler birbirlerine tezat değillerdir. Çünkü soru sorması emredilenler, bilmediklerini öğrenmesi gereken kişilerdir. Soru sorması yasaklananlar ise muhatabını zor duruma düşürmek isteyen kişilerdir. Yerli yerinde soru sormak şüpheleri giderir, tereddütleri ortadan kaldırır. İbn Abbas'a (r.a): 'Bu ilme nasıl sahip oldun?' diye sorulduğunda o: 'Çok soran bir dil ve çok düşünen bir kalp ile' cevabını vermiştir.

İbn Ömer'den (r.a) rivâyet edildiğinde göre Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

حُسْنُ السُّؤالِ نِصْفُ العِلْمِ

"İlmin yarısı güzel soru sormaktır."[98]

Müberrid, Ebû Süleyman'ın şu şiirini okumuştur:

وَسَلِ الْفَقِيهَ تَكُنْ فَقِيهًا مِثْلَهُ
مَا إِنْ يُعَابُ سَيِّدُ إِذَا صَبَا
وأَعْرِفُ أَبْكَارَ الكَلَامِ وعُونَهُ
إِذَا أَكْمَلَ الرَّحْمَنُ لِلْمَرْءِ عَقْلَهُ

Fakihe sor ki onun gibi fakih olasın
Tefekkürden yoksun ilimde hayır bulamazsın
Zorlaşırsa işler bırak onları
Sen al o işlerin güç olmayanlarını

Öğrenci nasibini, bulduğu kişide almalıdır. Bu kişi meşhur olan biri olabileceği gibi meşhur biri de olmayabilir. Yani talebe özellikle yüksek makam sahibi ve meşhur kişileri tercih yoluna gitmemelidir. Ancak her iki hoca da ilimde eşit seviyede ise makamı en yüksek olandan ilim alması daha iyi olur. Çünkü o kişiye bağlı olup ondan ders almak daha güzel ve daha uygundur.

Şair şöyle demiştir:

إِذَا أَنْتَ لم يَشْهَزْكَ عِلْمُكَ لم تجد
و إِنْ كَانَ مَحْظُورًا عَلَيْهِ مَكَاسِبَهْ
وإِنْ صَانَكَ العِلْمُ الذي قد حَمَلْتَهُ
فَإِذَا انْتَهَتْ عَنْهُ فَأَنْتَ حَكِيمُ

Meşhur etmezse ilmin seni
Sözünü kabul edecek bulamazsın kimseyi
Taşıdığın ilmin korursa seni
Gelir sana onu taşıyacak ve devşirecek er kişi

İlim sana yakınsa onu uzakta talep etme! Kolayı varsa zorun peşine düşme! Tecrübeli âlim varsa diğerine müracaat etme! Çünkü yakından uzağa gitmek meşakkat; kolayı bırakıp zoru tercih etmek musibet; tecrübeliyi bırakıp başkasına müracaat etmek ise tehlike getirir. Ali b. Ebî Talib şöyle demiştir:

“Akılsız ve tecrübesiz kişinin peşinden gitmek zarar vericidir. Zira akılsız kişi ile huzur daimi olamaz.”

Bazı hikmet ehli şöyle demiştir:

“Düz yoldan gitmek, zikzaklı yoldan gitmekten daha kolaydır; zorluğu terk etmek, zorluğu yüklenmekten daha iyidir.”

İnsan bazen yakınındakini basit görerek uzaktakinin peşinden gider. Bu nedenle de kişi sevdiğini bulamaz ve bir faydaya da ulaşamaz. Araplar bu tür insanlar hakkında şöyle demişlerdir.

خَالِقُوا النَّاسَ بِأَخْلَاقِهِمْ وخَالِفُوهُمْ في أَعْمَالِهِمْ

“Âlimler Kâbe gibidir. Uzaktakiler heyecanla onun yanına gelirken, yakındakiler onu sıradanmış gibi görürler.”

Hocalarımızdan biri bana Mesîh b. Hatem’in şu şiirini okudu:

لا تَرَى عَالِمًا يَحِلُّ بِقَوْمٍ
فيَحِلُّوه غَيْرَ دَارَ الهَوَانِ
قَلّما تُوجَدُ السَّلَامَةُ و الصِّحَّةُ
مجموعتين في إِنْسَانٍ
فإِذَاحَلَّتَا مَكَانًا سَحِيقًا
فهما في النُّفُوسِ مَعْشُقَتَان
هذه المكةُ المَنِيعَةُ بَيْتُ اللهِ
يَسْعَى لحجها الثَّقَلَان
وتَرَى أَزْهَدَ البَرِيَّةِ في الحَجِّ
لها أَهْلَها لِقُرْبِ المَكَانِ

Bir kavmin içinde oturan hiçbir âlim yok ki
İnsanlar basit evde oturtmamış olsun o âlimi
Çok az bulunur selamet ve sıhhat
Beraberce aynı insanda
Bu iki güzel özellik olursa uzak yerde
Aşkı artar bunlara o benliğin ki mevcuttur insanda
Allah'ın evi olan Mekke de böyledir
Haccetmek için ins ve cin uzaklardan gelir
Görürsün hac için en gevşek davrananı
Yakınlıktan dolayı bu yörenin halkını

Şevkani, Fevaidu'l Mecmua, 704. İbnu'l Cevzi bu hadisi sahih görmemiştir. (M)

Ebû Davud, 4029-4031; Müsned-i Şihab, 390.

Hatem-i Tai'nin kızı Sefane'dir.

Beyhaki, el-Medhal İle Süneni'l Kübra, 699.

İbn Hacer, Metalibu'l Aliye, 3235.

İbn Ebi'd-Dünya, Islahu'l Mal, 174.

Fasıl
Âlimlerin Ahlâkı Nasıl Olmalıdır?

Âlimlerin yapması gereken ve onlara yakışanı, tevazu sahibi olmaları ve kibirden uzak durmalarıdır. Çünkü tevazu, insanların sevgi ve merhametini celp eder. Kibre gelince; o nefret uyandırdığından dolayı insanlarda bulunması çirkin bir durumken, âlimlerde bulunması çok daha çirkin olur. Çünkü insanlar âlimleri örnek alırlar. Âlimlere kibir bulaşmasının sebebi genel anlamda onların ilmî bakımından diğer insanlardan farklı olmalarıdır. Oysa onlar doğru bir perspektiften bakmış olsalar ve ilmin gerektirdiği biçimde amel işleseler, kendileri için tevazunun daha iyi olduğunu, kibirden uzak durmalarının kendilerine daha yakıştığını anlarlar. Zira kibir, erdemli olmakla bağdaşmayan noksanlık emaresidir. Hele de Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuşken:

كُلُّ شَيْءٍ إِذَا كَثُرَ رَخُصَ إِلاَّ العَقْلُ فَإِنَّهُ إِذَا كَثُرَ غَلَا

“Kibir, ateşin odunu yiyip bitirdiği gibi iyilikleri bitirir.”

Kişi ilmin bu kadar fazîletine nail olmuşken, kendisine yapışan kibrin noksanlığını telafi edemez. Abdullah b. Ömer (r.a), Peygamber’in (s.a.v) şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

قَلِيلُ الْعِلْمِ خَيْرٌ مِنْ كَثِيرِ الْعِبَادَةِ

“Az ilim çok ibâdetten daha hayırlıdır.”[99]

En hayırlı ilim kişiyi ibâdete sevk eden ilimdir. Kişinin kendini beğenmesi zaten cehâlet olarak kendisine yeter. Ömer b. Hattab (r.a) şöyle demiştir:

“İlim öğreniniz ve ilimle beraber hilmi de (yumuşak başlı olmayı da) öğreniniz. İlim aldığınız kişilere karşı tevazu gösterin ki, sizden ilim alanlar

da size tevazu göstersinler. Kibirli olan âlimlerden olmayınız! Böyle olursanız ilminiz cehâletinize mukavemet gösteremez.”

Seleften bazı kişiler şöyle demişlerdir:

“Kim ilmiyle kibirlenip caka satarsa Allah (c.c) onu alçaltır. Kim de ilmiyle tevazulu olursa Allah (c.c) onu yüceltir. “

Âlimlerin kibirli olmasının sebebi şudur: Onlar sadece kendilerinden daha alt seviyede olan câhillere bakıp kendilerinden daha yüce mertebede olan âlimlere bakmazlar. Zira ilimde ne kadar yüce mertebelere ulaşan kişiler varsa onlardan daha yüksek seviyede olan ilim sahipleri de vardır. Çünkü hiç kimse bütün ilimlere sahip olamaz. Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

“Biz dilediğimizin derecesini yükseltiriz. Her ilim sahibinin üzerinde daha büyük bir ilim sahibi vardır (Tâ ki Allah’a kadar böyle gider).”[100]

Şabi[101] şöyle demiştir:”Kendim gibi birini hiç görmedim. Eğer benden daha bilgili biriyle karşılaşırsam onun yanına giderim.” Şabi bunu kendi nefsini üstün göstermek için söylememiştir ki bu yüzden kınansın! O, ilmin ihata edilemeyecek kadar geniş olduğunu kastederek ilmi büyük göstermiştir. O hâlde âlim kişi kendine bakarken kendisinin vâkıf olmadığı ilimleri düşünmeli ve bundan ötürü de kibirden kurtulmaya çalışmalıdır. Mensuru’l Hikem’de şöyle denmiştir:

“Bir şey biliyorsan senin kadar bilmeyen o câhillerin sayıca çok olmasına bakma! Sen kendinden üstün olan âlimlere bak!”

İbn Amid şöyle demiştir:

منشاء عيشًا هنيئًا يستفيد بِهِ
مَن تَشَبَّهَ بِقَوْمٍ فَهُوَ مِنْهُمْ
فلينظرنَّ إلى من فوقه أدبًا
ولينظرنَّ إلى من دونه مَالاً

Kim isterse rahat bir yaşam dinde
Daha sonra ise dünyada
Edep bakımından baksın kendinden üsttekine
Mal bakımından ise kendinden alttakine

İlimde kibirli olanlar ve elde ettikleri ilimle büyüklük taslayanlar çoğunlukla ilmi az ve noksan olan kişilerdir. Çünkü bunlar ilmin miktarını bilmezler; ilmin içine girmekle ilmin çoğunu elde ettiklerini zannederler.

Oysa ilimde derin olanlar ve fazla bilgi sahibi insanlar ilmin sınırsızlığını bilirler ve sonuna ulaşmaktan âciz kaldıklarını idrak ederler. Bundan dolayı da tevazuyu elden bırakmazlar.

Şabi şöyle demiştir:

İlim üç karıştır. İlme bir karış dalan kişi burnunu havaya diker ve ilmin hepsini elde ettiğini zanneder. İki karış dalan kişi nefsini hakir görür ve ilme nail olamadığını idrak eder. İlme üç karış girene gelince; heyhat ki ne heyhat! Bu kişiye ebediyen hiç kimse ulaşamaz.

Benim yaşadığım şu olay karşısında ders almalısın! Ben bir zamanlar gücümün yettiğince alışveriş ile ilgili meseleleri kitap hâlinde bir araya getirmiştim. Bunu yaparken de kendimi zorlamış ve çile çekmiştim. Bu kitabın çok güzel ve mükemmel olduğu hissi kalbime geldi ve beni kibir duygusu kapladı. Ben, benim kadar ilme zaman ayıran başka bir insan olmadığı düşüncesine kapıldım. Bir gün iki Arap bedevi, vâkıf olmadığım dört meseleye ait fetva sordular. Ben bir onların hallerini düşündüm, bir de kendi halimi... Uzun süre düşündüğümü gören o iki bedevi bana: ‘Sen bu kavmin önde gelen bireyi olduğun halde bu meseleleri bilmiyor musun?’ dediler. Ben de: ‘Hayır’ dedim. Onlar: ‘Vah sana’ diyerek gittiler. Sonra benim bir çok talebemden dahi daha alt seviyede olan birine gidip ona bu soruyu sordular. O kişi onlara ikna edici şekilde cevap verdi. O iki kişi de ona teşekkür edip gittiler. Ben bu duruma üzülerek kendi halimden ve onların hâlinden ibret aldım. Ben şu an bile o olayın tesirini nefsimde hissediyorum. Bu olay bana ibret verici bir ders ve uyarıcı bir nasihat oldu. Kabaran nefsimi ve kibrimin kanatlarını kırıp geçti. Ben bu olayı bana lütfedilmiş ilahi bir ihsan ve beni irşad eden bir hâdise olarak addederim. Bir insanın üstesinden gelebileceği bir işte kibri terk etmesi gerektiği gibi; yapamayacağı ve üstesinden gelemeyeceği bir işi de yaparım gibi bir havaya bürünüp de sıkıntıya girmesi caiz değildir. Bu nedenle eski insanlar her iki durumu da nehyetmişler; böyle bir vaziyete düşmekten de Allah’a sığınmışlardır. Bu tür ilticaların en bilinenlerinden biri de Cahız’ın ‘Kitabu’l Beyan’ındaki istiazesidir. Cahız bu kitapta şöyle demiştir:

عَلَيّ بِخُلَفَاءِ قَالُوا ومَنْ خُلَفَاءُك قَالَ الذِينَ يُحيُونَ سُنَتِي يُعَلِّمُونَهَا عِبَادَ اللهِ
مِنَ التَّكَلُّفِ لما لا تُحسِنُ كما نَعُوذُ بِكَ مِن العُجْبِ بما نُحسِنُ و نَعُوذُ بِكَ
مِنْ شَرِّ السَّلَاطَةِ و الهَذَرِ كما نَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ العِيِّو الحَصَرِ

‘Allah’ım! Biz amelin fitnesinden Sana sığındığımız gibi, sözün fitnesinden de Sana sığınırız. Yaptığımız iyiliklerden dolayı kibre düşmekten Sana sığındığımız gibi, yapamadığımız şeyleri yapıyor gibi görünmekten de Sana sığınırız. İfade etmedeki âcizliğimizden Sana sığındığımız gibi, güzel ve fayda verici üslupla konuşmaktan dolayı gelecek olan şerlerden de Sana sığınırız.’

Biz de Cahız’ın bu söyledikleri gibi Allah’a sığınırız. Beceremediği bir şeyi beceriyor gibi gösteren kişinin kibir ve riyada varacağı bir hedef veya duracağı bir sınır yoktur. Bir kişi yapamadığı halde yapar gibi görünen kimsenin kendisinin sapması da, başkalarını saptırması da doğal bir durum olur. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

مَنْ سُئِلَ فأفْتى بِغَيْرِ عِلْمٍ فقَدْ ضَلَّ و أَضَلَّ

“Bir kişi kendisine sorulan soruya bilmediği halde fetva verirse hem kendisi sapmış olur hem de başkasını saptırmış olur.”

Bazı hikmet ehli şöyle demiştir:

“Bilmediğin meseleler hakkında bilenler gibi söz söylemekten kaçınmak demek bir nevi ilimdir.’

Anlamadığın bir konu hakkında görüş beyan etmek cehâletini ispatlamak adına büyük bir delil olur. Ziyade b. Zeyd şöyle demiştir:

إِذَا مَا انْتَهَى عِلْمِي تَنَاهَيْتُ عِنْدَهُ أَطَالَ فَأَمْلَى أَم تَنَاهَى فَأَقْصُرُ
ويُخبرني عَن غائب الْمَرْء هَدْيُه كَفَى الْهَدْيُ عَمَّا غَيَّب المرءُ مُخْبِرا

İlmimin durduğu yerde ben de dururum
İster uzun ve geniş; ister kısa ve dar olsun
Kişinin gönül dünyasını fiilleri haber verir
Gaib olan hallerinin malumu için fiilleri yeterlidir

Tüm ilimleri bilmek bir insan için mümkün olmadığına göre, bazı ilimleri bilmemek ayıp değildir. Bazı şeyleri bilmemek ayıp olmadığına göre, bir kimsenin ‘Ben bilmiyorum’ demesi çirkin karşılanmaz. Rivâyete göre bir adam:

‘Yâ Rasûlallah!’ Yeryüzünde hangi yer hayırlı, hangisi de şerlidir?’ diye sorduğunda Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

‘Bilmiyorum, Cebrail’e sorayım sonra cevap vereyim’ demiştir.

Ali b. Ebî Talib (r.a) şöyle demiştir:

“Bir insana bir şey sorulduğunda Ben bilmiyorum; Allah bilir’ demesi kalbe sükûnet ve rahatlık verir.”

Zaten âlim kişi bilmediklerinin bildiklerinden daha fazla olduğunu idrak eden kişidir. Abdullah b. Abbas (r.a) şöyle demiştir:

“Bir âlim ‘bilmiyorum’ sözünü terk ederse belâsını bulmuş demektir.”

Bazı hikmet ehli şöyle demiştir.

“İlmin faziletiyle ilgili bende kalan husus, bir şey bilmediğim hakikatidir.”

Bazı belağat ehli şöyle demiştir:

“Bir kimse ‘Bilmiyorum’ derse ona bir şeyler öğretilir ve o da o şeyi kavrar. Bilmediği halde bildiğini iddia eden kişi ise ihmal edilir ve o kişi tökezleyip gider.”

Bir kimse büyük âlimler zümresinden olsa bile bilmediği meseleleri öğrenmek külfetinden kurtulmak amacıyla bilmiyorum diyerek öğrenmekten vazgeçmemelidir. İsa (a.s) şöyle demiştir:

“Ey ilim sahibi olan insan! Bilmediklerini öğren; bildiklerini de câhillere öğret!”

Ali b. Ebî Talib (r.a) şöyle demiştir:

“Beş şey var ki onları benden öğreniniz! Eğer siz gemilere binip de onu başka yerlerde aramaya çalışsanız bile onları yine ancak benim yanımda bulabilirsiniz. O beş şey şunlardır:

1- Kimse Allah’ın dışında başka kimseden bir şey ummasın!

2- Kimse günahından başka bir şeyden korkmasın.

3- Âlim kişi bilmediği bir şeyi öğrenmekten geri durmasın.

4- İçinizden birine bilmediği bir konuda bir şey sorulduğunda ‘Bilmiyorum’ desin.

5- Bir beden için baş neyse îmân için sabretmek de odur.”

Abdullah b. Abbas ise şöyle demiştir:

“Şayet bir insanın kendi ilmiyle yetinmesi gerekseydi o kişi Mûsâ (a.s) olurdu ve: **‘Sana öğretilen ilimden bana öğretmen koşulu ile sana uyayım mı?’**[102] demezdi. “

Halil b. Ahmed’e: ‘Sen bu ilme nasıl sahip oldun?’ diye sorulduğunda o: ‘ Bir âlimle karşılaştığımda bilmediğimi daima ondan alır; bildiğimi de verirdim’ demiştir.

Büzürcemihr şöyle demiştir:

“Hiçbir ilmi küçük görmeden hepsini değerli kabul etmek de bir ilimdir.”

Mansur[103], Şerik'e: 'Bu ilmi nasıl elde ettin?' diye sormuş; Şerik de: 'Aza yüz çevirmeden ondan istifade ettim; çoktan da cimrilik yapmadım ve istifade ettirdim' demiştir.

İlim türleri birbirleriyle bağlantılıdır. İlmi arayan kişi onun sadece bir bölümüyle yetinmez. Avn b. Abdullah'tan rivâyetle İbn Mesud (r.a) şöyle demiştir:

مَنْهُومَان لا يَشْبَعانِ طَالِبُ عِلْمٍ وطَالِبُ الدُّنْيا

"İki obur vardır ki doymaz bilmezler. Biri ilim peşinden koşan; diğeri de dünya peşinden koşan kişidir." İlmin peşinden koşan kişi okudukça Rahman'a yaklaşır ve Onun rızasını kazanır. Sonra da şu âyeti okudu:

بِسَيْفِ أَبِي رَغْوَانِ سَيْفِ مجاشع

"Allah'tan ancak âlim kulları korkar."[104]

'Dünyanın peşinden koşanın ise sürekli azgınlığı artar'. Sonra da şu âyeti okudu:

كَلَّا إِنَّ الْإِنسَانَ لَيَطْغَىٰ أَن رَّآهُ اسْتَغْنَىٰ

"Doğrusu insan kendini müstağni görünce taşkınlık gösterir. "[105]

Âlim kişi fazîletini az; eksikliklerini de çok görmelidir. Böylece az gördüğünü çoğaltmaya; çok gördüğü eksiklerini de azaltmaya çalışır. Yine kişi elde ettiği ilimle yetinmemelidir. Çünkü bu konuda yetinmek tembelliğe, tembellik de ilim tahsilini terk etmeye; ilim tahsilini terk etmek de cehâlete sebep olur.

Bazı hikmet ehli şöyle demiştir:

"Sen ilmini çoğaltmaya bak! Çünkü ilmin azlığı hayrın azlığına; ilmin çokluğu da hayrın çokluğuna benzer. Hayrın azlığı ayıp; çokluğu ise arzu edilen bir durumdur."

Bazı belağat ehli şöyle demişlerdir.

"İlmi az görmek ilmin çokluğundan; aklından yardım istemek de aklın kemâlâtındandır."

Âlim kişi ilmin kadir kıymetini idrak etmeli (yani bildiğini biliyorum demeli); meşru hukukunu da aşmamalıdır (yani bilmediğine de bilmiyorum dememelidir). Bununla beraber ilmini az bulup da öğrenmek için boyun

eğmiş olması ilmini çok görüp de onu çoğaltmayı ihmal etmesinden daha iyidir. Zira kendi nefsini bilmeyen kişi başka bir şeyi hiç bilemez.

Âişe (r.a): ‘Yâ Rasûlallah! İnsan ne zaman Rabbini tanımış olur?’ diye sorduğunda Peygamber (s.a.v): ‘Nefsini tanıdığı zaman!’ cevabını vermiştir.

Halil b. Ahmed insanları ilmî seviyelerine ve cehâletlerine göre dört kısma ayırmıştır. İnsanlar mutlaka bu dört sınıftan birine dâhildir. Bu dört sınıf şunlardan oluşur:

1- Kişi bilir ve bildiğini de bilir. Bu kişi âlimdir. Bilmediklerinizi bu kişiye sorunuz.

2- Kişi bilir ancak bildiğinin farkında değildir. Bu adam unutmuştur; kendisine hatırlatmada bulununuz!

3- Kişi bilmez ancak bilmediğinin de farkındadır. Bu kişi öğrenmek istemektedir ona yol gösterin.

4- Kişi bilmez ancak bilmediğini de bilmez. Bu adam câhildir; ondan uzaklaşın!

Ebû’l Kasım Amedi şöyle der:

إِذَا كُنْتَ لا تَدْرِي وَلا أَنْتَ بِالَّذِي يُسَائِلُ مَنْ يَدْرِي فَكَيْفَ بِأَنْ تَدْرِي
إِذَا كُنْتَ لا تَدْرِي وَلا أَنْتَ بِالَّذِي يُسَائِلُ مَنْ يَدْرِي فَكَيْفَ بِأَنْ تَدْرِي
كُنْتَ فِي كُلِّ الأُمُورِ بِغُمَّةٍ فَكُنْ هَكَذَا أَرْضًا يَطَأهَا الَّذِي يَدْرِي وَمِنْ
أَعْجَبِ الأَشْيَاءِ أَنَّكَ لا تَدْرِي وَأَنَّكَ لا تَدْرِي بِأَنَّكَ لا تَدْرِي

Eğer bilmiyorsan ve sormuyorsan bilene
Nasıl öğrenirsin kendi kendine
Câhilsen ve bilmezsen cehâletini
Kim söyler bana senin bilmediğin halde bildiğini?
Her işin böyle müphem olursa senin
Toprak ol da bilenler seni çiğnesin
En şaşılacak husustur hem bilmemen
Bilmediğini de hissetmemen

Âlimin Şiarı İlmiyle Amel Etmesidir

Âlim ilmiyle amel etmeli ve nefsini de ilâhi emirlere boyun eğmeye teşvik etmelidir. Böyle yapmalı ki şu âyetin bahsettiği kişiler arasında olmasın.

مِنَ التَّكَلُّفِ لما لا تُحْسِنُ كما نَعُوذُ بِكَ مِن العُجْبِ بما نُحْسِنُ و نَعُوذُ بِكَ

مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ

“Kendilerine Tevrat’la amel etmeleri teklif edildiği halde onunla amel etmeyen kişilerin durumu, kitap yüklü eşeklerin hâli gibidir.”[106]

Katade,[107] **“Gerçekten o kendisine öğrettiğimiz şeyle ilim sahibiydi.”**[108] âyetini tefsir ederken, burada bahsedilen kişinin ilmiyle âmil olduğunu belirtmiştir.

Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

وَيْلٌ لِلأَقْمَاعِ الْقَوْلِ، وَيْلٌ لِلْمُصِرِّينَ،

“Kendileri yapmadıkları halde başkalarına çok şey tavsiye edenlere yazıklar olsun!”[109] Peygamber (s.a.v) burada sözleri işittiği halde onlarla amel etmeyenleri kastetmiştir.

Abdullah b. Vehb’in rivâyetine göre Hızır, Mûsâ’ya (a.s). ‘Ey İmran’ın oğlu! Başkalarına konuşmak için değil; amel etmek için öğren! Başkalarına konuşmak için öğrenirsen, ilminin vebali sana, nuru başkasına olur.”

Ali b. Ebî Talib (r.a) şöyle demiştir:

إِنَّمَا زهد النَّاس في طَلَبِ العِلْمِ لَمَّا يَرَوْنَ مِنْ قِلَّةِ انْتِفَاعِ منْ عَلِمَ بما عَلِمَ

“İnsanlar, âlimlere ilimlerinin fayda vermediğini gördükleri zaman, ilme rağbet etmezler.”

Ebû’d Derda (r.a) şöyle demiştir:

“En çok korktuğum şey Allah’ın huzuruna çıktığım zaman, ‘ilim öğrendin de ne kadarıyla amel ettin?’ sorusudur.

Yine denmiştir ki: ‘Bir sözü söyleyen o sözden; doğru iş yapan kişi o doğrudan; ilmin taşıyıcısı da o ilimden daha hayırlıdır’.

Mensuru’l Hikem’de şöyle geçer:

“İlmiyle amel etmeyen, ilimden istifade edemez.”

Bazı âlimler de şöyle demiştir:

“İlmin semeresi onunla amel etmek; amelin semeresi de mükâfat ve sevaba ulaşmaktır.”

Bazı sâlih zâtlar şöyle demiştir:

“İlim amele seslenir ve amel buna icabet ederse, ilim orada karargâh kurar; yoksa çekip gider.”

Bazı hikmet ehli şöyle demiştir:

“İlmin hayırlısı fayda vereni; sözün hayırlısı da kötülükten alıkoyanıdır.”

Bazı edipler şöyle demişlerdir.

“İlimlerin semeresi bilinenlerle amel etmektir.”

Bazı belağat ehli şöyle demiştir:

“İlmin tamamı kendisiyle amel etmekle; amelin tamamı da onu daima yetersiz görmekle elde edilir.”

Ebû Temmam et-Tai şöyle demiştir:

لَمْ يَحْمَدُوا مِنْ عَالِمٍ غَيْرَ عَامِلٍ
يَفُوقُ امْرِءٌ فِي كُلِّ فَنٍّ له عِلْم

Büyükler övmedi ne amelsiz âlimi
Ne de ilimsiz âmili

Âlimler ilimleriyle amel etmelidir. Çünkü ilmi bu âlimlerden duyanlar ve öğrenenlere bu öğrendiklerini yapmaları lazım gelir. Yoksa bu ilim o kişilerin aleyhine kıyâmet gününde hüccet olur. Dinleyici olanlara bile durum böyleyse, bu ilmi anlatan âlimlerin aleyhine hüccet olacağı daha aşikâr ve katidir. Zira ilim mertebesi amel mertebesinden daha önde olduğu gibi, ilim mertebesi söz mertebesinden de önde gelir.

Ebû’l Utahiyye şöyle demiştir:

“Râvilerin senden aldıkları şer’î hükümlerle amel et! Sana ilim lütfedildi; (amel etmezsen) bu ilim aleyhine büyük delil olacaktır.”

Âlim Yapmadığı Şeyi Başkasına Söylememelidir

Âlim kişi yapmadığı bir şeyi başkasına söylememeli; yerine getirmediği emirleri başkasına emretmemeli; içi ve dışının farklı olmasından uzak durmalıdır. Âlim, şairin şu sözünü amellerindeki kusura mazeret olarak sunmamalıdır:

إسْمَعْ الى الأَحْكَامِ تَحْمِلُها الرُّوَاةُ اليك عنكا
واعْلَمْ هُدِيتَ بأَنَّها حُجَجٌ تكون عليك منك

Amellerimde olsa da kusur, sen amel et sözlerimle benim
Fayda verir sözlerim; ancak zarar vermez eksiklerim

Âlimin bu hâli başkasına zarar vermese bile kendisine zarar verir. Nefsin ısrarı onu aldatır ve kötü şeyleri ona güzel gösterir. Zira yapmadığı şeyleri söyleyen hilekâr; uymadığı emirleri başkasına anlatan sahtekâr; dışı içine uymayan da riyakârdır (yani münafıktır).

Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

تَصِفُ الدَّوَاءَ لِذِى السَّقَامِ وذِى الضَّنَى

“Hile, aldatma ve bunları talep edenler ateştedir.”

Âlimlerle ilgili bir husus daha vardır. Örneğin bir âlim ilmiyle amel etmediği zaman câhil kişi bunu görürse, o âlimin sözü güzel neticeler verecekken bilakis bu durum o câhil kişide itaatsizlik meselesinde ısrar ve inada; yasaklardan kaçınmak mevzuunda da o yasakları çiğnemeyi âdet hâline dönüştürmeye sebep olur. Bu nedenle âlimler ilimleriyle amel etmelidir.

Rivâyet edilir ki bir gün bir Arabî ibn Ebî Zib’e[110] gelmiş ve ona talakla ilgili soru sormuştu. O da Arabî’ye karısının kendisinden boş olduğu fetvasını vermişti. Arabî ona: ‘İyi düşün’ dedi. İbn Ebî Zi’b de ona: ‘Bu soruyu düşündüm ve senin eşin bain talakla senden boş olmuştur’ dedi. O Arabî çekip giderken şu şiiri okumuştur:

أَتَيتُ ابنَ ذِءبٍ أَبتَغِي الفِقْهَ عِنْدَه
فطَلَّقَ حَتَّى البَتُّ تَبَّتْ أَنَامِلُه
أُطَلِّقُ فِي فَتْوى ابنِ ذِءبٍ حَلِيلَتِي
فإِذَا أَبَانَ عَنِ المَعَانِي لم يَكُنْ

Fıkıhla ilgili fetva için geldim İbn Zib’in yanına
Elleri kurusun onun, boşadı hemen beni bain talakla
Karımı mı boşayayım İbn Zib’in fetvasıyla
O beraberken ailesi ve hanımlarıyla

Bu Arabî bedevi, cehâleti sebebiyle boşanma fetvasını verecek kişinin bizatihi kendi hanımını boşamış olması gerektiğini; bu nedenle eşini

boşamamış olan birinin verdiği boşanma fetvasının geçerli olmayacağını sanmıştı. Bir Arap bedevisinin zihin yapısında bile durum böyleyken, emredilen bir şeyi emredenin yapması gerekmez mi? Şayet emreden kişi emrettiği hususu yerine getirmiyorsa, onun sözü kabul görür mü? Ahmed b. Yusuf[111] şöyle demiştir:

وعامل بالفجور يأمر بالبر كهاد يخوض في الظلم
أو كطبيب قد شفه سقموه و يداوي من ذلك السقم
ياواعظ الناس غير متعظ نفسك طهر أولا فلا تلم

Günah işleyip de başkasına iyiliği emreden kişi
Olur karanlıktayken başkasına yol gösteren gibi
Ya da bir hastalığa mübtela olduğu halde kendi
Aynı hastalığa yakalanan kişiyi tedavi etmeye çalışan doktor gibi
Ey insanlara vaaz edip de kendisi ibret almayan kişi!
Önce kendi elbiseni temizle de kınama başka kimseyi

Diğer bir şair de şöyle demiştir:

تَفَنَّنْ خُذْ مِنْ كُلِّ عِلْمٍ
لَاتَنْهَ عَنْ خُلُقٍ وتَأْتِيَ مِثْلَهُ
فيما يَصِحُّ بِهِ و أَنْتَ سَقِيمُ
أَصْبَحْتَ مُحْتَاجًا الى الوَعْظِ

Dilini alıştır az konuşmaya
Gayret et kendi dilini muhafazaya
Başkasına vaaz etmeyesin sakın
Vaaza muhtaç ise eğer kendi şahsın

Kişi İlme mi Yoksa Amele mi Yoğunlaşmalıdır?

İlimden uzaklaşıp amele yönelmek mi, yoksa farzları eda edip geriye kalan zamanı ilme ayırmak mı hususunda âlimler farklı görüşler belirtmiş olsalar da, İmam-ı Zühri'nin[112] görüşü diğerlerine gerek bırakmamıştır: O şöyle demiştir:

“Câhiller için ilim ibâdetten daha fazîletli; âlimler için ise ibâdetler ilimden daha önemlidir.”

Farz ve vacipleri ihlal etmemek şartıyla ilim ve ibâdetin hangisinin daha fazîletli olduğu konusunda Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

“Âlim ve âbid mahşer günü getirilince âbid olan kişiye: ‘Cennete gir’ denecekken âlim olan kişiye ise: ‘Sen dur da insanlara şefaat et!’ denecektir.

Ulemânın Âdâbından Biri de İlmini Öğrencilerinden Esirgememesidir

Ulemânın âdâbından biri de mâhir oldukları alanda öğrencilere öğretirken cimri davranmamaları ve sahip oldukları bu ilmi öğretmekten imtina etmemeleridir. Çünkü ilim konusunda cimrilik yapmak basitlik ve zulüm; insanları ilimden mahrum etmek ise hasetlik ve vebal altına girmek demektir. Kendilerine cimrilik yapılmadan cömertçe bahşedilmiş olan; mukabilinde bir şey istenmeden lütfedilen bir şeyde onların cimri davranmaları revâ olur mu? Ya da dağıtıldığı takdirde çoğalan, esirgendiği takdirde azalan ve tükenen bir şeyde onların cimrilik yapmaları uygun olur mu? Eğer bu tip cimrilerin yaptıklarını eski âlimler de yapmış olsaydı, ilim bu kişilere ulaşmazdı ve o âlimlerin vefatıyla ilim de ortadan kalkardı. Neticede de bu cimriler de ebediyen cehâlet ve rezalet içinde kalırlardı. Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

وَإِذْ أَخَذَ اللهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ فَنَبَذُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ وَاشْتَرَوْا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَبِئْسَ مَا يَشْتَرُونَ

“Allah, kendilerine kitap verilenlerden, “Onu mutlaka insanlara açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz” diyerek söz almıştı.”[113]

Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

لا تَمْنَعُوا العِلْمَ أَهْلَهُ فإنَّ في ذلك فَسَادَ دِينِكم و التِبَاسَ بَصَائِرِكم

“İlmi ehlinden esirgemeyin! Çünkü böyle yapmanız dininizin fesadına, basiretinizin de karışmasına yol açar.” sonra Allah Rasûlü (s.a.v) şu âyeti okudu:

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَى مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ

“İndirdiğimiz açık delilleri ve kitapta insanlara apaçık gösterdiğimiz hidâyet yolunu gizleyenlere, hem Allah hem de bütün lânet ediciler lânet eder.”[114]

Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

مَنْ كَتَمَ عِلْمًا يُحْسِنُهُ أَلْجَمَهُ اللهُ يَوْمَ القِيَامَةِ بِلِجَامٍ مِنَ النَّارِ

“Güzelce nail olduğu ilmi gizleyen kişinin ağzına Allah (c.c) ateşten bir gem vurur.”[115]

Ali b. Ebî Talib şöyle demiştir:

“Allah (c.c) câhil insanlardan ilim öğreneceklerine dair söz almadan önce, ilim ehlinden bildiklerini öğreteceklerine dair söz almıştır.”

Bazı hikmet ehli şöyle demiştir:

“Malın harcandıkça azalması nasıl hikmet kaidelerindense, ilmin harcandıkça artmasının da hikmet kaidelerinden olması daha evladır.”

Bazı âlimler şöyle demişlerdir:

“İlimden istifade etmek öğrenci için ganimetse, o ilmi öğretmek de âlim için farzdır.” Mensuru’l Hikem’de şöyle denmiştir:

“İlmini gizleyen kişi câhil gibi olur.”

Halid b. Safvan[116] şöyle demiştir:

“Öğrenciye öğretmekten aldığım zevk, muallimden istifade ettiğim zaman aldığım zevkten daha fazladır.”

Bir muallim için öğretmekte iki fayda vardır:

1- Muallimin Allah’tan beklediği sevap vardır. Peygamber (s.a.v) ilim öğretmeyi sadaka saymıştır. Hadiste şöyle geçer:

تصدَّقُواعلى أخِيكم بِعِلْمٍ يُرْشِدُ هو رَأى يُسَدِّدُه

“Kardeşinize onu doğruya ulaştıracak ilim öğreterek ve işlerini düzeltecek fikir vererek tasaddukta bulunun!”

İbn Mesud’un rivâyet ettiği hadiste ise Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

“Hem öğrenin hem de öğretin! Âlim ile talebenin (bu bağlamda) sevabı eşittir.” Peygamber’e (s.a.v): ‘Onların sevabı nedir?’ diye

sorulduğunda Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

“Cennete yüz mağfiret ve yüz derecedir.”

2- Muallimin ilim öğretmesi durumunda kendi ilmi de artar, hıfzı da kuvvetlenir. Halil Ahmed şöyle demiştir:

“Öğretmeyi ilmin kalıcı olması için vesile kıl! Öğrenci ile münazara yapmayı da bilmediğin ilmî hakikatlerin ortaya çıkmasına vesile kıl!”

İbnu’l Mutez, Mensuru’l Hikem’de şöyle demiştir:

“Ateş, kendi içinden bir parça alındı diye eksilmez; ancak yakacak olmazsa o ateş sönüp gider. İlim de aynen böyledir. İlim, kendisinden bir şey alındı diye eksilmez; ancak öğrencilerin bulunmaması onun yok olmasına sebep olur.’ O halde bildiklerinle ilgili cimri davranma!

Bazı âlimler şöyle demişlerdir:

“Başkalarının ilmini öğren; kendi ilmini de öğret! Böyle yaparsan bilmediklerini öğrenirsin, bildiklerini de muhafaza edersin!”

Talebeler İki Kısımdır

Şunu bil ki talebeler iki kısımdır. Biri öğrenmeye dâvet edilirken, diğeri kendi kendine ilmin peşinden koşar. İlim öğrenmeye çağrılan talebe üstün zekâsı ve güçlü kavrayışı sebebiyle hocası tarafından derse dâvet edilen talebedir. Eğer hocanın dâveti ile öğrencinin isteği ve hevesi birbirine muvafık olursa, neticede asil insanların elde etmiş olduğu fazîlet ve bahtiyar kişilerin kazandığı zafer elde edilmiş olur. Çünkü hoca o talebeyi çağırmakla zaten elinden gelen özeni gösterecek; talebe de heves ve zekâsıyla ilmî meseleleri geliştirecektir.

İlim tahsilinin peşinden koşan öğrenciye gelince: Bu öğrenciyi ilim peşinden koşturan saik dinî ise ve bu talebe de zeki ve yetenekliyse hoca onunla ilgilenmeli, tüm imkânları onu okutma hususunda seferber etmeli, gizli olan ilimleri de ondan esirgememelidir. Talebenin zekâ ve kavrayış yeteneği zayıfsa, ilmin birazı ondan kısıtlanmamalıdır ki o tamamen ilimden mahrum kalmasın; diğer taraftan da fazla ilim ona yüklenmemelidir ki ona zulmedilmesin. Onun kavrayış yeteneğinin zayıf olması ilimden mahrum olmasına sebep teşkil etmemelidir. Çünkü ilme karşı olan heves bir dürtüdür; sabır ise müessirdir.

Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

لاتَمْنَعُوا الْعِلْمَ أَهْلَهُ، فَتَأْثَمُوا، وَلا تُحَدِّثُوا بِهِ غَيْرَ أَهْلِهِ فَتَأْثَمُوا

“İlmi, ehil olandan mahrum bırakmayınız ki zulmetmiş olmayasınız. İlmi, ehli olmayana da vermeyiniz ki günaha düşmeyesiniz!”[117]

Bazı hikmet ehli şöyle demiştir:

“Siz ilmi kimseden men etmeyin! İlim zaten herkesi yanına yaklaştırmaz.”

Eğer ilim talebesini ilme sevk eden etken dinî değil de şeref ve mevki makam gibi mubah olan bir gaye ise bu öğrenciye de bir öğrenci gibi yardımcı olunmalıdır. Çünkü bu öğrencinin baştaki gayesi dinî olmasa bile daha sonra elde edeceği ilim bu kişiyi dine yöneltir.

Süfyan-ı Sevri şöyle demiştir:

“Biz ilmi Allah’ın dışındaki bazı gayeler için öğrenmiştik; ancak ilim bizi Allah’a yöneltti.”

Abdullah b. Mübarek ise şöyle demiştir:

“Biz ilmi dünya için öğrenmiştik ancak ilim bize dünyayı terk ettirdi.”

Eğer ilmi öğrenmeye sevk eden sebep mahzurlu olan bir meseleyse – örneğin gizli olan bir şerri ortaya çıkarmak, tuzak kurmak, dinde fitne tohumu ekmek, fıkhî sorunlar oluşturmak, selamet ehlinin kolayca kurtulamayacakları durumların oluşmasını sağlamak gibi– böyle bir gaye çok kötüdür. Nitekim Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

أَهْلَكَ أُمَّتِي رَجُلَانِ عالِمٌ فَاجِرٌ و جَاهِلٌ عَابِدٌ

“Ümmetimi iki çeşit insan helâk etmiştir. Birisi fâsık âlim; ötekisi de câhil âbiddir.” Bunun üzerine insanlar: ‘Peki, insanların en şerlisi kimdir?’ diye sorduklarında Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

الْعُلَمَاءُ إِذَا فَسَدُا

‘İşleri güçleri fitne fesat olan âlimlerdir’.”[118]

Şayet bir âlim öğrencisinde böyle bir durum sezerse, o talebeyi bu arzusundan men etmeli, ona engel olmalı ve bu çirkin emelini gerçekleştirmesine ve şerrini icra etmesine yardımcı olmamalıdır.

Enes b. Mâlik’in (r.a) rivâyet ettiği hadiste Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

وَاضِعُ الْعِلْمِ فِي غَيْرِ أَهْلِهِ، كَمُقَلِّدِ الْخَنَازِيرِ اللُّؤْلُؤَ وَالذَّهَبَ

“Ehli olmayan kişiye ilim öğreten âlim domuzların boynuna altın, inci ve mücevher takan kişi gibidir.”[119]

İsa (a.s) şöyle demiştir:

“Mücevheri domuzun boynuna takmayın! İlim inciden kıymetli, ilmi hak etmeyen ise domuzdan daha şerlidir.”

Bir öğrenci bir âlime bir mesele sorduğunda, o âlim bu soruya cevap vermemişti. Öğrenci bunun sebebini sorunca o âlim şöyle demişti:

“Her toprağın bir fidanı, her binanın da bir temeli vardır.”

Bazı belağat ehli şöyle demiştir:

“İçine domuz giren bahçeye de, şerli insanların sahip oldukları ilme de ağla!”

Âlimlerin Feraseti

Âlim talebeye ilk baktığında onu anlayacak bir ferasete sahip olmalıdır ki talebenin kapasitesini ve ilmî kabiliyetinin seviyesini bilebilsin; ona kaldırabileceği ilmi versin, kaldıramayacağı ilmi ise ona yüklemesin. Bu durum âlim için rahatlık, öğrenci için de başarılı olabilmek demektir. Sâbit’in Enes’ten (r.a) rivâyet ettiğine göre Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

صَرْفُ الهَوَى عَنْ ذِي الهَوَى عَزِيزٌ

“Allah’ın, insanları simalarından anlayan kulları vardır.”[120]

Ömer b. Hattab (r.a)şöyle demiştir:

إِذَا أَنَا لم أَعْلَمْ ما لَمْ أَرَى فلا عَلِمْتُ ما رَأَيْتُ

“Görmediğimi (ferasetle) bilemezsem gördüğümde de bilemem.”

Abdullah b. Zübeyr şöyle demiştir:

“Gözü ile göremediğini feraseti ile bilemeyen kişi hayırlı bir ömür yaşayamaz.”

İbn Rumi ise şöyle demiştir:

أَلْمَعِيٌّ يَرَى بِأَوَّلِ رَأْيِي

أَخَرَالأَمْرِ مِنْ وَرَاءِ المغيب

لَوْذَعِيٌّ له فوءادٌ ذَكِيٌّ

وأَحفَظُ مِمّا أَستَفِيدُ عُيونَهُ
فامّا ما عَلِمتُ فَقَدْ كَفَانِي
لايَكُونُ العَلِيلُ مِثْلَ الدَّنِيّ

(Övdüğüm kişi) Öyle bir ferasete sahipti ki
Perde arkasından işlerin neticesini bilirdi
Keskin zekâya ve basiretli kalbe sahipti
Zekâda yoktu onun eşi menendi
Zorluk çekmez, sıkıntı yaşamazdı
O işlerde bocalarken başkaları

Eğer hoca, ferasetiyle talebelerini kabiliyetlerine göre tasnif ederse, ne kendi öğretme hususunda zorluk çeker ne de öğrencileri... Çünkü öğrenciler arasında fazla bilgiye ihtiyaç duyan zekiler olduğu gibi, az bilgi ile yetinen zekâsı zayıf öğrenciler de bulunabilir. Bu itibarla o zeki öğrenciler bu hocanın dersinden sıkılır; zekâsı zayıf olanlar ise acziyet içine düşerler. Bu durumda hoca da öğrencilerden nefret eder, öğrenciler de hocalarından...

Abdullah b. Vehb'in Süfyan b. Abdullah'tan naklettiğine göre Hızır (a.s), Mûsâ'ya (a.s):

"Ey ilim talebesi! Konuşan kişi dinleyen kişiden daha az usanır. Bu nedenle konuştuğun zaman dinleyenleri bıktırma! Ey Mûsâ! Şunu bil ki kalp bir kap gibidir. O halde kabına ne koyduğuna bir bak!"

Bazı hikmet ehli şöyle demiştir:

"Âlimlerin hayırlısı az konuşmaktan dolayı meramını ifade edemeyen olmadığı gibi çok konuşup da muhatabını bıktıran da değildir."

Bazı âlimler de şöyle demiştir:

"Kavranmayan ve idrak edilmeyen her ilim dinleyiciye ağır gelir. Bu da kalbin körlüğünü artırır. Ancak kalpteki kavrayış güçlü olursa, bu dinleyen kişiye fayda verir.

Âlimin Sultanla Olan Münasebet Âdâbı

Bazı sultanlar karakterlerinin güzel olmasından ve fazîletli olmalarından dolayı ilme rağbetli olabilir. Onları okutan âlimler ise bunu istismar ederek naz yapmamalı ve lakayt davranmamalıdır. Bilakis makamlarından dolayı onlara hak ettikleri ihtiram gösterilmelidir. Âlimin teveccüh ve ikram hakkı

olduğu gibi, idarecilerin de itaat görme ve saygı duyulma hakları vardır. Ayrıca sultanlar dâvet etmeden âlimler derse başlamamalı, dersi gereğinden fazla uzatmamalıdır. Çünkü bazı âlimler ilimlerini sultana göstermek gayesiyle dersi uzatırlar. Bu durum ise sultanın bıkmasına ve o âlimden uzaklaşmasına sebep olur. Çünkü sultanların kafaları memleket sorunları nedeniyle dağınıktır ve onların, zamanlarının da dolu olmasından dolayı ilme tamamen yoğunlaşacak sabır ve vakitleri yoktur.

Esmai şöyle anlatır: Harun Reşid'e hocalık yaptığım sırada bana şöyle demişti:

"Ey Abdülmelik! Senin ilmin her ne kadar bizden fazla ise de tecrübelerimizden dolayı bizim de aklımız senden fazladır. Bize halkın arasında ders vermeye çalışma! Yalnız kaldığımızda da nasihat etmeye kalkışma! Bizi kendi halimize bırak ve sana sorduğumuzda sadece cevap ver! Cevap verirken de gereğinden fazla uzatma! Eğitim ve öğretim esnasında kibar ve insaflı ol! İfadelerin de son derece düzgün ve veciz olsun!"

Sultanlara ve idarecilere ders veren hocanın dersi, ifade ve ders verme üslubunda değil, müzakere ve sohbet tarzında olmalıdır. Çünkü öğrenci gibi davranmak ve dersi uzatmak sultanın ilmî konularda eksikliğini açığa çıkararak onu mahcup duruma düşürür. Ayrıca sultanın sözünde veya fiilinde bir hata ya da noksanlık görülürse, ona ders veren hoca bunu açıkça değil de üstü kapalı bir şekilde söylemeli, hatası ve eksikliğini bu şekilde düzeltme ve ıslah etme yoluna gitmelidir.

Rivâyet edildiğine göre Abdülmelik b. Mervan, (hocası) Şabi'ye: 'Kem ataek (Doğrusu kem atauktür= Sana verilen miktar nedir?) diye sordu. Şabi:

"Elfeyn (doğrusu elfan'dır) iki bin dedi. Abdülmelik: 'Yanlış söyledin' dedi. Şabi: 'Mü'minlerin emiri i'rabı bırakınca ben de ona karşı sözlerimi i'rabına göre söylemek istemedim' dedi.

Bir başka nokta da şudur: Hoca, hakka ters olan hususlarda sultana dalkavukluk yapmak ve sultanın görüşüne muhalif davranmamak amacıyla ona uymaktan kaçınmalıdır. Çünkü bu mevzularda dünyevî çıkar ya da idarecilerden korkma nedenleriyle nice âlimlerin ayakları kayıp gitmiş; neticede hem kendileri sapmış hem de başkalarını saptırmışlardır. Böylece o âlimler kendilerine kötü bir âkıbet hazırladıkları gibi, geride kalanlar için de kötü örnek olmuşlardır.

Hasan-ı Basri'den (rah. aleyh) nakledildiğine göre Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

لا تَزَالُ هَذِهِ الأُمَّةُ تَحْتَ يَدِ اللهِ وَفِي كَنَفِهِ مَا لَمْ يُمَالِ قُرَّاؤُهَا أُمَرَاءَهَا، وَلَمْ يُزَكِّ صُلَحَاؤُهَا فُجَّارَهَا،وَمَا لَمْ يَشْتِمْ خِيَارُهَا أَشْرَارَهَا، فَإِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ رَفَعَ اللهُ الْكَرِيمُ عَنْهُمْ يَدَهُ، ثُمَّ سَلَّطَ عَلَيْهِمْ جَبَابِرَتَهُمْ فَسَامُوهُمْ سُوءَ الْعَذَابِ، وَضَرَبَهُمْ بِالْفَقْرِ وَ الْفَاقَةِ، وَمَلأَ قُلُوبَهُمْ رُعْبًا

“Bu ümmet, âlimleri idarecilere dalkavukluk yapmadığı sürece; sâlihleri günahkâr olanlarını temize çıkarmadığı sürece; hayırlı olanları şerli olanlara uymadığı sürece Allah’ın himayesinde ve emanında olur. Eğer bahsedilen kişiler bu işleri yaparlarsa Allah (c.c) onlardan himayesini kaldırır ve onlara zâlimleri musallat eder; o zâlimler de onlara kan kusturur. Onlara kıtlık verilir; fakirlik musibetine müptela kılınırlar; kalplerinde de korku peyda olur.”[121]

Âlimlerin Şüpheli Kazançları

Ulema âdâbından biri de şüpheli kazançlardan uzak durulması, aza kanaat ederek kimseye minnet edilmemesidir. Çünkü şüpheli kazanç günaha; insanlara minnette bulunmak da kişiyi zillete düşürür. Âlim için ecir peşinden koşmak günaha girmekten; izzetli olmak da zillete düşmekten daha yakışık olur.

Bazı edep ehli bana Ali b. Abdulaziz el-Kadi’nin şu beyitlerini okudu:

يَقُولُونَ لِي فِيكَ انْقِبَاضٌ وَإِنَّمَا رَأَوْا رَجُلًا عَنْ مَوْقِفِ الذُّلِّ أَحْجَمَا
أَرَى النَّاسَ مَنْ دَانَاهُمُ هَانَ عِنْدَهُمْ وَمَنْ أَكْرَمَتْهُ عِزَّةُ النَّفْسِ أُكْرِمَا
وَمَازلت منحازا بعرضي جانبا عَنِ الذل أعتد الصيانة مغنما
وَلَمْ أَقْضِ حَقَّ الْعِلْمِ إِنْ كَانَ كُلَّمَا بَدَا طَمَعٌ صَيَّرْتُهُ لِي سُلَّمَا
إِذَا قيل هَذَا مورد قُلْت قَدْ أرى ولكن نفس الحر تحتمل الظما
أُنَهْنِهَهَا عَنْ بَعْضِ ما لايَشِينَها مَخَافَةَ أَقْوَالِ العِدَا فِيمَ أَوْ لِمَا
وَلَمْ أَبْذُلَنْ فِي خِدْمَةِ الْعِلْمِ مُهْجَتِيلِ أَخْدُمَ مَنْ لَاقِيتُ لَكِنْ لِأُخْدَمَا
أَأَشْقَى بِهِ غَرْسًا وَأَجْنِيهِ ذِلَّةً إِذًا فَاتِّبَاعُ الْجَهْلِ قَدْ كَانَ أَسْلَمَا
وَلَوْأَنَّ أَهْلَ الْعِلْمِ صَانُوهُ صَانَهُمْ وَلَوْ عَظَّمُوهُ فِي النُّفُوسِ لَعُظِّمَا
وَلَكِنْ أَذَلُّوهُ فَهَانَ وَدَنَّسُوا مُحَيَّاهُ بِالْأَطْمَاعِ حَتَّى تَجَهَّمَا

İnsanlar der bana var bir durgunluk sende
Zilletten yüz çeviren bir adamı gördüklerinde
Ben de gördüm insanları kim yaklaşırsa hakir görüyorlar
Tok gönüllü olanlara ise ikramda bulunuyorlar
İlmin hakkını vermemiş olurum ben
İlmi dünya maişetine yaparsam merdiven
Her çakan şimşek korkutmaz elbet beni
Her gördüğümden razı olup saymam onu ikram edici
Bana deseler ki işte suyun kaynağı! Derim gördüm onu
Hür kişinin nefsi kaldırır susuzluğu
Çektim nefsimi ben ayıp dahi sayılmayan şeyden
Ola ki düşmanlar demesin niçin veya neden
İlim yolunda ben harcadıysam bu hayatı
Her gördüğüme hizmet için değil; belki hizmet görmek içindi
İlim ağacını diktiysem kalbime, zillet mi devşireyim
O zaman câhil kalmak daha ihtiyatlı olurdu zannederim
İlim ehli korusaydı ilmin şerefini; ilim de korurdu ilim ehlini
İlme kalplerde saygınlık kazandırsalardı saygın olurlardı elbet bizatihi kendileri
Oysa onlar ilmi basitleştirdiler; ilim de onları basit kıldı
Kirlettiler onlar ilmin çehresini; ilim de onlara yüzünü ekşitti

İlmin Lezzeti Her Lezzetin Üzerindedir

İlmin lezzeti her lezzetin yerini doldurmakta ve hiçbir istek ve hevese ihtiyaç bırakmaktadır. İlim yolunda niyeti düzgün olan kişinin başka bir gayesi olmaz. Bazı hikmet ehli şöyle demiştir:

“İlimle baş başa kalan kimseyi yalnızlık ürkütmez; kitaplarla teselli olanın rahatı bozulmaz; Kur’ân okumakla ünsiyet kuran kişiyi kardeşlerinin yalnız bırakması korkutmaz.”

Yine bazı hikmet ehli şöyle demiştir:

“İlim gibi sırdaş; hilim (yumuşaklık) gibi de yoldaş bulunmaz.”

İlim Öğretmede Ücret Almamak

Ulema âdâbından biri de öğrettikleri ilimde Allah’ın rızasını aramaları, irşat ettikleriyle Allah’ın mükâfatını talep etmeleri, bunların dışında başka

bir rızık peşinden koşmamaları ve başka bir beklentiye girmemeleridir. Nitekim Allah (c.c) şöyle buyurmuştur.

بِالقَوْلِ مِنكَ و يُقْبَلُ التَّعْلِيمُ

“Âyetlerimi az bir karşılık ile satmayın!”[122]

Ebû’l Âliye bu âyeti tefsir ederken ‘Ücret almayın’ şeklinde tefsir etmiştir. Tevrat’ta şöyle geçer:

“Ey Âdemoğlu! Sana bedava öğretildiği gibi sen de bedava öğret!”

Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

“Muallimin sevabı geceyi ibâdetle, gündüzü de oruçla geçiren kişinin sevabı gibidir.”

Böyle bir ücrete sahip olacak birinin başka ücretlerin peşinden koşmasına gerek yoktur.

Âlimin Öğrenciye Nasihat Etmesi

Ulemânın âdâblarından biri de öğrencilerine nasihat etmesi, onlara yumuşak davranması ve onlara gerekli kolaylığı sağlayarak yardımda bulunmasıdır. Âlimler böyle yaparsa mükâfatları çoğalmış, ilimleri şöhret bulmuş, bilgileri de derinleşmiş olur.

Peygamber (s.a.v) Ali’ye (r.a) şöyle demiştir:

لأَنْ يَهْدِيَ اللهُ عَلَى يَدَيْكَ رَجُلا خَيْرٌ لَكَ مِمَّا طَلَعَتْ عَلَيْهِ الشَّمْسُ

“Ey Ali! Allah’ın senin vesilenle bir kişiyi hidâyete ulaştırması, güneşin üzerine doğup her şeyden daha hayırlıdır.”[123]

Talebelere Merhametli Olmak

Ulema âdâbından biri de öğrencilerine sert davranmamaları, yetişkinleri hor görmemeleri, yaşı küçük olanları da küçümsememeleridir. Hoca bu şekilde merhametli davranırsa, bu durum öğrencilere yapılan dâvetin daha etkili olmasına; onlarda şefkat duygusunun oluşmasına ve ilme daha rağbet göstermelerine sebep olur.

Peygamber (s.a.v) şöyle buyurur:

عَلِّمُوا وَلا تُعَنِّفُوا فَإِنَّ الْمُعَلِّمَ خَيْرٌ مِنَ الْمُعَنِّفِ

“Öğretin ve kaba davranmayın! Öğreten kişi kaba davranandan daha hayırlıdır.”[124] Başka bir hadiste de Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

وَقِّرُوا مَنْ تَعَلَّمُونَ مِنْهُ الْعِلْمَ وَ وَقِّرُوا مَنْ تُعَلِّمُونَهُ الْعِلْم

“Hocalarınıza da, öğrencilerinize de saygılı olun!”

Öğrencilere İlmi Sevdirmek

Ulema âdâbından bir diğeri de öğrencilerin ilme karşı olan heveslerini engellememek, ilme meraklı olanları tiksindirmemek ve onları ümitsizliğe düşürmemektir. Çünkü böyle olumsuz tavırlar öğrencilerin ilim tahsiline karşı olan heves ve isteklerini kırar. Bu şekilde davranışın devam etmesi demek, o âlimlerin vefatıyla ilmin de ortadan kalkması demektir. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

“Size tam fâkihin kim olduğunu haber vereyim mi?” Sahabî: ‘Evet’ deyince Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurdu:

مَن ازْدَادَ في العِلْمِ رُشْداً و لم يَزْدَدْ في الدُّنْيَا زُهْدًا لم يَزْدَدْ مِن اللهِ بُعْدًا
يُؤَمِّنْهُمْ مَكْرَ اللهِ، وَلَمْ يَتْرُكِ الْقُرْآنَ إِلَى غَيْرِهِ، وَلا خَيْرَ فِي عِبَادَةٍ لَيْسَ فِيهَا
تَفَقُّهٌ،وَلا خَيْرَ فِي فِقْهٍ لَيْسَ فِيهِ تَفَهُّمٌ، وَلا خَيْرَ فِي قِرَاءَةٍ لَيْسَ فِيهَا تَدَبُّرٌ

“Allah’ın rahmeti konusunda insanları ümitsiz kılmayan, Allah’ın nimetlerine karşı insanları karamsar yapmayan, Kur’ân’ın dışındaki şeylere meyletmeyip Kur’ân’dan kopmayan kişidir. Şunu bilin ki ilim olmayan ibâdette, tefekkür yapılmayan ilimde, tedebbür edilmeyen kıraatte hayır yoktur.”[125]

Bu kadar izahat kâfidir. Muvaffakiyet Allah’tandır...

İbn Abdilberr, Camiu Beyani’l İlm ve Fadlih, 90. Benzer rivâyetler için bkz. Beyhaki, el-Medhal ile Süneni’l Kübra, 453; Taberani, Mucemu’l Evsat, 8698.

Yusuf, 76.

Âmir b. Şurahbil el-Kufi’dir. Sika olup tabiinin önde gelenlerindendir. Bir çok sahabîden rivâyetlerde bulunmuş ve Kufe kadılığı yapmıştır. Onun hafızası dillerde şöyle darbı mesel olarak anılmıştır: ‘Hıfzı Şabi’den daha kuvvetli...’ İbn Şübrüme şöyle demiştir: Şabi’nin şöyle dediğini duydum: ‘Bugüne kadar siyah kalemle beyaz bir kâğıda bir şeyi kaydetmek için yazı

yazmadım. Hiçbir insan bana bir hadis söylemesin de ben de onu ezberime almış olmayayım.’ Şabi arkadaşlarına şöyle demiştir: ‘Şiirden daha az bir şey rivâyette bulunmadım (Rivâyet ettiklerim arasında en azı şiirdir). Onu da bir ay boyunca, aralıksız bir şekilde tekrar etmeden okuyabilirim.’ O nükteli bir insandı. Zuhri şöyle demiştir. Âlimler dörttür: Medine’de Said b. Müseyyeb; Kufe’de Şabi; Basra’da Hasan-ı Basri; Şam’da ise Mekhul’dür. Şabi H. 104’de 82 yaşında vefat etmiştir.

Kehf, 66.

Ebû Câfer b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbas’tır. Kardeşi Ebû’l Abbas’tan sonra hilâfete geçmiştir. Hicri 94 yılında doğup 158 yılında vefat etmiştir.

Fatır, 28.

Alak, 6-7.

Cuma, 5.

Tabiinden olan Katade b. Diame es-Sudusi el-Basri’dir. Âmâ olarak dünyaya gelmiştir. Müfessir ve muhaddislerin büyüklerindendir. H. 117 yılında 56 yaşındayken vefat etmiştir.

Yusuf, 68.

Benzer rivâyetler için bkz. Müsned, Ahmed b. Hanbel, 6505, 7001.

Muhammed b. Abdurrahman b. el-Muğire el-Kareşi el-Âmiri el Medeni’dir. Bağdat’a gelerek hadis öğretmiştir. Güvenilir (sika) ve değerli bir zât olup Kufe’de H. 159’da vefat etmiştir.

Kâtib Ebû Câfer’dir. Halife Me’mun’un en zeki ve en anlayışlı kâtiplerindendir.

Ebubekir Muhammed b. Müslim b. Ubeydullah b. Şihab ez-Zühri’dir. Şam’da ikamet etmiş olup tabiinin son dönemlerinde yaşamıştır. Hâfız ve fakihlerin en büyüklerindendir. H. 124 yılında vefat etmiştir.

Âl-i İmrân, 187.

Bakara, 159.

Benzer rivâyetler için bkz. Ebû Davud, 3658; İbn Mace, 261; İbn Hibban, 95.

Abbâsî devletinin kurucu olan Ebû’l Abbas Seffah’ın yakınlarından olup âvâmın gözünde en meşhur hatiplerden; havasın gözünde de en önde zâtlardandı.

Hilyetu’l Evliya, Ebû Nuaym, 5982.

Benzer rivâyetler için bkz. İbn Abdilberr, Camiu Beyani’l İlm ve Fadlih, 1161.

İbn Abdilberr, Camiu Beyani'l İlm ve Fadlih, 708.

Müsned-i Şihab, 1005; Taberani, Mucemu'l Evsat, 2935.

İbn Mübarek, Zühd ve Rekaik, 821; İbn Ebi'd-Dünya, Ukubat, 4.

Bakara, 41.

Hâkim, 6568; Taberani, Mucemu'l Kebir, 930.

Beyhaki, Medhal ile Süneni'l Kübra, 627; Tayalisi, Müsned, 2659; İbn Hacer, Metalibu'l Aliye, 3089.

Zühd, Ebû Davud, 111; İbn Abdilberr, Camiu Beyani'l İlm ve Fadlih, 1510.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

DİNÎ ÂDÂB HAKKINDA

Sorumluluğun Hikmeti

Şunu bil ki Allah (c.c) mahlûkatı Kendisine itaat etmekle mükellef tutarak, onlara farzları emretti, peygamberler gönderdi ve dini onlar için beyan etti. Allah'ın (c.c) kullarının mükellefiyetlerine de, ibâdetlerine de ihtiyacı yoktur. Bu sorumlulukla Allah (c.c) kullarına lütufta bulunarak onların faydasını murat etmiştir. Nitekim Allah'ın (c.c) nimet ve lütufları sayılamayacak kadar çoktur. İbâdetlerdeki nimetler ise diğer nimetlerden daha büyüktür. Çünkü ibâdetlerin dışındaki nimetler dünya ile ilgili iken, ibâdet nimetleri hem dünya hem de ukbada fayda vericidir. Dünya ve âhirette fayda veren ise, en büyük nimet ve fazîlet demektir.

Sorumluluğun Esası

Allah (c.c) bize emrettiği ibâdetlerde, aklı ve şeriatı kaynak olarak belirlemiştir. Şeriatın men etmediği hususlarda akla uyulur; aklın men etmediği hususlarda da şeriata uyulur. Zaten şeriat aklın men ettiği bir hususu emretmez; şer'î bir engel olduğu durumda da aklın ne dediğine itibar edilmez. Bu nedenle sorumluluk, aklı kâmil olan kişilere yüklenmiştir.

Peygamberlerin Tebliği

Allah (c.c) İslâm dinini diğer dinlere galip gelmesi için –müşrikler istemese de– Rasûlünü hak din ile gönderdi. Peygamber (s.a.v) risaletini tebliğ etti, insanlara deliller sundu, şeriatı beyan etti, Kur'ân'ı okudu ve Kur'ân'ın haramlarını, helallerini, mubahı, müstehabı, mekruhu, emir ve yasakları, itaatkâr kula vaad edilen sevabı ve isyankâr kula vaad edilen ceza bölümlerini okudu. Böylece mükâfatı vaad etmesi teşvik, cezayı vaad etmesi ise korkutucu oldu. Çünkü teşvik etmek kulu itaate sevk ederken, korkutmak da onu günaha düşmekten alıkoyar. Sorumlulukta (mükellefiyet) rağbet ve korku beraber bulunur. Kur'ân-ı Kerim'de önceki peygamberlerin kıssaları zikredilmiş, geçmişteki haberler de öğüt olarak sunulmuştur. Bu durum da teşvik ve korkuyu güçlendirmektedir. Tüm bunlar bize Allah'ın

(c.c) ihsanıdır. Sayılamayacak kadar nimet veren, şükredilemeyecek kadar bu nimetleri lütfeden Allah'a hamd-ü sena olsun.

Peygamberlerin Mücmeli[126] Açıklaması ve Müşkili[127] de Tefsir Etmesi

Allah (c.c) Peygamber'e (s.a.v) nübüvvet vazifesinin yanı sıra Kur'ân'da bulunan mücmelleri beyan etmeyi, müşkilleri tefsir; muhtemelleri de tahkik ve tayin etme görevini tevdi etmiştir. Böylelikle Allah Rasûlü (s.a.v) risaletini tebliğ etmekle beraber zikredilen hususları beyan etme görevinin kendisine mahsus olduğunu, müşkillerde kendisinin bir merci olduğunu göstermiştir. Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

وَاَنْزَلْنَا اِلَيكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ اِلَيهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ

"İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman için ve düşünüp anlasınlar diye sana bu Kur'ân'ı indirdik."[128]

Âlimlerin İstinbatı[129]

Allah (c.c) Peygamber'den (s.a.v) sonra mânâlara ait hüküm çıkartma ve usûle ait işaretleri açıklama görevini âlimlere vermiştir. Böylece bu âlimler murat olunan bilgiye içtihatla ulaşsınlar, bu özellikleriyle diğer insanlardan farklı olup içtihatlarından dolayı bu sevabı sadece kendileri alsınlar! Nitekim Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

يَرْفَعِ اللهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ

"…Allah, içinizden inanmış olanları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltsin."[130]

وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ اِلَّا اللهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ

"Halbuki Onun tevilini ancak Allah ve ilimde yüksek pâyeye erişenler bilir."[131]

Dinin Aslı

Kur’ân asıl; sünnet fürûdur ve âlimlerin istinbatı ise her ikisinin izahı ve beyanıdır. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

“Kur’ân şeriat ilminin aslı; onun nassı şeriatın delili; hikmeti ise Peygamberinin açıklamasıdır. Ümmetin icması ise icmanın dışında kalanlara karşı hüccettir.”

Kulların Üzerinden Zorluk Kaldırılmıştır

Kulların sorumluluklara karşı güçlerinin yetmesi, zorlukların kullardan kaldırılmış olması Allah’ın kullarına olan lütuf ve merhametidir. Böylelikle o kullar itaat içeren fiilleri yapar; emirleri îfâ edip günahlardan kaçınırlar. Nitekim Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا

“Biz hiçbir nefse gücünün üzerinde yük yüklemeyiz.”[132]

وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ

“Allah dinde size bir zorluk kılmamıştır.”[133]

Teklifin Kısımları

Kulların Allah’a karşı sorumlulukları üçtür:

1- Allah’ın kullarına emretmiş olduğu itikat.

2- Yapılması emredilen ibâdetler.

3- Yasaklanan günahlar.

Teklifin kısımlarının muhtelif olması, işlenen amelin kabul edilmesine ve icrasına yardımcı olması bağlamında ilahi hikmetin bir gereği ve aynı zamanda bir ilahi lütuftur.

İtikat konusunda emredilenler iki kısma ayrılır:

1- İsbati itikat.

2- Nefyi itikat.

1- İsbatî İtikat: Allah’ın (c.c) vahdaniyetini ve sıfatlarını, başta Peygamber’in (s.a.v) peygamberliğini ve getirdiği hükümlerin hakikatini ispat etmekten ibarettir.

2- Nefyî İtikat: Allah’ı (c.c) eşten, çocuktan, muhtaç olmaktan ve zâtına yakışmayan her türlü vasıftan tenzih etmektir. Bahsedilen bu iki kısım akıl sahibi olan herkesin ilk sorumlu olduğu hususlardır.

Yapılması gereken ibâdetler ise üç kısma ayrılmıştır:

1- Bedenî İbâdetler: Namaz ve oruç gibi.

2- Malî İbâdetler: Zekât vermek ve kefaret gibi.

3- Hem Bedenî Hem Malî İbâdetler: Hac ve cihad gibi.

Bu ibâdetlerin böyle tasnif edilmelerinin sebebi, eda edilmeleri daha basit ve daha kolay olsun diyedir. Bu da Alah'ın lütuf ve ihsanıdır.

İşlenmesi yasak olanlar ise üç kısımdır:

1- İnsanları ihya edip bedenlerini ıslah etmek amacıyla yasaklanmış olan fiillerdir. Adam öldürmenin, pis olan şeyleri yemenin, sarhoşluk veren içeceklerin yasaklanması buna örnektir.

2- İnsanları kaynaştırmak ve birliklerini sağlamakla ilgili olanlardır. Kızmanın, haksızlık yapmanın, zulmetmenin ve insanlar arasındaki ilişkiyi kopartan davranışların yasaklanması buna örnektir.

3- Soyu korumak, ırz ve namusu korumakla ilgili olan kısımdır. Zina etmenin ve evlenilmesi haram olan kişilerle nikâh kıymanın yasaklanması gibi.

Allah'ın (c.c) bize mubah kıldığı şeylerde lütuf görüldüğü gibi, emir ve yasaklarında da lütuflar vardır. Düşünce sahibi olacak o akıllı kişi kendisi için lütuf olan o emirlerde kusurlu davranmaya bahane bulabilir mi? Ya da kendisi için yasaklanmış olan şeyleri delmek için mazeret sunabilir mi? Kendisi nimete muhtaçken ve o nimetler bu kişiye lütfedilmişken, bu nimetleri kabul etmeyen kişilere ceza verileceği de taahhüt edilmişken, o nimetlere nail olamaması bu kişinin ancak akılsız ve ahmak olması ile izah edilebilir.

Nâfilelerde Allah'a Yaklaşmak ve Sorumlulukların Kolaylaştırılması

Allah'ın (c.c) mahlûkata olan lütuflarından ve kullarına olan ihsanlarından biri de farz olan bir amelin nâfile cinsinden de karşılığının bulunması, bunları yapanlara mükâfatların verilmesi, mendub olan amellerin ihsan edilmesi ve bir iyiliğe karşı on sevabın verilmesidir. Böylelikle bu amelleri işleyenlerin sevapları kat kat artar; bu nâfileleri terk edenler ise cezalandırılmaz.

Allah'ın hikmetlerinin latif noktalarından biri de her ibâdetin iki hâlinin bulunmasıdır. Bu hallerden biri kemâl hâli, diğeri de cevaz hâlidir. Allah (c.c), ilmiyle her şeye vâkıf olduğundan ötürü kullarına şefkat göstermiştir. Şöyle ki ibâdeti hemen eda edecek kişiler olduğunu bildiği gibi üşengeç

kulların da olduğunu ve bu üşengeç kulların hatalarını anlayıp döneceğini de biliyordu. Belki emrolunduğu ibâdeti eda etmekle beraber yaşının ilerlemesine binaen güçten düşen ve ibâdetleri mükemmel bir şekilde eda etmeye sabır gösteremeyen yaşlı kullar da olacaktır. İşte her türlü insan grubunun ibâdetten mahrum kalmaması için ibâdetlerin bir kemâl bir de cevaz sıfatı var edilmiştir. Böylece tembellik ve yaşlılık nedeniyle kemâl sıfatını yerine getirmekten mahrum olanlar, cevaz sıfatından mahrum olmazlar. Bu itibarla azimetle amel etmeyenler ruhsatla amel edeceklerinden dolayı, tamamen âbidler taifesinden çıkıp hüsrana uğrayan taifeye dâhil olmazlar. İşte bu Allah'ın kullarına lütfettiği büyük nimet ve rahmettendir.

Îmândan Sonra Farzların İlki Namazdı

Rasûlullah'ı (s.a.v) tasdik etmekten sonra mükellef olan insanların üzerine en önce bedenî ibâdetler farz kılınmıştır. Bedenî ibâdetlerin malî ibâdetlerin önüne geçirilmesinin sebebi; insan nefsinin mallara karşı cimrilik göstermesi, bedenî ibâdetlere karşı ise daha ılımlı ve yumuşak bakmalarıdır. Namaz ve oruç da bunlardandır. Namaz ise orucun önüne geçirilmiştir. Çünkü namaz oruçtan daha basit ve kolay gelir. Namazda boyun eğmek vardır. Hudu' korkudan; yalvarmak ise ümitten gelir. Namaz korkuyu da ümidi de içerir. Nitekim Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا قَامَ يُصَلِّي، فَإِنَّهُ مُنَاجٍ رَبَّهُ، فَلْيَنْظُرْ بِمَ يُنَاجِيهِ

"İçinizden biri namaza kalktığında Rabbi ile konuşuyor demektir. O halde siz Rabbinizle ne konuştuğunuza dikkat edin!"

Rivâyet edilir ki Ali'nin (r.a) namaz vakti girince yüzü bazen sararır, bazen de kızarırdı. Ona bunun sebebi sorulduğunda o: "Aklıma, **'Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, (sorumluluğundan) korktular'**[134] âyeti geldi. Onlar emaneti yüklenmediler ancak ben yüklendim. Bu emaneti iyi bir şekilde mi yoksa kötü bir şekilde mi yerine getirip getirmediğimi de bilmiyorum."

Sonra namaz için hadesten ve necasetten taharet gibi şartlar da konmuştur ki kişi Rabbinin karşısına temiz bir şekilde çıksın ve farzları temiz bir şekilde eda etsin. Sonra da bu münacaat esnasında Kur'ân'dan bir parça tilavet etmek gerekir ki namaz kılan kişi Kur'ân'daki emir ve yasakları

düşünsün, lafız ve mânâların icâzî yönünü tefekkür ederek Allah'a tam bir yöneliş ve huşû içinde bulunsun. Allah (c.c), kullarının Kendisine karşı huşûsunun daimi olması için namazların edasını belli vakitlere yaymıştır. Huşû ve ilticanın daimi olması, korku ve ümidin daimi olmasını sağlar; korku ve ümidin daimi olması da insanların salahını daimi kılar. İbâdetlerin kâmil bir şekilde eda edilmesi ve cevaz hâlinde de kusurların vaki olması, kişinin ümit ve korkusunun derecesine bağlıdır. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

الصَّلاةُ مِكْيَالٌ، فَمَنْ وَفَّى أُوفِيَ لَهُ، وَمَنْ نَقَصَ فَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا قِيلَ لِلْمُطَفِّفِينَ

"Namaz bir ölçektir; tam veren, tam alır. Eksik veren hakkında da Allah'ın Mutaffifun[135] sûresinde ne buyurduğunu bilirsiniz."[136]

Peygamber (s.a.v) diğer bir hadîsinde ise şöyle buyurmuştur:

مَنْ هَانَتْ عليه صَلَاتُهُ كانت على اللهِ عزَّ و جَلَّ أَهْوَنَ

"Bir kimsenin namazı kendisine basit görünürse, Allah katında bu namaz daha basit görülür."

Bazı fesahat ehlinin şu şiirleri bana okunmuştu:

وأَفْضَلُ قَسْمِ اللهِ لِلْمَرْءِ عَقْلُهُ
كَمْ مُصْبِحٍ و عَسَاه لا يُمْسِي

و اسْتَقْبِلِ اليَوْمَ الجديدَ بِتَوْبَةٍ
فقيمَةُ كُلِّ النَّاسِ مَا يُحْسِنُونَهُ

فلَيَفْعَلَنَّ بِوَجْهِكَ الغَضِّ البِلَى
فطَلِّقْ حَتَّى البَتَّ تَبْتُ أَنَامِلُه

Yönel beş vakit namazına
Nice kişiler sabaha erir de çıkmaz akşama
Tövbe ile karşıla yeni günü
Yok etsin günahlarından dünkünü
Emin ol ki kabir yapacaktır senin yüzüne
Karanlığın yaptığını güneşe

Orucun Farz Kılınmasının Hikmetleri

Allah (c.c) orucu farz kılarken onu zekâtın önüne geçirmiştir. Çünkü oruç bedenle alâkalı bir ibâdettir. Orucun farz kılınmasıyla kişi açlığın ne kadar şiddetli olduğunu görür ve bu nedenle fakirlere acıyarak onları doyurur. Yusuf'a (a.s): 'Yeryüzünün hazinelerine sahipken aç mı duruyorsun?' dendiğinde o: 'Ben doyup da aç olanları unuturum endişesiyle böyle yapıyorum' demiştir.

Oruçta nefsin kontrol altına alınması, nefsi kuşatan şehvetin kırılması ve nefse azıcık yemek ve suya muhtaç olacak kadar zelil olduğunun hissettirilmesi gibi hikmetler de vardır. Bu nedenle Allah (c.c), Meryem oğlu İsa'yı ve annesini ilah olarak kabul edenler hakkında –yeme içme bağlamında– şöyle buyurmuştur:

مَا الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ وَأُمُّهُ صِدِّيقَةٌ كَانَا
يَأْكُلَانِ الطَّعَامَ

"Meryem oğlu Mesîh ancak bir rasûldür. Ondan önce de (birçok) rasûller gelip geçmiştir. Anası da çok doğru bir kadındır. Her ikisi de yemek yerlerdi."[137]

Allah (c.c) böyle buyururak yemek yemenin ilahlık sıfatıyla çeliştiğini beyan etmiştir. Hasan-ı Basri, insanın yemek yemek ve diğer vafısları nedeniyle kusurlu olduğunu şöyle zikreder:

"Âdemoğlu zavallıdır. Eceli kati, emeli ve hastalıkları ise hafîdir[138]. Bir et parçasıyla (dil) konuşur; bir iç yağı (göz) ile de görür; bir kemik (kulak) ile de işitir. Aç kalınca esir olur, tok olunca sara krizi geçiren kişi gibi sersemleşir. Sivrisinek ona zarar verir, teri onu rahatsız eder, ufak bir yara onu öldürür. İnsan nefsine faydalı veya zararlı olan hususlarda da; ölüm, yaşam ve diriliş hususlarında da bir güç ve yetkiye sahip değildir."

Allah'ın (c.c), orucu bize farz kılmasındaki şu lütufa bakın ki gâfil olan zihinleri nasıl uyarmış ve nefisler için nice faydalar var etmiştir. Eğer oruç olmasaydı; ne insanın kendisi bu durumdan faydalanırdı, ne de başkasına faydası dokunurdu.

Zekâtın Farz Kılınmasının Hikmetleri

Allah (c.c) zekâtı farz kılmış ve bunu da hac farizasının önüne geçirmiştir. Zekâtın, haccın önüne geçirilmesinin hikmeti ise şudur: Zekât sadece mal ile yapılırken hac ise hem mal ile hem de bedenen yapılır ve hacda daha çok meşakkat vardır. Bu nedenle nefis zekâtı daha kolay kabul eder. Zekâtta ihtiyaç sahiplerine yardım, düşkün olanlara destek vardır. Netice olarak zekât verildiğinde toplumun fertleri arasında kin, düşmanlık ve ilgisizlik ortadan kalkar; bunların yerine toplumda sevgi ve kardeşlik hâkim olur. Emelleri uzun olanlar girişken ve aktif; ümit sahipleri ise (ister istemez zenginler karşısında) ürkek olurlar. Varsayalım ki fakirlerin zenginlerden bir beklentisi olmasın, ümitleri kesilsin, ihtiyaçları da daha artsın… Böyle bir durumda onların zenginlere karşı haset ve kinleri daha da artar, fakirlerle zenginler arasında ilişkiler kopar ve düşmanlık duyguları peyda olur. Hatta böyle bir durum malların yağmalanmasına ve can güvenliğinin tehlikeye düşmesine sebeptir.

Zekâtın başka bir faydası da nefsi, şeriatın methetmiş olduğu cömertliğe alıştırmak, yerilmiş olan cimrilikten de uzaklaştırmaktır. Çünkü cömertlik hak ve hukukun yerine getirilmesine, cimrilik ise hak ve hukukun zâyi edilmesine sevk eder. Hak ve hukuku eda etmek övülmeye ne kadar layıksa, hak ve hukuka engel olunması da yerilmeye o kadar müstehaktır. Ebû Hüreyre’nin (r.a) rivâyet ettiği hadiste Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

شَرُّ مَا فِي رَجُلٍ شُحٌّ هَالِعٌ وَجُبْنٌ خَالِعٌ

“İnsana verilmiş en şerli iki şey; aşırı cimrilik ve korkaklıktır.”[139]

Bize karşı latif olan, hikmetleriyle ihsanda bulunan, büyük olan nimetlerini bizden gizli kılan, açık olan nimetlerin yanı sıra gizli olan nimetler için de şükre müstahak olan Allah’ı (c.c) tüm noksanlıklardan tenzih ederiz.

Haccın Farz Olmasının Hikmetleri

Allah (c.c) haccı en son farz kılmıştır. Çünkü hac hem malî olarak hem de bedenen yapılan bir ibâdettir. Allah (c.c) bedeni ve malî olarak yapılan farzların istikrar bulmasından sonra haccı farz kılmıştır ki, insan bunların her birine alışsın ve böylece hem bedenen hem de maddî olarak yapılan hac ibâdeti daha kolay îfâ edilsin.

Hacda pek çok sır ve hikmet vardır. Zira insan haccı eda edebilmek için hem malından hem de ailesinden ayrılır. Hac esnasında izzetli, zelil, itaatkâr ve âsi kulların hepsi bir arada Allah'ın huzurunda huşu içinde toplanarak tövbe ederler. Günahkâr kullar işledikleri o günahlarından dolayı pişmanlık duyarak arınırlar. Bu nedenle hacca gidip de günahlarından arınmayan çok fazla kişi yoktur. Nitekim Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

مِنْ عَلَامَةِ الحجةِ المَبْرُورَةِ أَنْ يَكُونَ صَاحِبُهَا بَعْدَهَا خَيْرًا مِنْه قَبْلَها

"Makbul haccın alâmeti, kişinin hacdan sonraki hâlinin hacdan önceki hâlinden daha iyi olmasıdır."

Bu, gerçekten de doğrudur. Çünkü günahlara pişman olmak, o günahları tekrar işlemeye engel olur. Tövbe de geçmiş günahlara kefarettir. Kişinin daha önceki günahlarından sakınması tövbesinin hakiki olduğunun göstergesi; tövbesinin kabul edilmiş olması da haccının makbul olduğunun emâresidir.

Hac yolculuğundaki meşakkat âdeta insana mukim ve vatanında olmanın ne kadar rahat olduğunu hatırlatır ve bu nimetten yoksun olan yolculara karşı bu insanların şefkatli davranmaları işaret edilir.

Daha sonra Allah (c.c) hacılara dinin neşet ettiği, Peygamber'in (s.a.v) gönderildiği Harem-i Şerif'i ve itaat ehlini nasıl aziz kıldığını; isyan ehlini de nasıl zelil kılarak Müslümanların zafere ulaştığı hicret diyarını göstermiştir. Hatta öyle ki kibirli olan zorba ve reisler boyun eğmek zorunda kalmış, İslâm bu kadar müşrik kuvvetinin arasından doğarak parlak olan nuru doğu ve batıya yayılmıştır. Bu zafer ancak Allah'ın yardımıyla gerçekleşen bir mucizeyle vuku bulmuştur.

Din Nimetine Karşı Allah'a Şükretmek

Ey Allah'ın verdiği sorumluluk nimetiyle serfiraz kılınmış kul! Sana verilmiş olan bu ihsan karşısında ibret al! Böyle yap ki Allah (c.c) sana şükrü ihsan etsin ve seni takvâya ulaştırsın. Ben sana doğruyu söyleyen bir dost ve şefkatli bir nasihatçiden başka bir şey değilim. Ben seni zekâna ve basiretine havale ediyorum. Sen Allah'ın sorumlu kıldığı ibâdetlerdeki nimetlerini ve ihsanını dikkate alarak bir düşün! Acaba Onun emrettiği hususlara yönelip bunları eda etsen, Ona olan şükrünü eda etmiş olur musun? Tabiî ki bu şükrü eda edemezsin. Çünkü sen şükrü gerektiren bir nimetin şükrünü eda etmeden, başka bir nimet daha sana ihsan edilir.

Hasan b. Ali şöyle demiştir: Allah'ın nimetleri senin şükrettiğinden çok daha fazladır. Sen bu şükrü ancak Allah'ın sana yardım etmesi durumunda yapabilirsin. İnsanların günahları bağışlanacak olan seviyeden daha çoktur. Ancak Allah'ın onları affetmesi durumunda onlar bağışlanır. Mısırlı Şâfiî fakih olan Mansur b. İsmail şu beyitleri şöylemiştir:

لَا شَيْءَ فِي هَذِهِ الدُّنْيَا يُحِيطُ بِهِ
فَكَيْفَ شُكْرِي بِرَّه و شُكْرُهُ مِنْ بِرِّه

Allah'a şükretmek nimettir
Bu nimet de şükrü gerektirir
Nasıl şükretmiş olurum ki ben
Şükrün kendisi bile nimetken

Eğer Allah'ın nimetlerine şükretmekten âciz kalıyorsan, sana emredilen işlerde kusur gösteriyorsan veya sorumlu tuttuğu meselelerde hatalı davranıyorsan hâlin nice olur? Üstelik bu emirleri yapman sana fayda verici bir hâldeyken senin böyle davranman ancak nankörlük olur. Allah (c.c) şöyle buyurmuşitur:

يَعْرِفُونَ نِعْمَتَ اللَّهِ ثُمَّ يُنْكِرُونَهَا وَأَكْثَرُهُمُ الْكَافِرُونَ

"Onlar Allah'ın nimetini bilirler (itiraf ederler); sonrasında da onu inkâr ederler. Onların çoğu kâfirdir."[140]

Mücahit bu âyetin tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Onlar Allah'ın kendilerine sunmuş olduğu nimetleri bilirler ancak bu nimetlerin babalarından kaldığını ya da bu nimetleri çalışarak elde ettiklerini söyleyerek nankör davranırlar. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Allah Teâlâ buyuruyor ki: 'Ey Âdemoğlu! Bana karşı insaflı davranmıyorsun. Ben sana nimetlerle sevgi gösteriyorken, sen günahlarla bana düşmanlık yapıyorsun. Benim hayrım sana nâzil olurken, senin ise şerrin bana yükseliyor. Nice değerli meleklerim bize senin kötü amellerini getiriyor.'"[141]

Selef-i salihinden bazıları şöyle demişlerdir: Günahımızın çokluğuna rağmen Allah (c.c) bize sayısız nimetler ihsan etmektedir. Biz hangi nimete şükredeceğimizi bilmiyoruz. Verdiği güzel nimetlere mi şükredelim; yoksa örttüğü çirkin günahlarımıza mı?

Allah’ın (c.c) nimetlerinin türlerini bilen kişi önce o nimetlerden sorumlu olduğu hususları yerine getirmelidir. Nimetlerin kabulü ibâdetlerin edasından ibarettir. İbâdetlerden sonra kişi bu nimetler için şükürde bulunmalıdır. Zira bizim, Allah’ın bize vereceği nimetlere olan ihtiyacımız, sorumlu olduğumuz şükür nimetinden daha fazladır. Eğer biz mükellefiyet konusunda nimetlerin hakkını eda edersek, Allah (c.c) bize mükellefiyet yönü olmayan iki nimet daha bahşeder. Bu iki nimet kime verilirse o kişi dünya ve âhiret nasibini elde etmiş olur. İşte mutlak mânâda bahtiyar olan kişi bu kişidir. Eğer biz mükellef olduğumuz nimetlerin şükürünü eda etmede kusurlu davranırsak mükellef olmadığımız nimetlerden mahrum kalır, dünya ve âhiret nimetlerinden de yoksun oluruz. Böylece dünyada nasibimiz olmayacağı gibi ölümden sonra da rahatımız olmayacaktır. İşte gerçek mânâda bedbaht kişi de bu kişidir. Aklı selim olan ve doğru düşünen kimse bedbahtlığı bahtiyarlığa tercih etmez. Nitekim Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

لَيْسَ بِأَمَانِيِّكُمْ وَلَآ أَمَانِيِّ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ يَعْمَلْ سُوٓءًا يُجْزَ بِهِۦ

“Ne sizin kuruntularınız ne de ehl-i kitabın kuruntuları (gerçektir); kim bir kötülük yaparsa onun cezasını görür.”[142]

A’meş’in Müslim’den rivâyetine göre Ebubekir (r.a): ‘Yâ Rasûlallah! Bu âyet ne kadar da şiddetlidir!’ deyince Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

“Yâ Ebabekir! Muhakkak ki dünyadaki musibetler cezadır.”

Bazı müfessirler **‘Onlara iki defa azap edeceğiz’**[143] meâlindeki âyetin tefsiri hakkında ihtilaf etmişlerdir. Bir kısmı birinci azaptan maksadın dünyada rezil edilmeleri; ikinci azabtan maksadın ise kabirde azâba uğramaları olduğunu söylemişlerdir.

Abdurrahman b. Zeyd şöyle demiştir:

Bu azâblardan biri, dünyada kişilerin mal ve evlatları ile ilgili musibete uğramaları; ikincisi ise âhirette cehenneme girmeleridir.”

Nimetlerle Meşgul Olmak

Günahkârların rahat bir yaşam sürmeleri ve arzularına ulaşmaları nimet değil; bilakis nikmet[144] ve oyalanmadır. İbn Lehia’nın Ukbe b.

Müslim’den, onun da Ukbe b. Âmir’den rivâyetine göre Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

لِلأَنْبِيَاءِ عَلَى الْعُلَمَاءِ فَضْلُ دَرَجَتَيْنِ وَلِلْعُلَمَاءِ عَلَى الشُّهَدَاءِ فَضْلُ دَرَجَةٍ
ذَلِكَ اسْتِدْرَاجٌ مِنْهُ لَهُمْ «، ثُمَّ تَلا

فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّى إِذَا فَرِحُوا بِمَا
وَيْلٌ لِلأَقْمَاعِ الْقَوْلِ، وَيْلٌ لِلْمُصِرِّينَ،

“Eğer Allah’ın, kulların günahlarına rağmen onlara istediklerini verdiğini görürseniz emin olun ki bu hâl onlar hakkında nimet değil oyalanma ve musibettir.” Peygamber (s.a.v) bu hadisten sonra şu âyeti[145] okudu:

“Kendilerine yapılan uyarıları unuttuklarında, (indirmiş olduğumuz sıkıntı ve musibetleri kaldırıp) üzerlerine her şeyin kapılarını açtık. Nihayet kendilerine verilenler yüzünden şımardıkları zaman onları ansızın yakaladık, birdenbire onlar bütün ümitlerini yitirdiler.”[146]

Haramların Kısımları

Aklen ve şer’an mükellef tutulan konularda insanlara Şeriatın yasakladığı haramlar ikiye ayrılır:

1- Nefislerin meylettiği ve şehevî duyguların da arzuladığı haramlardır. Zina etmek ve içki içmek bu haramlardandır. Dürtülerin kuvvetli, meyillerin de şiddetli olması münasebetiyle Allah (c.c) bu yasaklara iki müeyyide getirmiştir.

a) Kişinin bu suçları işlemesi hâlinde had cezaları verilir. Böylece bu ceza suçlara karşı caydırıcı olmuş olur.

b) Takvâ sahibi birinin sadece işitmesi nedeniyle o günahtan uzaklaşacağı âhiretteki cezalardır.

2- Nefislerin tiksindiği, arzuların da (heves/duygu) içtinab ettiği şeylerdir. Leş ve pis olan şeylerin yenilmesi, insanın ölümüne sebep olan zehirlerin içilmesi bu türdendir. İnsanın, tabiatı gereği bu şeylerden vazgeçmesi kolay olduğundan, insan istek ve heves olarak bunlardan uzaklaşır. Bunları yapan kişilere had cezası uygulanmaz; sadece âhirette ceza verileceği belirtilmiştir.

Emri bi’l Maruf Nehyi ani’l Münker
(İyiliği Emredip Kötülükten Sakındırmak)

Allah (c.c) emirlerini tekit, nehiylerini teyit amacıyla iyiliği emredip kötülükten sakındırmak gibi iki caydırıcı gücü kulları üzerine farz kılmıştır. Çünkü nefis şımarıktır. Nefsin bir şeye olan ilgisi onları emre tâbi olmaktan alıkoyar; şehvet bu yasakları hatırlatma konusunda kişiyi gâfil kılar. İşte takvâ sahibi insanların bu günaha düşecek insanları kınamaları, onların kalplerinde büyük tesir gösterir. Nitekim Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

ما أَقَرَّ قَوْمٌ المُنْكَرَ بينَ أَظْهُرِهم إِلَّا عَمَّ اللهُ بِعَذَابٍ مُحْتَضِرٍ

“Bir kavim, içlerinde olan münker işlere ses çıkarmazsa, Allah’ın onlara acilen umumi bir azap göndermesi muhakkaktır.”

Bu itibarla münker işleri yapan kişiler şu iki durumdan berî değildir.

1- Bunlar köşede bucakta münferit kalmış, bir araya gelip kuvvet oluşturamamış, gizli ve aşikâr bir şekilde günah işleyen bir avuç dağılmış insandır. Bunların mağlubiyetleri kaçınılmaz olup yaptıkları kötülükler herkesçe bilinir. Bunları gören veya işiten insanların güç ve imkân nispetinde onlara iyiliği emredip onları kötülükten sakındırmaları vâciptir ve bu konuda ihtilaf da yoktur. İhtilaf olan husus bu vucubiyetin aklen mi yoksa naklen mi olduğu meselesidir. Bazı kelamcılar bu vucubiyetin aklen sâbit olduğunu söylemişler ve buna da şu delili getirmişlerdir: Mükellef olan kimsenin çirkin fiillerden sakınması aklen vâcip olduğuna göre, başka birinin onları bu çirkin fiillerden sakındırması da aklen vâciptir. Çünkü bir kişinin çirkin bir fiil işleyen birini sakındırması, o kişinin kendi başına işlediği fiillere bulaşmasından daha tesirli olur. Çirkin fiil işleyen bir adamın çirkin fiil işleyen başka birini o işten men etmesi kendisini küçük düşürüp basit kılacağından, nehyi anil münker yapan kişinin önce kendisinin o çirkin fiili bırakması gerekir. Durum böyle olursa birinin başka birini çirkin olan işten nehyetmesi aklen vâcip olur.

Abdullah b. Mübarek’ten rivâyet edildiğine göre Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

“Gemiye binen bir grup, yer tayini için aralarında kura çekerek yerleştikten sonra içlerinden biri balta ile bulunduğu yeri deler. Arkadaşları ona: ‘Sen ne yapıyorsun?’ derler. O kişi de onlara: ‘Size

ne? İstediğimi yaparım. Siz ancak kendi yerlerinize karışabilirsiniz. Burası benim yerim değil mi?' der. Onlar bu kişiye engel olmazlar ve derken bu adam hem kendini helâk eder hem de diğerlerini."[147]

Diğer bazı kelamcılar ise emri bil maruf ve nehyi anil münkerin şer'an ve naklen vâcip olduğunu söyleyerek şu delili sunmuşlardır:

"Eğer akıl, münker işlerden başkasını sakındırmayı vâcip görseydi, o zaman aynı şey Allah (c.c) için de vâcip olurdu ve zımmî olanların küfürleri üzerine bırakılmaları ve onlara baskı yapılmaması konusunda şeriatta bir şey gelmezdi ve aklen vâcip olan şeyler şer'an iptal edilmezdi. Bu itibarla zımmî kâfirlerin kendi hâllerine bırakılması ile ilgili şeriatte nassın olması, aklın nehyi anil münkeri gerektirmediğine güçlü bir delildir."

Ancak nehyi anil münker yapılmadığında çirkin fiil işleyen kimseye bir zarar gelmesi kati olursa, o zaman o çirkin işi nehyetmek her iki fırkaya göre de vâciptir. Eğer nehyi anil münker yapıldığında çirkin fiili işleyen kişi kesin olarak zarar görecekse ve kendi hâline bırakılması durumunda o kişi selamette olacaksa o zaman aklen de, şer'an da nehyi anil münkerin yapılması vâcip olmaz.

Akıl, zarar getirecek şeye veya faydası zararını karşılamayan bir şeye engel olur. Şeran vâcip olmaması ise Ebû Said el-Hudri'nin rivâyet ettiği şu hadisle sâbittir:

إِيَّاكُمْ و تَحْكِيمَ الشَّهَوَاتِ على أَنْفُسِكُمْ فَإِنَّ عَاجِلَهَا ذَمِيمٌ و آجَلَهَا وَخِيمٌ

أَضْعَفُ الإِيمَانِ

"Bir münker gördüğünde elinle, buna gücün yetmezse dilinle engel ol! Eğer buna da gücün yetmezse kalbinle buğzet ki bu da îmânın en zayıf mertebesidir."[148]

Eğer bir kişi çirkin bir işle karşılaştığında, onu işleyen kişiyi uyardığı zaman kendisine bir zarar gelecekse şuna bakılır: Şayet nehyi anil münker İslâm dininin aziz kılınması ve hak kelimesinin ortaya çıkarılması ile ilgili değilse, o zaman nehyi anil münker yapılmaz. Hatta kişi nehyi anil münkeri yapması durumunda nefsinin helâk olmasından veya kendisine zarar gelmesi ihtimalinin yüksek olmasından korkarsa, nehyi anil münker yapmak vâcip olmadığı gibi yapmaması daha güzel olmuş olur. Eğer nehyi anil münker yaptığında Allah'ın dininin aziz kılınması durumu varsa, ancak bunun karşısında kendi nefsi zarar görecekse veya ölecekse, bu durumda

nehyi anil münker yapmak vâcip olmasa bile güzel bir davranış olduğu inkâr edilemez. Nitekim Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ أَفْضَلَ الأَعْمَالِ كَلِمَةُ حَقٍّ عند سُلْطَانٍ جَائِرٍ

“Amellerin en fazîletlisi zâlim sultanın huzurunda hakkı söylemektir.”[149]

Eğer maksat hâsıl olmadan öldürülecekse, aklen bu kişinin nasihat etmesi çirkin bir durum olur. Aynı şekilde kişiyi çirkin bir işten nehyetmek onun günahına ve ısrarına sebep olacaksa, böyle bir durumda da nehyi anil münker yapmak çirkin olur.

2- Çirkin bir fiilin birbirine destek veren insanlardan oluşan bir grup veya topluluk tarafından işlenmesidir. Âlimler bu gruplara emri bil maruf ve nehyi anil münker yapılıp yapılmayacağı konusunda farklı görüşler belirtmişlerdir. Hadis ve eser âlimlerinden bir grup şöyle demiştir:

“Bu kişilere nehyi anil münker yapmak veya onları bu çirkin işlerden men etmek vâcip değildir. Böyle bir durumla karşılaşan kişinin yapması evla olan nehyetme yoluna gitmesi değil, evde inzivaya çekilmesidir.”

Mehdi’nin âhir zamanda geleceğini söyleyen diğer bir grup ise şöyle demiştir:

“O topluluğu çirkin işlerden nehyetmek veya o çirkin işleri ortadan kaldırmaya çalışmak vâcip değildir. Mehdi zaten bu işi üstlenecektir. Diğer insanlara düşen ise Mehdi çıktığında onun yanında yer almalarıdır.”

İçlerinde Hatem el-Asam’ın[150] da bulunduğu diğer bir grup ise şöyle demiştir:

”Adaletli bir imamın etrafında toplanmadıktan sonra, insanların bu grup ve toplulukları nehyetmeleri vâcip olmaz.”

Mütekellimlerin çoğunluğuna göre bu çirkin işleri nehyedecek veya engelleyecek kişiye yardımcı olacak kişilerin bulunması durumunda, nehyi anil münker vâcip olur. Ancak bir kişiye yardım edecek kişilerin bulunmaması durumunda insanın, o gruplara karşı koymaması gerekir. Çünkü böyle davranan kişi maksadına ulaşamadan ölebilir. Sonuç alınamayacak böyle bir işe girişmek ise aklen münkerdir.

Allah’ın (c.c), emirlerini tekit, nehiylerini de teyit ettiği emri bil maruf ve nehyi anil münker ile ilgili hükmü böyledir. İnsanların bu hükmü uygulamadaki ahvâli de bunlardan ibarettir.

İtaat Etme ve Günahlardan Sakınma Hususunda İnsanların Durumu

İnsanlar yasaklardan kaçınma ve emirlere itaat etme konusunda dört gruba ayrılır.

1- Bir grup insan emrolundukları şeyleri yerine getirir, nehyedildikleri şeylerden de içtinap eder. Bu, takvâ ehli insanların en fazîletli sıfatları, dindar olan insanların da en mükemmel hâlleridir. Bunlar emir ve yasaklara riâyet eden itaatkârların sevabını, gayret gösteren mükâfaatına hak kazanırlar.

Muhammed b. Abdülmelik el-Medaini'nin Nafi'den, onun da İbn Ömer'den (r.a) rivâyet ettiği hadiste Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

الذَّنْبُ لا يُنْسَى، وَالْبِرُّ لا يَبْلَى، وَالدَّيَّانُ لا يَمُوتُ، فَكُنْ كَمَا شِئْتَ، فَكَمَا تَدِينُ تُدَانُ

"Günahlar unutulmaz, iyilikler yok olup gitmez. Deyyan[151] olan ölmez. Ne istersen onu yap; ancak yaptıklarının karşılığını göreceksin."[152]

Eskiden şöyle denirdi: "Herkes ektiğini biçer; ettiğini de bulur." Bazı hikmet ehli ise şöyle demiştir: "Bugün ektiğini yarın biçersin."

2- Bu gruptaki insanlar itaat etmekten kaçınarak günahlara atılır. Bunlar mükelleflerin ahvâlinin en habisi, köle olmuşların en şerli sıfatıdır. Bu gruptaki insanlar yaptıklarıyla Allah'ın azâbına müstehak olurlar. Şübrüme şöyle demiştir:

"Hasta olmamak korkusuyla Allah'ın helal kıldığı güzel şeyleri terk edip de perhiz yapan; ancak cehennem korkusuyla günahlardan perhiz yapmayan kişiye şaşıyorum."

İbn Şübrüme'nin bu sözünü bir şair şu mısralara dökmüştür:

جِسْمُكَ قَدْ أَفْنَيْتَهُ بِالحِمَى
دَهْرًا مِنَ البَارِدِ وَ الحَارِّ

رَأَيْتُ العَقْلَ لَمْ يَكُنْ إِنْتِهَابًا
مِنَ المَعَاصِي حَذَرَ النَّارِ

Bedenini tükettin gitti perhizle
Soğuktan ve sıcaktan koruyacağım diye
Perhizin layık olanı sana
Ateş korkusuyla set çekmendi günahlara

İbn Dubare[153] şöyle demiştir:

“Biz bakınca gördük ki Allah’a itaate sabretmek, Allah’ın azâbına sabretmekten daha kolaydır.”

Başka bir âlim ise şöyle demiştir:

“Ey Allah’ın kulları! Size mutlaka mükâfat getirecek amellerden de, sabır gösterilemeyecek olan ateşe sokan amellerden de uzak durmaya sabredin!”

Fudayl b. Iyad’a, ‘Allah senden razı olsun’ dendiğinde o: ‘Ben onu razı etmemişken, O benden nasıl razı olsun?’ demiştir.

3- Bir grup insan da bir yandan itaati istenen fiillere icabet ediyor; diğer taraftan da günahlara bulaşıyor. Her ne kadar bu kullar taatleri eda ettiklerinden dolayı bu konuda kusurları yoksa da, şehvetlerinin galebe göstermesinden dolayı günaha bulaşmaları nedeniyle suçlulara verilen azâbı da hak ederler. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur.

أَقْلِعُوا عَنِ المَعَاصِي قَبْلَ أَنْ يَأْخُذَكُمُ اللهُ فَيَدَعَكُمْ هَتًّا بَتًّا

“Allah sizi paramparça etmeden günahlardan kaçının!”

Bazı âlimler şöyle demişlerdir:

“İnsanların en fazîletlisi şehvetinin dinini bozmadığı, şüphesinin de yakinini yok etmediği kişidir.”

Hammad b. Zeyd şöyle demiştir:

“Yemeklerin zararı dokunacak diye perhiz yapıp da günahlarından dolayı rezil olmaya karşı perhiz yapmayan kişiye şaşarım.”

Bazı sâlihler şöyle demişlerdir: “Günahkârlar kalp hastalarıdır.”

Fudayl b. Iyad’a: ‘En tuhaf şey nedir?’ diye sorduklarında o: ‘Allah’ı tanıdıktan sonra Ona karşı günah işleyen kalptir’ demiştir. Bazı büyükler ise şöyle demiştir:

“İtaat etmek isyankâr kişiye yol gösterir, ona büyük günahları unutturur.”

Bir adam İbn Abbas’a (r.a): ‘Günahı az ancak ameli de az olan kişi mi daha hayırlıdır yoksa günahı çok ancak ameli de çok olan kişi mi?’ diye sorulduğunda o: ‘Günahtan uzak durmak hespinden üstündür’ demiştir.

Zâhidlerden biri bir adamın bir topluluğa: ‘Sizi uyku helâk etti!’ dediğini duyunca o: ‘Hayır, sizi uyku değil uyanıklık helâk etti’ demiştir.

Ebû Hüreyre’ye (r.a): ‘Takva nedir?’ diye sorulduğunda O:

‘Hiç dikenli yoldan geçtin mi?’ dedi. Muhatabı:

‘Evet’ deyince Ebû Hüreyre:

‘Nasıl geçiyordun?’ diye sordu. Muhatabı:

‘Dikenlerin batmasından sakınarak’ dedi. Ebû Hüreyre:

‘Dikenlerden nasıl sakındıysan günahlardan da öyle sakın!’ dedi. Abdullah b. Mübarek şu beyitleri okumuştur:

أَيَضْمَنُ لِي فَتًى تَرْكَ الْمَعَاصِي وَأَزْعَمُهُ الْكَفَالَةَ بِالْخَلاصِ

أَطَاعَ اللهَ قَوْمٌ فَاسْتَرَاحُوا وَلَمْ يَتَجَرَّعُوا غُصَصَ الْمَعَاصِي

Günahlarını terk etmeye garanti verecek var mı bir babayiğit
Ben de cehennemden kurtulacağına vereyim bir taahhüt

Allah’a itaat eden kavim rahat etti
Yudumlamadı günahların o acı neticelerini

4- İnsanlardan bir grup ise ibâdet ve taatten geri kalsalar da günahlara bulaşmaya cesaret edemezler. Bu grup imânî yakînliklerinin az olmasından ve dinî meselelerdeki umursamazlıklarından dolayı azâba uğrayanların azâbına müstehak olur.

Ebû İdris el-Havlani’nin Ebû Zer Gıffari’den (r.a) rivâyetine göre Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

“Mûsâ’nın sahifeleri tamamen ibret dolu vakıalar içeriyordu. Bir tanesi de şöyledir:

‘Cehennem’e inandığı halde kendini gereğinden fazla yoranlara; dünyanın insanı nasıl değiştirdiğini gördüğü halde o dünyaya güvenenlere; öleceğini kesin olarak bildiği halde sevinenlere; yarın hesaba çekileceğini bildiği halde güzel amel işlemeyenlere şaşarım!’”[154]

Başka bir hadiste Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

العُلَمَاءَ واسمَعُوا عِلْماً يَدُلُّكُم على الهُدَى و يَرُدُّكُم عن الرَّدَى

“Sâlih amel işleme konusunda çaba gösterin! Zaafınızdan dolayı amel işlemede kusur gösterirseniz o zaman en azından günahlardan

kaçının!”

Bu hadisin anlamı gayet açıktır. Çünkü günahlardan kaçınmak demek günahları terk etmek demektir ve bu daha kolay olan bir durumdur. İtaat içeren amelleri işlemek ise fiil demektir ki bu daha ağırdır. Bu nedenle Allah (c.c) –mazeret olsun ya da olmasın– günah işlemeyi mubah kılmamıştır. Çünkü bu terk demektir ki mazur olan kimse günahları terk etmekten aciz kalmaz. Ancak mazeret karşısında amelleri terk etmek mübah kılınmıştır. Çünkü özür sahipleri bazen amel işlemekten âciz kalabilir.

Bekr b. Abdullah şöyle demiştir:

“Kuvvetli olduğu halde bu kuvvetini Allah’a itaat için harcayan; zayıf olup da (çok amel işlemeyip) Allah’a karşı günah işlemekten kaçınan kişiye Allah (c.c) merhamet etsin!”

Abdula’la b. Abdillah eş-Şami[155] şu beyitleri söylemiştir:

الْعُمْرُ يَنْقُصُ وَالذُّنُوبُ تَزِيدُ وَيُقَالُ عَثْرَتُهُ الْفَتَى فَيَعُودُ

أنى يطيق جحود ذنب مويق رجل جوارحه عَلَيْهِ شهود

وَلَمْ أَقْضِ حَقَّ الْعِلْمِ إِنْ كَانَ كُلَّمَا بَدَا طَمَعٌ صَيَّرْتُهُ لِي سُلَّمَا

Ömür tükeniyor günahlar çoğalıyor
Kişinin hataları affediliyor ancak o yine günaha dönüyor

Bir günahı bile inkâr edebilir mi insan
Organları onun yaptığına şâhitken

Sorulursa kişiye yaşı o uğraşır yaşını az göstermeye
Böyle yapmakla sanki kalkışıyor ölümden firar etmeye

İtaatkâr Kullara Ârız Olan Âfetler

Şunu bil ki itaat içeren amelleri yapmanın ve günahtan sakınmanın iki âfeti vardır.

1- Günah kazanmak

2- Sevapların eksilmesi

Birincisi: Önceden işlediği amellere ve Allah’a olan itaatine bakarak gururlanmasıdır. Bu durum kişiyi iki kötü hâle sevk eder.

a) Ameliyle gururlanan kimse Allah'a karşı minnette[156] bulunmuş olur ki bunu yapan da Onun nimetlerini inkâr etmiş demektir. İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Allah (c.c) peygamberlerden birine, 'Ey Peygamberim! Dünyada zâhid yaşaman senin rahatlığın demektir. Bunun karşılığını zaten dünyada alıyorsun. Bana yönelerek dünyayı terk etmen yine senin için izzettir, şereftir. Bu ikisinin Bana değil, sana faydası vardır.

b) Ameliyle gururlanan kişi Allah'a karşı nazlanmış ve kendini müstağni görmüş olur. Böyle davranmak da Allah'a karşı cüretkârlık demektir ki bu da isyan anlamına gelir.

Muarrik el-Aceli şöyle demiştir: "İtaat edip de gururlanacaksan hiç itaat etmemen daha hayırlı olur." Seleften bazı âlimler ise şöyle demişlerdir:

"Günahını itiraf edip de gülenler, Rabbine itaat edip de naz yapanlardan; günahlarına pişman olup da ağlayanlar da, oyun ve eğlencelerini itiraf edip gülenlerden daha hayırlıdır."

Kazanılan sevabın derecesini düşüren ikinci husus: Kişinin geçmişteki amellerine güvenerek o amellere itimat etmesidir. Böyle bir tavrın iki tehlikesi vardır.

a) Bu kişiler geçmişteki amellerine güvenerek gelecekte amel işlemek hususunda kusurlu davranırlar. Geçmişteki amellerine güvenerek yeni ameller işlemekten kaçınanlar sevap almaktan ve nimetlere karşı şükretmekten mahrum kalmış olurlar.

b) İşledikleri amele güvenen kişiler, Allah'tan emin olma hissini taşırlar ve Allah'tan korkmazlar. Allah'tan korkmayan kişilere Onun emirlerini terk etmek de, yasaklarını çiğnemek de basit gelir.

Fudayl b. Iyad şöyle demiştir: "Kişinin Allah'tan korkması Onu tanıması oranındadır."

Muarrik el-Aceli ise şöyle demiştir: "Geceleri ibâdet edip gündüzleri şımaracak olmaktansa geceleri uyuyup sabahları pişman olmak bana daha sevimli gelir."

Bazı hikmet ehli şöyle demiştir: "Seninle hayırlı bir insan olmayışın arasında kendini hayırlı görmen yatar."

Rabiatu'l Adeviyye'ye: 'Kesin olarak kabul edildiğine inandığın bir amelin var mı?' diye sorulduğunda o: 'Bir şey varsa o da amellerimin kabul edilmeme korkusudur' dedi.

İbn Semmak şöyle demiştir: "Geçmişte işlediğimiz amellerden Allah'a sığınırız. Çünkü o amellerde büyük tehlikeler vardır. Gelecekte

işleyeceğimiz ameller hakkında da Allah’a sığınırız. Çünkü onlarda riyadan sakınma ihtimali ne kadar da azdır.”

Şöyle bir hikâye anlatılır:

Zâhidlerden biri kalabalık bir topluluğun yanında durarak yüksek bir sesle şöyle nida etmiştir: ‘Ey zenginler topluluğu, size söylüyorum! Günahlarınız çok olduğu için iyiliklerinizi de çoğaltın! Ey fakirler topluluğu size de söylüyorum! İyilikleriniz az olduğu için günahlarınızı azaltın!’

Allah’a İtaatte Sağlık ve Boş Vakit Nimeti

Ey mü’min! Allah sana muvaffakiyetler ihsan etsin! Sen sağlığını ve boş vaktini geçmişte işlediğin amellere güvenerek ve Allah’a itaat konusunda kusurlu davranarak heder etmemelisin! O halde sağlık nimetini Allah (c.c) yolunda çalışmak için ganimet; boş zamanını da sâlih amel işlemek için fırsat bilmelisin! Çünkü zaman hep müsait olmaz; kaçırılan fırsatlar telafi edilmez. Boş zaman yanlış işler yapmak ve pişmanlık demektir. Yalnızlık ise doğruluktan sapma ve keder demektir.

Ömer b. Hattab (r.a) şöyle demiştir:

الرّاحةُ للرجالِ غَفلَةٌ و للنساءِ غُلْمَةٌ

“Rahatlık erkekler için gaflet; kadınlar için de şehvet unsurudur”.

Büzürcemihr şöyle demiştir:

“Meşguliyet yorgunluk getirse de boş kalmak fesada sebebiyet verir.“

Bazı hikmet ehli şöyle demiştir: “Yalnız kalmaktan sakının! Çünkü o aklı ifsat eder, özgür kişiyi prangaya vurur.”

Bazı belağat ehli şöyle demiştir:

“Günlerini faydasız işlerle geçirme! Malını hayırlı olmayan işlerde zâyi etme! Ömür faydasız işlerde tüketilemeyecek kadar kısa; mal da çirkin işlerde sarf edilemeyecek kadar azdır. Akıllı olan kişi günlerini kendisine fayda ve hayır getirmeyecek işlerde harcamaz; malını da kendisine sevap ve mükâfat getirmeyen işlerde sarf etmez.”

İsa’nın (a.s) sözü bunlardan daha beliğdir:

“İyilik üç şeydir. Söz, bakış ve sükûttur. Zikirsiz söz faydasızdır. İbretsiz bakış yanılma ve hatadır. Tefekkürsüz sükût ise gaflettir.”

Sorumlulukları Yerine Getirme Bağlamında İnsanların Halleri

Şunu bil ki insanların sorumlu olduğu ibâdetlerin üç hâli vardır.

1- İbâdetleri artırmadan ve azaltmadan eda etmek,

2- İbâdetlerde kusurlu davranmak,

3- Sorumlu olduğu ibâdetlerden daha fazlasını yapmak.

1- Kişinin mükellef olduğu ibâdetleri eksik ve fazla yapmadan kemâliyle îfâ etmektir. Bu, üç hâlin en âdili ve en ölçülü olanıdır. Çünkü mükellef olan kişi ibâdetlerde kusur etmediğinde kınanmaz; bu ibâdetlere ilave yapmadığı için de ibâdetten âciz kalmaz. Said b. Said'in[157] naklettiği hadiste Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

سَدِّدُوا وَقَارِبُوا وَأَبْشِرُوا وَاسْتَعِينُوا بِالْغَدْوَةِ وَالرَّوْحَةِ وَشَيْءٍ مِنَ الدُّلْجَةِ

"(Amellerde) Mutedil hareket edin, ifrata kaçmayın! (En iyisini yapamasanız bile ona) Yaklaşmaya çalışın. Sabah, akşam ve gecenin bir kısmından istifade edin."[158]

Şair şöyle demiştir:

وماشِيَ الإنْسَانُ إلّا لِأُنْسِهِ
يَشِينُ الفَتَى فى النّاسِ صِحَةُ عَقْلِهِ

Sen orta yolu tut işlerinde
Kurtuluştur bu, çok uysal veya serkeş deveye sakın binme

2- İbâdetlerde kusurlu olmaktır ki bunun da dört kısmı vardır.

a) Mükellef olan kişinin kusurlu davranmasında onu âciz bırakan bir mazeretin veya onu zayıf düşürecek bir hastalığın bulunmasıdır. Bu meşru mazeret ibâdette kusur edenlerin hükmünü ortadan kaldırır ve onu amel işleyenlerden kılar. Çünkü şeriat, acziyet altında bulunan hükümlerin sâkıt olduğunu söyler. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

لا تَزَالُ هَذِهِ الأُمَّةُ تَحْتَ يَدِ اللهِ وَفِي كَنَفِهِ مَا لَمْ يُمَالِ قُرَّاؤُهَا أُمَرَاءَهَا، وَلَمْ
له ثَوَابَ عَمَلِه

"Bir mü'min bir amel işlerken bir hastalık gelir de onun ameline engel olursa, Allah (c.c) (bir melek) vekil tayin eder, o da bu kula o amelin sevabını sanki işlemiş gibi yazar."

b) Mükellef olan kul, Allah'a karşı yapması gereken amellerindeki ihmal ve kusurunu Yüce Allah'ın engin rahmetine ve bol mağfiretine havale eder. Bu şekilde düşünen kişi cehâletine esir olmuş, aklına göre hareket edip aldanmış kişidir. Onlar bu zannı bir azık yapmış, bu şekilde ümit etmeyi de bir hazırlık gibi görmüşlerdir. Onların bu hâli azıksız olarak yola çıkıp da, 'Nasıl olsa ıssız çöllerde bir rızık bulurum' diye düşünüp bu zannından dolayı çölde helâk olan yolcunun durumuna benzer. Keşke uyanıklık hissi onlara galip gelseydi! Üstelik de Allah (c.c) onların hazırlık yapmasını teşvik etmişken!

İsrail b. Muhammed Kadı şöyle demiştir: "İzbe yerlerde yaşayan bir meczup bana:'Ey İsrail! Allah'tan öyle bir kork ki bu korku seni ümitvar olmaktan da alıkoysun! Çünkü ümitvar olmak seni korkmaktan da alıkoyar. Allah'tan kaçma; Allah'a doğru kaç!'"

Muhammed b. Vasi'ye: 'Allah korkusundan dolayı ağlamaz mısın?' diye sorulduğunda o şöyle demiştir: 'Bu âhirette emin olmak isteyenlerin süsüdür. Ancak bizim işimiz ibâdete devam etmektir."

Ebû Hazm el-A'rac[159], Süleyman b. Abdülmelik'e Allah'ın (c.c) günahkârlara vaadetmiş olduğu âyetleri haber verince Süleyman: 'O zaman Allah'ın rahmeti nerede kaldı?' demiştir.

Abdullah b. Abbas şöyle demiştir: "Peygamber'in (s.a.v) vefatından sonra Ali'nin (r.a) bana yazdığı mektuptan öğüt alıp faydalandığım kadar hiçbir şeyden faydalanmadım. O mektup şuydu:

فَإِنَّ الْمَرْءَ يَسُرُّهُ دَرْكُ مَا لَمْ يَكُنْ لِيَفُوتَهُ مِنَ الدُّنْيَا، وَيَسُوءُهُ فَوْتُ مَا لَمْ
يَكُنْ لِيُدْرِكَهُ، فَاجْعَلْ سُرُورَكَ بِمَا نِلْتَ مِنْ آخِرَتِكَ، وَأَسَفِكَ عَلَى مَا فَاتَكَ
يَكُنْ لِيُدْرِكَهُ، فَاجْعَلْ سُرُورَكَ بِمَا نِلْتَ مِنْ آخِرَتِكَ، وَأَسَفِكَ عَلَى مَا فَاتَكَ
جَزِعْتَ مِنَ الرُّومِي و هو مُقَيَّدٌ

"İnsan nasibinde var olup da kaçırmayacağı bir şey yakaladığında sevinir; nasibinde ulaşamayacağı bir şeyi kaçırdığında ise üzülür. Dünyada nail olduğun şeylere sevinme; kaçırdıkların için de üzülme! Ölümden sonrası için gayret et!"

Mahmud el-Verrak şöyle demiştir:

أَخَافُ على المُحْسِنِ المُتَّقِي
مُنِعْتُ شَيْئًا فأَكْثَرْتُ الوُلوعَ بِهِ

فذلك خَوْفِ يعلى مُحسِنٍ
فكَيْفَ على الظَّالِمِ المُعْتَدِي

على أَنَّ ذا الزَّيْغِ قَدْ يَسْتَفِيقُ
بِالقَوْلِ مِنْكَ و يُقْبَلُ التَّعْلِيمُ

Muhsin ve müttakilere azâb olunacak diye korkarım
Günahkâr ve kötülerin de affa uğrayacağını umarım

İyiler hakkında bile korkum böyleyse
Taşkın olan zâlimlerin hâli olur nice

Dalalet ehli çıkabilir o hâlinden yukarıya
Aynı dalalet gelebilir müttakinin de sadrına

c) Mükellefin hâlihazırdaki ibâdetiyle ilgili kusurunu, gelecekte iyi bir şekilde yapma düşüncesine ve geçmişte yapmadığı ibâdetleri telafi ederim fikrine dayandırma kuruntusudur. Böyle düşünen kişinin bu türden emelleri de bitmez, hayalleri de gerçekleşmez. Çünkü onun emeli geçmişte neyse gelecekte de o olur. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

أَوَّلُ صَلاحِ هَذِهِ الأُمَّةِ بِالْيَقِينِ وَالزُّهْدِ، وَأَوَّلُ فَسَادِهَا بِالْبُخْلِ وَالأَمَلِ

“Bu ümmeti ilk ıslah eden şey zühd ve yakîn, ilk ifsat eden şey de cimrilik ve uzun emeldir.”[160]

Hasan-ı Basri (rah. aleyh) şöyle demiştir:

ما أَطالَ عَبْدٌ الْأَمَلَ إِلَّا أَسَاءَ العَمَل

“Emelini uzatan, amelini kötü yapmış olur.”

Bağdat’a gitme niyetinde olan bir kişi zâhidlerden birine: ‘Bağdat’a gidiyorum! İstediğin bir şey var mı?’ dedi. O zâhid: ‘Sen Bağdat’a gidip gelinceye kadar ben emelimin uzun olmasını sevmem’ dedi.

Hikmet ehlinden biri şöyle demiştir: “Câhil emeline; akıllı kişi ameline dayanır.”

Bazı belağat ehli de şöyle demiştir: “Emel, çöldeki serap gibidir. Göreni sevindirir; kavuşma ümidi taşıyanı hüsrana uğratır.”

Muhammed b. Yezdan[161] şöyle demiştir: “Ben halîfe Me’mun’un veziriyken bir gün yanına girmiştim. O elinde bir kâğıtla ayakta duruyordu. Bana:

‘Ey Muhammed! Bu kâğıttakileri okudun mu?’ dedi. Ben:

‘O, mü’minlerin emirinin elindeyken nasıl okuyayım?’dedim. Bunun üzerine o, kâğıdı bana fırlattı. O kâğıtta şu yazılıydı:

كَمَا لا تَنْفَعُ الشَّمْسُ

يُقْبَلُ فِيهَا عَمَلُ الْعَامِلِ

صَبَرْتُ عَلَى الأَيَّامِ حَتَّى تَوَلَّتْ
يَقْطَعُ فِيهَا أَمَل الأَمِل

دَعَاكَ أَمِرُ المؤْمِنِينَ لِقَتْلِهِ
وَتَأْمُلُ التَّوْبَةَ مِنْ قَابِلِ

وَالْمَوْتُ يَأْتِي بَعْدَ ذَا غَفْلَةٍ
مَاذَا يَفْعَلُ الْجَارِمُ الْغَافِلُ

Sen bir imtihan yurdundasın vardır buranın müddeti
Burada kabul edilir amel işleyenin ameli

Görmez misin ki ölüm kuşatmış bu yurdun her yerini
Kesip atmış emel içinde olanın emelini

Arzuların için koşuyorken günaha
Tövbe etmeyi bırakıyorsun sen sonraya

Bakarsın ki gelir ölüm ansızın
Bu gidişat kârı değildir akıl ve irfan sahibi olanın

Ben bu beyitleri okuyup bitirdikten sonra Me’mun bana: ‘Bu şiir şimdiye kadar okuduğum en hikmetli şiirdi’ dedi.

Ebû Hazim el-‘A’rec şöyle demiştir: “Tövbe edinceye kadar ölmek istemiyoruz; ancak galiba ölünceye kadar da tövbe etmeyeceğiz.”

Bazı belağat ehli şöyle demiştir: “İmhal[162], ihmalin elçisidir.”

d) Mükellefin emrolunduğu hususun tamamını harfi harfine yapmayı ağır bulması ve mümkün olan kısmını yerine getirip geriye kalan kısmını umursamamasıdır. Bunun da üç türü vardır.

1) İhlal edilen ve kusur gösterilen amel bir farzın yerine getirilmesine ve bir ibâdetin eda edilmesine engel olmamaktadır. İbâdetlerdeki farz ve vâcipleri eda edip sünnet ve müstehapları ihmal eden kişinin durumu buna örnektir. Bu kişiler her ne kadar azâba müstehak olmasalar da, sünnet ve müstehapları terk etmelerinden dolayı fena iş yapmışlardır. Zira farz ve vâciplerin yerine getirilmesi azâbı sâkıt kılsa da sünnet ve müstehapların terk edilmesi sevabın kâmil olmasına engel olmuş olur. Bazı hikmet ehli şöyle demiştir: “Dinde tembellik yapan hakir olur; hakka karşı gelen de mağlup olur.”

Şair şöyle demiştir:

Kişi tövbesini bırakmıyor ancak terk ediyor bunun dışındakileri
Oysa kişinin en çok koruması gerekendir dini ve diyaneti

2) Mükellefin terk ettiği ameller farz cinsinden olan amellerdir. Fakat kişinin terk ettiği amel sadece o amellerle sınırlı kalıp diğer amellere sirâyet etmez. Örneğin bir kişi bir ibâdeti tam yapar ancak başka bir ibâdeti de terk eder. Bu kişiler o farzı terk etmekle azâba müstehak olduğundan dolayı onların hâlleri birinci gruptaki insanların ahvâlinden daha beterdir.

3) Farzların bazı rükun ve şartları vardır; bunlara riâyet edilmeden o ibâdetler geçerli sayılmaz. Bu kural ve şartlara uymayan kişi, o ibâdetlerin tümünü terk etmiş kişi gibidir. O kişi bu kural ve şartları terk ettiği için o ibâdetle alâkalı yapmış olduğu diğer fiiller muteber değildir[163]. Bu kişinin durumu da ibâdetlerde kusuru olan diğer gruptaki insanların durumundan daha kötüdür. Bunlar hiç ibâdet yapmamış kişilerin statüsüne dâhil edilirler. Hatta bu kişiler kural ve şartlarına uymadıkları ibâdetleri yapmakla sadece kendilerini yormuş olurlar ve o ibâdetin hakkını vermediklerinden dolayı o ibâdeti terk edenlerle aynı azâba müstehak olurlar. Onların yaptıkları ameller dünyada da, ukbada da boşa gitmiş ve sadece yorgunlukları yanlarına kalmıştır. Oysa bu kişi malının başına bir şey gelse bunu telafi etmek için uğraşır durur ve çekmiş olduğu yorgunluğu da umursamaz.

Bazı ilim ehli şu beyitleri bana okudu.

ابني إن من الرجال بهيمة في صورة الرجل السميع المبصر
فطنا بكل مصيبة في ماله فإذا أصيب بدينة لم يشعر

Yavrum insanlar içinde vardır öyle hayvanlar
Adam kılığındadır hem işitir hem duyar

Malına gelen tüm musibetlerde olur zeki
Bu musibet gelirse dinine olur hissizin teki

Üçüncü hâl de mükellefin olması gerekenden fazla ibâdet etmesidir ki bu durum da şu kısımlara ayrılır:

a) Bu ziyade riya maksadıyla insanlar için yapılmıştır. Böyle yapanların amacı kendilerinden nefret eden kişilerin kalplerini kazanmak ve onların akıllarını çeldirerek onları kandırmaktır. Bu şekilde davranan kişiler salihlerden olmadıkları halde onlardan görünüp iyi insanların arasına karışarak kendi ayıplarını örtbas etmek isterler. Peygamber (s.a.v) amelinde riya yapan bu kişiler hakkında şöyle buyurmuştur:

الْمُتَشَبِّعُ بِمَا لَمْ يُعْطَ كَلَابِسِ ثَوْبَيْ زُور

“Kendisine verilmeyen bir şey ile verilmiş gibi davranan (gururlanan) kimse, iki ödünç elbise ile süslenip böbürlenen kimseye benzer.”[164]

Bu riyâkârlar riyâları sebebiyle sevaptan mahrum kalırlar ve isimleri de halk nezdinde kötü anılır. Çünkü bu tipler Allah’ın rızasını gaye edinmediklerinden mükâfaat alamazlar. Onların bu riyâkârlıkları halk tarafından bilinince, insanlar onları övgüyle yâd etmezler. Allah (c.c) bu hususta şöyle buyurmuştur:

فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا

“Her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, iyi iş yapsın ve Rabbine ibâdette hiçbir şeyi ortak koşmasın.”[165]

Tefsir âlimleri, ‘Rabbine ibâdette hiçbir şeyi ortak koşmasın’ ifadesinden kastedilen hususun: ‘Ameliyle kimseye riyâkârlık yapmasın’ olduğunu söylemişlerdir. Riyâ şirk sayılmıştır. Çünkü kişi riyâ yapmakla Allah rızasının dışındaki gayelerine Allah’ın rızasını paravan yapmıştır.

Hasan-ı Basri (rah. aleyh) يَنَالُ الفَتى مِنْ عَيْشِهِ و هو جَاهِلٌ **“Namazda ne sesini kıs, ne de yükselt!”**[166] âyetini tefsir ederken kastedilen anlamın şu olduğunu söyler: ‘Yüksek sesle okuyarak riyâ yapma; alçak sesle okuyarak da utanma!”

Süfyan b. Uyeyne إِنَّ اللهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْاِحْسَانِ وَإِيتَآئِ ذِي الْقُرْبٰى وَيَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَآءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ **“Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt verir.”**[167] âyetini şu şekilde tefsir etmiştir:

“Adalet: Allah’a sunulan amelde gizli ve aşikâr olanın eşit olmasıdır.

İhsan: Gizli amelin aşikâr amelden daha güzel olmasıdır.

Fahşa: Aşikâr amelin gizli amelden daha güzel olmasıdır.”

Diğer bazı müfessirler ise şöyle demişlerdir:

“Adalet: Allah’tan başka ilah olmadığına şâhitlik etmektir. İhsan: Emir ve yasaklara karşı sabır göstermek, gizli veya aşikâr yapılan ibâdetlerde metin olmaktır. Akrabalara vermek demek: Sıla-i rahim yapmaktır. Fuhşiyat: Zinadır. Münker demek çirkin işlerdir. Bağy ise kibir ve zulüm demektir.”

Riya da bunların dışında kalmaz. Çünkü riyâ kabaihten (çirkin işlerden)dir. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

أَخْوَفُ ما أَخَافُ على أُمَّتِي الرِّيَاءُ الظَّاهِرُ و الشَّهْوَةُ الخَفِيَّة

“Ümmetim hakkında en korktuğum husus aşikâr riya ve gizli şehvettir.”[168]

Başka bir hadiste de Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

أَشَدُّ النَّاسِ عَذَابًا يَوْمَ القِيَامَةِ مَنْ يَرَى أَنَّ فِيهِ خَيْرًا و لَاخَيْرَ فِيهِ

“Kıyâmet günü azâbı en şiddetli olanlar, kendilerinde hayır olmadığı halde kendilerini hayırlı insanmış gibi gösterenlerdir.”

Ali b. Ebî Talib (r.a) şöyle demiştir:

لا تَعْمَلْ شَيْئًا مِنَ الخَيْرِ رِيَاءً و لا تَتْرُكْهُ حَيَاءً

“Hayırlı işlerden hiçbirini riyâ olarak yapma; çekingenlik gösterip de hiçbir hayırlı işi de terk etme!”

Bazı âlimler şöyle demişlerdir:

“Allah’ın rızasının murat edilmediği her iyi işin illeti riyâ pisliği; bunun semeresi de kötü bir cezadır.”

Bazen de riyâ kişiyi insanların nezdinde maskara yapar. Bir defasında Tahir b. Hüseyin[169] Ebû Abdullah Mervezi’ye: ‘Ey Abdullah! Kaç yıldır Irak’tasın’ dedi. O da: ‘Yirmi yıldır Irak’tayım ve otuz yıldır da oruç tutmaktayım’ dedi. Bunun üzerine Tahir: “Ey Abdullah ben sana ne sordum sen bana ne cevap verdin!” diyerek onunla alay etmiştir.

Esmai’nin naklettiğine göre bir bedevi namazını uzata uzata kılmış. Yanında bulunan kişiler: ‘Ne kadar da güzel namaz kılıyor’ deyince bu bedevi: ‘Ben aynı zamanda da oruçluyum’ demiş. Bunun üzerine orada bulunan başka bir bedevi de şu şiiri okumuş:

صَلّى فَأَعْجَبَنِي فَصَامَ فَرَابَنِي نح الْقَلُوص عَنِ الْمُصَلِّي الصَّائِمِ

Namazı hayrete, orucu şüpheye düşürdü beni
Böyle riyâkâr namaz kılıp oruç tutandan çevir devenin başını

Şuna bak ki riyâ, çirkinliği ile beraber bir de sahibinin hafif meşrep bir tip olduğunu nasıl da ele veriyor! Nice insan vardır ki riyâsının ortaya çıkması nefsini küçük düşürmesine rağmen, bu riyâ onu mutlu edebiliyor!

Bir gün zâhidlerden biri padişahın kapısında bekleyen birini gördü. Bu kişinin alnı secde izinden dolayı nasır bağlamıştı. O zâhid, bu kişiye: ‘Yüzünde böyle bir servet varken sultanın kapısında ne işin var?’ dedi. O kişi: ‘Evet ama bu servet padişahın sikkesini taşımayan bir servettir’ dedi. İşte bu gibi cevaplar kusurlu olmasına rağmen lafın altında kalmak istemeyen kişilerin söyledikleri hoyratça ifadelerdir. Eşas bir gün mescitte namazı çok uzatmadan kıldırmıştı. Mescitte bulunan bazı kişiler: ‘Namazı hafif kıldırdın’ deyince o da: ‘En azından riyâ karışmadı’ cevabını vermişti. Böylece Eşas onların riyâdan uzak durarak insanların ayıplamalarından kurtulmuş oldu. Eğer Eşas bu cevabı vermemiş olsaydı, onların itiraz ve kınamalarına maruz kalacaktı.

Ebû Umâme bir mescitteyken adamın biri namaz kılıyor ve ağlıyordu. Onun bu hâli karşısında Ebû Umâme şöyle dedi: “Keşke evinde namaz kılarken de böyle olsaydın.” O bunu demekle o kişinin insanlar içinde ağlayarak namaz kılmasını hoş görmedi ve onu riyâ yapmakla itham etti. Belki de o adamın kalbinde riyâ yoktu. O adam için bile durum böyleyken,

hâl ve hareketlerinin çoğu riyâ olan ve riyâsı ile şöhret bulan günahkâr kişinin durumu nice olur? Bir kokunun cinsi ne olursa, rüzgâr estiğinde o kokunun kendisini taşır. Bu nedenle Abdullah b. Mübarek şöyle demiştir:

“En fazîletli zühd, o zühdü gizlemektir. Nice fazîlet sahibi insan, kalplerinde riyâya karşı bir meyil hissettiklerinde, işlemiş oldukları amelleri terk ederek riyâ perdesini yırtmak için gayret göstermişlerdi.”

Rivâyet edilir ki Ömer b. Hattab (r.a) bir gün minberde iken yellendiğini hissedince şöyle dedi:

“Ben şu ân Allah’ın huzurunda sizden korkmakla, sizin huzurunuzda Allah’tan korkmak arasında bulunuyorum. Ancak ben sizin aranızdayken Allah’tan korkmayı tercih ettim. Şunu bilin ki ben yellendim ve bunun için şimdi minberden iniyorum.”

Ömer (r.a) bunu yapmakla nefsinin vesvesesini def etti ki aynı durumla karşılaşması hâlinde nefsiyle tekrar çekişmeye girmesin.

Ömer b. Abdulaziz, Muhammed b. Ka’b el-Kurayzi’ye: ‘Bana nasihat et!’ dedi. O da: ‘Nefsimin sana vaiz olmasına razı olamam. Çünkü ben bazen fakir ve zenginlerden oluşan bir mecliste oturuyorum; fakiri ihmal edip zenginler için yer açıyorum. Oysa bir amel işlendiğinde gaye sadece Allah rızası olmalıdır. Ben de bunu yapamadığım için öğüt vermekten affımı istirham ederim’ demişti.

Rivâyet edilir ki bir kavim yola çıkmış ancak yolu şaşırmışlardı. Bir rahibe rastlamışlar ve o rahibe: ‘Yolumuzu kaybettik; nasıl bulabiliriz?’ demişlerdi. O rahip de eliyle göğü göstererek: ‘İşte yol’ cevabını vermişti.

b) Mükellef kişi fazla ibâdet ederek zâhidler ve sâlihlerle beraber olmak ister. Bu mükellefi böyle davranmaya sevk eden sâlih ve hayırlı insanların meclislerine devam etme arzusu ve sürekli örnek alınan takvâ sahibi insanlarla görüşme isteğidir.

Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

المَرْءعَلَى دِينِ خَلِيلِهِ فَلْيَنْظُرْ اَحَدُكُم مَنْ يُخَالِل

“Kişi arkadaşının dini üzerinedir. Bu nedenle kimle arkadaşlık ettiğine iyi baksın!”[170]

Kişi sâlih zâtların meclislerinde bulunup da onlarla sohbet ettikçe, nefsinde onların yolunda gitme düşüncesi hâsıl olur; hâl ve hareketlerinin de onlar gibi olmasını ister, hayırlı işlerde onlardan geri kalmayı hoş görmez. Bu rekabet düşüncesi onu, sâlih insanlarla aynı seviyede bulunma

fikrine sevk eder. Böyle düşünerek daha fazla ibâdet etmek ve daha çok sâlih amel işlemek ister. Böyle bir düşünce onun mutluluğuna sebep olur. Araplar şöyle der:

“Rekabet hissi olmasaydı insanlar helâk olurdu.” Evet, insanlar birbirlerine bakıp da hayırlı işlerde birbirlerine uymasaydı helâk olup giderlerdi. Bu nedenle bazı belağat ehli şöyle demiştir:

“Seçimlerin en hayırlısı iyi insanların sohbetini seçmek; en şerlisi de kötü insanların sohbetini seçmektir.”

Bu söz gerçekten de doğrudur. Çünkü ahlâkın kazanılmasında insanın arkadaşlarının büyük bir tesiri vardır. Kişi iyi insanlarla arkadaşlık ederse iyi olur; kötü insanlarla arkadaşlık ederse ahlâkı bozuk olur. Şair şöyle demiştir:

إِذَا أَثْقَلَ الأَعْنَاقَ حَمْلُ المَغَارِمِ
لَقَدْ هَاجَ الفَرَاغُ عَليك شُغْلًا

وَيَشْرُفُ فِي الدُّنْيَا بِفَضْلِ صَلاحِهِ
وَيُحْفَظُ بَعْدَ الْمَوْتِ فِي الأَهْلِ وَ الْوَلَد

Gördüm ki kişinin sâlih olması ailesini de sâlih yapıyor
Bozuk olursa kişi ailesini de bozuyor

Sâlihler fazîletleriyle görür dünyada saygı
Öldükten sonra da âilesi ve çocuklarınca hayırla yâd edilir adı

Bazı edep ehli bana Ebubekir Havarzimi’ye ait olan şu şiiirleri okudu:

قَلِيلُ الْعِلْمِ خَيْرٌ مِنْ كَثِيرِ الْعِبَادَةِ
كَمْ صَالِحٍ بِفَسَاد آخر يَفْسُدُ

عَدْوَى البَلِيدِ الى الجليد سَرِيعَةٌ
الجمرُ يُوضَعُ فِي الرَّمَادِ فَيخْمُدُ

Davranışları tembelse etme o kişiyle sohbet
Nice sâlihler kötü insanlarla dostluktan dolayı olmuştur ifsat

Tembel hayvanın huyu sirâyet eder hemen diğer hayvana
Ateş bile söner kül içine konulsa

c) Mükellef kişinin fazla ibâdeti daha çok sevap kazanmak ve bununla Allah'a yaklaşmak niyetiyle içinden gelerek yapmasıdır. Bu durum ise kişinin dindeki samimiyetine ve îmânın sıhhatine delalet eden tertemiz bir nefsin yoğun istek ile rağbetinin neticeleridir. Bu hâl amel işleyen kişilerde bulunan ahvâlin en fazîletlisi ve ibâdet edenlerin en yüce derecesidir.

Denilmiştir ki insanlar hayırlı ameller işleme yönünden dört kısma ayrılır:

1) İçinden gelerek yapanlar.

2) Başkalarına uyarak yapanlar.

3) İnsanlara kendini beğendirmek için ibâdeti terk edenler.

4) Mahrum bırakıldığı için ibâdeti terk edenlerdir.

İçinden gelerek yapan kişiler kerem sahibidir; başkalarına uyduğu için yapanlar hikmet ehlidir; başkalarına kendisini beğendirmek için ibâdeti terk edenler alçaktır; engellendiği için (mahrum bırkılan) terk eden kişi de şaki (bedbaht) kişidir.

İbâdeti fazla yapmayan kişinin iki hâli vardır.

a) Mükellef orta yolu tutar ve böylece ibâdetlerde istikrarlı olmaya muktedir olur. İki hâlin en fazîletlisi ve en yücesi budur. Selef-i sâlihinin fazîlet sahibi zâtları bu hâl içinde yaşadılar. Sonraki fazîlet sahibi insanlar da onların yolundan gittiler.

Âişe (r.a) Peygamber'in (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivâyet eder:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ، اكْلَفُوا مِنَ الأَعْمَالِ مَا تُطِيقُونَ، فَإِنَّ اللهَ لا يَمَلُّ مِنَ الثَّوَابِ
حَتَّى تَمَلُّوا مِنَ الْعَمَلِ وَخَيْرُ الأَعْمَالِ مَا ديم عَلَيْهِ

"Ey insanlar! Gücünüzün yettiği kadar amel işleyin. Siz amel işlemekten bıkmayınca kadar Allah (c.c) sevap vermekten bıkmaz. Amellerin en hayırlısı devamlı olanıdır."[171]

Araplar şöyle derler: "Çalışırken mutedil ve istikrarlı ol! Sonunda meydanın birincisi sen olursun!"

Bir kimse samimi niyetle Allah'tan mükâfaat beklerse o kişinin saadeti sadece Allah'a itaatte olur. Abdullah b. Mübarek der ki: "Ben rahibin birine: 'Sizin bayramınız hangi gündür?' diye sorduğumda o rahip: 'İsyan etmediğim her gün benim bayramımdır' cevabını verdi."

Bu söze dikkat et! Bu sözden kastedilen itaat değilse bile itaati sevme bağlamında söylenmiş ne güzel bir sözdür! Bu söz kişinin gücünü itaate harcamasına ne kadar da teşvik ediyor!

Zâhidlerden biri bir bayram günü paspal bir şekilde dışarı çıkmıştı. Ona: 'İnsanların süslendiği bu bayram gününde bu şekilde mi dışarı çıkıyorsun?' dendiğinde o: 'Allah'a karşı en güzel süslenme biçimi itaatle olur' dedi.

b) Mükellef ibâdet hususunda aşırıya kaçar ve bunu devamlı yapmaya güç getiremez noktaya vardırır. Bu tipler ibâdetlerde kusur işleyen tembel kişilere daha çok benzerler.

İbâdetlerde aşırıya gitmenin iki neticesi vardır. Aşırıya gitmek ya şer'î ibâdetlerin eda edilmesine mâni olur ve böylece o ibâdetler fazlalık değil noksanlık hâline dönüşmüş olur; ya da bu ziyade her ne kadar farzlara engel olmasa da sürekli olarak nâfilelerin yapılması biçimiyle kişide bıkkınlık oluşturur ve devamlılık inkıtaya uğrar. Hülasa olarak ibâdetlerde aşırıya kaçmak kısa ömürlü olur. Allah (c.c) katında istikrarlı olarak yapılan az ibâdet, kısa süreliğine yapılan çok amelden daha fazîletlidir. Çünkü muvakkaten yapılan çok amel bazen yapılıp bazen terk edilir ve kişi bunları terk ettiğinde oyun ve eğlenceye dalabilir. Ancak ibâdetleri az da olsa istikrarlı yapan kişinin zihni dinç, zikri de daimi olur. Ebû Sâlih'in Ebû Hüreyre'den (r.a) rivâyet ettiği hadiste Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ لِكُلِّ شَيْءٍ شِرَّةً وَلِكُلِّ شِرَّةٍ فَتْرَةً، فَإِنْ كَانَ صَاحِبُهَا سَدَّدَ وَقَارَبَ فَارْجُوهُ،
وَإِنْ أُشِيرَ إِلَيْهِ بِالْأَصَابِعِ فَلَا تَعُدُّوهُ

"Her amelin bir coşkulu dönemi, her coşkulu dönemin de bir gevşeme dönemi vardır. Eğer coşku sahibi, mutedil ve doğru hareket ederse ondan yana ümitli olun. Eğer aşırıya gitmesi nedeniyle parmakla gösteriliyorsa onu (bir şey zannedip) hesaba katmayın."[172]

Dünyanın Aldatıcılığından ve Geçiciliğinden Ders Almak

Ey hakikati arayan nefis! Allah ilmi sana hâkim, hakkı da sana öncü kılsın! Şunu bil ki dünyaya vâsıl olmak helâk edici belaları; dünyadan ayrılmak da can acıtıcı facialarını doğurur. Dünyayı elde etmek daimi olmazken, dünyadan ayrılmak kaçınılmazdır. Bu nedenle vuslat ânında

kendini ayrılığa alıştır ki vuslatın doğuracağı belalara da, ayrılığın getireceği musibetlere de maruz kalmayasın! Bu bahsettiklerimizden hiç şüphen olmasın! Onun için şöyle denmiştir:

"Kişi tükenip giden ömründen sürekli ödünç alıp harcar." İnsan ömrü ne kadar uzun gibi görünse de kısa; rahatlığı ne kadar fazla olsa da aslında yine de azdır. Ali b. Muhammed[173] şu beyitleri söylemiştir:

إِذَا كملت للمرء ستُّون حجَّة فلم يَحْظ بالستين إِلا بسدْسها
أَلم ترَ أَنَّ النّصف لِلَيْلٍ حاصلٍ وتذهب أيّام المقيل بخُمسها
وتأخذ ساعات الهموم بحصةٍ وساعات أوجاع تُميتُ بجِسها
فحاصلُ ما تبقى له سُدس عُمره إِذَا ما صدقت النّفْسُ عن حُكم حَدْسِها.

Varırsa kişinin altmışa yaşı
Elde kalmıştır ancak sadece altıda biri

Görmüyor musun yarısı gitmiştir zaten geceye
Beşte biri ise gider kayluleye[174]

Bu ömrün birazı geçer hüzün ve acıyla
Birazı da başa gelen hastalıklarla

Geriye kalır ancak sadece altıda biri
Hesabı doğru yaparsa nefsin, görür muhakkak bu gerçeği

Nefsi Dünyayı Terk Etmeye Alıştırmak

Nefsi dünyanın terkine alıştırmakta üç aşama vardır:

Birinci hâl: Dünya sevgisini kalbinden çıkartmandır. Çünkü dünya sevgisi seni âhiret işlerine yönelmekten alıkoyar; sen gayret ve çabanı âhiret işlerine çeviremezsin. Neticede bu sevgi senin âhiretteki nasibine engel olmuş olur. Dünyaya meyletmekten sakın ve dünya ile ilgili kendini güvende hissetme! Nitekim Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

مَنْ أَشْرَبَ حُبَّ الدُّنْيَا الْتَاطَ مِنْهَا بِثَلاثٍ: شَقَاءٍ لا يَنْفَدُ عَنَاؤُهُ، وَحِرْصٍ لا
أَفَادَتْ لَهُ الأَيَّامُ فِي كَرِّهَا عَقْلاً

“Dünya sevgisi bir kulun kalbine girerse üç meşakkat ona bulaşır. Ardı arkası gelmeyen zorluk ve meşakkatler, bitmek tükenmek bilmeyen hırslar, sonu olmayan emeller.”[175]

İsa b. Meryem (a.s) şöyle demiştir:

الدنيا لإبْليسَ مَزْرَعَةٌ و اهْلُها له حَرّاثٌ

“Dünya İblis’in tarlası, dünya ehli de onun ırgatlarıdır.”

Ali b. Ebî Talib (r.a) şöyle demiştir:

“Dünya yılan gibidir; dokunması yumuşak ama zehri öldürücüdür. Dünyanın hoşa giden taraflarından yüz çevir ki seninle arkadaşlığı az olsun! Dünyanın tasasını terk et! Çünkü sen de kesinlikle biliyorsun ki dünyadan bir gün ayrılacaksın. Dünyaya ne kadar gönül veriyorsan o kadar da ondan sakın! Dünya ehli ne zaman bir sevinç yaşasalar arkasından hemen bir keder gelir. Ne zaman bir rahatlık görseler ürkütücü bir durum gelip bu rahatlığı götürür.”

Bazı belağat ehli şöyle demiştir:

“Dünyanın lezzetleri, içene sefa vermez, sahibine baki kalmaz. Dünyanın imtihanı da fitnesi de bitmek bilmez. O senden yüz çevirmeden sen ondan yüz çevir. O seni satmadan sen onu sat! Dünyanın nimetleri sürekli değişken hâldedir. Elemi gider, lezzeti kalır.”

Bazı hikmet ehli de şöyle demiştir:

“Dünyaya bir kişinin kör kütük âşık olduğu gözle değil; sevmediği birinden ayrılan kişinin gözüyle bak!”

Bir şair şöyle demiştir:

شَهِدْتُ بِأَنَّ الله حَقًّا لِقَاءُهُ
وما خَيْرُ عِيشٍ لا يَكُونُ بِدَائِمِ

إِلّا إِحَاطَةَ مَنْقُوصٍ بِمَنْقُوصِ
رَأَيْتُ العَقْلَ لَمْ يَكُنْ إِنْتِهابَا

إِلّا إِحَاطَةَ مَنْقُوصٍ بِمَنْقُوصِ
منشاء عيشًا هنيئًا يستفيد بِهِ

Dünya rüyasıdır uyuyan kişinin
Olmaz lezzeti daimi olmayan şeyin

Düşün ki dün lezzeti tatmıştın
Bugün onu tükettin, kaldı mı rüya gören kişiden farkın?

Nice gafiller var ki gâfil değildir dünyadan
Nice uyuyan da uyumaz dünyaya olan sevdasından

Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

خِيَارُ شُبَّانِكم المُتَشَبِّهُون بِشُيوخِكم و شِرَارُ شُيُوخِكم المُتَشَبِّهُون بِشُبَّانِكم

“Şunlar Allah’ın nezdinde dünyanın ne kadar değersiz olduğunu gösteren alâmetlerindendir: Allah’a isyan dünyada olur; yine Allah’ın katındaki nimetlere ulaşmak da ancak dünyayı terk etmekle elde edilir.”

Süfyan-ı Sevri şöyle nakleder: “Hızır (a.s) Mûsâ’ya (a.s) şöyle dedi: ‘Ey Mûsâ! Dünyadan yüz çevir ve onu arkana at! O senin için ne bir yurt, ne de iskan edeceğin bir mekândır. Dünya kullar için sadece âhirete hazırlık yapılacak bir yer olarak yaratılmıştır.”

İsa b. Meryem (a.s) şöyle demiştir:

الدُّنْيَا قَنْطَرَةٌ، فَاعْبُرُوهَا وَلا تُعَمِّرُوهَا

“Dünya köprü gibidir; onu imar etmeye değil geçmeye bakın!”

Ali (r.a) dünyayı şöyle vasfetmiştir:

“Dünyanın evveli meşakkat, âhiri ise yok oluştur. Oranın helal kazancı hesap vermeyi gerektirir, haram kazancı ise azâba uğramayı… Orada sıhhatli olan emin, hasta olan pişman olur. Servet sahibi olanlar orada fitneye maruz kalır, fakir olanlar hüzün içinde olur. Dünya kendi peşinden koşan kişiden kaçar, kendisinden kaçanın peşine düşer; kendisine bakanı kör eder, kendisinden yüz çevirenin basiretini açar.”

Bazı belağat ehli şöyle demiştir:

“Dünya, kendine yönelene yönelir, sonra da o kişiden bir şeyden firar eden gibi firar eder. Dünya kişinin yanına zoraki varır; ancak terk ederken çabuk davranır. Dünyanın hayrı az, yaşamı kısadır. Dünya sahte yüzle gelir,

acı vererek de gider. Lezzetleri fâni, musibetleri ise daimidir. Sen zamanını ganimet, imkânlarını da fırsat bil! Nefsini yine nefsinin lehine kullan! Yarın için bugünden bir şeyler biriktir.”

Vehb b. Münebbih şöyle demiştir:

“Dünya ve âhiret iki kuma gibidir. Birini memnun edersen diğerini küstürürsün.”

Mervan’ın kâtibi olan Abdulhamid şöyle demiştir:

“Dünya bir han gibidir, biri gelir biri gider.”

Bazı hikmet ehli şöyle demiştir:

“Dünya ya bir musibet veya zail olan bir nimettir.”

Mensuru’l Hikem’de şöyle anlatılmıştır:

“Dünyanın kendisi zaten ne olduğuna delildir.”

Şair şöyle demiştir:

أَفادَتْ لَهُ الأَيّامُ في كَرِّها عَقْلاً
فَإنَّكَ مِنْها بَيْنَ نَاوٍ و عَامِرِ

إذَا أَبْقَتِ الدُّنْيا على المَرْءِ دِينَهُ
وصَبَابَةً لَيْسَ البَلاءُ بِوَاحِدِ

فَلَنْ تَعْدِلَ الدُّنْيا جَنَاحَ بَعُوضَةٍ
ولا وَزْنَ ذَرٍّ مِنْ جَنَاحِ لِطَائِرِ

إنَّ المُعَلِّمَ و الطَّبِيبَ كِلَاهما
و لا رَضِيَ الدُّنْيا جَزَاءً لِكَافِرِ

Faydalan günlerinden arifsen
Emirler ve yasaklar arasındayken sen

Dünya bıraktıysa kişiyi dini üzerine
Ne zararı var ki elden geçip gidene

Dünya değil sivrisineğin kanadına
Müsavi bile değildir kuşun kanadındaki bir toza

Dünya ne razı olur mü’mine ihsan etmeye
Ne de kâfire ceza vermeye

Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

الدُّنْيَا يوْمَانِ يَوْمُ فَرَحٍ و يَوْمُ هَمٍّ و كِلَاهُما زَائِلٌ عَنْكَ فدَعُوا ما يَزُولُ و
أَتْعِبُوا أَنْفُسَكُمْ فِي العَمَلِ لِمَا لا يَزُولُ

“Dünya iki gündür. Bir günü sevinç, ikinci günü üzüntüdür. İkisi de gelip geçicidir. O halde gelip geçici olanı bırakın da nefsinizi zail olmayan iş için yorun!”.

İsa b. Meryem (a.s) şöyle demiştir:

لا تُنَازِعُوا أَهْلَ الدُّنْيَا في دنياهم فُنَازِعُوكُمْ فِي دِينِكُمْ فلا دُنْيَاهم أَصَبتُم ولا
دِينَكُم أَبْقَيتُمْ

“Dünyalık için dünya ehliyle çekişmeyin! Eğer onlarla dünya için çekişirseniz onlar da sizle dininiz hakkında çekişir. Bu durumda siz ne onların dünyasını elde edersiniz ne de geride dininize ait bir şey bırakırsınız.”

Ali b. Ebî Talib (r.a) şöyle demiştir:

“Dünya hakkında zâhidler gibi konuşup da dünya heveslileri gibi amel işleyen kişilerden olmayın! Onlara dünyalık bir şey verilse doymazlar; dünyalık bir şeyden mahrum edilseler kanaat etmezler. Onlar verilen nimetlerin şükründen âciz kalırlar ve daha da fazlasını isterler. Onlar insanları nehyederler ama nehyettikleri şeyden kendileri uzak durmazlar. Yapmadıkları şeyleri emrederler, sâlihleri severler ama onlar gibi amel işlemezler. Fâsıklara kızarlar ancak kendileri de bizatihi o fâsıklardandır.”

Hasan-ı Basri (rah. aleyh) şöyle demiştir:

الدُّنْيَا كُلُّهَا غَمٌّ فما كان مِنْهَا مِنْ سُرُورٍ فهو رِبْحٌ

“Dünyanın tamamı üzüntü ve kederdir. Eğer arada sevinç bulunursa o kâr sayılır.”

Belağat ehli şöyle demiştir:

“Dünya, insanları çok değiştirir, hemen tanınmaz hâle sokar, hilesi de çoktur, cefası da eksik olmaz. En insan! Nefsani arzularının sebeplerini kalbinden söküp at! En uzun emelin, içinde bulunduğun gün olsun! Varsay ki sen işlediğin amellerin sevaplarını görüyorsun!”

Bazı hikmet ehli şöyle demiştir:

“Dünya, ya acı veren bir musibet ya da belâ getiren bir arzudur.”

Şair şöyle demiştir:

خَلِّ دنياك إنَّهَا يَعْقُبُ الخَيْرَ شَرُّها
هي أُمٌّ تَعُقُّ مِنْ نَسْلِهَا مَنْ يَبُرُّها
كُلُّ نَفْسٍ فَإنَّهَا تَبْتَغِي ما يَسُرُّهَا
و المَنَايا تَسُوقُهَا والأَمَانِي تَغُرُّهَا
فَإذَا اسْتَحْلَتِ الجنى أَعْقَبَ الحَلْوَ مُرُّهَا
يَسْتَوِي فِي ضَرِيحِهِ عَبْدُ أَرْضٍ و حُرُّهَا

Bırak gitsin dünyanı
Hayrını takip eder şerri

Dünya öyle bir anne gibidir ki
Azarlar evladından iyilik yapanı

Her nefis arar tabi
Kendini sevindiren şeyi

Oysa ölüm takip eder bir taraftan insanı
Bir taraftan da aldatır onu kendi kuruntuları

Ürünün semeresinden tat aldığında
Acılar gelir hemen bunun arkasında

Kabrine koyulunca kişi
Köle de, hür de olur müsavi

Nefsini bu vasfedilen hâllere alıştırırsan, karşılığında şu üç şeyi bedel olarak elde etmiş olursun.

1- Dünya sevgisini taşıyan kişilerin korktuklarından, güvensiz oluşlarından, rahatını kaybetme endişesi taşıyan ve dünyaya tutkuyla bağlı olanların yaşadıkları sıkıntılardan kurtulmuş olursun.

2- Dünyanın oyun ve eğlencelerine aldanmaktan ve dünyanın musibet ile felâketlerinden emin olursun. Çünkü oyuna dalan kişi aldanır; aldanan kişi ise zorluk ve sıkıntılar içinde perişan olup gider.

3- Dünyalık kazanmak için çekilecek olan o sıkıntı ve yorgunluklara bulaşmamış olursun. Çünkü bir kimse bir şeyi severse onun peşinden giderek onu arar; arayan kişi de sıkıntı ve meşakkatlerle karşılaşır. Neticede kişi dünyalık hususunda zafer elde ederse şâki olacak, kaybederse de pişman ve perişan olacaktır.

Peygamber'in (s.a.v) Kâb'a[176] şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

النَّاسُ غَادِيَانِ فَمُبْتَاعٌ نَفْسَهُ فَمُعْتِقُهَا، وَبَائِعٌ نَفْسَهُ فَمُوبِقُهَا

"Ey Kâb! İnsanlar iki kısımdır. Birisi nefsini satın almış ve âzâd etmiş; ikincisi ise nefsini satmış berbat etmiştir."[177]

İsa b. Meryem (a.s) şöyle demiştir:

العِلْمُ خَزَائِنُ و مِفْتاحُهُ المَسْئَلَةُ فاسْأَلُوا رَحِمَكُم اللهف إنَّما يُؤْجَرُ في العِلْمِ تُرْزَقُونَ فِيهَا إِلَّا بِالْعَمَلِ

"Siz dünya için çalışıyorsunuz, oysa çalışmasanız da dünyada (bir şekilde) rızıklandırılacaksınız. Âhiret için ise çalışmıyorsunuz, oysa âhirette çalışmayana bir şey verilmez."[178]

Bazı belağat ehli şöyle demiştir:

"Dünyanın aynı hâl üzerine kalmaması ve sürekli değişmesi onun bela ve musibetlerindendir. Bir tarafının ifsadını diğer tarafın ıslahı yapar; birinin üzüntüsünü diğerinin sevinci yapar. İşte dünyaya yönelmek tehlike, ona güvenmek de aldanıştır."

Bazı hikmet ehli şöyle demiştir:

"Dünya verdiğini alır, zaman hasetlik yapar ve üzerinden geçtiği her şeyi değiştirip atar. Yaşayan kişilerin de ihtiyaçlarının ardı arkası kesilmez."

Mazdek[179], arzuladığından daha fazla dünyalık elde edince şöyle demiştir:

"Eğer bu elde ettiklerim aldatıcı olmasaydı zevkli olurdu. Nimetler yok olup gitmeseydi mülk olurdu. Zenginlik tükenmeseydi ve sonu

zemmedilmek olmasaydı ihtişamlı olurdu; zenginlik kaybedilecek olmasaydı methu senâ edilirdi; zâyi olmasaydı yücelik olurdu. Güzelliğin sonu hüzün olmasaydı hoş olurdu. Yarın garanti altına alınsaydı bugünü güzel olurdu.”

Bazı hikmet ehli şöyle demiştir:

“Dünyaya rağbet eden de, dünyadan yüz çeviren de ona mâlik oldu. O ise ne kendisine rağbet edenleri baki bıraktı ne de zâhid olanların yakasını… Ebû’l Utahiyye şöyle demiştir:

هي الدَّارُ دَارُ الأَذَى و القَذَى و دَارُ الفَنَاءِ و دَارُ الغِيَر
فَلَوْ نِلْتَهَا بِحَذَافِيرِهَا لَمُتَّ و لَمْ تَقْضِ مِنْهَا الوَطَر
أَيا مَنْ يُؤَمِّلُ طُولَ الخُلُودِ و طُولُ الخُلُودِ عَلَيه ضَرَر
إِذَا ماكَبِرْتَ و بَانَ الشَّبَابُ فَلَا خَيْرَ فِي العِيشِ بَعْدَ الكِبَر

Dünya ezâ cefa yeridir
Fâni ve değişiklik yurdudur

Tamamını bile elde etsen
Gidersin buradan ihtiyacını gidermeden

Ey baki kalmak isteyen dünyada!
Uzun kalmak da zarardır burada

Gençlik gider de yaşlanırsan
Yaşamakta hayır kalmaz ihtiyarlığın ardından

Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

اللَّهمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ عِلْمٍ لا يَنْفَعُ و نَفْسٍ لا تَشْبَعُ و قَلْبٍ لا يَخْشَعُ و عينٍ لا تَدْمَعُ

“Allah’ım fayda vermeyen ilimden, doymak bilmeyen nefisten, korku bilmeyen kalpten ve yaşarmayan gözden Sana sığınırım.”[180]

Diğer bir hadis de şöyledir:

مَا يَنْتَظِرُ أَحَدُكُمْ إِلا غِنًى مُطْغِيًا، أَوْ فَقْرًا مُنْسِيًا، أَوْ مَرَضًا مُفْسِدًا، أَوْ هَرَمًا مُفَنِّدًا، أَوْ مَوْتًا مُجْهِزًا، أَوِ الدَّجَّالَ، وَالدَّجَّالُ شَرُّ غَائِبٍ يُنْتَظَرُ، أَوِ السَّاعَةَ،

وَالسّاعَةُ أَدْهَى وَأَمَرُّ

“Ey ümmetim! Siz, azdıracak zenginliği, bezdirecek fakirliği, sağlığınızı bozacak hastalığı, bunaklaştıran yaşlılığı ya da Deccal’i beklemektesiniz. Deccal beklenen en şerli şeydir. Ya da siz kıyâmeti beklemektesiniz ki o da en acı ve en ürkütücü musibettir.”[181]

Rivâyet edilir ki Allah (c.c) İsa’ya (a.s) şöyle vahyetmiştir:

“Ey İsa! Sen Bana kalbinden huşuyu, bedeninden huduyu[182], gözünden de yaşı hediye et ki, Ben de seni kendime yakın kılayım!”

İsa b. Meryem (a.s) şöyle demiştir:

إِنَّمَا زهد النَّاس في طَلَبِ العِلْمِ لِمَا يَرَوْنَ مِنْ قِلَّةِ انْتِفَاعِ منْ عَلِمَ بما عَلِمَ

“Allah (c.c) dünyaya şöyle vahyetmiştir: Kim Bana hizmet ederse sen de ona hizmet et! Kim de sana hizmet ederse sen de onu kendin için hizmetçi yap!”

Bazı belağat ehli şöyle demiştir:

“Dünyanın sana yönelmiş olması seni emin kılmasın! Çünkü senden yüz çevirmesi çok da uzun sürmeyecektir! Dünyanın servet ve devletine de güvenme! Çünkü o da elinden çıkıp gidecektir.”

Bazıları şöyle demiştir:

“Dünyada geçip gidenler hiç olmamış gibidir; gelecek olan şeyler de geçmiş gibi olacaktır.”

Zâhidin birine: ‘Dünyayı terk etmeye nefsini nasıl alıştırdın?’ diye sorduklarında o zâhid şu cevabı vermiş: ‘Kesin olarak ikna oldum ki; bu dünyadan beni zorla çıkartacaklar; zorla çıkartılmadan ben de kendi isteğimle çıkayım dedim.’

Hurka binti Numan adında bir kadına: ‘Niye ağlıyorsun?’ diye sorduklarında o: ‘Ailemin sevinç içinde olduğunu görüyorum; ancak biliyorum ki bir hânede neşe hâkim olursa günün birinde hüzün de hâkim olacaktır.”

İbn Semmak şöyle demiştir:

“Dünyaya meyledip tadını yudumlayan, âhirette dünyanın acılığını yudumlayacaktır.”

Kelile ve Dımne[183] sahibi şöyle demiştir:

“Dünyayı isteyen kişi deniz suyunu içen kişi gibidir. İçtikçe susuzluğu daha da artar.”

Ömer b. Abdulaziz şu beyiti okumuştur:

نَهَارُكَ يَا مَغْرُورُ سَهْوٌ وَغَفْلَةٌ وَلَيْلُكَ نَوْمٌ وَ الرَّدَى لَكَ لازِمُ
تُسَرُّ بِمَا يَبْلَى وَتَفْرَحُ بِالْمُنَى كَمَا اغْتَرَّ بِاللَّذَّاتِ فِي النَّوْمِ حَالِمُ

Ey mağrur kişi! Gündüzün tökezleme ve gaflet
Gecen ise uyku ve istirahatten ibaret!

Arzularınla neşeleniyor, fâni şeylerle seviniyorsun sen
Senin hâlin uykuda ihtilam olan gibidir dikkat edersen

Meşgul olduğun işler âhirette tiksindiğin şeyler olur
Hayvanlar da tıpkı senin gibi yaşıyor

Bir adam arkadaşına: ‘Allah sana hoşlanmadığın şeyleri hiç göstermesin!’ demiş. Bunu duyan başka biri de o kişiye: ‘Sanki sen arkadaşına ölmesi için beddua ettin! Çünkü arkadaşın dünyada yaşadığı müddetçe hep zorluk ve sıkıntılarla karşılaşacaktır.” demiş.

Ebû’l Utahiyye şu beyitleri okumuştur:

إِنَّ الزَّمَانَ و إن لا نَ لِأَهْلِهِ لَمُخَاشِنُ
خَطَوَاتُهُ المُتَحَرِّكَا تُ كَأَنَّهُنَّ سَوَاكِنُ

Zaman insana ne kadar yumuşak davransa da
Gösterecektir kabalık zamanı geldiğinde ona

Adımları hareketsiz görünse de zamanın
Hep hareketlidir aslında, değildir sakin

Nefsin riyazeti ile ilgili ikinci hâl de şudur: Dünyanın bahşettiklerini ve senin nail olduklarını, dünyanın senden tekrar alacağını nefsine kabul ettirmelisin. Elde etmek için kazandığın vebal ve elden çıktığı zaman düşeceğin perişanlık sana yük olarak kalacaktır. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

لا تَزُولُ قَدَمَا ابن آدم حتى يُسأَلَ عن ثلاث شَبَابِهِ فِيما أَبْلَاهُ و عُمُرِهِ فِيمَا
اَلتَّجْرِبَةُ مِرْآةُ العَقْلِ وَالغِرَّةُ ثَمَرَةُ الْجَهْلِ

“Âdemoğlu şu üç şeyden sorguya çekilmedikçe bir yere kıpırdayamaz:

1- Gençliğini nerede harcadığı,

2- Ömrünü nerede tükettiği,

3- Malını nereden kazanıp nereye harcadığı.”[184]

Rivâyete göre İsa (a.s): ‘Malın üç âfeti vardır’ buyurunca yanındakiler: ‘Onlar nedir ya Rûhullah?’ diye sordular. İsa (a.s):

‘Helalinden kazanmamak’ dedi. Yanındakiler:

‘Peki, helalinden kazanırsa?’ dediler. İsa (a.s) o zaman:

‘Hakkı olmayan yere harcar’ dedi. Yanındakiler:

‘Peki, olması gereken yerlere harcarsa?’ diye sorduklarında İsa (a.s) o zaman da:

‘Allah’a ibâdetten alıkoyar’ dedi.

Ebû Hazim bir gün Bişr b. Mervan’ın yanına girdi. Bişr:

‘Ey Ebû Hazim! İçinde bulunduğumuz durumdan kurtulmanın çaresi nedir?’ dedi. Ebû Hazim:

‘Elinde olana bakacaksın ve olması gereken yere harcayacaksın; olmayanı da haksız bir şekilde elde etmeyeceksin’ dedi. Bunun üzerine Bişr:

‘Ey Ebû Hazim! Buna kim güç getirebilir ki?’ dedi. Ebû Hazim:

‘İşte bundan dolayı cehennem insan ve cinlerle dolduruldu’ dedi.

Yahudiler İsa’yı (a.s) fakirlikten dolayı ayıplayınca İsa (a.s) şöyle dedi:

“Sizin belâlara uğramanız zenginlikten dolayı olmadı mı?”

Bir gün bir topluluk bir âbidin yanına gitti. Ancak oturabilecekleri bir şey bulamadılar. Bunun üzerine âbid: ‘Dünya eğlence yeri olsaydı, biz de bir ev döşeyerek eşya bulabilirdik’ dedi.

Zâhidlerden birine: ‘Bize nasihatte bulunmaz mısın?’ diye sorulunca o:

‘Neyi vasiyet edeyim? Bir şeyim yok ki. Ne kimseden alacağım var, ne de kimseye borcum var’ dedi.

Şu rahata bak ki insanlar nasıl da aceleyle rahatlığın peşinden koşuyorlar! Bir de selamet içinde görünmeye bak! İnsanlar ona nasıl gidiyor! Bu nedenle denmiştir ki: ‘ Asıl mülk fakirliktir. Fakirlik konusunda ne insanların birbiriyle çekişmesi var, ne de hesaba çekilme vardır.’

İsa’ya (a.s) niçin evlenmiyorsun?’ dendiği zaman o:

‘Biz âhirette çoğalıp zengin olmak isteriz’ demiştir. Ona: ‘Allah’a dua etsen de sana bir eşek verse!’ diye söylendiğinde o:

‘Ben Allah (c.c) katında bir eşeğe hizmetçi olmaktan daha değerliyim’ cevabını vermiştir.

Ebû Hazim’e: ‘Sahip olduğun mülkiyet nedir?’ diye sorulunca o:

‘İki şeye sahibim. Bunlardan biri Allah’tan razı oluşum; ikincisi de insanlardan müstağni oluşumdur’ demiştir. Bunun üzerine:

‘O zaman sen fakirsin’ denmiş, o da:

‘Benim dostum yerlerin, göklerin, ikisinin arasındakilerin ve yerin altında bulunanların sahibidir. Bu durumda ben nasıl fakir olabilirim ki?’ demiştir.

Bazı hikmet ehli şöyle demiştir:

“Nice gıpta edilen kişi vardır ki insanlar ona mutlu diye imrenmişler; ancak o kişi imrenildiği hususta hasta olmuştur. Yine nice hâline acınan hasta vardır ki o kişinin şifası kendisinde mevcut olan o hastalıktadır.’

Bazı edipler şöyle demiştir:

“İnsanlar parça parçadır ve her topluluk da yine parçalanacaktır.”

Bazı belağat ehli şöyle demiştir:

“Zühd, kişinin kalbindeki sağlam îmâna bağlıdır. Bu da kişinin dinî bakımdan nurunun sağlam olmasıyla mümkündür. Kimin îmânı sağlam olursa dünya malını değersiz görür. Kimin de dini kuvvetli olursa mükâfatını alacağına gönülden inanır. Bedeninin sağlıklı olması ve selamette olman seni aldatmasın! Ömür dediğin kısadır. Bedeninin sıhhatte olması da kalıcı değildir.”

Şair şöyle demiştir:

رُبَّ مَغْرُوسٍ يُعَاشُ بِهِ عَدِمَتْهُ عَيْنُ مُغْتَرِسِهِ

و كذَاكَ الدَّهْرُ مَأْتَمَهُ أَقْرَبُ الأَشْيَاءِ مِنْ عُرَسِه

Nice dikilen ağaç var ki ondan, başkaları faydalanır
O ağacı diken ise ondan mahrum kalır

Zamanın da böyledir işte hâli
Daha yakındır düğünden bir şeyin matemi

Bu anlattığımız şeylere karşı nefsini ikna edersen şu üç şeyi elde edersin:

1- Nefsine nasihat edersen o sana teslim olur. Nefsini kontrol edersen o sana güvenir. Nefsine hile yapan kişinin ise kendi aldanır. Nefsiyle

ilgilenmeyen ve ona alâka göstermeyen ise ahmaktır.

2- Sana ait olmayan şeyi değersiz görmen seni, onu talep ederek çekeceğin meşakkatten kurtarır ve sen onu kazanmak için karşılaşacağın belâlardan da emin olursun.

3- Malın ile ilgili fırsatı değerlendirmen, onu hak ettiği yere harcamanla ve hak edene vermenle mümkün olur. Bu şekilde yaparsan, mal sana vebal değil, azık olur.

Rivâyet edilir ki bir adam:

'Ya Rasûlallah! Ben ölümden hoşnut olamıyorum' deyince Peygamber (s.a.v):

'Senin malın var mı?' buyurdu. O kişi:

'Evet' dedi. Bunun üzerine Allah Rasûlü (s.a.v):

'Sen malını âhirete gönder! Mü'minin kalbi malının yanındadır' buyurdu.

Âişe (r.anha) şöyle anlatır:

"Bir koyun kesip etini tasadduk etmiştik. Ben: 'Ya Rasûlallah! Hepsini dağıttık, sadece bir butu kaldı' dedim. Peygamber (s.a.v) bunun üzerine: 'O but hariç hepsi kaldı' buyurdu."[185]

Rivâyet edilir ki Abdullah b. Ubeydullah b. Utbe b. Mesud, seksen bin dirheme ev satmıştı. Bazı insanlar ona:

'Bu maldan biraz da çocuklarına ayırsan?' deyince o:

'Ben bu malı tasadduk ederek Allah indinde kendim için azık yapacağım. Çocuklarıma da her şeyin rızkını veren Allah'ı bırakıyorum' dedi ve malını tasadduk etti.

Sehl b. Abdullah el-Mervezi çok sadaka verdiği için ayıplanmıştı. O bu durum karşısında şöyle demişti:

"Bir adam bir evden diğer bir eve göç ettiğinde hiç eski evinde bir şey bırakır mı?"

Süleyman b. Abdülmelik, Ebû Hazim'e:

'Biz neden ölümü sevmiyoruz?' diye sorunca Ebû Hazim:

'Çünkü siz dünyanızı imar, ukbanızı ise tahrip ediyorsunuz! Bu nedenle de mamur bir yerden harabe bir yere taşınmak size hoş gelmez.'

Abdullah b. Ömer'e (r.a): 'Zeyd, yüz bin dirhem miras bıraktı' denildiğinde o:

'Bakalım o dirhemler Zeyd'i bırakacaklar mı?' dedi.

Hasan-ı Basri (rah. aleyh) şöyle demiştir:

"Allah (c.c) hangi kula bir nimet vermişse, kulunu o nimetle imtihan etmiştir. Ancak Süleyman b. Davud istisnadır. Zira Allah (c.c) onun

hakkında şöyle buyurmuştur:

هٰذَا عَطَآؤُنَا فَامْنُنْ اَوْ اَمْسِكْ بِغَيْرِ حِسَابٍ

“İşte bu bizim bağışımızdır. ‘İster ver, ister (elinde) tut; hesapsızdır’ dedik.”[186]

Ebû Hazim şöyle demiştir:

“Bize verilenlerin şerrinden kurtulabilsek, bize verilmeyenlerin zararı olmaz.”

Selef-i sâlihinden bazı âlimler şöyle demişlerdir:

“Malınızın hepsini âhiret için önden gönderin ki hepsi sizin olmuş olsun! Arkada bıraktığınız takdirde o mallar sizin aleyhinize dönüşür.”

İbrahim b. Edhem şöyle demiştir:

“Dilenciler ne farklı insanlardır! Kapınızı çalarlar ve: ‘Yok mu âhiret için önden bir şey göndermek isteyen’ derler.

Said b. Müseyyeb[187] de şöyle demiştir: “Bir gün Sıla b. Uşeym[188] yanımdan geçti. (İlminden dolayı) Ayağa kalkmadan edemedim. Kendisine:

‘Ey Eba Sehba! Bana dua et, dedim. O da:

‘Allah (c.c) sana Daru’l Beka’yı sevdirsin. Nefislerin ancak sükûnet bulduğu yakîn mertebesini ihsan etsin! Zira dine dayanmak ancak yakîn mertebesi ile mümkün olur’ dedi.”

Abdülmelik b. Mervan’ın hastalığı ciddileşince, eliyle çamaşır sıkan bir gassalı gördü. Ona: ‘Keşke ben de günlük kazancıyla geçinen bir gassal olsaydım’ dedi. Bunu işiten Ebû Hazim ise şöyle dedi:

‘Zenginleri ölüm anlarında bize imrendirip de bizi onlara imrendirmeyen Allah’a (c.c) hamd olsun.’

Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur.

مِنَ التَّكَلُّفِ لما لا تُحْسِنُ كما نَعُوذُ بِكَ مِن العُجْبِ بما تُحْسِنُ و نَعُوذُ بِكَ

أَوْلَبِسْتَ فَأَبْلَيْتَ أَوْ تَصَدَّقْتَ فَأَمْضَيْتَ

“Âdemoğlu ‘Malım malım’ der. Ey Âdemoğlu! Yiyip de tükettiğin, giyip de eskittiğin veya sadaka verip de önceden gönderdiğinden başka senin malın var mıdır? (Çünkü geri kalan mirasçılarındır).”[189]

Halid b. Safvan şöyle demiştir:

“Bir gece uzanırken hayallere daldım. Yeşil denizlere ve kızıl altınlara sahip olduğumu hayal ettim. Anladım ki iki parça ekmek, iki bardak su ve iki kat elbise de bana kâfidir.

Müverrih el-Aceli şöyle demiştir:

“Ey insanoğlu! Rızkın sana her gün verildiği halde üzülüp duruyorsun; ancak ömrün kısalıyorken üzülmüyorsun! Sana yetecek kadar rızkın varken sen, seni azdıracak kadarını talep ediyorsun!”

Ebû Hazim şöyle demiştir:

“Krallarla benim aramda sadece bir gün fark vardır. Dün geçip gitti ve geçip gidenin lezzetini bulamazlar. Yarın için biz de, onlar da endişe içindeyiz. Geriye kaldı bugün… madem durum böyle, o zaman üzülecek ne kaldı ki?”

Selef-i sâlihinden bazı âlimler şöyle demiştir:

“Mahrum olduğun şey konusunda izzetli davranarak tok gönüllü ol! Zira o şey sana verilmiş olsaydı vebali olacaktı. Sen o nimetten mahrum edildiğin için sorumluluğun daha da azaldı.”

Bazı hikmet ehli şöyle demiştir:

“Dünyada nasibini terk eden, âhirette o nasiplere bol bir şekilde kavuşacaktır.”

Diğer bazıları ise şöyle demiştir:

“Dünyayı kazanmadan terk etmek, kazandıktan sonra terk etmekten daha kolaydır.”

Bir bilge insan da şöyle demiştir:

“Dünyayı talep etmen mecburiyet oranında olsun! Dünyaya bakışın ibret için olsun! Âhiret için çalışman ise süratli olsun!”

Başka bir bilge insan ise şöyle demiştir:

“Zâhid kişi elindeki bitmeyinceye kadar başka bir şeyin peşine düşmez.”

Başka bir bilge ise şöyle demiştir:

“Âhirete îmân etmiş kişi dünyaya karşı hırslı olmaz. Her kim âhirette ceza göreceğine yakînen inanmışsa, dünyayı âhirete tercih etmez.”

Bir diğer bilge de şöyle demiştir:

“Nefsini muhasebe eden kazanır. Nefsinden gâfil olan ise kaybeder.”

Ebû’l Utahiyye şu beyitleri okumuştur:

أَرَى الدُّنْيَا لِمَنْ هِيَ فِي يَدَيْهِ عَذَابًا كُلَّمَا كَثُرَتْ لَدَيْهِ
تُهِينُ الْمُكْرِمِينَ لَهَا بِصَغْرٍ وَتُكْرِمُ كُلَّ مَنْ هَانَتْ عَلَيْهِ
إِذَا اسْتَغْنَيْتَ عَنْ شَيْءٍ فَدَعْهُ وَخُذْ مَا كُنْتَ مُحْتَاجًا إِلَيْهِ

Görüyorum ki zengine dünyada
Azâb oluyor git gide malı arttıkça

Dünya rezil eder kendisine itibar gösterene
Saygı duyar kendine basitçe bakana

İhtiyacın olmadığı şeyi bırak sen
Muhtaç olduğun şeyi ara hemen

Esmai şöyle demiştir:

“Bir gün Harun Reşid’in yanına gittim. Baktım ki elinde bir kâğıt var ve kendisi hüngür hüngür ağlıyor. Beni görünce:

“Benim bu hâlimi görüyor musun?” dedi. Ben de:

“Evet ey mü’minlerin emiri!” dedim. O.

“Eğer dünya ile ilgili bir şey olmuş olsaydı böyle ağlamazdım” dedi ve elindeki kâğıdı bana fırlattı. O kâğıda baktığımda Ebû’l Utahiyye’nin şu şiiri yazılıydı:

هل أنت معتبر بمن خربت منه غداة قضى دساكره
وبمن أذل الدهر مصرعه فتبرأت منه عساكره
وبمن خلت منه أسرته وبمن خلت منه منابره
أين الملوك وأين جندهم صاروا مصيرا أنت صائره
يا مؤثر الدنيا بلذته والمستعد لمن يفاخره
نل ما بدا لك أن تنال من الدنيا فإن الموت آخره

İtibar mı ediyorsun dünyanın harap ettiğine?
O yerler arasında eğlence yerleri de vardır, meyhane de

Zamanın yere serip zelil kıldığı krallar da var onlar arasından
Askerleri bile yüzünü çevirmiş artık o kraldan

Saltanatı, o kralı terk etmiş
Minberleri âtıl olup üzerinden yeller esmiş

Hani o krallar? Nerede kaldı ihtişamları
Senin gideceğin yerdir onların da durakları

Lezzetlerinden dolayı dünyayı tercih eden kişi!
İftihar ederek boy gösterip gezen kişi

Dünyadan elde edebileceğin şeylere yapış
Muhakkak ki ölümdür geriye kalan en son iş

Bundan sonra Harun Reşid:

“Vallahi sanki bu şiirin muhatabı başkaları değil de benim” dedi ve çok geçmeden de vefat etti. Allah ona rahmet etsin.

Nefsi, dünyayı terk etmeye alıştırmanın üçüncü hâli de şudur:

“Ecelini nefsine izah etmelisin ve onu uzun emelin oluşturacağı gafletten uzaklaştırmalısın. Böylece emel sana kısa ömrünü uzun gösterip ölüm ve âhireti unutturmasın.”

Peygamber (s.a.v) bir hutbesinde şöyle buyurmuştur.

فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ اَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتّٰى اِذَا فَرِحُوا بِمَا
اللَّيْلَ و النَّهَارَ يَتَرَاكض البَرِيد يقَرِّبَان كُلَّ بَعِيدٍ ويَخْلِقَانِ كُلَّ جَدِيدٍ وفِي
ذلك عِبادَ اللهِ ما أَلْهَى عَن الشَّهَوَاتِ و رَغَّبَ في البَاقِيَات الصَّالِحَات

“Ey insanlar! Günler gelip geçiyor, ömür tükenip gidiyor, bedenler de çürüyor… Gece ve gündüz haber götüren ulaklar gibi koşuyor, uzakları yakınlaştırıyor, yenileri de eskitiyor...

Ey Allah’ın kulları! Tüm bunlarda şehevî arzuları def edecek ve kalıcı olan sâlih amelleri teşvik edecek pek çok husus vardır.”

Misar şöyle demiştir:

“Nice insanlar vardır ki güne başladığı hâlde bitirememiş, yarını beklediği hâlde ona ulaşamamıştır. Eğer ecelin ne kadar hızla geldiğini görseydiniz, uzun emelli olmaktan da, aldanış içinde bulunmaktan da nefret ederdiniz.”

Ensar’dan biri Peygamber’e (s.a.v): ‘İnsanların en akıllısı kimdir?’ diye sormuştu. Peygamber de (s.a.v) bu soruya şöyle cevap vermişti:

أَكْثَرَهُمْ ذِكْرًا لِلْمَوْتِ، وَأَشَدُّهُمُ اسْتِعْدَادًا لِلْمَوْتِ قَبْلَ نُزُولِ الْمَوْتِ، أُولَئِكَ
هُمُ الأَكْيَاسُ ذَهَبُوا بِشَرَفِ الدُّنْيَا وَكَرَامَةِ الآخِرَةِ

“Ölümü en çok hatırlayıp ona en çok hazırlık yapandır. İşte bunlar dünyanın şerefine de, âhiretin lütfuna da nail olmuş akıllı

kişilerdir.”[190]

İsa b. Meryem (a.s) şöyle demiştir:

كما تَنَامُونَ كذلك تَمُوتُونَ كما تَسْتَيقِظُون كذلك تُبعَثُون

“Uyuduğunuz gibi ölecek, uyandığınız gibi de dirileceksiniz.”

Ali b. Ebî Talib (r.a) şöyle demiştir:

يَا أَيّهَا النَّاسُ اتَّقُوا اللهَ الَّذِي إِنْ قُلْتُمْ سَمِعَ و إِنْ أَضْمَرْتُمْ عَلِمَ و بَادِرُوا
المَوْتَ الذِي إِنْ هَرَبْتُمْ أَدْرَكَكُمْ وإِنْ أَقَمْتُمْ أَخَذَكُمْ

“Ey insanlar, Allah’tan korkun! Çünkü bir şey söylediğinizde O işitir; bir şeyi gizlediğinizde O bunu da bilir. Ölüm için hazırlık yapın! Çünkü dursanız da, kaçsanız da ölüm sizi yakalayacaktır.”

A’lâ b. Müseyyeb şöyle demiştir:

“Ölümden önce ölüm kadar dehşetli bir şey yoktur. Ölümden sonra ise ölümden daha kolay bir şey yoktur.”

Bazı hikmet ehli şöyle demiştir:

“Geride kalanlar için ölmüş insanlarda pek çok ibretler vardır. Sonrakilerin öncekilerden alacağı pek çok dersler vardır. Said kişi hileye meyletmez, tamahkârlığa ise aldanmaz.”

Bazı sâlih zâtlar şöyle demiştir:

“Senin bekan için fânilik, fâniliğin için de bir beka vardır. O halde bâki olmayan fâni yerde, fâni olmayan beka yurdu için hazırlık yap!”

Bazı âlimler şöyle demişlerdir:

“Bu dünyada ölüm için tabip yokken hangi hayattan lezzet alınabilir ki?”

Bazı belağât ehli şöyle demiştir:

“Herkes ömrünü tamamlayacak ve eceline kavuşacak, sonra da amel defteri dürülecektir. O halde sen kendi nefsini yine nefsinden satın al! Bugününü düne kıyas et ve günahlardan kaçın! Ecelin tamam olmadan sevaplarını çoğalt!”

Mensuru’l Hikem’de şöyle denmiştir: “Felâketlerin üzerine gitmeyen, felâketlere maruz kalır!”

Ebû’l Utahiyye şu beyitleri yazmıştır:

ما للمَقَابِر لا تجي ... بُ إِذَا دَعَاهُنَّ الكَثِيبُ
حُفَرٌ مُسَقَّفَةٌ علي ... هِنَّ الجنادل والكَثِيبُ

لَيْسَ مِنْ أَخْلاقِ الْمُؤْمِنِ الْمَلَقُ إلا فِي طَلَبِ الْعِلْمِ

كَمْ مِنْ حَبِيبٍ لم تَكُنْ نَفسِي بِفُرْقَتِهِ تَطِيبُ

لا تَعْمَلْ شَيْئًا مِنَ الخَيْرِ رِيَاءً و لا تَتْرُكْهُ حَيَاءً

لِكُلِّ شَيْءٍ فَتْرَةٌ فَمَنْ كَانَتْ فَتْرَتُهُ الى العِلْمِ فقد نجا

Ne oluyor ki bu mezarlara?
Kederli insanlar çağırdıkları hâlde cevap vermez onlara?

Kabirler tavandır onlara
Kum ve taş hâline gelmiştir toprakla

Orada vardır bebek ve çocuklar
Yine vardır orada gençler ve yaşlılar

Vardır orada nice dostlarım ve ahbaplarım
Hasretine dayanamadığım arkadaşlarım

Bazıları işte oraya bıraktım
Onlardı benim hakiki olan dostlarım

Teselliyi buldum ancak
Ahdimdir benim yakında onlarla buluşmak ve onlara kavuşmak

Peygamber (s.a.v) bir gün vaaz ederken adamın birine şöyle dedi:

أَقِلَّ مِنَ الدَّيْنِ تَعِشْ حُرًّا، وَأَقِلَّ مِنَ الذُّنُوبِ يَهُنْ عَلَيْكَ الْمَوْتُ، وَانْظُرْ فِي

أَيِّ نِصَابٍ تَضَعُ وَلَدَكَ فَإِنَّ الْعِرْقَ دَسَّاسٌ

“Dünyalığını azalt ki hür olasın! Günahlarını azalt ki ölüm sana kolay gelsin! Çocuk sahibi olmak için soyu sopu temiz olan kadını seç! Çünkü soy damarı hilekârdır (Çocuğu kendisine çektirir).”[191]

Harun Reşid, İbn Semmak’a:‘Bana kısa olacak bir şekilde öğüt ver’ dedi. İbn Semmak da şöyle dedi:

“Sen ölümü tadan ilk halîfe (gibi) olacaksın (böyle düşün)!”

Bir Arabî, küçük çocuğu vefat etmiş bir babanın taziyesine gittiğinde şöyle demişti:

“Allah’a hamd olsun ki o çocuğu bizim içinde bulunduğumuz kederlerden kurtardı ve onu, karşılaşacak olduğu tehlikelerden muhafaza etti.”

Selef-i sâlihinden bazı âlimler şöyle demiştir.

“Bir kimse âhiret için çalışırsa hem dünyayı hem de âhireti kazanır. Ancak kim de dünyayı tercih ederse, hem dünyayı hem de âhireti kaybeder.”

Bazı sâlih zâtlar şöyle demiştir:

“Ecelin gelmemiş olmasını ve amel işleyebilme imkânına sahip olmanı ganimet bil! Amel işleme konusunda bazı mazeret ve bahaneleri ileri sürmekten de vazgeç! Çünkü ecelin süresi dar, nefesin sayılı ve ömrün de kısadır.”

Bazı hikmet ehli şöyle demiştir:

“Tabip engel olunması gereken bir şeyi önleyemiyorsa ve buna gücü yetmiyorsa, o tabip mazur görülür.”

Bazı belağat ehli şöyle demiştir:

“Göç eden kişinin ameli gibi amel işle! Ölüm çobanı seni zulüm edilmeyecek olan yere doğru sürüklüyor.”

Rivâyet edilir ki Ali b. Ebî Talib (r.a) Peygamber’in (s.a.v) vefatından sonra şu beyitleri okumuştu:

غر جهولا أمله　　يموت من جاء أجله
خَلِّ دنياك إنَّهَا　　يَعْقُبُ الخَيْرَ شَرُّها
وما بَقَاءُ آخِرٍ　　قَدْ غَابَ عَنْهُ أَوَّلُهُ
والمَرْءُ لا يَصحَبُهُ　　في القَبْرِ إلَّا عَمَلُهُ

Boş emelleri aldatır câhili
Ölüp gider oysa eceli gelen kişi

Ölüm gelip çattığı zaman
Fayda vermez kişiye yaptıkları hile o ân

Sonra kalan kişinin durumu ne olur ki?
Gelip gitmişken öncekileri

Kişinin arkadaşı olmaz o kabirde
Dosttur onun ameli sadece

Ebû’l Utahiyye şöyle demiştir:

لا تَأْمَنِ الْمَوْتَ فِي طَرْفٍ وَلا نَفَسٍ إِذَا تَسَتَّرْتَ بِالْحُجَّابِ وَالْحَرَسِ
وَاعْلَمْ بِأَنَّ سِهَامَ الْمَوْتِ قَاصِدَةٌ لِكُلِّ مُدَّرِعٍ مِنَّا وَمُتَّرِسِ
تَرْجُو النَّجَاةَ وَلَمْ تَسْلُكْ مَسَالِكَهَا إِنَّ السَّفِينَةَ لا تَجْرِي عَلَى الْيَبَسِ

Hiçbir ân ve nefeste emin olma ölümden
Korunsan da bekçiler ve kapıcılar zaviyesinden

Bil ki ölüm oku bulur kendi hedefini
Zırhlı ve kalkanla da korusa o kişi kendini

Kurtuluş istersin ancak yürümezsin kurtuluş yolunda
Hiç gördün mü geminin yüzdüğünü karada

Bu anlattıklarımızla ilgili meseleleri nefsine alıştırırsan şu üç haslet hâsıl olur:

1- Seni helâk edecek uzun emelden ve sana eziyet edecek ütopik arzulardan sıyrılırsın. Çünkü uzun emelli olmak aldatıcı, ütopik arzular da zarar vericidir..

2- Âhiret ameli için uyanır ve ömrünü hayırlı işlerde harcayarak değerlendirirsin. Emelini kısa tutan ve ecelinin yaklaştığını düşünen kişinin ameli de güzel olur.

3- Kaçınılması ve çare bulunulması mümkün olmayan ölüm senin gözünde ehven görünür. Çünkü bir şeyin gerçekleşmesine yavaş yavaş hazırlık yapılırsa o işin gelişi esnasında bunu kabullenmek daha basit ve kolay olur. Peygamber’in (s.a.v) Ebû Zer’e (r.a) şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir:

نَبِّهْ بِالتَّفَكُّرِ قَلْبَكَ و جَافِ عَنِ النَّوْمِ جَنْبَكَ واتَّقِ اللهَ رَبَّكَ

“Kalbini tefekkürle dinç tut; uykuyu kendinden uzaklaştır ve Allah’tan (c.c) kork!”

Ömer b. Hattab (r.a) Ebû Zer’e (r.a): ‘Bana öğüt ver’ deyince o: ‘Kifâyet edecek kadar rızka razı ol! Dünyada oruçlu ol ki öldüğünde iftar edesin!’ dedi.

Ömer b. Abdulaziz şöyle demiştir:

“İçinde şüphe bulunmayan hiçbir yakînî îmân görmedim ki, bizim sahip olduğumuz gibi içinde yakîn bulunmayan şüpheli îmâna benzemesin! Eğer biz îmânla alâkalı hususları ikrar ediyor da böyle davranıyorsak biz ahmak insanlarız; yok eğer îmânla ilgili meseleleri inkâr ediyorsak, bu durumda biz zaten helâk olmuşuz.”

Hasan-ı Basri (rah. aleyh) şöyle demiştir:

“Gündüz senin misafirindir, onu iyi karşıla! Eğer onu iyi karşılarsan geçip gittiğinde senden övgüyle bahseder. Eğer ona kötü davranırsan bu defa seni yererek geçip gider. Gecenin durumu da aynen gündüz gibidir.”

Cahız, ‘Kitabu’l Beyan ve’t Tebyin’ adlı kitabında şöyle demiştir:

“Bir taşın üzerinde şöyle bir yazı vardı: ‘Ey Âdemoğlu! Eğer ömrünün ne kadar az kaldığını bilmiş olsaydın emelini uzun tutmayı bırakır, amelini çoğaltmaya çalışır, hile ve hırstan vazgeçerdin. Yarın senin ayağın kaydığında (sıratta), ailen ve akrabaların seni bıraktığında, arkadaş ve dostların terk ettiğinde pişmanlık duyacaksın!”

Bişr b. Mansur ölüm döşeğindeyken gülümsemişti. Ona: ‘Ölümü gülümseyerek mi karşılıyorsun?’ diye sorduklarında o: ‘Vuslatını ve rahmetini umduğum Halık’ıma gitmekle şerlerinden korktuğum ve aralarında bulunduğum mahlûku bir mi tutuyorsunuz?’ demişti.

Ebubekir Sıddık (r.a) vefat etmeden önceki son hastalığında yanındakiler: ‘Bir tabip çağırsan?’ demişlerdi. O da: ‘Tabip beni gördü’ dedi. Yanındakiler: ‘Peki ne dedi?’ diye sordular. O: ‘Ben istediğimi yaparım’ dedi.

Rebi b. Haysem hastalandığında kendisine: ‘Tabip çağıralım mı?’ diye sorduklarında o şöyle dedi: ‘Ben de bunu istedim. Ancak Âd, Semûd, Ashâbu’r Res ve önceki nesilleri hatırladım. Farkına vardım ki onlarda da ilaç ve doktorlar vardı ancak kimse ölümden kaçamadı.”

Enuşirvan’a: ‘Dünya hayatı ne zaman lezzetli olur?’ diye sorduklarında o:

“Kişi hayatında yapmak istediklerini yapılmış olarak bulduğu zaman” cevabını vermişti.

Bazı hikmet ehli şöyle demiştir:

“Ölümü hatırlayan arzularını unutur.”

Bazı edipler de şöyle demişlerdir:

“Ölümü soruyorsan o, havada süzülen kuş tüyü gibidir.”

Bazı belağat ehli şöyle demiştir:

“Emel, ecelin perdesidir.”

Bazı edipler Hz. Ali’ye (r.a) ait olduğu söylenen şu şiiri okumuşlardır:

حُفَرٌ مُسَقَّفَةٌ علي هِنَّ الجنادل والكَثِيبُ
ولكنْ إذا مُتْنَا بُعِثْنا ونُسأل بعد ذا عن كلّ شيّ

Ölümden sonra bırakılsaydık eğer kendi halimize
Ölüm rahat olurdu elbette herkese

Oysa biz öldükten sonra diriltileceğiz
Yaptıklarımızla ilgili tek tek hesaba çekileceğiz

Bir şair de şöyle demiştir:

أَلَا إنَّما الدُّنيَا مَقِيلٌ لِرَاكِبٍ قَضَى وَطَرًا مِنْ مَنْزِلٍ ثُمَّ هجروا
فَرَاحَ و لا يَدْرِي عَلَامَ قُدُومه أَلَا كُلُّ ما قَدَّمْتَ يَبْقَى مُوَقَّرَا

Bil ki dünya, bir binitlinin kaylule uykusudur
Bu kişi ihtiyacını giderip çekip giden yolcudur

Gider ama nereye gittiğini de bilmez
Her yaptığın yanında kalır, zâyi olup gitmez

Said b. Mesud’un rivâyetine göre Ebû’d Derda: ‘Yâ Rasûlallah! Bana öğüt verir misin?’ dedi. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu:

اكسِبْ طَيِّبًا واعْمَلْ صَالِحًا و اسأَلِ الله تَعَالَى رِزْقَ يَوْمًا بِيَوْمٍ و اعْدُدْ نَفْسَكَ مِنَ المَوْتَى

“Helal kazan, sâlih amel işle, Allah’tan günlük rızık iste ve kendini ölülerden say!”

Rebi b. Haysem dostlarından birine şöyle yazmıştı:

“Âhiret azığını şimdiden gönder! Dünyalığı sırtından at ve nefsine nasihat et!”

Selef âlimler, şöyle demiştir.

“Dünyadan sakınan kimse dünyayı kazanır; dünyadan emin olan kimseyi ise dünya helâk eder.”

Muhammed b. Vasi bir topluluğun yanından geçerken kendisine: ‘Bunlar zâhid insanlardır’ dendiğinde o: ‘Dünyanın değeri nedir ki onu terk eden zâhid diye anılsın?’ demiştir.

Bazı hikmet ehli şöyle demiştir:

“Bahtiyar kişi dününden ibret alan, nefsi için âhirete hazırlık yapan kişidir. Bedbaht kişi ise başkası için mal toplayıp da kendi nefsine cimri davranan kişidir.”

Bazı belağat ehli şöyle demiştir:

“Bedenin sağlıklı olsa da, rahat ve müreffeh bir hayat yaşasan da vasiyetin yanında olmadan yatma! Çünkü zaman haindir ve olacak şey de olacaktır.”

Bir şair şöyle demiştir:

مَنْ كَان يَعْلَمُ أَنَّ المَوْتَ مُدْرِكُهُ والقَبْرَ مَسْكَنُهُ و البَعْثَ مَخْرَجُهُ

و أَنَّهُ بَيْنَ جَنَّاتٍ سَتُبْهِجُهُ يَوْمَ القِيَامَةِ أَوْ نَارٍ سَتُنْضِجُهُ

فَكُلُّ شَيْءٍ سِوَى التَّقْوَى بِهِ سَمِجٌ وما أَقَامَ عَلَيْهِ مِنْهُ أَسْمَجُهُ

مَنْ كَان يَعْلَمُ أَنَّ المَوْتَ مُدْرِكُهُ والقَبْرَ مَسْكَنُهُ و البَعْثَ مَخْرَجُهُ

Bir kimse bilirse ölüm kendisine varacak
Kabir, evi olacak ve oradan da mahşere çıkacak

Gideceği yer ya neşe yurdu cennet olacak
Ya da cehennem olup cayır cayır yanacak

İşte takvâdan başka her şey çirkin gelir kişiye
Farklı yaşarsa içinde olduğu hâl her şeyden çirkin gelir kendine

Görüyorum dünyayı vatan edinenleri
Sanki ölüm rahatsız etmeyecekmiş hiç kendilerini

Câfer b. Muhammed’in Câbir b. Abdullah’tan (r.a) rivâyetine göre Peygamber (s.a.v) bir hutbesinde şöyle buyurmuştur:

إِنَّ لَكُمْ مَعَالِمَ فَانْتَهُوا إِلَى مَعَالِمِكُمْ، وَإِنَّ لَكُمْ نِهَايَةً فَانْتَهُوا إِلَى نِهَايَتِكُمْ،

مَا الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ وَأُمُّهُ صِدِّيقَةٌ كَانَا

قَدْ بَقِيَ لا يَدْرِي مَا اللهُ قَاضٍ فِيهِ، فَلْيَأْخُذِ الْعَبْدُ مِنْ نَفْسِهِ لِنَفْسِهِ، وَمِنْ دُنْيَاهُ لآخِرَتِهِ، وَمِنَ الشَّبِيبَةِ قَبْلَ الْكِبَرِ، وَمِنَ الْحَيَاةِ قَبْلَ الْمَمَاتِ، فَوَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ مَا بَعْدَ الْمَوْتِ مِنْ مُسْتَعْتَبٍ، وَمَا بَعْدَ الدُّنْيَا مِنْ دَارٍ، إِلا الْجَنَّةَ وَالنَّارَ

“Ey insanlar! Sizin için bir son vardır ve siz de o sona doğru yürüyün! Yine sizin için bazı işaretler vardır ve siz de o işaretlere doğru ilerleyin!

Mü’min iki korku içinde bulunur: Birisi geçmişte yaptıklarından dolayı Allah’ın kendisine nasıl muamele yapacağını bilmemesinden kaynaklanan korku; ikincisi ise gelecekte Allah’ın kendi hakkında ne takdir ettiğini bilmemesinden kaynaklanan korkudur. Durum böyleyken kişi nefsi için yine nefsinden; âhireti için de dünyasından faydalanarak azık hazırlasın, ölümden önce de hayatın kıymetini bilsin! Dünya sizin için yaratıldı; siz de âhiret için yaratıldınız. Nefsimi kudreti elinde bulunduran Allah’a yemin olsun ki ölümden sonra mazeretler kabul edilmez. Dünyadan sonraki karargâh ya cennet ya da cehennem olacaktır.”

Hasan-ı Basri (rah. aleyh) şöyle demiştir:

“Dün gelip geçti; bugün amel zamanı; yarın da emel (ümit) zamanıdır.”

Ebû’l Utahiyye bu mânâyı alıp şu mısralara dökmüştür:

فَكُلُّ شَيْءٍ سِوَى التَّقْوَى بِهِ سَمِجٌ وما أَقَامَ عَلَيْهِ مِنْهُ أَسْمَجُهُ

لِلأَنْبِيَاءِ عَلَى الْعُلَمَاءِ فَضْلُ دَرَجَتَيْنِ وَلِلْعُلَمَاءِ عَلَى الشُّهَدَاءِ فَضْلُ دَرَجَةٍ

أَقْنِعِ النَّفْسَ بِالْكَفَافِ وَإِلا طَلَبَتْ مِنْكَ فَوْقَ مَا يَكْفِيهَا

Geçmiş ve gelecekte yoktur tat alınacak lezzet
Senin uzun ömrün, içinde bulunduğun zamandan ibaret

Alıştır kifâyet miktarına nefsini
Aksi takdirde ister senden daha ziyadesini

Zâhidlerden birine: ‘Sen yaşlı ve hasta olmadığın halde neden âsâ ile yürüyorsun?’ diye sorulduğunda o: ‘Ben misafir olduğumu ve dünyanın da azık toplama yurdu olduğunu biliyorum. Malum, yolcunun âsâsı olduğunu bilirsiniz’ cevabını verdi.

Bir şair bu mânâyı alıp şöyle mısralara dökmüştür:

حَمَلْتُ العَصَا لا الضَّعْفُ أَوْجَبَ حَمْلَهَا عَلَيَّ ولا أَنِّي تَحَنَّيْتُ مِنْ كِبَرِ
ولاكِنَّنِي أَلْزَمْتُ نَفْسِي حَمْلَهَا لِأُعْلِمَهَا أَنِّي مُقِيمٌ على سَفَرِ

Aldıysam âsâyı elime, bu göstermez zayıflığımı
Ve de benim yaşlı olduğumu

Ben öğreteyim dedim nefsime taşımakla bunu
Yolculuğa hazırlanan bir mukim olduğumu

Bazı mutasavvıflar şöyle demişlerdir:
“Dünya bir saatten ibarettir; sen onu itaatle geçir.”
Zülkarneyn (a.s) şöyle demiştir:

رَتَعْنَا فِي الدُّنْيَا جَاهِلِينَ و عِشْنَا فِيهَا غَافِلِينَ و أُخْرِجْنَا مِنْهَا كَارِهِين

“Biz dünyada câhilce gezip eğlendik; gâfil olarak yaşadık; zorla da çıkartıldık.”
Abdulhamid şöyle demiştir:
“Kişi kısa bir ömrün esiridir.”
Nasihat olarak şöyle denmiştir:
“Cezadan korktuğu halde günahlardan kaçınmayana da şaşılır; sevabı ümit ettiği halde amel işlemeyene de…”
Bazı hikmet ehli şöyle demiştir:
“Kötü adam hayatta bile olsa ölüdür; iyi adam ise ölü bile olsa diridir.”
Selef-i sâlihinden bazıları şöyle demiştir:
“Dillerin vasfettiğinden, kalplerin bildiğinden ve kötü amellerden Allah’a sığınılmalıdır.”
Diğer bazıları ise şöyle demiştir:
“Gece ve gündüz senin için bir şeyler yapıyor; sen de onlar için bir şeyler yap!”
Bazı âlimlerin sözleri de şöyledir:
“Günler uçup gidiyorken siz âhiret için çalışın!”
“Ey Allah’ın kulları! Allah’ın azâbından sakının, sakının! Allah günahları örter ancak insanlar affedilmiş sanır; imhal (mühlet verir) eder ancak

insanlar ihmal etti sanır.”

“Günler sizin amel defterlerinizdir. Bu defterlerinizi güzel bir şekilde ciltleyip doldurun.”

Mensuru’l Hikem’de şöyle denmiştir:

“Genç yaşta da olsanız yaşlıların öğütlerine kulak verin.”

“Doğan her güneş size bir nasihat verir.”

Muhammed b. Beşir şöyle demiştir:

مَضَى أَمْسُكَ الْمَاضِي شَهِيدًا مُعَدَّلا وَأَعْقَبَهُ يَوْمٌ عَلَيْكَ جَدِيدُ

فَإِنْ كُنْتَ بِالأَمْسِ اقْتَرَفْتَ إِسَاءَةً فَثَنِّ بِإِحْسَانٍ وَأَنْتَ حَمِيدُ

وَلا تُرْجِ فِعْلَ الْخَيْرِ يَوْمًا إِلَى غَدٍ لَعَلَّ غَدًا يَأْتِي وَأَنْتَ فَقِيدُ

Sana âdil bir şâhit oldu dünün
Fiillerine de şâhit olur bugünün

Eğer dün günah işlediyse nefsin
Ardından iyilik yap ki övülesin

Hayırlı işlerini bırakma yarına
Belki yarın gelir ama sen olmazsın ortada

Ebû Hüreyre’nin (r.a) rivâyet ettiği hadiste Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

مَا رَأَيْتُ مِثْلَ النَّارِ نَامَ هَارِبُهَا، وَلَا مِثْلَ الْجَنَّةِ نَامَ طَالِبُهَا

“Cehennem gibisini görmedim; öyle ki insanlar ondan firar eder ancak (günahlardan kaçınmadan) yine de uyurlar. Cennet gibisini de görmedim; öyle ki onu talep edenler de (sâlih ameller işlememek sûretiyle) uyurlar.”[192]

İsa (a.s): **“Bilesiniz ki Allah’ın dostlarına korku yoktur; onlar üzülmeyeceklerdir de…”**[193] âyeti ile ilgili şöyle demiştir:

“İnsanların dünyanın zâhirine bakarken, onlar Allah dostları bâtınına bakıyordu; insanlar dünyanın hâlihazırdaki durumuna bakarken, onlar dünyanın âhirine bakıyordu. Onlar dünyanın kendi kalplerini

öldürmesinden korktukları için kendileri dünyalığı öldürmüşler; kendilerini terk edeceğini bildikleri dünyalığı onlar terk etmişlerdir.”

Ömer b. Hattab (r.a) şöyle demiştir:

“İnsanlardan iki kısım arayıcı vardır. Birisi dünyayı arar; siz dünyayı onun boynuna bırakın! Çünkü aradığını bulup da helâk olan nice insan olmuştur. İkincisi de âhireti arayandır. Âhireti arayan kişiyi görürseniz bu konuda onunla rekabet etmeye çalışın.”

Ebû’d Derda (r.a) Şam’a girdiğinde şöyle dedi:

“Ey Şam ahâlisi! Nasihat eden kardeşinize kulak verin!” Bunun üzerine Şam halkı onun etrafına toplandı. Ebû’d Derda onlara şöyle hitap etti:

“Ne oluyor ki ben sizin oturamayacağınız binaları yaptığınızı ve yiyemeyeceğiniz malları topladığınızı görüyorum? Sizden önceki insanlar yüksek binalar diktiler, uzun emel beslediler ve çok mal biriktirdiler. Ancak emelleri onları aldattı, topladıkları mal toz olup gitti ve evleri de mezara dönüştü.”

Ebû Hazim şöyle demiştir:

“Dünya nice kavimleri aldattı. Onlar dünyada hakkıyla iş yapmadılar. Derken ansızın ölüm geldi ve topladıkları malları kendileri hakkında medh-u sena etmeyen, kadir-kıymet bilmeyen kişilere kaldı. Daha sonra biz yaratıldık. O halde biz sevmediğimiz insanların fiillerini terk etmeli, imrendiğimiz insanların ahlâkını hayatımıza tatbik etmeliyiz.”

Zâhidin biri bir kralın kapısından geçerken şöyle dedi:

“Kapı yeni, ölüm bekçi, can vermek şiddetli, yolculuk ise uzundur.”

Bir zâhid de başına insanların toplandığı bir kişinin yanından geçerken: ‘Bu kalabalık da nedir?’ demiş; oradakiler de: ‘Biri bu fakirin cüppesini çalmış; bir diğer kişi ise kendi cüppesini çıkartıp bu fakire vermiş’ dediler. Bunun üzerine o zâhid şöyle demiştir: “Hamd, **‘Amelleriniz çeşit çeşittir’**[194] diyen Allah’a olsun” demiştir.

Bazı hikmet ehli şöyle demiştir:

Haşir ve hesaba îmân edip de sevap ve mükâfatı küçümseyen kişiler insaflı davranmamışlardır.”

Hikmet ehlinden diğer bazıları ise şöyle demiştir:

“Emel uzun olunca kalp kararır; samimi niyet ise günahları azaltır.”

Bilge bir insan şöyle demiştir:

“Arzu ve heveslerin peşinden gitmeyi bırak! Böyle yapmak muhakkak ki ahmakların işi olup kişiyi dünya ve âhiretin hakikatini görmekten alıkoyar.”

Diğer bir bilge kişi de şöyle demiştir:

“Emelini azalt! Çünkü ömür kısadır. Gidişatını da düzelt! Çünkü iyilik yapmak için zaman azdır.”

Abdullah b. Mutez şu beyitleri okumuştur:

نَسِيرُ الى الْآجَالِفِيكُلِّسَاعَةٍ و أَيّامُنَا تُطْوَى و هُنَّ مَرَاحِلُ
و لَم نَرَ مِثْلَ المَوْتِ حَقًّا كَأَنَّهُ إِذَا ما تَخَطَّتْهُ الأَمَانِيُّ بَاطِلُ
ما أَقْبَحَ التَّفْرِيطَ فِي زَمَنِ الصِّبَا فَكَيْفَ بِهِ والشَّيْبُ فِي الرَّأْسِ شَامِلُ
تَزَحْلَعَنِ الدُّنْيَا بِزَادٍ مِنَ التُّقَى فَعُمْرُكَ أَيّامٌ تُعَدُّ قَلَائِلُ

Her ân ölüme doğru gidiyoruz
Günleri konak gibi geçiyoruz

Ölüm gibi bir hakikati görmedik biz
Kuruntular öne geçince sanki ölümü bâtılmış gibi görürüz

Ne kadar da çirkindir çocukken ihmal edilenler
Saçlara ak düşünce daha da çirkinleşir bu ihmaller

Takva azığı ile sen bu dünyadan göç et!
Zira ömrün ancak birkaç günden ibaret

Abdülmelik b. Mervan şu iki beyiti çok okurdu:

فاعْمَلْ عَلَى مَهَلٍ فَإِنَّكَ مَيِّتٌ واكْدَحْ لِنَفْسِكَ أَيُّهَا الإِنْسَانُ
فَرَاحَ و لا يَدْرِي عَلَامَ قُدُومه أَلَا كُلُّ ما قَدَّمْتَ يَبْقَى مُوَفَّرَا

Mühlet varken amel et, muhakkak ki öleceksin
Çaba göster, kendi nefsin için

Olup da geçen bir şey sanki hiç olmamış gibidir
Gelecekte olacak iş ise sanki olmuş gibidir

Süleyman b. Abdülmelik bir gün aynaya bakıp: ‘Ben genç bir sultanım deyince cariyesi şu iki beyiti okudu:

أَنْتَ نِعْمَ الْمَتَاعُ لَوْ كُنْتَ تَبْقَى غَيْرَ أَنَّ لا بَقَاءَ لِلإِنْسَانِ
أَنْتَ خِلْوٌ مِنَ الْعُيُوبِ وَمِمَّا يَكْرَهُ النَّاسُ غَيْرَ أَنَّكَ فَانِ

Güzel bir şey olurdun eğer baki olsaydın
Ancak şu var ki bakiliği olmaz insanın

Sende gördüğümüz kusur yoktur insanda olan
Tek kusur sadece senin fâni olman

Abdulaziz b. Abdussamed, Eban'dan, o da Enes'ten (r.a) şöyle nakletmiştir:

Peygamber (s.a.v) Ced'a adlı devesinin üzerinden bize şöyle hutbe irad etti:

أَيُّهَا النَّاسُ ! كَأَنَّ الْمَوْتَ عَلَى غَيْرِنَا كُتِبَ، وَكَأَنَّ الْحَقَّ فِيهَا عَلَى غَيْرِنَا وَجَبَ، وَكَأَنَّ الَّذِي نُشَيِّعُ مِنَ الْأَمْوَاتِ سَفْرٌ عَمَّا قَلِيلٍ إِلَيْنَا رَاجِعُونَ، نُبَوِّئُهُمْ أَجْدَاثَهُمْ، وَنَأْكُلُ تُرَاثَهُمْ كَأَنَّا مُخَلَّدُونَ بَعْدَهُمْ، قَدْ نَسِينَا كُلَّ وَاعِظَةٍ، وَأَمِنَّا اللَّهَوِ يَزْغَبُونَ إِلَيْهِ، وَأَمَّا هَؤُلاءِ فَيَتَعَلَّمُونَ الْفِقْهَ وَيُعَلِّمُونَهُ الْجَاهِلَ، فَهَؤُلاءِ الْفَضْلَ مِنْ مَالٍ اكْتَسَبَهُ، وَحَبَسَ الْفَضْلَ مِنْ قَوْلِهِ، وَطُوبَى لِمَنْ خَالَطَ أَهْلَ اللَّهَوِ يَزْغَبُونَ إِلَيْهِ، وَأَمَّا هَؤُلاءِ فَيَتَعَلَّمُونَ الْفِقْهَ وَيُعَلِّمُونَهُ الْجَاهِلَ، فَهَؤُلاءِ وَلَمْ يَعْدُهَا إِلَى بِدْعَةٍ

"Ey insanlar! Ölüm sanki bize değil de başka mahlûkata takdir edilmiş! Dünyada hak ve hukuk sanki bize değil de başkasına emredilmiş. Cenazelerini uğurladığımız ölüleri sanki kısa bir süre sonra dönecek olan misafirlermiş gibi kabre koyuyor ve miraslarını yiyoruz. Biz sanki onlardan sonra ebedî yaşayacakmışız gibi nasihatleri unutuyoruz ve her belâdan eminmişiz gibi davranıyoruz.

Kendi kusuruyla meşgul olmaktan dolayı başkasının kusurunu görmeyene, helal yoldan kazandığını infak edene, zillet ve fakr-u zarurete müptela olana karşı merhamet gösterene, ilim ve hikmet sahipleriyle oturup kalkan kişiye ne mutlu! Nefsini terbiye eden, ahlâkını güzelleştiren ve niyetini sâlih tutana ne mutlu! İlmiyle amel eden, fazla malını infak eden, az konuşan, sünnete sarılıp da bid'ate gitmeyen kişiye de ne mutlu!"[195]

Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

زُورُوا القُبُورَ تُذَكِّرُكُمُ الآخرة و غَسِّلوُا الموتى فَإِنَّهَا معالجة الأَجْسَاد الخَاوِيَة و مَوْعِظَةٌ بَلِيغَة

“Kabirleri ziyaret edin ki bu size âhireti hatırlatsın! Ölülerinizi de yıkayın! Çünkü cansız bedenleri yıkamak insan için büyük bir nasihattir.”

Rebi b. Haysem evinin bir köşesine kabir kazmıştı. Kalbinde bir kasvet hissettiğinde bu kabre uzanır ve bir müddet öylece kaldıktan sonra: ***“Rabbim, beni geri gönder ki terk ettiğim dünyada sâlih işler yapayım.”***[196] âyetini okur ve nefsine şöyle derdi: “Ey nefis! İşte seni döndürdüm! Artık ciddi gayret göster.”

Ebû Muhriz et-Tufavi şöyle demiştir: “Geçmiş ümmetlerden ibret almak adına mezarlar kâfidir.”

Bazı zâhidlere: ‘En tesir edici nasihat nedir?’ diye sorduklarında onlar: ‘En tesir edici nasihat mezarlara bakmaktır’ cevabını vermişlerdir.

Ebû’l Utahiyye bu hakikati şu mısralara dökmüştür:

وَعَظَتْكَ أَجْدَاثٌ صُمِّتْ وَنَعَتْكَ أَزْمِنَةٌ مَضَتْ
وَتَكَلَّمَتْ عَنْ أَعْظُمٍ تَبْلَى وَعَنْ صُوَرٍ سُبَتْ
وَأَرَتْكَ قَبْرَكَ فِي الْقُبُورِ وَأَنْتَ حَيٌّ لَمْ تَمُتْ
يَاشَامِتًا بِمَنِيَّتِي إِنَّ المَنِيَّةَ لَمْ تَفُتْ
وَلَرُبَّمَا انْقَلَبَ الشِّمَاتُ فَحَلَّ بِالْقَوْمِ الشَّمَتْ

Nasihat verir sana kabirler
Zaman gizli olan şeyleri izah eder

Öyle yüzleri anlatır ki
Çürümüştür yerin altında şimdi

Hayatta iken daha gösteriyor kabrini sana
Sen ölü değilsin, dirisin daha

Ey ölümüme sevinen düşmanlar!
Ölüm etmez firar

Başkasının ölümüne sevinenlere
Ölüm gelir onların da üzerine

Bir mezar taşında şunlar yazılıydı:

“Biz kuvvetimizle çok kişileri ezmiştik; şimdi ise insanlara ibretlik hâle geldik.”

Başka bir mezar taşında ise şöyle yazılıydı:

“Bizim bu yerimizi görüp de dünyada baki kalacağı ümidini besleyen kişi aldanmış ahmak kişidir.”

Mensuru’l Hikem’de şöyle denmiştir:

“Hakkı bildiği halde ona boyun eğmeyen ne kadar da çok insan var!”

Bazı hikmet ehli şöyle demiştir:

“Ölmeyen kurtulamaz.”

Bazı sâlih insanlar da şöyle demişlerdir.

“Her ölünün hâlinden bizim için bir nasihat ve uğradığı âkıbetten de bir ibret vardır.”

Bazı âlimler şöyle demiştir:

“Bir çocuğun ölümünden ibret almayan, hiç kimsenin sözünden ibret alamaz.”

Bazı belağat ehli de şöyle demiştir:

“Dün geçirdiğin günden eksilmiş olan her bir saat, senden kopup giden bir parçadır.”

Ebû’l Utahiyye bu hakikati şu beyitlere dökmüştür:

إنَّ مع الدّهرِ فاعْلَمَنَّ غَدًا فانْظُرْ بِمَا يَنْقَضِي مجيء غَدِهِ
ما ارتَدَّ طَرْفُ إمْرىءٍ بِلَذَّتِهِ إلّا و شَيْءٌ يَمُوتُ مِنْ جَسَدِهِ

Bilesin ki bugünü olan zamanın elbette vardır yarını
Sen düşün yarının neler sunacağını

Göz açıp kapattığın anlarda aldığın tüm tatlar
Sonunda ölümü tadar bedeninde bulunan tüm organlar

Büyük İskender öldüğü zaman bazı hikmet ehli şöyle demiştir:

“Düne kadar İskender bugünün nutkunu atardı. Ancak bugün o insanlar için dünün nasihati oldu.”

Ebû’l Utahiyye de bu mânâyı alıp şiir olarak şöyle ifade etmiştir:

كفى حزنًا بدفنك ثم إني نفضت تراب قبرك من يديا
وكانت في حياتك لي عظات وأنت اليوم أوعظ منك حيا

Seni defnetmek hüzün olarak yetiyordu nefsime
Bir de mezarına toprak saçtım ellerimle

Hayatında nasihat adına çok şeyler vardı şahsıma
Ölümün ise daha büyük nasihat oldu bana

Bazı hikmet ehli şöyle demiştir:

“Şayet yapılan hatalar kötü kokmuş olsaydı, insanlar rezil olurdu ve bir araya gelemezdi!”

Ebû’l Utahiyye bu mânâyı da alıp şöyle mısralara dökmüştür:

أَحْسَنَ اللهُ بِنَا أَنَّ الخَطَايَا لا تَفُوحُ
فَإِذَا المَسْتُورُ مِنَّا بَيْنَ ثَوْبَيْهِ فَضُوحُ

Günahlarımızın kokmaması Allah’ın lütfudur bize
Yoksa namuslu geçinenler rezil olurdu kesinlikle

Tüm bu hakikatlerin kaynağı Peygamber’in (s.a.v) şu hadisidir:

ولايُعَابُ شَاعِرٌ إِذَا كَبَا

“Gizli hâlleriniz açığa çıksaydı, nefretinizden dolayı birbirinizi bile defnetmezdiniz.”

Bir adam Ebû’l Utahiyye’ye şu beyitleri yazıp göndermiş:

أَوْلَبِسْتَ فَأَبْلَيْتَ أَوْ تَصَدَّقْتَ فَأَمْضَيْت
فَأَعِنِّي بِأَبِي أَنْ تَ علىَعَيْبِي بِرُشْدِكَ

Ey Eba İshak! Senin beni sevdiğine güveniyorum
Babam sana feda olsun; söyle neyse kusurlarım

Ebû’l Utahiyye de ona şu beyitlerle cevap vermiştir:

أَطِعِ اللهَ بِجُهْدِكَ عَامِدًا أَوْ دُونَ جُهْدِكْ
أَعْطِ مَوْلاكَ كَمَا تَطْلُبُ مِنْ طَاعَةِ عَبْدِكْ

Gücünün yettiği kadar itaat et Allah'a!
Ya da gücünün altında da olsa rağbet et O'na

Mevlân'a karşı yap hizmetini
Aynen kölenden beklediğin itaat gibi

Bazı hikmet ehli şöyle demiştir:
"Çocuklarına bakarak sevinen kişiye nefsi kötülük etmiştir."
Ebû'l Utahiyye bu mânâyı alarak şu beyitleri söylemiştir:

ابنُ ذِي الابن كُلَّمَا زَادَ مِنه مَشْرَعٌ زَادَ في فَنَاءِ أَبِيهِ
ما بَقَاءُ الأَبِ المُلِحّ عليه بِدَبِيبِ البِلَى شَبَابُ بَنِيه

Çocuklar büyüyüp olunca erkek
Babasını ettikçe eder helâk

Ne anlamı var ki babanın sağ kalmasında
Çocuğu belâları kurcalayıp durursa

Zirr b. Hubeyş'in 120 yaşında ölüm döşeğinde söylediği şu şiir, bu mânâdadır:

إِذَا الرِّجَالُ وَلَدَتْ أَوْلادُهَا وَبَلِيَتْ مِنْ كِبَرٍ أَجْسَادُهَا
وَجَعَلَتْ أَسْقَامُهَا تَعْتَادُهَا تِلْكَ زُرُوعٌ قَدْ دَنَا حَصَادُهَا

Babaların olursa çocukları
Titrer artık yaşlılıktan organları

Hastalıklar ziyaret ederse kişiyi
Artık ekinin yaklaşmıştır hasat dönemi

Bir şair Sâlih b. Abdulkuddus'a şu şiiri yazmıştı:

لَوْ كُنْتُ أَعْجَبُ مِنْ شَيْءٍ لأَعْجَبَنِي سَعْيَ الْفَتَى وَهُوَ مَخْبُوءٌ لَهُ الْقَدَرُ

Ölüm kapıdır herkes buradan geçer
Keşke bileydim, ölümden sonra nefsim nereye göçer?

Sâlih b. Abdulkuddus da şöyle cevap vermiştir:

الدَّارُ جَنَّةُ عَدْنٍ إِنْ عَمِلْتَ بِمَا يُرْضِي الإِلَهَ و إِنْ خَالفت فالنَّارُ
هُمَا مَحِلَّانِ ما للناس غَيْرُهُمَا فَانْظُرْ لِنَفْسِكَ ماذَا أَنْتَ تَخْتَارُ

Yurdun Adn cennetidir eğer işlediysen o ameli
O amel ki razı etmişse Rabbini, aksi takdirde göreceksin ateşi

İkisi dışında yoktur insanın mekânı
Nefsine bak da gör hangisini seçtiğini

Fıkıh usulünde mücmel: Mânasında bir kaç hâl ve hükmü ihtiva eden; ne kastedildiği ibaresinden anlaşılamayacak derecede kapalı olan, ancak bir açıklayıcı ile anlaşılabilen nastır (M).

Müşkil: Kendisiyle kastedilen mânanın ancak onu kuşatan karîne ve emâreler üzerinde incelemede bulunma ve derinlemesine düşünme yoluyla anlaşılabildiği lafızdır (M).

Nahl, 44.

İstinbat: Bir müctehid veya fakihin zekâ ve dirayetini kullanarak anlayış gücü ve ictihadiyle naslann gizli mana ve hükümlerini açığa çıkarmasına denilmiştir. (M)

Mücâdele, 11.

Âl-i İmrân, 7.

En’âm, 152.

Hac, 78.

Ahzâb, 72.

Mutaffifun sûresinin ilk âyetlerinde ölçü ve tartıda hile yapanlar hakkında Rabbimiz (c.c) şöyle buyurmuştur**: “Eksik ölçüp tartan hilekârlara yazıklar olsun! Onlar insanlardan alırken ölçüp tarttıklarında tam; onlara vermek için ölçüp tarttıklarında ise eksik ölçer ve tartarlar. Onlar tekrar diriltileceklerini düşünmezler mi? Büyük bir günde…**

Öyle bir gün ki insanlar o günde âlemlerin Rabbinin huzurunda dîvân duracaklardır.” (Mutaffifun, 1-5)

Beyhaki, Sünenu’l Kübra, 3298; Şuabu’l İman, 1945; Abdurrezzak, Musannef, 3750.

Mâide, 75.

Gizli demektir. (M)

Ebû Davud, 2511; Müsned, 7950; İbn Hibban, 3250; Beyhaki, Sünenu’l Kübra, 17076.

Nahl, 83.

Hilyetu’l Evliya, 4763.

Nisâ, 123.

Tevbe, 101.

Bela, ceza ve intikam anlamındadır. (M)

En’âm, 44.

Camiu’l Beyan an Tevili’l Kur’ân, 9/249 (12144); İbn Ebî Dünya, eş-Şukru Lillah, 32.

Abdullah b. Mübarek, Zühd ve Rekaik, 1349.

Müslim, 78-79; Ebû Davud, 1140, 4340; Tirmizi, 2173.

Ebû Davud, 4344; Tirmizi, 2174.

Mutezile’den olan Ebubekir el-Asam’dır.

Allah’ın (c.c) isimlerinden biri olup kişiye yaptığı işin karşılığını veren anlamına gelir. (M)

el-Kamil fi Duefai’r Rical, 7139; Benzer rivâyet için bkz. Hilyetu’l Evliya, 7677.

Dubare b. Abdillah b. Mâlik b. Ebî Süleyk el-Hadrami Ebû Şerih Şami’dir. İbn Hibban bu zâtı zayıf saymıştır.

Kenzu’l Ummal, 43610; İbn Asakir’in Ebû Zer Gıffari’ye dayandırdığı hadistir.

Denir ki Şam’da hiçbir beldede hiç kimse Abdula’la b. Abdillah eş-Şami kadar değerli ve muteber olmamıştır. O, mescide gittiği zaman insanlar onun etrafında toplanır, selam verip elini öperlerdi. Me’mun, mihne döneminde onu Bağdat’a sürmüştü. Onu ‘Kur’ân mahlûktur’ demesi için ölümle tehdit etmiş ancak o, kılıcın önüne kafasını uzatmış, onun bu durumunu gören iktidar ise onu hapse atmıştı. H. 208 yılında Bağdat’ta vefat etti. Kabri Babu’t Tin’dedir.

Yani kişinin Rabbine karşı şöyle demesidir: ‘Ben Sana şu kadar ibâdette bulundum ve şöyle şöyle itaat ettim.’

Said b. Keysan el-Makberi el-Medeni’dir. Sika bir râvi olup bir çok sahabîden rivâyette bulunmuştur. H. 125 yılında vefat etmiştir. Ölümünden önce ise hafıza kaybı yaşamıştır.

Buhari, Rikak, 18/3.

Seleme b. Dinar el-A’rac’tir. Sika bir râvidir.

Beyhaki, Şuabu’ İman, 10844.

Muhammed b. Yezdan Süveyd el-Mervezi’dir. Abbâsî devletinin kuruluşu ile ilgili kitap yazanlardandır. Halife Me’mun onu vezir olarak atamıştır. O, Vasik Billah zamanına kadar yaşamış; H. 230 yılında vefat etmiştir.

Mühlet verme, geciktirme anlamındadır (M).

Mesela namazda kıyamı, kıraati, rükuyu ve secdeyi terk edenin namazının geçerli olmadığı gibi. (M)

Müslim, Libas 126; Nesai, Sünenu’l Kubra, 8920

Kehf, 110.

İsrâ, 110.

Nahl, 90.

Nuaym b. Hammad, Zühd, 65.

Lakabı Zi’l Yemineyn’dir. Me’mun’un ordu komutanı olup H. 207 yılında ölmüştür.

Ebû Davud, 4833; Tirmizi, 3278.

Camiu’l Kur’ân, 23/359. Benzer hadisler için bkz: İbn Hüzeyme, 1535; Mucemu’l Kebir, Taberani, 514.

Tirmizi, 2453; İbn Hibban, 349.

Ebû Hayyan et-Tevhidi el-Mutezili’dir. O, sufi şeyhi, edebiyat filozofu, filozofların edibi, belağatçıların da imamıdır. H. 400 yılında vefat etmiştir.

Öğlen uykusudur. (M)

Müsned-i Şihab, 541; Taberani, Mucemu’l Kebir, 10328.

Kâb b. Ucre’dir (r.a), (M).

Müsned, 14032; İbn Hibban, 4514; Taberani, Mucemu’l Evsat, 4480.

Darimi, 371; Beyhaki, Şuabu’l İman, 830; İbn Ebî Dünya, Zühd, 489.

İbahiyye mezhebinin kurucusu olup İranlıdır. Mazdek’in fikirlerini kısaca şu başlıklar altında toplayabiliriz:

1- Dünyada hiçbir kimsenin mülkü yoktur, özel mülkiyet kaldırılmıştır. Mülk yaratıcınındır ve her şeyin asıl sahibi O’dur.

2- Nikâh yok hükmündedir; evlilik değil serbest ilişki esastır. Karşıdakinin rızası varsa, isteyen istediğiyle birlikte olabilir. Poligami yasaktır. Kadın erkek eşitliği esastır.

3- Her ne varsa ortaktır, Tanrı onları insanoğlu birlikte kullansın diye yaratmıştır. Hiç kimse bir malı, evi, kadını veya erkeği sahiplenemez, (M).

Benzer rivâyetler için bkz. Müslim, Zikr 73; Nesai, İstiaze, 12.

Hâkim, 7977, Müsned-i Şihab, 823; Beyhaki, Şuabu'l İman, 10573.

Boyun eğmek, alçak gönüllü olmak anlamındadır (M).

Kelile ve Dimne M.Ö. 1. yüzyıl civarında yaşadığı düşünülen Beydaba tarafından kaleme alınmış, fabl tarzında hikâyeler barındıran bir kitaptır. (M)

Benzer rivâyetler için bkz. Tirmizi, 2416, 2417; Darimi, Sünen, 540; Mucemu's Sağir, 268.

Benzer lafızlarla bkz: Tirmizi, 2470; Müsned, 2379; İbn Ebî Şeybe, Musannef, 9904.

Sad, 39.

Fakihlerin fakihi olup tabiindendir. Babası ve dedesi Mekke'nin fethinde Müslüman olarak sahabî olma şerefine nail olmuşlardır. Said b. Müseyyeb, Ebû Hüreyre'nin (r.a) kızıyla evli olup hadisleri en iyi bilen kişilerdendi. Sâlih ve fakih bir zât olup Medine'nin yedi büyük fakihinden biridir. H. 95 yılında Medine'de vefat etmiştir.

Ebû Sehba el-Adevi'dir. Tabiinin meşhurlarından olup Basra'nın zâhidlerindendir. Yüz yaşının üzerindeyken H. 35 yılında vefat etmiştir.

Müslim, 2961; Tirmizi, 2342; Hâkim, 6597; Nesai, Sünenu'l Kübra, 6407.

Taberani, Mucemu's Sağir, 87.

Müsned-i Şihab, 638; el- Kâmil fi Duafa-i'r Rical, 7236

Tirmizi, 2601; Müsnedi Şihab, 791; İbn Ebî Şeybe, Musannef; 35192; Beyhaki, Şuabu'l İman, 388.

Yunus, 62.

Leyl, 4.

Ebû'l Kasım Taberani, 42.

Mu'minûn, 99-100.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM:

DÜNYANIN EDEBİ HAKKINDADIR

İnsan, Tabiatı İtibari ile Medenîdir

Allah (c.c) kudretinin icrasına ve hikmetinin yüceliğine binaen, kendi takdir ve tedbirine göre tüm mahlûkatı yaratmıştır. Onları muhtaç ve âciz olarak yaratması O'nun takdirinin yegâneliğinden ve tedbirinin de letafetindendir. Bunun hikmeti şudur: Bir şeyden müstağni olmak ve kudret sahibi olmak sadece zâtına mahsus olsun ve bizler de nimetlerini arzulayıp azâbından da korkarak O'na itaat edelim. Tüm bunlarla Allah (c.c) bize Kendi kudretini, yaratıcılığını ve rezzak olduğunu hissettirmiştir.

Allah (c.c) insanı, hayvanlardan daha muhtaç bir şekilde yaratmıştır. Zira hayvanlardan bazıları hemcinslerinden müstağni bir şekilde tek başına yaşayabilmektedir. Oysa insan hemcinsine muhtaç bir şekilde yaratılmıştır. İnsanın hemcinsinden yardım istemesi tabiatından ayrılamayan bir sıfat, özünde var edilmiş bir ahlâktır. Bu nedenle Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

خُلِقَ الْاِنْسَانُ ضَعِيفًا

"İnsan zayıf olarak yaratılmıştır."[197]

Yani insan hem muhtaç olduğu bir şeye sabretme konusunda, hem de âciz kaldığı bir şeye tahammül etme konusunda zayıf yaratılmıştır. İnsanın muhtaçlığı hayvanların muhtaçlığından daha fazla olması hasebiyle onun acziyeti de daha fazla olur. Bir şeye ihtiyaç duymak ona muhtaç olmak demektir; bir şeye muhtaç olmak da kişinin acziyet içinde kalması demektir. Bu nedenle hikmet ehli şöyle demiştir:

"Bir şeye muhtaç olmamak, muhtaç olup da onu kazanarak ondan müstağni olmaktan hayırlıdır."

Allah (c.c) fazla ihtiyacı ve bariz olan acziyeti lütuf ve nimet olarak insana tahsis etmiştir. Bunun sebebi bir şeye ihtiyacı olmama düşüncesinin insana vereceği azgınlığa karşı onu bu durumdan koruması ve kudretini kötüye kullanma düşüncesine karşı da insanı bundan alıkoymasıdır. Zira insan bir şeye muhtaç olmadığını hissettiği anda azgınlık onun tabiatına çöreklenir; kudretli olduğu zaman da zulmetme hissi ona gâlip gelir. Allah (c.c) bu durumu bize şöyle haber vermektedir:

كَلَّا إِنَّ الْاِنْسَانَ لَيَطْغٰى ۙ اَنْ رَاٰهُ اسْتَغْنٰى ۜ

“Gerçek şu ki insan kendini müstağni gördüğünde azar.”[198]

İnsanın âciz ve muhtaç olarak yaratılmasının başka bir sebebi de, bu durumların insanın noksan olduğuna ve âciz olduğuna kuvvetli ve apaçık bir delil teşkil etmesi gayesini taşır. Bazı edep ehli İbn Rumi’nin şu şiirinin bana okudu:

أَ عَيَّرْتَنِي بالنَّقْصِ و النَّقْصُ شَامِلٌ و مَنْ ذا الذِي يُعطَى الكَمَالَ فَيَكْمُلُ

و أشهد أنِّي ناقِصٌ غَيْرَ أَنَّنِي إذا قِيسَ بِي قَوْمٌ كَثِيرٌ تَقَلَّلُوا

تَفاضَلَ هذا الخَلْقُ بالفَضْلِ و الجحا ففي أَيِّما هذين أَنتَ مُفَضَّلُ

ولو مَنَحَ الله الكمالَ ابن آدم لخَلَّدَهُ والله ما شاء يفعلُ

Beni noksanlıkla mı kınıyorsun, noksanlık herkeste mevcutken
Hangi insanı her yönüyle mükemmel gördün sen?

Ben şâhit tutuyorum ki noksanım fakat
Başkalarıyla kıyas edilse noksanlarım az kalır muhakkak

Halk fazîlet ve zekâ ile üstünlük taslar
Peki senin hangisinde üstünlüğün var?

Allah insanoğluna kemâlâtı ihsan etseydi
Ebedî kılardı onu, ancak Allah yapar dilediğini

Allah (c.c) insanı yaratırken onu âciz ve muhtaç olarak yaratmış, ihtiyaç duyduğu şeylere ulaşması için sebepler halk etmiş, acziyetini gidermesi için de çeşitli çareler sunmuş, bu çarelerin neler olduğunu da akıl ve zekâ ile ona göstermiştir.

Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

وَالَّذِي قَدَّرَ فَهَدَىٰ

“Takdir edip yol gösteren…”[199]

Mücâhid bu âyetin tefsiri ile ilgili şöyle der: “Mahlûkatın durumunu takdir etti, hayrın ve şerrin de yolunu gösterdi.”

İbn Mesud (r.a) **“وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ” “İki yolu da gösterdi”**[200] âyetinin tefsirinde şöyle demiştir: ‘Yani hayır ve şer yollarının ikisini de gösterdik.’

İhtiyaçları Karşılamanın Sebepleri

Allah (c.c) aklı, beşerî ihtiyaçların karşılanmasına vesile olacak sebeplere delil kıldıktan sonra, insanın ihtiyaçlarını temin etme hususunda aklı yeterli görmemiş, rızkın Levh-i Mahfuz’da taksim edildiğine dair insana idrak vermiştir. Böylelikle insanlar rızıklarını kazanırken akıllarına; acziyetlerinin giderilmesinde de zekâlarına güvenip bunlara bağlanmasın ve Allah’a yönelip O’nun azâbından sakınsın. Bazen bu fikir, yaratana karşı su-i zan besleyen kişiler için müphem olabilir; hatta bu düşünce o kişilerin sapmasına da yol açabilir. Şair şöyle demiştir:

سبحان من أَنْزَلَ الأَيَّامَ مَنْزِلَهَا و صَيَّرَ النَّاسَ مَرْفُوضًا و مَرْمُوقًا

فعَاقِلٌ فَطِنٌ أَعْيَتْ مَذَاهِبُهُ و جاهِلٌ خَرِقٌ تلقاه مَرْزُوقًا

فهذا الَّذِي تَرَكَ الأَلْبَابَ حائِرَةً و صَيَّرَ العَاقِلَ التِّحْرِيرَ زِنديقًا

Günleri olması gerektiği gibi yerine koyan Allah ne yücedir!
Kimi insana şeref, kimine itibar yoksunluğu verir

Nice akıllı ve zeki insanı gitmiş olduğu yol fakir kılıyor
Nice câhil de müreffeh bir hayat yaşıyor

Bu hâl akıl sahiplerini şaşkın bıraktı
Akıl sahibi ve derin âlimleri bile zındık yaptı

Şairin dediği akıllı kişiler eğer doğru açıdan ve hüsnü zan ile baksalardı, işlerin sebep ve hikmetlerini bilir, zındık değil sıddık olurlardı. Zira bazı maslahatların hikmetleri açık, bazıları ise kapalıdır. Bazıları ise müphem olup, bunların hikmetini sadece Allah (c.c) bilir. Bu nedenledir ki Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur.

إِنَّ حُسْنَ الظَّنِّ بِاللهِ تَعَالَى، مِنْ عِبَادَةِ اللهِ

“Allah’a hüsnü zanda bulunmak ibâdettir.”[201]

Dünyadan Nasibini Almak

Zikredilen hususlardan sonra Allah (c.c) insanların ihtiyaçlarının sebeplerini ve acziyetlerinin çarelerini bu dünyada halk etmiştir. Âhiret Daru'l Karar ve yapılanların karşılığının verildiği yurt kılındığı gibi, dünya da mükellefiyet ve çalışma yurdu kılınmıştır. Bu nedenle insan, gayretinin bir kısmını da bu dünyaya ayırmalıdır. Zira âhiret azığı için kişi dünyaya muhtaçtır. Bu muhtaçlığı ile gedikleri kapatmalıdır.

Bu sözlerimiz daha önce bahsettiğimiz dünyanın terki ile ilgili sözlerimize ters değildir. Bizim dünyadan men ettiğimiz husus, kâfi olan ihtiyaçtan fazlası için çaba gösterilmesidir. Bu nedenle ihtiyaçlarından daha fazlası için dünyaya rağbet eden kişiler kınanıp yerilmiştir. Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

وَيَحْفَظُ بَعْدَ الْمَوْتِ فِي الأَهْلِ وَ الْوَلَد

"Boş kaldın mı hemen (başka) işe koyul ve Rabbine yönel."[202]

Bazı müfessirler bu âyeti: 'Dünya işlerini bitirince Rabbine yönel!' şeklinde tefsir etmişlerdir. Bu âyet Peygamber'i (s.a.v) dünyaya teşvik etmemiş, sadece ihtiyacı kadarı için dünyalığa teşvikte bulunmuştur.

Peygamber'in (s.a.v) şu hadisi, bahsettiğimiz mânâyı teyit eder.

لَيْسَ خَيْرُكُمْ مَنْ تَرَكَ الدُّنْيَا لِلآخِرَةِ، وَلا مَنْ تَرَكَ الآخِرَةَ لِلدُّنْيَا، وَلَكِنْ مَنْ أَخَذَ مِنْ هَذِهِ وَهَذِهِ

"Sizin en hayırlınız âhiret için dünyayı, dünya için de âhireti terk edeniniz değildir. En hayırlınız ikisinden de istifade edeninizdir."

Yine Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

نِعْمَ الْمَطِيَّةُ الدُّنْيَا، فَارْتَحِلُوا تُبَلِّغْكُمُ الآخِرَةَ

"Dünya ne güzel binektir. Ona binin ki sizi âhirete ulaştırsın."[203]

Bir adam Hz. Ali'nin yanında dünyayı kötüleyince Ali (r.a) şöyle dedi:

"Dünya sâdık kişiler için sadakat yurdudur; anlayış sahipleri için kurtuluş yurdudur; azık hazırlayanlar için de servet yurdudur."

Mukatil[204] şöyle anlatır: Hz. İbrahim şöyle dua etmişti:

“Ya Rabbi! Ne zamana kadar dünyayı talep edeceğim?” Ona şöyle hitap edildi:

“Bu gibi sözlerden kaçın! Geçimini talep etmek, dünyayı talep etmek demek değildir.”

Süfyan-ı Sevri, Tevrat’ta şunun geçtiğini söylemiştir:

“Eğer evinde buğdayın varsa ibâdete koyul! Yoksa rızkını talep etmek için çalış! Ey Âdemoğlu! Elini çalıştır ki rızkına vesile olmuş olsun!”

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir:

“Kişinin ırzını ve onurunu korumak için çalışması dünyaya rağbet etmesi demek değildir.”

Bazı edipler de şöyle demişlerdir:

“Bedeni güçlü tutmak için çalışmak hırs sayılmaz.”

Mahmud el-Verrak şöyle demiştir:

لا تُتبِعِ الدنيا و أَيّامَهَا ذَمًّا و إنْ دَارَتْ بك الدائِرَةُ

مِنْشَرَفِ الدنيا و مِنفضلِها أَنْ بها تُستَدرَكُ الآخِرَةُ

Dünyayı da, günlerini de yerme
Başında felaketler deveran etse bile

Şeref ve fazîlet olarak yeter dünyaya
Âhiretin kazanılması burada

O halde açıkladığımız hususlardan da anlaşılıyor ki dünyevî işler insanın için gereklidir. Dünyanın intizamı da, ihtilali de açıklanmalıdır ki insan bu dünyanın salahını da, fesadını da bilsin. Dünyayı imar ve harap etme hususları açıklanmalı ki dünya ehli şaşkınlık veren şüphelerinden uzak durabilsin, hayırlı olan vesileler onlara belli olsun ve onlar da bu kapılardan içeri girsin; güzel şeylere kural ve sebepleriyle dayansın.

Dünya’nın Salahı İki Şeydedir

Şunu bil ki dünyanın salahı iki şeyle gerçekleşir.

1- Beşerin tüm işlerinin muntazam olması.

2- Her bir ferdin hâlinin sâlih olması.

Bu iki husus arasında öyle bir irtibat vardır ki biri olmadan diğeri de olmaz. Çünkü bireyin şahsî olarak ahvâli iyi de olsa umumi olarak dünya

fesat içindeyse bu kişi dünyadaki fesadın kendisine bulaşmayacağından emin olamaz. Zira şahsî ahvâli iyi olan kişi, faydalandığı dünyada salah ve intizam göremezse onun şahsî salahı ve düzeni de bozulur.

Eğer kişi dünyanın salah ve intizamlı zamanında yaşarsa, ancak kendi şahsî hâli bozuksa dünyanın bu umumi düzen ve intizamından payını alamaz. Çünkü dünya kişinin kendi ahvâli demektir. Kişi, kendi ahvâli düzgün olduğunda iyiliği görebilir; kendi ahvâli bozuk olduğunda da dünyayı bozuk görür. Kişinin kendi hâli daha hususidir ve bir şeyden daha çok etkilenir. Bu nedenle onun bakışı hususi olan şeylere yoğunlaşmış, düşüncesi ise kendisine dokunan şeylere odaklanmıştır.

İnsanların Farklı Şartlarda ve Farklı Seviyelerde Bulunmaları Yardımlaşma Sebebidir

Şunu bil ki dünya herkesi mesut etmediği gibi herkesten yüz de çevirmez. Zira dünyanın tüm insanlara birden yüz çevirmesi dünyanın çökmesi demektir. Dünyanın tüm insanları mesut etmesi ise dünyanın fesada uğraması demektir. İnsanların farklı şartlarda ve farklı seviyelerde olmaları, onların birbirlerine yaklaşması demektir. Eğer tüm insanlar aynı seviyede olmuş olsaydı, o zaman kişi başka birine yardım edecek imkân ve ortam bulamazdı; bahsettiğimiz üzere tüm insanlar ihtiyaç ve âcizlik içinde zâyi olup helâke uğrardı.

Ancak insanların geçim seviyelerinin farklı olması, onları birbirine kenetler ve kaynaştırır. Çünkü ihtiyaç sahibi olan kişi başka insanlara başvurmak zorunda kalır. Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

لَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ وَلِذَٰلِكَ خَلَقَهُمْ

“Onlar ihtilafa düşmeye devam edecekler. Ancak Rabbinin merhamet ettikleri müstesnadır. Zaten Rabbin onları bunun için yarattı.”[205]

Hasan-ı Basri bu âyetin tefsirini şöyle yapar: “İnsanlar rızık konusunda farklı farklıdır. Biri zengin biri fakirdir. İnsanların farklı olması demek zenginlik ve fakirlik konusundaki farklılıktır.”

Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

وَاللَّهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ

“Allah rızık konusunda bazılarınızı diğer bazılarınıza üstün kıldı.”[206]

Şunu belirtmek lazımdır ki dünya salah olduğu zaman mutluluk verici yönü daha çok olurken dünyadan yüz çevirmek de daha kolay olur. Zira böyle bir durumda dünya verdiği şeyi daha meşakkatsiz olarak verir; aldığı şeyi ise şefkatlice ve incitmeden alır.

Şayet dünyanın düzeni bozuk olursa dünyanın vereceği mutluluk, hile ve tuzak dolu olur; dünyanın aldığı da gaddarca olur. Çünkü böyle bir durumda dünya verirse meşakkatle ve zorluklarla verir; alırsa da kökünden silip süpürerek alır. Bununla beraber dünyanın salahı dünyadaki diğer insanları da mutlu kılar. Çünkü dünya salah olduğunda emniyet çok olur; dine ve diyanete ait hususların çokça tezahür ettiği görülür.

Dünya bozuk olursa emanetin azalması ve diyanetin de zayıflaması nedeniyle diğer insanlar da fesada uğrar. Tecrübelerle de sâbittir ki bu hususta pek çok yaşanmışlık vardır. Dünyanın fesadı kadar zararlı olan hiçbir şey olmadığı gibi dünyanın salahı kadar da faydalı olan hiçbir şey yoktur. Çünkü hiçbir şey insanların diyanetini kuvvetlendiren ve güvenliklerini artıran bir şey kadar faydalı olmadığı gibi, yine hiçbir şey de insanların diyanetini zayıflatan ve güven içinde olmalarını kaldıran şey kadar zararlı değildir. Ebubekir Düreyd şu beyitleri okumuştur:

الناس مِثْلُ زَمانِهِمْ قَدَّ الحِذاءِ على مِثَالِهِ
و رِجَالُ دَهْرِ كَمِثْلُ ده رِكَ فِيتقلّبه و حالِه
و كذا إذا فَسَدَ الزما نُ جَرَى الفَسادُ على رِجَالِهِ

İnsanlar zamanlarına göredir
Ayakkabıların ayaklara göre olduğu gibidir

Senin zamanının adamları
Döneklikte ve tavırlarında benzer zamanlarına

Zaman bozuk olursa
Adamları da bozuk olur

Dünya Ahvâlini Düzelten Kaideler

Söz buraya kadar gelmişken, ıslah eden ve sonra da insanların ıslah olmasını sağlayan hususları zikredelim.

Dünyayı ıslah ederek intizamlı olmasını sağlayacak, işlerini uyumlu kılacak –detayları ve alt başlıkları farklı da olsa– altı şarta bağlıdır. Bu altı şart şöyledir:

1- Hükümlerine tam olarak tâbi olunan din.
2- Otoriter sultan.
3- Herkesi kuşatan adalet.
4- Umumi güvenlik
5- Daimi bolluk ve bereket
6- Ufuk derinliği (engin bakış açısı).

Bunları detaylı olarak zikredelim:

1- Hükümlerine Tâbi Olunan Din: Bu din; insanları şehvetlerine uymaktan men eder, kalpteki kötü düşüncelere engel olur. Öyle ki gizli olan şeyleri hâkimiyeti altına alır, vicdansızca yapılacak işlere mâni olur. Bu din; insanların halvet anında onların gözetleyicisi, vesvese anında onların nasihatçisidir. Din, dünyanın salah olmasında ve istikamet bulmasında en güçlü sütun; düzen ve selamete kavuşmasında en faydalı müessirdir. Bu nedenledir ki Allah (c.c) insanoğlunu yarattığından beri onları şer'î sorumluluktan ve dinî itikatten mahrum bırakmamış ki insanlar o dinin hükmüne boyun eğsin, fikir ayrılıklarına düşmesin, hevâ ve heveslerine değil, o dinin emirlerine uysun.

Âlimler akıl ve şeriatın hangisinin önce geldiği konusunda farklı görüşler beyan etmişlerdir. Acaba ikisi beraber mi geldi, yoksa akıl önce gelip de şeriat onu mu takip etti?

Bazı âlimler şöyle demiştir: "Akıl ve şeriat beraberce gelmiş, biri ötekinin önüne geçmemiştir. Diğer bazı âlimler ise önce aklın geldiğini, şeriatın ise sonradan gelip akla tâbi olduğunu söylemişlerdir. Bu âlimlere göre şeriatın sahih olduğu ancak aklın kâmil olmasıyla anlaşılır. Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

عَذْوَى البَلِيدِ الى الجليد سَرِيعَةٌ

"İnsan kendinin başıboş bırakılacağını mı sanıyor?"[207]

Yani başı boş bırakılmamak ancak aklın kemâliyle mümkün olur. Şurası muhakkaktır ki din, dünya salahının en kuvvetli, âhiret salahının da yegâne payandasıdır. Dünya ve âhiret salahı ancak din ile elde edilir. Akıllı olan

kimsenin yapması gereken dine sarılmak ve onu muhafaza etmektir. Bazı bilge insanlar şöyle demiştir:

"Âdâp iki kısma ayrılır. Birisi şeriat âdâbı, ikincisi de siyaset âdâbıdır. Şeriat âdâbı farzları yerine getirtir; siyaset âdâbı ise dünyayı imar ettirir. Bunların her ikisi de adalete bağlıdır. İktidarın selameti, memleketin de imareti bu adaletle kaim olur."

Bu itibarla kim farzı terk ederse nefsine zulmetmiş olur; her kim de yeryüzünü tahrip ederse bu kişi de başkalarına zulmetmiş olur. Said b. Humeyd şöyle demiştir:

ماصحةٌ ابدا بنافعةٍحتى يصحَّ الدينُ و الخُلُقُ

Hiçbir sıhhat vermez fayda
Din ve ahlâk sağlıklı olmayınca

2- Otoriter Sultan: Otoriter bir sultanın heybet ve haşmetiyle dağınık kalpler birleşir, dağınık ve farklı görüşler uzlaşır, zorba eller onun korkusuyla geri çekilir, zâlim nefisler onun korkusuyla uslanır. Çünkü insanların tabiatında sevdikleri şeyi başkasının elinden zorla alma, düşman olarak gördüklerini baskı altına alma ve onları ezme temâyülü vardır. İnsanlar, karşılarında otoriter ve güçlü bir sultan veya kuvvetli bir engel görmedikleri sürece, tabiatlarında var olan bu eğilimlerinden vazgeçemezler. Mütenebbi bu gerçeği şu beyitlerle güzel bir şekilde dile getirmiştir:

لايَسلَمُ الشَّرَفُ الرَّفِيعُ مِن الأَذَى حتى يُرَاقَ على جَوَانِبِهُ الدَّمُ
ذَا عِفَّةٍ فلِعِلَّةٍ لا يَظلِمُ و الظُّلْمُ مِنْ شِيَمِ النُّفُوسِ فإنْ تجد

Yüksek şeref berî olamaz eziyetten
Hatta bu yolda kan dökülmeden

Zulüm bulunur insanın karakterinde
Zulmetmeyen iffetli birini bulursan bir sebepten zulmetmemiştir o kişi de

Zulme sebep olan engeller dörttür.
1- Kötülüklerden engelleyen akıl.
2- Koruyucu din.

3- Zulmetmekten meneden bir sultan.

4- Zulümden vazgeçiren bir acziyet.

Bu dört maddeyi düşünürsen bunların yanına bir beşincisini getiremezsin. Bunlardan en çok tesirli olan sultanın engelleyici olma maddesidir. Çünkü bazen akıl ve din zaafa uğrar ve kişi nefsani arzularına mağlup olabilir. Ancak sultan korkusu en caydırıcı unsur ve en kuvvetli engeldir. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

السُلْطَانُ ظِلُّ اللهِ فِي الأَرْضِ يَأْوِي إِلَيْهِ كُلُّ مَظْلُومٍ

“Sultan yeryüzünde Allah’ın gölgesidir. Tüm mazlumlar O’na sığınır.”[208]

Başka bir hadiste ise şöyle buyrulmuştur:

إِنَّ اللهَ لَيَزَعُ بالسلطان أَكْثَرَ مما يَزَعُ بالقرانِ

“Allah Kur’ân ile yasak ettiğinin daha fazlasını sultan ile yasak eder.”

Bir diğer hadiste de şöyle geçer:

إِنَّ لله حَرَّاسًا في السَّمَاءِ و حَرَّاسًا في الأَرْضِ فحَرَّسُهُ في السماءِ الملاءكة
و حَرَّاسُهُ في الأَرْضِ الَّذِينَ يَقْبِضُونَ أَرزَاقَهُمْ و يَذُبُّون عن النَّاسِ

“Allah’ın yeryüzünde ve gökyüzünde bekçileri vardır. Gökyüzündeki bekçileri meleklerdir. Yeryüzündeki bekçileri ise insanlardan (devlet için) mallarını toplayıp onunla insanların can ve namuslarını koruyan hükümdarlardır.”

Yine başka bir hadiste şöyle geçer:

الإمامُ الجاءر خَيْرٌ مِنَ الفِتْنَةِ و كُلٌّ لا خَيْرَ فِيهِ و فِي بَغْضِ الشَّرِّ خِيَارٌ

“Zâlim hükümdar fitneden daha hayırlıdır. Her ikisinde hayır yoksa da bazı şerlerde hayır bulunur.”

Abdullah b. Mesud şöyle der:

“Hükümdar toplumu ifsat eder ancak Allah (c.c) onunla çok daha fazlasını ıslah eder. Hükümdar âdil davranırsa ona mükâfat vardır; size de

şükretmek düşer. Eğer hükümdar zulmederse ona vebal vardır, size de sabretmek düşer.”

Ebû Hüreyre (r.a) şöyle rivâyet eder:

“Bir gün Allah Rasûlü’nün (s.a.v) yanında Acemlere küfredildi. Peygamber (s.a.v) bundan nehyetti ve şöyle buyurdu:

لا تسبوها فإنَّهَا عَمَرَتْ بِلَادَ اللهِ تعَالَى فَعَاشَ فِيهَا عِبَادُ اللهِ تَعَالَى

‘İran hükümdarlarına sövmeyin! Çünkü onlar memleketleri imar ettiler ve insanlar da orada mutlu yaşadılar’.”

Bazı belağat ehli şöyle demiştir:

“Sultan, şahsına tâbi olunan bir önder; yaşantısı da meşru bir din gibidir. Eğer o zulmederse kimse adaleti uygulayamaz; eğer o adaletli olursa kimse de zulme cesaret edemez.”

Bazı edipler şöyle demiştir:

“Kabul edilmeye en yakın olan dua sâlih bir sultanın yaptığı duadır. İyilikler arasında sevap ve mükâfata el layık olanlar ise âdil bir hükümdarın insanların maslahatı için koyduğu emir ve yasaklardır.”

Buraya kadar anlatılan hususlar dünyanın idaresi ve düzeni ile ilgili sultanın otorite ve idaresinin eserleridir. Bundan sonra sultanın dinin bekçiliği ve koruyuculuğunu üstlenme görevi vardır. Sultan, insanları nefislerine uymaktan alıkoyar; dinin tahrif edilmesine ve değiştirilmesine karşı dini korur; dinden koparak mürtet olanlara ve dine saldıranlara karşı siper olur.

Eğer dinle alâkalı bu hususlar otoriter bir sultan tarafından çözüme kavuşturulmazsa ve gerekli hassasiyetler gösterilmezse, o zaman nefislerine uyan insanlar tarafından din tahrif ve tebdil edilir. Böylece sultanı yok olmuş bir dinin hükümleri değiştirilir, mukaddesatı ortadan kaldırılır, bid’at ehli ve hezeyan sahiplerinin görüşleri de yayılmış olur.

Eğer bir sultan; kalplerin birleştiği, mensuplarının sultana itaat etmeyi farz gördüğü, sultana yardımcı olmayı elzem saydığı bir dine yardım etmezse, o sultanın iktidarda daimi kalması mümkün olmaz ve iktidarda olduğu sürece güven ve huzur içinde bulunamaz. Bu durumda sultan despot ve zamanı fesada uğratan kişi olmuş olur. Bu iki zaviyeden bakıldığında İmam’ın, zamanın sultanı ve ümmetin lideri olması gerekir ki dinin muhafazasını sağlamış olsun, şer’î hükümleri icra edebilsin. Abdullah b. Mutez şöyle demiştir:

المَلِكُ بالدِّينِ يَبْقَى و الدِّينُ بالمَلِكِ يَقْوَى

Sultan din ile daim olur
Din de sultan ile kuvvet bulur

İnsanların ihtilaf ettiği nokta şudur: Acaba imamın tayin edilmesi şeran mı, yoksa aklen mi vâcip olur? Bir grup bunun aklen vâcip olduğunu söylemiştir. Çünkü malumdur ki akıllı insanlar ihtilafa düştükleri zaman ihtilaflarını çözmek için sözüne güvenilir ve görüşleri fayda verici olan öndere giderler.

Diğer grup ise imamın tayinin şeran vâcip olduğunu söyler. Çünkü imamın başta olmasından maksat şer'î cezaların uygulanması ve insanların hukukunun korunmasıdır.

İbâdet boyutu bulunmayan işlerde ve daha farklı olan işlerin murat edilmesi durumunda bu imametin vücubiyeti caiz değildir. Aynı şekilde bu ihtilaf peygamberlerin gönderilmesi hususunda da cereyan etmiştir. İmamın tayininin aklen vâcip olduğunu söyleyenler, peygamberlerin gönderilmesinin de aklen vâcip olduğunu söylemişlerdir. İmamın tayininin aklen değil de şeran vâcip olduğunu söyleyenler ise peygamberlerin gönderilmesinin aklen vâcip olmadığını söylemişlerdir. Bu ikinci görüşü savunanlar şöyle derler:

Peygamberlerin gönderilmesindeki maksat şer'î maslahatların kullara anlatılmasıdır. Adı geçen işlerin kullar için maslahat olmaması da caiz olduğundan, peygamberlerin gönderilmesi aklen caiz olmaz (şeran olabilir).

Aynı zaman diliminde ve aynı ülkede iki veya üç imamın tayin edilmesi icma ile caiz değildir. Birbirlerine uzakta bulunan farklı bölgelere mensup iki ülkede iki imamın tayin edilmesi konusunda ise ihtilaf vardır. Sayıları az olan gruba göre bu caizdir. Çünkü imamın görevi Müslümanların işini yürütmektir. İki farklı beldede veya iki farklı bölgede iki ayrı imamın olmasında –zikredilen maksadın icra edilmesine daha fazla katkı sağlayacağından– herhangi bir sakınca yoktur. Nasıl ki iki peygamberin aynı dönemde gönderilmiş olması caiz ise ve de birinin nübüvveti ötekinin nübüvvetini bâtıl kılmıyorsa, iki imamdan birinin imametinin ötekini bâtıl kılmaması daha evla olur.

Âlimlerin çoğunluğuna göre ise aynı zaman diliminde iki imamın tayin edilmesi caiz değildir. Zira Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

إِذَا أُبْقَتِ الدُّنْيَا على المَرءِ دِينَهُ

“İki imama biat edilirse birini (sonradan çıkıp da Müslümanların birliğini bozanı) öldürün.”[209]

Yine Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

“Benden sonra Ebubekir’i seçerseniz görürsünüz ki o dinde kuvvetli, bedende zayıf olur. Ömer’i seçerseniz hem Allah’ın dininde, hem de bedeninde kuvvetli olduğunu görürsünüz. Eğer Ali’yi seçerseniz hem kendisi doğru yolda olur hem de başkasını doğru yola iletir.”

Bu hadisin zâhirine göre aynı zaman diliminde birden fazla halifenin olması caiz değildir. Eğer caiz olmuş olsaydı Peygamber (s.a.v) buna işaret buyurmuş olurdu (yani sadece birini göndermezdi).

Sultan’ın Kendi Halkına Karşı Yedi Görevi

1- İslâm dininin tahrif edilmesine karşı onu korumak, insanları İslâm dininin gerekleriyle amel etmelerine teşvik etmek ve bu konuda ihmalkâr davranmamak.

2- İslâm topraklarını korumak, Müslümanları savunmak, onların can ve mallarını din düşmanlarından ve taşkınlık yapanlardan muhafaza etmektir.

3- Faydalı işler yapmak, yolları açarak İslâm topraklarını imar etmek.

4- Dinî kurallara uygun bir şekilde devletin hazine mallarını, gelir ve giderlerini haksızlığa meydan vermeyecek şekilde tanzim etmek.

5- Zulme engel olup adaletle hükmetmek, insanlara eşit davranmak.

6- Cezaları hak eden kişileri, ifrat ve tefrite kaçmadan haklarındaki hükmü uygulamak.

7- Vali ve hâkim tayin ettiğinde emaneti ehline vermek ve o makamlara liyakat sahibi olanları getirmek.

Ümmetin sultanı bu yedi hususa riâyet ederse, hem Allah’ın hukukunu eda etmiş, hem de halkın kendisine olan itaatini, bağlılığını, sevgi ve yardımını elde etmiş olur. Eğer sultan bunlara riâyet etmezse, onların hukukunda kusurlu davranırsa bundan dolayı âhirette hesaba çekilir ve cezalandırılır; ayrıca vatandaşların günaha girmelerine de fırsat vermiş olur. Halk da isyanlarını açığa vurup bunu ilan etmek için uygun ortamı bekler. Nitekim Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلَى اَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِنْ فَوْقِكُمْ اَوْ مِنْ تَحْتِ اَرْجُلِكُمْ
كَالرَّهْنِ إِذَا غَلِقَ

“De ki: ‘Allah’ın size üstünüzden (gökten) veya ayaklarınızın altından (yerden) bir azap göndermeye ya da birbirinize düşürüp kiminize kiminizin hıncını tattırmaya gücü yeter’.”[210]

“Başınızın ve ayaklarınızın altından azap gelir” âyeti ile ilgili iki tevil vardır.

Birincisi: Başlarından gelecek azaptan maksat kötü yöneticilerdir. Ayaklarınızın altından gelecek azaptan maksat ise kötü kullardır. Bu, İbn Abbas’ın (r.a) görüşüdür.

İkincisi: Üstlerindeki azaptan maksat taşların yağması, altlarından gelecek azaptan maksat ise hasf, yani deprem gibi âfetlerin gelmesidir. Bu da Mücâhid ve Said b. Cübeyr’in görüşüdür.

‘Sizi birbirinize düşürür’ ibaresinin de iki tevili vardır.

1- Farklı görüşler ve isteklerdir. Bu, İbn Abbas’ın (r.a) görüşüdür.

2- İnsanlar arasında fitne ve karışıklık olmasıdır. Bu da Mücâhid’in görüşüdür.

Peygamber’den (s.a.v) şöyle rivâyet edilmiştir:

مَا مِنْ أَمِيرِ عَشَرَةٍ إِلَّا يُؤْتَى بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، مَغْلُولَةً يَدَاهُ إِلَى عُنُقِهِ، أَطْلَقَهُ
الْحَقُّ أَوْ أَوْبَقَهُ

“On kişinin başında yönetici olan adam, kıyâmet gününde elleri boynuna bağlı olarak gelir. Sonra ameli sâlih ise onu kurtarır; sâlih değilse onu azâba götürür.”[211]

Yine Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

خِيَارُ أَئِمَّتِكُمُ الَّذِينَ تُحِبُّونَهُمْ وَيُحِبُّونَكُمْ، وَشِرَارُ أَئِمَّتِكُمُ الَّذِينَ ،
وَتُبْغِضُونَهُمْ وَيُبْغِضُونَكُمْ تَلْعَنُونَهُمْ وَيَلْعَنُونَكُمْ

“Yöneticilerinizin hayırlısı sizin sevdiğiniz ve onların da sizi sevdiği; şerlileri de sizin sevmediğiniz ve onların da sizi sevmeyenleri; sizin lanet okuduğunuz, onların da size lanet okuyanlarıdır.”[212]

Allah Rasûlü’nün (s.a.v) bu sözü ne kadar da doğrudur! Zira yönetici hayırlı olursa halk onu sever; o da halkı sever. Şerli olursa da halk onu

sevmez; o da halkı sevmez. Ömer b. Hattab (r.a) Sad b. Ebî Vakkas'a (r.a) şöyle mektup yazmıştır:

"Allah (c.c) bir kulu severse onu insanlara da sevdirir. Bu nedenle şunu bil ki Allah (c.c) katındaki değerin insanların nezdindeki değerin kadardır. Yine şunu da bil ki Allah (c.c) katındaki değerin, O'nun senin kalbindeki değeri kadardır."

Ömer'in (r.a) bu sözü zikrettiklerimizin tefsiri mahiyetindedir. Bu hususun aslı şöyledir:

Allah korkusu insanı, mahlûkata karşı insaflı davranmaya sevk eder. İnsaflı davranan kişiyi de insanlar sever. İnsanların bu kişiyi sevmesi de bu kişinin hayırlı ve Allah'tan korkan birisi olduğuna delildir. İnsanların bir kişiye buğz etmesi ise o kişinin kötü olduğuna ve onun Allah korkusunun da az olduğuna delildir. Ömer b. Hattab (r.a) bazı valilere şöyle yazmıştır:

"Sana tavsiyem şudur: Allah'ın hükümlerini uygularken insanlardan korkma; insanlar hakkında Allah'tan kork!"

Ömer b. Abdulaziz bazı dostlarına:

'Bu yüklendiğim vazife hakkında Allah'tan korkuyorum' dedi. Orada bulunanlardan biri:

'Ben sizin Allah'tan korkmanızdan değil; Allah'tan korkmamanızdan endişe ederdim' demiştir. Bu husus gayet açıktır. Çünkü Allah'tan korkan kişiden kötülük gelmez. Nitekim şöyle rivâyet edilir: Ömer b. Hattab (r.a), kardeşi Zeyd'i öldüren Ebû Meryem es-Seluli'ye: 'Toprağın kanı sevmediği gibi ben de seni sevmem' dediğinde Ebû Meryem:

'Bu tavrın benim haklarımı gasp etmene sebep olur mu?' dedi. Ömer (r.a):

'Asla' cevabını verdi. Bunun üzerine o da:

'Beni sevmemenin zararı yoktur. Çünkü sevilmemekten dolayı ağlayanlar sadece kadınlardır' dedi.

Abdurrahman b. Muhammed şöyle rivâyet eder:

'Talha b. Ubeydullah (r.a), Ebubekir Sıddık'ın (r.a) kızı ile evlenirken mehir olarak yüz bin dirhem vermişti. Böyle bir büyük rakamı ilk defa o veriyordu. Mehir verilirken Ömer'in (r.a) yanından geçiliyordu. Ömer (r.a):

'Bu da nedir?' dedi. Mehri götürenler:

'Ebubekir'in kızı Ümmü Külsüm'ün mehridir' dediler. Ömer (r.a):

'Bunları beytu'l mâla (devlet hazinesine) götürün' dedi. Bu durum Talha'ya (r.a) haber verildiğinde o:

'Yapabileceğim pek bir şey yok! Eğer Ömer bunda beytü'l malın bir hakkı olduğunu görüyorsa, benim sözümden dolayı bunu iade etmez. Eğer

beytü’l malın hakkı olarak da görmüyorsa mutlaka geri verecektir’ dedi ve sabah olunca da Ömer (r.a) o mehrin Ümmü Külsüm’e gönderilmesi emrini verdi.

Rivâyet edilir ki halîfe Harun Reşid, Ebû’l Utahiyye’yi hapse atmıştı. Ebû’l Utahiyye de hapishanenin duvarına şu beyitleri yazmıştı:

أَمَا وَاللهِ إِنَّ الظُّلْمَ لُؤمُ وَمَا زَالَ الْمُسِيئ هُوَ الظَّلُومُ
إِلَى دَيَّانِ يَوْمِ الدِّينِ نَمْضِي وَعِنْدَ اللهِ تَجْتَمِعُ الْخُصُومُ
سَتَعْلَمُ فِي الْمَعَادِ إِذَا الْتَقَيْنَا غَدًا عِنْدَ المليك مَنِ الظَّلُومُ

Vallahi madem zulüm kınanmıştır
O zaman bunu yapan zâlimdir

Din günü borçlar ödeştirilir
Allah katında hasımlar bir araya getirilir

Göreceksin yarın âhirette karşılaştığımızda
Kimmiş bakalım zâlim, o Melik’in huzurunda

Bu şiir Harun Reşid’e haber verildiğinde Harun Reşid çok ağladı; Ebû’l Utahiyye’yi çağırarak ondan helallik istedi ve ona bin dinar vererek onu bıraktı.

3- Herkesi Kuşatan Adalet: Ülfete götüren, yöneticilere itaat etmeye sevk eden, yeryüzünü imar eden, mal ve serveti artıran, nesli çoğaltan, padişahı tahtında güvenilir kılan husus kapsamlı olup da hakkaniyet içeren adalettir. Hürmüz, Hz. Ömer’in dışarıda koruma olmadan mütevazi bir şekilde uyuduğunu görünce şöyle demişti:

‘Sen adaletli olduğun için emniyet içerisinde uyuyorsun!’

Yeryüzünün harap olmasında ve insanların vicdanlarını ifsat etmede hiçbir şey zulüm kadar hızlı tesir gösteremez. Çünkü zulüm hiçbir sınır tanımaz ve duracağı hiçbir nokta yoktur. Zulmün her çeşidi tahrip edicidir ve zulüm (önüne geleni) yok edinceye kadar da ilerler.

Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur.

بئس الزاد إلى المعاد، العدوان على العباد

“Kullara zulmetmek âhiret için ne kadar çirkin bir azık olmuş olur.”[213]

Yine Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

ثَلَاثٌ مُنَجِّيَاتٌ: خَشْيَةُ اللهِ فِي السِّرِّ وَالْعَلَانِيَةِ، وَالْعَدْلُ فِي الرِّضَى وَالْغَضَبِ، وَالْقَصْدُ فِي الْغِنَى وَالْفَقْرِ، وَثَلَاثٌ مُهْلِكَاتٌ: هَوًى مُتَّبَعٌ، وَشُحٌّ مُطَاعٌ، وَإِعْجَابُ الْمَرْءِ بِنَفْسِهِ

“Üç şey insanı kurtarır, üç şey de helak eder. Kurtaran şeyler şunlardır:

1- Gizli hallerde de, aşikâr hallerde de Allah’tan korkmak.

2- Öfke hâlinde de, rıza hâlinde de adaletli davranmak.

3- Fakirlikte de, zenginlikte de iktisatlı davranmak.

Helâk edici şeyler ise şunlardır:

1- Kendisine tâbi olunan nefsî arzular.

2- Kendisine itaat edilen cimrilik.

3- Kişinin kendini beğenmesi.”[214]

Rivâyet edilir ki Büyük İskender, Hindistan’da kanunların az olduğunu görünce oradaki bilge insanlara:

“Ülkenizin kanunları niçin bu kadar azdır?” diye sormuş. O bilgeler de:

“Biz hak sahibine hakkını teslim ederiz ve kralımız da âdil biridir.” cevabını vermişlerdi. Büyük İskender:

“Adalet mi yoksa kahramanlık mı daha üstündür?” diye sorduğunda onlar:

“Adalet yerine getirilirse kahramanlığa gerek kalmaz.” demişlerdir.

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir:

“Adalet ve insaf olduğu sürece insanlar arasında uyum ve uzlaşı daim olur.”

Bazı belağat âlimleri şöyle demişlerdir:

“Adalet, Allah’ın insanlar için koymuş olduğu bir terazidir. O halde O’nun koymuş olduğu ölçüye karşı muhalefet etme ve karşı çıkma!” Adalet için şu iki hususta yardım al!

1- Kanaat et!

2- Allah’tan çok kork!

Adalet dünyayı ayakta tutan sütunlardan biri olunca ve de adalet olmadan nizam ve intizam mümkün olmayınca, onsuz ıslah olmak da imkânsız

olunca o zaman kişinin önce kendi nefsinde âdil olması, daha sonra da başkasına adaletli davranması gerekir.

İnsanın Kendi Nefsine Karşı Adaleti: Kişinin kendi nefsine karşı adaletli olması demek nefsini sâlih amellerle meşgul etmesi, çirkin işlerden sakınması ve nefsinin ahvâli ile ilgili orta yolu takip etmesi demektir. Çünkü ifrata kaçması da, tefritte bulunması da zulümdür. Kendi nefsine karşı zulmeden bir insan başkalarına karşı daha da zâlim olur. Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir:

"Kendi nefsini önemseyen kişi zâyi olup gider."

Başkalarına Karşı Âdil Olmak: Kişinin başkalarına karşı âdil olması üç kısma ayrılır.

1- Kişinin kendisinden daha alt seviyede olan insanlara karşı âdil olmasıdır. Örneğin bir sultanın halkına adaletli davranması, bir âmirin memuruna karşı adaletli davranması gibi. Bu adalet dört şeyle gerçekleşir:

a) Bu konumdaki kişinin alttaki insanlara kolay işleri yüklemesi.

b) Zor işleri bu kişilerden kaldırması.

c) Zor ve baskı kullanmayı terk etmesi.

d) Hayatında hep âdil davranması.

Kolay işleri yüklemek kişinin idareciliğini daha da daimi kılar. Zor işleri kaldırmak selamet getirir. Baskı ve şiddete başvurmamak sevgi ve muhabbeti oluşturur. Hak ve hukuku icra etmek de başarıyı getirir.

Bu bahsettiğimiz hususlar bir liderde bulunmazsa yönettikleri ülkelerde fesat çoğalır, ihtilaf ve karışıklıklar baş gösterir. Nitekim Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

أَشَدُّ النَّاسِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَنْ أَشْرَكَهُ اللهُ فِي سُلْطَانِهِ فَجَارَ فِي حُكْمِهِ

"Kıyâmet günü, azâbı en şiddetli olanlar Allah'ın yönetimi ihsan ettiği halde bu yönetimle insanlara zâlimce davranan kişilerdir."

Bazı hikmet ehli şöyle demiştir: "Saltanat küfürle devam edebilir ancak zulümle asla!"

Bazı edipler de şöyle demişlerdir: "Zâlimin, memnun edeceği komşusu da olmaz, imar edeceği yurdu da…"

Bazı belağat âlimleri şöyle demiştir: "Gerçekleşmesi en yakın olan şey zâlimin çöküşü; en isabetli ok ise mazlumun bedduasıdır."

Bazı kralların bilge yardımcıları şöyle demişlerdir: "Kendi izzetinin halkının itaatinde olduğunu bildiği halde halkını ifsat eden kral ne ilginç bir

kişiliktir!”

Erdeşir b. Babek şöyle demiştir: “Hükümdar adaletten uzaklaşırsa, tebâsı da ona itaat etmekten uzaklaşır.”

Enuşirvan suçlulara ceza vermediği için kınandığında: ‘Onlar hasta, biz de doktoruz. Biz onları af ilacı ile tedavi etmezsek, kim onları tedavi edecek?” demiştir.

2- İnsanın kendisinden üstte bulunan kişilere karşı âdil olmasıdır. Halkın, sultanına karşı veya memurun âmirine karşı adaletli olması gibi. Bu adalet de üç şeyle gerçekleşir.

a) Samimi bir itaat.

b) Var gücüyle yardım etmek.

c) Dostlukta samimiyet.

Samimi itaat göstermek dağılmaya karşı toplayıcı olur; var gücüyle yardım etmek de zayıflığı engeller. Dostlukta samimi olmak ise su-i zannı defeder. Bu önemli üç husus bir kimsede bulunmuşsa kaçınmaya çalıştığı zulüm kendisine bulaşır ve kendisini zâlimlerin zümresi içinde bulur. Buhturi bu hakikati şöyle ifade eder:

إِلَى دَيَّانِ يَوْمِ الدِّينِ نَمْضِي وَعِنْدَ اللهِ تَجْتَمِعُ الْخُصُومُ

Muhtaç edersen kerem sahibi birini
Sana da bulaşır alçak kimselerin fiilleri

Halkın, yöneticilere karşı, memurların da âmirlerine karşı itaatsiz ve sevgisiz davranmaları; onları yardımsız bırakmaları durumunda nizam ve intizam bozulur; mevcut olan huzur ve düzen fesad ve düşmanlığa dönüşür. Fars hükümdarlarının yanında bulunan bilge insanlardan Ebreviz şöyle demiştir:

“Sen kendinden üsttekilere itaat et ki senden alttakiler de sana itaat etsin.”

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: “Zulüm nimetleri götürür; taşkınlık da musibetleri getirir.”

Yine bazı bilgeler şöyle demişlerdir: “Allah, mahlûkattan sadece kendi hukukuna riâyet edildiği zaman razı olur. Allah’ın hukukuna riâyet etmek ise O’nun verdiği nimetlere şükretmek, ümmete nasihat etmek ve güzel muamelede bulunmak, O’nun şeriatına bağlı olmak demektir.”

3- Akranlara karşı âdil olmaktır. Bu da üç şeyler gerçekleşir.

a) Kibirlenmeyi ve böbürlenmeyi terk etmek.

b) Nazlanmayı bırakmak.

c) Eziyet verici şeylerden uzak durmak.

Zira böbürlenme ve kibirlenmeyi bırakmak ülfeti; nazlanmayı terk etmek de şefkati oluşturur. Eziyet verici şeyleri bırakmak da insafı oluşturur. Akranlar ve emsaller arasında bu üç husus terk edilmezse dostluk ve sevgi, düşmanlığa dönüşür. Böylece hem kendileri fesada uğrar, hem de başkalarını fesada uğratırlar.

Ömer b. Abdulaziz'in İbn Abbas'tan (r.a) rivâyet ettiğine göre Peygamber (s.a.v): **"İnsanların en şerlilerini size haber vereyim mi?"** dediğinde sahabî: "Evet Yâ Rasûlallah!" dediler. Bunun üzerine Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurdu:

'Yalnız başına yemek yiyen, insanlardan yardım elini çeken, kölesini döven kimselerdir' buyurdu. Sonrasında: 'Bunlardan da daha şerlisini söyleyeyim mi?' buyurunca sahabîler yine: 'Evet yâ Rasûlallah!' dedi. Peygamber (s.a.v): 'İnsanlara buğz eden ve insanların da kendisine buğz ettiği kişilerdir' buyurdu."

Rivâyet edilir ki İsa b. Meryem (as.) İsrailoğullarına vaaz ederken şöyle demiştir:

"Ey İsrailoğulları! Câhillerin yanında hikmetli konuşmayın! Yoksa hikmete zulmetmiş olursunuz. Hikmet ehlini de hikmetten mahrum etmeyin! Bu defa da hikmet ehline zulümde bulunmuş olursunuz! Zâlim kişiye mükâfat vermeyin (yani sevgi göstermek sûretiyle onu ödüllendirmeyin)! Yoksa fazîletinizi yitirmiş olursunuz.

Ey İsrailoğulları! İşler üç kısımdır. Birincisi: Doğruluğu apaçık ortada olan iştir ki bu işe tâbi olun!

İkincisi: Bâtıl ve sapkın bir iş olduğu apaçık ortada olan iştir ki bundan da uzak durun!

Üçüncüsü: Doğruluğu veya yanlışlığı ihtilaf arz eden işlerdir ki bunu da Allah'a havale edin!"

Hz. İsa'nın bu sözleri adaletle ilgili âdâbın tüm hallerini ihtiva etmektedir. Bazı bilge insanlar şöyle demiştir:

"Herkesle geçinemeyen ve idareci davranmayan akıl, akıl sayılmaz."

Şair[215] şöyle demiştir:

ما دُمْتَ حَيًّا فَدَارِ النَاسَ كُلَّهُمْ فإنَّمَا أَنْتَ فِي دَارِ المداراةِ

مَنْ يَدْرِي دَارى و مَنْ لَمْ يَدْرِ سَوْفَ يُرَى عَمَّا قَلِيلٍ نَدِيمًا للنَّدَمَاتِ

Yaşadığın sürece insanların hepsini idare et
Zira sen idare yurdunda ediyorsun ikamet

Aklı başında olanlar zaten idare ederler
İdare etmeyenler ise kısa zaman sonra pişmanlık duyarlar

Bazı hususi işlerin de, saydığımız bu adalet tabakalarıyla ilgisi vardır. Bu işler adalette taksirli davranmak ile aşırıya gitmek arasında bulunan orta yolu takip eden işlerdir. Nitekim adalet zaten itidalden gelir. Bu nedenle itidali aşan kişi adaletten çıkmış olur. Bazı bilge insanlar şöyle demiştir:

"Fazîletli işler iki eksik halin (ifrat ve tefritin) ortasıdır. Hayırlı işler ise iki rezil hâlin ortasıdır. Mesela hikmet, şer ile cehaletin ortası; cesaret, bir şeyi düşünmeden saldırmak ile korkaklığın ortası; iffet, şehvet azgınlığı ile iktidarsızlığın ortası; sükûnet, öfkeli olmak ile öfke duymamanın ortası; kıskançlık, haset ile geniş mideli olmanın ortası; zarafet, edepsizlikle ahmaklığın ortası; tevazu, kibir ile aşağılık kompleksine düşmenin ortası; cömertlik, israf ve cimriliğin ortası; hilm, aşırı öfke ile öfke yoksunu olmanın ortası; sevgi, dalkavukluk ile ilgisizliğin ortası; hâyâ, edepsizlikle kendini ifade edememe, içe kapanıklığın ortası; vakar, maskaralıkla akıl hafifliğinin ortasıdır.

İtidal sınırından çıkan şey adalet sınırından da çıkmıştır. Yani evlâ olandan kaymak, adaletten adaletsizliğe gitmek demektir. Bazı belağat âlimleri şöyle demiştir:

"Kötü sultan masumları korkutur, alçakları sahte kahraman yapar. Kötü memleket, basit insanları bir araya getirip hastalık oluşturur. Kötü çocuk geçmişlerin yüz karası olur, şerefi lekeler. Kötü komşu sırrı ifşâ eder, namus perdesini yırtar."

Tüm bunlar evlâ olandan diğer tarafa kaymak, yani adaletten çıkıp adaletsizliğe gitmek demektir. Zaten gördüğün fesatların sebebi adaletten sapıp adaletsizliğe kayma, yani ifrat ve tefrite düşmektir. O halde adaletsizlikten daha zarar verici bir şey olmadığı gibi adaletten de daha faydalı bir şey yoktur.

4- Toplumsal olarak güven ve emniyet içinde bulunmaktır. Çünkü nefisler ancak güvenle huzura kavuşur. Azim ve gayretler güvenle yayılır, suçsuz insanlar güvenle evlerinde barınır, zayıf insanlar güvenle ünsiyet bulur.

Korkak kişinin rahatı; çekinen kişinin de huzuru olmaz. Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir:

“Emniyet, yaşamların en rahatı; adalet ise orduların en güçlüsüdür. Çünkü korku insanların güzel işler yapmasına engel olur; onların tasarrufta bulunmalarına set çeker; insanların hayatlarını sürdürebilecekleri ihtiyaçlarını temin etmekten onları alıkoyar; toplumun intizamlı olmasına mâni olur.”

Eğer güven (emniyet) adaletin, zulüm de adaletsizliğin neticelerindense o zaman zulüm bazen insanların maksatları dışına çıkmalarıyla meydana gelirken, bazen de insanların maksatlarından değil de sonradan ortaya çıkan bir sebepten ötürü oluşur; yoksa adaletin dışına çıkmış olmaktan değil. Bu yüzden adaletle ilgili zikredilenler demek değildir ki dünya düzenindeki güvenlik sadece adalet gibi bir kaideye bağlıdır. Zira emniyet daha umumi bir kavramdır. Korku ise bazen hususi bazen de umumidir. Korkunun hususiliği demek bazen kişinin nefsiyle, ailesiyle ve malıyla ilgili olur. Umumi olması ise tüm halleri kapsamaktadır. Bunların her bir çeşidinde bir zayıflık ve hüzünden bir pay vardır.

Bazen de sebeplerin ve cihetlerin ayrı olmasıyla korku çeşidi de değişik olur; bu korkunun çeşidi de endişe ile orantılı olur. Bundan dolayı zikredilen şeylerdeki hususların her birinin ayrı ayrı yitirilmesi anında meydana gelecek kederi, belli bir miktarda sınırlandırmak caiz olmaz. Çünkü bu kederin vereceği sıkıntının şiddeti o kişinin üzerinde yaptığı tesire göre değişir. Özellikle de bir şeyden korku ve belaya uğrayan zavallı, başkasının başına ne geldiğini düşünmez. O kişi zanneder ki bu korku sadece kendisinde var. Ayrıca bu kişi içinde bulunduğu nimetlerden de gâfil olur. Mesela hasta olan biri sadece bu hastalığını düşünür; ancak diğer konulardaki rahatından ve içinde bulunduğu nimetlerden gâfil olur. Belki de bu adamda bulunan nimetler ve rahatlık, müptela olduğu hastalıklardan çok daha büyüktür.

Şair şöyle demiştir:

على أَنّها تَغفُو الكَلُومُ و إنّما يُوَكَّلُ بالأَدْنَى و إنْ جَلَّ ما يَمْضِي

İnsan unutur geçmişi, büyük şeyler de olsa
Takılır hâlihazırdakine, küçük şeyler de olsa

Hikâye edilir ki bir adam bir bedevinin yanında: ‘Ah bu diş ağrısı da ne fena şeydir!’ deyince o bedevi Arap şöyle demiştir: ‘İnsanın hastalığı kendisine en büyük hastalıkmış gibi gelir.’

Emniyet içinde bulunan kişi âfiyet içinde bulunan insan gibidir. Emniyet içinde bulunan kişi korku yaşamadıkça o nimetin değerini bilmez. Aynen âfiyet içinde olup da musibet gelmeyinceye kadar bu âfiyet ve nimetin değerini bilmeyen kişi gibi. Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir:

“Bir nimetin değeri ancak zıddı ile mukayese edilince anlaşılır.” Ebû Temmam et-Tai bu mânâyı şu mısralara dökmüştür:

و الحَادِثَاتُ و إنْ أَصَابَكَ فهو الذي انباك كَيْفَ نَعِيمُهَا

Dünya hâdiseleri sarsmış olsa da seni
Dünya nimetlerinin değerini fark ettiren yine bu musibettir tabiî

Akıllı kişinin yapması gereken hastalık ve korku anında –sair zamanlara göre– nimetlerin ve âfiyetin değerini hatırlamaktır. Zira geçmişteki o kadar nimet ve âfiyet, hastalık ve korkudan çok daha fazlaydı. Böyle düşünmek şikâyeti şükre, feryadı da sabra çevirir ve böylece kişi neşeli ve mutlu olmuş olur.

Hikâye edilir ki Yakûb (a.s), Yusuf’a (a.s) kavuştuğu zaman: ‘Benden sonra başına neler geldi? Neler yaşadın?’ diye sormuş, Yusuf (a.s) da: ‘Bana kardeşlerimin ne yaptığını değil, Rabbimin ne yaptığını sor!’ demişti.

Şair şöyle demiştir:

لا تَنْسَ في الصِّحَّةِ أَيَّامَ السَّقَمْ فإنَّ عُقْبَى تَارِكِ الحَزْمِ نَدَمْ

Sıhhatli olduğun zamanlarda unutma hastalık günlerini
İhtiyatı terk edenlerin sonu pişmanlık olur muhakkak ki

5- Ülkede bolluğun, bereketin ve refahın bulunmasıdır. Böyle bir ortamda insanlar ferahlık içinde yaşar, zenginle fakir arasındaki uçurum kalkar, insanlarda hasetlik azalır, düşmanlık yok olur, insanlar arasında yardımlaşma ve dayanışma oluşur, bolluk yaşanır. Bunlar, dünyanın salahı ve insanların intizamı için en kuvvetli unsurlardandır. Çünkü bolluk ve bereket zenginliği, zenginlik de cömertlik ve emniyeti getirir.

Ömer b. Hattab (r.a) Ebû Mûsâ el-Eşari’ye şöyle yazmıştı:

‘Sakın kadılık makamına asil ve zengin olandan başkasını atama! Zira asil olan sonunu düşünüp korkar; zengin de başkasının malına göz dikmez.’

Seleften biri şöyle demiştir:

‘Ben dünya ve âhiretin hayrını takvâda ve zenginlikte; dünya ve âhiretin şerrini de fıskta ve fakirlikte buldum.’

Şair şöyle demiştir:

و لم أَرَ بَعْدَ الدِّينِ خَيْرًا مِن الغِنَى و لم أَرَ بَعْدَ الكُفْرِ شَرًّا مِن الفَقْرِ

Dinden sonra zenginlikten daha hayırlı bir şey görmedim
Küfürden sonra da fakirlikten daha büyük bir şer görmedim

Zenginlerin cimriliği azaltmaları ve harcamada bulunmaları kendi durumlarına göre değerlendirilir. Aynı şekilde cömertlerin cömertlikleri de ne kadar infak ettiklerine göre değerlendirilir. Şair Di’bil şöyle demiştir:

لَئِنْ كُنْتَ تُوَلِّي نَدًى دون إمْرِةٍ فلستَ بِمَولٍ نائِلًا آخِرَ الدَّهْرِ

أَيُّ إِنَاءٍ لَمْ يَفِضْ عِنْدَ مَلْئِهِ و أَيُّ بَخِيلٍ لم يُنِلْ ساعَةَ الوَفْر

Zengin oluncaya kadar iyilik yapmayacaksan
Mahşere kadar yapmazsın emin ol bundan

Hangi kap var ki dolduktan sonra taşmasın
Hangi cimri var ki servet sahibi olduktan sonra ihsan etmesin

Bolluk ve bereket nasıl ki insanların salahına sebep oluyorsa, kıtlık da insanların fesadına sebep olur. Yani bolluğun sağladığı salah ve intizam umumi olduğu gibi, kıtlığın meydana getirdiği fesad da umumidir. Var olması umumi salaha; yok olması da umumi fesada sebep olan şeyin, dünyanın salah ve intizamının kaidelerinden ve istikametin sebeplerinden sayılması gayet makuldür.

Bolluğun iki yönü vardır.

1- Kazançta bolluk.

2- İhtiyaç maddelerindeki bolluk.

Kazançtaki bolluk ihtiyaç maddelerindeki bolluğun bir parçasıdır ve bu da güven ortamının neticelerindendir. İhtiyaç maddelerindeki bolluk ilahi lütufların bir parçasıdır ve bu da adalet ortamının neticesinde ihsan edilir.

6- Geniş bir emeldir. Bu emel insan ömrünün yetmeyeceği, hayata elde edilmeleri umulmayan istekleri gerçekleştirmek için insanları dürten bir

histir. Daha önceki nesillerden gelen insanlar öncekilerin yapmış oldukları bina, inşaat, ev, tarla gibi şeyleri hazır bulup da onlardan faydalanmamış olsaydı, o zaman her asırda yaşamış olan insanlar ihtiyaç duydukları bu ev, bina, arazi gibi şeyleri inşa ve imara mecbur kalırlardı. Böyle şeyleri yapmadaki zorluk ve sıkıntılar göz önüne alındığında tüm bunları yapabilmek gayet aşikâr biçimde mümkün olmazdı. Bu nedenle Allah (c.c) kullarına uzun ve geniş emeller vermiş ki onlar dünyayı imar etsin, dünyanın salahı tamamlansın ve sonraki gelen nesillere bu imarlar miras kalsın. Böylece ikinci asrın insanı ilk asrın imar ettiğini tamamlasın; üçüncü asrın insanları da ikinci asrın dağınık olan imarını tamir etsin. Asırlar geçtikçe bu işler daha muntazam bir hâle gelir, vaziyet ve durumlar daha insicamlı olur.

Eğer emeller kısa olmuş olsaydı kişi sadece günü düşünür ve sadece zaruri miktar için vaktini harcardı. Böyle bir durumda ise yarınlar için harap bir yer bırakılır, sonraki nesiller ihtiyaçlarını karşılayacak ortam bulamazlardı. Onlardan sonra gelenler ise harabe olarak aldıkları bu dünyayı daha kötü bir şekilde sonrakilere bırakırlardı. Böylece dünya ekin bitmeyen ve barınma imkânı olmayan bir yer hâline gelirdi. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

إِنَّمَا الأَمَلُ رَحْمَةٌ مِنَ اللهِ لأُمَّتِي، لَوْ لا الأَمَلُ مَا أَرْضَعَتْ أُمٌّ وَلَدًا، وَلا غَرَسَ غَارِسٌ شَجَرًا

“Emel, Allah’ın ümmetime bahşettiği bir rahmettir. Emel olmasaydı hiçbir anne çocuğunu emzirmez, hiç kimse bir ağaç dikmezdi.”[216]

Şair[217] şöyle demiştir:

لِلنُّفُوسِ و إِنْ كَانَتْ على وَجَلٍ مِن المنِيَّةِ آمَالٌ تُقَوِّيها

تَفَقُّهًا،وَلا خَيْرَ فِي فِقْهٍ لَيْسَ فِيهِ تَفَهُّمٌ، وَلا خَيْرَ فِي قِرَاءَةٍ لَيْسَ فِيهَا تَدَبُّرٌ

Nefisler korksa da ölümden
Emelleri vardır onları kuvvetlendiren

Kişi onları açar, zaman onları kapar
Nefis onu yayar, ölümse gelip dürer

Âhiretle ilgili emellere gelince: Gafletten uyanmanın ve hazırlık yapmanın en kuvvetli sebeplerindendir. Lebid, bedevi bir şairken dünya ve âhiret için emelin durumunu şöyle izah eder:

وَلا تُرْجِ فِعْلَ الْخَيْرِ يَوْمًا إِلَى غَدٍ لَعَلَّ غَدًا يَأْتِي وَأَنْتَ فَقِيدُ

غَيْرَ أَن لا تَكْذِبَنَّها بالتُّقَى واخْزُهَا بالبِرِّ للهِ الأَجَلّ

Nefsinle konuştuğunda yalan söyle
Nefse doğruyu söylemek sebep olur emeli hor görmesine

Ancak takvâ konusunda ona yalan söyleme
İyilik yaparak onu alçalt ki Allah katında ulaşasın daha yücesine

Emel ile emânî (kuruntu) arasında şu fark vardır: “Emeller belli sebeplerle kısıtlanmıştır. Ancak emânî o sebeplerden soyutlanamaz.”

İşte altı kaide bunlardan ibarettir. Dünyanın salahı ve tüm işlerinin intizamı bu altı kaideye bağlıdır. Eğer bu altı kaide mükemmel olursa, dünyanın salahı da mükemmel olur. Ancak şunu da göz ardı etmemek gerekir: Dünya işlerinin büsbütün mükemmel ve tastamam olması ve dünyanın salahının da umumi olması, gerçekleşmesi zor ve uzak olan bir iştir. Çünkü dünyanın formatında değişme, bozulma, tükenme ve yıkılma vardır.

Bilge bir insan bir kişinin: ‘Allah dünyayı alt üst etsin’ dediğini duyunca ‘İşte o zaman düzelmiş olur. Çünkü o zaman alt üst edilmiştir (Yani bir daha çevrilirse dünya ters iken düzgün hâle gelir)’ demiştir.

Şair şöyle demiştir:

مِنْ عَادَةِ الأَيَّامِ أَنَّ خُطُوبَهَا إِذَا سَرَّ مِنْهَا جَانِبٌ ساء جَانِبٌ

و ما أَعْرِفُ الأَيَّامَ إِلَّا ذَمِيمَةً و لا الدَّهْرَ إِلَّا و هو للثأْرِ طَالِب

Aynı davranmak dünyanın âdetidir
Bir tarafı üzer diğer tarafı sevindirir

Dünya hakkında bildiğin hep olumsuz şeylerdir
Zaman ancak imtihan peşinden gelir

Dünyanın intizamı için elzem olan altı kaide hangi oranda bozulursa, dünyanın fesadı da, kaos yaşaması da o oranda olur.

Nisâ, 28.

Alak, 6-7.

A’lâ, 3.

Beled, 10.

Hâkim, 7668; benzer rivâyetler için bkz. Tirmizi, 3970; Müsned, 8493.

İnşirah, 7-8.

İbn Ebî Dünya, Islahu’l Mal, 101.

Mukatil b. Süleyman el-Ezdi’dir. Müfessirlerin önde gelenlerinden olup h. 105 yılında Basra’da vefat etmiştir.

Hûd, 118-119.

Nahl, 71.

Kıyâmet, 36.

Beyhaki, Şuabu’l İman, 7369; Müsnedi Şihab, 304.

Benzer rivâyet için bkz. Müslim, İmaret 61; Hâkim, 2591; Beyhaki, Sünen-i Suğra, 3380.

En’âm, 65.

Darimi, 2515; Benzer rivâyetler için bkz. Müsned, 9290; Beyhaki, Sünenu’l Kübra, 4918 .

Müsned-i Şami, Taberani, 586.

İbn Asakir, Tarihu Dımeşk, 422 .

Beyhaki, Şuabu’l İman, 7251.

Ebû Süleyman Hattabi’dir.

Tarihi Bağdadi, 2/386; İbnu’l Cevzi, el-İlelu’l Mütenahiye, 1350.

Sabık el-Berberi’dir. Sufi bir şair olup Rakka’da ikamet etmiştir. H. 100 yıllarında da vefat etmiştir.

Fasıl:
İnsanın Ahvâlini
Düzenleyen Haller

İnsanın ahvâlini düzenleyen üç husus vardır ki, bunlar insanların işlerini düzenleyen kaideler ve ahvâlini intizama sokan kurallardır.

1- Doğru yolu gördüğünde itaat eden, yanlış ve sapkın yolları gördüğünde kaçınan nefis.

2- Kalplerin dikkatini kendi üzerine çeken, kötülükleri de defeden ülfet.

3- İnsan nefsinin sükûnete ereceği ve ihtiyaçlarını karşılayıcı kâfi derecedeki maddiyat.

Birinci Kaide: Bu, itaatkâr bir nefistir. Nefis, sahibine itaat ederse sahibi o nefse mâlik olur. Eğer nefis sahibine isyan ederse, o zaman sahibi ona mâlik olacağına nefis o kişiye mâlik olur. Nefsine mâlik olamayan kişinin başkasına hiç mâlik olamayacağı tabiidir. Yine nefsinin isyanına maruz kalan kişinin başkasının isyanına maruz kalması da gayet doğaldır.

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: "Nefsi, kendine itaat etmeyen kişinin başkasından itaat beklemesi akıllı bir insan için gereksiz bir bekleyiştir."

Şair şöyle demiştir:

أَ تَطْمَعُ أَنْ يُطِيعَكَ قَلْبُ سُعْدَى و تَزْعُمُ أَنَّ قَلْبَكَ قَدْ عَصَاكا

Suda'nın kalbinin sana itaat etmesi için hırslı davranıyorsun
Hem de kendi kalbinin sana isyan ettiğini iddia ediyorsun

Nefsin itaati iki şekilde olur. Biri nasihat, diğeri de boyun eğmektir.

Nasihat: Kişinin eşyanın hakikatine ibret gözüyle bakması, hakkı hak olarak görüp bunu güzel bulması; bâtılı bâtıl görüp onu da çirkin bulmasıdır. Bunun gerçekleşmesi nefsin sadakati ile mümkündür. Bu da ancak nefsin dürtülerinden kurtulmakla elde edilir. Bu nedenle şöyle denmiştir:

‘Tefekkür eden eşyanın hakikatini görür.’

Boyun eğmeye gelince: Nefse emredilmiş olan hakikatte ve doğruya tâbi olma hususunda acele etmeli; yine nefse yasaklanmış olan bâtıl ve sapkın işlere bulaşmaktan da kaçınmalıdır. Bu da ancak şehevî arzulara karşı koyma emrine itaat eden nefsin kabulü ile mümkün olur. Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

قَدْ بَقِيَ لا يَدْرِي مَا اللهُ قَاضٍ فِيهِ، فَلْيَأْخُذِ الْعَبْدُ مِنْ نَفْسِهِ لِنَفْسِهِ، وَمِنْ عَظِيمًا

“Allah sizin tövbenizi kabul etmek ister; şehvetlerine uyanlar (kötü arzuların esiri olanlar) ise büsbütün yoldan çıkmanızı ister.”[218]

Nefsin itaatinin tamam olması ve maslahatının kemâli için o nefsin bazı âdâba uyması gerekir. Biz bu kitapta bu konuyla ilgili müstakil bir bölüm açtık. Şimdilik konunun gelişine göre kısa bilgiler vererek yetinelim.

İkinci Kaide: Kalplerin dikkatini kendi üzerine çeken sevgidir. Çünkü insan kendisine eziyet edilmek istenen ve sahip olduğu nimetlerden dolayı kendisine hased edilen bir varlıktır. Eğer insan sevmez ve sevilmezse, hasetçi kişilerin elleri ona uzanır; düşmanlarının entrikaları onlara tahakküm eder. Böyle bir insan da ne sahip olduğu nimetlerden ne de geçirmiş olduğu zamandan lezzet alır. Ancak insan sever ve sevilirse, bu sevgiyle düşmanlarına karşı muzaffer olur, hasetçilerin entrikalarından da korunur. Ayrıca sahip olduğu nimetleri de onlara karşı muhafaza etmiş, zamanın da lezzetli geçmesini sağlamış olur. Rahat bir ömür geçirmek ve nimetlerin güvende olmasını sağlamak zor olsa da durum böyledir.

İbn Cüreyc, Ata’dan, o da Câbir’den (r.a) Allah Rasûlü’nün (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir:

أَيُّهَا النَّاسُ ! كَأَنَّ الْمَوْتَ عَلَى غَيْرِنَا كُتِبَ، وَكَأَنَّ الْحَقَّ فِيهَا عَلَى غَيْرِنَا أَنْفَعُهمْ لِلنَّاسِ

“Mü’min, seven ve sevilen kişidir. Sevmeyen ve sevilmeyen kişide hayır yoktur. İnsanların en hayırlısı, insanlara faydalı olanlardır.”[219]

Yine Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ اللهَ تَعَالَى يَرْضَى لَكُمْ ثَلَاثًا وَيَكْرَهُ لَكُمْ ثَلَاثًا فَيَرْضَى لَكُمْ اَنْ تَعْبُدُوهُ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَاَنْ تَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَيَكْرَهُ لَكُمْ قِيلَ وَقَالَ وَكَثْرَةَ السُّؤَالِ وَإِضَاعَةَ الْمَال

“Allah, sizin için üç şeyden razı olur, üç şeyden de razı olmaz. Kendisine ibâdet edip, hiçbir şeyi ortak koşmamanızdan, beraberce Allah’ın ipine (Kur’ân-ı Kerim’e) tutunmanız ve ayrılığa düşmemenizden razı olur. Gıybet etmenizden, çok soru sormanızdan ve malı israf etmenizden de razı olmaz.”[220]

Peygamber (s.a.v) tüm bunları sevgiye teşvik etmek amacıyla söylemiştir.

Araplar şöyle demiştir: “Az olan zelil olur.”

Kays b. Âsım şöyle demiştir:

إِنَّ الْقِدَاحَ إِذَا اجْتَمَعْنَ فَرَامَهَا بِالْكَسْرِ ذُو حَنَقٍ وَبَطْشٍ أَيِّدِ
عَزَّتْ فَلَمْ تُكْسَرْ، وَإِنْ هِيَ بُدِّدَتْ فَالْكَسْرُ وَالتَّوْهِينُ لِلْمُتَبَدِّدِ

Oklar toplanıp bir araya gelirse
Kuvvetli ve güçlüler bunları kırmak istese bile

Zor gelir bu iş, kıramazlar onları
Ayrı ayrı bükülürse kolay olur kırmak okları

Madem ki sevginin toplayıcı olduğu, zillete de mâni olduğu sâbittir, o zaman ülfeti oluşturan sebepleri de zikretmek gerekli olur. Ülfeti oluşturan beş sebep vardır. Bunlar:

a) Din
b) Neseb
c) Evlilikten dolayı oluşan hısımlık
d) Sevgi
e) İyilik

a) Din: Din, ülfetin (sevginin) oluşmasının sebeplerinden biridir. Zira din, insanı yardımlaşmaya teşvik eder, parçalanmaktan ve küs olmaktan meneder. Enes b. Mâlik’in (r.a) rivâyet ettiği hadiste Peygamber (s.a.v) sevgi ve ülfet hakkında şunları tavsiye etmiştir:

لَا تَقَاطَعُوا، وَلَا تَدَابَرُوا، وَلَا تَبَاغَضُوا، وَلَا تَحَاسَدُوا، وَكُونُوا عِبَادَ اللهِ إِخْوَانًا، وَلَا يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ أَنْ يَهْجُرَ أَخَاهُ فَوْقَ ثَلَاثٍ

“Birbirinizden bağlarınızı koparmayın (ilgiyi kesmeyin)! Birbirinize sırtınızı dönmeyin! Birbirinize kin gütmeyin! Birbirinizi kıskanmayın! Ey Allah’ın kulları, kardeş olun! Bir Müslümana, (din) kardeşiyle üç günden fazla dargın durması helâl olmaz.”.”[221]

Bu hadiste dinin birlik ve beraberliği emrettiğini; câhiliye âdetlerini, kin ve dalaleti de yasakladığını emreder. Peygamber (s.a.v) gönderildiğinde, Araplar düşmanlıkta ve çekişmede aşırılık içindeydi ve ihtilafları da çoktu. Hatta aynı babanın çocukları bile farklı gruplara ayrılmışlardı ve birbirlerine karşı düşmanlık besliyorlardı. Bu ihtilaf ve düşmanlıklar Ensar arasında daha şiddetliydi. Evs ve Hazrec arasındaki ihtilaf ve çekişmeler diğerlerine göre daha fazlaydı. Müslümanlığı kabul edinceye kadar da böyle devam etti. İslâm’a girdiklerinde ise aralarındaki kin ve nefret bitti, düşmanlıkları son buldu ve kardeş oldular. Bu din kardeşliği vesilesiyle birbirlerine yardımcı oldular. Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

اللَّيْلَ و النَّهَارَ يَتَرَاكض البَرِيد يقَرِّبَان كُلَّ بَعِيدٍ ويَخْلِقَانِ كُلَّ جَدِيدٍ وفِي بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا

“Allah’ın size olan nimetini hatırlayın! Hani siz birbirinize düşman kişilerdiniz de O, gönüllerinizi birleştirmişti ve O’nun nimeti sayesinde kardeş kimseler olmuştunuz.”[222]

Din konusundaki ülfet hangi düzeyde ise dinî ihtilaf sebebiyle ortaya çıkan düşmanlık da o düzeyde olur. Bazıları daha önceden acıdığı, iyilik yaptığı kimseyi dindeki ihtilafı nedeniyle can düşmanı saymıştır. Ebû Ubeyde Cerrah (r.a) da bu kişilerdendi. Onun fazîlet konusunda üstün bir makamı vardı. İslâm tarihinde onun sergilediği tavır çok önemlidir. O, (düşman safında olan babasını) Bedir savaşı günü öldürüp kafasını da Allah Rasûlü’ne (s.a.v) getirmiştir. Babası dalalet içinde ve de düşman safında olunca o, Allah Rasûlü’ne itaat ederek babasını öldürmüştü. Akrabalık bağının olması onun babasına acımasına bahane olmamıştı. Ebû Ubeyde, babasının en şefkatli ve ona en çok itaat eden evladı olduğu halde dinin gâlip gelmesini akrabalığın önüne geçirmiş, Allah’a olan itaatini babaya olan itaatine tercih etmişti. Bu olayın üzerine Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

اللهُ الْكَرِيمُ عَنْهُمْ يَدَهُ، ثُمَّ سَلَّطَ عَلَيْهِمْ جَبَابِرَتَهُمْ فَسَامُوهُمْ سُوءَ الْعَذَابِ،
كَانُوا آبَاءهُمْ أَوْ أَبْنَاءهُمْ أَوْ إِخْوَانَهُمْ أَوْ عَشِيرَتَهُمْ

“Allah’a ve âhiret gününe inanan bir toplumun –babaları, oğulları, kardeşleri, yahut akrabaları da olsa– Allah’a ve Rasûlüne düşman olanlarla dostluk ettiğini göremezsin.”[223]

Bazen aynı dinin mensupları arasında farklı görüşler beyan edilerek farklı mezhepler ortaya çıkar. Farklı dinlere mensup olanlar arasında ortaya çıkan kin ve düşmanlığın bir benzeri aynı dine mensup olanlar arasında da çıkabilir.

Din ve mezhep birliğinin ülfet ve sevgide en kuvvetli müessir olduğu nasıl inkâr edilemezse, din ve mezhep konusundaki ihtilafın da tefrika konusunda en kuvvetli müessir olması aynı şekilde inkâr edilemez. Farklı din ve mezhep mensuplarının sayısı eşit olur da taraflardan biri diğerine üstün olmazsa ve sayıca da fazla bulunmazsa, aralarındaki düşmanlık ve kin daha sert ve şiddetli bir hâl alır. Zira ihtilaftan dolayı ortaya çıkan düşmanlığın üzerine bir de eşit tarafların hasetliği ve rekabeti eklenmiş olur.

b) Neseb: Ülfet sebeplerinden biri de neseptir. Çünkü nesep, ısınma ve birleşme sebebidir. Bunlar da yardımlaşma ve sevgiye götürür, bölünme ve uzaklaşmaya engel olur, düşmanların akrabalar üzerine tahakkümde bulunmasına set çeker, yabancıların tasallutundan muhafaza eder. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

إِذَا طَالَ عُمْرُ المَرْءِ فِي غَيْرِ آفَةٍ

“Akrabalık güçlenince merhamet ve şefkat oluşur.”

Araplar akrabalık bağlarını muhafaza etmişlerdir. Zira nesep, sultanın zulmünden ve eziyetinden korur; düşmanlara karşı birlik ve bütünlük içinde olmayı sağlar. Öyle ki onların nesebe olan bu itinaları, güçlü olan düşmanlara karşı yardımlaşmalarına, zafer kazanmalarına, kudret sahibi devletlerde görülen tahakküm gücünü elde etmelerine sebep olmuştur.

Lût (a.s) kendisine yardım edecek akrabalarının bulunmamasından dolayı Allah’a (c.c) karşı mazeret beyan etmiş, gönderilen meleklere karşı (insan kılığında gelen) şöyle demiştir:

قَالَ لَوْ اَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً اَوْ اٰوِي اِلٰى رُكْنٍ شَدِيدٍ

“(Lût:) Keşke benim size karşı (koyacak) bir gücüm olsaydı veya güçlü bir kaleye sığınabilseydim!”[224]

Âyette geçen rükn-ü şedid, düşmanların saldırılarına engel olacak akrabalar demektir.

Ebû Seleme’nin, Ebû Hüreyre’den (r.a) rivâyet ettiği hadiste Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

وَيَرْحَمُ اللهُ لُوطًا لَقَدْ كَانَ يَأْوِي إِلَى رُكْنٍ شَدِيدٍ

“Allah Lût’a merhamet etsin! O, zaten kuvvetli rükne dayanıyordu.”[225]

Vehb b. Münebbih şöyle demiştir: “Elçiler (melekler) Lût’a gelip ‘Senin dayandığın çok kuvvetlidir’ demişlerdi.

Rivâyet edilir ki Peygamber (s.a.v) hiçbir sahabîyi bir kavme mensubiyetsiz bırakmadı. Tüm bunlardan anlaşılıyor ki, Peygamber (s.a.v) ülfete teşvik etmiş, tefrikaya düşmekten de nehyetmiştir. Nitekim Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

والبِرُّ سَابِغُهَا و الصَّبْرُ ثَامِنُهَا

“Her kim bir kavme iltihak edip onları çoğaltırsa, onlardan olmuş olur.”[226]

Nesep, insanların ülfeti elde etmesinde bu kadar önemliyken, ona da bazı engeller ârız olur ve bu husus da onları tefrikaya düşürür. Bu itibarla neseplerin hâllerini ve onlara ârız olan sebepleri açıklamak gerekir. Nesepler üç kısma ayrılır:

1- Doğuranlar.

2- Doğurulanlar

3- Diğer akrabalar.

Bu üç kısmın her birinin sıla-i rahim ve iyilikte bulunma bağlamında bir yeri olduğu gibi, düşmanlığa ve akrabalık bağlarını kesmeye sebep olan mânileri de vardır.

1- Doğuranlar (Usûl): Babalar, anneler, dedeler ve ninelerdir.

Bunların ahvâlinin sağlamlığına ve ahlâklarının da güzel olup olmamalarına göre ikiye ayrılırlar.

a) Tabii ve gayri ihtiyârî.

b) İktisâbî (kazanarak) ve ihtiyaridir.

Tabii ve gayri ihtiyârî olan hâlleri şefkatli ve merhametli olmalarıdır. Bu huylar anne babadan ayrı olmayan hasletlerdir. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

لِكُلِّ شَيْءٍ ثَمَرَةٌ وَثَمَرَةُ الْقَلْبِ الْوَلَدُ

“Her şeyin bir semeresi vardır. Kalbin semeresi de çocuktur.”[227]

Yine Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ الْوَلَدَ مَبْخَلَةٌ، مَجْبَنَةٌ، مَجْهَلَةٌ، مَحْزَنَةٌ

“Çocuk; cimrilik, cehalet, korkaklık ve üzüntüdür.”[228]

Peygamber (s.a.v) çocuk sahibi olmanın insana bu vasfı yüklediğini, böyle bir ahlâka bürüdüğünü haber vermiştir. Hatta bazı kavimler böyle bir hâlin kendilerinde olabileceği ve bunu nefislerinden uzaklaştırmaya güç getiremeyecekleri endişesiyle çocuk istemeyi kerih görmüşlerdir. Çünkü böyle sıfatlar tabiî olarak kendilerinde bulunacaktır.

Yahya b. Zekeriya’ya: ‘Niçin çocuk istemiyorsun?’ diye sorduklarında o şöyle demiştir:

‘Çocuğu ne yapayım ki? Yaşarsa sıkıntı ve keder verir, ölürse de beni sarsar.’

İsa’ya (a.s): ‘Niçin evlenmiyorsun?’ dediklerinde o:

‘Biz ebedî olan yerde çoğalmak isteriz’ demiştir.

İktisâbî ve ihtiyârî olan hâl ise: Anne babanın kalbinde zamanla gelişen ve şartların değişmesiyle de değişen evlat sevgisidir. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

الولدُ أُلوط

“Çocuk yapışkandır (kalbe yapışır).”

Yani çocuk sevgisi kalp duvarına yapışmıştır. Eğer anne-baba çocuk sevgisinden vazgeçerse, bu onların çocuğa buğzetmelerinden değil; çocuk tarafından meydana gelen isyan veya kusurlardan dolayı olur. Ancak çocuklara şefkat göstermek ve onların üzerine titremek, kalpten ayrılmayan ve yok olmayan bir durumdur.

Muhammed b. Ali şöyle demiştir:

“Allah (c.c) ezelî ilmiyle anne-babanın evladına yapacağı muameleyi bildiği için ve onların evlatlarına karşı olan muamelelerinden razı olduğu için onlara: ‘Evlatlarınıza şefkatle muamele edin!’ tarzında bir emir buyurmamıştır.

Ancak evladın anne-babalarına karşı yapacağı muameleden razı olmadığı için evlatlara: ‘Anne-babanıza iyilik yapın!’ emrini vermiştir. Evlatların en şerlisi anne-babasına isyan edendir. Babaların en şerlisi ise evladına sevgi konusunda aşırıya kaçanlardır.”

Annelerin evlatlarına olan şefkat ve sevgileri daha fazladır. Çünkü çocukları onlar doğurmuş, çocukların eğitimi konusunda çok zorluk ve sıkıntılar çekmişlerdir. Anneler daha yufka yürekli ve daha yumuşaktır. Bundan dolayı evlatların annelerine –annelerin bu kadar yaptıklarından dolayı– daha çok şefkat göstermeleri gerekir. Gerçi Allah (c.c): **‘Biz insana anne-babasına iyilikte bulunmasını tavsiye ettik’**[229] diyerek hem anne hem de babasını kastetmişse de annenin daha fazla emeği geçtiği için onlara daha fazla iyilik yapılmalıdır.

Rivâyet edilir ki bir adam Peygamber’e (s.a.v) gelip ‘Ya Rasûlallah! Benim bir annem var. Ben onu sırtımda gezdiriyorum, gözümü ondan ayırmıyorum. Kazancımı da ona veriyorum. Tüm bu fiillerimle onun hakkını ödemiş olur muyum?’ dediğinde Peygamber (s.a.v): **‘Hayır, onun doğum ânındaki bir çığlığını bile ödemiş olmazsın’** buyurmuştur. O kişi: ‘Neden?’ diye sorunca Allah Rasûlü (s.a.v): **‘O, sen yaşa diye hizmet ederdi. Sen ise onun ölümünü isteyerek hizmet ediyorsun’** buyurdu.”[230]

Hasan-ı Basri şöyle demiştir:

“Babanın hakkı daha büyüktür ancak anneye iyilik yapmak daha elzemdir.”

Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

أَنْهَاكُمْ عَنْ عُقُوقِ الأُمَّهاتِ و وَأْدِ البَنَاتِ مَنْعٍ وهاتِ

“Ben sizi annenize isyandan, kız çocuklarını diri diri gömmekten, hak edilmeyen bir şeyi istemekten nehyederim.”[231]

Halid b. Mada’nın Mikdad’dan (r.a) rivâyetine göre Peygamber (s.a.v)şöyle buyurmuştur:

إِنَّ اللهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى يُوصِيكُمْ بِأُمَّهَاتِكُمْ، ثُمَّ يُوصِيكُمْ بِأُمَّهَاتِكُمْ، ثُمَّ
يُوصِيكُمْ بِأُمَّهَاتِكُمْ، ثُمَّ يُوصِيكُمْ بِآبَائِكُمْ، ثُمَّ الْأَقْرَبَ، فَالْأَقْرَبَ

“Allah (c.c) annenize, yine annenize ve yine annenize; sonra da babanıza; sonra da diğer akrabalarınıza iyilikte bulunmanızı emreder.”[232]

2- Doğurulanlar (Fürû): Bunlar ise çocuk ve torunlardır. Araplar torunlarına ‘Safve’ yani her şeyin iyisi ve temizi demişlerdir. Bunlar da hâllerinin selamette olması şartıyla iki vasfa sahiptirler.

a) Ayrılmaz Haslet.

b) Geçici Haslet.

a) Ayrılmaz Vasıf: Onlar babalarına zulmedilme veya silinip gitme durumlarına karşı babalarını müdafaa etmede gururlu ve izzetli olurlar. Şair Ebû Temmam bu mânâyı şu mısralarla dile getirmiştir:

فَأَصْبَحْتُ يَلْقَانِي الزَّمَانُ مِن أَجْلِهِ بِإِعْظَامِ مَوْلُودٍ و إِشْفَاقِ والِدِ

Bahsettiğim kişi hakkında zaman bana gösterdi
Çocuğun babasına saygısının, babanın çocuğuna şefkati gibi olduğunu

b) Geçici Haslet: Çocuklarda bulunan nazdır. Çocukların ilk hâli böyledir. Çocuklardaki naz, babalardaki çocuk sevgisinin karşılığıdır. Sevgi babalarda, naz da çocuklarda olur. Ömer (r.a) şöyle rivâyet eder:

“Bir gün Allah Rasûlü’ne (s.a.v) dedim ki: ‘Ya Rasûlallah! Neden biz evlatlarımıza nazik ve hassas davranıyoruz da onlar bize böyle davranmıyorlar?’ O da şöyle buyurdu:

‘Onları doğuran bizleriz; onlar bizi doğurmadı’.”

Çocuklarda bulunan naz, büyüdüklerinde iki hâle dönüşür.

a) İyilik ve hürmet.

b) İsyan ve kabalık.

Eğer çocuk dürüst bir yapıdaysa ve baba da şefkatli ve iyi davranmışsa, bu durum çocukta iyilik yapmaya ve hürmet göstermeye sebep olur.

Zühri’nin Âmir b. Şerahil’den rivâyetine göre Peygamber (s.a.v) Cerir b. Abdullah’a (r.a) şöyle demiştir:

“Babanın çocuğu üzerindeki hakkı şudur: Baba öfkelendiği zaman çocuğun ondan korkması; babası aç iken veya sıkıntı içindeyken

çocuğun, babasını düşünüp kendi nefsine tercih etmesidir (yani önce babasını düşünmelidir). İyiliğe karşı iyilikte bulunmak sıla-i rahimi yerine getirmiş olmak demek değildir. Sıla-i rahimi yerine getirmek demek; akrabalar, ilişiği kesmiş olsa bile kişinin yine onları ziyaret etmesidir."[233]

Eğer çocuk yoldan çıkmış ve baba da katı ve sert biriyse, o zaman çocukta bulunan naz babayla ilişkiyi koparmaya ve ona isyan etmeye dönüşür. Bu itibarla Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

رَحِمَ اللهُ وَالِدًا أَعَانَ وَلَدَهُ عَلَى بِرِّهِ

"Evladına itaatkâr ve iyiliksever olsun diye yardımda bulunan kişiye, Allah merhamet göstersin."[234]

Ömer b. Hattab'a 'Çocuğunuz oldu' diye müjde verilince o: 'O, şimdi öpüp koklayacağım bir fesleğendir. Sonra çok geçmeden ya iyilik yapan bir evlat; ya da zarar veren bir düşman olur' demiştir.

Mensuru'l Hikem'de şöyle denmiştir:

"Çocukların anne-babaya isyanı anne-baba için onları kaybetmek gibidir."

Bazı bilge kişiler şöyle demiştir:

"Çocuklar yedi yaşına kadar fesleğendir. Sonra yedi yılda hizmetçin olur. Daha sonraki yedi yılda vezirin olur. Daha sonrasında ise ya dostun olur ya da düşmanın."

3- Usûl ve Fürû Dışındaki Akrabalar: Usûl ve fürûdan başka anne tarafından olan akrabalardır. Bunların özellikle yardımlaşmaya sevk eden hamiyet duyguları vardır. Bu da izzet ve gururun en alt mertebesidir. Çünkü izzet ve gurur silinip yok olmaya karşı beraberce engel oluştururlar. Hamiyete gelince; o sadece namusa dokunan meselelerde bir mâniadır. Hamiyetin silinip yok olmayı çirkin görecek bir durumu yoktur. Ancak izzet ve hamiyet birleşince iki hususa karşı bir mânia oluşturmuş olurlar.

Hamiyet duygusu aralarında akrabalık bulunan kişileri yabancılara veya uzak akrabalara karşı zafer elde etmeye sevk eder. Aynı zamanda hısım ve yakınlar arasında hasetlik ve rekabet de bulunur.

Eğer nesep ile ilgili hamiyet, şefkat ve sıla-i rahime itina edilerek sevgi ile güçlendirilirse, ülfet sebeplerinin en kuvvetlisi elde edilmiş olur. Kureyş'ten birine: 'Kardeşini mi, yoksa dostunu mu daha çok seversin?' diye sorulduğunda o kişi: 'Dost olan kardeşimi' cevabını vermiştir.

Mesleme b. Abdülmelik şöyle demiştir:

“Güzel bir yaşam üç şeye bağlıdır:

1- Geniş ev.

2- Çok hizmetçi.

3- Kafa dengi bir aile.

Bazı bilgeler de şöyle demiştir: “Uzak, sevgisiyle yakın; yakın da düşmanlığıyla uzaktır.”

Akrabalara, hısımlar arasında nesep bağına ve akrabalık hamiyetine güvenilip de şefkat ve ilgi gibi akrabalığın mevcudiyetini gösteren ilişkiler ihmal edilirse o zaman akrabalar arasında haset ve rekabet oluşur, ilişkiler düşmanlığa, yakınlıklar da uzak olmaya dönüşür.

Kindi, bazı risalelerinde şöyle demiştir:

“Baba terbiye edici; çocuk keder; kardeş tuzak; amca gam; dayı yük; akrabalar da akreptir.”

Abdullah b. Mutez şu şiiri söylemiştir:

أَشَدُّ النَّاسِ عَذَابًا يَوْمَ القِيَامَةِ مَنْ يَرَى أَنَّ فِيهِ خَيْرًا و لَاخَيْرَ فِيهِ

Benim etim onların eti olduğu halde (akrabalarım) etimi yiyor
Kişinin düşmanı zaten akrabaları oluyor

Bundan dolayıdır ki Allah (c.c) sıla-i rahmi emretmiş, sıla-i rahim yapanları da övmüştür. Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

وَالَّذِينَ يَصِلُونَ مَا أَمَرَ اللهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ وَيَخَافُونَ سُوءَ الْحِسَابِ

“Onlar Allah’ın gözetilmesini emrettiği şeyleri gözeten, Rablerinden sakınan ve kötü hesaptan korkan kimselerdir.”[235]

Müfessirler bu âyetle ilgili şöyle derler:

“Gözetilmesi gereken haktan maksat, sıla-i rahim yapılmasıdır. Allah’tan korkarlar ibaresinden maksat, akrabalık ilişkilerini kesme hususunda Allah’tan korkarlar demektir. Endişe ettikleri kötü hesap ise sıla-i rahmi kesmeleri durumundaki cezalandırılmaları endişesidir.”

Abdurrahman b. Avf’ın (r.a) rivâyet ettiği hadiste Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

يَكُنْ لِيُدْرِكَهُ، فَاجْعَلْ سُرُورَكَ بِمَا نِلْتَ مِنْ آخِرَتِكَ، وَأَسَفِكَ عَلَى مَا فَاتَكَ
قَطَعَهَا قَطَعَتْهُ يَحْكِي عَنْ رَبِّهِ جَلَّ وَعَزَّ

“Allah (c.c) şöyle buyurmuştur: ‘Ben Rahman’ım, o da (akrabalık ilişkileri) rahimdir. Onu (sıla-i rahmi) kendi ismimden türettim. Kim akrabalık bağını korursa Ben de o kulumla olan bağımı kuvvetlendiririm. Kim de o bağı keserse Ben de o kulumla olan bağımı keserim.”[236]

Yine Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

صِلَةُ الرَّحِمِ مَنْمَاةٌ لِلْعَدَدِ مَثْرَاةٌ لِلْمَالِ مَحَبَّةٌ فِي الأَهْلِ مَنْسَأَةٌ فِي الأَجَلِ

“Sıla-i rahim aile fertlerinin çoğalmasına, malın artmasına, aile fertleri arasındaki sevginin oluşmasına ve ömrü uzatmaya (ferah bir yaşama) sebeptir.”[237]

Bazı bilge insanlar ise şöyle demiştir: “Akrabalarınıza hukukukunu vererek onları sulayın (diri tutun); isyan etmek sûretiyle onları kurutmayın!”

Bazı belağat ehli şöyle demiştir: “Akrabalarınızı ziyaret ediniz! Çünkü bu sayede usûlünüz çürüyüp gitmez; fürûunuz da silinip yok olmaz.”

Bazı edipler de şöyle demişlerdir: “Ailesine faydası olmayanın sana da faydası olmaz. Akrabalarını savunmayan seni de savunmaz.”

Bazı fesahat âlimleri şöyle demiştir: “Kim akrabalık bağlarını kuvvetli tutarsa, Allah da o kişiyle olan bağını kuvvetli tutar ve ona merhamet eder. Kim komşusuna yardım ederse, Allah (c.c) o kişiye de, komşularına da yardım eder.”

Muhammed b. Abdullah el-Ezdi şu beyitleri söylemiştir:

و حَسْبُكَ مِنْ ذُلٍّ و سُوءِ صَنِيعَةٍ مُنَاوَاةُ ذي القُرْبَى و إنْ قِيلَ قَاطِعُ
و لكن أُوَاسِيهِ و أَنْسَى ذُنُوبَهُ لِتُرْجِعَهُ يَوْمًا الِيَّ الرَّوَاجِعُ

Sana yeter zillet ve kötülük olarak
Akrabalık bağları kesilmiş biri olarak anılmak

Oysa ben iyilik yaparım ve günahını unuturum akrabaların
Bazı sebeplerin onları bana geri döndürmesi için

Abdullah b. Zübeyr şöyle demiştir:

لا يَسْتَوِي في الحُكْمِ عَبدَانِ واصِلٌ و عبدٌ لِأَرْحَامِ القَرَابَةِ قَاطِع

Şu iki kul eşit olmaz ilahi hükümde
Yapar biri sıla-i rahmi, onu keser öteki de

Musâhereye (evlilikten dolayı oluşacak akrabalığa) gelince: Ülfet sebebinin üçüncüsü evlilikten dolayı oluşan akrabalıktır. Çünkü musâheret iki aile arasında oluşturulmuş bağ ve tesis edilen münasebettir. Musâheret tarafların kendi istek ve seçimleriyle oluşmuş, bir akit üzerine bina edilmiştir. Musâherette ülfet ve dayanışma sebepleri cem olmuştur. Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

وَمِنْ اٰيٰتِهٖٓ اَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِّنْ اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجًا لِّتَسْكُنُوْٓا اِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَّوَدَّةً وَّرَحْمَةً

“Kaynaşmanız için size kendi (cinsi)nizden eşler yaratıp aranızda sevgi ve merhamet peydâ etmesi de O’nun (varlığının) delillerindendir.”[238]

Yani sizin aranızda sevgi ve muhabbeti, merhamet ve şefkati teşkil etti. Bunlar da ülfetin oluşmasının en sağlam sebeplerindendir. Bu âyetin tefsiri ile ilgili Hasan-ı Basri şöyle buyurmuştur:

“Âyette geçen ‘mevedde’ kelimesi nikâh; ‘rahmet’ kelimesi de çocuktur.”

Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

عَلَيّ بِخُلَفَاءِ قَالُوا ومَنْ خُلَفَاءُك قَالَ الذِينَ يُحيُونَ سُنَتِي يُعَلِّمُونَهَا عِبَادَ اللهِ وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ

“Allah size kendi nefislerinizden eşler yarattı, eşlerinizden de sizin için oğullar ve torunlar yarattı ve sizi temiz gıdalarla rızıklandırdı.”[239]

Müfessirler âyette geçen ‘Hafada’ kelimesi hakkında ihtilaf etmişlerdir. Abdullah b. Mesud (r.a) burada kişinin damatlarının kastedildiğini söylemiştir. Ondan gelen başka bir rivâyette ise; burada bir kişinin evlendiği karısının önceki kocasından olan çocuklarının kastedildiğini söylemiştir. Yani onlar hizmet ettikleri için ve bir işi yapmada süratli davrandıkları için

‘Hafada’ denilmiştir. Nitekim Kunut duasında: ‘Ve ileyke nesa ve nehfidu’ deriz. Yani: ‘Sana itaat ve amel konusunda süratli davranırız’ demektir.

Araplar kendi aralarında kız alıp vererek uzak olanları yakınlaştırmak, düşman olanları da dost edinme gayesiyle bu evliliklere özen göstermişlerdir. Hatta bazen iki kişi arasında yapılan evlilik iki kabilenin dost olmasına, iki aşiretin de ahbap olmasına sebep olmuştur.

Halid b. Yezid b. Muaviye şöyle demiştir:

“Allah’ın mahlûkatı arasında en nefret ettiklerim Zübeyr’in ailesiydi. Ancak onlardan bir kız alınca (Ramle binti Zübeyr) onlar bana mahlûkatın en sevimlileri oluverdiler.”

Halid bu konuda şu beyitleri söylemiştir:

أحبّ بني العوّام طُرًّا لِأَجْلِهَا و مِنْ أَجْلِهَا أَحْبَبْتُ أَخْوَالَهَا كَلْبَا

و إِنْ تُسْلِمِي نُسْلِمْ و إِنْ تتنَصَّرِي يَخُطُّ رِجَالٌ بَيْنَ أَعْيُنِهِمْ صُلْبَا

Ben Avvamoğullarını onun[240] *için severim*
Dayıları olan Benî Kelbe’yi bile onun için severim
(Ey Kadınım) Eğer Müslüman olursan biz de oluruz
Hıristiyan olursan da nice erkekler gözlerinin önünde haçları asacaklardır

Bu nedenle ‘Kişinin dini karısının dini üzerinedir’ denilmiştir. Çünkü erkeğin karısına olan sevgisi, onu karısına tâbi olmaya sevk eder. Bu durumda da erkek muhalefet etmeye, karısıyla tartışıp çekişmeye yol bulamaz.

Nikâh yoluyla oluşan ülfetin derecesi böyledir. Nikâh beş şey için yapılır. Bunlar:

1- Mal.
2- Güzellik.
3- Dindarlık.
4- Ülfet.
5- İffet.

Said b. Ebî Said’in, babasından, onun da Ebû Hüreyre’den rivâyet ettiği hadiste Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

تُنْكَحُ الْمَرْأَةُ لِأَرْبَعٍ لِمَالِهَا وَ لِحَسَبِهَا وَ لِجَمَالِهَا وَلِدِينِهَا فَاظْفَرْ بِذَاتِ الدِّينِ تَرِبَتْ يَدَاك

“Kadın dört şey için nikâhlanır. Malı, güzelliği, soyu ve dindarlığı için. Sen dindar olanı seç ki elin toprak olsun (bahtiyar olasın).”[241]

Kişi, bir kadınla malı için evleniyorsa, evliliğin en kuvvetli sebebi mal ise o zaman nikâhlanan kadın değil mal olmuş olur. Ancak mal sevgisi ülfete götüren sebeplerden sadece bir tanesiyse o zaman akit ve ülfet daimi olur. Ancak evlilikteki tek amaç kadının malı olursa, başka da bir gaye yoksa o zaman nikâh akdi biter, sevgi de yok olup gider. Özellikle de mal hırsı vefaya gâlip gelirse… Çünkü mal elde edildiği zaman ülfetin sebebi ortadan kalkmış olur. Bu nedenle şöyle denmiştir:

“Bir kimse seni bir şey için seviyorsa o şey yok olunca bu kişi de yok olup gider.”

Eğer bir şeye sahip olmak ve ona kavuşmak zor ve imkânsız olursa, şiddetli istekten sonra gevşeklik baş gösterir, o kadar hırstan sonra bir şeyi kaybeden kişide düşmanlık hisleri oluşur. O zaman da vuslat firkate, ülfet de adavete dönüşür. Bu nedenle şöyle denilmiştir:

“Sendeki bir şeyden dolayı seni seven kişi, sende olan o şeyden ümidini yitirirse senden nefret etmeye başlar.”

Abdulhamid şöyle demiştir: “Malının çokluğundan dolayı sana tazim gösteren kişi, malın azaldığında seni tahkir eder.”

Evlenirken amaç kadının güzelliği ise bu durum mal için evlenmeye göre ülfeti daha da daimi kılar. Çünkü güzellik lazımî bir sıfat iken mal arızî (geçici) bir sıfattır. Bunun için şöyle denilmiştir:

“Güzellik mutlu olmanın ilk aşamasıdır.”

Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

أَعْظَمُ النِّسَاءِ بَرَكَةً أَحْسَنُهم وَجْهًا و أَقَلُّهُنَّ مَهْرًا

“Kadınların en bereketli olanları yüzleri en güzel, mehirleri de en az olanlarıdır.”[242]

Kadının güzelliğinden dolayı yapılan evlilik –eğer kadın usandıracak kadar naz yapmaz ise– aradaki ülfet daimi olur, eşlerin birbirine bağlılığı da sağlam olur.

Bazıları çok güzel kadınlarla şu üç sebepten dolayı evlenmek istemezlerdi:

1- Çok güzel kadınlar çok nazlı olur. Bu nedenle şöyle denilmiştir: ‘Sevdiğinin nazını çeken kişi sonunda zelil olur.’

2- Çok güzel kadınlara doğal olarak çok rağbet edileceğinden başa musibet ve bela getirebilir endişesi. Adamın biri evlilik hakkında bir bilgeye danışır. Bilge insan o kişiye: ‘Sakın çok güzel kadınla evlenmeyesin. Çünkü o güzel bir meradır (Herkes bu merada hayvanını otlatmak ister). O adam: ‘Bu ne demektir?’ deyince o bilge şu şiiri okumuştur:

و لَنْ تُصَادِفَ مَرْعًى مُمرِعًا أَبَدًا إِلَّا وَجَدْتَ به آثار منتجعِ

Otlatılmamış hiçbir mera göremezsin
Mutlaka otlatılmış yerlerine rastlayacaksın

3- Akıllı ve basiretli kişiler çok güzel kadının sebep olacağı şiddetli aşktan korkmuşlardır. Çünkü bu güzelliğin sebep olacağı kötü sonuçlardan sakınmışlardır. Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: “Kadınlarla bir arada bulunmaktan sakının! Çünkü onların gözleri ok, sözleri zehirdir.”

Bazı bilge kişiler bir avcının bir kadınla konuştuğunu görünce: ‘Sakın bu kadına av olmayasın’ demişlerdir. Süleyman b. Davud oğluna şöyle demiştir:

“Aslanın arkasından git ancak kadının arkasından gitme!”

Ömer b. Hattab (r.a) bir kadının şu şekilde şiir okuduğunu işitti:

إِنَّ النِّسَاءَ رَيَاحِينُ خُلِقْنَا لكم و كُلُّكُمْ يَشْتَهِي شَمَّ الرَّيَاحِينَ

Kadınlar sizin için yaratılmış fesleğendir
Hepiniz onları koklamak istersiniz

Bunun üzerine Ömer (r.a) şöyle demişti:

إِنَّ الْمَلَاءِكَةَ لَتَضَعُ أَجْنِحَتَهَا لِطَالِبِ الْعِلْمِ رِضًا بِمَا يطلب

Kadınlar bizim için yaratılmış şeytanlardır
Şeytanların şerrinden Allah’a sığınırız

Eğer nikâh akdi kadının dindar olmasından dolayı yapılırsa bu, nikâhların en sağlamı, sevginin en daimisidir. Bu nikâh başlangıç olarak da, netice olarak da övgüye en layık olan nikâhtır. Çünkü dine talip olan dine tâbi olur. Dine tâbi olan o dine boyun eğer, hâli düzelir, tökezlemelerden de emin olur. Bu nedenle Peygamber (s.a.v): ‘Elin toprak olsun’ demiştir. Bu hadisin iki tevili vardır:

1- Dindar kadını bulamadıysan yazık olmuş demektir sana.

2- Kötülük murat edilmeyip de mübalağa edilen sözdür. Mesela: ‘Allah kahretsin! Ne kadar da cesaretli!’ (Yani buradaki söz beddua sayılmaz).

Eğer nikâh akdi sevgi üzerine kurulu olursa bu da ikiye ayrılır.

a) İki ailenin bir araya gelerek çoğalması ve iki topluluğun yardımlaşması amaçlanmıştır.

b) Daha önceden birbirine düşman olan iki ailenin, düşmanlığı ortadan kaldırıp aralarında dostluğun oluşması amaçlanmıştır.

Her iki evlilik de bazen asil ve üst sınıf aileler arasında görülür. Birinci kısmın sebebi rağbet, ikincisinin ise korkudur. Her ikisi de evlenen kişilerin iradeleri dışındadır. Bunları oluşturan sebepler devam ettiği sürece ülfet (sevgi/muhabbet) devam eder. Rağbet ve korku zail olduğu zaman ülfetin de zail olmasından korkulur. Ancak ülfeti sağlayacak başka bir etken olursa o zaman ülfetin devam etmesi umulur.

Eğer evlilikteki amaç kişinin iffetini muhafaza etme düşüncesi olursa, o zaman evliliğin hakiki gayesi gözetilmiş demektir. Evliliğin diğer sebepleri ise bununla ilgili ve irtibatlıdır. Rivâyet edilir ki:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا

“Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan ve ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üretip yayan Rabbinizden sakının!”[243]

Âyeti indiği zaman Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

خُلِقَ الرَّجُلُ مِنَ الأَرْضِ، فَجُعِلَتْ نَهْمَتُهُ الأَرْضَ، وَخُلِقَتِ الْمَرْأَةُ مِنَ
كَذَاكَ يُعَادِي العِلْمَ مَنْ هو جَاهِلُهُ

“Erkek topraktan yaratıldığı için gayesi ve ilgisi topraktadır. Kadın erkekten yaratıldığı için onun gayesi ve ilgisi de erkektedir.”[244]

Atiyye b. Bişr'in Ukkaf b. Refae el-Hilali'den rivâyet ettiğine göre Allah Rasûlü (s.a.v):

"Ey Ukkaf! Hanımın var mı?" diye sorduğunda o:

"Hayır" cevabını vermişti. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu:

يُزَكِّ صُلَحَاؤُهَا فُجَّارَهَا،وَمَا لَمْ يَشْتَمِ خِيَارُهَا أَشْرَارَهَا، فَإِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ رَفَعَ
يَنَالُ الفَتى مِنْ عَيْشِهِ و هو جَاهِلٌ

"O zaman sen şeytanın kardeşlerindensin! Eğer Hıristiyan rahiplerdensen onlara katıl! Yok eğer bizden isen şunu bil ki nikâh bizim sünnetimizdir."[245]

Bu sözü ile Peygamber (s.a.v) fesaddan korunmak için iffetli olmaya ve çocuk sahibi olarak çoğalmaya teşvik etmiştir. Bu nedenle Peygamber (s.a.v) savaştan dönen kişilere şöyle demiştir:

"Eşlerinizle ilişkiye girdiğiniz zaman sâlih ve zeki çocuk olması niyetiyle yapınız."

O halde iffeti korumak amacıyla yapılan evlilikte iffetin daimi olmasını sağlayacak hususları araştırmak ve böyle bir evliliği seçmeyi kuvvetli kılmak gerekir. Bunun iki çeşidi vardır.

Bu iki çeşitten birisinin tayin ve tespitinin şartlarını belirlemek mümkün iken diğerininkini belirlemek mümkün değildir. Tayin ve tesbiti mümkün olanın şartları üçtür:

1- Örtünmeye götüren din duygusu; kanaat ve tok gönüllülüğe götüren iffet duygusudur. Ebû Hüreyre'nin (r.a) rivâyet ettiği hadiste Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

لَا يَفْرَكْ مُؤْمِنٌ مُؤْمِنَةً إِنْ كَرِهَ مِنْهَا خُلُقًا رَضِيَ مِنْهَا آخَرَ

"Mü'min bir erkek mü'min bir kadını yeremez. Çünkü bir huyundan hoşlanmamışsa diğer huyundan hoşlanabilir."[246]

Bir adam Abdullah b. Abbas'ın bakıp büyüttüğü yetim bir kıza talip olunca İbn Abbas (r.a):

"Ben bu kızı sana layık görmüyorum" dedi. O kişi:

"Neden uygun görmüyorsun?"diye sorunca o:

"İnsanlara üstten bakar (gururlu, kibirli)" dedi. O adam:

"Buna takılma!" dedi. İbn Abbas:

“Bu defa da seni ona layık görmem” dedi.

Bazı bilgelerin şu sözleri de bu mânâyı ifade etmektedir.

“Hayırsız olan kişilerle arkadaşlık etmeye hayırlı olan kişiler razı olmazlar.”

2- İnsanlara tedbirin doğrusunu gösteren, yaptığı işlerin takdir edilmesini sağlayan akıldır (aklı eksik olanlarla evlenmek iffetle alâkalı sıkıntı çıkartabilir).

Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

العَقْلُ حَيثُ كان ألوف و مَألُوف

“Akıl nerede olursa olsun ünsiyet sebebidir.”

Yine Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

عليكم بالوَدُودِ و الوَلودِ و لا تنكحوا الحمقاءَ فَإنَّ صحبتها بلاءٌ و ولدها ضَياعٌ

“Erkeğini çok seven doğurgan kadınlarla evlenin; ahmak kadınlarla nikâh yapmayın! Çünkü bu kadınla sohbet belâ, ondan doğacak çocuk da zayiattır.”[247]

3- Kınanmaya sebep olmayan ve neslin çoğalmasına vesile olan denkliktir. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

والمَرْءُ لا يَصحَبُهُ في القَبرِ إلّا عَمَلُهُ

“Menileriniz için size denk olanları (eşleri) seçin ve onu ancak onlara bırakın (çocuğunuz onlardan olsun)”[248]

Şöyle rivâyet edilir: Eksen b. Sayfi çocuğuna: ‘Oğlum, kadınların güzelliğine aldanıp da soyunu sopunu araştırmaktan geri kalmayasın! Çünkü asil ve değerli kadınlarla evlenmek şeref sahibi olmaya ulaştıran bir merdivendir.’

Ebû’l Esved ed-Düeli oğullarına:‘Ben siz daha doğmadan da, küçüklüğünüzde de, büyüklüğünüzde de hep iyilik yaptım’ dedi. Oğulları: ‘Biz doğmadan nasıl iyilik yaptın?’ deyince o: ‘Ben size kimsenin dil uzatamayacağı bir anne seçtim’ dedi.

Şair Reyyasi şöyle demiştir:

و ما أَعرِفُ الأَيّامَ إلّا ذَمِيمَةً و لا الدَّهرَ إلّا و هو للثأرِ طَالِب

Size yaptığım iyiliğin ilki
Seçmemdir kadının soylu ve iffetlisini

Bu üç şarta ilaveten kadının nefsi ve karakteri ile ilgili bazı vasıflar daha eklenebilir. Öyle ki bu vasıflarda hayır olmadığı ve doğruluk da az bulunduğu için bu sıfatlara sahip olan kadınlardan kaçınmak gerekir. Kişinin ahlâkî özellikleri şekil ve sûretinden görülebilir. Peygamber (s.a.v) Zeyd b. Hârise'ye: 'Hiç evlendin mi?' diye sorduğunda Zeyd. 'Hayır' dedi. Bunun üzerine Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurdu:

"**Evlen ki senin iffetinle, aldığın kadın da iffetini korusun. Ancak beş sınıf kadın var ki onlarla evlenmeyesin!"** Zeyd onların hangi kadınlar olduğunu sorunca Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurdu:

'Şehbere, lehbere, nehbere, heyzere ve lefute' buyurdu. Zeyd:

'Yâ Rasûlallah! Bir şey anlamadım dediğinden!' deyince Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurdu:

"Şehbere: Mavi gözlü geveze kadındır.

Lehbere: Uzun boylu, sıska ve dağınık olan kadın.

Nehbere: Yaşını almış kocakarı.

Heyzere: Kara-kuru ve kısa boylu kadın.

Lefute: Başkasından çocuğu olan kadın."[249]

Benî Süleym kabîlesinden yaşlı biri oğluna şu tavsiyede bulundu:

"Oğlum! Kocasının ölümünü bekleyip de mirasına konmak isteyen, öfkeli ve asık suratlı kadınlardan uzak dur, evlenme!"

Bir Arabî çocuğuna şu vasiyette bulunmuştur:

"Ölmüş olan kocasının arkasından sürekli ağlayan, malını kocasının başına kakan, hasta numarası yapıp da ihmalkâr ve tembel kadınlarla evlenme!"

Evfa b. Dulhum şöyle demiştir:

"Dört çeşit kadın vardır.

1- Herkese evet diyen, istikrarlı bir fikri olmayan kadın.

2- Ne hayrı ne de şerri olan kadın.

3- Dağınık olup tertipli olmayan kadın.

4- Düştüğü toprağı yeşerten bir bulut gibi olan kadın (Gittiği yere bereket ve nimet götüren kadın).

Şair şöyle demiştir:

أَرَى صَاحِبَ النِّسْوَانِ يَحْسِبُ أَنَّهَا سَوَاءٌ و بَوْنٌ بَيْنَهُنَّ بَعِيدٌ
فَمِنْهُنَّ جَنَّاتٌ تَفِيء ظِلَالُهَا و مِنْهُنَّ نِيرَانٌ لَهُنَّ وَقُودٌ

Görüyorum ki kadınlarla arkadaşlık yapanlar hepsini aynı sanır
Oysa aralarında çok fark vardır

Bazılarının cennet gibi gölgeleri vardır
Bazılarının cehennem gibi yakıtları vardır

Ebû'l Ayna[250], Ebû Zeyd'in şu şiirini nakletmiştir:

لا يَسْتَوِي في الحُكْمِ عَبدَانِ واصِلٌ و عبْدٌ لِأَرْحَامِ القَرَابَةِ قَاطِع
إنَّ النِّسَاءَ و لو صُوِّرْنَ مِنْ ذَهَبٍ فِيهِنَّ مِنْ هَفَوَاتِ الجهل تَخْيِيلٌ
ولو مَنَحَ اللهُ الكمالَ ابن آدم لخَلَّدَهُ والله ما شاء يفعلُ
و ما وَعَدْنَكَ مِنْ شَرٍّ وفَيْنَ بِهِ و ما وَعَدْنَكَ مِنْ خَيرٍ فَمَمْطُولٌ

Kadınlar sıra sıra dizilmiş ağaçlar gibidir
Bazıları acıdır ancak acı da olsa bazıları yenilir[251]

Altından sûretlerde bile olsalar
Cehâletlerinin tökezlemeleri ve hayalperestlikleri vardır

Yasaklanan bir şeyi
Bir ödev addedip onu yapmaktan durmazlar geri

Sana bir şer vaad ederlerse sözünde dururlar
Hayrı vaad ederlerse oyalanıp dururlar

Zina ve haramdan korunmak amacıyla yapılan evliliğin ikinci kısmının şartlarını tespit edip belirlemenin ise imkânı yoktur. Çünkü zaman ve şartların değişmesi nedeniyle şartlar da değişir.

İnsan, nefsine ve şehvetine uymaktan müstağni değildir. Ülfetin daimi olması ve bir arada bulunmanın gerekliliği hasebiyle bu böyle olmalıdır. Ancak yanlış bir fikir hep o minvalde kalmaz. Yanlış bir şeye meyil o şeye devamlı meyletme hâli üzerine devam etmez. İnsan iki hâlden birine intikal

edecektir. Ya ziyade ve kemâle ulaşacak; ya da noksanlık ve zevâle uğrayacaktır.

Rivâyet edilir ki bir adam Ali b. Ebî Talib'e: 'Ben seni de Muaviye'yi de seviyorum' deyince Ali (r.a): 'Senin şimdi gözünün biri kördür. Ya iyileşirsin (sevgini bana hasrederek) ya da kör olursun (sevgini Muaviye'ye vererek).' demiştir.

Durum böyle olunca bu tür evliliğe sevk eden sebepleri açıklamak gerekir. Bu sebepler üç şeyden berî değildir.

1- Nikâh akdi çocuk sahibi olabilmek için yapılır. Böyle bir evlilik için de genç ve bakire kızlar tercih edilir. Zira çocuk doğurmak genç ve bakire kızlarda daha çok görülmektedir. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

عَلَيْكُمْ بِالْأَبْكَارِ، فَإِنَّهُنَّ أَعْذَبُ أَفْوَاهًا، وَأَنْتَقُ أَرْحَامًا، وَأَرْضَى بِالْيَسِيرِ

"Bakire kızlarla evlenin! Çünkü onların dili daha tatlıdır; onlar daha doğurgandır ve az ile yetinmeyi de bilirler."[252]

Muaz b. Cebel (r.a) şöyle demiştir: "Bakire kızlarla evlenin! Çünkü onların sevgisi daha çok, hile ve tuzakları daha azdır."

Bu hâl zikrettiğimiz üç sebebin en büyüğü ve en önemlisidir. Çünkü nikâh bunun için getirilmiş, şeriatta da bu emredilmiştir. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

سَوْدَاءُ وَلُودٌ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ حَسْنَاءَ عَاقِرٍ

"Doğurgan siyahi bir kadın kısır olan güzel kadından daha iyidir."[253]

Araplar şöyle derler: "Doğurmayan kadın keşke doğmasaydı." Bu nedenle Araplar akraba olmayan yabancı kadınlarla evlenmeyi tercih ederlerdi. Zira yabancı kadınlarla evlenilirse çocuğun daha asil ve daha güzel olacağına inanırlar; akraba ve yakın kişilerle evlenmekten uzak dururlardı. Çünkü onlarda akraba ile evlenilmesi hâlinde çocuğun çelimsiz ve zayıf olacağı inanışı vardır. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

اغْتَرِبُوا وَلا تَضْوُوا

"Akrabanız olmayan yabancılarla evlenin ki çocuğunuz zayıf ve çelimsiz olmasın."[254]

Ömer b. Hattab (r.a) şöyle demiştir:

“Ey Saiboğulları! Çocuklarınızın zayıf ve çelimsiz olmalarının sebebi yakınlarınızla evlenmenizdir. Bu nedenle yabancı kadınlarla evlenin!”

Şair şöyle demiştir:

تجاوزت بِنْتَ العَمِّ و هي حَبِيبَة مَخَافَةَ أَنْ يَضْوَى عَلَيَّ سَلِيلي

Amcamın kızı o kadar güzel iken evlenmedim onunla
Çocuğum güçsüz ve çelimsiz olur korkusuyla

İlk dönem hikmet ehline âlimlerine göre çocukların en güzel ve ahlâklısı annesinin yaşı yirmi ile otuz arasında olan; babasının yaşı ise otuz ile elli arasında olduğu zaman doğan çocuklardır.

Araplar şöyle demişlerdir: Kocasını çok kıskanan kadının çocuğu güzel ve asil olmaz. En asil çocuk kocasına meyletmeyen kadının doğurduğu çocuktur. Kadın kocasından korkuyorken kocası zorla eşiyle ilişkiye girerse ve kadın da hamile kalırsa doğacak olan çocuk asil olmuş olur.

2- Bu evlilik türündeki maksat ise kadınların ev işlerini yürütmeleridir. Ev işlerini yapmak kadınlara yükleniyor olsa da aslında onlar tarafından yürütülmesi gerekli değildir. Çünkü evde bulunan başka kadın (hizmetçi) tarafından da bu ev işleri yürütülebilir. Bu nedenle şöyle denilmiştir:

“Kadın fesleğendir; ev işlerini yürüten hizmetçi değildir. Bu niyetle yapılan evliliğin ne dine ne de mürüvvete bir zararı yoktur. Bu amaçla evlilik yapılıyorsa ev işlerinden iyi anlayan tecrübeli ve yaşı daha büyük kadınlar tercih edilmelidir. Çünkü bu kadınlar erkeklerin âdetini bilirler ve ev işlerini yürütmede daha becerikli olurlar.

3- Bu çeşit evlilikteki maksat kadından cinsel olarak faydalanma amacını taşır. Böyle bir evlilik ise üç evlilik türünün en yerilmiş olanı ve mürüvvet bakımından da en değersiz olanıdır.

Çünkü bu evlilik çeşidinde kişi hayvani huyuna boyun eğmiştir. Hâris b. Nadr el-Ezdi şöyle demiştir:

“Evliliklerin en kötüsü şiddetli şehvetini tatmin etmek amacıyla yapılan evliliktir. Ancak kişi belini kıran şehvetini teskin etmek, nefsine galebe eden arzusunu söndürmek ve nefsini böylece bastırmak için ve de gözünü harama kaymaktan korusun ve nefsiyle cedelleşip günaha girmesin diye bunu yaparsa bu evlilik türü yerilecek veya yadırganacak bir evlilik türü değildir; bilakis övgüyü ve takdiri hak edecek bir evlilik türüdür. Ancak kişi

bu niyetteyse hür kadınlar yerine şehvetini cariyelerle gidermelidir. Bu durum mürüvveti için daha mükemmel ve nefsini korumada daha sağlam bir yoldur. Nefis şehvetinin tatmini için yapılan evlilikler güzel sonuçlar doğurmaz. Çünkü şehvetin bitip tükenmek bilmeyen gayesi vardır. Şehvetle ilgili olan düşünceler şehvetin sönmesiyle zail olup gider ve şehvetle başlamış olan ilk sevgi nefretle neticelenir. Arapların çocuklarını sevmemeleri ve onları diri diri toprağa gömmelerinin sebebi erkeklerin kızları bu şehvetleri için kullanmalarından korumaları ve kız çocuklarının ortada telef olmalarına engel olma düşüncesiydi.

Kız çocuklarını sevdikleri için ya da yufka yürekli olduklarından dolayı onları öldürmeyenler, kızlarının ecelleriyle ölmelerine sevinirler, bu şekilde ölümü öteki duruma düşmeye tercih ederlerdi.

Akil b. Alkame, Cerba adındaki kızını istedikleri zaman şu şiiri okumuştur:

إِنِّي و إِنْ سِيقَ الِيَّ المَهْرُ
حَوَى الاٰباءُ أَنْصِبَةَ السِّنِينَا
أَحَبُّ أَصْهَارِي الِيَّ القَبْرُ

Mehir gelecek olsa da kendime
Bin dirhem, iki köle veya on deve
Kabir yakınlarım için daha sevimlidir nefsime

Ubeydullah b. Abdullah b. Tahir şu şiiri okumuştur:

وكانت في حياتك لي عظات وأنت اليوم أوعظ منك حيا
فزوج يراعيها وخدر يصونها وقبر يواريها وخيرهم القبر

Kız babasının üç damadı vardır
Biri kızın kocası, biri onu örtecek çarşaf

Diğeri de onu örtecek kabirdir
En iyisi ise kabirdir

Nisâ, 27.

Benzer rivâyetler için bkz. Müsned, 8945, 22332; Hâkim, 57; Beyhaki, Sünenu’l Kübra, 19433.

Müslim, 3242; Muvatta, 1863; Müsned, 8581.

Buhari, Edeb 57; Tirmizi, 1935; Müsned, 10009.

Âl-i İmrân, 103.

Mücâdele, 22.

Hûd, 80.

Buhari, Enbiya 11; Müslim, İman 238.

İbn Hacer, Metalibu'l Aliye, 1660.

Benzer rivâyetler için bkz. Metalibu'l Aliye, 2843.

Hâkim, 5248; Beyhaki, Sünenü'l Kübra, 19212.

Ankebut, 8.

Mekarimu Ahlâk, İbn Ebî Dünya, 235. Bu rivâyet orada İbn Ömer'in sözü olarak geçer. (M)

Benzer rivâyetler için bkz. Buhari, 7292; Nesei, Sünenu'l Kübra, 11784; Beyhaki, Şuabu'l İman, 7871.

Beyhaki, Sünenu'l Kübra, 7175; Beyhaki, Şuabu'l İman, 7845.

Taberani, Ehadisu't Tıval, 3.

İbn Ebî Şeybe, Musannef, 25803.

Ra'd, 21.

Ahmed b. Muhammed b. İsa, Müsned-i Abdurrahman b Avf, 15.

Benzer rivâyetler için bk. Tirmizi, 1979; Müsned, 8651.

Rum, 21.

Nahl, 72.

Ramle adındaki eşini kastediyor.

Buhari, Nikâh 15/3; Müslim, Rada 53; Ebû Davud, 2047.

Benzer rivâyetler için bkz. Müsned, 24594; Hâkim, 2657.

Nisâ, 1.

Beyhaki, Şuabu'l İman, 7486.

Zayıf bir hadistir. Bkz. Lealiu'l Masnua, Suyuti, 1661; Ukayli, Duafau'l Kebir, 1529.

Müslim, 1471; Müsned, 8163; Beyhaki, Sünenu'l Kübra, 13637.

Sahih bir hads değildir. Bkz. Şevkani, Fevaidu'l Mecmua, 279.

Darekutni, 3744-3746; Benzer lafızlarla İbn Mace,1968; Hâkim, 2612.

Ebû Hanife, Müsned, 4, 465.

Ebû Abdullah Muhammed b. Kasım'dır. Meşhur Arap şairlerindendir. H. 283'te vefat etmiştir.

Tedavi veya hazmı kolaylaştırsın diye.

İbn Mace, 1861; Beyhaki, Sünenu’l Kübra, 12476; İbn Ebî Şeybe, Musannef, 17873.

Ebû Hanife, Müsned, 5, 177.

Kaynaklarda hadis olarak değil de Arapların sözü olarak geçmektedir. Bkz. el-Harbi, Garibu’l Hadis, 771.

Fasıl:
Sevgi Kardeşliği

Ülfetin dördüncü sebebi de budur. Kişilerin birbirleriyle kurduğu bu sevgi, aralarında samimiyet, vefa ve himayeyi oluşturduğu için ülfetin en yüce mertebesidir. Bu nedenledir ki Allah Rasûlü (s.a.v) sahabînin arasında ülfet artsın, yardımlaşma ve dayanışma kuvvetlensin diye onları kardeş yapmıştır. Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

عليكم بإخوَانِ الصِّدْقِ فإنَّهُمْ زِينَةٌ في الرَّخَاءِ و عِصمَةٌ فِي البَلَاءِ

“Dürüst kardeşler edinin ki onlar geniş zamanda size zînet; zor zamanlarda da koruyucu olsun!”

Ebû Zübeyr’in Sehl b. Sad’den rivâyetine göre Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

لا خَيْرَ فِي صُحبَةِ مَنْ لا يَرَى لَكَ مِثْلَ مَا تَرَى لَهَا لمَرْءُ كَثِيرٌ بِأَخِيهِ

“(Mert) Kişi, kardeşine çok yardımda bulunur. Onun hakkında hayır istediğin hâlde o senin hakkında hayır istemiyorsa işte bu kişide hayır yoktur.”[255]

Ömer b. Hattab (r.a) şöyle demiştir:

لِقَاءُ الإِخْوَانِ جِلَاءُ الأَحْزَانِ

“Dostlarla buluşmak kalbin cilasıdır.”

Halid b. Safvan da şöyle demiştir: “İnsanların en âcizi dost kazanma konusunda hatalı davranan kişidir. Bundan daha âciz olanı ise kazandığı dostu elinde tutamayandır.”

Ali (r.a) oğluna şöyle demiştir: “Oğlum, gerçek garip (gurbette olan değil) dostu olmayan kişidir.”

İbn Mutez şöyle demiştir:“Kim dost kazanırsa (zor zamanları için) yardımcı edinmiş olur.”

Bazı edipler şöyle demiştir:“En fazîletli azık vefalı bir dosttur.”

Bazı belağat âlimleri ise şöyle demiştir: “Yardımcı bir arkadaş pazu ve kol demektir.”

Şairin biri şöyle demiştir:

هُمُومُ الرِّجَالِ فِي أُمُورٍ كَثِيرَةٍ و هَمِّي مِن الدُّنْيَا صَدِيقٌ مُسَاعِدٌ

كِلا الْمَجْلِسَيْنِ عَلَى خَيْرٍ وَأَحَدُهُمَا أَفْضَلُ مِنْ صَاحِبِهِ أَمَا هَؤُلاءِ فَيَدْعُونَ

Dünyada insanların emelleri çoktur
Benim dünyadaki emelim sâdık bir dosttur

Öyle dost ki iki bedende tek ruh gibi olsun
Beden iki, ruh ise bir olsun

Denilmiştir ki dosta sadakatinden dolayı dost denilmiş; düşmana da senin hakkında adavetinden (saldırısından) dolayı adüvv (düşman) denilmiştir.

Sa’leb[256] şöyle demiştir: “Halil’e (dosta) halil (dost) denilmesinin sebebi kalbi doldurup içinde boşluk (halel/gedik) bırakmadığı içindir.”

Reyâşî, Beşar’ın şu şiirini nakletmiştir:

قَدْ تَخَلَّلْتِ مَسْلَكَ الرُّوحِ مِنِّي و بِهِ سُمِّيَ الخَلِيلُ خَلِيلًا

Rûhumun kanallarına kadar girdin
Bu nedenle sevgiliye halil (içine sirâyet eden) denilmiştir.

İnsanların kardeşliği iki şekilde olur:

1- Hayatın olağan akışına göre (iş vb. nedenlerle) zaruri oluşan arkadaşlıklar.

2- Seçmek sûretiyle kasıtlı edinilen arkadaşlıklar.

Hayatın olağan akışı içinde yapılan arkadaşlıklar daha kuvvetlidir. Çünkü bu arkadaşlıklar belli sebeplere (menfaat gibi) bina edilmeden kurulur. İkinci maddedeki arkadaşlıklar ise belli sebepler (çıkar gibi) üzerine kurulur. Bu doğal bir arkadaşlık olmaz. Tabii şekilde tesir edilen arkadaşlıklar kasıt ve gayretle (sebeplere istinaden) tesis edilen

arkadaşlıklardan daha daimi olur. Biz önce birincisiyle başlayıp sonra da ikincisine geçelim.

1- Doğal Olarak Oluşan Arkadaşlıklar: Önce bu arkadaşlıkların sebeplerini açıklayalım, sonra da yedi mertebeye ayrılan hâllerinin gayelerine geçelim. Bunlardan bir kısmının tüm mertebelerini; bir kısmının ise sadece bazı mertebelerini açıklayacağız. Her mertebeyi hususi ve mucip kılan bir durumu vardır. Şair şöyle demiştir:

ما هوًى إلّا له سَبَبٌ يَبتَدِي مَنه و يَنْشَعِبُ

Hiçbir aşk yoktur ki sebebe dayanmasın
Bu sebeple de şubelere ayrılmasın

Kardeşliğin Mertebeleri

Kardeşlik ve dostluğu oluşturan sebeplerden birincisi ortak paydada buluşup uzlaşabilmedir. Ortak noktada buluşabilme ne kadar güçlü olursa uzlaşı da o kadar kuvvetli; ne kadar zayıf olursa uzlaşı da o kadar zayıf olur. Bu uzlaşıya engel olacak bir illet olmadığı sürece durum böyledir. Uzlaşının artması ve eksilmesi birleştirici unsurun zayıf veya kuvvetli olmasıyla ilgilidir. Ortak noktada buluşma bir yönüyle yok olursa uyum ve benzeşme de o ölçüde yok olur ve bu da kaynaşmanın tamamen ortadan kalkmasıyla neticelenir. Şurası kesindir ki uyum her ne kadar çeşit çeşit olsa da o, kardeşliğin temeli, ülfetin de payandasıdır.

Yahya b. Said'in Amr'dan, onun da Âişe'den (r.anha) rivâyetine göre Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

الْأَرْوَاحُ جُنُودٌ مُجَنَّدَةٌ فَمَا تَعَارَفَ مِنْهَا ائْتَلَفَ وَمَا تَنَاكَرَ مِنْهَا اخْتَلَفَ

"Ruhlar teçhiz edilmiş askerler gibidir. Orada (ruhlar âleminde) tanışanlar burada da anlaşıp kaynaşır; tanışmayanlar burada ihtilaf eder (birbirlerine ısınamazlar)."[257]

Hadis net ve açıktır. Orada (ruhlar âleminde) uyumun olması burada insanların tanışması demek, orada uyumun olmaması da onların burada birbirlerine yabancı kalmaları demektir. Mensuru'l Hikem'de şöyle denilmiştir:

"Zıt olanlar ittifak edemez; benzer olanlar da ihtilaf edemez."

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: “Kişilerin ortak yön ve benzerliklerinin bulunması samimi olmalarını daimi kılar.”

Bir şair şöyle demiştir:

لِلأَنْبِيَاءِ عَلَى الْعُلَمَاءِ فَضْلُ دَرَجَتَيْنِ وَلِلْعُلَمَاءِ عَلَى الشُّهَدَاءِ فَضْلُ دَرَجَةٍ

Nefsimi hor görme, sen onun dostuysan eğer
Her insan kendine benzeyene meyleder

Başka bir şair de şöyle demiştir:

لا يَسْتَوِي في الحُكْمِ عَبدَانِ واصِلٌ و عبدٌ لِأَرْحَامِ القَرَابَةِ قَاطِع
نَسَبِي في رأْيِي و عَزْمِي و هِمَّتِي و إن فَرَّقَتْنا في الاصولِ المَنَاسِب

Kardeşim dedim, dediler ki kardeşlik ancak olur akrabalıkla
Ben de benzerliğimiz zaten yakınlığımızdır dedim onlara

Görüşlerimde, gayretimde ve hedefimde o nesebimdir
Soyumuz farklı olsa da bu gerçektir

Mücâneset (ortak tarafların bulunması) sebebiyle kişiler arasında ilişki ve irtibat tesis edilmeye başlanır. Bu, kardeşliğin oluşmasında ülfetten sonraki ikinci mertebedir. Taraflar arasında irtibatın olmasının sebebi, aralarında bulunan ortak yönlerdir. Bu itibarla kişilerin irtibatta olması ortak tarafların bulunmasının sonucudur. İrtibatın olmasının sebebi ise kişilerin ortak yönlerinin bulunmasıdır. Kişilerin ortak taraflarının olmaması ise nefreti doğurur. Şair şöyle demiştir:

آباءُ أَجْسَادِنا هم سَبَبٌ لأَنْ جُعِلْنَا عَوَارِضَ التَّلَفِ
كم مِنْ رِيَاضٍ لا أَنِيسَ بها تُرِكَتْ لأَنَّ طَرِيقَها وَعْر

İnsanların dediklerine katılırsan onlar tatlı olur
Eğer katılmazsan meyveleri acı olur

Nice bahçeler var ki olmaz uğrayanı
Kendi başına bırakılır sarp olduğundan yolu

Kişilerin arasındaki irtibattan dolayı kardeşliğin üçüncü mertebesi olan ünsiyet hâsıl olur. Bunun sebebi ise memnuniyettir. Ünsiyetten ise kardeşliğin dördüncü mertebesi olan samimiyet meydana gelir. Bunun sebebi ise niyetin düzgünlüğüdür.

Samimi olmaktan da kardeşliğin beşinci mertebesi olan sevgi hâsıl olur. Sevginin sebebi ise güven ve itimattır. Bahsettiğimiz beşinci mertebe kardeşlik ahvâlinin kemâlât bakımından en alt mertebesidir. Biraz önce bahsettiğimiz kısımlar hep buna ait sebeplerdir. Sevginin yanında bir de dayanışma olursa o zaman da sadakat oluşur. Sevgiden de altıncı mertebe olan muhabbet oluşur. Muhabbetin sebebi ise güzel bulmak ve beğenmektir. Eğer bu beğenme kişide bulunan fazîletlerden dolayı ise (ilim, irfan, fedakârlık, cömertlik gibi) o zaman yedinci mertebe hâsıl olur ki bu mertebe de fazîlet sahibi olan kişiye saygı duymaktır. Eğer beğenmenin sebebi güzellik, hâl ve hareketler olursa, sekizinci mertebe hâsıl olur ki bunun adı da aşktır. Aşkın sebebi ise ‘Tama’dır’ (düşkünlük).

Me’mun şu şiiri okumuştur:

أَوَّلُ العِشْقِ مُزَاحٌ و وَلَعْتُمَ يَزْدَادُ إذا زَاد الطَّمَع

أَرَى الدُّنْيَا لِمَنْ هِيَ فِي يَدَيْهِ عَذَابًا كُلَّمَا كَثُرَتْ لَدَيْهِ

Aşkın evveli latife ve meraktır
Sonra düşkünlük artınca aşk da artıp durur

Âşık olan padişah bile olsa
Mâşukuna tâbi olur nasılsa

Mertebelerin en sonuncusu aşk mertebesidir. Bu mertebeyi geçenler için tayin edilebilecek bir mertebe ve hâl yoktur. Kişilerin yapıları ve bedenleri farklı bile olsa aşk, nefislerin kaynaşmasına götürür, ruhların bütünleşmesine sevk eder. Aşk öyle bir hâldir ki sonuna varmak veya sınır koymak mümkün değildir. Kindi şöyle demiştir:

“Dost, ayrı bedendeki sensindir.”

Rivâyet edilir ki Ebubekir (r.a) ile Ömer’in (r.a) durumu da böyleydi. Ebubekir (r.a) Talha b. Ubeydullah’a (r.a) bir arazi verir ve bunun için bir tapu yazar, şâhit olarak da Ömer’i (r.a) tutar. Talha (r.a) bu kâğıdı mühürletmek için Ömer’e (r.a) geldiğinde Ömer (r.a) bu kâğıdı

mühürlemez. Talha (r.a) kızgın bir şekilde Ebubekir'in (r.a) yanına gelir ve: 'Vallahi bilmiyorum; halîfe sen misin Ömer mi?' der. Ebubekir (r.a) şöyle cevap verir:

'Halife Ömer'dir; ancak o, benden başka biri değildir.'

İhtiyârî olarak kazanılan kardeşliklerde teşvik edici hususların bulunması gerekir. Bunlar da iki şekilde hâsıl olur.

1- Rağbet

2- İhtiyaç.

1- Rağbet: İnsanda bulunan bir takım fazîletler başkasının bu kişiyle kardeş olmasına etki eder. Bu hâl diğerinden daha güçlüdür. Çünkü bu hâlde güzel sıfatların tekellüfsüz bir şekilde görülmesi vardır. Ancak burada endişe edilecek bir husus vardır ki o da bu şahsın yapmacık hareketlerde bulunarak kendisinin daha fazîletli olmasını izhar etme durumudur. Çünkü hayrını izhar etmek isteyen kişi hayır ehli değildir. Güzel ahlâklı olduğunu göstermek için yapmacık harekette bulunan kişinin tabiatında o güzel ahlâk olmaz. Bir şey olmak için zorlamada bulunan kişi o şeyin rûhundan uzak olur. Ancak kişi aklen güzel, şeran da gerekli olan şeyleri yapma hususunda kendini zorlarsa ve buna devam ederse, o zaman o şey kişide –her ne kadar yapısında olmasa da– huy hâline gelir. Nitekim bilge insanlar şöyle demişlerdir:

'Tabii olarak insanda var olan her şey, âdet edine edine de o kişide var olur."

Ben de şöyle derim: Fazîlet sahibi bir insanın bu ahlâkî faziletinin tamamının kendi yapısından kaynaklandığını söylemek mümkün değildir. Bu güzel ahlâkının çoğu tabiatında var olabilir; ancak bazılarını da âdet hâline getire getire yapısı hâline dönüştürür. Hatta öyle ki âdet hâline getirerek yaptıkları ötekine galebe eder. Bu nedenle denmiştir ki: Âdet, ikinci tabiattır. İbn Rumi şöyle demiştir:

و اعْلَمْ بِأَنَّ النَّاسَ مِنْ طِينَةٍ يَضدُقُ في الْقَلْبِ لها الثَّالِبُ

تَرَحَّلْعَنِ الدُّنْيا بِزَادٍ مِنَ التُّقَى فَعَمْرُكَ أَيَّامٌ تُعَدُّ قَلَائِلُ

Bil ki insanın yapısıdır
Kınayan kişi kınamasında hep doğrudur

Eğer insanlar ahlâkını tedavi etmezlerse
Asıllarındaki yapışkan çamur gibi kokarlar neticede

2- İhtiyaç: İkinci şekil olan ihtiyaca gelince; insanın yalnızken duyduğu vahşet nedeniyle ve canı sıkıldıkça yardımına ve dostluğuna ihtiyaç duyduğu birini aramasıdır. Bilge insanlar şöyle demişlerdir:

"Üç şeye önem göstermeyen altı şeye müptela olur. Dost kazanmaya önem vermeyen kişi, düşmanlığa ve yardımsız bırakılmaya müptela olur. Selamete önem vermeyen kişi, sıkıntılara ve horlanmaya müptela olur. İnsanlara iyilikte bulunmaya önem vermeyen kişi, pişmanlığa ve hüsrana müptela olur."

Ömrüme yemin ederim ki en fazîletli ve en lezzetli azık sadakatli dostlardır. Çünkü onlar nefislerin nasibi, zor günlerde insanın yardımcılarıdır. Hikmet ehli şöyle demiştir:

"Nice sâdık dost vardır ki kardeşten daha sevimlidir."

Muaviye'ye: 'En çok hangi insanları seversin?' diye sorulduğunda o: 'Beni insanlara sevdiren dostu.' cevabını vermiştir. İbn Mutez şöyle demiştir:

"Bazen yakın kişi düşmanlığı sebebiyle uzaktır; bazen de uzak kişi sevgisi nedeniyle yakındır."

Şair şöyle demiştir:

لَمَوَدَّةُ مِمَّنْ يُحِبُّكَ مُخْلِصًا خَيْرٌ مِن الرَّحِمِ القَرِيبِ الكَاشِحِ

Seni kalpten seven kişinin sevgisi
Yüz çeviren akrabadan da hayırlıdır tabiî ki

Başka bir şair de şöyle demiştir:

يَخُونُكَ ذُو القُرْبَى مِرارًا و رُبَّمَا وفى لك عِنْدَ العَهْدِ من لا تُنَسِبُه

Bazen akrabaların ihanet eder defalarca
Akrabalık bağının olmadığı kişiler ise vefa gösterir sana

Dost Seçerken Dikkat Edilmesi Gerekenler

Dost edinmeye azmeden kişi, arkadaş ve dost olmadan önce o kişilerin ahlâkını iyice analiz etmelidir. Bu nedenle hikmet ehli şöyle demiştir: “Araştır ki haberdar olabilesin.”

Yalnızlık, kişiyi araştırmadan önce hemen dost edinmeye; hüsnü zan göstererek bu konuda aldanmaya sevk etmemelidir. Dost kılığına girmiş bazı kişiler vardır ki, onlara karşı dikkatli olmak gerekir. Onların vasıfları olan dalkavukluk ve riya, temiz dimağları avlamak için tezgâhlanmış bir tuzaktır. Her kimde nifak ve dalkavukluk varsa o kişiden hayır umulmaz, fayda da beklenmez. Bu nedenle bilge insanlar şöyle demişlerdir:

“Kişiyi sözünden değil davranışlarından tanı! Onun sevgisini gözünden değil dilinden anla!”

Halid b. Safvan şöyle demiştir:

“Dostlarımın yanında muteber olmam; onlara karşı iki yüzlü davranmamam ve hak ettiği şeyleri onlardan esirgememem sayesinde olmuştur.”

Şair Hammad Ecred şöyle demiştir:

إِنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا قَامَ يُصَلِّي، فَإِنَّهُ مُنَاجٍ رَبَّهُ، فَلْيَنْظُرْ بِمَ يُنَاجِيهِ

مُتَصَنِّعٌ لَكَ فِي مَوَدَّتِهِ ... يَلْقَاكَ بِالتَّرْحِيبِ وَالْبِشْرِ

فَإِذَا عَدَا وَالدَّهْرُ ذُو غِيَرٍ ... دَهْرٌ عَلَيْكَ عَدَا مَعَ الدَّهْرِ

فَارْفُضْ بِإِجْمَالٍ مَوَدَّةَ مَنْ ... يَقْلَى الْمُقِلَّ وَيَعْشَقُ الْمُثْرِي

وَعَلَيْكَ مَنْ حَالاهُ وَاحِدَةٌ ... فِي الْعُسْرِ مَا قَدْ كُنْتَ وَالْيُسْرِ

Nice dostlar vardır ki sen kızmıyorsun onlara
Böyledir bu, elin geniş olduğu sürece dünyada

Oysa onların yapmacıktır sevgisi
Güler yüzle ve merhaba ile karşılar onlar seni

Zaman geçip de her şey dönerse aleyhine
O kişi düşman olur senin nefsine

Onun sevgisini bırak
O ki fakire kızmış, zengine olmuştur âşık

Bul iki hâlde de aynı davrananı
Bollukta da, darlıkta da seç yanında olanı

Kişinin Arkadaşı Hakkında Zannedilenler, Kendisi Hakkında da Zannedilir

Bir insana yakın olan kişiler hakkında söylenenler kendisine de nispet edilir. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

اَلْمَرْءُ مَعَ مَنْ اَحَب

“Kişi sevdiği ile beraberdir.”[258]

Ali b. Ebî Talib (r.a) de şöyle demiştir: “Arkadaş, kişiye ahlâkî konuda benzeyendir.”

Abdullah b. Mesud (r.a) şöyle demiştir:

وَجَبَ، وَكَأَنَّ الَّذِي نُشَيِّعُ مِنَ الْأَمْوَاتِ سَفَرٌ عَمَّا قَلِيلٍ إِلَيْنَا رَاجِعُونَ، نُبَوِّئُهُمْ

“Hiçbir şeyin başka bir şeye delalet etmesi –hatta dumanın ateşe delalet etmesi– bir dostun diğer bir dostun nasıl olduğuna delalet etmesi kadar kuvvetli değildir.”

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: “Dostunu senden önceki dostuyla tanı!”

Bazı edipler de şöyle demişlerdir: “Kişinin arkadaşı için zannedilenler kendisi için de zannedilir.”

Adiyy b. Zeyd şöyle demiştir:

عَنِ المَرْءِ لا تَسْأَلْ و سَلْ عن قَرِينِهِ فَكُلُّ قَرِينٍ بالمُقَارِنِ يَقْتَدِي

العِلْمُ خَزَائِنُ و مِفْتاحُهُ المَسْئَلَةُ فاسْأَلُوا رَحِمَكُم اللهف إِنَّما يُؤْجَرُ في العِلْمِ

Kişiyi tanımak istersen ahvâlini değil arkadaşını sor
Arkadaşı tanımak insana cevap olarak yetiyor

Bir kavmin içinde bulunursan iyi insanlarını seç onların
Basit insanlarla muhatap olma ki helâk olmayasın

Bu bağlamda kınanmaktan korunmak, iffeti muhafaza etmek ve dile düşmekten uzak olmak için kötü ahlâk ve rezil vasıflarıyla meşhur olmuş kişilerin ortamından kaçınmak gerekir. Bundan dolayı denilmiştir ki; bir kişiyi seçerken onun hakkında hüküm vermek için çok düşünüp ruhsal ahvâlini iyi araştırmak gerekir. Dışı güzel, içi pis kişiler hakkında Zurrume adlı bir şairin su ile misal getirerek söylediği şu şiir edipler arasında darbı mesel olmuştur:

أَلَمْ تَرَ أَنَّ الماءَ يَخْبُثُ طَعْمُهُ و إِنْ كان لَوْنُ الماءِ أَبْيَضَ صَافِيًا

Görmez misin ki tadı pis olan suyun
Berrak ve saf olabilir görünüşü

Bazı hikmet ehli siması güzel olan ancak ahlâkı kötü olan birini gördüklerinde: ‘Ev güzel; ancak içindeki çirkindir’ demişlerdir. Şair Cahza bu mânâyı şu mısralara dökmüştür:

رَبِّ ما أَبْيَنَ التَّبايُنَ فِيهِ مَنْزِلٌ عَامِرٌ و عَقْلٌ خَرَابٌ

Ya Rabbi! Ne tezat bir durumdur
O insanlar ki akılları harap, görünüşleri mamur

İlim ehlinden biri şöyle demiştir:

لا تَرْكَنَنَّ الى ذِي مَنظَرٍ حَسَنٍ فَرُبَّ رَائِقَةٍ قَدْ سَاءَ مَخْبَرُهَا
فَأَصْبَحْتُ يَلْقَانِي الزَّمَانُ مِن أَجْلِهِ بِإِغْظَامِ مَوْلودٍ و إِشْفَاقِ والِدِ

Meyletme güzel görünümlü olanlara
Nice güzel kadın var ki hâli araştırıldığında çıkar haberi ortaya

Her gördüğün sarı altın değildir
Bazı akrepler de sarıdır ancak sarıların en zararlısı ve çirkinidir

Hikmet ehli şöyle demiştir:
“Bir kimseye güvenmeden önce onu denemeyen; ünsiyet kurmadan ona güvenen kişi neticede pişmanlık duyar.”

Bazı belağat ehli şöyle demiştir: “Denemeden ilişkiyi koparmak kardeş olup da aldanmaktan daha hayırlıdır.”

Bazı edipler de şöyle demişlerdir: “Denemeden dostlarına güvenme! Güçlerini bilmeden de düşmana saldırma!”

Bir şair şöyle demiştir:

لا تَحْمِدَنَّ امْرأً حَتَّى تجربه و لا تَذُمَّنَّه مِنْ غَيْرِتجريب

فَحَمْدُكَ المَرْءَ ما لَمْ تَبْلُهُ خَطَأٌ و ذَمُّكَ المَرْءَ بَعْدَ الحَمْدِ تَكْذِيبٌ

Bir kişiyi tecrübe etmeden övme
Denemeden de kimseyi yerme

Bir kişiyi denemeden övmen hatadır
Övdüğün kişiyi sonradan yermen nefsini yalanlamandır

Dost edinirken gerekli olan iki hususla ilgili anlattıklarımızdan çıkan sonuç şudur: Dost seçerken onların ahlâklarını denemek, gerekli olan bir hususdur. Şimdi de ittifakın aslı olan mücânesetten sonra (ortak paydada birleşme) kurulacak olan dostlukta dikkat edilmesi gereken dört husus vardır.

1- Kişiyi doğru işlere götüren güçlü akıldır. Çünkü ahmaklıkta sağlam sevgi ve istikamet olmaz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

البذاء لُؤمٌ و صحبة الاحمَقِ شُئْمٌ

“Ağzı bozuk olmak alçaklıktır. Ahmağın arkadaşlığı da uğursuzluktur.”[259]

Bazı hikmet ehli şöyle demiştir:

“Akıllı düşmanın vereceği zarar, ahmak bir dostun vereceği zarardan daha azdır. Çünkü ahmak bazen fayda verdiğini sanarak zarar verir. Akıllı düşman ise zarar verse bile haddi aşmaz.” Bu da demektir ki akıl, kişinin vereceği zarara bir sınır tayin eder. Ancak ahmak kişinin duracağı bir sınır yoktur. Sınırlı zarar, sınırsız zarardan daha az hasar vericidir.

Mansur, Müseyyeb b. Züheyr’e: ‘Aklın hammaddesi nedir?’ diye sorduğunda Müseyyeb:

‘Akıllı kişilerle oturup kalkmaktır’ cevabını vermiştir.

Bazı belağat ehli şöyle demiştir: “Câhillerle sohbet etmek cehâlettendir. Hilekâr ve düzenbazlarla çekişmek fayda doğurmayacak bir tutumdur.”

Bazı şairler şöyle demiştir:

إِذَا ما كنتَ مُتَّخذا خَلِيلًا فلا تَثِقَنَّ بِكُلِّ أَخِي إِخَاءِ
فإِنْ خُبِّرْتَ بَيْنَ النَّاسِ فالصَقْ بِأَهْلِ العَقْلِ منهم و الحَيَاءِ
إِنَّ العَقْلَ لَيْسَ له إِذَا ما تَفَاضَلَتِ الفَضَائِلُ مِنْ كِفَاء

Dost edineceksen eğer birini
Güven vermesin sana her kardeşin kardeşliği

İnsanlar arasında seçim hakkı verilirse
Yapış akıl ve hâyâ sahiplerine

Aklın dengi bulunmaz asla
Hiçbir fazîletli şey denk olamaz ona

2- Kişiyi hayırlı işlere sevk eden dindir. Dinini terk eden kişi nefsine düşman olmuşken, onun başkasına dost olması nasıl beklenebilir ki? Bazı hikmet ehli şöyle demiştir:

“Dost seçerken dindar, asil, edepli ve ufuk sahibi insanları seç ki ihtiyaç zamanında sana destek, musibet zamanında sana bir el, tek kaldığında sana sırdaş, âfiyet zamanında da sana zînet ve onur olsun.”

Hasan b. Sâbit (r.a) şu şiiri mısralara dökmüştür:

لَكِنَّ في البَلاءِ هُمُ قَلِيلٌ أَخِلَّاءُ الرَّخَاءِ هُمُ كَثِيرٌ
فلا يَغْرُرْكَ خُلَّةُ مَنْ تُوَاخِي فما لك عِنْدَ نَائِبَةٍ خَلِيلُ
و كُلُّ أَخٍ يقُولُ أنا وفِيٌّ و لكِنَّ لَيْسَ يَفْعَلُ ما يَقُولُ
سِوَى خِلٍّ لَهُ حَسَبٌ و دِينٌ فذَاكَ لِمَا يَقُولُ هو الفعُولُ

Bollukta çoktur dostlar
Darlıkta azalır onlar

Sana dostluğunu göstermek isteyenlerin dostluğu seni aldatmasın
Zor zamanında yanında yer almayan değildir senin dostun

Ben vefalıyım der dostların tümü
Ancak tutmaz kimse söylediği sözü

Fakat asil ve dindar insanların dostluğu farklıdır
Onlar dediklerini yerine getiren insanlardır

Başka bir şair de şöyle demiştir:

مَنْ لَمْ تَكُنْ في الله خُلَّتُهُ فخَلِيلُهُ مِنْهُ على خَطَرٍ

Kimin dostluğu Allah için değilse
Maruz kalır ondan gelecek tehlikeye

3- Seçilecek olan dost güzel ahlâklı, davranışları iyi, hayra götüren ve hayrı emreden, şerden hoşlanmayan ve şerri nehyeden kişi olmalıdır. Çünkü şerli kişilerle yapılan dostluk, düşmanlık getirir ve ahlâkı ifsat eder. Düşmanlık kazandıran, yerilmeye ve kınanmaya sebep olan bir dostlukta hayır olmaz. Kişi arkadaşına tâbidir.

Abdullah b. Mutez şöyle demiştir: “Kötü arkadaşlar turunç ağaçları gibi birbirlerini yakarlar.”

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: “Şerli insanlarla dostluk tehlikelidir. Onlarla muhabbeti sürdürmek kötü havada deniz yolculuğuna çıkmak gibidir. Bedeni boğulmaktan kurtulsa bile kalbi endişeden kurtulamaz.”

Bazı belağat ehli şöyle demiştir: “Kötü insanlarla arkadaşlık yapmak, hayırlı olan insanlara duyulan hüsnü zannı su-i zanna çevirir.”

Yine bazı belağat ehli şöyle demiştir:“Bir kimse iyi insanlarla arkadaşlık yaparsa bu iyi bir seçim; kötü insanlarla arkadaşlık yaparsa bu da kötü bir seçim olur.”

Bir şair şöyle demiştir:

مجالسة السَّفِيهِ سفاه رأْيٍ و مِنْ عَقْلٍ مجالسةُ الحَكِيمِ
فَإِنَّكَ و القَرِينَ معًا سَوَاءٌ كَمَا قُدَّ الأَدِيمُ مِن الأَدِيمِ

Aptallarla konuşmak aklın sefihliğindendir
Bilgelerle konuşmak ise aklın ferasetindendir

Sen ve arkadaşın berabersiniz
Ortadan kesilen iki deri gibisiniz

4- Tarafların birbirlerinin dostluk ve arkadaşlığına meyli ve isteği olmalıdır. Bu husus kardeşliği perçinler, samimiyeti daimî kılar. Çünkü her dostluğu talep edilen ve kendine rağbet gösterilen karşılık bulamayabilir. Yüz çevirene sevgi göstermek, önemsemeyene önem vermek demek meşakkat çekmek ve hüsrana uğramak demektir. Şair Buhteri şöyle demiştir:

طَلَبْتُ مِنْكَ مَوَدَّةً لَمْ أُعْطَهَا إِنَّ الْمُعَنَّى طَالِبٌ لا يَظْفَرُ

Senden her şeyi istedim ancak mahrum bırakıldım sevginden
Zafere ulaşamaz, isteyip de meşakkat çeken

Abbas b. Ahnef şu beyitleri söylemiştir:

فَإِنْ كَانَ لايدنيك إِلّاشَفَاعَةٌ فَلا خَيْرَ في وُدٍّ يكون بِشَافِعِ
فَأُقْسِمُ مَا تَرْكِي عِتَابَكِ عَنْ قِلًى وَلَكِنْ لِعِلْمِي أَنَّهُ غَيْرُ نَافِعِ
وَإِنِّي لَمْ أَلْزَمِ الصَّبْرَ طَائِعًا فَلا بُدَّ مِنْهُ مُكْرَهًا غَيْرَ طَائِعِ

Ey sevgilim, arkadaşlığımız olacaksa birinin aracılığıyla
Hayır yoktur aracılarla olan aşkta

Yemin olsun ki bu hususta kınamam seni
Bunun sebebi de kınamamın fayda vermeyeceğini bildiğimdendir belki

Senden ayrılmayı kabul etmesem de isteyerek
Zorla da olsa buna dayanmam gerek

Mükemmel İnsanı Seçmek

Bahsetmiş olduğumuz dört hasleti kendisinde cem etme oranına göre karşıdakine meyledilmeli ve güvenilmelidir. Bununla beraber bir kişide bu hasletlerin hangisi daha fazla olursa sevgi dairesine o noktadan girmek

gerekir. Çünkü arkadaş ve dostlar farklı farklı ahvâl ve tabakalarda bulunur ve her biri, bir haslet ile tebarüz etmekte, diğer hasletlerde geride kalabilmektedir. Zira her arkadaş ve dostun tüm hâlleri aynı değildir. İnsanların farklılıkları çok, karakterlerinin çeşitliliği de aşikârdır. Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir:

“İnsanlar ağaçlara benzer. Suları aynı; ancak meyveleri farklıdır.”

Mansur b. İsmail bu mânâyı şu mısralara dökmüştür:

بنو آدم كالنبت ونبت الأرض ألوان
فمنه شجر الصندل والكافور والبان
ومن شجر أفضل ما يحمل قطران

Âdemoğlu nebatât gibidir
Yerin nebatâtı renk renktir

Kimi sandal, kimi kâfur
Kimi de ban ağacıdır

En değerli ağaçlardandır
Reçine taşıyan ağaçlar

Her kim her hâli aynı seviyede olan bir dost ararsa bilsin ki bu imkânsızdır. Hatta her ahvâli aynı seviyede olan kişi dünyanın nizamına halel getirir. Çünkü her insandan her konuda yardım istenmez. Zaten insanların hepsi aynı huy ve kabiliyetlerde yaratılmamıştır ki her işi yapabilsinler! İnsanların farklı yapı ve yeteneklerinin olması onları kaynaştırır.

Bazı bilgeler şöyle demiştir: “Görüşmek zorunda olduğu insanlarla iyi geçinemeyen kişi, akıllı değildir.”

Me’mun şöyle demiştir: “Dostlar üç sınıftır:

1- Bazıları gıda gibidir, onlarsız olmaz.

2- Bazıları ilaç gibidir; onlara bazen ihtiyaç duyulur.

3- Bazıları da hastalık gibidir, onlara hiç ihtiyaç duyulmaz.”

Ömrüme yemin olsun ki insanlar onun tasnif ettiği gibidir. Bazı arkadaşlar vardır ki bahsedilen hastalıklar bir kenara onlar sakınılması gereken düşmandır. Onlar, sadece şerlerinden korunmak için idare edilirler. Onlar zâhirî olarak dost, hakikatte ise düşmandır.

Bazı bilgeler şöyle demişlerdir: “Yüzüne gülen düşman, yaprağı yeşil olan ancak tadı öldürücü olan Ebû Cehil karpuzu gibidir.”

Mensuru’l Hikem’de şöyle denilmiştir: “Düşmanın dostça yaklaşmış olmasına aldanma! O, su gibidir. Ne kadar da ısıtılsa ateşi söndürmesine engel olunamaz.”

Yezid b. Hakem es-Sakafi şöyle demiştir:

مَضَى أَمْسُكَ الْمَاضِي شَهِيدًا مُعَدَّلا وَأَعْقَبَهُ يَوْمٌ عَلَيْكَ جَدِيدُ
لِسَانُكَ لِي حُلْوٌ وَعَيْنُكَ عَلْقَمٌ وَشَرُّكَ مَبْسُوطٌ وَخَيْرِي مُلْتَوَى
فليت كفافا كان خيرك كله وشرك عني ما ارتوي الماء مرتوى

Nasihat eden dost gibi gülümsüyorsun yüzüme
Oysa gözlerin, haset alevleri olduğunu gösteriyor göğsünde

Dilinden bal damlıyorken Ebû Cehil karpuzu tadında gözlerin
Şerrin çoktur, ancak zikzak çiziyor hayırlı işlerin

Keşke tüm hayrın kâfi derecedeki azık kadar olsaydı
Şerrin de susuz kişinin suya kanacağı müddet kadar sürseydi

Şu hâlde Me’mun’un söylediği üçüncü tabakadaki kişiler, dostlar zümresinden çıkartılıp düşman taifesinden sayılırsa, o zaman dostlar sadece iki sınıf kalmış olur. Bu durumda dostlar ya gıda gibi vazgeçilmez olur; ya da ilaç gibi zaman zaman gerekli olur. Gıda nefsi ayakta tutar, hayatı idame ettirir; ilaç ise tedavi ve bedenin sıhhati için gereklidir. Bunların en fazîletlisi ise gıda gibi olanlardır. Çünkü ona duyulan ihtiyaç daha umumidir.

Dostlar bu özellikleriyle temayüz edince her biri için ahvâl ve hasletlerine göre kalpte yer ayırmak ve onlara bu özelliklerine göre saygı göstermek gerekir. Dostlara güven onların dostluk sebeplerini taşımalarının kuvvetine göre olur. Şair şöyle demiştir:

فَإِنْ كُنْتَ بِالأَمْسِ اقْتَرَفْتَ إِسَاءَةً فَثَنِّ بِإِحْسَانٍ وَأَنْتَ حَمِيدُ
فَالْيَوْمَ حَاجَتُنَا إِلَيْكَ وَإِنَّمَا يُدْعَى الطَّبِيبُ لِشِدَّةِ الْأَوْصَابِ

Sebepler zayıf olursa başaramazsın işi
İşlerdeki başarı gerçekleşir ancak sebepler olursa kuvvetli

Bugün sana şiddetle ihtiyacımız var
Doktor da çağrılır şiddetli olduğunda hastalar

Çok Dost Edinmek Hakkında Farklı Görüşler

Dost edinmek konusunda insanların farklı görüşleri vardır. Bazıları düşmanlara karşı daha güçlü olmak, daha çok kuvvet ve desteğe sahip olmak, daha çok sevilmek, daha çok başkalarına yardım etmek ve onların ihtiyaçlarını temin etmek için fazla dostun daha iyi olduğunu söylemişlerdir.

Bir bilge insana: 'Mutlu yaşam nedir?' diye sorduklarında o: 'Zamanın senin yanında olması, sultanın seni desteklemesi, dostların da çok olmasıdır."

Bazıları da şöyle demiştir: "Kişinin zîneti dostlarının çokluğudur."

Bazıları da az dostun daha evla olduğunu söylemişlerdir. Çünkü dostluğun yükü ve külfeti ağırdır; dostlar az olunca ihtilaflar da çekişmeler de az olur."

(Büyük) İskender şöyle demiştir: "Araştırma yapmadan hemen dost edinenler ağır taşları yüklenenlere benzer. Araştırıp seçerek dost edinenler ise mücevher taşıyan kişilere benzer."

Amr b. el-As şöyle demiştir: "Dostu çok olanın alacaklısı da çok olur."

İbrahim b. Abbas da şöyle demiştir: "Dostlar ateş gibidir; azı karar, çoğu zarardır."

İbrahim b. Rumi bu mânâyı alarak şu mısralara dökmüştür:

لَئِنْ كُنْتَ تُوْلِي نَدًى دون إمْرِةٍ فلستَ بِمُولٍ نائِلًا آخِرَ الدَّهْرِ
فَإِنَّ الدَّاءَ أَوَّلَ مَا تَرَاهُ يَكُونُ مِنَ الطَّعَامِ أَوِ الشَّرَابِ
فَدَعْ عَنْكَ الكَثِيرَ فكَمْ كَثِيرٍ يُعَافُ و كَمْ قَلِيلٍ مُسْتَطَابْ
الدَّارُ جَنَّةُ عَدْنٍ إنْ عَمِلْتَ بِمَا يُرْضِي الإلَهَ و إنْ خَالفت فالنَّارُ

Düşmanın başka yerden değil, çıkar dostların arasından
O halde uzaklaş dostlarını çoğaltmaktan

Hastalıklarda gördüğün sebeplerin ilki
Yemek ve içmektir tabiî ki

Sen dostun çok olmasından uzak dur
Nice çokluk var ki kendinden iğrenilir, nice azlık da vardır hoş ve lezzetli bulunur

Deniz suyu da çoktur ancak tuzlu ve acı olduğundan gidermez susuzluğu
Az olmasına rağmen susuzluğu giderir yağmur suyu

Bazı belağat ehli şöyle demiştir: “Arkadaş ve dost edinirken gayen sana faydası olacak nitelikli insanlar olsun; niceliği artırmak olmasın! Yarar sağlamak olsun, cemaat temin etmek olmasın! Faydalı bir tek dost bin kişilik kuru kalabalıktan daha hayırlıdır.”

Akıl ve Fazîlet Sahibi Kişilerin Dost Edinme Hakkındaki Görüşleri

Bahsedildiği üzere kardeşlik kurallarının ve dostluk sebeplerinin biri de mücâneset ve benzerlik olduğundan güçlü akıl ve yüksek zekâ, kişiyi az dost edinmeye zorlayacaktır. Çünkü güçlü akla ve yüksek zekâya sahip kimse, akıl ve fazîlet yönünden kendi dengini arayacaktır. Ahmak ve aklı zayıf olan kişilerin sayısı fazla olduğu için, güçlü akıl sahipleri ve yüksek zekâya sahip olan kişilerin kendi emsallerini bulmaları zor olacaktır. Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

إِلَى دَيَّانِ يَوْمِ الدِّينِ نَمْضِي وَعِنْدَ اللَّهِ تَجْتَمِعُ الْخُصُومُ

“(Rasûlüm!) Sana odaların arka tarafından bağıranların çoğu aklı ermez kimselerdir.”[260]

Bu konuda şair şöyle demiştir:

سبحان من أَنْزَلَ الأَيَّامَ مَنْزِلَهَا و صَيَّرَ النَّاسَ مَزْفُوضًا و مَزْمُوقًا
وَكُلُّ أُنَاسٍ آلِفُونَ لِشَكْلِهِم فَأَكْثَرُهُمْ عَقْلا أَقَلُّهُمْ شَكْلا
فَحَمْدُكَ المَرْءَ ما لَمْ تَبْلُهُ خَطَأٌ و ذَمُّكَ المَرْءَ بَعْدَ الحَمْدِ تَكْذِيبٌ
و كُلُّ سَفِيهٍ طَائِشٍ إِنْ فَقَدْتَهُ وَجدْتَ له في كُلِّ نَاحِيَةٍ عِذْلًا

Her insanın kendi gibi emsalleri vardır insanlar içinde
Akıl olarak azdır onlar, şekil olarak çok bulunsa bile

Her insan kendisi gibi olan insanlara ülfet gösterir
Akılları çok olanlar ise nadirdir

Pek bulamazsın aklı çok olanı
O kendi yolundadır, vardır onun kendi tarzı

Yitirirsen ahmak ve serseri birini
Emin ol çok bulacaksın her yerde onun gibisini

Dostluğun Kısımları

İşler bahsettiğimiz vasıflar üzerine bina edildiğine göre dostlar dört kısma ayrılır.

1- Hem yardım eder, hem de yardım ister.

2- Ne yardım eder, ne de yardım ister.

3- Yardım ister ancak yardım etmez.

4- Yardım eder ancak yardım istemez.

Yardım eden ve yardım isteyen kişi insaflı bir takasçı gibidir, görevini yerine getirir. Bu kişi bir yönüyle borç veren kişi gibidir. İhtiyaç duyulduğunda verir ama zamanı geldiğinde de ister. Bu kişi yardımı esirgemediği için teşekkürü hak eder; yardım istediğinde de mazur görülür. Dostların en âdili bu kişidir.

İkinci kısımdaki kişi (yardım etmeyen ve yardım da istemeyen) hayır ve şerden nasibi olmadığı için dost değildir ki kendisinden bir şey umulsun! Düşman da değil ki şerrinden korkulsun!

Muğire b. Şube şöyle demiştir: “Dostlarını terk edenler terk edilmeye mahkumdur.”

Bu kişiler duvara nakşedilmiş resim gibidir. Güzelliği ile seni büyüler; ancak faydalı gibi görünerek de sana ihanet eder. Kendilerinden hayır görülmediği için teşekkür edilmez; şerlerinden korkulmadığı için de yerilmezler. Ancak onlar bu durumlarından dolayı kınanmaya layıktır.

Şair şöyle demiştir:

و أَسوَأُ أَيّامِ الفَتَى يَوْمَ لا يُرَى له أَحَدٌ يُزْرِي عَلَيْهِ و يُنْكِرُ

Kişinin en kötü olduğu gün
Kimsenin onu övmediği ve yermediği gündür

Ancak çağın ifsâdatı ve insanların değişmesi, hayrı görülmeyen ancak insanlara şerri de bulaşmayan bu tür insanlara bile teşekkür etmeyi mucip kılar.

Mütenebbi bu hakikati şöyle mısralara dökmüştür:

إنّا لَفي زَمَنٍ تَرْكُ القَبِيحِ به مِنْ أَكْثَرِ النّاسِ إحْسَانٌ و إجْمَالٌ

Biz öyle zamanda bulunuyoruz ki insanların çoğu tarafından şerrin terk edilmesi
Lütuf ve ihsan sayılır işin hakikati

Üçüncü kısım (yardım isteyip de yardım etmeyen) kendilerinden hayır umulmadığı için hayrı olmayan alçak, basit, zelil kişidir. Bu kişi korku yaydığı için hayrı umulmaz, şerrinden de emin olunmaz. Bir insanın fakir olduğunda yük olması, zenginliğinde de yüz çevirip gitmesi zillet olarak onlara yeter. Bu kişilerin kardeşlikten ve dostluktan nasipleri yoktur. Bunlar Me’mun’un dediği gibi dostların ilacı değil ancak hastalığı; gıdası değil zehridirler.

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: “İyi insanın şerri seni hayırdan menetmesin; kötü insanların hayrı da şerrini senden uzak tutmasın.”

İbn Rumi şöyle demiştir:

هي الدّارُ دَارُ الأَذَى و القَذَى و دَارُ الفَنَاءِ و دَارُ الغِيَر
فما لِلْعَوْسَجِ المَلْعُونِ أَبْدَى لنا شَوْكًا بلا ثَمَرٍ نَرَاه

Biz hurmayı mazur görürüz dikenlerini gösterdiğinde
Onları toplarken parmaklarımızı incittiğinde

Ancak melun olan teke dikeninin ne hakkı ola
Meyvesi olmadığı halde dikeninin bize batmasına

Dördüncü kısım (kendisi yardım eder ama başkasından yardım istemez) huyu güzel, yaptıkları da takdire şâyândır. Bu kişi elini önce uzatmakla ve yetinmeyi de bilmekle iki fazîleti birden elde etmiştir. Bu, insanlara faydalı olan, kendisi dara düştüğünde başkalarına yük olmayan, ancak başkaları yardıma ihtiyaç duyduğunda yardım etmekten geri durmayan kimsedir. Bu tabakadaki insanlar dostların en şereflisi ve güzel huylusudur. Emsali az olan bu değerli insanları bulan kişi ona dört elle sarılmalı, hatta azı dişleriyle yapışmalı, gerekirse değerli mallarını onlar için sarf ederek dostluğunun devamını sağlamalıdır. Zira malın değeri hususi, bu dostların değeri umumidir. Onlar için malı harcamak feda olsun.

Şair Ferezdak şöyle demiştir:

الدُّنْيَا يوْمَانِ يَوْمُ فَرَحٍ و يَوْمُ هَمٍّ و كِلَاهُما زَائِلٌ عَنْكَ فدَعُوا ما يَزُولُ و

Kaybedilirse dost bulunmaz emsali
Mal kaybedilirse tekrar kazanılır yenisi

Başka bir şair de şöyle demiştir:

لكُلِّ شَيْءٍ عَدِمْتَهُ عِوَضٌ و ما لِفَقْدِ الصَّدِيقِ مِنْ عِوَضِ

Kaybettiğin her şeyin bulunur alternatifi
Sâdık dostunu kaybedersen bulamazsın benzerini

Dostların Kusurlarını Görmemek

Kişinin deneyerek edindiği dostunda razı olduğu ve övdüğü pek çok güzel huyu varken, bir iki huyunun güzel olmadığını görmesi nedeniyle ilişiğini kesmesi gerekmez. Güzel olan pek çok huyunun yanında ufak tefek kötü huy affedilir. Çünkü her huyun mükemmel olması pek mümkün değildir. Kindi şöyle demiştir:

“Dostun dört unsurdan yaratılmışken (toprak, hava, su, ateş) nasıl ondan tek bir huyunun olmasını beklersin?”

Üstelik insanın kendi nefsi bile diğer nefislerden kendisine en yakın iken, tasarruf ve iradesi olduğu halde her istediğine boyun eğmiyor, her sevdiği şeyi yapmada nefsine itaat etmiyorken başkasının nefsine nasıl itaat etsin?

O halde dostunun huylarının genelini dikkate almalısın! Ebû'd Derda (r.a) şöyle demiştir:

"Dostunun eleştirilerine katlanmak, onu kaybetmenden daha hayırlıdır. Aksi takdirde her yönüyle senin huyuna uygun dostu nasıl bulabilirsin?"

Şair Ebû Utahiyye bu mânâyı alarak şu mısralara dökmüştür:

أَ أُخَيَّ مَنْ لك مِنْ بَنِي الدُّنْيَا بِكُلِّ أَخِيك مَنْ لَكْ
فَاسْتَبْقِ بَعْضَكَ لا يَمْلَكَ كُلُّ مَنْ أَعْطَيْتَ كُلَّكْ

Ey kardeşim! Dünyada her yönüyle sana uygun dost nerede bulabilirsin?
Gönlünün bir kısmını kendine bırak! Kalbini büsbütün verdiğin kimse sana sahip olmasın!

Ebû Temmam et-Tai şöyle demiştir:

أَرَى الدُّنْيَا لِمَنْ هِيَ فِي يَدَيْهِ عَذَابًا كُلَّمَا كَثُرَتْ لَدَيْهِ

Aklını hiç aldatmamıştır aldanan kişi
Mükemmel dost aramakla aldattığı gibi

Bazı bilgeler şöyle demiştir: "İnsaf istemek insafın azlığındandır."

Bazı belağat ehli şöyle demiştir: "Ahlâkını övdüğün, fazîletini itiraf ettiğin, huyundan hoşlandığın, aklına güvendiğin kişiyi fazîletlerinin çok olmasına binaen, beşer olmasından dolayı bazı kusurlarını bağışlayarak affetmen gerekir. Güzel ahlâklı olup da ayıp ve günahlardan berî olan bir kimseyi bulamazsın. Önce kendi nefsini bir düşün! Böyle yaparsan kusur ve günahları olan kişiye af nazarıyla bakarsın! Ancak kendi nefsine bakarken rıza gözüyle bakma ki hevâ ile hükmetmiş olmayasın! Çünkü nefsine bu gözle bakarsan bu durum seni aradığın şeyleri bulmada ümitsiz kılar ve günah işleyenlere şefkat duyarsın!"

Şair Nabiğa ez-Zeybani şöyle demiştir:

لا تَمْنَعُوا العِلْمَ أَهْلَهُ فإنَّ في ذلك فَسَادَ دِينِكم و التِبَاسَ بَصَائِرِكم

Dağınıklıklarını toplamadığın sürece hiçbir dostunu elde tutamazsın
Hangi insan var ki her yönüyle kusursuz bulunsun

Bu sözlerimiz dostların seçilmesi ile ilgili dört hususu ihtiva eden hasletlerle tezat oluşturmaz. Çünkü bizim sözlerimiz dostların bağışlanabilecek olan ufak tefek kusurları içindir. O halde dostların bazılarında ara sıra görülen mutsuzluk sebebiyle ortaya çıkan kusurlara bakarak su-i zan ile kuruntuları ileri götürüp alâkasız bağlantılar kurarak dostluğu koparmak doğru olmaz. Bu konuda hayal edilen şeyler gerçekleşmeden peşin hükümlü olmak caiz değildir. Bu konuda dostun kusurlarını tabiî olan durgunluğa veya rehavete hamletmek gerekir. Çünkü insan bazen kendine en yakın olan nefsini bile gözetmekten usanç duyabilir. Bu demek değildir ki kişi nefsine düşmandır veya nefsinden bıkmıştır. Mensuru'l Hikem'de şöyle denmiştir:

"Doğruluğundan emin olduğun dostun hakkında su-i zan seni ifsat etmesin!"

Câfer b. Muhammed[261] oğluna şöyle demiştir:

"Yavrum, dostun olup da sana üç defa kızdığı halde sana kötü bir şey söylemeyen kişiyi dost edin!"

Hasan b. Vehb şöyle demiştir: "Dostları affetmek, kusurları varsa onları görmezlikten gelmek dostluğun hukukundandır."

Ali (r.a), **'Onlara güzel muamele et'**[262] âyetini 'Kınamadan razı ol!' şeklinde tefsir etmiştir.

Şair İbn Rumi şöyle demiştir:

نَسِيرُ الى الْأَجَالِفِيكُلِّسَاعَةٍ و أَيَّامُنَا تُطْوَى و هُنَّ مَرَاحِلُ

و مِنْ قِلَّةِ الإِنْصَافِ أَنَّكَ تَبْتَغِي المُهَذَّبَ في الدُّنْيَا و لَستَ المُهَذَّبا

Hâli böyledir insanlar ve dünyanın
Hiçbir pınar ve çeşme yoktur ki içine çör çöp düşmesin

İnsafsızlık yaparsın sen
Kendin mükemmel olmadığın hâlde mükemmel dost ararsan

Başka bir şair de şöyle demiştir:

كم مِنْ رِيَاضٍ لا أَنِيسَ بها تُرِكَتْ لأَنَّ طَرِيقَها وَعْر

يَرُوعُكَ صَوْبُهُ لَكِنْ تَرَاهُ عَلَى رَوَعَاتِهِ دَانِي النُّزُوعِ

مَعَاذَ اللهِ أَنْ نُلْقَى غِضَابًا سِوَى ذُلِّ الْمُطَاعِ عَلَى الْمُطِيعِ

Bizim dostlarımızla ilişkimiz bâkidir
Dargınlığımız da ancak bahar yağmuru gibidir[263]

Onun gürültüsü korkutursa da seni
Çabucak geçeceğinden güven alır hemen endişenin yerini

Allah'a sığınırız dargın durmaktan
Hariç tutulursa kişi cilve ve nazdan

Şair Ezdi de şöyle demiştir:

لا يُؤْيِسَنَّكَ مِنْ صَدِيقٍ نَبْوَةٌ يَنْبُ الفَتَى و هو الجواد الخِضْرِمُ
فَإِذَا نَبَا فَاسْتَبْقِهِ و تَأَنَّهُ حَتَّى تَفِيءَ به و طَبْعُكَ أَكْرَمُ

Dostundan gördüğün yanlış ümitsizlik oluşturmasın sende
Cömertlikte derya olan bile bazen hata eder cimrilikte

Dostundan yanlış görürsen teenni ile davran ona
Bir zaman gelir sen kerem sahibi olarak dönersin dostuna

Erken Sıkılanların Dostluğu

Sıkılgan insanlar çabucak değişken, ne yapacakları belli olmayan tipler olup, bunlarla dostluk tehlikelidir ve aldanıştır. Çünkü bu tipler istikrarlı bir ruh hâline sahip olmayıp sürekli değişmekten berî değillerdir. İbn Rumi şöyle demiştir:

إِذَا أَنْتَ عَاتَبْتَ المَلُولَ فَإِنَّمَا تَخُطُّ لَى صُخْفٍ مِن الماءِ أَحْرُفَا
و لَمْ نَرَ مِثْلَ المَوْتِ حَقًّا كَأَنَّهُ إِذَا ما تَخَطَّتْهُ الأَمَانِيُّ بَاطِلُ

Ne kadar kınasan da sıkılgan kişiyi
Bir tesiri olmaz aynen su üzerine yazı yazmak gibi

Kınadıktan sonra geçici dostluk gösterse de
Sevgisi doğal olmadığı için yük olmaktan başka yaramaz işe

Bu gruba dâhil olan dostlar iki kısma ayrılırlar.

1- Başlarına gelen sıkıntı ve üzüntü nedeniyle küsüp gidenlerdir ki bunların sıkılganlıkları geçicidir. Bunlar normal hâle döndüklerinde dostluklarına tekrar devam etmeleri beklenir. Bunlar diğer gruba göre insana daha yakın olur ve daha ılımlı davranırlar. Onların sevgilerinin tekrar gelmesini beklemek her ne kadar can sıksa da sabretmek tercih edilir. Nitekim şair şöyle demiştir:

وقالوا يعود الماء في النهر بعدما عفت منه آثار وسدت مشارع
فقلت إلى أن يرجع الماء عايدا ويعشب شطاه بموت الضفادع

Dediler ki tekrar döner su, nehre
Kuruduktan sonra gelir evvelki hâline

Ben de dedim ki su gelinceye kadar
Nehrin etrafı yeşillenir, ölür kurbağalar

Ancak vehme kapılarak dostun hukuku bir kenara atılamaz, zanlarla ona duyulan saygı yok edilemez. Şair şöyle demiştir:

إِذَا ماحَالَ عَهْدُ أَخِيكَ يَوْمًا و حَادَ عن الطَّرِيقِ المُسْتَقِيمِ
فلا تعجل بِلَوْمِكَ و اسْتَدِمْهُ فَإِنَّ الحِفَاظِ المُسْتَدِيمُ
قَالَ لَوْ اَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً اَوْ اٰوِي اِلٰى رُكْنٍ شَدِيدٍ

Bir gün dostunun ahdi değişirse
Vefakârlık yolundan dönerse

Onu kınamada acele etme, dostluğunu sürdür!
Çünkü ahid sahipleri için muhabbetin devamını beklemek gerekir

Affedilmelidir o, eğer onun vefa yolundan dönüşü zelle ve yanılmaktan geldiyse meydana
Kasıtlı olarak yaptıysa yine de güzel ahlâktan ayrılma!

2- Dostlarından bıkmaları bir mazeretten değil de kendi ahlâksızlıklarından dolayı olan kişiler için dostluğun ve sevginin bir önemi

yoktur. Bu kişiler geçmişe dair verilen sözleri veya ve hukuku korumayı hatırlarına bile getirmezler. Eşca b. Amr es-Sülemi bu hususla alâkalı şu şiiri söylemiştir:

إِنِّي رَأَيتُ لها مُوَاصِلَةً كالسَّمِ تُفْرِغُهُ على الشَّهْدِ
آباءُ أَجْسَادِنا هم سَبَبٌ لأَنْ جُعِلْنَا عَوَارِضَ التَّلَفِ

Ben sevgilimle buluşmalarımıza baktığımda gördüm
Bal üzerine zehir döktüğünü müşahede ettim

Verdiği sözleri yerine getirmesini istediğimde
Bu sözlerini çevirmeye başlayarak oynamaya kalkışır hemence

Bu ikinci kısımda olanlar, dostların en yerilmişidir. Çünkü bunların muhabbetleri şeytanların vesveseleri ve şehevî arzular gibi geçicidir. Telafisi mümkün olmayan noktalara batmaktansa başlangıçta bu tiplerden uzak durmak, onlarla oturup kalkmadan ayrılmak daha güzeldir.

Abbas b. Ahnef şu şiiri söylemiştir:

تَدَارَكْتُ نَفْسِي فَعَزَّيْتُهَا و بَغَّضْتُهَا فِيكَ إِمَالَهَا
و ماطَابَت النَّفْسُ عن سَلْوَةٍو لكنْ حَمَلْتُ عَلَيْهَا لَهَا

Teselli ettim nefsimi, taziyesini verdim
Sana ait hayalleri ona çirkin gösterdim

Nefis hoşlanmadı tesellimden benim
Ancak ben nefsimi kabul ettirmeye zorladım

Bu gibilerin durumu İbrahim b. Herme’nin şu şiirinde tasvir ettiği durumun benzeridir:

فَإِنَّكَ و اطِّرَاحَكَ وَصْلَ سَلْمَى لأُخْرَى في مَوَدَّتِهَا نُكُوبٌ
كَثَاقِبَةٍ لِحَلْيِ مُسْتَعَارٍ لِأُذْنَيْهِ افْشَانَهُمَا الثُّقُوبُ
فَأَدَّتْ حَلْيَ جَارَتِهَا اليها و قَدْ بَقِيَتْ بِأُذْنَيهَا نُدُوبُ

Selma'ya kavuşacağım diye öne atılman
Diğer taraftan onun sevgisinde musibete uğramandır senin

Aynen emanet küpe takayım diye
Benzer, kulağını deldirip o delikle kulakları kirletmeye

Ertesi gün küpeyi komşusuna verir
Delmiş olduğu kulaklarının ise kendisine yarası kalır

Dostun Diğer Dost Üzerindeki Hakkı

Arkadaşlık yapacağı kişinin ahlâkını araştıran, dost olmadan önce onun hakkında haber toplayan ve onu dost edinen kimsenin dostluk haklarına riâyet etmesi, dostluğun kurallarına bağlı kalması gerekir. Amr b. Mesede şöyle demiştir:

"Kölelik, mülk olarak köle olmak demek değildir. Asıl kölelik kişinin dostuna karşı sadakat konusunda köle gibi bulunmasıdır."

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir:

"Dostluğunu sana veren kişi seni kendi nefsine ortak kılmış demektir."

Dostluğun hukuku şunlardır:

1- Dostun dostluğuna inanmak.

2- Haram olan işlerin dışında yumuşak ve güler yüz göstermek.

3- Gizli ve aşikâr ona nasihat etmek.

4- Onun omzundaki yükleri hafifletmek.

5- Başına gelen bir musibette veya düştüğü bir sıkıntıda onun yanında yer almak. Zâhiren onun yanında yer alıyormuş gibi davranmak nifak; zor anlarında onu terk etmek ise alçaklıktır. Nitekim Peygamber'e (s.a.v): 'Dostların en hayırlısı hangisidir?' diye sorulduğunda şöyle buyurmuştur:

الذِي إِذَا ذَكَرْتَ أَعَانَكَ و وَاسَاكَ و خَيْرٌ مِنْه مَنْ إِذَا نَسِيتَ ذَكَّرَكَ

"Sen onu hatırladığında sana yardım eden ve iyilikte bulunandır. Bundan daha hayırlısı ise sen onu unuttuğunda bile seni hatırlayandır."

Ali b. Ebî Talib (r.a) şöyle demiştir:

خَيْرُ إِخْوَانِكَ مَنْ وَاسَاكَ و خَيْرٌ مِنْه مَنْ كَافَاك

“Dostların en hayırlısı sana yardımda bulunandır; ondan daha hayırlısı da seni mükâfatlandırandır.”

Ebû Hüreyre (r.a) şöyle demiştir:

إِيَّاكُمْ و تَحْكِيمَ الشَّهَوَاتِ على أَنْفُسِكُمْ فَإِنَّ عَاجِلَهَا ذَمِيمٌ و آجَلَهَا وَخِيمٌ
مِمَّنْ سَاعَدَنِي على سُرُرِ سَاعَتِي و لا يُفَكِّرُ في حَوَادِثِ غَدِي

“Allah’ım, samimi sevgimin peşinde değil de şehvetime muvafakat eden kişilerden de; bir anlık için bana yardım eden ancak yarınımda karşılaşacağım olayları düşünmeyen kimselerden de Sana sığınırım.”

Bazı belağat ehli şöyle demiştir:

“Gaddar insanların akitleri çözülmeye, verdikleri sözler de bozulmaya mahkûmdur.”

Yine belağat âlimleri şöyle demiştir: “Senin dostluğunu ihmal eden, senin dostun olmamış, senin sevgine buğz eden de seni sevmemiştir.”

Bir şair şöyle demiştir:

و أَنَّهُ بَيْنَ جَنَّاتٍ سَتُبْهِجُهُ يَوْمَ القِيَامَةِ أَوْ نَارٍ سَتُنْضِجُهُ

Saadet zamanında her dostun lütufla muamele eder sana
Asıl sâdık dost belli olur ancak sıkıntılı anlarda

Sadık b. Abdulkuddus şöyle demiştir:

“Dostların en şerlisi dostluğunu zamana göre ayarlayandır. Zaman senin yanında olursa (imkânın geniş olduğu dönemde) senin yanında yer alır; zaman senden uzaklaşırsa (imkânlarını kaybettiğin anda) o da senden uzaklaşır.”

Bir şair bu mânâyı şu mısralara dökmüştür:

لا يَسْتَوِي في الحُكْمِ عَبدَانِ واصِلٌ و عبْدٌ لِأَرْحَامِ القَرَابَةِ قَاطِع
إِذَا وَتَرَتْ امْرَأً فَاحْذَرْ عَدَاوَتَهُ مَنْ يَزْرَعُ الشَّوْكَ لا يَحْصُدْ بِهِ عِنَبَا
إِنَّ الْعَدُوَّ وَإِنْ أَبْدَى مُحَاشَرَةً إِذَا رَأَى مِنْكَ يَوْمًا فُرْصَةً وَثَبَا

Dostların şerlisi kullanır dostluğunu zamana göre
Yaklaşır veya uzaklaşır sana, imkâna göre

Bir kimseden incinirsen, sakın onun düşmanlığından
Çünkü üzüm mahsulü biçemez, diken eken insan

Düşman her ne kadar sana sulh gösterse de
Fırsatını bulsa çöker senin üzerine

6- Dosta duyulan sevgi konusunda da aşırıya kaçmamak gerekir. Çünkü bir şeyde ifrata kaçmak sonunda o işi kusur ve noksanlığa götürür. Çünkü dostlar arasında sevginin filizlenmesi ifrat sebebiyle dostluğun düşmanlığa dönüşmesinden daha evlâdır.

İbn Sirin'in Ebû Hüreyre'den (r.a) rivâyetine göre Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

أَحْبِبْ حَبِيبَكَ هَوْنًا مَا عَسَى أَنْ يَكُونَ بَغِيضَكَ يَوْمًا مَا، وَأَبْغِضْ بَغِيضَكَ
هَوْنًا مَا عَسَى أَنْ يَكُونَ حَبِيبَكَ يَوْمًا مَا

"Sevdiğini ölçülü sev! Çünkü o, bir gün nefret ettiğin kişi olabilir! Nefret ettiğin kişiye de aşırı nefret besleme! Gün gelir o da dostun olabilir."[264]

Ömer b. Hattab (r.a) şöyle demiştir:

لا يَكُنْ حُبُّكَ كَلَفًا و لا بُغْضُكَ تَلَفًا

"Dostuna olan sevgin müptelâ seviyesine varmasın; düşmanına olan buğzun da helâkine sebep olacak dereceye çıkmasın!"

Ebû'l Esved ed-Düeli şöyle demiştir:

وَكُنْ مَعْدِنًا لِلْحِلْمِ وَاصْفَحْ عَنِ الْأَذَى فَإِنَّكَ رَاءٍ مَا عَمِلْتَ وَسَامِعُ
أَشَدُّ النَّاسِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَنْ أَشْرَكَهُ اللهُ فِي سُلْطَانِهِ فَجَارَ فِي حُكْمِهِ
أَحْبِبْ حَبِيبَكَ هَوْنًا مَا عَسَى أَنْ يَكُونَ بَغِيضَكَ يَوْمًا مَا، وَأَبْغِضْ بَغِيضَكَ

Daima hayrın madeni ol, uzak dur ezâ etmekten
Çünkü yaptıklarını görüp duyacaksın sen

Sevdiğin zaman ölçülü ol
Sevdiğin adamla ne zaman çekişeceğini bilemezsin emin ol

Buğz ettiğin zaman da aşırıya kaçma
O kişiye ne zaman döneceğini bilemezsin unutma

Adiy b. Zeyd şöyle demiştir:

لا تَأْمَنَنَّ مِنْ مُبْغِضٍ قُرْبَ دَارِهِ و لا مِنْ مُحِبٍّ أَنْ يَمَلَّ فَيَبْعُدَ

Sevmediğin adamın kapı komşun olmayacağından emin olma
Sevdiğin dostunun da senden bıkıp uzaklaşmayacağından emin olma

Kardeşliğin hakkını îfâ etmek için onun iyiliği adına gayret sarf etmeye ve geçmişteki haklara riâyet etmeye bağlı olmak gerekir. Bu hususta ne kadar titiz davranılırsa davranılsın ifrat veya haddi aşmak sayılmaz. Kardeşinin iyiliğini isteme ve hakkına riâyet gösterme böyle bir seviyeye ulaşırsa, her iki dostun gıyaplarındaki davranışları ile yüzüne karşı olan davranışları eşit olmuş olur. Bir kişinin dostunun arkasında bunları yapması yüzüne karşı yapmasından daha fazîletlidir. Kişinin yüzüne karşı muameleyi gıyabındaki muameleden üstün tutmak basitlik sayıldığı gibi, aksi de kerem ve şeref sayılır. Her iki tarafın eşit olması ise durumu korumak demektir. Şair şöyle demiştir:

عَلَيَّ لِإِخْوَانِ رَقِيبٌ مِن الصَّفَا تَبِيدُ اللَّيَالِي و هو لَيْسَ يَبِيدُ
يُذَكِّرُنِيهِمْ فِي مَغِيبَتِي و مَشْهَدِي فَسِيَّانِ مِنْهُمْ غَائِبٌ و شَهِيدُ
و إِنِّي لأَسْتَحْيِي أَخِي أَنْ أَبُرَّه قَرِيبًا و أَنْ أَجْفُوه و هو بَعِيدٌ

Dostları gözetmek için öyle bir bekçi var ki üzerimde
Geceler geçip gider o geçip gitmez kesinlikle

O bekçi huzurlarında da, gıyaplarında da onları bana hatırlatır
Onlar yanımda da olsalar, başka yerde de olsalar aynıdır

Ben utanırım kardeşimden yüzüne iyilik yapıp da
Yokluğunda kötülük yapmaktan onlara

Muhabbet konusunda orta yolu tutmak gerektiği gibi ziyaret konusunda da orta yolu tutmak gerekir. Ziyaret ne çok sık ne de çok seyrek olmalıdır.

Zira ziyareti seyreltmek hicrana götürür; ziyareti çoğaltmak da bıkkınlığa sebep olur. Peygamber (s.a.v), Ebû Hüreyre'ye (r.a) şöyle demiştir:

العُلَمَاءُ إِذَا فَسَدُا

"(Kardeşini) Ara ara ziyaret et ki muhabbetin artsın."[265]
Şair Lebid şöyle demiştir:

تَوَقَّفْعَنْ زِيَارَةِكُلِّيَوْمٍ إِذَا أَكْثَرْتَمَلَّكَمَنتَزُورُ

Her gün ziyaret etmekten vazgeç dostunu
Ziyareti sıklaştırman usandırır muhatabını

Başka bir şair de şöyle demiştir:

أقلل زيارتك الصديق ولا تطل هجرانه فيلج في هجرانه
إن الصديق يلج في غشيانه لصديقه فيمل من غشيانه
حتى تراه بعد طول مسرة بمكانه متبرما بمكانه
وإذا توانى عن صيانة نفسه رجل تنقص واستخف بشانه

Dostunu ziyareti azalt, çoğaltma
Tamamen terk edip de inatla karşılık vermesine de sebep olma

Kişi çok ziyaret ederse dostunu
Ondan sıkılır bu kişinin dostu

Görürsün ki önceden sürur duyduğu ziyaretin yerini
Bıkkınlık kaplar ötesini

Nefsini korumakta gevşeklik gösteren kişi
Hafife alınır sonrasında şanı ve şerefi

Dostun hata ve kusurları olduğu zaman, onu kınamada ve azarlamada ölçülü olmak gerekir. Çünkü fazla kınamak ayrılık getirir. Tamamen kınamayı terk etmek de kişinin dostuna önem vermediğini gösterir. Nitekim denilmiştir ki: 'İlgi azlığı düşmanlığı doğurur'. Bu nedenle orta yolu tutmak en uygun yoldur. Bazen hatalarına karşı kişi dostunu kınamak sûretiyle onu

düzeltmeye çalışmalı, bazen de yaptığı hataları hoşgörü ile karşılamalıdır. Zira hoşgörü ile düzeltme niyeti bir araya gelirse, dost edinilen kişi şımarıklık da göstermez, nefret edip öfkeli de olmaz. Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir:

“Dostunu çok fazla kınarsan, senin öfkeli tavrın onlara basit görünür.”

Mansur en-Nemeri şöyle demiştir:

أَقْلِلْ عِتَابَ مَن اسْتَرَبْتَ بِوِدِّهِ لَيْسَتْ تُنَالُ مَوَدَّةٌ بِعِتَابِ

Sevgisinden şüphe ettiğin kişiyi kınamayı bırak
Çünkü kimsenin sevgisini kazandırmaz kınamak

Beşşar b. Bürd de şu şiiri söylemiştir:

فَإِنْ كَانَ لايدنيك إِلّاشَفَاعَةٌ فَلا خَيْرَ في وُدٍّ يكون بِشَافِعِ

مَا مِنْ أَمِيرِ عَشَرَةٍ إِلَّا يُؤْتَى بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، مَغْلُولَةً يَدَاهُ إِلَى عُنُقِهِ، أَطْلَقَهُ

مَنْ تَعَلَّمَ العِلْمَ لِغَيْرِاللهِ او أَرَاد بِهِ غَيْرَ اللهِ فليَتَبَوَّأْ مَقْعَدَه مِن النَّارِ

Her işte dostunu kınamaya kalkışırsan
Bulamazsın sonra kınayacak bir insan

Üzerinde toz var diye içmezsen hiçbir suyu susuz kalırsın tabiî ki
Hangi insanın içtiği su tertemiz olur ki

Ya yalnız yaşa ya da ara sor kardeşini
Çünkü insan bazen günah işler bazen terk eder günaha düşüren işleri

7- Dostluk hukukunun bir diğer maddesi de kişinin, dostlarının hata ve kusurlarını affedip örtmesidir. Çünkü hatasız ve kusursuz birini arayan, imkânsız bir işi aramış olur. Bilge insanlar şöyle demişlerdir:

“Hangi âlim sürçmez ki? Hangi kılıç ıskalamaz ki? Hangi at tökezlemez ki?”

Yine bilge insanlar bu hususla alâkalı şöyle demişlerdir:

“Hata yapmayacak ve kendisini sürekli neşelendirecek birini aramaya koyulan kişi, yolunu kaybeden kişi gibidir. Bu kişi kendini ne kadar yorarsa hedefinden o kadar uzaklaşmış olur.”

Halid b. Safvan’a: ‘Hangi dostunu çok seversin?’ diye sorduklarında o: ‘Hatalarımı bağışlayan, kusurlarımı affeden ve beni emellerime ulaştıran dostumu’ cevabını vermiştir.

Bir şair şöyle demiştir:

و لَم نَرَ مِثْلَ المَوْتِ حَقًّا كَأَنَّهُ إِذَا ما تَخَطَّتْهُ الأَمَانِيُّ بَاطِلٌ

Güvenilir bir dost aramaya koyuldukça
Geçmedi elime bir netice pişmanlıktan başka

Rebi, İmam-ı Şâfiî’den şu beyitleri nakletmiştir:

ما أَقْبَحَ التَّفْرِيطَ فِي زَمَنِ الصِّبَا فَكَيْفَ بِهِ والشَّيْبُ فِي الرَّأْسِ شَامِلٌ

فاعْمَلْ عَلَى مَهَلٍ فَإِنَّكَ مَيِّتٌ واكْدَحْ لِنَفْسِكَ أَيُّهَا الإِنْسَانُ

الذِي إِذَا ذَكَرْتَ أَعَانَكَ و وَاسَاكَ و خَيْرٌ مِنْه مَنْ إِذَا نَسِيتَ ذَكَّرَكَ

تَصَفَّحْتُ إِخْوَانِي فَكَانَ أَقَلُّهُمْ على كَثْرَتِي إِخْوَانِي أَهْلَ ثِقَاتِي

Severim dostlarımdan bana muvafakat edeni
Gördüğü halde hatalarımdan yüz çevireni

İstediğim işlerde beni teyit edeni
Sağken de ölümümden sonra da beni koruyup kollayanı

Böyle dostları kim bana bulacak? Keşke bulabilsem böyle arkadaşı
Mallarımın ve mülklerimin versem ona yarısını

Çoğu dostumu inceledim ve çok azını gördüm
Güvenilir olanını çok az buldum

Sa’leb de şu beyitleri söylemiştir:

إذا أنت لم تستقبل الأمر لم تجد لك الدهر في أدباره متعلقا

وإذا أنت لم تترك أخاك وزلة إذا زلها أوشكتما أن تفرقا

Kendi işine özen gösterip yapmazsan
Kaçıp giderse tutamazsın o işleri arkasından

Kardeşinin ufak hatalarını görmezlikten gelmezsen
Ayrılık vaktiniz çok uzak değildir anlayasın bunu sen

Esmai bir Arabî'den şöyle nakletmiştir: "Dostların kusurlarını görmezlikten gel ki sana olan sevgileri devam etsin."

Bir edip, kardeşine şu tavsiyede bulunmuştur: "Sen sevginin kurallarını koru; dostun bu kuralları korumasa da…Sen dostunla irtibatlı olmaya riâyet et; dostun bu irtibata dikkat etmese de…"

Iyad kabîlesinden bir adam Yezid b. Muhalleb'e hitaben şu şiiri okumuştur:

إذا لَمْ تجاوزْ عَنْ أَخٍ عِنْدَ زَلَّةٍ فَلَسْتَ غَدًا عن عَثْرَتِي متجاوزا
و كَيْفَ رَجِيكَ البَعِيدُ لِنَفْعِهِ إِذَا كَانَ عَن مَوْلَاكَ خَيْرُكَ عَاجِزًا
الْأَرْوَاحُ جُنُودٌ مُجَنَّدَةٌ فَمَا تَعَارَفَ مِنْهَا ائْتَلَفَ وَمَا تَنَاكَرَ مِنْهَا اخْتَلَفَ

Sen kardeşinin hatalarını görmezlikten gelmedikçe
Yarın benim hatalarımı da görmezlikten gelmeyeceksin elbette

Yabancılar nasıl fayda umabilir senden?
Dostların senin hayrından mahrumken

Dostunu gücünün üzerinde mükellef tutarsan zulmetmiş olursun tabiî
Ahlâk tabiî huylardan başka nedir ki?

Radi'nin kâtibi Ebû Mesud şöyle demiştir:

"Biz Radi'nin meclisinde oturuyorken o sırada mecliste bulunanlardan biri dostundan şikâyette bulundu. Bunun üzerine Radi şöyle dedi:

مَنْ هَانَتْ عليه صَلَاتُهُ كانت على اللهِ عزَّ و جَلَّ أَهْوَنَ
وَاصْبِرْ عَلَى بَهْتِ السَّفِيهِ وَلِلزَّمَانِ عَلَى خُطُوبِهِ
كم مِنْ رِيَاضٍ لا أَنِيسَ بها تُرِكَتْ لأَنَّ طَرِيقَها وَعْر
و اعْلَمْبِأَنَّ الحِلْمَعِنْدَ الغَيْظِ أَحْسَنُمِنْ رُكُوبِهِ

Mazur gör kardeşini günahlarından dolayı
Yum gözünü, ört onun ayıbını

Ahmağın konuşmalarına sen sabret
Zamanın cefalı işlerine karşı göster metanet

Âlicenaplık göstererek cevap verme zâlime
Zulmedeni hesap görene et havale

Bil ki halim olmak öfke anında
Kızgınlık göstermekten hayırlıdır daha fazla

Hikâye edilir ki; Abdullah b. Muti'nin kızı, zamanının en cömerdi olan kocası Talha b. Abdurrahman b. Avf ez-Zühri'ye[266]: 'Ben senin dostlarından daha aşağılık bir kavim görmedim' deyince o: 'Böyle konuşma sus! Neden böyle konuşuyorsun ki?' dedi. Karısı: 'Bakıyorum da sen iyi günündeyken onlar yanından ayrılmıyor; kötü gününde de yanına uğramıyorlar!' dedi. Bunun üzerine Talha karısına şöyle dedi: 'Böyle yapmaları onların şerefinden ileri gelir. Zira kuvvetli olduğumuz zaman bize yaklaşıyorlar; zayıf olduğumuz zaman da bizi korkutmamak için bizden uzaklaşıyorlar' dedi (Yani aşağılık kimseler olsalardı güçsüz olduğumuz zamanlarda bizim üzerimize çökerek yok etmeye çalışırlardı).

Talha bu olayı nasıl da âlicenaplık göstererek tevil etmiştir. Onların çirkin hâllerini güzel, apaçık ihanetlerini ise vefakârlık olarak yorumlamıştır. İşte kerem ve fazîletin özü böyle davranmaktır. Fazîlet sahibi insanlar dostlarının hatalarını bu şekilde tevil etmelidir.

Bir şair şöyle demiştir:

و حَرَّاسُهُ في الأَرْضِ الَّذِينَ يَقْبِضُونَ أَرزَاقَهُمْ و يَذُبُّون عن النَّاسِ
أُحِبُّ الْفَتَى يَنْفِي الْفَوَاحِشَ سَمْعُهُ كَأَنَّ بِهِ عَنْ كُلِّ فَاحِشَةٍ وَقْرَا
نُسَرُّ بِمَا يَبْلَى وَنَفْرَحُ بِالْمُنَى كَمَا اغْتَرَّ بِاللَّذَّاتِ فِي النَّوْمِ حَالِمُ

Arkadaşından bir hata sâdır olursa
Hatasını mazur görmek için bahane ara

En sevdiğim yiğit kulakları kötü söz işitmeyendir.
Sanki çirkin sözlere karşı kulağı sağırmış gibi davranandır

Ne kalbinde eziyet verecek dürtüler bulunur
Ne hayra engel olacak ve irtibatı koparacak sözleri konuşur

Talha'nın bu yüce teviline iki şey sebep olmuştur.

1- Bir şeyi bildiği halde bilmezlikten gelmesidir. Bu derin bir kavrayış ve zekâdan ileri gelir.

2- Ülfet arzusu ve arkadaşlığının devam etme hissidir. Bu da vefadan kaynaklanır.

Bazı bilge insanlar şöyle demiştir: "Anladım ki dünya işlerinin çoğunu görmemezlikten gelmeden geçiştirmek mümkün değildir."

Eksem b. Sayfi şöyle demiştir: "Dostlarına karşı şiddet gösteren kişi nefretle karşılanır. Dostlarının hatalarını geç gören kişi ise sevilir. Ancak en şerefli durum ise dostlarının hatalarını hiç görmemektir."

Şebib b. Şeybe de şöyle demiştir: "Akıllı kişi tedbirlidir ve dostlarının kusurlarını görmezlikten gelir."

Tai şu beyitleri söylemiştir:

ليس الغبي بسيد في قومه لكن سيد قومه المتغابي

Ahmaklar, toplumlarında efendi olamazlar
Fakat bildiği halde bilmiyormuş gibi görünenler efendi olurlar

Ebû'l Utahiyye şu beyitleri okumuştur:

عَلَيَّ لِإِخْوَانِ رَقِيبٌ مِن الصَّفَا تَبِيدُ اللَّيَالِي و هو لَيْسَ يَبِيدُ
فَأَلْبَسِ النَّاس ما استطعت على النَّقْ صَ و إلا لم تَسْتَقِمْ لك خُلَّه
عِشْ وَحِيدًا إِنْ كُنْتَ لا تَقْبَلِ العُذْ رَ و إِنْ كُنْتَ لا تجاوزُ زَلَّه
مِنْ أَبٍ واحِدٍ و أُمٍّ خُلِقْنَا غَيْرَ أَنَّ في المالِ أَوْلَادُ عَلَّه

Sağlamlığı az olur dostluğu insanların
Vefası da az olur elbette onların

Görüşmek istersen noksanlıklarıyla görüş insanlarla
Aksi takdirde bulamazsın bir dost yoksa

Yalnız yaşa, özrü kabul etmeyeceksen
Onların hatalarını bağışlamayacaksan

Biz bir anne-babadan yaratılmışız
Ancak mal meselesine gelince üvey evlat oluruz

Düşmanlara ülfet göstermek onları kin ve nefretten uzaklaştırır, onları muhabbete sevk eder. Böyle davranmak dostluk siyasetinin gereğidir. Bu da onlara bir takım iyiliklerde bulunmakla gerçekleşir. Bu iyilikler de zaman ve zemine göre farklılık gösterir. Dünyada kimse düşmansız olmaz ve ona haset etmeyen kişiler de eksik olmaz. Nimetlerin çokluğuna göre düşmanlar ve hasetçi insanlar da çoğalır. Buhteri şu şiiri mısralara dökmüştür:

فَأَلْبَسِ النَّاس ما استطعت على النَّقْ صَ و إلا لم تَستَقِم لك خُلَّه

Zaman, nimetini çıkartmaz sana
Sen hasetçiler tarafından taşlanmadıkça

Eğer bir kimse bol nimetlere sahip olmuşsa ve hasetçiler de etrafta kol geziyorsa ve bu kişi de düşmanlarına karşı ülfet ve uzlaşı içine girmezse, o zaman onların sâkin olanlarının tuzakları ve aptallarının hücumları bu kişiye ulaşacaktır. O zaman nimet musibete, huzur da kedere dönüşür.

İbn Müseyyeb'in Ebû Hüreyre'den (r.a) rivâyet ettiğine göre Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

أَوَّلُ العِشْقِ مُزَاحٌ و وَلَعْتُمَ يَزْدَادُ إذا زَاد الطَّمَع

"Allah'a îmândan sonra îmânın esası insanlara iyilik yaparak onları idare etmektir."[267]

Süleyman b. Davud (a.s) oğluna şu tavsiyede bulunmuştur:

لا تَستَكْثِرْ أَنْ يَكونَ لك أَلْفُ صَدِيقٍ فالأَلْفُ كَثِيرٌ و لا تَستَقِلَّ أَنْ يَكُونَ لك عَدُوٌّ وَاحِدٌ فالوَاحِدُ كَثِيرٌ

“Bin tane dostun olsa çok görme, o yine azdır. Bir tane düşmanın olsa bunu da az görme, bu da çoktur.”

İbn Rumi bu mânâyı alarak şu mısralara dökmüştür:

تَكَثَّرْ مِنَ الإِخْوَانِ ما اسْتَطَعْتَ إِنَّهُمْ بُطُونٌ إِذا اسْتَنْجَدْتَهُمْ و ظُهُورُ

إِنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا قَامَ يُصَلِّي، فَإِنَّهُ مُنَاجٍ رَبَّهُ، فَلْيَنْظُرْ بِمَ يُنَاجِيهِ

Dostlarını çoğalt gücünün yettiği kadar
Onlar yardım istediğinde sana destek olurlar

Bin dostun varsa yine azdır
Bir tane düşman ise çok sayılır

Abdülmelik b. Mervan’a: ‘Saltanatında neyi kazandın?’ diye sorulunca o: ‘Halkın sevgisini’ şeklinde cevap vermiştir.

Bazı bilge insanlar şöyle demiştir: “Dostların çokluğu mutluluk alâmetlerindendir.”

Bazı belağat âlimleri şöyle demiştir: “Düşmanını ıslah eden sermayesini çoğaltmıştır. Dostunu darıltan ise sermayesini azaltmıştır.”

Bazı edipler şöyle demiştir: “Akıl ve beceri sahibi insanları atıp da kalbindeki düşmanlığı gizleyerek muhabbetini göstermek amacıyla âciz ve câhili dost edinen kişiye şaşarım. Halbuki bunlar kendilerine düşmanlık yapan akıl sahiplerine iyilikte bulunmak sûretiyle onları ıslah edebilirler.”

Abdullah b. Zübeyr, Arap bilgelerinin hikmetli sözlerini kapsayan ve Salaete’l Amr’a isnad edilen şu üç beyiti söylemiştir:

أَنْتَ خِلْوٌ مِنَ الْعُيُوبِ وَمِمَّا يَكْرَهُ النَّاسُ غَيْرَ أَنَّكَ فَانِ

وَلَمْ أَقْضِ حَقَّ الْعِلْمِ إِنْ كَانَ كُلَّمَا بَدَا طَمَعٌ صَيَّرْتُهُ لِي سُلَّمَا

وَلَمْ أَرَ فِي الْخُطُوبِ أَشَدَّ ضَرًّا وَأَضْنَى مِنْ مُعَادَاةِ الرِّجَالِ

Ben insanları zaman zaman imtihan ettim
Kin ve hasedinden dolayı ilişkiyi koparan ve düzenbazdan başkasını görmedim

Her şeyin tattım acısını
En kötüsü insanlardan bir şey istemekti

Pek çok korkuyla karşılaştım
Yiğitlerle düşman olmaktan daha şiddetlisini görmedim

Kadı Tenuhi[268] şu beyitleri söylemiştir:

إِلْقَ العَدُوَّ بِوَجْهٍ لا قُطُوبَ به يَكَادُ يَقْطُرُ مِنْ ماءِ البَشَاشَاتِ
فَأَحْزَمُ النَّاسِ مَنْ يَلْقَى أَعَادِيَهُ في جِسْمِ حِقْدٍ و ثَوْبٍ مِنْ مَوَدَّاتِ
الرِّفْقُ يُمْنٌ و خَيْرُ القَوْلِ أَصْدَقُهُ و كَثْرَةُ المَزْحِ مِفْتَاحُ العَدَوَاتِ

Düşmanı öyle bir yüzle karşıla ki yüzün asık olmasın
Öyle bir yüzle karşıla ki çehrende tebessüm aksın

İnsanların en zekisi karşılayandır düşmanlarını
Bedeninde kin olsa da kuşanır sevgi libasını

Yumuşaklık berekettir, en hayırlı söz de doğru olanıdır
Çok şaka ise düşmanlığın anahtarıdır

Rebi, Şâfiî'den şu beyitleri nakletmiştir:

لَمَّا عَفَوْتُ وَلَمْ أَحْقِدْ عَلَى أَحَدٍ أَرَحْتُ نَفْسِي مِنْ هَمِّ الْعَدَاوَاتِ
إِنِّي أُحَيِّي عَدُوِّي عِنْدَ رُؤْيَتِهِ لأَدْفَعَ الشَّرَّ عَنِّي بِالتَّحِيَّاتِ
وَأُظْهِرُ الْبِشْرَ لِلإِنْسَانِ أُبْغِضُهُ كَأَنَّهُ قَدْ مَلا قَلْبِي مَحَبَّات
لا تسبوها فإنَّهَا عَمَرَتْ بِلَادَ اللهِ تعَالَى فَعَاشَ فِيهَا عِبَادُ اللهِ تَعَالَى

Kimseye kin tutmadığımda ve insanları affettiğimde
Nefsimi düşmanlardan korudum bu şekilde

Düşmanımı gördüğümde selam ile karşıladım
Şerrini defetmek amacıyla ben böyle yaptım

Nefret ettiğim insana bile güler yüz gösterdim
Sanki kalbimde muhabbet varmış gibi davrandım

İnsan hastalıktır, ilacı da yakınlık göstermektir
Onlardan soyutlanmak ise sevgiyi kopartır

Her ne kadar düşmanlara yakınlık göstermek ve kalplerini kazanmak gerekliyse de onlara meyledip güvenmemek lazımdır. Bilakis onlara karşı dikkatli davranmalı ve hilelerinden korunmaya çalışılmalıdır. Çünkü düşmanlık insan tabiatına yerleşip kök salınca onun bir parçası hâline gelir ve yok edilemez. Ancak onlara yakınlık gösterilirse o zaman düşmanlığın açığa çıkması önlenmiş, zararları da bertaraf edilmiş olur. Nasıl ki ateşin tabiatında yakıcılık varsa, bu durum onun değişmeyen parçası ise, o yakıcılığı su ile önlenebilir ve onunla yemek pişirilerek o ateş faydalı hâle getirilebilir (Düşman da sevgi ve yakınlıkla ateş gibi faydalı hâle dönüştürülebilir).

Şair şöyle demiştir:

و إذَا عجزت عن العَدُوّ فدَارِهِ و امْزَحْ له إنَّ المِزَاحَ وِفَاقُ
فالنَّارُ بالمَاءِ الذِي هوضِدُّهَا تُعْطِي النُّضَاجَ و طَبْعُها الإحْرَاقُ

Düşman karşısında âciz kalırsan latifeyle davran onlara
Zira latife uzlaşı getirir insanlar arasına

Ateşe, zıddı olan su ile gidilirse
Hem yakıcılığı izale edilir hem de yemek pişirilir o ateşle

Benzer rivâyetler için bkz. Müsnedi Şihab, 907; Şevkani, Fevaidu’l Mecmua, 638; Hattabi, el-Uzlet, 1/25.

Nahiv ve Lügat konusunda Kufe’nin imamlarındandır. Asıl adı Ebû’l Abbas Sa’leb Ahmed b. Yahya eş-Şeybani el-Bağdadi’dir. H. 291’de vefat etmiştir.

Buhari, 3336; Müslim, 2639.

Buhari, 6168, 6169; Müslim, 2644; Tirmizi, 2385.

Benzer rivâyetler için bkz. Metalibu’l Aliye, İbn Hacer, 2571.

Hucurât, 4.

Câfer es-Sadık Muhammed Bakır’dır.

Hicr, 85.

Hemen gelip geçer anlamındadır.

Tirmizi, 1997; İbn Hacer, Metalibu’l Aliye, 2753; İbn Ebî Şeybe, Musannef, 36887.

Hâkim, 5445; İbn Hacer, Metalibu’l Aliye, 2622; Taberani, Mucemu’s Sağir, 107.

Bu kişi aslında Talha b. Abdullah b. Avf ez-Zühri’dir. Abdurrahman b. Avf’ın ise yeğenidir.

Beyhaki, Sünenu’l Kübra, 18687; Müsnedi Şihab, 200; İbn Ebî Şeybe, Musannef, 25813.

Abbâsî Devletinin en büyük kadılarındandır. H. 384 yılında Bağdat’ta vefat etmiştir. Şair ve edip bir zâttı.

Fasıl:
İyilik ve Çeşitleri

Ülfet sebeplerinin beşincisi; başkalarına iyilik yapmaktır. Çünkü iyilik yapmak insanların kalbini yumuşatır, o kalpte sevgi ve şefkat oluşturur. Bu nedenle Allah (c.c) iyilik yapma konusunda yardımlaşmaya teşvikte bulunmuş ve bu vasfı takvâ ile beraber şöyle zikretmiştir:

وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ

“İyilik ve takvâ konusunda yardımlaşın!”[269]

Çünkü takvâda Allah’ın rızası; iyilik yapmada da insanların rızası vardır. İşte her kim Allah’ın rızası ile insanların rızasını cem ederse, iki cihan saadetini de elde eder.

A’meş b. Hayseme’nin İbn Mesud’dan (r.a) rivâyetine göre Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

جُبِلَتِ الْقُلُوبُ عَلَى حُبِّ مَنْ أَحْسَنَ إِلَيْهَا، وَعَلَى بُغْضِ مَنْ أَسَاءَ إِلَيْهَا

“Kalpler iyilik yapıldığında sevgi duyma, kötülük yapıldığında da nefret etme hisleri üzerine yaratılmıştır.”[270]

Hikâye edilir ki Allah (c.c) Davud’a (a.s) şöyle vahyetmiştir:

“Kullarıma benim onlara olan ihsanımı hatırlat ki Beni sevsinler! Çünkü kullarım ancak kendilerine iyilikte bulunan kimseleri severler.”

Ebû Hasan Haşimi şu beyitleri söylemiştir:

النَّاسُ كُلّهم عِيَالُ اللهِ تَحتَ ظِلَالِهِ

وما تَنْفَعُ الأَقْوَامُ حِينَ تَعُدُّهَا

İnsanlar Allah’ın himayesinde yaşayan ailelerdir
Allah katında bunların en makbulleri Allah’ın himayesindeki insanlara

en faydalı olanlardır

İyilik iki çeşittir. Birisi Sıla, ikincisi de Maruf'tur.

Sıla: Herhangi bir karşılık beklemeden hayırlı olan işlere malî yardımda bulunmaktır. Buna teşvik eden nefsin cömertliği olduğu gibi, bundan meneden de nefsin cimriliğidir. Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

كَفَاكَ مِنْ عَقْلِكَ مَا دَلَّكَ عَلَى سَبِيلِ الرَّشَادِ

"Her kim nefsin cimriliğinden kurtulursa, onlar felaha erenlerin ta kendileridir."[271]

Muhammed b. İbrahim et-Teymi'nin Urve b. Zübeyr'den (r.a) rivâyetine göre Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

السَّخِيُّ قَرِيبٌ مِنَ اللهِ، قَرِيبٌ مِنَ الْجَنَّةِ، قَرِيبٌ مِنَ النَّاسِ، بَعِيدٌ مِنَ النَّارِ،
نَسَبِي في رأيي و عَزْمِي و هِمَّتِي و إن فَرَّقَتْنا في الاصولِ المَنَاسِب

"Cömert kişi Allah'a, cennete, insanlara yakın; cehenneme de uzaktır. Cimri kişi Allah'tan, cennetten, insanlardan uzak; cehenneme de yakındır."[272]

Peygamber (s.a.v) Adiyy b. Hatim'e[273]:

رَفَعَ اللهُ عن أَبِيكَ العَذَابَ الشَّدِيدَ لِسَخَائِهِ

"Allah, babanın üzerindeki şiddetli azâbı onun cömert olması nedeniyle kaldırdı."[274]

Peygamber (s.a.v) Zübeyr'in cimrilik yaptığını duyunca onu sarığından tutup çekerek:

"Ey Zübeyr! Ben sana da, diğer insanlara da gönderilmiş bir peygamberim. Beni gönderen Allah şöyle buyurmuştur: 'Sen ver ki Ben de sana vereyim! Kısma ki Ben de sana karşı kısmayayım!"[275]

Ebû'd Derda'nın rivâyet ettiği hadiste Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

مَا مِنْ أَمِيرِ عَشَرَةٍ إِلَّا يُؤْتَى بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، مَغْلُولَةً يَدَاهُ إِلَى عُنُقِهِ، أَطْلَقَهُ
وَأَغْطِ مُمْسِكًا تَلَفًا

“Her gün güneş battığında iki melek şöyle derler: ‘Allah’ım! Her kim infak ederse ona daha fazlasını ver! Her kim de cimrilik edip kısarsa sen onun malını telef et!”[276]

Allah (c.c) bu konuda Kur’ân’da şu âyetleri indirmiştir:

فَاَمَّا مَنْ اَعْطٰى وَاتَّقٰى ۙ وَصَدَّقَ بِالْحُسْنٰى ۙ فَسَنُيَسِّرُهٗ لِلْيُسْرٰى ۚ وَاَمَّا مَنْ بَخِلَ

وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ

“Artık kim verir ve sakınırsa ve en güzeli de tasdik ederse, biz de onu en kolaya hazırlarız (onda başarılı kılarız). Kim de cimrilik eder, kendini müstağni sayar ve en güzeli de yalanlarsa, biz de onu en zora hazırlarız.”[277]

İbn Abbas (r.a) bu âyetleri şöyle tefsir etmiştir:

“Yani Allah’ın emrettiği yerlere infak eden, yasakladığı yerlere harcama yapmaktan sakınan, doğruyu da tasdik edendir. Yine bu kişi infak ettiği şeylerin daha fazlasını Allah’ın vereceğine inanmış kişidir.” Yine İbn Abbas şöyle demiştir:

“Dünyada insanların efendileri cömertlerdir; âhirette de bunlar muttakilerdir.”

Mensuru’l Hikem’de şöyle denilmiştir: “Cömertlik varlıkla mümkün olur.”

Yine denilmiştir ki: “Cömert olunmayan kişi; serveti, makamı ve askeri olmayan hükümdar gibidir.”

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir:“Cömertlik namusun bekçisidir.”

Bazı edipler de şöyle demiştir: “Cömert olan efendi olur. Cömertliği ne kadar artarsa efendiliği de o kadar kuvvet kazanır.”

Bazı fesahat âlimleri de şöyle demiştir: “Kişinin cömertliği onu düşmanlarına bile sevdirirken kişinin cimriliği onu evlatlarına bile nefret ettirir.”

Yine fesahat âlimleri şöyle demişlerdir: “Malların hayırlısı hürleri (Allah yolunda) köle yapan; amellerin hayırlısı teşekkürü hak etmiş olandır.”

Sâlih b. Abdulkuddus şu beyitleri okumuştur:

ويظهر عيب المرء في الناس بخله ويستره عنهم جميعا سخاؤه

تغط بأثواب السخاء فإنني أرى كل عيب والسخاء غطاؤه

İnsanlar içinde kişinin ayıbını yayan onun cimriliğidir
İnsanlar içinde ayıpları örten ise kişinin cömertliğidir

Sen cömertlik elbisesi ile örtün
Ben görüyorum ki her kusurun örtüsü cömertliği ve ihsanıdır kişinin

Cömertliğin Sınırı: İhtiyaç anında kifâyet miktarı vermek ve bunu da mümkün olduğunda hak edenlere ulaştırmaktır. Bu sınıra dikkat edebilmek zor bir iştir. Ancak bazı insanlar cömertlik sevdasına kapılarak cömertliğin sınırını kabul etmezler ve böyle bir sınır koymayı cimrilik olarak kabul ederler. Bunlara göre cömertlik var olan her şeyi harcamak demektir. Bu, fazîletlerin sınırlarını bilmemek ve ağır bir yük altına girmek demektir. Eğer cömertliğin sınırı var olan her şeyi vermek demek olsaydı, o zaman Kur'ân ve sünnette zemmedilmiş olan israf ve savurganlığı nereye koyacaktık?

Cömertliğin bir sınırı vardır ve kim bu sınırlara riâyet gösterirse, kerim (cömert) olarak isimlendirilir ve övgüye layık olur. Bu sınırın altında kalanlar ise cimri olur ve yerilmeyi hak eder. Nitekim Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلَى اَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِنْ فَوْقِكُمْ اَوْ مِنْ تَحْتِ اَرْجُلِكُمْ
لَهُمْ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخِلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ

"Allah'ın, kereminden kendilerine verdiklerini (infakta) cimrilik gösterenler, sanmasınlar ki o, kendileri için hayırlıdır; bilakis bu, onlar için pek fenadır. Cimrilik ettikleri şey de kıyâmet gününde boyunlarına dolanacaktır."[278]

Peygamber (s.a.v) de hadislerinde şöyle buyurmuştur:

أَقْسَمَ اللهُ تعَالَى بِعِزَّتِهِ لا يجاوره بَخِيلٌ

"Allah-u Teâla, izzetine yemin etmiştir ki cimri olan kişiyi yanına yaklaştırmayacaktır."[279]

طَعَامُ الْجَوَادِ دَوَاءٌ، وَطَعَامُ الْبَخِيلِ دَاءٌ

"Cömert kişinin yemeği şifâ; cimri kişinin yemeği ise hastalıktır."[280]

Allah Rasûlü (s.a.v) bir gün bir adamın: ‘Cimri, zâlime göre mazurdur’ dediğini duyunca: **‘Allah cimriye de, zâlime de lanet etsin’** buyurmuştur.

Bazı bilgeler şöyle demiştir: “Cimrilik miskinliğin elbisesidir.”

Bazı edipler de şöyle demiştir: “Cimrinin dostu olmaz.”

Bazı belağat ehli ise şöyle derler: “Cimri malının bekçisi, mirasçılarının da haznedarıdır.”

Bir şair şöyle demiştir:

إذا كنت جماعا لمالك ممسكا فأنت عليه خازن وأمين
إن الصديق يلج في غشيانه لصديقه فيمل من غشيانه

Cimrilik yapıp mal toplarsan
O malın sadece bekçisi olursun

Övülmeyen ve yerilen biri durumuna düşersin
Yer onu sen kabirdeyken varislerin

Cimri olup da övülme sevdasında olan bir kişi hakkında bir şair şöyle demiştir:

غَيْرَ أن لا تَكْذِبَنَّها بالتُّقَى واخْزُهَا بالبِرِّ للهِ الأَجَلّ
و كَيْفَ يَسُودُ أَخُو بَطْنَةٍ يَمُنُّ كَثِيرًا و يُعْطِي قَلِيلا

Görüyorum ki hayırla yâd edilmek ümidindesin
Oysa Allah bunu cimrilere nasip etmemiştir bilesin

Nasıl mutlu olabilir ki bu obur kişi
Az verdiği halde çok başa kakan kişi

Biz mal ve övülme sevgisini açıkladık. Çünkü övülme sevdası kişiyi mal harcamaya sevk eder; mal sevgisi ise buna engel olur. İkisi bir kişide görülürse mal sevdası yalan olmuş olur.

Bir şair şöyle demiştir:

جمعت أمرين ضاع الحزم بينهما تيه الملوك وأفعال المماليك
أردت شكرا بلا بر وصلة لقد سلكت سبيلا غير مسلوك

ظننت عرضك لم يقرع بقارعة وما أراك على حال بمتروك
نَسَبِي في رأيي و عَزْمِي و هِمَّتِي و إن فَرَّقَتْنا في الاصولِ المَنَاسِب

İki şeyi bir araya getirdin ancak sağduyu zâyi etti ikisinin arasını
Biri kralların kibri, öteki de kölelerin fiilleri

İyilik ve insanlarla irtibat kurmadan hayırla yâd edilmek istersen
Bil ki girmişsin çıkmaz sokağa sen

Zannediyorsun ki kimse laf etmeyecek onuruna
Kendi hâline bırakılacağını sanmıyorum bu konuda

Mal için şöhret kazandıysan
Ahmaklıktan başka bir şey el etmemişsin sen

Cimriliğin Sebep Olduğu Yerilmiş Ahlâklar

Cimrilik her türlü kötü ahlâkın kaynağı olsa da, biz cimriliğin sebep olduğu dört kötü ahlâka değineceğiz. Öyle ki bu dört huy diğerlerini açıklamaya ihtiyaç bırakmayacaktır.

1- Hırs.
2- Açgözlülük.
3- Su-i zan.
4- Hakları yerine getirmeye engel olmak.

Hırs: Şiddetli çaba ve talepte aşırılıktır.

Açgözlülük: Kifâyet edecek kadarını azımsayıp ihtiyacı olmadığı şeyleri çoğaltmaya çalışmaktır. Bu, hırs ile açgözlülüğü birbirinden ayırmaktır. Ala b. Cerir, babasından, o da Salim b. Mesruk'tan rivâyet ettiğine göre Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

مَنْ لا يجزيه مِن العِيشِ ما يَكْفِيه لم يجد ما عَاشَ ما يغنيه

"Yetecek miktarda maişete kanaat etmeyen kişi, hayatı boyunca kendini doyuracak bir şey bulamaz."

Bazı bilge insanlar şöyle demiştir: "Açgözlülük değersiz ve basit huylardandır."

Su-i Zan: Bir işte ehil olan kişiye itimat etmemek, ona güvenmemektir. Eğer bu güvensizlik Yaratıcı hakkında olursa, dalalete götüren bir şüphe oluşturur. Şayet bu güvensizlik kullar hakkında olursa, kişiye ihanet vasfını yükler. Çünkü insanın başkasına bakışı kendinde olan vasıflara göre şekillenir. Eğer nefsinde hayır varsa başkasında da hayrı görür. Kendisinde şer varsa başkasında da şerri görür. Bir darb-ı meselde şöyle denilmiştir: "Her kap içindekini sızdırır."

Eğer denirse ki: 'Yukarıda bazı bilge insanlar tarafından su-i zannın ihtiyat ve sağduyu olarak tavsiye ediliyordu; ancak burada ise su-i zandan şiddetle men ediliyor!' Biz de deriz ki yukarıda bahsedilen su-i zan insanlar hakkında kötü düşünceler beslemek anlamında değildir. Belki insanlara mesafeli yaklaşmak ve hemence onlara uymamak anlamındadır.

Hakları Menetmek: Cimri insanın nefsi, sevdiği şeylerden ayrılmaya razı olmaz ve peşinden koştuğu şeyi terk etmeye boyun eğmez. Bu itibarla o kişi hakka boyun eğmez ve insaflı olmayı kabul etmez.

Cimri kişiler bahsetmiş olduğumuz yerilmiş ahlâka ve âdi tabiata sahip olduklarından, bunlardan hayır ve iyilik beklenmez.

İsraf ve savurganlık yapanlara gelince: Onlar cömertlik sınırlarını aştıkları için yerilmeye müstahak olmuşlardır. Nitekim Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

وَلَا تُسْرِفُوٓاْ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ

"İsraf etmeyin! Allah israf edenleri sevmez."[281]

Peygamber (s.a.v) de şöyle buyurmuştur:

إنَّ القلب إذَا عَلِقَ

"İktisatlı davranan fakir olmaz."[282]

Me'mun şöyle demiştir: "İsrafta hayır yoktur; hayırda da israf yoktur."

Bazı bilge insanlar şöyle demiştir: "Kişinin dostu insafı; düşmanı ise israfıdır."

Bazı belağat âlimleri ise şöyle demiştir: "İsrafla mal çoğalmaz; üretime kazandırmakla da mal azalmaz."

Şunu bil ki israf ile savurganlık arasında şu fark vardır: İsraf, verilmesi gereken hakların miktarını bilmemektir. Savurganlık ise, verilmesi gereken hakların nereye verileceğini bilmemektir. İkisi de yerilmiş huylardır ancak

savurganlık daha kötüdür. Çünkü israf eden kişi az vermesi gereken yerde çok vererek hata etmiştir (fazla verdiği için hata yapmıştır). Ancak savurgan kişinin hatası çok vermesinden değil nereye verilmesi gerektiği konusunda câhil davranmasındandır. Bu nedenle savurganlık yapan kişi bizatihi haklara tecavüz eden zâlim hükmünü alır. Hakların yerini ve ne kadar vereceğini bilmeyen kişi hata yapmıştır. Aynen yaptığı bir işi bilmeyip de haddi aşan kişi gibi. Savurgan kişi ise bir şeyi koyması gereken yere değil de başka yere koyan kişi gibidir. Bu da bir malın nereye verilmesi gerektiği hususunda hata yapmıştır. Zira mal ne kadar çok olsa da tüm insanlara verilecek kadar çok olamaz. Muaviye şöyle demiştir:

“Her israfın karşısında zâyi edilmiş bir hak vardır.”

Bazı bilge insanlar şöyle demiştir: “Gereksiz bir yere vermekle verilmesi gereken bir yere engel olmak hata olarak aynıdır.”

Süfyan-ı Sevri de şöyle demiştir: “Helal mal israfı götürmez.”

Cömertlik ve Savurganlık

Cömertlik sıfatının tam olması için kişinin elindekini infak etmesi yetmez. Belki başkasının malında da gözü olmamak gerekir. Böylece cömertliğin tam olması demek, bir şeyi talep etmeye meyletmemek ve malı infak etme hususlarının bir araya gelmesi gerekir.

Hikâye edilir ki Allah (c.c) İbrahim’e (a.s): “Bilir misin seni niçin dost edindim?” buyurunca İbrahim (a.s): “Hayır yâ Rabbi!” dedi. Bunun üzerine Allah (c.c): “Almayı değil, vermeyi sevdiğin için” buyurdu.

Sehl b. Sad es-Sadi şöyle rivâyet eder:

“Bir adam Peygamber’e (s.a.v) gelerek: ‘Yâ Rasûlallah! Bana öyle bir amel söyle ki, ben onu yaptığımda hem Allah beni sevsin hem de insanlar’ diye sordu. Allah Rasûlü de (s.a.v) şöyle buyurdu:

ازْهَدْ فِي الدُّنْيَا يُحِبَّكَ اللهُ، وَازْهَدْ فِيمَا فِي أَيْدِي النَّاسِ يُحِبُّوكَ

“Dünyayı değersiz gör ki Allah seni sevsin; insanların elindekini değersiz gör ki insanlar seni sevsin.”[283]

Eyyub Sahtiyani şöyle demiştir: “Kişide iki haslet olmadıkça asil olamaz. O hasletler: İnsanların malında gözü olmamak ve onların kusurlarını bağışlamaktır.”

Süfyan’a: ‘Dünyadaki zühd nedir?’ diye sorulduğunda o: ‘İnsanların elindekini değersiz görmektir’ cevabını vermiştir.

Kisra, oğlu Hürmüz’e şunları yazmıştır: “Ey oğlum! Çok vermiş olsan da verdiklerini az gör! Az alsan da bunları çok gör! Çünkü asil insanların sevinci vermekte; basit insanların sevinci ise almaktadır. Cimri bir insanı hiçbir zaman güvenilir; yalancıyı da hür bir insan sanma! Çünkü cimrilikle iffet, yalanla da mürüvvet bir arada olmaz.”

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: “Cömertlik iki çeşittir. En değerlisi başkasının elinde olana karşı tok gözlü olmaktır.”

Bazı belağat ehli de şöyle demiştir: “Cömertlik kendi malından dağıtman, başkasının malına karşı gözünü yummandır.”

Bazı sâlih insanlar ise şöyle demiştir: “Cömertlik zühdün gayesi, zühd de cömertliğin gayesidir.”

Bir şair de şöyle demiştir:

و كَيفَ رُجِيكَ البَعِيدُ لِنَفْعِهِ إِذَا كَانَ عَن مَوْلَاكَ خَيْرُكَ عَاجِزًا

Eğer bir kişinin şahsiyetinde yoksa şeref
Maddî imkânları olsa da olmaz onda şeref

Cömertliğin iki türü vardır:

1- İstenmediği halde insanın kendisinin vermesi.

2- Bir şey talep edilince ve istendiği zaman vermesi.

En değerlisi ve en şereflisi istenmeden verilendir. Ali’ye (r.a) cömertliğin ne olduğu sorulduğunda şöyle demiştir:

“Cömertlik karşıdaki kişi istemeden ona vermektir. İstendikten sonra vermek, utanma pazarı vermek veya zoraki vermek olur.”

Bazı bilge insanlar şöyle demiştir: “En değerli nasip, karşı taraf istemeden insanın vermesidir.”

Şair şöyle demiştir:

وَفَتًى خَلا مِنْ مَالِهِ وَمِنَ الْمُرُوءَةِ غَيْرَ خَال
ماصحةٌ ابدا بنافعةٍحتى يصحَّ الدينُ و الخُلُقُ

Nice delikanlı vardır ki malı yoktur
Yoksul delikanlıların dışında da asil insanlar çoktur

O kişi ki istemeden sana verir
Seni istemenin zilletinden kurtarır

Talep etmeden yapılan bağışın dokuz sebebi vardır.

1- Cömert kimse kapayabileceği bir gediği veya giderebileceği bir muhtaçlığı gördüğünde cömertliği ve dindarlığı bu kişiyi kayıtsız bırakmaz ve onlar bu sıkıntıları giderirler. Kişi dindar ise bu yaptığından ecir bekler; cömert ise teşekkür bekler. Ebû'l Utahiyye şu beyitleri okumuştur:

مَنْ هَانَتْ عليه صَلَاتُهُ كانت على اللهِ عزَّ و جَلَّ أَهْوَنَ

İnsanlar çalışan âletlerden başka bir şey değildir
Hayır ve şerrin tümü onlar tarafından yapılır

2- Cömert kişi ihtiyacından ve kifâyet edecek kadarından fazla olan malını –fırsatı ganimet bilerek– âhirette azık olsun, dünyada da yeni kâr ve kazanç olsun diye infak eder. Hasan-ı Basri (rah. aleyh) şöyle demiştir:

"Malını senden mahrum edip de yine senden saygı bekleyen kişi ne kadar da insafsızdır!"

Hind b. Hass'a: 'Senin gözünde en büyük insan kimdir?' diye sorulduğunda o: 'İhtiyacım olan kimsedir' cevabını vermiştir. Şair şöyle demiştir:

و لكن أُوَاسِيهِ و أَنْسَى ذُنُوبَهُ لِتُرْجِعَهُ يَوْمًا الَيَّ الرَّوَاجِع

Sahibine övgü ve şükran kazandıran mal zâyi olmamıştır
Cimrinin malına gelince onun malı zâyi olup gitmiştir

3- Cömert kişi anlayışı ile karşı tarafın kinâye ve işaret yoluyla söylemek istediğini anlar. Cömertliği ve hâyâsı, bu olay karşısında kayıtsız kalmasına engel olur. Hikâye edilir ki bir adam vali ile yolculuk yaparken vali ona: 'Hayvanın ne kadar da zayıf!' deyince o adam: 'Onun rızkı bizim rızkımıza bağlıdır' dedi. Vali de o kişiye ihsanda bulundu. O adam açıkça ifade edemediğini kinâye yoluyla yapmıştı. Bu nedenle Eksem b. Sayfi şöyle demiştir:

"Cömertlik güzel kavrayış, cimrilik ise kötü gaflettir."

Hikâye edildiğine göre Ubeydullah b. Süleyman, Mutezid'in veziri olunca, Ubeydullah b. Abdullah b. Tahir kendisine şu şiiri yazmıştır:

فَكُلُّ شَيءٍ سِوَى التَّقْوَى بِهِ سَمِحٌ وما أَقَامَ عَلَيْهِ مِنْهُ أَسْمَجُهُ
فعَاقِلٌ فَطِنٌ أَغيَتْ مَذَاهِبُهُ و جاهِلٌ خَرِقٌ تلقاه مَرْزُوقًا

Zaman bizim ihtiyaçlarımızı yerine getirmekten yüz çevirdi
Sevdiklerimiz ve saydıklarımıza yardım etti

Ben zamana dedim ki sevdiklerimizin dileklerini yerine getir
Bizimkini at kenara; çünkü mühim olan kişi, önceliklidir

Ubeydullah bu beyitleri okuduğunda: ‘Şair dizdiği övgülerin arasına hâlini nasıl da güzel arz etmiş!’ dedi ve onun ihtiyaçlarını giderdi.

Bir şair şöyle demiştir:

و مَنْ لا يَرَى مِنْ نَفْسِهِ مُذْكِرًا لَهَا رَأَى طَلَبَ المستنجزينثقيلا

Kim kalbinde hassasiyet göremezse
İhtiyaç sahiplerinin talebi ağır gelir nefsine

4- Zamanında kendisine uzatılan yardım eline veya yapılan iyiliğe karşı ister gururundan, isterse de teşekkür mahiyetinde mukabelede bulunarak kalbini esaretten kurtarmak ister.

Bazı bilgeler şöyle demiştir: “İyilikte bulunmak (karşıdakini) köle yapar; (muhatabın) iyiliğe iyilikle karşılık vermesi ise onu özgür kılar.”

Ebû’l Utahiyye şu şiiri söylemiştir:

و لَيْسَت أَيَادِي النَّاسِ عِنْدِي غَنِيمَةً و رُبَّ يَدٍ عِنْدِي أَشَدُّ مِن الأَسْرِ

İnsanların iyiliği nazarımda değildir ganimet
Nice iyilik gördüm ki neticesi esaretten de beter illet

5- Sevdiği veya düşkün olduğu bir makam için ya da tazim görmek amacıyla yapılan cömertliktir. Şair şöyle demiştir:

حُبُّ الرِّيَاسَةِ دَاءٌ لا دَوَاءَ له و قَلَّمَا تجد الرَّاضِينَ بالقِسَمِ

Dermansız bir hastalıktır makam sevdası
Çok az insan bulursun kısmetine razı

Bir kişiye insanların gönülden teveccüh göstermesi zor bir iştir. Ancak kişi insanlara şefkat gösterir ve iyilik yaparsa bu gerçekleşir. Kişi, insanların bu teveccühünü isterse o zaman onlara yardım etmeli ve onlarla ilgilenmelidir. Bazı edipler şöyle demiştir:

"İnsanları bağlamak ancak ihsan ile mümkün olur."

Bazı belağat âlimleri ise şöyle demiştir: "Malını ihsan eden emeline de ulaşır."

Bir şair şöyle demiştir:

لا تَرْكَنَنَّ الى ذِي مَنظَرٍ حَسَنٍ فَرُبَّ رَائِقَةٍ قَدْ سَاءَ مَخْبَرُهَا

Zahmetsiz liderlik mi umuyorsun?
Tembel ve cimri nasıl lider olsun?

6- Kişi, düşmanlarının saldırısını defetmek ve hasımlarının nefretini ortadan kaldırmak amacıyla cömertlik yapar ki böylelikle husumetten sonra dostluk, düşmanlıktan sonra kardeşlik oluşsun. Kişinin böyle yapmaktaki amacı ya ırzını veya onurunu korumaktır. Ebû Temmam et-Tai şu beyitleri söylemiştir:

السَّخِيُّ قَرِيبٌ مِنَ اللهِ، قَرِيبٌ مِنَ الْجَنَّةِ، قَرِيبٌ مِنَ النَّاسِ، بَعِيدٌ مِنَ النَّارِ،

لا يَسْتَوِي في الحُكْمِ عَبدَانِ واصِلٌ و عبْدٌ لِأَرْحَامِ القَرَابَةِ قَاطِع

Aynı yerde toplamak mümkün olmadıysa doğuyu ve batıyı
Şerefe nail olamaz esirgeyen kişi parayı

Riayet edildiğinde borç sayılan iyilik gibi görmedim bir şeyi
O halde yapılan ihsanlar ganimet ehli kılar servet sahiplerini

Bazı edipler şöyle demiştir: "Faydası çok olanın ahbabı da çok olur."

7- Kişi daha önceden iyilik yaptığı insanların bu iyiliklerini unutmaması için yardımını birden kesmez ve cömertlik yapmaya devam eder. Çünkü iyiliğin kesilmesi ve ihsanın ihmal edilmesi iyilikleri zâyi eder. Şair şöyle demiştir:

وَسَمْتُ إمْرَأً بِالبِرِّ ثَمَّ أَطْرَحْتُهُ و مِنْ أَفْضَلِ الأَشْيَاءِ رَبُّ الصَّنَاءِعِ

Ben birini ihsanından dolayı şerefli saymıştım, sonra o ihsanını kesti, ben de attım o kişiyi
Sürekli olarak iyilik yapandır eşyanın en fazîletlisi

Muhammed b. Davud el-Isbehani de şu şiiri okumuştur.

بَدأْتَ بِنُعْمَى أَوْجَبَتْ لِيَحُزْمَةً عَلَيْك فَعُدْ بالفَضْلِ فالعَوْدُ أَحْمَدُ

Sen çeşitli iyilikler yaparak hürmete mecbur kıldın beni
Sen yine iyiliğe dön, iyiliğe dönmek övgüye layıktır tabiî ki

8- Aşk, sevgiliyi mala tercih etmektir. Bu yüzden âşık olan kişi sevgilisi için hiçbir şeyi esirgemez. Çünkü kişi sevgilisi için harcayınca bundan lezzet alır ve bu durum kişiye zevk verir. Zira nefsin, sevgilinin arzu ve isteklerine meyli her şeyden fazladır. Şair şöyle demiştir:

فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ اَحَدًا

Ben isteyerek ziyaretine gelmedim, hevesime kapıldım
Kalbimin meylettiği tarafa gidiyor ayağım

Beş, altı ve sekizinci maddeler bağış yapma kısmına dâhil olsa da cömertliğe dâhil değildir. Burada bu maddeleri zikretmemizin sebebi, bağış yapan kişilerin kapsamına girdiklerinden dolayıdır.

9- Hiçbir sebep gözetmeden yapılan infaktır ki kişi bunu fıtratında olduğu için yapar. Bu kişiler kim müstahak, kim mahrum; ya da methedilme ve yerilme gibi bir düşünce içinde olmadan insanlara infak ederler. Şair şöyle demiştir:

وَلَمْ أَرَ فِي الْخُطُوبِ أَشَدَّ ضَرًّا وَأَضْنَى مِنْ مُعَادَاةِ الرِّجَالِ

O kişi senden bir şey umduğu için veya korktuğu için vermiyor
Ancak vermenin tadındaki lezzetten dolayı infak ediyor

İnsanlar bu kişiler hakkında ihtilafa düşmüşlerdir. Acaba bu kişiler cömert insanlar arasına idhal edilip övülmeli mi? Yoksa cömertler dairesinden çıkartılıp yerilmeli mi? Bir grup, bu kişilerin gerçek ve doğal cömert olduklarını söylemişlerdir. Cömertlik dairesine mensup olması gerekenler ve övülmeye en çok müstahak olanlar bunlardır. Ebû Temmam şöyle demiştir:

مِنْ غَيْرِ ما سَبَبٍ يُذْنِي كَفَى سَبَبًا لِلْحُرِّ أَنْ يجتدي حُرًّا بلا سَبَبِ

Övdüğüm şahıs hiçbir sebep olmadan infakta bulunur
Hür kişiler için iyilik yapmanın sebebi yoktur

Hasan b. Sehl şöyle demiştir: “Ben sadece hak edene infak edersem sanki borcumu ödemiş gibi olurum. Asıl şeref ayırt etmeden infak etmektedir.” Ona: ‘İsrafta hayır yoktur’ denildiğinde o: ‘Hayır yapmada israf olmaz’ cevabını vermiştir.

Fadl b. Sehl de şöyle demiştir: “Kendisinden üstte olanlardan hayır bekleyip de kendisinden altta olan insanları mahrum eden kişiye şaşarım.”

Beşşar şu beyitleri okumuştur:

وَكُنْ مَعْدِنًا لِلْحِلْمِ وَاصْفَحْ عَنِ الْأَذَى فَإِنَّكَ رَاءٍ مَا عَمِلْتَ وَسَامِعُ
فَسَامِحْ يَدًا ما أمكنتك فَإِنَّهَا تُقِلُّ و تُثْرِي و العَوَاذِلُ في شُغْلِ

Arkadaşların iki türdür
Biri cömert, biri de cimrilikten dolayı eli sıkı olandır

Sen cömertlik et imkânların ölçüsünde
Bu durumda bahane arayanlar kınayamazlar seni zengin de olsan, fakir de

Diğer bir grup âlim ise sebepsiz yere bağışta bulunanların, methedilmiş olan cömertlik dairesinin dışına çıkıp yerilmiş olan israf ve savurganlık dairesine girmiş olduklarını söylemişlerdir. Çünkü bağış, sebepsiz olunca menetmek de sebepsiz olur. Zira hiç kimsenin serveti herkesi faydalandıracak kadar büyük olamaz. Eğer bir kişi hak etmeyen kişiye infak ederse o zaman hak edeni bu infaktan mahrum bırakmış olur. Müstahak

olmayan kişiye yaptığı yardım karşısında alacağı kınama, müstahak olan kişiye yardım yapması durumunda alacağı övgüden daha fazla olur. Zaten bir insanın ayrım yapmadan yaptığı fiiller ve sebepsiz olarak ortaya koyduğu davranışlar yergi olarak ona yeter. Nitekim Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَحْسُورًا

“Eli sıkı olma; büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır, (kaybettiklerinin) hasretini çeker durursun.”[284]

Bu âyette Allah (c.c) kişinin elinin sıkı olmasını nehyettiği gibi, savurganlık yapıp israfta bulunmasını da nehyetmiştir. Böylece bu âyet iki durumun da kınanma ve yerilmede müsavi olduğuna işaret eder. Şair şöyle demiştir:

و كَانَ المَالُ يَأْتِينَا فَكُنَّا نُبَذِّرُ و لَيسَ لَنَا عُقُولٌ
فَلَمَّا أَنْ تَوَلَّى المَالُ عَنَّا عَقَلْنَا حِينَ لَيسَ لَنَا فضُولٌ

Önceden mal geçmişti elimize
Biz de israf etmiştik bilinçsizce

Ne zaman ki mal gitti elimizden
Aklımızı başımıza topladık ancak bir şey kalmadı kesemizde

İkinci grup âlim, iddialarına delil olarak şunları da söylemişlerdir: Eğer infak ve cimrilik sebepsiz olursa bu durum mal esirgenenler tarafından zemmedilmeye, infak edilen tarafından ise yetersiz teşekküre sebep olur. Mahrum bırakılan kişiler bu insanları başkalarını kendilerine tercih ettiklerinden dolayı yererler. İnfak edilen kişiler de rastgele bu malı buldukları için daha fazlasını umuyor olmalarına binaen o malı infak edenlere gerekli teşekkürü göstermezler. Bu gibi bağışlar zemmi celp eder, şükranı da yok eder. Bunlara sebep olan bir iş arzu edilen bir hayır olmayıp belki de kaçınılması gereken bir şer kabul edilmesi daha uygun olur. Bunun için denilmiştir ki: Herkesi mahrum bırakmak herkesi memnun eder. Yapılmaması memnuniyet veren bir bağış ise apaçık bir zarardır.

Bağış ve ihsan bir talep üzerine yapılırsa bu durumda iki şarta dikkat etmek gerekir. Birisi talep edenle ilgili (dilenen), diğeri ise talep edilenle

ilgilidir. Dilenmekle ilgili üç şart vardır.

1- Dilenmenin bir sebebi, talep etmenin bir gerekçesi olmalıdır. Eğer dilenen kişi zarurete binaen bunu yapmışsa o zaman bu kişi ayıplanmaz ve kınanmaz. Nitekim bilge insanlar şöyle demişlerdir:

“Zaruret yüz perdesini kaldırır (yani hâyâyı kaldırır).”

Bir şair şöyle demiştir:

أَلا قَبَّحَ اللهُ الضَّرُورَةَ إِنَّهَا تُكَلِّفُ أَعْلَى الخَلْقِ أَدْنَى الخَلَائِقِ
وَلَمْ أَقْضِ حَقَّ الْعِلْمِ إِنْ كَانَ كُلَّمَا بَدَا طَمَعٌ صَيَّرْتُهُ لِي سُلَّمَا

Zarureti Allah kahretsin!
Ulvî insanları basit insanlara minnet ettiriyor

Zenginliği Allah var etsin!
Müsabakaya bile girmeden zenginlerin fazîletini gösteriyor

Kümeyt ise şu beyiti söylemiştir:

و إِنِّي لأَسْتَحْيِي أَخِي أَنْ أَبِرَّه قَرِيبًا و أَنْ أَجْفُوه و هو بَعِيدٌ

Eğer kılıcın üzerine oturmaktan başka yer olmasaydı
Zorda kalan kişinin oraya oturmaktan başka çaresi olmazdı

Eğer zaruret ortadan kalkmışsa, talep edilen şeyin bulunup bulunmaması caiz olur da bulunması daha evla ise, o zaman ihtiyaç müsamahakâr kişilere gâlip gelir ve onlar talep edilen şeyin peşinden koşarak hallerinin mükemmel olmasını isterler. Hatta bu yüzden zillete uğramaları bile söz konusu olsa ona aldırmazlar. Onların bu kötü durumunu Buhteri şöyle tevil etmiştir:

و رُبَّمَا كَانَ مَكْرُوهُ الأُمورِ الى مَحْبُوبِهَا سَبَبًا ما مِثْلَهُ سَبَبٌ

Nice hoşa gitmeyen şeyler vardır ki
Hoşa gidecek pek çok şeylere sebep olur muhakkak ki

İzzet-i nefis sahipleri onur ve haysiyetlerini korurlar, güçlerinin yettiğinde zorluk ve sıkıntılara göğüs gererler. Şair şöyle demiştir:

إيّاكم و كَثْرةِ السُّؤالِ فإنّما هَلَكَ مَنْ قَبلَكُم بكَثْرةِ السُّؤالِ

كَمَا يَكْتَسِي خَدُّهُ حُمْرَةً و عِلَّتُهَا وَرَمٌ في الرِّيَه

Kişi bazen kumaş giyer de mutlu sayılır
Ancak o kumaşın altında hasta bir beden vardır

Yanakları kızaran kişi de güzel sayılır
Ancak bu kızarıklığın sebebi ciğerindeki iltihabın yüze yansımasıdır

Mert ve âlicenap insanlar vahşi hayvanların bile yüz çevirdiği basit talep ve âdi ihtiraslarla kirlenmek istemedikleri için zorluk ve sıkıntılara dayanırlar. Şair şöyle demiştir:

فإنْ خُيِّرْتَ بَيْنَ النَّاسِ فالصَقْ بأَهْلِ العَقْلِ منهم و الحَيَاءِ

Aslan saldırmaz aç olsa bile
Köpeklerin etrafında dolaştığı o leşe

Canlıların en değerlisi ve en şereflisi olan insan, vahşi hayvanların bile tenezzül etmeyerek âlicenaplık gösterdiği bir hususta o hayvanların kendisinden üstün olmasına nasıl razı olabilir? Şair şöyle demiştir:

على كُلِّ حَالٍ يَأْكُلُ المَرْءُ زَادَهُ على البُؤْسِ و الضَّرَّاءِ الحَدَثَان

Kişi rızkını yiyecektir her hâlükârda
İster hastalık içinde olsun ister darlıkta

Bu konuda güzel örneklerden biri şöyledir: Bir gün zâhidin birine: ‘Komşundan istesen belki sana yardım eder’ denildiğinde o zâhid: ‘Ben dünyayı, ona sahip olandan bile istemiyorken, dünyaya sahip olamayan birinden nasıl isterim?’ cevabını vermiştir. Bir şair bir kavmi tavsif ederken şöyle demiştir:

إذَا افْتَقَرُوا أَغْضَوْا على الضُّرِّ حِسْبَة ً و إنْ أَيْسَرُوا عَادُوا سِرَاعًا الى الفَقْرِ

Onlar öyle delikanlılar ki fakir olduklarında zorluklara göğüs gererler
Zengin olduklarında ise fakirlerin yardımına koşarlar

Zaruret olduğu halde dilenmek ve istemek böyleyken, zaruret ve ihtiyaç olmadığı zaman dilenme ve istemenin alçaklık ve âdilik olduğunda bir tereddüt yoktur. Böyle davranıp da zengin olan kişilere çok az rastlanır. Çünkü (bunlara musallat edilen) geçim darlığı ve mal mahrumiyeti onların ayrılmaz bir sıfatı olmuştur. Öyle ki bu tiplerin yırtılmadık ar perdeleri ve tatmadıkları zillet kalmaz.

Abdussamed b. Muazzel, Ebû Temmam et-Tai'yi şöyle hicvetmiştir:

أَنْتَ بَيْنَ اثْنَتَيْنِ تبرز للنا سِ وكلتاهما بِوَجْهٍ مُذَالِ
أَنْتَ بَيْنَ اثْنَتَيْنِ تبرز للنا سِ وكلتاهما بِوَجْهٍ مُذَالِ
أَيُّ مَاءٍ لِحُرِّ وَجْهِك يَبْقَى بَيْنَ ذُلِّ الهَوَى و ذُلِّ سُؤَال

Sen görünüyorsun insanlara iki şekilde
Zilleti getirmektedir her ikisi de

Sen ya sevgiliye kavuşmak istiyorsun
Ya da zenginden bağış talep ediyorsun

Yüzünün suyu mu kalır kişide?
Hevâsının ve isteğinin zilleti arasında gezende

Eğer kişi zilletten yüz çevirip dilencilikten utanmış olsaydı, dilenmeden geçimini temin edecek kazancı bulur, az da olsa onurunu koruyacak bir maişet elde ederdi. Şair şöyle demiştir:

لا تَطْلُبَنَّ مَعِيشَةً بِتَذَلُّلٍ فَلَيَأْتِيَنَّكَ رِزْقُكَ المَقْدُورُ
و ما أَعْرِفُ الأَيَّامَ إِلَّا ذَمِيمَةً و لا الدَّهْرَ إِلَّا و هو للثأْرِ طَالِب

Zillette arama maişet
Takdir edilen rızık bulacaktır seni elbet

Bil ki bulacaksın sen muhakkak ki
Levhi Mahfuz'da sana takdir edileni

2- Kişinin gecikmemesi gereken bir durum varsa ve beklemeye de vakti yoksa, o zaman o kişi mazur sayılır ve talep ettiği şey için de kınanmaz. O kişi mecbur kalan kişiler arasında yer almış olur. Ancak vakit var ve zaman da geniş ise o zaman kişinin dilenmesi ayıplanmaya ve kınanmaya müstahak olur. Şair şöyle demiştir:

أبى لي إغضاء الجفون على القذى يقيني أن لا عسر إلا مفرج
لا ربما ضاق الفضاء بأهله وأمكن من بين الأسنة مخرج

Göz ağrısına tahammül etmemi sağladı
Her zorluktan sonra bir kolaylık geleceği düşüncesi

Nice çöller var ki ehline dar gelir
Ancak onlar mızraklar üstünde geçecek yer bulur

3- Kişi bir ihtiyacını arz edeceği zaman karşıdaki insanın bu isteğe icabet eden biri olmasına dikkat etmelidir. Bu durum ister o kişinin cömertliğinden kaynaklansın isterse isteyen kişiye hürmetinden kaynaklansın fark etmez. Ancak kişi saygısız ve cömert olmayan birinden bir şey isterse, bu kişi o isteğinden dolayı kınanır ve istediği şeyden de mahrum kalır. Bazı bilge insanlar şöyle demiştir:

"Yardımsız kalan kişi ihtiyacını alçak insanlara arz eden kişidir."

Bazı belağat ehli de şöyle demiştir: "Alçak insandan daha da zelil kişi o alçaktan bir şey isteyen kişidir. Cimriden bir şey alan o cimriden de basit bir şahıstır."

Bir şair şöyle demiştir:

مَنْ كان يَأْمُلُ أَنْ يَرى مِنْ سَاقِطٍ نَيْلًا سَنِيًّا
فَلَقَدْ رَجَا أَنْ يَخْتَنِيَ مِنْ عَوْسَجٍ رُطَبًا جَنِيًّا

Bir kimse umarsa şayet
Alçak birinden nimet

Umar devşirmeyi
Dikenden hurma meyvesini

Kendisinden bir şey istenilen kişi hakkında dikkat edilmesi gereken üç şart ise şunlardır:

1- Bu kişi ihtiyaç sahibi olan kişinin imâ yoluyla ne demek istediğini anlayıp onun kendisinden açıkça bir şey istemesine mahal vermeden o kişiye ihtiyacını vermelidir. Böylelikle bu kişi ihtiyaç sahibini bir şeyi isteme zilletinden kurtarmış olur. Zira hâl dili zaten derdi anlatır; kinâye etmek de kâfidir. Şair şöyle demiştir:

أَقُولُ و سِتْرُ الدُّجَى مُسْبَلٌ كما قَالَ حِينَ شَكَا الضِّفْدَعُ
إِذَا اشْتَبَهَ عَلَيكَ أَمْرَانِ فَدَعْ أَحَبَّهُمَا عَلَيْكَ وخُذْ أَثْقَلَهُمَا عليك

Karanlık perdelerini saldığında gece, ben söylerim
Kurbağanın şu serzenişini dile getiririm

Söylesem zail olur sözlerim
Susmak da ölümüm demek, ne yapayım bilemedim

Bazen kendisinden bir şey istenilen kişi kinâye yoluyla karşıdakinin ne istediğini anlar; ancak onun açık bir dille ifade etmesini bekler ki o kişi utansın ve küçük düşüp kendisinden bir şey istemesin.

Ebû Temmam şu beyitleri okumuştur:

مَنْ كَانَ مَفْقُودَ الحَيَاءِ فَوَجْهُهُ مِنْ غَيْرِ بَوَّابٍ له بَوَّابُ

Hâyâsını kaybetmiş bir kralın yüzü
Yaveri olmasa da olur onun sözcüsü

2- Kendisinden bir şey istenilen kişi muhatabını güler yüzle karşılamalı, ona ilgi ve alâka göstermelidir ki verdiği takdirde kendisine teşekkür edilsin, vermediği takdirde de mazur görülsün. Bazı bilge insanlar şöyle demiştir:

“İhtiyaç sahibini güler yüzle karşıla ki, onun teşekkür etmesini kaybetsen de, mazur görmesini kaybetmeyesin.”

İbn Lenkek şöyle demiştir: Ebubekir b. Düreyd bir ihtiyacı için vezire başvurmuştu. Vezir onun ihtiyacını karşılamayınca onun canı çok sıkıldı ve şu şiiri okudu:

لا تَدْخُلَنَّكَ ضجرة مِنْ سَائِلٍ فَلَخَيْرُ دَهْرِكَ أَنْ تُرَى مَسْؤُولًا

قَلْبُ الحَدَثِ كالأَرَاضِي الخَالية ما أُلْقِيَ فِيهَا مِنْ شَيْءٍ قَبِلَتْه

مَضَى أَمْسُكَ الْمَاضِي شَهِيدًا مُعَدَّلا وَأَعْقَبَهُ يَوْمٌ عَلَيْكَ جَدِيدُ

و اعْلَمْ بِأَنَّكَ عَنْ قَلِيلٍ صَائِرٌ خَبَرًا فَكُنْ خِبْرًا يَرُوقُ جَمِيلًا

Bir şey isteyen kişiden sana usanç gelmesin
Zamanının en hayırlısı senden istenilen zamandır bilesin

Sana ümitle geleni reddederek karşılama
Senin ümit edilen bir insan olman delildir izzetli olduğuna

Cömertle karşılaştığında onu güler yüzüyle tanırsın
Cimri ile karşılaştığında onu asık suratıyla bilirsin

Bilesin ki yakında sen haber olacaksın
O halde dikkat et de hakkında güzel şeyler konuşulan bir haber olasın

3- Kendisinden bir şey istenilen kişi muhatabının ümidini kırmamalı, kendisine beslediği hüsnü zannı boşa çıkarmamalı ve hem kendi hâlini hem de muhatabının hâlini gözden geçirmelidir. Bu hâller de dörde ayrılır:

a- İsteyen kişi yardıma müstehak olmalı, kendisinden bir şey istenilen kişi de yardım etmeye muktedir olmalıdır. Böyle bir durumda vermek cömertliğin ve mertliğin gereği olup karşıdakinin isteğini geri çevirmek de yerilmeyi basit gören cimri bir kişiliğin göstergesidir. Nitekim Abdurrahman b. Hasan bu tipler hakkında şu beyitleri okumuştur:

تَصَفَّحْتُ إِخْوَانِي فَكَانَ أَقَلُّهُمْ على كَثْرَتِي إِخْوَانِي أَهْلَ ثقاتِي

فَإِذَا تُذُكِّرَتِ المَكَارِمُ مَرَّةً في مجلس أَنْتُمْ به فَتَقَنَّعُوا

Görüyorum ki üstünlük size göre
Güzel elbiseler giyip karın doyurmaktır sadece

Şereften söz edilirken bir mecliste
Başınızı öne eğip gizlenseniz bir kez de

İnsanları malından ve servetinden mahrum bırakan, iyi hâl ve imkânını hayırlı işlerde kullanmayan kişilerden olmaktan Allah'a (c.c) sığınırız.

Bir gün cimrinin birine: 'Niçin malını saklıyorsun?' diye sorduklarında o cimri: 'Musibet zamanları için' demiş. Bunun üzerine ona: 'Zaten başına gelecek musibet gelmiş, daha ne olsun!' cevabını vermişler.

Bir şair şöyle demiştir:

مَالَكَ مِنْ مَالِكَ إِلَّا الذي قَدَّمْتَ فابْذُلْ طَائِعا مَالَكَا
تَقُولُ أَعْمَالِي و لو فَتَّشُوا رَأَيْتَ أَعْمَالَكَ أَعْمَى لَكا

Malından hiçbir şeye mâlik değilsin önden gönderdiğinden başka
O halde isteyerek infak et o yolda

Amelim deyip duruyorsun ama bir baksalar
Amelinin seni kör ettiğini anlarlar

Bu cimri tipler kendi haklarını zâyi etmiş, kendilerine minnet duyulmasını ortadan kaldırmış olurlar. Onların hiçbir şeyde hakları yoktur. Teşekkür edilir gibi onlar yerilir; mükâfat verilir gibi de cezalandırılır.

Ebû'l Utahiyye şu beyitleri okumuştur:

خَزَنَ البَخِيلُ عَلَيَّ صَالحه إِذْ لَمْ يُثَقِّلْ بِرُّهُ ظَهْرِي
ما فَاتَنِي خَيْرُ امرِىءٍ وَضَعَتْ عَنِّي يَدَاهُ مؤونَةَ الشكْرِ

Cimrinin benden esirgediği şey lütfun ta kendisidir
Zira böylelikle onun iyiliği sırtıma yük olmamıştır

O kimsenin lütfunu inkâr edemem
Kurtardı beni o cimriye teşekkür minnetinden

İsteyen kişinin muhtaç olması ve kendisinden istenilen kişinin de imkân sahibi olması koşulları bir araya geldiğinde yapılan teklif reddedilmez. Olaya bir de şöyle bakılmalıdır: Eğer imkânı olan kişi yapacağı yardımı

tehir ettiğinde karşı taraf zarara uğrayacaksa, o zaman bu kişi hemen infak etmeli ve geciktirmeyi kesmeli, söylemiş olduğu ‘Yardım ederim’ sözünü fiiliyata geçirerek sözünde durmalıdır. Bazı hikmet ehli şöyle demiştir:

“Durumu iyi olan kişinin karşı tarafı ısrarla kendisinden bir şey istemek zorunda bırakmadan onlara yardım etmesi, onun erdemli ve mert olduğunun emarelerindendir.”

Muhammed b. Hazm şu şiiri söylemiştir:

و مُنتظِرٍ سُؤَالَكَ بالعَطَايَا و أَشْرَفُ مِنْ عطَايَاهُ السُّؤَالُ

الأَحْمَقُ أَبْغَضُ خَلْقِ اللهِ اليه إِذْ حَرَمَهُ أَعَزُّ الأَشْيَاءِ عَلَيْهِ

O, senin yardım istemeni bekliyor
Oysa senin istekte bulunman onun bağışından şereflidir

Bağış gelmiyorsa sana kendiliğinden
Bırak onu! Zaten servettir senin buna tenezzül etmemen

Ancak vakit müsait olur da gecikmesinden dolayı bir sıkıntı yaşanmayacaksa o zaman bu konuda fazîlet sahipleri arasında görüş ayrılığı vardır. Bir kısmına göre evlâ olan, infak etme konusunda hemen söz verilmesi ve akabinde de o sözün yerine getirilmesidir. Böylelikle isteyen kişi verilmiş olan sözün yerine getirilmesine sevinmiş olsun; veren kişi de cömertlik ve vefakârlık vasfına nail olmuş olsun. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

الْعِدَةُ عَطِيَّةٌ

“Bir şeyi vereceğini vaad etmek ihsandır.”[285]

Fadl b. Sehl kendisinden yardım isteyen birine şöyle demiştir: “Bugün vaad ediyorum, yarın da vereceğim. Böylelikle sen ümit etmenin tadına varasın, ben de vefa elbisesiyle süsleneyim.”

Yahya b. Said kendisinden bir şey isteyen kişiye söz verdi. Ona: ‘Şu anda verebileceğin halde neden vaatte bulundun?’ diye sorulduğunda o şöyle dedi: “İhtiyaç sahibi o ihtiyacına kavuşmadan önce beklemenin zevki ona tattırılmazsa, onu elde ettiğinde zevk alamaz. Söz vermek tatmak, sözünü yerine getirmek ise yemektir. Yemeği birden yiyen kişi yemeğin kokusunu

ve tadını önceden alan kişi gibi lezzet alamaz. Bundan dolayı bırak ihtiyaç, verilen söz ile mayalansın ve ikram edilen kişi de iyice lezzet alsın.”

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: “Güzel söz söylediğin zaman ardından güzel fiiller işle ki dil semeresi ile ihsan semeresi birleşsin. Yapmayacağın şeyi söyleme! Böyle yaparsan günah kazanmış ve acziyet içine düşmüş olursun.”

Fazîlet sahibi diğer bazılarına göre ise bir şeyi vaat etmeden hemen vermek, bekletmeden ihtiyaç sahibine vermek en evlâ olanıdır. İki insan vermeden önce vaatte bulunur. Ya fakirdir, zengin olmayı bekleyip vaat eder; ya da cimridir nefsini yavaş yavaş alıştırmaya çalışır. Bu iki hâl dışında vaat etmenin geçerli bir dayanağı ve mantıklı bir sebebi yoktur. Üstelik gece ve gündüz, durumları değiştiriyorken ve zengin ile fakirin vaziyeti hâlden hâle giriyorken…

يا أَيُّهَا المَلِكُ المُقَدَّمُ أَمْرُهُ شَرْقًا و غَرْبًا
المَلِكُ بالدِّينِ يَبْقَى و الدِّينُ بالمَلِكِ يَقْوَى
و اعْلَمْ بِأَنَّ جَفَافَهُ مِمَّا يُعِيدُ السَّهْلَ صَعْبًا

Ey doğuda ve batıda hüküm süren padişah
Bu çamur yaş iken mühürle benim sayfamı
Bil ki çamur kuruduğu zaman kolay işler dönüşür zora

Bu düşünceyi savunan âlimler şunu da söylemişlerdir: Söz verildiği takdirde karşıdaki kişi beklemenin acısını çeker, o sözün vakti geldiğinde tekrar istemenin zilletini yaşar. Eğer verecek olan kişi sözünden dönerse isteyen kişide kırgınlık olabilir, zillet yaşar ve iyiliğin değeri yitirilir, teşekkürün kıymeti azalır.

Şair şöyle demiştir:

فَأَصْبَحْتُ يَلْقَانِي الزَّمَانُ مِن أَجْلِهِ بِإِعْظَامِ مَوْلودٍ و إِشْفَاقِ والِدِ
فَإِذَا ضَمِنْتَ لِصَاحِبٍ لك حَاجَةً فاعْلَمْ بِأَنَّ تَمَامَهَا تعجيلها

Geciktirilen vaatler karşılanan ihtiyaçlara noksanlık getirir
Eğer bir dostunun ihtiyacını üzerine alırsan bil ki onu hemen tamamlaman gerekir

2- İsteyen kişinin yardıma müstahak olmaması, kendisinden bir şey istenilen kişinin de yardım etmeye muktedir olmamasıdır. Böyle bir durumda isteyen kişiyi reddetmek ve isteğini yerine getirmemek aklen ve şeran caiz olsa da, reddederken yumuşak davranmak ve kendisini kınanmaktan koruyacak bir mazeret beyan etmek daha uygundur. Çünkü insanlar arasında her mal vermeyen kişi hakkında güzel şeyler söylenmeyeceği gibi, her mazeret beyan edene de insaflı davranılmayabilir. Ebû'l Utahiyye insanları şöyle tavsif etmiştir:

أيا ربِّ إنّ النّاسَ لَا يُنْصِفونني فكيف وإنْ أنصفتُهم ظلموني؟
وإنْ كَانَ لي شيء تَصَدّوا لأَخْذِهِ وإنْ جئتُ أبغي شَيْئهم منعوني
وإنْ نالَهم بَذْلي فلا شُكْرَ عندهم وإنْ أنَا لم أَبْذُل لهم شتموني
وإنْ طَرَقَتْني نائبةٌ فَكِهُوا بها وإنْ صَحِبَتْني نعمةٌ حسدوني
و ما وَعَدْنَكَ مِنْ شَرٍّ وفَيْنَ بِهِ و ما وَعَدْنَكَ مِنْ خَيْرٍ فَمَمْطُولُ
و أَقْطَعُ أيّامِي بِيَوْمٍ سُهُولَةٍ أُقَضِّي بِهَا عُمْرِي و يَوْمَ حُزُونِ
أَلَا إنَّ أَصْفَى العِيشِ ما طَابَ غِبُّهُ و ما نِلْتُهُ في لَذَّةٍ و سُكُونِ

Yâ Rabbi! İnsanlar benim hakkımda insaflı davranmıyorlar
Ben onlara insaflı davranırken nasıl bana zulmedebiliyorlar

Elime bir şey geçse kapmaya çalışıyorlar
Onlardan bir şey istesem onu benden esirgiyorlar

Onlara bir şey harcasam teşekkür etmiyorlar
Harcamasam bana küfrediyorlar

Başıma bir musibet geldiğinde seviniyorlar
Bir nimet geldiğinde haset ediyorlar

Artık kalbimin onlara şefkat duymasına engel olacağım
Gözlerimi ve kirpiklerimi onlara yumacağım

Günlerimi neşeli geçireyim artık
Hüzün günlerimin yerine olsun artık rahatlık

Hayatın ve neşenin a’lâsı
Lezzet ve sükûnete erdiğim gün olacaktır işin esası

3- İstekte bulunan kişinin yardıma müstahak olması, ancak istenilen kişinin ise yardım etmeye muktedir olmaması durumudur. Kendisinden bir şey istenen kişi, isteyen kişinin ihtiyacının en ufak kısmı bile olsa gücü yettiğince karşılamaya çalışarak kendisini kınanmaktan korumalı ya da bu hususta meşru mazeretlerini beyan ederek kendisini mazur göstermelidir. Ebû Nasr el-Atebi (r.a) şu beyitleri söylemiştir:

اللهُ يَعْلَمُ أَنِّي لَسْتُ ذا بَخَلٍ و لستُ مُلْتَمِسًا في البخلِ لِي عللا
لَكِنْ طَاقَةَ مثلي غَيْرُ خَافِيَةٍ و الْمِلُ يُعْذَرُ في القَدْرِ الذِي حَمَلا

Allah biliyor ki ben cimri değilim
Cimri olmak için sebep de aramıyorum

Benim gibilerin gücü bellidir, gizli değildir
Karınca bile taşıdığı yükün miktarınca mazur görülür

Nice iyiliksever kişi vardır ki zenginlikten sonra fakirlik yaşadıkları için daha önce yapmış oldukları yardımları yapamamışlar ve bu durumdan dolayı üzüntü yaşamışlar, fiziksel olarak da zayıf düşmüşlerdir. Şair şöyle demiştir:

و كُنْتُ كَبَازِ السُّوءِ قُصَّ جَنَاحُهُ يَرَى حَسَرَاتٍ كُلَّما طَار طَائِرٌ
لا يُؤْيِسَنَّكَ مِنْ صَدِيقٍ نَبْوَةٌ يَنْبُ الفَتَى و هو الجواد الخِضْرِمُ

Ben kanatları kesilmiş kartal gibi oldum
Bir kuş uçtuğu zaman hep iç çeker malum

Etrafında kanat çırpan kuşlara bakar
Kendi kanatlarının kuvvetli olduğu zamanlarını hatırlar

4- Yardım isteyen kişinin yardıma müstahak olmaması, yardım istenilen kişinin ise yardım etmeye imkânının olması hâlidir. Böyle bir durumda kişi haysiyetine dil uzatılmasından korkarsa ya da hicvedilme korkusu

yaşayacaksa o zaman belâyı defetmek için o kişiye yardım etmesi mendup olur. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

مَا وَقَى بِهِ الْمُؤْمِنُ عِرْضَهُ فَهُوَ لَهُ صَدَقَةٌ

“Şerefini ve onurunu korumak amacıyla kişinin verdiği mal sadakadır.”[286]

Bu durumdan emin olunsa ve böyle bir endişe olmasa bile, bir grup âlim ‘ümit hüsrana dönüşmesin, beklentide bulunmak karamsarlığa çevrilmesin, geri çevirmek alışkanlık hâline gelmesin ve cimriliğe yol açmasın’ diye vermenin daha iyi olacağını söylemişlerdir. Zira vermeyi alışkanlık hâline getirmek cömertliğe, esirgemeyi alışkanlık hâline getirmek de cimriliğe sevk eder.

Esmai, Kisai’den şu beyitleri nakletmiştir:

رَبِّ ما أَبيَنَ التَّبائِنَ فِيهِ مَنْزِلٌ عَامِرٌ و عَقْلٌ خَرَابٌ
فَماتَذرِي إِذَا اعطيت مالا أَ يُكْثِرُ مِن سمَاحِكَ أَمْ يُقِلُّ
فَإِنَّ الدَّاءَ أَوَّلَ مَا تَرَاهُ يَكُونُ مِنَ الطَّعَامِ أَوِ الشَّرَابِ

Sanki sen Kur’ân’da görmüşsün ‘La’[287] *harfini*
Sana bu harfi kullanmak sanki helal değil haram olmuş gibi

Bu yüzden bilmiyorsun verdiğin zaman bir malı
Bunun, cömertliğini artırıp artırmadığını

Kış günlerinde oluyorsun fakirlerin güneşi
Yaz günlerinde de oluyorsun onların gölgesi

Bir kısım âlimler ise belli sebeplerden ve isteyen kişinin müstahak olmadığından dolayı ona vermemeyi mendup görmüşlerdir. Zira bu kişiye verilmeyince bağış yapılmaya müstahak olanların hukuku korunmuş olur ve gelecekte ortaya çıkacak ihtiyaçların masrafları temin edilmiş olur.

Şair şöyle demiştir:

بالعَطَاءِ فِي غَيْرِحَقٍّ لَيْسَ فِي مَنْعِ غَيْرِ الحَقِّ بُخْلٌ لَا تَجُدْ
ما ارتَدَّ طَرْفُ إمْرىءٍ بِلَذَّتِهِ إِلَّا و شَيْءٌ يَمُوتُ مِنْ جَسَدِهِ

Hakkı olmayana yapma cömertlik!
Müstahak olmayana vermemek değildir cimrilik

Gerçek cömertlik harcamandır
O kişiye de yardıma müstahaktır

Ancak bir kişi kendisinden bir şey isteyen kişiye yardım vaadinde bulunmuşsa, o zaman vaadine bağlı kalması gerekir. Vaat ettikten sonra o kişinin yardıma müstahak olup olmadığını öne sürerek ret cevabı veremez. Kişi vermediği durumda ise cimrilik, alçaklık ve âdilik vasıfları kendisine yakıştırılır. Söz verdikten sonra caymak olmaz. Aksi takdirde yapmış olduğu iyiliğe gölge düşmüş, karşıdakinin duyacağı minnettarlık yok edilmiş olur. Araplar atasözü olarak şöyle demişlerdir:

"İşi askıda bırakmak vermemenin iki çeşidinden biridir. Ümitsizlik iki kolaylıktan biridir."[288]

Beşşar b. Bürd şu beyitleri söylemiştir:

أَظَلَّتْ عَلَيْنَا مِنْكَ يَوْمًا غَمَامَةٌ أَضَاءَ لَهَا بَرْقٌ وَأَبْطَأَ رَشَاشُهَا
فَلا غَيْمُهَا يَجْلُو فَيَيْأَسُ طَامِعٌ وَلا غَيْثُهَا يَأْتِي فَيَرْوَى عِطَاشُهَا

Senin vaadinle üzerimize bir bulut geldi
Şimşeği çaktı ancak yağmuru yağmadı

Bulut gitse ümitvar olanlar da ümidini kesecek
Yağmur yağsa susuzlar suya kanacak

İnsan vaadini yerine getirip sözünde durduktan sonra verdiği şeyin peşine düşmemeli, veren el olduğuna sevinmelidir. Nitekim Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

الْيَدُ الْعُلْيَا خَيْرٌ مِنَ الْيَدِ السُّفْلَى

"Veren el alan elden üstündür."."[289]

Şair şöyle demiştir:

لايَسلَمُ الشَّرَفُ الرَّفِيعُ مِن الأَذَى حتى يُرَاقَ على جَوَانِبِهُ الدَّمُ
عَسَى سَائِلٌ ذُو حَاجَةٍ إِنْ مَنَعْتَهُ مِنَ الْيَوْمِ سُؤْلا أَنْ يَكُونَ لَهُ غَدُ

İsteyen kişiye verdiğin zaman bilemezsin ki
Verdiğinden dolayı o mu daha mutlu olur yoksa sen mi?

Belki de kovmuş olduğun o fakir
Bir gün kendisinden yardım istenilen bir adam oluverir

Şu noktaya sevinmek gerekir: Madem rızıklar takdir edilmiş, o kişi insanlara ulaştırmak için vesile kılınmış, o zaman bu iş engellenemez ve ümitsizliğe kapılmaya gerek kalmaz.

Rivâyet edilir ki adamın biri hane halkının çok olması nedeniyle bir zâhide serzenişte bulunmuştu. O zâhid de bu adama şöyle dedi: ‘Eğer çocuklarının içinde rızkı Allah’a ait olmayan varsa benim eve gönder.’

İbn Sirin’in sohbetine bineği ile gelen bir adam vardı. O kişi bir gün bineksiz olarak gelince İbn Sirin ona: ‘Bineğini ne yaptın?’ dedi. O: ‘Bakımı bana masraflı geldi; o yüzden de sattım’ dedi. İbn Sirin: ‘Onu sattın da rızkı sende mi kaldı?’ dedi.

İbn Rumi şöyle demiştir:

أَنَّ للهِ غَيْرَ مَرْعَاكَ مَرْعًى نَزْتَعِيهِ و غَيْرَ مَاءِكَ مَاءَ
أَنَّ للهِ بالبَرِيةِ لطفًا سَبَقَ الأُمَّهاتِ و الآبَاءَ

Senin merandan ve suyundan başka Allah’ın nice meraları vardır şüphesiz
Biz elbette orada nasipleniriz

Allah’ın mahlûkatı içinde nice lütuflar vardır
Anne babadan önce bunlar takdir edilmiştir

Kişi bir şey verdiği zaman niyetinde Allah’ın rızası gâlip olmalı, Allah’ın indinde olanı aramalıdır. Aynen Ebu Bekre’nin Hz. Ömer’den (r.a) rivâyet ettiği şu kıssadaki gibi:

Bir bedevi Arap Ömer’in (r.a) yanına gelerek şu beyitleri okudu:

يَا عُمَرَ الْخَيْرِ جُزِيتَ الْجَنَّةْ اكْسُ بُنَيَّاتِي وَأُمَّهُنَّهْ
أَضلُ الرَّجُلِ عَقْلُهُ و حَسَبُهُ دِينُهُ و مُرُوءَتُهُ خُلُقُهُ

Ey hayır sahibi olan Ömer! Allah cennetle mükâfatlandırsın seni
Kızlarım ve anneleri çıplaktır, giydir onları

Kalkan ol bize, zamanın getirdiklerine karşı
Allah aşkına yap şu isteklerimi

Ömer (r.a): ‘Bu isteklerini yapmazsam ne olacak?’ dedi. O kişi: ‘O zaman çekip giderim’ dedi. Ömer (r.a): ‘Çekip gidersen ne olacak?’ dedi. O:

يَوْمَ تَكُونُ الأَعْطِيَاتُ ثَمَّهْ يَكُونُ عَنْ حَالِي لَتَسْأَلَنَّهْ
إِمَّا إِلَى نَارٍ وَإِمَّا إِلَى جَنَّهْ وَالْوَاقِفُ الْمَسْئُولُ بَيْنَهُنَّهْ

Benim hâlimden sen sorguya çekileceksin
Yapılan ihsanlara karşılık verileceği gün muhatap sensin

Kendisinden yardım istenilen kişilerin durumu bellidir
Gideceği yer ya cennettir ya da cehennemdir

Ömer (r.a) sakalları ıslanıncaya kadar ağladı ve kölesine şöyle dedi: ‘Al şu gömleğimi ona ver. Bunu onun yazdığı şiir için değil de hatırlattığı o âhiret günü için veriyorum. Eğer gömleğimden başka bir şeyim olsaydı onu da verirdim.’

İşte kişi verdiği zaman bir karşılık veya teşekkür beklemeksizin sadece ilahi rızayı gözetirse bu kişi için Allah katında büyük bir şeref vardır. Bağış yapılan kişinin de bu infak içine sinmiş olur.

Eğer kişi yapmış olduğu infakta herhangi bir karşılık beklerse veya övgü ya da teşekkür umarsa, o zaman bu kişi riyâkârlar zümresine dâhil olur. Karşılık beklediğinden dolayı da tüccarlar zümresine girer ve ne sevaba nail olur ne de övülmeyi hak eder.

İbn Abbas (r.a): **‘Yaptığın iyiliği çok görerek başa kakma’**[290] âyetinin tefsiri ile ilgili şöyle demiştir: “Burada hitap edilen kişi yaptığı az iyilik karşılığında çok beklenti içine giren kimsedir.”

Hasan-ı Basri ise bu âyette kastedilen kişinin bir şey verip de karşılığında daha fazlasını bekleyen kişi olduğunu söylemiştir.

Ebû'l Utahiyye şu beyitleri okumuştur:

مَا اكْتَسَبَ الْمَرْءُ مِثْلَ عَقْلٍ يَهْدِي صَاحِبَهُ إِلَى هُدًى أَوْ يَرُدُّهُ عَنْ رَدًى

غِنَى المَرْءِ ما يَكْفِيه مِنْ سَدِّ حَاجَةٍ فإنْ زَادَ شَيْئًا عَادَ ذَاكَ الغِنَى فَقْرَا

Yaptığın iyilik sayılmaz ihsandan
Eğer yaptığın iyilikten teşekkür umarsan

Kişinin zenginliği ihtiyacını giderecek nafakaya sahip olmasıdır
Eğer bundan fazlası olursa bu da fakirliğe dönüşür

Cömert insan gönlünden gelerek ve severek iyilik yapandır. Cimri insan ise bunu hakaret ve kabalıkla yapandır. Cimri insan korkmadan bir şey infak etmez, istenilen bir şeyi kabalık yapmadan vermez. Şair şöyle demiştir:

تجاوزت بِنْتَ العَمِّ و هي حَبِيبَة مَخَافَةَ أَنْ يَضْوَى عَلَيَّ سَلِيلي

Seni ceviz gibi görüyorum, özünü engeller kişiden
Hatta kırıldığı zaman verir hayrını içinden

O halde hakaretini cömertliğe, korkunu da ihsanına paravan yapıp alçak ve rezil insanlar zümresine girme! Verdiklerini cömert olduğun için ve istekli olduğun için yap! Yoksa cömert değil âdi bir insan olarak anılırsın! Abbas b. Ahnef şu şiiri söylemiştir:

صِرتُ كَأَنِّي ذُبَالَةٌ نُصِبَتْ تُضِيءُ لِلنَّاسِ وَهْيَ تَحْتَرِقُ

Sanki kandil fitili oldum
Etrafı aydınlatıyor, kendim yanıyorum

İyiliğin ikinci kısmı da maruftur (iyilik). Maruf da yine ikiye ayrılır.

1- Sözle yapılan iyilik.

2- Amel ile yapılan iyilik.

Sözle yapılan iyilik: Tatlı dilli olmak, insanlara güler yüzlü davranmak ve insanlara hoş sözlerle hitap etmektir. Böyle davranmaya sevk eden güzel huy ve ince ruhtur. Nasıl ki cömertliğin bir sınırı varsa ve bu sınırı aşınca israf oluyorsa, güzel sözlü olmanın da bir sınırı vardır ve bu sınırı aşınca iş, yerilmiş olan dalkavukluğa kaçar. Ancak orta yol tutulursa iş övülmüş olan maruf ve iyilik çerçevesinde kalır. İbn Abbas (r.a):

وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ اَمَلًا

“Kalıcı olan iyi işler ise Rabbinin nezdinde hem sevapça daha hayırlı, hem de ümit bağlamaya daha lâyıktır.”[291] âyetini tefsir ederken baki kalacak olan sâlih amellerin güzel söz olduğunu söylemiştir. Said b. Cübeyr ise bunun beş vakit namaz olduğunu söylemiştir. Said b. Müseyyeb’in Ebû Hüreyre’den (r.a) naklettiğine göre Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

إِنَّكُمْ لَنْ تَسَعُوا النَّاسَ بِأَمْوَالِكُمْ، فَلْيَسَعْهُمْ مِنْكُمْ بَسْطُ الْوَجْهِ، وَحُسْنُ الْخُلُقِ

“Siz insanlara malınızı dağıtamazsanız hiç olmazsa güler yüz ve güzel ahlâkla muamele ediniz.”[292]

Yine rivâyet edilir ki Allah Rasûlü’nün (s.a.v) yanında bir bedevi şu şiiri okumuştu:

حي ذوي الأضغان تسب عقولهم تحيتك الحسنى فقد يرقع النغل
وَإِن دحسوا بالكره فاعف كرمًا وإن خنسوا عنك الحديث فلا تسل
فإن الذي يؤذيك منه سماعه وإن الذي قَالُوا وراءك لم يقل

Nice haset kabîleler vardır ki güzel bir selamı esir eder kin dolu kalpleri
Yırtık ayakkabı yamayı kabul eder sözü meşhur darbı bir meseldi

Senin hakkında desise kurarlarsa sen affet onları
Senden bir söz gizlerlerse sorma o kelamları

Çünkü o sözleri işitmek belki sana eziyet verir
Arkandan söylenen söz söylenmemiş gibidir

Bunun üzerine Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu:

إِنَّ مِنَ الشِّعْرِ لَحِكْمَةً، وَإِنَّ مِنَ الْبَيَانِ لَسِحْرًا

“Şiirin hikmetli olanı; beyanın da sihirli olanı vardır.”[293]

Attabi’ye[294]: ‘Neden sen insanları hep güler yüzle karşılarsın?’ diye sorduklarında o: ‘Az bir şey yaparak belayı defetmek zordur. Ancak güler yüz göstererek dost kazanma imkânı çoktur.” demiştir.

Mensuru’l Hikem’de şöyle denilmiştir: “Hâyâsı az olanın sevenleri de az olur.”

Bir şair şöyle demiştir:

يا فَاخِرًا للسَّفَاهِ بالسَّلَفِ و تَارِكًا لِلعَلاء و الشَّرَفِ

Yavrum iyilik yapmak kolay iştir
Kısacası güler yüz ve tatlı dildir

Diğer bir şair de şöyle demiştir:

المَرْءُ لَا يُعْرَفُ مِقْدَارُهُ ما لَمْ تَبِنْ لِلنَّاسِ أَفْعَالُهُ
و كُلُّ مَنْ يَمْنَعُنِي بِشَرِّهِ فَقَلَّمَا يَنْفَعُنِي مَالُهُ

Kişinin bilinemez değeri
İnsanlar tarafından bilinmedikçe iyilikleri

Benden güler yüzünü esirgeyenin
Malı da fayda vermez kesin

Marufun ikinci kısmı olan amelde yetki sahibi olan kişilerin bu yetkilerini insanlara iyilik yapmak için kullanmaları gerekir. Böyle yapmaya sevk edecek dürtü ise kişinin insanlara karşı hayırsever olması ve onların ıslahını istemesidir. İyiliğin bu kısmının –ilkine göre– sınırı olmayıp israf sayılmaz. Bu hayırlı işler ne kadar çok olursa olsun yine de hayrı olur. Bunun iki faydası vardır. Bunlardan biri iyiliği yapan kişiye ait olan mükâfat ve şöhrettir. Diğeri de iyilik yapılan kişiye yönelik olan ihtiyaçlarının görülmesi ve yüklerinin hafifletilmesidir.

Muhammed b. Münkedir’in Câbir’den rivâyetine göre Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

أَخَذَ مِنْ هَذِهِ وَهَذِهِ

“Her iyilik sadakadır.”[295]
Başka bir hadiste de Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

وَمَا يَزَعُ النَّفْسَ اللجوج عَنِ الهَوَى

“İyilik yapmak kişiyi başına gelecek kötülüklerden korur.”[296]
Diğer bir hadiste ise şöyle geçer:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا اللهَ الَّذِي إِنْ قُلْتُمْ سَمِعَ و إِنْ أَضْمَرْتُمْ عَلِمَ و بَادِرُوا

“Maruf adı gibi güzeldir. Kıyâmet günü cennete ilk girenler iyilikler ve iyilikseverlerdir.”
Ali b. Ebî Talib (r.a) şöyle demiştir: “İyiliğe karşı nankörlükte bulunanların durumu sizi iyilik yapmaktan alıkoymasın. Zira nankörlük yapanların kaç katı da size minnet ve şükran duyar.”
Huteyye şu beyiti söylemiştir:

مَنْ يَفعَلِ الخَيْرَ لا يَعْدَمْ جَوَازِيَه لا يَذْهَبُ العُرْفُ بَيْنَ اللهِ و النَّاسِ

İyilik yapan mükâfattan mahrum kalmaz
İnsan ile Allah arasındaki maruf zâyi olmaz

Reyâşî de şu beyitleri söylemiştir:

يد المعروف غنم حيث كانت تَحَمَّلَهَا كفور أو شكور
ففي شكر الشكور لها جزاء وعند الله ما كفر الكفور

İyilik ganimettir hep kesinlikle
İster nankör olana yapılsın ister kadir kıymet bilene

Şükranda bulunanlar bu dünyada iyiliğe karşılık vermişlerdir
Nankörler ise kıyâmet gününde nankörlük edemeyeceklerdir.

Bu yüzden iyilik yapmaya muktedir olanlar acele etmeli, bu fırsatı kaçırmaktan korkmalı, ilerde âciz kalabileceği endişesini taşıyarak elini

çabuk tutmalıdır. Kişi zaman ve imkânlarının var olduğuna güvenerek bu konuda ihmalkârlık yapmamalıdır. Nice kudretine güvenen kişiler görülmüştür ki fırsatları kaçırmış, sonrasında pişmanlıklar yaşamış, güven duyduğu imkânları zail olmuş, arkasından da utanç tablosu yaşamıştır. Şair şöyle demiştir:

ويُخبرني عَن غائب الْمَرْء هَدْيُه كَفَى الْهَدْيُ عَمَّا غَيَّب المرءُ مُخْبِرا

Gücüne güvenip mahcup kalanları duyar dururdum
Sonunda o derde müptela oldum, utandım durdum

Bu tipler zamanın getireceği musibetleri önceden idrak edebilselerdi, zamanın hile ve tuzaklarından korunabilselerdi, fırsatları ganimete dönüştürür, imkânlarını değerlendirebilirlerdi. Nitekim Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

مَنْ فُتِحَ لَهُ بَابٌ مِنَ الْخَيْرِ فَلْيَنْتَهِزْهُ، فَإِنَّهُ لا يَدْرِي مَتَى يُغْلَقُ عَنْهُ

“Bir kimseye hayır kapısı açılmışsa bu fırsatı değerlendirsin. Zira bu kapının ne zaman yüzüne kapatılacağını bilemez.”[297]

لِكُلِّ شَيْءٍ ثَمَرَةٌ و ثَمَرَةُ المَعْرُوفِ تعجيل السراح

“Her şeyin bir semeresi vardır. İyiliğin semeresi de onu hemen salıvermektir (hemen yapmaktır).”

Enuşirvan’a: ‘Size göre en büyük belâ hangisidir?’ diye sorulduğunda o şöyle demiştir: ‘İyiliğe gücün yettiği halde onu yapmayarak fırsatı kaçırmandır.’

Abdulhamid şöyle demiştir: “Fırsatları erteleyen kişi onu kaçıracağından emin olabilir.”

Bir şair şöyle demiştir:

إِذَا هَبَّتْ رِياحُكَ فاغْتَنِمْهَا فإنَّ لِكُلِّ خَافِقَةٍ سُكُونُ
لاتَغْفُلْعنِ الإحْسَانِ فِيهَا فما تَدْرِي السُّكُونُ مَتَى يَكُونُ
و إنْ دَرَّتْ نِيَاقُكَ فاحْتَلِبْهَا فما تَدْرِي الفَصِيلُ لِمَنْ يَكُونُ

Rüzgârın esiyorken ganimet bil onu
Her esen şeyin sükûnettir sonu

İyilikte gevşek davranmayasın o ânında
Belli değil sükûnetin geleceği hangi zamanda

Deven süt veriyorken sağmalısın onu
Bilemezsin kimin olacaktır yavrusu

Rivâyete göre birisi Abbâsî vezirlerinden birine bir iş için müracaat eder. Bu iş gecikince o adam şu şiiri yazar:

عَلَيَّ لِإِخْوَانِ رَقِيبٌ مِن الصَّفَا تَبِيدُ اللَّيَالِي و هو لَيْسَ يَبِيدُ
فَإِذَا ضَمِنْتَ لِصَاحِبٍ لك حَاجَةً فاعْلَمْ بِأَنَّ تَمَامَهَا تعجيلها
و أَنَّكَ إِنْ تَرَكْتَ قَضَاءَ حَقِّي الى وَقْتِ التَّفَرُّغِ و التَّخَلِّي
لايَسْلَمُ الشَّرَفُ الرَّفِيعُ مِن الأَذَى حتى يُرَاقَ على جَوَانِبِهُ الدَّمُ

Benim çok sabırlı olmam seni sevk etmez mi işimi görmeye
Senin de makam sahiplerinin ölüm ve azil tehlikesi üzerine olmalarını bilmen aynı şekilde

Eğer sen benim hakkımı ertelersen boş bir zamana
Benim gibi birinin işini görmediğin için pişman olursun ilerde

Değerli zâtlardan biri, bir valinin kendi işiyle ilgili kusurlu davranışında şu beyitleri okudu:

أَ عَلَى الصِّرَاطِ تُرِيدُ رَعْيَةَ حُزْمَتِي أَمْ فِي الحَسَابِ تَمُنُّ بالأَنْعَامِ
للنَّفْعِ في الدُّنْيَا أَرَدْتُكَ فانْتَبِهْ لحواءجي مِنْ رَقْدَةِ النُّوَّامِ

Bana hürmetini sıratta mı göstereceksin?
Yoksa bana hesap gününde mi iyilik edeceksin?

Beni dinle! Ben sadece dünyada senden iyilik istedim
Gözünü aç ve ihtiyaçlarımı görmeye bak benim!

Ebû Ali Basir, bazı vezirlere ihtiyacı için mektup yazmıştı ancak o vezir işlerinin çokluğunu mazeret göstererek ilgilenmedi. Bunun üzerine Ebû Ali Basir şu beyitleri yazıp gönderdi:

نَهَارُكَ يَا مَغْرُورُ سَهْوٌ وَغَفْلَةٌ وَلَيْلُكَ نَوْمٌ وَ الرَّدَى لَكَ لازِمُ
عِشْ وَحِيدًا إِنْ كُنْتَ لا تَقْبَلِ الغُدْ رَ و إِنْ كُنْتَ لا تجاوزُ زَلَّهْ

Gün içinde ne nöbetler var bizim için
Rızıksız geçiririz ve fazla bir şeyimiz de yoktur bilesin

Sen bize mazeret sunuyorsan şunu bil
Sana ümitler bağlanmıştı meşguliyetlerin değil

İyiliğin Şartları

Şunu bil ki iyiliğin tam ve mükemmel olması için bazı şartlar vardır. Bunlardan biri de kişinin yapmış olduğu iyilikler insanlar arasında dilden dile dolaşmasın ve insanlar tarafından parmakla gösterilmesin diye, kişinin o iyiliklerini gizlemesidir. Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir:

“Sen iyilik yaptığın zaman bunu gizle; başkası sana iyilik yaptığı zaman onu yay!”

Di’bil el-Huzai şu beyitleri okumuştur:

إِذَا انْتَقَمُوا أَعْلَنُوا أَمْرَهُمْ و إِنْ أَنْعَمُوا أَنْعَمُوا بِاكْتِتَامِ
يَقُومُ القُعُودُ إِذَا أَقْبَلُوا و تَقْعُدُ هِيبَتُهُمْ بِالقِيَامِ

Onlar intikam almak istediklerinde bunu ilan ederler
İyilik yaptıklarında ise bunu gizlerler

Onlara geldiklerinde oturanlar ayağa kalkar
Onlar ayağa kalktıklarında ise heybetleri oturur

İyiliği gizlemek onun ortaya çıkmasına ve yayılmasına en kuvvetli sebep ve vesiledir. Çünkü insanların tabiatlarında gizli şeyi ortaya çıkarma, saklı olanı ilan etme güdüsü vardır.

Sehl b. Harun şu şiiri söylemiştir:

خِلٌّ إِذَا جِئْتَهُ يَوْمًا لَتَسْأَلَه أَعْطَاكَ مَا مَلَكَتْ كَفَّاه و اعْتَذَرَا
يُخْفِي صَنَائِعَهُ و اللهُ يُظْهِرُهَا إِنَّ الجميل إِذَا أَخْفَيْتَهُ ظَهَرَا

O öyle bir dosttur ki bir şey istemek için yanına gittiğinde
Elinde olanı verir ve bir de kusurunun affı için mazeret sunar nazikçe

O, iyiliklerini gizler; Allah da açığa çıkartır
Zaten güzel şey gizlendikçe olur zâhir

Kişinin kendi yaptığı iyiliği küçük görmesi de iyiliğin şartlarındandır. Zira böyle yapmakla kişi kibre düşmekten, nazlı ve şımarık olmaktan kendini korumuş olur.

Abbas b. Muttalib (r.a) şöyle demiştir: “İyilik üç şeyle tam olur ve kemâl derecesine yükselir:

1- Acele edilmesi.

2- Küçük görülmesi.

3- Gizli tutulması.

İyiliği acele yaparsan karşıdakini rahatlatmış ve feraha kavuşturmuş olursun. Yaptığın iyiliği küçük görürsen aslında onu büyük yapmış olursun. Onu gizlersen de kâmil olmasını sağlamış olursun.”

Şair şöyle demiştir:

زَادَ مَعْرُوفُكَ عُزْفًا عَظِيمًا أَنَّهُ عِنْدَكَ مَسْتُورٌ حَقِيرُ
تَتَنَاسَاهُ كَأَنْ لَمْ تَأْتِهِ وَهُوَ عِنْدَ النَّاسِ مَشْهُورٌ كَثِيرُ

Senin iyiliklerin artmaktadır benim nazarımda
Her ne kadar senin gözünde gizli ve değersiz olsa da

Sen o iyilikleri unutmuş gibi görünsen de
O iyilikler çok meşhurdur insanlar nezdinde

İyilik yapmanın şartlarından biri de o iyilikleri başa kakmamak, o yapılanları beğenmemektir. Zira böyle davranmak şükrü bâtıl kılar, alınacak ecri de yok eder. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

و لَمْ نَرَ مِثْلَ المَوْتِ حَقًّا كَأَنَّهُ إِذَا ما تَخَطَّتْهُ الأَمَانِيُّ بَاطِلٌ

“İyiliği başa kakmaktan sakının! Zira bu şükrü bâtıl kılar, mükâfatı da yok eder.”

Peygamber (s.a.v) daha sonra şu âyeti okudu:

غَيْرَ أن لا تَكْدِبَنُّها بالتُّقَى واخْزُهَا بالبِرِّ لله الأَجَلّ

‘Ey îmân edenler! Yaptığınız iyilikleri başa kakmak ve eziyet vermek sûretiyle boşa çıkarmayın’[298]

İbn Sirin bir adamın başka bir adama: ‘Ben sana şunları şunları yaptım’ dediğini işitince: ‘Yapılan iyilikler söylenince o iyiliklerde hayır kalmaz’ dedi.

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: “Başa kakmak yapılan iyilikleri fesada uğratır.”

Bazı edipler şöyle demişlerdir: “Başa kakmak hüzne çevirir; hor ve hakir görmek de sevabı zâyi eder.”

Bazı belağat âlimleri şöyle demiştir: “Bir kimse yaptığı iyiliği başa kakarsa şükrünü zâyi etmiş olur. Amelini beğenen de sevabını yok etmiş olur.”

Bazı fesahat âlimleri de şöyle demişlerdir: “Kişide başa kakma hissi kuvvetliyse onda iyilik yapma hisleri zayıf demektir.”

Bir şair şöyle demiştir:

أَفْسَدْتَ بالمَنِّ ما أَسْدَيْتَ مِنْ حَسَنٍ لَيْسَ الكَرِيمُ إِذَا أَسْدَى بِمَنَّانِ

Yaptığın iyilikleri başa kakarak götürdün boşa
Cömert o kişidir ki yaptığı iyiliği kakmaz başa

Ebû Nuvvas şöyle demiştir:

خَزَنَ البَخِيلُ عَلَيَّ صَالحه إِذْ لَمْ يُثَقِّلْ بِرُّهُ ظَهْرِي

Git yoluna, yaptığın iyilikleri başıma kakıp durma
Böyle yapmak sevabını götürür ancak unutma

Rabi, İmam-ı Şâfiî’nin şu beyitlerini okumuştur:

لا تَحمِلَنَّ لِمَنْ يَمُنُّ مِنَ الأَنامِ عَلَيكَ مِنَّهْ
و اخْتَرْ لِنَفْسِكَ حَظَّهَا و اصبِرْ فَإِنَّ الصَّبرَ جُنَّه
مِنَنُ الرِّجَالِ على القُلُو بِ أَشَدُّ مِنْ وَقْعِ الأَسِنَّه

İnsanların sana iyilik yapması sûretiyle minnet altına girme, dur!
Sana taksim edilene razı ol, sabret! Muhakkak ki sabır kalkan olur
İnsanlara minnet etmenin kalbe olan tesiri kılıç darbelerinden daha şiddetlidir

Amelî olarak yapılan iyiliğin şartlarından biri de –az bile olsa yapmış olduğu iyiliği daha fazlasını yapabileceğini düşünüp– onu küçük görmemektir. Zira azı küçük görüp vermekten kaçınan kişi, çoğunu vermekten de âciz olduğundan hiçbir şey vermeyecektir. Oysa az hayır işlemek hiç hayır yapmamaktan daha hayırlıdır. Nitekim Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

لا يَمْنَعَنَّكُمْ مِنَ المَعْرُوفِ صَغِيرُه

“İyiliğin küçük olması sizi, onu yapmaktan alıkoymasın.”

Abdurrahman b. Câfer şöyle demiştir: “Verdiğinizin az olmasından utanmayın. Zira hiç vermemek ondan daha alttadır. Çok vermekten de korkmayın. Zira siz ondan da çoksunuz.”

Şair şöyle demiştir:

مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ
فَمَتَى تَصْنَعُ الْكَثِيرَ مِنَ الْخَيْرِ إِذَا كُنْتَ تَارِكًا

Hayır az da olsa gücün yettiğince işle
Zira tüm hayırları işleyemezsin elbette

Sen hayrın çoğunu da işleyemezsin
Eğer azını terk edersen

Öyle iyilikler vardır ki o iyiliği yapanlara hiç külfet ve meşakkat vermez. Bazen bu iyilikler öyle bir makam olur ki o iyiliğin altına giren onunla gölgelenir, o iyiliği takip eden onunla dost olabilir. Şair şöyle demiştir:

ظِلُّ الفَتى يَنْفَعُ مَنْ دُونَهُ و ما له في ظِلِّهِ حَظُّ

Âlicenap insanların gölgesi fayda verir başkasına
Ancak kendi gölgesinde onlar göremez fayda

Şunu bil ki sen tüm insanlara yapmış iyiliğini ve ihsanını ulaştırıp onları bundan faydalandıramazsın. O zaman fazîlet ehlini ve vefalı insanları arayarak onlara bu iyiliklerini ulaştır. Böylece iyiliğin onlar arasında çoğalsın. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

لا تَنْفَعُ الصَّنِيعَةُ إلا عِنْدَ ذِي حَسَبٍ وَدِينٍ

“İyilik ancak asil ve dindar insanlara yapılırsa zâyi olup gitmez.“[299]
Başka bir hadiste de şöyle geçer:

إذا أراد الله بعبد خيرا جعل صنائعه ومعروفه في أهل الحفاظ

“Allah bir kulun hayrını murat etmişse, ona vefakâr insanlara iyilik yapmasını nasip eder.”
Hasan b. Sâbit (r.a) şu beyitleri okumuştur:

وَأُظْهِرُ الْبِشْرَ لِلإِنْسَانِ أُبْغِضُهُ كَأَنَّهُ قَدْ مَلا قَلْبِي مَحَبّات
مَنْ لا يجزيه مِن العِيشِ ما يَكْفِيه لم يجد ما عَاشَ ما يغنيه

İyilik iyilikten sayılmaz bir defa
Münasip yerlere yapılmadıkça

İyilik yapınca Allah’ın rızasını gözet
Ya da akrabalara yardım et veya iyiliği terk et

Mensuru’l Hikem’de şöyle denilmiştir: “Kadir kıymet bilmeyenlere iyilik yapmakta hayır yoktur.” Bu tipler hakkında şairin biri şöyle demiştir:

الأَحْمَقُ أَبْغَضُ خَلْقِ اللهِ اليه إِذْ حَرَمَهُ أَعَزُّ الأَشْيَاءِ عَلَيْهِ

Doyurduğun zaman yabani eşek gibidirler
Çifte atarlar; acıktıklarında ise anırırlar

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: “Çiftçinin mahsulü tarlanın kalitesine göredir.”

Şairin biri de bunu şu şekilde mısralara dökmüştür:

أُغْدُ عَالِمًا او مُتَعَلِّمًا اومُستَمِعًا او مُحِبًّا و لا تَكُنِ الخَامِسَ فَتُهْلِك

لا يَستَوِي في الحُكْمِ عَبدَانِ واصِلٌ و عبدٌ لِأَرْحَامِ القَرَابَةِ قَاطِع

و مَا النَّاسُ في شُكرِ الصَّنِيعَةِ عِنْدَهُمْ و في كُفْرِهَا إِلَّا كَبَعْضِ المَزَارِعِ

فَمَزْرَعَةٌ طَابَتْ و أَضْعَفَ نَبْتُهَا و مَزْرَعَةٌ أكدت على كُلِّ زَارِعِ

Ömrüne yemin olsun ki kadir kıymet bilmeyene yapılan iyilikle
Bilene yapılan iyilik, benzer insanlara emanet edilen şeylere

Biri emaneti zâyi etmiş
Öteki de muhafaza etmiş

İnsanlar yapılan iyiliklere teşekkürde
Ve de nankörlükte tarlalar gibidir elbette

Bazı tarlalar hoştur, ekilen tohuma kat kat fazla ürün verir
Bazıları da çiftçinin ümidini bitirir

Kendisine lütuf ve ihsanda bulunulan kişiye gelince: Bu kişi yapılan o iyilik ve ihsanlarla âdeta esaret altına alınmıştır. Bundan kurtulmak iki şeye bağlıdır:

1- Eğer kişi kendisine yapılan iyiliğe mukabele edecek bir kudretteyse o iyiliğe misliyle karşılık vermelidir.

2- Eğer o iyiliğe karşılık verecek imkâna sahip değilse o zaman iyilik yapan kişiye minnettarlığını sunması ve arkasından da onun bu yaptığı iyiliği yayması gerekir.

Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

مَنْ أُودِعَ مَعْرُوفًا فَلْيَنْشُرْهُ فإنْ نشَرَهُ فقَدْ شَكَرَهُ و إنْ كَتَمَهُ فَقَدْ كَفَرَهُ

“Bir kimseden iyilik gören, o iyiliği başkalarına yaysın (anlatsın). Eğer bu iyiliği başkalarına anlatırsa şükranda bulunmuş olur; anlatmazsa nankörlükte bulunmuş olur.”

Zühri’nin Urve’den, onun da Âişe’den (r.a) rivâyeti şöyledir:

“Bir gün Allah Rasûlü (s.a.v) yanıma geldiğinde ben şu beyitleri okuyordum:

ارْفَعْ ضَعِيفَكَ لا يَحِزْ بِكَ ضَعْفُهُ يَوْمًا فَتُدْرِكُهُ الْعَوَاقِبُ قَدْ نَمَا
يَحْمِلُ هَذَا الْعِلْمَ مِنْ كُلِّ خَلْفٍ عُدُولُهُ، يَنْفُونَ عَنْهُ تَحْرِيفَ الْغَالِينَ،

Zayıf gördüğünde tut kaldır, onun zayıf olması zâyi etmez yaptığın iyiliği
Gün gelir görürsün onun güçlendiğini

Ya sana karşılık verir ya da över senin iyiliğini
Zaten yapmış olduğun iyiliğe karşılık vermiş demektir seni öven kişi

Bunun üzerine Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu:

“Ey Âişe! Allah’ından bulası o Yahudi’nin şiirini bir daha oku. Cebrail geldi ve Rabbimden şunu mesajı getirdi: ‘Bir kimse kardeşine bir iyilik yaparsa ve karşıdaki de dua ve övgüden başka bir karşılık veremeyecek güçteyse, o kişi bu iyiliğin karşılığını vermiş demektir.”[300]

Mensuru’l Hikem’de şöyle denilmiştir: “Nimetlerin zinciri şükürdür.”

Abdulhamid de şöyle demiştir: “Nimetlere şükretmeyeni hayvanlardan say!”

Mensuru’l Hikem’de şöyle denilmiştir: “Tüm nimetlerin kıymeti şükrüyle ölçülür.”

Bazı bilge insanlar şöyle demiştir: “Nimetlere nankörlük etmek şımarıklığın alâmetlerinden ve kıskançlığın sebeplerindendir.”

Bazı fesahat âlimleri ise şöyle demiştir: “Kerem sahibi kimsenin ya kendisi şükredendir ya da kendisine şükredilendir. Nâmert kişi ise ya kendisi nankördür ya da kendisine nankörlük yapılandır.”

Bazı belağat ehli ise şöyle demiştir: “Şükredilen nimet zail olmaz; nankörlük edilen nimet ise daim olmaz.”

Bazı edipler şu şiiri mısralara dökmüştür:

وَلٰكِنَّكُمْ فَتَنْتُمْ أَنْفُسَكُمْ وَتَرَبَّصْتُمْ وَارْتَبْتُمْ وَغَرَّتْكُمُ الْأَمَانِيُّ حَتّٰى
أَعْجَبِ الأَشْيَاءِ أَنَّكَ لا تَدْرِي وَأَنَّكَ لا تَدْرِي بِأَنَّكَ لا تَدْرِي

Allah'a şükür O'nu sürekli övmekle olur
Yöneticilere teşekkür yönetime sadakatle olur

Akran olan birine teşekkür olur güzel muamele ile
Basit insanlara teşekkür ise olur güzel bir şey vermekle

Şairin biri şöyle demiştir:

فلو كان يستغني عَن الشكر ماجد لعزة ملك أو علو مكان
كُونُوا عُلَماءَ الصَّالِحِينَ فإنْ لَمْ تَكُونُوا عُلَمَاءَ الصَّالِحِينَ فجالسوا

Eğer şükredilmekten müstağni kalınsaydı
Yüksek makamdan veya rütbeden dolayı

Kullarına emir buyurmazdı
'Ey ins ve cin şükredin Bana' fermanını

Bu itibarla: Her kim kendisine iyilik ve ihsanda bulunan kişiye şükranda bulunursa ve o kişinin kendisine yaptığı iyiliği başkalarına da yayarsa, bu kişi nimetin hakkını vermiş, yapılması gerekeni yapmıştır. Kişinin bir vazifesi daha kalmıştır ki o da şükrün tam ve nimetlerin de daimi olması için ona layık olmaya çalışmaktır.

Hikâye edilir ki Haccac'ın yanına Haricilerden biri getirilmişti. Bu kişi Haccac'ın eski dostlarından biriydi. Haccac o dostundan başka hepsinin boynunun vurulmasını emretti ve o dostunu da affederek salıverdi. O adam memleketine döndüğünde Harici liderlerinden olan Katari b. Fucae ile görüştü. Katari ona: 'Geriye dön de o Allah'ın düşmanı olan Haccac ile tekrar savaş!' dedi. O kişi: 'Heyhat ki ne heyhat! Benim ellerimdeki bağları çözen kişi beni esir yaptı!' dedi ve sonra da şu beyitleri okudu:

أ أقاتلُ الحَجَّاجَ عَنْ سُلْطانه بيدٍ تُقرُّ بأنها مولاتُه
إنِّي إذًا لأخو الدناءة والذي شَهِدَتْ بِأَقْبَحِ فِعْلِهِ غَدَرَاتُهُ
ماذا أقولُ إذًا وقفتُ إزاءَه في الصف واحتجّت لَهُ فَعَلاته

أ أقول جار عليّ لا إنّي إذًا لأحقّ من جارت عَلَيْهِ وُلاتُه
وتحدث الأقوام أنّ صنائعًا غُرِسَ لديّ فحنظلتْ نخلاته

Haccac ile mi savaşayım
Özgürlüğe kavuşturduğu el ile mi ona saldırayım?

O zaman dönüşürüm âdi bir insana
Öyle ki çirkin fiilleri ve gaddarlığı işaret eder buna

Karşısında durduğumda ne diyeyim ona
O kadar yaptığı iyilik, destek ve kuvvet vermişken şahsına

Bana zulmetti mi diyeyim? Hayır olmaz asla
Böyle dersem müstahak olurum cezaya

Bu durumda Araplar şu sözü söyler bana
İyiliklere karşı nankörsün ve benziyorsun Ebû Cehil karpuzuna

Mensuru'l Hikem'de şöyle denilmiştir: "İyilik köleliktir; kurtuluşu ise iyiliğin karşılığını vermektir."

Şu beyitleri söyleyen, insanların en çok şükredenidir:

مَضَى أَمْسُكَ الْمَاضِي شَهِيدًا مُعَدِّلا وَأَعْقَبَهُ يَوْمٌ عَلَيْكَ جَدِيدُ
إِنَّ النِّسَاءَ و لو صُوِّرْنَ مِنْ ذَهَبٍ فِيهِنَّ مِنْ هَفَوَاتِ الجهل تَخْيِيلُ

İyilik niyetinden dolayı teşekkür ederim sana
İyiliğe niyet etmen de iyiliktir mutlaka

İyiliğe niyet etmene rağmen kaderde olmadığı için yapamadıysan kınamam seni
Çünkü her şey kaderde takdir edildiği gibi ayarlanmıştır muhakkak ki

Şükrün bu çeşidi nimetten önce gelir. Bu çeşit şükür birkaç vecihle hâsıl olur:

1- Kişinin iyilik yapacak olan kişiye güveni tam olduğundan dolayı o, daha iyilik yapmadan ona teşekkür eder. Bu gibi hüsnü zanda bulunarak

teşekkür eden kişilerin umutlarını boşa çıkarmak için geçerli bir mazeret olamaz. Yoksa şair Attabi'nin, haklarında şu beyitleri söylediği kişilerden olur.

قَدْ أَوْرَقَتْ فِيكَ آمَالِي بِوَعْدِكَ لِي و لَيْسَ فِي وَرَقِ الآمَالِ لِي ثَمَرٌ

Senin bana olan vaadinle umutlarım yeşerdi
Ancak umut yapraklarımın meyvesi yok idi

2- Bazı insanların fıtratında, yapılan iyiliğe ve nimete karşı minnettarlık duymak ve teşekkür etmek mevcuttur. Bu kişilere rastlayanlar yaptıkları iyilik için (attıkları tohum) bunlardan daha temiz kaynak ve daha verimli toprak bulamazlar. Bu nedenle iyilikseverler kendilerini bu ganimetlerden mahrum bırakmamalı ve bu kazancı ihmal etmemelidir.

3- Kendilerine yapılacak iyilikleri ümit ederek şükrünü rehin tutan kişiler de vardır. Bunlar umduklarından ye'se düşerlerse o zaman şükrün yerini kınama alır.

Önceki hikmet sahiplerinden bazı edipler şöyle demişlerdir: "Bir kimse henüz ona yapmadığın iyilikten dolayı sana teşekkür ediyorsa, o iyiliği yapmada acele et! Yoksa onun teşekkürü yergiye dönüşür."

Şair İbn Rumi şu beyitleri söylemiştir:

و ما الحِقْدُ إِلَّا تَوْأَمُ الشُّكْرِ فِي الفَتَى و بَعْضُ السجايا يَنْتَسِبْنَ الى بَعْضِ
فَحَيْثُ تَرَى حِقْدًا على ذِي إِسَاءَةٍ فَثَمَّ تَرَى شُكْرًا علَى حَسَنِ القرض
اكسِبْ طَيِّبًا واعْمَلْ صَالِحًا و اسأَلِ الله تَعَالَى رِزْقَ يَوْمًا بِيَوْمٍ و اعْدُدْ نَفْسَكَ

Kişinin tabiatındaki kin tutmak, şükrün ikizidir
Bazı huylar birbirinin içine girmiştir

Görürsün kötülük yapana kin duyulduğunu
İyilik yapana da teşekkür edildiğini

Toprak çiftçiye ektiğini verir
O halde toprağa ne attığına dikkat et!

Kendisine iyilik yapan kişinin iyiliğini gizleyen kişi, o nimetleri veren kişiye şükranlık duymamış; bilakis nankörlük etmiş, ihsanı inkâr etmiştir. Ahlâkın en kötüsü bir iyiliğe kötülükle karşılık vermek ve nankörlükte bulunmaktır. Ebû Hüreyre'nin (r.a) rivâyet ettiği hadiste Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

لاتعجزنّ ولا تَدْخُلْكَ مضجرةٌ

"İnsanlara teşekkür etmeyen Allah'a da şükretmemiş olur."[301]

Bazı edipler şöyle demişlerdir: "Kendisine iyilik edene şükretmeyen kişi, o nimetten mahrum kalmaya müstahak olmuştur."

Bazı fesahat ehli şöyle demiştir: "İyiliğe karşı nankörlük eden, daha fazla nimetten mahrum edilmeye müstahak olur."

Bazı belağat âlimleri de şöyle demiştir: "İyiliği inkâr eden çirkin bir iş olan iyiliğin kesilmesini hak eder."

Bazı edipler Ali'ye (r.a) nispet edilen şu şiiri bana okudular:

بالعَطَاءِ فِي غَيْرِحَقٍّ لَيْسَ فِي مَنْعِ غَيْرِ الحَقِّ بُخْلٌ لَا تَجُدْ
لو شكَرُوا النِّعْمَةَ زَادَتْهُمْ مَقَالَةُ اللهِ الَّتِي قَالَهَا
المَوْتَ الذِي إنْ هَرَبْتُم أَدْرَكَكُم وإنْ أَقَمْتُم أَخَذَكُم
مَالَكَ مِنْ مَالِكَ إلَّا الذي قَدَّمْتَ فابْذُلْ طَائِعا مَالَكَا

Nimeti şükranla karşılayan kişi
Korkmaz kaybedecek diye o nimetleri

İnsanlar nimetlere şükretselerdi artardı o nimetler
Bu konuda Allah'ın buyurduğu ferman var

Şükrederseniz artırırım nimetlerimi
Ancak onların nankörlüğü nimetlerin arkasını kesti

Bilinir ki nankörlük uğratır nimeti zevale
Şükür ise götürür nimeti daimîliğe

İnsanların salahı ve saadeti için gerekli olan birleştirici ülfetin üç kaidesinin iki tanesini böylece zikretmiş olduk.

Üçüncü Kaide: İnsanın salah ve saadeti için gerekli olan üçüncü unsur da kifâyet edecek kadar maddî imkâna sahip olmaktır. Çünkü ihtiyacı olmayan hiçbir beşer yoktur. Nitekim Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

وَمَا جَعَلْنَاهُمْ جَسَدًا لَا يَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَمَا كَانُوا خَالِدِينَ

“Biz insanları yemek yemeyen bir ceset olarak yaratmadık ve onlar ebedî varlıklar da değildir.”[302]

Eğer insan, hayatını sürdürecek olan maddî ihtiyaçlardan yoksun kalırsa yaşamını devam ettiremez ve o kişinin dini de müstakim olmaz. Şayet ihtiyacının sadece bir kısmını bulamazsa, o zaman da o ihtiyaçtan mahrum kaldığı oranda nefsinde zâfiyet oluşur ve dünyası yıpranır. Zira bir şey ile kaim olan o şeyin tam ve mükemmel olmasıyla kâmil olur; o şeyin noksan olmasıyla da noksan olur. İnsanın ihtiyacı için gerekli olan maddeleri talep etmeksizin ve sebepsiz olarak elde etmesi mümkün değildir. Muhabbetin çeşitli sebepleri olduğu gibi kazancın da türlü türlü sebepleri vardır. Kazanç yollarının çeşitli olması insanların birbirleriyle iletişim içinde olup kaynaşmalarını sağlar ve kolay kazanmaya vesile olur. Eğer böyle olmayıp da insanların kazanç yolları tek olsaydı o zaman kaynaşma ve uzlaşma yerine ihtilaf ve nefret meydana gelirdi. Allah (c.c) kullarına kazanç yollarını bulmaları için akıl ve idrak vermiştir. Böylelikle farklı alanlardaki maişetlerini temin etme konusunda uzlaşı içinde olmada zorluk çekmesinler ve bu konuda âciz kalıp perişan olmasınlar. Her işin âkıbetini bilen Allah (c.c) tüm noksanlıklardan münezzehtir.

Allah (c.c) yüce Kitabında bu hakikati haber vererek şöyle hatırlatıyor:

قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى

“O da: ‘Bizim Rabbimiz, her şeye hilkatini (varlık ve özelliğini) veren, sonra da doğru yolu gösterendir’ dedi.”[303]

Müfessirler bu âyetin tefsiri ile ilgili farklı görüş sergilemişlerdir. Katade der ki: “Her şeye ıslah edici şeyini vermiş ve sonra da hidâyete erdirmiştir.”

Mücâhid ise şöyle demiştir: “Her şeye şeklini vermiş ve sonra da geçim yollarını göstermiştir.”

İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: “Her şeyin eşini yaratmış, sonra da çiftleşmeyi öğretmiştir.”

Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

فَإِذَا تُذُكِّرَتِ المَكَارِمُ مَرَّةً في مجلس أَنْتُم به فَتَقَنَّعُوا

“Onlar, dünya hayatının görünen yüzünü bilirler. Âhiretten ise onlar tamamen gâfildirler.”[304]

Yani onlar ne ekip biçeceklerini bilirler. Yüce Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

وَقَدَّرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سَوَاءً لِلسَّائِلِينَ

“Orada tam dört günde isteyenler için fark gözetmeden gıdalar takdir etti.”[305]

İkrime bu âyetin tefsirinde şöyle demiştir: “Her memlekete mahsus rızıklar yaratmıştır ki bunlar diğer beldelerde bulunmaz. Böylece insanlar beldeler arasında ticaret yapmak sûretiyle birbirinden faydalansınlar.”

Hasan-ı Basri ve Abdurrahman b. Zeyd ise şöyle demiştir: “Memleketlerin sâkinlerine rızıklarını takdir etmiştir. Fazla rızık isteyenlere eşit taksimatta bulunmuştur.”

Sonra Allah (c.c) kullarına kazanç yollarını ve geçim sebeplerini göstermiş, dini onlara hakem tayin etmiş, şeriatı da onlar için kural olarak koymuştur. Böylece kendi takdiri ile kullar muratlarına erişsin, kazanç sebeplerini de taksimatıyla talep etsinler. Bu şekilde kullar kendi iradeleriyle yalnız başına kalıp da birbirlerine gâlip gelmeye çalışmasın, hevâları onlara gâlip gelip de birbirleriyle ilişkilerini kesmesinler. Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

وَلَوِ اتَّبَعَ الْحَقُّ أَهْوَاءَهُمْ لَفَسَدَتِ السَّمٰوَاتُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ

“Eğer hak onların hevâlarına tabi olsaydı yer, gök ve arasındakiler fesada uğrayıp giderdi.”[306]

Müfessirler bu âyetle ilgili şöyle demişlerdir: “Bu âyette geçen haktan kasıt şânı yüce olan Allah’tır. Allah (c.c) istenen eşyayı ilhama bağlı kılmadı ki akıl ona kılavuz olsun, din de ona kadı olsun ve böylelikle insanın saadeti tam olsun, maslahatı kâmil olsun.”

Bundan sonra Allah (c.c) insanların kendi ihtiyaçlarını karşılamaları ve kendilerine faydası olacak işlere ulaşmaları için iki sebep tayin etmiştir. Bunlardan biri madde, diğeri de çalışmaktır.

Madde, kendi zâtıyla büyüyüp artan temel servetin kazanılmasından ibarettir. Bu temel servet de iki şeyden oluşur.

1- Nebâtî ürünler.

2- Hayvanî ürünler.

Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

وَأَنَّهُ هُوَ أَغْنَى وَأَقْنَى

“Zengin eden de yoksul kılan da O’dur.”[307]

Bu âyetin tefsirinde Ebû Sâlih şöyle demiştir: “Kullarını mal ile zengin eden ve temel ihtiyaç maddelerini bahşeden O’dur.”

Kesb (çalışma) ise maddeye ulaştıran ve ihtiyaçları temin eden fiillerdir. Bu da iki yolla mümkündür.

1- Ticaretle uğraşmak.

2- Sanatla ulaşmak.

Bunların ikisi de biraz önce bahsetmiş olduğumuz maddenin iki vechinin fürûudur. Bu itibarla, ihtiyaç maddelerini temin etmek ve kazanç yolarına ulaşmak dört şekilde mümkün olur.

1- Ziraat.

2- Hayvancılık.

3- Ticaret.

4- Sanat.

Hasan b. Reca da, Me’mun’dan buna benzer bir rivâyette bulunmuştur. Me’mun şöyle demiştir: “İnsanların geçimleri dört şeyle mümkün olur. Ziraat, sanat, ticaret ve memurluktur. Bu dört yolla geçimini sağlamayan kişi insanların boynuna ağır bir yük olur.”

Maddelerin sebeplerini bu şekilde zikrettikten sonra bu maddeleri kısaca açıklayalım:

1- Ziraat: Ziraat göçebe olmayan**,** şehir ve kasabalarda oturan sâkinlerin geçim kaynağı olup fayda bakımından diğerlerinden daha üstündür. Bu nedenle Allah (c.c) şöyle misal getirmiştir:

كِلا الْمَجْلِسَيْنِ عَلَى خَيْرٍ وَأَحَدُهُمَا أَفْضَلُ مِنْ صَاحِبِهِ أَمَا هَؤُلاءِ فَيَدْعُونَ
كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ وَاللهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ

“Allah yolunda mallarını harcayanların örneği, yedi başak bitiren bir dane gibidir ki her başakta yüz dane vardır. Allah dilediğine kat kat

fazlasını verir.”[308]

Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

خَيْرُ المالِ عَيْنٌ سَاهِرَةٌ لِعَيْنٍ نَائِمَةٍ

“Malın hayırlısı, sahibi uykuda olduğu halde ona kazanç getiren arazidir.”

Yine Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

نِعْمَتْ لَكُمُ النَّخْلَةُ تَشْرَبُ مِنْ عَيْنٍ خَوَّارَةٍ و تغرس في أَرْضٍ خَوَّارَةٍ

“Hurma sizin için ne güzel mahsuldür. Çağlayan sulardan içer, çorak yerlerde biter.”

Peygamber (s.a.v) hurma hakkında şöyle buyurmuştur:

الرَّاسِخَاتُ فِي الْوَحْلِ، الْمُطْعِمَاتُ فِي الْمَحْلِ

“Hurma, çamurda sâbittir darlıkta ve kıtlıkta açlık için besindir.”[309]

Seleften bazıları şöyle demiştir: “Malın hayırlısı çorak arazide çağlayan bir pınardır. Sen uyurken o uyumaz, çağlayıp durur. Sen yolculuğa çıktığında o, yerinde hazır bulunur. Sen öldüğünde o arkadakilere geçim kaynağı olur.”

Hişam b. Urve’nin Âişe’den (r.anha) rivâyetine göre Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

الْتَمِسُوا الرِّزْقَ فِي خَبَايَا الأَرْضِ

“Rızkı yerin derinliklerinde arayın (Ziraatle uğraşınız)!”[310]

Halife Mutazıd’ın şöyle dediği nakledilir: “Rüyamda Ali b. Ebî Talib’i gördüm. Bana çapa uzattı ve: ‘Al şunu! Bu yeryüzü hazinelerinin anahtarıdır’ dedi.”

Kisra, Mubiz’e[311]: ‘Bu tacımın kıymeti nedir?’ diye sorduğunda o uzun uzun düşündükten sonra: ‘Tacınızın kıymetini bilemem ancak nisan yağmurları insanların geçimlerini sağlamakla bu tacınızın değeri gibidir’ demiştir.

Abdullah b. Abdülmelik bir gün İbn Şihab ez-Zühri ile karşılaşmış ve ona: ‘Bana bir mal göster ki beni tedavi etsin’ dediğinde Zühri şu şiirle

cevap vermiştir:

و لَم نَرَ مِثْلَ المَوْتِ حَقًّا كَأَنَّهُ إِذَا ما تَخَطَّتْهُ الأَمَانِيُّ بَاطِلُ
إِذَا ما كنتَ مُتَّخذا خَلِيلًا فلا تَثِقَنَّ بِكُلِّ أَخِي إِخَاءِ

Yer altını sürerek ekip biç ve yalvar toprağın sahibi olan Allah'a!
Belki bir gün icabet edilir dualarına da rızık verilir sana

Öyle bir rızık verilir ki çok sağlam olur
Yeryüzünün suları çekilse bile o yerden fışkırır

İnsanlar ağaç dikmenin mi yoksa ekin ekmenin mi daha hayırlı olduğu konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Bu konudaki görüşler uzun olduğundan ve kitabımızda bu konuyu çok uzatmak istemediğimizden bundan vazgeçtik. Ancak şu kadarını belirtelim ki ekin ekmeyi tercih edenler ürünün kısa zamanda mahsul vereceğini ve çok faydasının olacağını düşünerek; ağaç dikmeyi tercih edenler de köklerinin sağlam olduğunu ve ağaçların vereceği ürünlerin daimi olacağını düşünerek bu tercihleri yapmışlardır.

2- Hayvancılık: Hayvancılık, göçebe ehlinin ve çadırlarda yaşayanların geçim kaynağıdır. Çünkü bunların yerleşik bir hayatı ve yurtları olmadığı için beraberlerinde götürebilecekleri ve devamlı kazanç getirebilecek mallara ihtiyaç duyarlar. Göçebe yaşayanların hayvan edinmelerinin sebebi taşındıkları zaman hayvanları da yanlarında götürebilmeleri ve hayvanların kendi başlarına otlamalarından ötürü beslenmelerinin külfetsiz olmasıdır. Üstelik onları taşımacılıkta kullandıkları gibi sütlerinden de faydalanırlar. Bu nedenlerle hayvancılık çadır ahâlisi için en kolay ve en verimli iştir. İşte Allah (c.c) insanlar arasında meslek taksimatı yaparken, her sınıfa en uygun olan neyse onu vermiştir. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

مَا وَقَى بِهِ الْمُؤْمِنُ عِرْضَهُ فَهُوَ لَهُ صَدَقَةٌ

"Malın hayırlısı doğurgan olan hayvanlar ile aşılanarak çok ürün veren hurmadır."[312]

Peygamber (s.a.v) koyunlar hakkında şöyle buyurmuştur:

والعَيْنُ تَعْلَمُ في عَيْنَيْ مُحَدِّثِهَا

“Yağı gıda, yünü de giysidir.”

Ebû Zebyan şöyle anlatır: “Ömer b. Hattab (r.a) bana: ‘Ey Eba Zebyan! Ne kadar malın var senin?’ dedi. Ben de: ‘İki bin (dirhem) maaşım var’ dedim. Bana: ‘Kureyş’in azgın çocukları senin başına yönetimi ele geçirmeden, tarım ve hayvancılıkla uğraş! Zira o dönemde bu aldığın sana yetmeyecektir’ dedi.”

Rivâyet edilir ki: “Bir kadın Peygamber’e (s.a.v) gelerek: ‘Yâ Rasûlallah! Ben birkaç koyun alıp sürü yapmak istedim ancak bir türlü koyunlar üremedi! Ne yapayım?’ diye sordu. Peygamber (s.a.v) ona: **‘O koyunların renkleri neydi?’** buyurdu. O kadın: ‘Siyah’ cevabını verdi. Bunun üzerine Allah Rasûlü (s.a.v): **’Onların arasına beyazları da karıştır ki üresinler’** buyurdu.”[313] Allah Rasûlü’nün (s.a.v) bu emri daha önceden zikretmiş olduğumuz: **‘(Akrabalardan değil de) Uzaktan evlenineniz ki çocuklarınız zayıf ve çelimsiz olmasın’** emrine benzerdir.

3- Ticaret: Ticaret, ziraat ve hayvancılığın bir parçasıdır. Peygamber (s.a.v) ticaretle ilgili şöyle buyurmuştur:

أَيْ نِصَابِ تَضَعُ وَلَدَكَ فَإِنَّ الْعِزقَ دَسَّاسٌ

“Rızkın onda dokuzu ticaret ve ziraattedir.”[314]

Geriye kalanı ise hayvancılıktadır. Ticaret iki kısımdır.

Birincisi: Merkezde oturup herhangi bir yere sefere çıkmamaktır. Bu kişiler mallarını depolayarak satılmasını bekler. Çok serveti olanlar bu tür ticaretten yüz çevirmişler; asil ve yüce insanlar bunu değersiz görerek bu tür ticarete itibar etmemişlerdir.

İkincisi ise ticari mallarla beraber yolculuğa çıkıp bu malları şehirlere getirmektir. Bunun riski ve tehlikesi daha fazla olmasına rağmen, faydası da çok olduğundan mürüvvet sahibi ve cesur insanların asaletine daha yakışmaktadır. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ المسافرَ و مَالَهُ لَعَلى قُلَتٍ إِلَّا ما وَقَى اللهُ

“Yolcu da malı da tehlikeye maruzdur; ancak Allah korursa müstesna.”

Tevrat’ta şöyle denilmiştir: “Sefere çık ki sana rızık vereyim!”

4- Sanat: Sanatın zikretmiş olduğum diğer üç sebeple de ilgisi vardır. Sanat da üçe ayrılır. Fikir sanatı, iş sanatı, hem fikir hem işin müşterek

olduğu sanattır. İnsanlar sanatın birer enstrümanıdır. İnsanların en şereflisi, sanatların en şereflisini; insanların en değersizi ise sanatın en rezilini arzu eder. Çünkü kişinin tabiatı onu daima kendisine uygun olana sevk eder.

Rivâyet edilir ki İskender uzak memleketlere sefer hazırlığı yaparken Aristotales'e de kendi yanında gelmesi için teklifte bulunur. Aristo ise bedeninin zayıflığını, vücudunun buna katlanamayacağını ileri sürerek mazur görülmesini ister. Bunun üzerine İskender:

'Peki, vali ve yöneticileri nasıl seçeyim ve halklarına nasıl davranayım?' diye sorduğunda Aristo şu cevabı vermiştir:

'Halkın ahvâlini incele ve kimin hizmetçileri daha çok olup da onlara güzel davranıyorsa bu kişileri ordunun başına getir! Toprakları olup da iyi şekilde ekip biçen kişileri de vergi memurları yap!' Böylece İskender eleman seçerken tecrübe ve karakter konusunda uyanarak tekrar bunları seçme külfetinden kurtulmuş oldu.

Yukarıda belirtilen sanatların en değerlisi fikir sanatı, en alt seviyedeki ise iş sanatıdır. Çünkü iş bir fikrin neticesidir. Fikir sanatı da ikiye ayrılır:

1- İnsanların yönetimi ve memleketlerin idaresi gibi doğru olan görüşlerin neticelerinden doğan tasarruflara insanı vâkıf kılan fikrî kaidelerdir. Ben bu konuda müstakil bir kitap (Siyasetu'l Mülk) yazdım. Kitabımızın hacmi müsait olmadığından bu konuyla ilgili detaylı bilgileri orada zikrettik.

2- Nazarî fikirlerden ortaya çıkarak yeni bilgilere götüren düşüncelerdir. Bunu da kitabımızın müstakil bölümü olan 'İlmin Fazileti' bahsinde zikretmiştik.

İş sanatı da ikiye ayrılır.

1- Sanat işi.

2- Kuvvet işi.

İş sanatının en üstün mertebesi budur. Bu, öğrenme çabasına ve tasavvura ihtiyaç duyar ve fikir sanatıyla da irtibatı vardır. Kuvvet işinde ise zorluklara ve sıkıntılara katlanmak vardır ve bu nedenle de zillet ve meskenete âlet olur. Bu sanat çeşidine, derin ufuk taşımayan tabiat sahipleri temayül eder. Eksem b. Sayfi şöyle demiştir: "Her düşeni bir alan bulunur."

Mütelemmis de şu beyitleri söylemiştir:

لا يُقِيمُ على ضَيمٍ يُسَامُ به إلّا الأذِلّانِ غَيرُ الحَيِّ و الوَتِدُ

هذا على الخَسفِ مَربوطٌ بِرُمّتِهِ و ذَا يُشَجُّ فلا يَرثِي أَحَدٌ

Sessiz kalmaz kimse kendine yapılan zulme
İki zelil var istisna; o da yılan ve kazıktır kesinlikle

Yılan yerin dibine girer bütünüyle
Kazığın da başı yarılır ancak kimse acımaz ona

Fikir ve işin müşterek bulunduğu sanata gelince; bunlar da ikiye ayrılır:

1- Fikrin gâlip olup işin ona tâbi olduğu kısım. Yazmak buna örnektir.

2- İşin gâlip fikrin ise ona gâlip olduğu kısım. Bina inşa etmek de bu kısma örnektir.

Allah (c.c), kullarının ihtiyaçlarını temini ve rızık kazanma konusunda çaba sarf etmeleri için riâyet edilmesi gereken hâlleri bu şekilde emir buyurmuş ve onlara farklı farklı özellik ve kabiliyetler halk etmiştir ki kendi aralarında sevgi ve dayanışma meydana gelsin. Bizim için hikmetinin ne kadar emsalsiz ve latif olduğunu gösteren, aklımıza kudretinin ne kadar büyük olduğunu izhar eden Allah'ın şânı ne yücedir!

İhtiyaç maddelerinin temini ve onları kazanma yolları açıklandıktan sonra şunu da bilmek gerekir ki, ihtiyaç maddelerini temin yolunda insanların halleri üç şeyden berî değildir.

1- Kişinin ihtiyacı kadarını talep etmesi ve ihtiyacına uygun olan maddeleri aramasıdır. Bunu yaparken insan ne fazlasını elde etmeye çalışır ne de eksik kalsın ister. Bu hâl diğer hâllerin en üstünü, işlerinde meşru yolu takip eden kişilerin mertebelerinin en âdil olanıdır. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

مَنْ أَعْطَى فَضْلَ مَالِهِ فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ، وَمَنْ مَنَعَ ذَلِكَ فَهُوَ شَرٌّ لَهُ، وَلا يَلُومُ اللَّهُ عَلَى الْكَفَافِ

"Allah (c.c) bana bazı kelimeleri vahyetti. Bu kelimeler kulağıma girdiği gibi kalbime de yazıldı. O kelimeler şunlardır: Malının fazlasını veren kişi için bu yaptığı hayırdır. Malının fazlasını vermeyip de esirgemesi ise onun için şerdir. İhtiyacı kadar mala sahip olup da onu vermeyen kişiyi ise Allah kınamaz."[315]

Hümeyd'in Muaviye b. Hayde'den rivâyet ettiğine göre Muaviye şöyle anlatmıştır: "Ben Allah Rasûlü'ne (s.a.v): 'Yâ Rasûlallah! Bana ne kadar dünyalık kâfi olur?' diye sorduğumda Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu:

لا تَزَالُ هَذِهِ الأُمَّةُ تَحْتَ يَدِ اللهِ وَفِي كَنَفِهِ مَا لَمْ يُمَالِ قُرَّاؤُهَا أُمَرَاءَهَا، وَلَمْ يَبْخَ، فَلَقٌ مِنْ خُبْزٍ، وَجُرْعَةٌ مِنْ مَاءٍ، وَأَنْتَ مَشْئُولٌ عَمَّا فَوْقَ الإِزَارِ

“Açlığını giderecek kadar yiyecek, avret yerini örtecek kadar giyecek kâfidir. Bir de evin olabilir. Eğer bir eşeğin varsa birazcık yem ve su kâfidir. Muhakkak ki sen izarından (belden aşağı giyilen elbise) mesulsün.”[316]

“Hani sizin için peygamberler gönderdi ve sizi krallar yaptı.”[317] âyetinin tefsirinde İbn Abbas ve Mücâhid şöyle demişlerdir: “Evi, karısı ve bir de hizmetlisi olan kimse kraldır.”

Zeyd b. Eslem’in rivâyet ettiği hadiste Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

فَمَنْ فَعَلَ ذلك مِنكُم فالنَّارُ مَثْوَاه

“Kimin bir evi ve hizmetçisi varsa o kraldır.”[318]

Ne kadar anlam yüklü ve doğru bir sözdür! Zira kadın ve hizmetçi evin efendisine itaat eder. Evin efendisinin izni olmadan bir yere gidemezler. Kim kifâyet miktarını talep eder de fazlasını aramazsa helal şeylere yönelir, güzel şeyleri arar, şüpheli ve karışık işlerden de uzak durur. Nafi’nin İbn Ömer’den (r.a) rivâyet ettiğine göre Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

ولاكِنَّنِي أَلْزَمْتُ نَفْسِيَ حَمْلَهَا لِأُغْلِمَهَا أَنِّي مُقِيمٌ على سَفَر

يَرِيبُكَ، فَإِنَّكَ لَنْ تَجِدَ فَقْدَ شَيْءٍ تَرَكْتَهُ لِلَّهِ

“Haramlar da, helaller de bellidir. Bir de bunların arasında olan şüpheli işler vardır. Şüpheli olan işleri bırak, şüphe vermeyenleri yap! [319] **Allah için terk etmiş olduğun şeyin sevabı zâyi olmaz.”**[320]

Peygamber’e (s.a.v). ‘Zühd nedir?’ diye sorulduğunda şöyle cevap vermiştir:

“Zühd, elinizdeki malı telef etmek ve helali haram saymak değildir. Zühd, elinde olandan ziyâde Allah’ın katında olanlara daha çok güvenmen, musibetin götürdüğü malın sevabının, elinde kalmasına tercih etmendir.”[321]

Abdullah b. Mübarek şöyle anlatır: “Ömer b. Abdulaziz, Cerrah b. Abdullah el-Hakemi’ye şu mektubu yazmıştır:

‘Haramla arana perde olsun diye Allah’ın sana helal kıldığı şeyleri de terk edebilirsen bunu yap! Çünkü her kim helallerin hepsinden faydalanmak isterse nefsi harama da iştiyak duyar!’

Müfessirler: **‘Her kim Beni anmaktan yüz çevirirse ona sıkıntılı bir hayat vardır’**[322] âyetinin tefsiri hakkında farklı görüşler sergilemişlerdir. İkrime bunun haram kazanç olduğunu söylemiştir. İbn Abbas ise şöyle demiştir: Kişi infak ettiğinde, bu infakın yerinin doldurulacağı konusunda kesin inanç taşımamasıdır.

Yahya b. Muaz şöyle demiştir: “Para akreptir. İnfak edersen rukye ile korunmuş olursun. Aksi takdirde onu eline alma!”

Yine denilmiştir ki: Az sakınanın günahı çok olur.

Bazı belağat âlimleri şöyle demiştir: “Malın hayırlısı helal yoldan kazanılıp güzel yerlere harcamaktır. Malın şerlisi ise haramdan kazanılıp kötü yerlerde harcananıdır.”

Fakih Evzai şu beyitleri sık sık okurdu:

الْمَالُ يَنْفَدُ حِلُّهُ وَحَرَامُهُ يَوْمًا وَيَبْقَى فِي غَدٍ آثَامُهُ
إِذَا ماكَبِرْتَ و بَانَ الشَّبَابُ فَلَا خَيْرَ فِي الْعِيشِ بَعْدَ الْكِبَرِ
وَيَطِيبُ مَا يَحْوِي وَيَكْسِبُ أَهْلُهُ وَيَطِيبُ فِي حُسْنِ الْحَدِيثِ كَلَامُهُ
وَلَوِ اتَّبَعَ الْحَقُّ اَهْوَاءَهُمْ لَفَسَدَتِ السَّمٰوَاتُ وَالْاَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ

Malın bir gün helali de tükenir haramı da
Haramın vebali kalır insana

Müttaki değildir dini yaşıyorum zanneden
Hatta yiyeceği ve içeceği helal olmadan

Kazandıklarının hepsi temizdir, ailesine harcadıkları da
Konuşmaları da temizdir, sözleri de

Bunu bize Peygamber aktarmıştır Rabbinden
Allah’ın salâtı da, selam da onun üzerine olsun

İbn Mutemer es-Sülemi[323] şöyle demiştir:

“İnsanlar üç sınıftır. Zenginler, fakirler ve orta halliler. Allah’ın kanaat şuuru ihsan ettikleri hariç fakirler ölüdür. Allah’ın korudukları hariç

zenginler de sarhoştur. Hayrın çoğu orta hallilerdedir. Şerrin çoğu zenginlerde ve fakirlerdedir. Zira zenginlerde nimet şımarıklığı, fakirlerde de fakirliğin getirdiği rezillikler vardır.”

2- İnsanın kifâyet miktarını ve ihtiyaç maddelerini aramayı ihmal etmesidir. Bu da üç şekilde olur. Tembellik, tevekkül, zühd ve kanaattir. Tembellikten dolayı ihtiyaçlarını karşılamada kusurlu olanlar, çaba gerektiren servetten mahrum olurlar. Bunlar toplumun boynuna ağır bir yük veya sefalet çeken bedbaht olurlar.

Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

كَادَ الْحَسَدُ يَغْلِبُ الْقَدَرَ، وَكَادَ الْفَقْرُ يَكُونُ كُفْرًا

“Haset neredeyse kadere gâlip gelecekti; fakirlik de neredeyse küfre denk olacaktı.”[324]

Büzürcemihr şöyle demiştir: “Eğer hayatın tepesinde bir şey varsa o sağlıktır. Eğer sağlık gibi bir nimet varsa o zenginliktir. Eğer ölümün üzerinde bir şey varsa o hastalıktır. Eğer hastalık gibi bir şey varsa o da fakirliktir.”

Mensuru’l Hikem’de şöyle denilmiştir: “Kabir fakirlikten daha hayırlıdır.”

Mısır’daki Nil nehrinde bulunan bir taşın üzerinde şu beyitler yazılıydı:

أَيَضْمَنُ لِي فَتًى تَرْكَ الْمَعَاصِي وَأَرْهَنُهُ الْكَفَالَةَ بِالْخَلاصِ

Sabrın arkasında başarı ve zenginlik vardır
Fakrin elbisesi ise tembellikten dokunmuştur

Bir şair de şöyle demiştir:

أَعُوذُ بِكَ أَللّٰهُمَّ مِنْ بَطَرِ الغِنَى و مِنْ نَهْكَةِ البَلْوَى و مِنْ ذِلَّةِ الفَقْرِ
لِلنَّفْعِ فِي الدُّنْيَا أَرَدْتُكَ فَانْتَبِهْ لحواءجي مِنْ رَفْدَةِ النُّوَامِ
فَحَمْدُكَ المَرْءَ ما لَمْ تَبْلُهُ خَطَأٌ و ذَمُّكَ المَرْءَ بَعْدَ الحَمْدِ تَكْذِيبٌ

Allah’ım nimet azgınlığından Sana sığınırım!
Fakirliğin zilletinden de, musibet altında ezilmekten de Sana sığınırım

Sığınırım Sana, her tarafa uzanan emelden
Ve de sonunda boş elle dönmekten

Eğer günahlar namusumu lekelemiyorsa
Aldırmam, işlerim darmadağınık da olsa

Eğer kişi, ihtiyaçlarını karşılamayı tevekkül maksadıyla ihmal etmişse bu, nefsini fakirliğe düşüren bir acziyet, ismini tevekküle çevirmiş bir gayretsizlik ve tembellik hâlidir. Çünkü Allah (c.c) bize tevekkül emrini ancak sebeplere tevessül edip de her çareyi araştırdıktan sonra ve başka imkân bulamadığımız zaman emretmektedir. Mamer b. Eyyub, Ebû Kilabe'den şöyle rivâyet etmiştir:

"Peygamber'in (s.a.v) yanında bir adamın hayırlı işleri anıldı. Orada bulunanlar o kişiden şöyle bahsetmişlerdir:

'Yâ Rasûlallah! O kişi bizimle beraber hacca gelmişti. Biz konakladığımızda o namaza başlar, biz hareket edeceğimiz vakte kadar namaz kılmaya devam ederdi. Hareket ettikten sonra da Allah'ı zikretmeye başlardı ve konaklayacağımız yere kadar da böyle devam ederdi.' Bunun üzerine Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurdu:

'Peki bunun yemeğini kim yaptı, hayvanlarına kim yemi verdi?' Oradakiler:

'Bizler yaptık' dediler. Peygamber (s.a.v):

'Hepiniz de ondan hayırlısınız' buyurdu."[325]

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: "Kişinin ihtiyatsız davranması tevekkül değildir. Tevekkül ettiğinden dolayı nasibinin zâyi olması da ihtiyatsızlıktan değildir."

Eğer kişi geçimini temin etme konusunda kusurlu davranırken bunu kanaat ve zühd için yapıyorsa, bu kişi zenginlik ve servetin getireceği musibet ve sıkıntıları düşünerek nefsini muhasebeye çeken kişinin tavrıdır. Bu kişi hevâsına ve zenginliğe güvenemeyip fakirliği zenginliğe kendi iradesiyle tercih etmiş ve nefsine esir olmaktan kaçınmıştır. Ebû'd Derda'nın (r.a) rivâyet ettiği hadiste Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَحْسُورًا
أَجْدَادَهُمْ، وَنَأْكُلُ تُرَاثَهُمْ كَأَنَّا مُخَلَّدُونَ بَعْدَهُمْ، قَدْ نَسِينَا كُلَّ وَاعِظَةٍ، وَأَمِنَّا
مِمَّا كَثُرَ وَأَلْهَى

“Her gün güneş doğduğunda sağında ve solunda iki melek de beraber gelir. Bunlar insan ve cinlerin dışında her mahlûkun duyacağı bir şekilde şöyle nida ederler: Ey insanlar! Rabbinize yönelin! Az olup da kâfi olan, çok olup da Allah’ın yolundan alıkoyandan daha hayırlıdır.”[326]

Ali’nin (r.a) rivâyet ettiği hadiste Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

انْتِظَارُ الْفَرَجِ بِالصَّبْرِ من الله عِبَادَةٌ وَمَنْ رَضِيَ مِنَ اللهِ بِالْيَسِيرِ مِنَ الرِّزْقِ
رَضِيَ اللهُ مِنْهُ بِالْقَلِيلِ مِنَ الْعَمَلِ

“Sabrederek Allah’tan bir ferahlık (çıkış kapısı) beklemek ibâdettir. Bir kimse Allah’ın verdiği az rızıktan razı olursa Allah da o kişinin az amelinden razı olur.”[327]

Ömer b. Hattab (r.a) şöyle demiştir:

“Fakirlik endişesi ile Allah’a isyan etmeyen insanları hep görürsen, işte bu tablo fakirliğin fazîletindendir.”

Mahmud el-Verrak bu mânâyı alıp şu mısralara dökmüştür:

نَبِّهْ بالتَّفَكُّرِ قَلْبَكَ و جَافِ عَنِ النَّوْمِ جَنْبَكَ واتَّقِ اللهَ رَبَّك
فَلَوْ نِلْتَهَا بِحَذَافِيرِهَا لَمُتَّ و لَمْ تَقْضِ مِنْهَا الوَطَر
أَنَّكَ تَعْصِي لِتَنَالَ الْغِنَى وَأَنْتَ لا تَعْصِي لِكَيْ تَفْتَقِرَ

Ey fakirliği ayıplayan kişi! Vazgeç bu tavrından
Oysa zenginliğin ayıpları daha fazladır ibret gözüyle bakarsan

Zenginliğe göre daha çoktur şerefi ve fazîleti fakirliğin
Eğer doğru bakışın varsa senin

Zira zengin olmak için isyan ediyorken Allah’a
Fakir olmak için bulaşmıyorsun isyana

İbnu’l Mukaffa da şu beyitleri okumuştur:

فَأَلْبِسِ النَّاسَ ما استطعت على النَّقْ صَ و إلا لم تَسْتَقِمْ لك خُلَّه
لِقَاءُكَ مَخْلوقًا عَصَى اللهَ بالغِنَى و لَمْ تَرَ مَخْلُوقًا عَصَى اللهَ بِالفَقْر

Şu delil yeter sana fakirliğin zenginlikten üstün olduğuna
Malı az olan, malı çok olandan daha hayırlıdır baksana

Görürsün zenginlik nedeniyle Allah'a isyan edeni
Ancak göremezsin fakirlikle Allah'a isyan edeni

Bu hâl şu kişiler için geçerlidir: O kişi nefsine nasihat eder ve nefsi de ona itaat eder; nefsine doğruyu söyler, nefsi de onu onaylar. Hatta öyle ki o kişiler nefsinin yularını eline geçirmiş, inat ve serkeşliğini de kırmıştır. Sonunda nefis de anlar ki aza kanaat etmeyen çoğa hiç kanaat etmez. Nitekim Hasan-ı Basri, Ömer b. Abzulaziz'e yazdığı mektupta şöyle demiştir:

"Kardeşim, kim Allah'a dayanırsa Allah ona yeter. Kim de Allah'tan başkasına dayanırsa sıkıntı ve çilesi çok olur. Dünyada azla doymayanı, toplamış olduğu mallarının çokluğu da doyurmaz. Sen az ile yetin, nefsini iffetli yap! Fazla mal toplamaktan da sakın! Zira bunun hesabı uzun sürer."

Bazı bilge insanlar şöyle demiştir: "Elindekine kanaat etmiyorsan, zenginlik senden uzaktır."

Ancak kimin nefsi nasihati kabul etmezse, kanaat etmezse ve serkeşlik gösterirse, bu tipler için böyle bir hâli kabul etmek zordur. Nefsi böyle bir hâle zorlamak ancak alıştırmak ve vakarla tedrici bir şekilde mümkün olur. Nefsi önce nefret etmeyeceği aza alıştırmak gerekir. Bu şekilde yavaş yavaş istenilen gayeye varılabilir. Bilge insanlar şöyle demişlerdir:

"Hoşa gitmeyen şeyler ancak nefsi alıştırmakla kolay hâle gelir."

İnsanın ikinci hâli olan kifâyet miktarı kadar dünyalığı aramakta kusur göstermenin durumu böyledir.

3- Aza kanaat etmeyip daha fazlasını istemektir. Kişiyi buna sevk eden dört sebep vardır.

Birinci sebep: Kişinin nefsanî arzulara kapılmasıdır. Bu arzularını yerine getirmesi de ancak çok mal kazanmakla elde edilir. Şehvet bu kişiyi sıkıştırınca o da şehvetini tatmin etmek için çok mal kazanmayı arzular. Nefsanî arzuların sınırı olmadığı için o arzuları tatmin etmek için gerekli olan mal kazanmanın da sınırı yoktur. Kim bu arzulardan uzaklaşmazsa çilesi ve yorgunluğu daimi olur. Bu kişi arzuladığı şehvetine kavuşsa da çekmiş olduğu sıkıntı ve yorgunluklar nedeniyle o şehvetten de lezzet alamaz. Üstelik o kişi şehvetine boyun eğdiği ve yorgunluklara maruz kaldığı için sürekli yerilir. Sonunda da şehveti uğruna kanaatten yoksun

kalmış, aklıyla hareket edemeyen bir hayvan gibi olur. Hz. Ali'nin (r.a) rivâyet ettiği hadiste Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

اكسِبْ طَيِّبًا واعْمَلْ صَالِحًا و اسأَلِ الله تَعَالَى رِزْقَ يَوْمًا بِيَوْمٍ و اعْدُدْ نَفْسَكَ
بِهِ شَرًّا وَكَلَه الى نَفْسِهِ

"Allah bir kimse için hayır murat ederse onunla şehveti ve kalbi arasına girer. Ona şer murat ederse onu nefsiyle baş başa bırakır."

Şair şöyle demiştir:

أَ عَلَى الطِّرَاطِ تُرِيدُ رَغْيَةَ حُزْمَتِي أَمْ فِي الحَسَابِ تَمُنُّ بالأَنْعَامِ

Karnına ve uçkuruna verirsen istediğini
Tüm kötülükleri işlemeye götürür onlar seni

İkinci Sebep: Kişinin fazla mal istemesinin sebeplerinden ikincisi de hayırlı işlerde harcamak, güzel yollarda sarf etmek, iyilik yapmak, darda olanlara el uzatmaktır. Bu niyeti taşıyan kişilerin mal istemesi mazur karşılanır; hatta takdire şâyândır. Ancak bu isteğin arkasında haram işlemek bir kenara şüpheli şeylerden bile kaçınmak, zaman ve zemine göre ifrattan ve tefritten uzak durmak şarttır. Çünkü dünya malı güzel işler için bir vesile, dine yardım ve kardeşlerle de ülfet sebebidir. Dünya malını kaybeden kişiye rağbet azalır, korkusu da yok olur. Bir kimsede korku ve rağbet olmazsa, toplum tarafından hakir görülür.

Abdullah b. Büreyde'nin babasından rivâyet ettiğine göre Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ حِسَابَ أَهْلِ الدُّنْيَا هَذَا الْمَالُ

"Dünya ehlinin itibarı işte şu maldır."[328]

Mücâhid'e göre Kur'ân'da geçen hayır kelimelerinin hepsi de mal için kullanılmıştır. Mesela:

وإِنَّمَا العَقْلُ عَلَيْهِا لأَمِيرُ

"Ve o, mal sevgisine de aşırı derecede düşkündür."[329]

إِنِّي أَحْبَبْتُ حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبِّي

“Gerçekten ben mal sevgisini, Rabbimi anmak için istedim.”[330]

فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا

“Eğer kendilerinde bir hayır (mal) görüyorsanız, hemen sözleşmeye bağlayın!”[331]

كَالرَّهْنِ إِذَا غَلِقَ

“**Ben sizi hayır üzerine görüyorum.”**[332]

Allah (c.c), mal hayırlı işlerde harcandığı takdirde, o malı hayır olarak vasfetmiştir. Çünkü hayra vasıta olanın kendisi de hayırlıdır.

Müfessirler:

وَلٰكِنَّكُمْ فَتَنْتُمْ أَنْفُسَكُمْ وَتَرَبَّصْتُمْ وَارْتَبْتُمْ وَغَرَّتْكُمُ الْأَمَانِيُّ حَتّٰى

“Ey Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, âhirette de iyilik ver. Bizi cehennem azâbından koru!”[333] âyetinin tefsiri hakkında farklı görüş sergilemişlerdir. Suddi ve Abdurrahman b. Zeyd’e göre dünyadaki hasene mal; âhiretteki hasene ise cennettir. Hasan-ı Basri ve Süfyan-ı Sevri’ye göre ise dünyadaki hasene ilim ve ibâdet; âhiretteki hasene ise cennettir.

İbn Abbas şöyle demiştir: “Altın ve gümüş Allah’ın yeryüzündeki mührüdür. Bunlar yenilmez ve içilmez ancak hangi işe yönelsen bunlarla ihtiyacını giderirsin.”[334]

Kays b. Sad[335] duasında şöyle demiştir:

أَللّٰهُمَّ ارْزُقْنِي حَمْدًا و مجدا فَإِنَّهُ لاحَمْدَ إِلَّابِفَعَالٍ و لامجدا إِلَّابِمَالٍ

“Yâ Rabbi, bana hamd (övgü) ve şeref ver! Çünkü çalışmadan övülme olmaz; malsız da şeref olmaz.”

Ebû Zinnad’a[336]: ‘Neden parayı seviyorsun? Oysa o paralar seni, sevmediğin dünyaya yaklaştırıyor’ diye sorulduğunda o: ‘Evet, dünyaya yaklaştırıyor ama şerrinden de muhafaza ediyor’ cevabını vermişti.

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: “Kim malını güzel kullanırsa dini ve namusu gibi iki değerini korumuş olur.”

Mensuru’l Hikem’de şöyle denilmiştir: “Zengin olan ailesinin yanında bile değerli olur.”

Zenginin biri bir âlimin yanından geçerken o âlim ayağa kalkmıştı. O âlime: ‘Senin ona bir ihtiyacın mı var?’ diye sorulduğunda âlim: ‘Hayır, ancak ben mâl sahibini heybetli gördüm’ demiştir.

Adamın biri ödemek zorunda olduğu on diyet için Muhammed b. Umeyr b. Utarid ile Attab b. Verka’ya giderek onlardan yardım istemişti. Muhammed: ‘Bir diyeti ben veririm’ dedi. Attab da: ‘Geriye kalanları ise ben veririm’ dedi. Bunun üzerine Muhammed: ‘Zenginlik ne güzel şeydir! Başkalarına yardım etme imkânını sağlıyor’ dedi.

Ahnef b. Kays[337] şu beyitleri söylemiştir:

فَلَوْ مُدَّ سَرْوِي بِمَالٍ كَثِيرٍ لَجُدْتُ وَكُنْتُ لَهُ بَاذِلًا
يَالائِمَ الدَّهْرِ عَلَى مَا قَضَى لا تَلُمِ الدَّهْرَ عَلَى غَدْرِهِ

Çok zengin olsaydım
Cömert olur harcardım

Mürüvvete güç yetmez işte
Fazla mal olmadıkça

Şöyle denilmiştir: “Para merhemdir; zira her yarayı tedavi eder ve parayla her türlü sulh güzellik kazanır.”

İbn Celal şu beyitleri okumuştur:

لا تَرْكَنَنَّ الى ذِي مَنظَرٍ حَسَنٍ فَرُبَّ رَائِقَةٍ قَدْ سَاءَ مَخْبَرُهَا
و لَمْ نَرَ مِثْلَ المَوْتِ حَقًّا كَأَنَّهُ إِذَا ما تَخَطَّتْهُ الأَمَانِيُّ بَاطِلُ

Bana mal verildi, ancak mürüvvet verilmedi
Mürüvvet çok mala sahip olmaktan başka nasıl elde edilir ki

Ne zaman yüksek mertebelere çıkmak istesem
İsmimin yücelmesine engel oldu yufka yürekli olmam

Mensuru’l Hikem’de şöyle denilmiştir:

الفَقْرُ مَخْذَلَةٌ و الغِنَى مَحْذَلَةٌ و البُؤْسُ مَرْذَلَةٌ و السُّؤَالُ مَبْذَلَةٌ

“Fakirlik perişanlıktır; zenginlik ferahlıktır; muhtaç olmak rezilliktir; dilenmek ise arsızlıktır.”

Evs b. Hacer şu şiiri okumuştur:

وَكَمْجَامَعٍ لِلْعِلْمِ فِي كُلِّ مَذْهَبٍ يَزِيدُ عَلَى الأَيَّامِ فِيجَمْعِهِ عَمَا
فَكُلُّ شَيْءٍ سِوَى التَّقْوَى بِهِ سَمِجٌ وما أَقَامَ عَلَيْهِ مِنْهُ أَسْمَجُهُ
و أَقْطَعُ أَيَّامِي بِيَوْمٍ سُهُولَةٍ أُقَضِّي بِهَا عُمْرِي و يَوْمَ حُزُونِ
و هُمْ لَمُقِلِّ المَالِ أَوْلَادُ عَلَّةٍ وَ إِنْ كَانَ مَحْضًا فِي العَشِيرَةِ مُخْوِلًا

Ev sağlam olduğu sürece ben o evde otururum
Baktım ki sebat bozuldu hemen oradan taşınırım

İnsanların çok azı hariç gördüm onları
Sözlerinde dönek ve kıvrık olduklarını

Zengin görürler insanı
Köle bile olsa sayarlar onu efendi

Az malı olanı yoksul çocuk gibi görürler
Kabîlesinde efendi bile olsa budur gerçekler

Bişr b. Darir de şöyle demiştir:

لَمَّا عَفَوْتُ وَلَمْ أَحْقِدْ عَلَى أَحَدٍ أَرَحْتُ نَفْسِي مِنْ هَمِّ الْعَدَاوَاتِ
إِذَا كُنْتَ لا تَدْرِي وَلا أَنْتَ بِالَّذِي يُسَائِلُ مَنْ يَدْرِي فَكَيْفَ بِأَنْ تَدْرِي

Sabah ve akşamlar geçiyor hüzün olarak yetiyor bana
Namusumu koruyacak malı bulamıyorum asla

Dostumla karşılaştığımda en fazla yapabildiğim bir merhaba oluyor
Ancak bu hâlim arkadaşıma yetmiyor ve onu memnun da etmiyor

Başka bir şair de şu şiiri söylemiştir:

أجلك قوم حين صرت إلى الغنى وكل غنى في العيون جليل
وليس غنى إلاغنى زين الفتى عشية بقرى أو غداة ينيل

Zenginliğe ulaştığında herkes seni yüce görür
Zaten zenginler insanların gözünde yücedir

Zenginlik değerli kılar kişiyi
Akşam veya sabah ziyafet verir ve bu da yapar onu şerefli

Zenginlik ve Fakirlik Hakkında İnsanların Görüşleri

Bezdirecek fakirlikle azdıracak zenginliğin kötü olduğu konusunda insanlar ittifak etmesine rağmen, zenginliğin mi yoksa fakirliğin mi üstün olduğu konusunda ise ihtilaf etmişlerdir. Bazıları zenginliğin daha üstün olduğunu savunmuşlardır. Zira zenginliğin güç ve kudret, fakirliğin ise acziyet olduğunu söylemişlerdir. Bunu savunanlar şöhret sevdasında olanlardır. Diğer bir grup ise fakirliğin zenginlikten daha üstün olduğunu savunmuştur. Bunlara göre fakirlik dünyayı terk etmek; zenginlik ise dünyaya bağlanmak demektir. Bir şeyi terk etmenin bir şeye bağlanmaktan daha iyi olduğu gerekçesiyle fakirliğin daha üstün olduğunu söylemişlerdir. Bunlar da selameti tercih edenlerin görüşüdür. Üçüncü grup ise fakirlik dairesinden çıkıp zenginliğin ilk mertebesinde olan orta hâlli olmayı savunmuşlardır. Çünkü orta hâlli olmak her iki grubun da iyi yönlerine ulaşmak; kötü yönlerinden de berî olmak demektir. Bu, itidal yolunu tercih edenlerin görüşüdür. Çünkü işlerin en hayırlısı orta yollu olanıdır. Bu üç grubun iddiaları ile ilgili deliller daha önce geçmişti. Bu itibarla tekrar etmeye lüzum yoktur.

Üçüncü Sebep: Bazı ahmak insanlar da vardır ki; çocuklarına ve mirasçılarına mal bırakmak için mal biriktirirler ve daha fazla kazanmak isterler. Bunu yaparken de kendilerine ve harcanması gereken yerlere harcamazlar. Bunu yaparken ileride çocuklarının başına gelebilecek perişanlıkları ve aç kalabilme ihtimallerini düşünürler. Bu kişi âhirette bunun vebalini çekmekle beraber birkaç hususta daha kınanmayı hak etmiştir. Zaten akıl sahibi biri bunu rahatlıkla idrak eder.

1- Kişi böyle davranmakla yaratıcısına su-i zan beslemiş olur ve bu yüzden kınanır. Çünkü bu kişiye göre Allah o insanların rızkını ancak kendi vasıtasıyla veriyor! Denilmiştir ki: Ümitsizlik sahibini helâk eder. Allah'a karşı hüsnü zan beslemek ise kalbi rahatlatır. Abdulhamid şöyle demiştir: "Zaman seni hâlden hâle çeviriyorken sen nasıl aynı hâlde kalabilirsin ki?"

2- Zamanın getireceği felaket ve musibetlere rağmen kişinin malını evladına bırakacağına dair güven hissine kapılmasıdır ki, bu da yerilmeyi hak eden bir durumdur. Denilmiştir ki: Zaman çok kıskançtır; üzerinden geçtiği her şeyi değiştirip perişan eder.

Mensuru'l Hikem'de şöyle denilmiştir: "Mal ancak sıkıntıdır."

Bazı bilge insanlar şöyle demiştir: "Dünya sana kalsa bile sen ona kalamazsın."

3- Bunlar kendi mallarından faydalanamayan, rahatı elde edemeyen kişilerdir ki bu yüzden kınanmıştır. Denilmiştir ki: Malın ya senin, ya varislerinin ya da helâk edici musibetlerindir. Sakın bu üç halin en kötüsü durumuna düşme (Yani varisler için mal toplayan kişilerden olma)."

Abdulhamid şöyle demiştir: "Pembe hayalleri bırak da malına sen kendin varis ol!"

4- Bu kişiler de mal toplarken sıkıntı ve çile çekmiş, bu yaptıkları da kendilerine ancak yergi ve mahrumiyet bırakmıştır. Hikmetli sözlerden biri de şöyledir:

"Nice kişiler vardır ki zâhiren mutlu olduğunu görenler ona gıpta ederler. Ancak o sevinç, o kişi için bir hastalıktır. Nice hastalık sahibi vardır ki onu görenler hâline acır ancak o hastalık da o kişi için bir şifâdır."

Şair şöyle demiştir:

إِلَّى العَدُوِّ بِوَجْهٍ لا قُطُوبَ به يَكَادُ يَقْطُرُ مِنْ ماءِ البَشَاشَاتِ

Nefis, teklifte bulunursa daha fazlasına yetecek kadarından
Kurtulamaz o kişi hayatının sonuna kadar sıkıntıdan

5- Bu kişiler de mal biriktirme gayesiyle kazandıkları günah ve vebal yüzünden âhirette hesaba çekilecek ve azâba maruz kalacaklardır. Hikâye edilir ki Hişam b. Abdülmelik'in hastalığı ağırlaşınca, çocukları etrafına toplanıp ağlamaya başlamıştı. Hişam onlara şöyle seslenmişti: 'Hişam size dünyayı bıraktı, siz de ona ağlayarak vefa gösterdiniz. O, size kazandığını bırakıyor, siz ise ona o kazandıklarının vebalini bırakıyorsunuz. Eğer Allah

onu bağışlamazsa Hişam’ın hâli ne fenâ olur!’ Mahmud el-Verrak da bu mânâyı alarak şu mısralara dökmüştür:

تَمَتَّعَ بِمَالِكَ قَبْلَ الْمَمَاتِ وَإِلا فَلا مَالَ إِنْ أَنْتَ مِتَّا
شَقِيتَ بِهِ ثُمَّ خَلَّفْتَهُ لِغَيْرِكَ بُعْدًا وَسُحْقًا وَمَقْتَا
إِلَى دَيَّانِ يَوْمِ الدِّينِ نَمْضِي وَعِنْدَ اللهِ تَجْتَمِعُ الْخُصُومُ
وَأَعْطَيْتَهُ كُلَّ مَا فِي يَدَيْكَ وَخَلاكَ وَهْنًا بِمَا قَدْ كَسَبْتَا

Ölmeden önce malından faydalan!
Öldükten sonra kaybolur malın ortadan

O mâl için bedbaht oldun ve sonra da başkasına terk ettin
Böyle mal olmaz olsun, Allah o malı kahretsin!

Varislerin yalandan ağladı sana
Sen ise mal biriktirdin onlara

Sen bıraktın onlara elindekinin hepsini
Onlar da sana bıraktılar kazandığın vebali

Rivâyet edildiğine göre Abbas b. Abdulmuttalib (r.a) Allah Rasûlü’nün (s.a.v) yanına gelip: ‘Yâ Rasûlallah! Beni bir yere vali olarak ata!’ diye talepte bulunmuştu. Peygamber (s.a.v) ise ona şöyle tavsiyede bulundu:

‘Ey Abbas! Ey Peygamber’in amcası! Sana yetecek kadar az mal; seni helâke götürecek çok maldan daha hayırlıdır! Ey Abbas! Ey Peygamber’in amcası! Selamete çıkarttığın nefis, sorumluluğu olan yöneticilikten daha hayırlıdır. Ey Abbas! Ey Peygamber’in amcası! Yönetici olmanın başı pişmanlık, ortası kınanmak, sonu da kıyâmet günü perişanlıktır.’

Abbas (r.a): ‘Peki âdaletli yöneticiler bundan müstesna değil mi?’ diye sorunca Allah Rasûlü (s.a.v):

‘Bu kadar akraba arasında nasıl adaletli olacaksın?’ buyurdu.”

Bir adam Hasan-ı Basri’ye: ‘Ben ölümden korkuyorum ve ondan hoşlanmıyorum’ deyince Hasan-ı Basri ona: ‘Sen malını arkada bıraktığın için ölümü sevmiyorsun. Eğer onu önden gönderseydin ona kavuşmak isterdin’ demişti.

Mensuru’l Hikem’de şöyle denilmiştir: “Ölen kişinin malının çokluğu o kişiyi varislerine çabuk unutturur.” İbn Rumi bu mânâyı biraz daha genişleterek şu mısralara dökmüştür:

ثَلَاثٌ مُنَجِّيَاتٌ: خَشْيَةُ اللهِ فِي السِّرِّ وَالْعَلَانِيَةِ، وَالْعَدْلُ فِي الرِّضَى
الْعُلَمَاءُ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ وَإِنَّ الْأَنْبِيَاءَ لَمْ يُوَرِّثُوا دِينَارًا وَلَا دِرْهَمًا إِنَّمَا وَرَّثُوا
سَدِّدُوا وَقَارِبُوا وَأَبْشِرُوا وَاسْتَعِينُوا بِالْغَدْوَةِ وَالرَّوْحَةِ وَشَيْءٍ مِنَ الدُّلْجَةِ
فَكُلُّ شَيْءٍ سِوَى التَّقْوَى بِهِ سَمِجٌ وما أَقَامَ عَلَيْهِ مِنْهُ أَسْمَجُهُ

Malını bıraktın mirasçılarına
Keşke bilsem o mal ne bıraktı sana?

Senden sonra varislerini sevinçli bıraktın
Peki onlardan sonra sen hangi haldesin?

Onlar ağlamaktan bıktı da ağlayan kimse kalmadı
Söz, artık miras mevzularına gelip dayandı

Dünya onları senden soğuttu ve yöneldi onlara
Senden ise yüz çevirdi dünya, günler zaten değişir daima

Dördüncü sebep: Kişi mal toplar ve daha fazla olmasını ister. Bu malı toplamaktan lezzet alır ve onun büyüsüne kapılarak âşık olur. İnsanların en kötüsü bu hâlde olandır ve en çok mahrumiyet yaşayanlar da bunlardır. Bu şekilde olan kişiye kınanacak tüm fiiller gelip bulaşır. Böylece bu kişi tüm bunların vebalini yüklenir ve yerilmeyi hak eder. Bu kimseler hakkında Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ

“**Altın ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlar yok mu? İşte onlara elem verici bir azâbı müjdele!”**[338]

Bu âyet indiği zaman Peygamber (s.a.v): **“Altını da, gümüşü de Allah kahretsin!**” buyurdu. Bu durum sahabîye ağır geldi ve: ‘Hangi malı edinelim?’ dediler. Ömer (r.a): “Ben bu durumu sizin için öğreneyim’ dedi ve Peygamber’e (s.a.v) gelerek: ‘Yâ Rasûlallah! Bu durum ashâbına ağır

geldi. Onlar hangi malı edinelim diye düşünüyorlar’ dedi. Peygamber (s.a.v) de cevaben şöyle buyurdu:

بالعَطَاءِ فِي غَيْرِحَقٍّ لَيْسَ فِي مَنْعِ غَيْرِ الحَقِّ بُخْلٌ لَا تَجُدْ

“Zikreden dil, şükreden kalp, kocasına dini hususlarda yardımcı olacak bir eş arasınlar.”[339]

Şehr b. Havşeb, Ebû Umâme’den şöyle rivâyet etmiştir:

“Suffe ashâbından biri vefat etmişti. Onun hırkasında bir dinar bulununca Peygamber (s.a.v): **‘İşte cehennem ateşinin bir dağlaması’** buyurdu. Bir müddet sonra başka biri daha vefat etmişti ve onun cebinde de iki dinar vardı. Allah Rasûlü (s.a.v): **‘Cehennem ateşinin iki dağlaması’** buyurdu. Peygamber (s.a.v) zamanında büyük servet sahibi kişiler hakkında bile böyle hadisler söylenmemişken, bu iki kişi hakkında neden böyle dehşet verici hadisler söylenmişti? Çünkü bu iki kişi kanaatle meşhur olmuş, sahabe tarafından nafakaları temin edilen kişilerdi ve onlar dünyayı terk ederek Mescid-i Nebevi’nin yanında ikamet etmeyi tercih etmişlerdi. Bu itibarla onlar muhtaç olmadıkları şeyleri biriktirmişlerdi ve o dinarlar kendilerine vebal ve mesuliyet olarak kalmıştı.

Şair şöyle demiştir:

لَئِنْ كُنْتَ تُوَلِّي نَدًى دون إمْرِةٍ فلستَ بِمَولٍ نائِلًا آخِرَ الدَّهْرِ
أين الملوك وأين جندهم صاروا مصيرا أنت صائره

İnfak etmiyorsan mal sahibi olduğun halde
Yoksul eşit olur seninle

Mal, sahipleri için hesap günü vebaldir
Fakirler ise böyle bir durumdan berîdir

İmam-ı Şâfiî şu beyitleri söylemiştir:

إن الذي رزق اليسار فلن يصب حمدا ولا أجرا لغير موفق
فالجد يدني كل أمر شاسع والجد يفتح كل باب مغلق
وأحق خلق الله بالهم امرؤ ذو همة يبلى بعيش ضيق
فليت كفافا كان خيرك كله وشرك عني ما ارتوي الماء مرتوى

وإذا سمعت بأن مجدودا حوى عودا فأئمر في يديه فحقق
فزوج يراعيها وخدر يصونها وقبر يواريها وخيرهم القبر

Servet verildiği halde övgü ve mükâfat kazanmayanlar
Tabiî ki başarıdan yoksun olurlar

Gayret, uzağı yakınlaştırır
Kapalı kapıları açtırır

Allah'ın mahlûkatı arasında en acınası kişiler
Ulvî gayret sahipleridir ki onlar geçim darlığı çekmişler

Kazâ ve kaderin olduğuna delildir tabiî
Fazîlet ehlinin sıkıntılı, ahmakların ise müreffeh bir hayat sürmeleri

Duyarsan bahtiyar bir adamın elinde kuru çubuğun yaprak çıkardığını
Tasdik et onun doğru olduğunu

İşitirsen bahtsız birinin de çağlayana gidip su içmek istediğini ve o çağlayanın kuruduğunu
Kabul et onun yine doğru olduğunu

Dünya malını biriktirip onu stok ederek doğru yoldan sapanların ve çukura yuvarlananların âfeti, onlara mal sevgisinin gâlip gelmesi ve emellerinin uzunluğudur. Zira mal sevgisi onları bir şeyi talep ederken hırslı olmaya, uzun emelli olmaları da cimri davranmaya sevk etmiştir. Hırs ve cimrilik tüm yerilmiş olan her şeyin temeli ve sebebidir. Çünkü cimrilik hakların eda edilmesine engel olur, anne babaya isyana ve sıla-i rahmin kesilmesine sebep olur. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

شَرُّ مَا فِي الرَّجُلِ شُحٌّ هَالِعٌ أَوْ جُبْنٌ خَالِعٌ

"Bir kula verilen en kötü şey; sürekli endişeli kılan cimrilik, iradeyi ortadan kaldıran korkaklıktır."[340]

Bazı bilge insanlar şöyle demiştir: "Zengin olup da cimri olan, korkak olup da kuvvetli olan gibidir."

Hırs, nefse tahakküm için o nefsin fazîletini yok eder, kişiyi meşgul ederek ibâdetten koparır, şüphelerden sakınmayı kaldırıp şüphe bataklığına saplandırır. Bu üç haslet tüm rezillikleri celp eder, tüm fazîletleri de defeder. Üstelik hırslı kişi rızkını değil, Allah'ın gazâbını ve nefsinin zilletini artırmış olur. Nitekim Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

الحَرِيصُ الجاهدُ و القَنُوعُ الزَّاهِدُ يَسْتَوْفِيَانِ أَكْلَهُمَا غَيْرَ مُنْتَقَصٍ مِنْهُ شَيْئًا
فَعَلَامَ التَّهَافت فِي النَّارِ

"Hırslı bir câhil de, kanaatkâr bir zâhid de kendilerine taksim edilmiş rızka kavuşup faydalanırlar ve rızıklarından herhangi bir eksiltilme olmaz. O zaman ateşe (üşüşen kelebekler gibi dünya malına) üşüşmek de neyin nesi?"

Bazı bilge insanlar şöyle demiştir: "Hırs, dini de mürüvveti de ifsad eder. Vallahi ben bir insanın yüzünde hırs gördüysem, o kişide iyilik ve cömertlik adına bir şey göremedim."

Bir başka bilge de şöyle demiştir: "Hırslı kişi öyle değersiz ve alçak bir esirdir ki o, bu esaretten hiç kurtulamaz."

Bazı belağat âlimleri de şöyle demişlerdir: "Allah'ın takdir ettiği hep gâlip gelir; hiç mağlup olmaz. Rızıklar yazılmıştır; şiddetli çaba ve gayretle ele geçmez. O halde nefsini, takdir edilene razı et! Şunu bil ki sen hırslı olmakla nasibinden fazlasını elde edemezsin!"

Bazı edipler de şöyle demiştir: "Nice nasip vardır ki talibinden başkasına nasip olmuş; nice süt vardır ki sağanından başkası içmiştir."

Bir edip Muhammed b. Hazm'ın şu şiirlerini bana okudu:

يَا أَسِيرَ الطَّمَعِ الكَاذِبِ فِي غلِّ الهَوَانِ
أَوَلَبِسْتَ فَأَبْلَيْتَ أَوْ تَصَدَّقْتَ فَأَمْضَيْت
يا نَفْسُ خُوضِي بِحَارَ العِلْمِ او غُوصِي
يَسْتَوِي فِي ضَرِيحِهِ عَبْدُ أَرْضٍ و حُرُّهَا

Ey tamahının esiri yalancı olan, alçaklık prangasına bağlı bulunan miskin!
Ümitsizliğin izzeti bile boş yere hayallere kapılmaktan hayırlıdır senin için
Zaman sana şiddetli gelirse biraz müsamaha göster ve uygun zamanı

bekle!
Hâris olanlar fakirdir, kanaatkâr ise zengindir elbette

Hâris kişinin duracağı bir hedef, kanaat edeceği bir sınır yoktur! Çünkü hâris kişi hırs ettiği şeye ulaşınca bu durum onu daha çok hırslı olmaya ve emelini daha fazlalaştırmaya sevk eder. Kişi eğer hırslı olduğu şeye ulaşamazsa, bu yorgunluğunun boşa gitmesinden dolayı bu defa kendini kınar, bu uğurda sabır göstermeyi de azim sayar. Geçmişte çektiği yorgunluklar onu daha kuvvetli yapar ve emelini daha geniş tutar. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

لا تَحْمِدَنَّ امرأً حَتَّى تجربه و لا تَذَمَّنَّه مِنْ غَيْرِتجريب

“Âdemoğlu yaşlanır ancak iki hasleti genç kalır. Biri hırs, diğeri de uzun emeldir.”[341]

İsa’ya (a.s): ‘İhtiyarların dünyaya karşı olan hırsları gençlerinkinden daha fazladır. Bunun sebebi nedir?’ diye sorduklarında İsa (a.s): ‘Çünkü yaşlılar gençlerin tatmadıkları dünya lezzetlerini tattılar’ demişti.

Eğer hırslı kişi nefsini tasdik edip aklına uysaydı, bütün saadetlerin ve en güzel başarıların ilahi takdire rıza göstermekte ve O’nun taksimatına kanaat etmekte olduğunu görürdü.

Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

اقْتَصِدُوا في الطَّلَبِ فَإِنَّ ما رُزِقْتُمُوهُ أَشَدُّ طَلَبًا لكم مِنْكُمْ له و ما حُرِمْتُمُوه
ولا القَلْبَ إِلَّا أَنَّه يَتَقَلَّبُ

“Dünya malını aramakta ölçülü olun! Size tayin edilen rızık; sizin onu aradığınızdan daha fazla sizi arar. Kaderde takdir edilmeyen şeye hırslı olsanız da kavuşamazsınız.”

Rivâyet edilir ki Cebrail (a.s) Peygamber’in (s.a.v) yanına geldi ve: ‘Yâ Rasûlallah! Allah’ın sana selamı var ve Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla diye başlayarak senin şu âyeti okumanı ferman buyurdu: **‘Sakın kendilerini denemek için onlardan bir kesimi faydalandırdığımız dünya hayatının çekiciliğine gözlerini dikme! Rabbinin nimeti hem daha hayırlı, hem de daha süreklidir.’**[342]

Bunun üzerine Peygamber (s.a.v) bir münadiye şunu söylemesi için emir buyurdu:

الذِي إِذَا ذَكَرْتَ أَعَانَكَ و وَاسَاكَ و خَيْرٌ مِنْه مَنْ إِذَا نَسِيتَ ذَكَّرَكَ

“İlahi edeple edeplenmeyenlerin dünyada nefisleri hep üzüntü ve keder içinde olacaktır.”

Bazı hikmetli kitaplarda şöyle geçer: “Gözünüzü kendi üzerinize çevirin! Çünkü sizin için orada yeteri kadar meşguliyet zaten vardır.”

Mücâhid:

فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَيٰوةً طَيِّبَةً

“Onu mutlaka güzel bir hayat ile yaşatırız.”[343] âyetini tefsir ederken bu âyette kastedilenin kişiye kanaat verilmesi olduğunu söylemiştir.

Eksem b. Sayfi şöyle demiştir: “Kanaati elde etmek için hırsını satanlar, zenginlik ve mürüvveti kazanmış demektir.”

Seleften bazı âlimler şöyle demişlerdir: “Çalışıp çabalayan câhil perişan olur ancak dünyadan yüz çeviren hidâyet ehli zafere ulaşır.”

Buhteri bu mânâyı şu mısralara dökmüştür:

مَنْ تَعَلَّمَ العِلْمَ لِغَيْرِاللهِ او أَرَاد بِهِ غَيْرَ اللهِ فليَتَبَوَّأْ مَقْعَدَه مِن النَّارِ
ارْفَعْ ضَعِيفَكَ لا يَجِزْ بِكَ ضَعْفُهُ يَوْمًا فَتُدْرِكُهُ الْعَوَاقِبُ قَدْ نَمَا
ما خَطَبُ مَنْ حُرِمَ الإِرَادَةَ وَادِعًا خَطْبَ الذِي حُرِمَ الإِرَادَةَ جَاهِدًا

Görmedim takdir edilen paydan
Eksik ya da fazla alanı hakkından

Şaşarım zorluklarla çalıştığı halde yoksul olanlara
Ve de oturduğu halde külfetsizce nimetlere sahip olanlara

İsteyerek bırakanlarla her şeyi
Çalıştığı halde çok şeyden mahrum olanların aynı değildir seviyesi

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: “Kanaat eden kişi fakir de olsa zengindir; kanaat etmeyen kişi zengin de olsa fakirdir.”

Bazı belağat âlimleri şöyle demiştir: “İzzeti ararsan onu itaatte ara; zenginlik de istersen onu kanaatte ara! Her kim Allah’a itaat ederse Allah’ın yardımı onu izzetli kılar! Her kim kanaat ederse fakirliği zail olup gider.”

Bazı edipler de şöyle demiştir: “Kanaat fakirin izzeti, sadaka ise zenginin siperidir.”

Bir şair şöyle demiştir:

إِنِّي أَرَى مَنْ لَهُ قُنُوعٌ يَعْدِلُ مَنْ نَالَ مَا تَمَنَّى
وَالرِّزْقُ يَأْتِي بِلا عَنَاءٍ وَرُبَّمَا فَاتَ مَنْ تَعَنَّى

Görüyorum kanaatkârların
Ümit ettiklerine kavuştuklarını

Bazen rızık kolayca gelir
Bazen zorluk çeken ise ondan mahrum kalır

Üç çeşit kanaat vardır.

1- Kişinin dünyadan yetecek kadarına razı olması, daha fazlasına göz dikmemesidir. Kanaatin en yüksek derecesi budur. Şair şöyle demiştir:

أَلا قَبَّحَ اللهُ الضَّرُورَةَ إِنَّهَا تُكَلِّفُ أَعْلَى الخَلْقِ أَدْنَى الخَلَائِقِ

Şayet zengin yaşamak istersen
İçinde bulunduğun hâlin bile aşağısına rıza göster sen!

Mâlik b. Dinar şöyle demiştir: “İnsanların en zâhid olanı, dünyaya olan rağbeti kifâyet edeceğinden daha fazla olmayandır.”

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: “Kifâyet edecek kadarına rıza göstermek kişiyi iffetli olmaya götürür.”

Bazı edipler şöyle demişlerdir: ”Nice darlık vardır ki varlıktan daha fazîletli; nice yorgunluk da vardır ki rahatlıktan daha değerlidir.”

Bir edip Hz. Ali’ye ait olduğunu söylediği şu şiiri bana okumuştu:

فَإِنَّكَ و اطِّرَاحَكَ وَصْلَ سَلْمَى لأُخْرَى فِي مَوَدَّتِهَا نُكُوبٌ
مِنْ عَادَةِ الأَيَّامِ أَنَّ خُطُوبَهَا إِذَا سَرَّ مِنْهَا جَانِبٌ سَاءَ جَانِبٌ
وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ

Kanaat bize büyük şeref bahşetti
Hangi şey kanaatten daha şerefli?

Nefsine kanaati sermaye yap!
Sonra da takvâyı ticaret eşyası yap!

Cimrileri terk et, kanaat zengini olunca
Cennete nail olursun bir saatlik sabrınla

2- İhtiyacı kadarıyla kanaat edip daha fazlasını aramaktan uzak durmaktır. Bu hâl kanaatin orta hâlidir. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

الدُّنْيا يوْمَانِ يَوْمُ فَرَحٍ و يَوْمُ هَمٍّ و كِلَاهُما زَائِلٌ عَنْكَ فدَعُوا ما يَزُولُ و
هَتَكَ الحجاب لم يزدْ في رِزْقِهِ

“Her kulun kendisi ile rızkı arasında bir perde vardır. Eğer kul kanaat eder ve iktisatlı davranırsa, rızkı ona gelir. Eğer kanaat etmeyip perdeyi yırtarsa, rızkından fazlasını elde edemez.”

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: “Kifâyet üzerindeki bir şeyi talep etmek israftır.”

Bazı belağat ehli de şöyle demiştir: “Kendisine takdir edilene razı olan kişi aza kanaat eder.”

Buhteri şöyle demiştir:

تَطْلُبُ الأَكْثَرَ في الدُّنْيا فقَدْ تَبْلُغُ الحَاجَةَ مِنْهَا بالأَقَلِّ

Dünyada çok mal istiyorsun
Oysa az ile de ihtiyacını görürsün

İbrahim b. Müdebbir ise şu şiiri söylemiştir:

عَابِدِ وَلِكُلِّ شَيْءٍ عِمَادٌ، وَعِمَادُ هَذَا الدِّينِ الْفِقْهُ
لِكُلِّ شَيْءٍ ثَمَرَةٌ و ثَمَرَةُ المَعْرُوفِ تعجيل السراح

Kanaat ve iffet ahlâkı
Zenginliğin peşine düşmekten alıkoyar insanı

Sabredersen emellerinin peşinden gitmemeye
Şükret hâline, nail oldun demektir âhiretin nimetlerine

3- İlahi hazineden gelen ihsana razı olup fazla geldiğinde memnuniyetsiz olmamak, az geldiğinde de daha fazlasını talep etmek için uğraş vermemektir. Bu hâl kanaat derecelerinin en alt mertebesidir. Bu kanaat sahibi hem dünyaya rağbetli hem de ondan müstağnidir. Zira verilen ilahi lütuflar karşısında kifâyet miktarından daha fazlasını kazanmaktan tiksinmiyor. Müstağni olmasına gelince: İlahi lütuf az gelince onun daha fazlasını elde etmek için peşinden koşmuyor. Bu gibi insanlar hakkında Zünnun (Mısrî) şöyle demiştir: "Kimin kanaati çok olursa, her çorba ona yağlı gelir."

Hasan b. Hasan b. Ali babasından, onun da dedesinden rivâyetine göre Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

لِلأَنْبِيَاءِ عَلَى الْعُلَمَاءِ فَضْلُ دَرَجَتَيْنِ وَلِلْعُلَمَاءِ عَلَى الشُّهَدَاءِ فَضْلُ دَرَجَةٍ
مَن ازْدَادَ في العِلْمِ رُشْداً و لم يَزْدَدْ في الدُّنْيَا زُهْدًا لم يَزْدَدْ مِن اللهِ بُعْدًا
رَزَقَهُ اللهُ قَرَّتْ عَيْنُهُ

"Dünya sürekli değişiklik arz eder. Sen zayıf da olsan dünyadaki rızkın seni bulacaktır. Sana dokunacak bir şey varsa da sen kuvvetinle ona engel olamazsın. Kaçırdığı şeylerden dolayı ümidi kesilenlerin bedeni rahata kavuştu. Allah'ın verdiği rızka rıza gösterenler ise neşe ve huzur içinde oldu."

Ebû Hazim el-A'rac şöyle demiştir: "Dünya ile ilgili iki hususa kanaat getirdim. Benim olacak bir şey varsa bunu yerlerin ve göklerin kuvvetiyle elde etmeye çalışsam zamanından önce elde edemem. Benim olmayan bir şeye gelince: Ben bunu ne geçmişte elde edebildim ne de gelecekte elde edebilirim. Benim hakkım olan bir şey başkasına nasip olmayacak ve başkasının hakkı olan bir şey de bana nasip olmayacaksa neden bu iki şey için ömrümü tüketip kendimi heder edeyim ki?"

Ebû Temmam et-Tai şöyle demiştir:

لأَنْ يَهْدِيَ اللهُ عَلَى يَدَيْكَ رَجُلا خَيْرٌ لَكَ مِمَّا طَلَعَتْ عَلَيْهِ الشَّمْسُ
لا تَمْنَعُوا العِلْمَ أَهْلَهُ فإنَّ في ذلك فَسَادَ دِينِكم و التِبَاسَ بَصَائِرِكم

لو جَازَ سُلْطَانُ القُنُوعِ و حُكْمُهُ في الخَلْقِ ما كان القَلِيلُ قَلِيلًا

مَنْ تَعَلَّمَ العِلْمَ لِغَيْرِاللهِ او أَرَاد بِهِ غَيْرَ اللهِ فليَتَبَوَّأْ مَقْعَدَه مِن النَّارِ

Beni zamandan dolayı çekmeyin hesaba!
O bana tâbi değil, ben de uşak değilim ona

Kimin azim ve gayreti emel bahçesi olursa
O kişi sürekli zayıf kalacaktır nasılsa

Eğer kanaat ve hükmü mahlûkatta olsaydı
O zaman az, az olarak görülmezdi

Rızık için etme endişe
Elçi göndermesen de o rızık gelir sana kesinlikle

Bir edip, İbn Rumi'ye ait olan şu şiiri bana okudu:

وَعَظَتْكَ أَجْدَاثٌ صُمِّتْ وَنَعَتْكَ أَزْمِنَةٌ مَضَتْ

السُّكُونُ

جُنُونٌ مِنْكَ أَنْ تَسْعَى لِرِزْقٍ و يُرْزَقُ في غَشَاوَتِهِ

الجنينُ

Kader kalemi olacak şeyleri yazmıştır
Koşsan da dursan da durum aynıdır

Deliliktir rızkın için koşman
Anne karnındaki çocuğun bile rızkı verilmişken

Biz Allah'tan istenilecek en değerli şeyleri ve ümit edilen en fazîletli nimetleri isteriz. Allah bize lütfettiği şeylerde başarıyı ihsan etsin, bizi menettiği şeylere rağbet etmekten muhafaza buyursun! Bizi şehvetin helâk ediciliğinden ve servetin azdırıcılığından korusun!

Şerik b. Ebî Nemr'in Ebû Cezi'den ve o da amcalarından ve dedelerinden rivâyet ettiğine göre Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

خيرأُمَّتِي الَّذِين لَمْ يُعْطُوا حَتَّى يَتَطَرُوا، وَلَمْ يُقَتَّرْ عَلَيْهِمْ حَتَّى يَسْأَلُوا

“Ümmetimin en hayırlıları o kimselerdir ki; kendilerine azdıracak kadar mal verilmemiş, dilenecek kadar da onlardan mal esirgenmemiştir.”[344]

Ebû Temmam et-Tai şu beyitleri söylemiştir:

و حَرَّاسُهُ في الأَرْضِ الَّذِينَ يَقْبِضُونَ أَرزَاقَهُمْ و يَذُبُّون عن النَّاسِ
لا تَطْلُبَنَّ الرِّزْقَ بَعْدَ شِمَاسِهِ فَتَرُومَهُ سبعا إِذَا ما غَيْضَا
أَشَدُّ النَّاسِ عَذَابًا يَوْمَ القِيَامَةِ مَنْ يَرَى أَنَّ فِيهِ خَيْرًا و لَاخَيْرَ فِيهِ

Öyle günlerim oldu ki
Uyku ilacı içen birine yüklense, gözünü bile yumamazdı

Rızkın kaçarsa arkasından koşma
Ormanlık alanda canavarın arkasından koşmuş gibi olursun yoksa

Kaçan şeyin yerine sabır koyana
Bedeli verilecektir muhakkak o insana

Mâide, 2.

Müsnedi, Şühab, 599; Şevkani, Fevaidu’l Mecmua, 169.

Haşr, 9.

Tirmizi, 1961; Beyhaki, Şuabu’l İman, 10847.

Babası Hatem-i Tai, Araplar arasında cömertlik timsaliydi.

Bu hadis sahih kaynaklarda geçmemektedir.

Benzer rivâyetler için bkz. Buhari, 4684, 7495; Müslim, 995, 996; Müsned, 9661.

Farklı lafızlarla bkz. Buhari, Zekât 27; Müslim, Zekât 57; Müsned, 21213; İbn Hibban, 686;Beyhaki, Şuabu’l İman, 3412.

Leyl, 5-10.

Âl-i İmrân, 180.

Haraiti, Mesaviu’l Ahlâk, 371.

Bağdadi, Buhela, 22.

En’âm, 141.

Müsned, 4257; İbn Ebî Şeybe, Musannef, 27015; Taberani, Mucemu’l Kebir, 10118.

İbn Mâce, 4102; Hâkim, 7942; Taberani, Mucemu’l Kebir, 5972.

İsrâ, 29.

İbn Hacer, Metalibu'l Aliye, 985; Taberani, Mucemu'l Evsat, 1752.

Ebû Davud et-Tayalisi, Müsned, 1819; Ebû Ya'la, Müsned, 2040.

La harfi Arapça'da hayır anlamına gelir.

Yani asıl zor olan şey ümit ettikten sonra hayal kırıklığına uğramaktır.

Buhari, Zekât 14; Rikak 11; Müslim, Zekât, 96; Tirmizi, 2463.

Müddesir, 6.

Kehf, 46.

İbn Hacer, Metalibu'l Aliye, 2567; Ebû Ya'la, Müsned, 6550; İbn Ebî Şeybe, Musannef, 25721.

Benzer rivâyetler için bkz. İbn Mace, 3755; Beyhaki, Süneni Suğra, 4686.

Ebû Amr diye bilinen Gülsüm b. Amr el-Kanserini'dir. Değerli bir şair olup ilimde, nazımda ve ezber konusunda zamanında emsalsizdi. H. 220 yılında vefat etmiştir.

Buhari, 6021; Müslim, 1008; Tirmizi, 1970; Ebû Davud, 4947.

Hâkim, 392; Taberani, Mucemu'l Evsat, 6086; Müsnedi Şihab, 101.

Müsnedi Şihab, 435; İbn Mübarek, Zühd ve'r Rekaik, 117; Ahmed b. Hanbel, Zühd, 2334.

Bakara, 264.

el-Kamil fi Duafai'r Rical, 2148.

Benzer rivâyetler için bkz. Taberani, Mucemu'l Evsat, 3580; Beyhaki, Şuabu'l İman, 9137; Zehebi, Tezkiretu'l Huffaz, 869.

Ebû Davud, 4811; Müsned, 7879, 7959; İbn Hibban, 3407; Beyhaki, Şuabu'l İman, 11122.

Enbiyâ, 8.

Tâhâ, 50.

Rûm, 7.

Fussilet, 10.

Mu'minûn, 71.

Necm, 48.

Bakara, 261.

Ebû Ya'la, Müsned, 1515; Müsnedi Şihab, 1312.

Müsnedi Şihab, 694; Ebû Ya'la, Müsned, 4384; Taberani, Mucemu'l Evsat, 895.

Farisi bir bilgedir.

Taberi, Camiu'l Beyan, 14/527; Beğavi, Mealimu't Tenzil, 3/285.

el-Kamil fi Duafai'r Rical, 2203.

Benzer rivâyetler için bkz. İbn Hacer, Metalibu'l Aliye, 1434; İbn Ebî Dünya, Islahu'l Mal, 211.

Taberi, Camiu'l Beyan, 12/24.

Beyhaki, Erbaune's Suğra, 50.

Mâide, 20.

Taberi, Camiu' Beyan, 8/279; benzer lafızlarla da İbnu'l Arabî, Zühd ve Sıfatü'z Zahidin, 86.

Hadisin bu kısmı için bkz: Nesai, Süneni Suğra, 4453; Darimi, 165.

Ebû Nuaym, Hilyetu'l Evliya, 9167; Bağdadi, Tarihu Bağdadi, 3/673.

Tirmizi, 2340; İbn Mace, 4100; Taberani, Mucemu'l Evsat, 7954.

Tâhâ, 124.

Bişr b. Mutemir el-Hilali el-Bağdadi'dir. Belağat ve kelamcılardandır. H. 210 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.

İbn Hacer, Metalibu'l Aliye, 2736; İbn Ebî Şeybe, Musannef, 27006; Taberani, Mucemu'l Evsat, 4044.

Mamer b. Raşid, el-Cami 20442; Beğavi, Mealimu't Tenzil, 5/407 (Nasr Sûresi tefsiri).

Müsned, Ahmed b. Hanbel, 21213, İbn Hibban, 3329; Hâkim, 3591; Taberani, Mucemu'l Evsat, 2891.

Beyhaki, Şuabu'l İman, 10003.

İbn Abdilberr, et-Temhid, 3321.

Âdiyât, 8.

Sâd, 32.

Nûr, 33.

Hûd, 84.

Bakara, 201.

Şevkani, Fevaidu'l Mecmua, 341; Taberani'de bu rivâyet Ebû Hüreyre'nin rivâyet ettiği hadis olarak geçmektedir. Bk. Taberani, Mucemu'l Evsat, 6507.

Kays b. Sad b. Ubade'dir. Ebû Abdullah el-Hazreci olup sahabedir. O, uzun boylu, iri yapılı, yakışıklı, asil ve cömert biriydi. Hazrec'in efendisi ve dâhi idi. Muaviye'nin hilafetinin son dönemlerinde Medine'de vefat etmiştir.

Abdullah b. Zekvan el-Medeni el-Kareşi'dir. Onun yüce ve önder bir insan olduğu konusunda ittifak vardır. Tabiinden bir grup ondan rivâyetlerde bulunmuştur. Ömer b. Abdulaziz, Irak topraklarından vergi toplamak için onu görevlendirmiştir.

Ahnef b. Kays b. Muaviye et-Temimi’dir. Dâhi ve fasih bir insan olup savaşların fatihi idi. O’nun hilmi darb-ı mesel olarak dillere pelesenk olmuştur. H. 72 yılında vefat etmiştir.

Tevbe, 34.

Taberi, Tehzibu’l Asar, 450; Taberi, Camiu’l Beyan, 11/428.

Müsnedi Şihab, 1338; Taberi, Tehzibu’l Asar, 169.

Benzer rivâyetler için bkz: Müslim, 1049; Tirmizi, 2339; İbn Mace, 4234.

Tâhâ, 131.

Nahl, 97

Benzer rivâyetler için bkz: Buhari, Tarihu’l Kebir, 12946.

BEŞİNCİ BÖLÜM:

NEFSİN EDEBİ

Nefsin Terbiyesi Zaruridir

Nefis yaratılışta işlenmemiş ve geliştirilmemiş huy ve ahlâk üzerine yaratılmıştır. Bu huy ve ahlâkî özelliklerin bazıları edep kurallarına ve hoşnut olunacak kaidelere uygunsa da, bunlar tedip (terbiye) edilmeye ve geliştirilmeye muhtaçtır. Bu güzel huyların karşısında bir de bunların tam zıttı vardır. Kendisine itaat edilen hevâ ve galebe eden şehvet o kötü huyların yardımcılarıdır. Sadece akla güvenip bu huyların güzelleştirilmesine ve iyi bir tabiatın peşinden gitmesine izin verilir de diğer iyileştirici olan hususlar ihmal edilirse, o zaman kişide bulunan edep âtıl hâle gelecek, cehâlet o kişiyi çepeçevre kuşatacaktır. Çünkü edebin çoğu tecrübeyle veya güzel âdetlerle kazanılır. Her toplumun bazı âdetleri ve kuralları vardır. Edebe sadece aklı kullanarak veya kişinin tabiatında bulunan dürtülere boyun eğerek ulaşılamaz. Kişinin eğitime, tecrübelere ve zorluklar yaşayarak elde edeceği birikime de ihtiyacı vardır. Eğer akıl, edebi elde etmek için yeterli olmuş olsaydı, o zaman peygamberler ilahi vahyi almaya ihtiyaç duymadan sadece akılları ile yetinirlerdi. Nitekim Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

كَذَاكَ يُعَادِي العِلْمَ مَنْ هو جَاهِلُهُ

“Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim.”[345]

İsa’ya (a.s): ‘Seni kim terbiye etti?’ diye sorulunca o: ‘Beni kimse terbiye etmedi. Câhilin cehâletini görünce bundan kaçınmam yetti’ dedi.

Ali b. Ebî Talib (r.a) şöyle demiştir:

إنَّا لأَحْمَقَ العَابِدَ يُصِيبُ بجهله أَعْظَمَ مِن فجورالفَاجِرِ و إنَّما يَقْرُبُ النَّاسُ

خَطَوَاتُهُ المُتَحَرِّكَا ثُ كَأَنَّهُنَّ سَوَاكِنُ

“Allahu Teâlâ güzel ahlâkı kendisi ile sizin aranızda bir vasıta kılmıştır. Bir kişinin bu güzel ahlâktan biriyle Allah’a bağlanması kâfidir.”

Erdeşir b. Babek şöyle demiştir: “Edebin fazîletli olduğunun emarelerinden biri de her dilde övülmüş olması, her yerde süs olması ve her dönemde dillerde yâd edilmesidir.”

Mehbud da şöyle demiştir: “Edep yoksunu âlim, harabe binaya benzer. Yukarıya çıktıkça tehlike korkusu da artar. Yine kurumuş nehire benzer;

ilerledikçe daha derinleşir. Âtıl bırakılmış verimli toprağa da benzer. Bu toprağın âtıl bırakılma süresi ne kadar fazla olursa, faydasız otlar birbirine daha çok dolanarak artar ve böcek-böceğe yuva hâline gelir.”

İbni Mukaffa şöyle demiştir: “Bizim edebe olan ihtiyacımız, organlarımızın yeme ve içmeye olan ihtiyacından daha fazladır. Çünkü edep aklımızın aşısıdır. Yere gömülen tohumun filizlenmesi ve büyümesi nasıl ki susuz olmazsa, akıl da edep olmadan gelişip filizlenemez.”

Esmai şöyle bir hikâye anlatır: “Bir Arabî oğluna şöyle tavsiyede bulunmuştu:

‘Yavrucuğum! Edep bir direktir. Allah (c.c) onunla akıl sahiplerini güçlü kılar, şereften uzak olanları onunla asil yapar. Kişinin tabiatı ne kadar temiz olsa da güzelliğini gösterecek edebe muhtaçtır; aynen toprağın çok verimli olması durumunda bile ürün vermesini sağlayan suya muhtaç olduğu gibi!”

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: “Edep aklın sûreti (şekli)dir. Bu itibarla aklına istediğin şekli sen ver!”

Diğer bazı bilgeler ise şöyle demişlerdir: “Edepten yoksun olan akıl, meyvesiz ağaç gibidir. Edepli olan akıl ise meyve veren bir ağaç gibidir.”

Yine denilmiştir ki en büyük iki mertebe varsa onlardan biri de edeptir.

Bazı belağat âlimleri de şöyle demiştir: “Üstünlük soy ve sopla değil edep ve akıl iledir. Zira edebi kötü olanın nesebi zâyi olur; aklı az olanın da asaleti kaybolur.”

Bazı edipler de şöyle demişlerdir: “Ateşi odunla beslediğin gibi kalbini de edeple besle! Edebi ganimet bil ve ondan pay almak için hırslı ol ki, dünyaya rağbet edenler sana sığınsın; dünyadan yüz çevirenler de senin heybetinden korksun, senin faydan ve adaletin ümit edilsin!”

Bazı âlimler şöyle demiştir: “Edep her fazîletin vesilesi, her meşru işin de vasıtasıdır.”

Bazı fesahat âlimleri de şöyle demişlerdir: “Edep kötü nesebi örter.”

Bir şair şöyle demiştir:

فَالْيَوْمَ حَاجَتُنَا إِلَيكَ وَإِنَّمَا يُدْعَى الطَّبِيبُ لِشِدَّةِ الْأَوْصَابِ

نَسِيرُ الى الْآجَالِفِيكُلِّسَاعَةٍ و أَيَّامُنَا تُطْوَى و هُنَّ مَرَاحِلُ

أَقْنِعِ النَّفْسَ بِالْكَفَافِ وَإِلا طَلَبَتْ مِنْكَ فَوْقَ مَا يَكْفِيهَا

Allah akıl gibisini yaratmadı
İnsan da edep gibisini kazanmadı

Takvâsındadır insanın fazîleti
Şerefindedir insanın nesebi

İlim akıl sahiplerinin zinetidir
Gazap da hilim sahiplerinin âfetidir

Esmai şu beyitleri okumuştur:

و إنْ يَكُ العَقْلُ مَوْلودًا فَلَسْتُ أَرَى ذَا العَقْلِ مُسْتَغْنِيًا عَنْ حَادِثِ الأَدَبِ
إِنِّي رَأَيْتُهُمَا كالمَاءِ مُخْتلطًا بالترب تَظْهَرُ مِنْهُ زَهرة العُشُبِ
و كُلُّ مَنْ أَخْطَأَتْهُ في مَوَالِدِهِ غَرِيزَةُ العَقْلِ حَاكَى البَهْمَ في الحَسَبِ

Görmem aklı çocukta olsa bile
O akıl sahibi edepten müstağnidir diye

Terkip edilmiş görürüm aklı ve edebi
Sanki su ile toprak karışıp da filizlenmiş gibi

Her kim akıl nimetinden yoksun ise
Hayvanlara benzer haysiyet ve şerefte

Terbiyenin iki yönü vardır.

1- Anne-babanın çocuğu küçükken ona vermesi gereken terbiye.

2- Kişiler büyüyünce kendi kendilerine edinmesi gereken edep ve terbiyedir.

Anne-babanın terbiyesine gelince: Ebeveynler evlatlarına daha küçük yaşta iken âdâp kurallarını öğretmeli ki çocuk ona alışsın, bu kurallarla ünsiyet kursun ve büyüdüğünde de o kuralları kabul edebilsin. Zira çocuk küçüklüğünde bir şeye alışırsa, büyüdüğünde bu durum onda tabiat hâline gelir. Çocuğun küçükken terbiyesi ihmal edilirse, büyüdüğünde âdâp kurallarını benimsemesi zor olur. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

ما نَحَلَ وَالِدٌ ولَدَه نِحلَةً أَفْضَلَ مِنْ أَدَبٍ حَسَنٍ يُفِيدُهُ إِيَّاه أو جَهْلٍ قَبِيحٍ يَكُفُّهُ عنه و يَمْنَعُهُ مِنْهُ

“Bir baba çocuğuna, faydalı olacak olan güzel bir edepten ve çirkin şeylerden engelleyecek olan terbiyeden daha değerli bir hediye vermemiştir.”[346]

Bazı bilge insanlar şöyle söylemişlerdir: “Meşguliyetler gelmeden ve işler karışmadan çocuklarınızın terbiyesi konusunda acele ediniz!”

Şair şöyle demiştir:

تغط بأثواب السخاء فإنني أرى كل عيب والسخاء غطاؤه

و لم أَرَ بَعْدَ الدِّينِ خَيْرًا مِن الغِنَى و لم أَرَ بَعْدَ الكُفْرِ شَرًّا مِن الفَقْرِ

Yaş dalları düzeltmek istersen düzelir bilesin
Ancak kurumuş odunları artık düzeltemezsin

Küçük çocuklara terbiye vermek faydalı olur
Büyük kişilere edep vermeye çalışmak ise faydasız olur

Başka bir şair de şöyle demiştir:

يَنْشُو الصَّغِيرُ على ما كَانَ وَالِدُهُ إنَّ الأُصُولَ عَلَيْهَا يَنْبُتُ الشجرُ

Çocuk babasının huyu üzerine büyür
Ağaç kökü üzerine gelişir

Terbiye Üzerine Büyümek

İnsanın çocukluğunda da, yetişkinliğinde de terbiye edilmeye ihtiyacı vardır. Bu bağlamda edep ikiye ayrılır.

1- Örf ve âdet edebi.

2- Eğitim ve ıslah edebi.

Örf ve âdet edebine gelince: Akıl sahibi kişilerin ittifakla benimsedikleri ve edep ehlinin de ittifakla güzel gördükleri söz ve fiilleri taklit etmektir. Bu karar ve ittifakın ikna edici bir delile veya mucip kılan bir gerekçeye dayanması gerekmez. Mesela akıllı kişilerin birbirlerine hitap ederken bazı kurallara dayanarak konuşma hususundaki ittifakları ya da belli giysiler giyme hususundaki ittifakları gibi. Hatta şu anda bile biri çıksa onların ittifak ettiği konuşma üslubunun dışına çıkarak konuşsa edebe muhalif

davranmış olur ve yerilmeyi hak eder. Zira makbul bir gerekçe ve zaruri bir hâdise olmadan alışılagelen bir âdete aykırı davranmak ya da ittifak edilen bir duruma muhalif olmak aklen kınanmayı gerektirir. Eğer başlangıçta insanlar bu adamın hareketi üzerine gelenek ve görenekleri tesis etmiş olsalardı, o zaman bu adamın yapmış olduğu aklen güzel görünecek, diğer yapılanlar da çirkin görünecekti. O halde örf ve âdetlerle elde edilen terbiye, aklen vâcip görülen şeylerle örtüşürken, aklen caiz görülen hususlara da ters düşebilir.

Eğitim ve ıslah terbiyesine gelince: Akla muhalif olmayan bir hâl üzerine dayanan, akıllı kişilerin salah ve fesad olduğuna dair ihtilaf etmedikleri âdâptır. Bu edep aklî gerekçelere ve apaçık olan naklî delillere bağlı bulunması yönüyle birinci edep çeşidinden farklıdır. Nefis bu çeşit edebe şâhittir ve Allah (c.c) nefse, doğru yolu göstermek için bunu ona ilham etmiştir:

“Nefse isyanını da, itaatini de ilham etti.”[347]

İbn Abbas bu âyeti şöyle tefsir etmiştir: “Allah (c.c) nefse işleyeceği hayrı ve terk etmesi gereken şerri beyan etmiştir.”

Her birinin sebeplerini konu başlığı altında zikredeceğiz. Böylesi daha uygun olur.

Eğitim ve ıslah edebinin birinci ilkesi, nefse hüsnü zan edilmemesidir. Böyle yaptığı takdirde nefis kötü olan huy ve ahlâkını kamufle etmiş olur. Oysa nefis, şehveti emreden, doğru yoldan da nehyeden bir yapıdadır. Nitekim Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

كَمَنْزِلَةِ الفَقِيهِ مِنَ السَّفِيهِ

“Muhakkak ki nefis kötülüğü emreder.”[348]

Peygamber (s.a.v) de şöyle buyurmuştur:

هذا على الخَسْفِ مَرْبوطٌ بِرُمَّتِهِ و ذَا يُشَجُّ فلا يَرْثِي أَحَدٌ

“Düşmanının en şiddetlisi iki yanındaki nefistir. Ondan sonra da eşin ve hane halkındır.”

Bir şair şöyle demiştir:

بالعَطَاءِ فِي غَيْرِحَقٍّ لَيْسَ فِي مَنْعِ غَيْرِ الحَقِّ بُخْلٌ لَا تَجُدْ

سَتَغْلَمُ فِي الْمَعَادِ إِذَا الْتَقَيْنَا غَدًا عِنْدَ المليك مَنِ الظَّلُومُ

Nefsim beni zarar verecek şeylere dâvet ediyor
Bundan ötürü elem ve kederim artıyor

Nasıl kurtulayım düşmanımdan ben
O düşmanım da göğüs kafesimin içindeyken

Nefsin durumu böyle olunca ona hüsnü zan beslemek onun kuvvetlenmesine, yönetimi ele geçirmesine sebep olur, ahlâkın fesada uğramasına yol açar. Ancak kişi hüsnü zanla nefsine bakmazsa, nefsinin hile ve tuzaklarına karşı teyakkuzda olursa o zaman nefsi ona itaat eder ve nefsin isyanından kurtulmuş olur. Ömer (r.a) şöyle demiştir:

"Âciz, nefsini yönetmekten âciz kalandır."

Bazı bilge insanlar da şöyle demiştir: "Nefsini yöneten, insanları da yönetir."

Nefse su-i zan besleme hususuna gelince: Âlimler bu meselede ihtilaf etmişlerdir. Bazıları nefse su-i zan etmeyi kerih görmüşlerdir Çünkü bu durumda nefse itaat etmek töhmetli hâle gelir, onun vereceği nasihatler de reddedilmiş olur. Zira nefsin her ne kadar helâk edici hile ve tuzakları varsa da doğruya ulaştıran nasihatleri de vardır. Nefse hüsnü zan etmek nasıl ki onun kötülüklerine karşı gözü kör ederse, nefse su-i zan etmek de onun iyiliklerine karşı gözü kör etmiş olur. Nasıl ki nefsin kötülüklerini görmezlikten gelmek caiz değilse, onun iyiliklerini görmezlikten gelmek de caiz olmaz.

Cahız, 'Beyan ve Tebyin' adlı kitabında şöyle demiştir:

"İnsan nefsine karşı ithamda adaletli olmalı, ona hüsnü zanda orta yolu tutmalıdır. Çünkü kişi nefsini itham ederken hak çizgisinden saparsa ona zulmetmiş olur, nefsine de mazlumların zilletini vermiş olur. Eğer nefsine hüsnü zan konusunda hak sınırını aşarsa, nefsinden emin olan kişilerin düştüğü hataya düşmüş olur. Her iki durum için de muayyen bir sınır vardır. Her meşguliyette bir aldırmazlık vardır; her aldırmazlıkta da biraz cehâlet vardır."

Ahnef b. Kays şöyle demiştir:

"Nefsine zulmeden kişi başkasına karşı daha zâlim olur. Dinini yıkan kişi şerefini daha çok yıkar."

Diğer grup âlimlere göre ise nefse su-i zan etmek onun ıslah olmasında ve hayırlı işlerde daha çok çaba harcamasında tesirli olduğu için bu metodu tercih etmişlerdir. Çünkü nefis zâlimdir ve onu sindirmek ancak ona

öfkelenmekle mümkün olur. Yine nefsin aldatması çoktur; bundan vazgeçmesi ancak itham edilmesi ile gerçekleşir. Nefis zâlim ve nazlı bir dilberdir; o, hile yaparak aldatır. Eğer kişi, nefsine su-i zan etmezse, nefsinin zulmü ve aldatması ona gâlip gelir. Böylece az iyilik ve ibâdet yapmaya ikna olur; şüpheli fiillerden razı olur.

Kuşacem[349] şöyle demiştir:

لا تَأْمَنِ الْمَوْتَ فِي طَرْفٍ وَلا نَفَسٍ إِذَا تَسَتَّرْتَ بِالْحُجَّابِ وَالْحَرَسِ
فَإِذَا نَبَا فَاسْتَبْقِهِ و تَأَنَّهُ حَتَّى تَفِيءَ به و طَبْعُكَ أَكْرَمُ
أَ عَلَى الصِّرَاطِ تُرِيدُ رَغْيَةَ حُزْمَتِي أَمْ فِي الحَسَابِ تَمُنُّ بالأَنْعَامِ

Nefsimden razı olamam o kızacak diye
Zira kişinin nefsinden razı olması onun gazabına maruz kalması demektir kesinlikle

Biraz rıza göstersem nefsimin yaptıklarına
Âdâba riâyet hususunda başlar savsaklamaya

Ortaya çıktığı zaman söylediğim emareler
Kınamam arttı, uzadı benden taraf ona olan yergiler

Ebû Temmam et-Tai de ne güzel söylemiştir:

لِكُلِّ شَيْءٍ عَدِمْتَهُ عِوَضٌ و ما لِفَقْدِ الصَّدِيقِ مِنْ عِوَضِ

İyiliklere su-i zan eden o kişi
Olamaz evladına ve şiirine âşık olan gibi

İnsanlar Ebû Temmam'ın bu şiirinde söylemiş olduklarını kimse tenkit etmedi; bunu fazîletlerin çoğalması olarak gördüler. O halde bir kimse nefsinin neler gizlediğini bilirse ve hangi desiseleri hazırladığını idrak ederse eğer, nefsinin istediği kötü şeyler ise ona vermez; nefsinin tiksinmiş olduğu şey doğru ise onu yapmaktan da vazgeçmez. Böylece nefis kendisine mâlik iken o kişi nefsine mâlik olur; nefsine mağlup iken o kişi nefsine gâlip gelmiş olur. Ebû Hazm'ın Ebû Hüreyre'den (r.a) rivâyetine göre Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

لا تَكُونَنَّ لِلأمورِ هَيُوبًا

“Kahraman, nefsine gâlip gelen kimsedir.”[350]

Avn b. Abdullah şöyle demiştir: “Nefsin tiksinmiş olduğu hususlarda sana isyan ederse, sen de ona sevdiği hususlarda itaat etme! Senin işine yabancı olan kişilerin övgüsü de seni aldatmasın!”

Bazı belağat ehli şöyle demiştir: “Nefsine gâlip gelen kişi kuvvetin nihayetine ulaşmıştır. Şehvetine karşı sabır gösteren kişi de mürüvvetin yüksek derecesine erişmiştir.” Nefsinin desiseleri hakkında bilgi ve tecrübe sahibi olan kişi eğri olan işleri düzeltmiş, bozuk olan durumları ıslah etmek amacıyla nefsini muhafaza etmiştir.

Âişe (r.anha): “Yâ Rasûlallah! İnsan ne zaman Rabbini tanır?’ diye soru sorunca Allah Rasûlü (s.a.v): **‘Kendini tanıdığı zaman’** cevabını ifade buyurmuştur.

Kişi bu merhaleden sonra nefsin düzelen ve ıslah olan işlerini gafletten sonra ortaya çıkan sapkınlıktan, ihmalden sonraki kaymalardan korur ki böylece salah tam, saadet de daimi olsun. Zira büyük çabalardan sonra gaflete düşen kişi zâyi olur; riâyetten sonra ihmale düşmek de dağılıp parçalanmaktır.

Eğitim ve Islah Âdâbı: Burada riâyet edilmesi ve itina gösterilmesi gereken eğitim ve ıslah âdâbının altı tanesini zikredeceğiz.

Muvatta, Hüsnu’l Huluk, 8; Beyhaki, Sünenu’l Kübra, 19135; Müsned-i Şihab, 1165.

Benzer rivâyetler için bkz: Tirmizi, 1952; Müsned, 14977, 16269; Hâkim, 7745.

Şems, 8.

Yusuf, 53.

Filistin bölgesinden olan Mahmud b. Hüseyin Remli’dir. Hitapta da, kitapta da önde gelen isimlerdendi. Kendisine Kuşace lakabı sorulduğunda o şöyle demişti: Ke harfi kitabeti (yazıyı), şin harfi şiiri, elif harfi edebiyatı, cim harfi nücumu (yıldızları), mim harfi de musikiyi ifade eder. H. 360 yılında vefat etmiştir.

İbn Hibban, 717; Nesai, Sünenu’l Kübra, 10156; Tayalisi, Müsned, 2648.

Birinci Fasıl:
Gurur ve Kibirden Sakınmak

Kibir ve gurur fazîletli işleri defeder, rezil olan işleri de celb eder. Bu duygular kimin kalbini istila ederse o kişi nasihati dinlemez, terbiye edilmeyi de kabul etmez. Çünkü kibir rütbe ve makama, kendini beğenmişlik ise fazîlete istinaden yapılacağından ötürü, mütekebbir kişi nefsini öğrencilerden üstün; kendini beğenmiş olan gururlu kişi ise nefsini edep dersi alanlardan daha fazîletli görür. Bu nedenle bu iki hasletin kişiye kazandırmış olduğu yergiye ve kınanmaya istinaden öncelikli olarak ele alıyoruz.

Kibir kişinin nefret edilmesine sebep olur; kişiyi insanlarla iletişim kurmaktan alıkoyar; arkadaşların kalbine soğukluk hissi getirir. Kibirli ve gururlu kişilerin bu kadar yerilmiş olması bile ona kötülük olarak kâfidir. Nitekim Peygamber (s.a.v), amcası Abbas'a: **'Seni Allah'a ortak koşmaktan ve insanlara kibirli davranmaktan nehyederim. Allah bu iki hasleti kendinde taşıyanları muhatap bile almaz'** buyurmuştur.

Erdeşir b. Babek şöyle demiştir: "Kibir kişinin tortusu olan ahmaklığıdır ki sahibi bunu nerede kullanacağını bilemeyip kibir için kullanmıştır."

Erdeşir ne kadar da hakkı yansıtan bir söz söylemiştir!

Hikâye edilir ki Mutarrif b. Abdullah b. eş-Şıhhir, süslü elbiseler giyip de kibirlenerek yürüyen Mühelleb b. Ebî Sufre'ye baktı ve ona:

'Ey Ebû Abdullah! Allah ve Rasûlü'nün hoşlanmadığı bu yürüyüş de nedir?' dedi. Mühelleb:

'Sen benim kim olduğumu biliyor musun?' dedi. Mutarrif:

'Evet, seni tanıyorum. Başlangıcın pis bir meni, sonun da pis bir leştir. Bunların arasındaki zamanda ise idrar ve pislik taşıyıcısısın' dedi. İbn Avf bu sözü alarak şu mısralara dökmüştür:

عجبت من معجب بصورته وكان بالأمس نطفة مذرة
وفي غد بعد حسن هيئته يصير في القبر جيفة قذرة
وهو على عجبه ونخوته ما بين يوميه يحمل العذرة

Şaşarım beğenene kendini
Daha düne kadar kokan bir meniydi

Yarın da güzel olan o sûreti
Kabirde dönüşecek pis bir leşe bizatihi

Kibir ve gurur halindeyken bu kişilik
Elbisesinde ancak taşıyor pislik

Aslında Mühelleb bu cevabın anlamını bilmeyecek biri değildi. Ancak onun verdiği saçma cevap naz bâbında düşmüş olduğu bir hata ve tökezlemeydi.

Apaçık ahmaklığın ve kara câhilliğin örneklerinden biri de şudur. Hikâye edilir ki Nafi b. Cubeyr b. Mutim, insanlara ders veren Alaaddin b. Abdurrahman Hirki'nin ders halkasına oturur. Ders bitince Nafi:

'Niçin sizin ders halkanıza oturdum, biliyor musunuz?' der. Onlar:

'Ders dinlemek için' derler. O:

'Hayır, ben Allah için tevazulu olmak gayesiyle aranıza oturdum' dedi. Kendine üstünlük izafe eden, muhataplarını da tahkir etmek isteyen bu kişiden bir fazîlet umulur mu? Ya da bu kişiyi kınasan bir faydası olur mu? İbn Mutez şöyle demiştir:

"Kusur sahipleri ve noksan olan insanlar kemâl ehlinin yanında kendi hallerini anlayınca küçük hâllerini büyütmek, basitliklerini de yüksek göstermek amacıyla kibre başvurdular. Oysa onlar göstermek istedikleri profil gibi değillerdir."

Kendini beğenme hissi ise iyilikleri örtüp kötülükleri izhar eder; kişiyi yerilmeye uğratır, fazîletlerine set çekmiş olur. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

مَنْ لَمْ تَكُنْ في الله خُلَّتُهُ فخَلِيلُهُ مِنهُ على خَطَرٍ

"Ateşin odunları yok etmesi gibi kendini beğenmek de hasenatı yok eder."

Ali (r.a) de şöyle demiştir:

الاعجاب ضِدّ الصَّوَابِ وآفَةُ الأَلْبَابِ

“Kendini beğenme doğruya ulaşmanın zıddı, akıl sahiplerinin de âfetidir.”

Büzürcemihr de şöyle demiştir: “Sahibi kıskanılmayan nimet tevazu; sahibine acıma gösterilmeyen musibet de kendini beğenmektir.”

Bazı bilge insanlar şöyle demiştir: “Kendini beğenenler kendi aklına hased edenlerin tekidir.”

Kişinin kibri nedeniyle insanların duyacağı nefretin sonu da, kendini beğenmenin sebebiyet verdiği cehâletin sınırı da yoktur. Hatta öyle ki bu durum yapılmış olan iyilikleri söndürür, şöhret bulan fazîletleri yok eder. Bunların kin ve öfkeyi celbetmesine ilaveten, musibet olarak yapılan iyilikleri boşa götürmeleri, kınama bağlamında her fazîleti yıkmaları zaten kâfidir.

Ömer b. Hafs şöyle anlatır: Haccac’a: ‘Irak’ı nasıl buldun?’ diye sorduklarında o: ‘Güzel yerdir; ancak Allah bana dört kişiyi öldürme fırsatı verse ve bu kişilerin kanlarıyla Allah’ın rızasını kazanacak olsam daha da sevinirdim’ dedi. Ona: ‘O kişiler kimlerdir?’ diye sorduklarında Haccac şöyle demiştir:

‘Birincisi Mukatil b. Misma’dır. O, Sicistan’a vali olarak atandığında insanlara mal dağıtmıştı. Görevden azledilince Basra Mescidine geldi. İnsanlar onun için elbiselerini halı diye ayaklarının altına serdiler; o da onların üstünde yürüdü. Yanındakilerden birine: ‘İşte çalışanlar bunun için çalışssınlar!’ dedi.

İkincisi Abdullah b. Ziyad b. Zebyan et-Teymi’dir. Basra ahâlisine ârız olan bir korkudan dolayı minbere çıkmış ve veciz bir hutbe irat etmişti. Mescitte bulunan bazı insanlar: ‘Allah senin gibilerin sayısını artırsın!’ demişlerdi. Bunun üzerine o: ‘Allah’a ağır bir iş teklif ettiniz (Yani benim gibi bir insan bir daha nasıl yaratır?)’ demişti.

Üçüncüsü de Mebed b. Zürare’dir. O bir gün yolda oturuyorken bir kadın yanına geldi ve: ‘Ey Allah’ın kulu! Falan yere hangi yoldan gidebilirim?’ demişti. O da: ‘Ey rezil kadın! Benim gibi bir adama sorulacak soru mudur bu?’ demişti.

Dördüncüsü de Ebû Semmal el-Esedi’dir. O, bir gün devesini kaybetmişti ve insanlar da onun devesini aramaya koyulmuş ancak bulamamışlardı. O da şöyle demişti: ‘Vallahi eğer Allah bana devemi geri göndermezse ben de artık ne namaz kılarım ne de oruç tutarım!’ İnsanlar onun devesini aramaya devam ettiler ve sonunda deveyi buldular ve ona: ‘Allah sana deveni geri gönderdi, artık namaz kıl!’ dediklerinde o: ‘Hayır, benim yeminim ısrarlı yemindir’ dedi.

Şu zavallı insanlara bak ki kibirleri kendilerini ahmaklığın hangi derecesine düşürmüştür! Öyle ki onlar kendi zamanında belâlarını bulmuşlar; sonraki zamanlarda da dillerde ibret olarak anılmışlardır. Eğer kibirli olan ve kendini beğenen kişiler yaratılışlarındaki acziyet ve noksanlıkları idrak edebilmiş olsalardı, kibir kanatlarını indirir, inat ve böbürlenmeyi tevazuya ve yumuşaklığa çevirirlerdi. Ahnef b. Kays şöyle demiştir:

"İki idrar borusundan geçerek dünyaya gelen kişinin nasıl kibirli davranabildiğine şaşarım!"

Şairin biri insanı şöyle tavsif etmiştir:

وإنْ كَانَ لي شيء تَصَدّوا لأَخْذِهِ وإنْ جئتُ أبغي شَيْئهم منعوني

العُلَمَاءُ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ وَإِنَّ الْأَنْبِيَاءَ لَمْ يُوَرِّثُوا دِينَارًا وَلَا دِرْهَمًا إِنَّمَا وَرَّثُوا

وَإِذْ أَخَذَ اللهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ فَنَبَذُوهُ

صَلَّى فَأَعْجَبَنِي فَصَامَ فَرَابَنِي نح الْقَلُوص عَنِ الْمُصَلِّي الصَّائِمِ

يَا ابْنَ التُّرَابِ وَمَأْكُولَ التُّرَابِ غَدًا أَبْصِرْ فَإِنَّكَ مَأْكُولٌ وَمَشْرُوبُ

Ey şeklini beğenip de kibrini izhar eden insan!
Helâya gidip de pisliğinin ne kadar kötü koktuğuna bir baksan!

Eğer kişi karnında ne olduğunu bir düşünse
Kibir gelmez ne gencinin ne de ihtiyarının kalbine

İnsanoğlunda baş gibi değerli bir şey var mıdır?
Onda bile iğrendirecek beş husus vardır

Burun akar, kulakların kokusu pistir
Göz yaş döker, diş salya içindedir

Ey toprağın oğlu ve yarın da toprağa yem olacak kişi!
Olacaksın bir lokma yemek ve bir yudum su; işte budur işin gerçeği

Kibirden ve kendini beğenmişlikten en çok uzak durması gerekenler dünyada kadir ve kıymeti çok, itibarı da fazla olan kişilerdir. Zira bu kişilerin nazarında az çok; çok da az görünebilir. Muhammed b. Ali şöyle

demiştir: “Şerefli olan kişi dünyanın hiçbir şeyini önemli görmemelidir ki kendisine kibir duyguları tahakküm etmesin!”

İbn Semmak, İsa b. Mûsâ’ya şöyle demiştir: “Şerefli hâlinle mütevazi olman şerefinden de daha büyük bir şereftir.”

Şöyle bir söz vardır: “İki isim vardır ki lafzen zıt olsalar da mânâ olarak birdirler. Onlar: Tevazu ve şereftir.”

Kibrin Sebepleri

Kibrin pek çok sebebi vardır ancak başlıcaları şunlardır:

1) Güç ve kuvveti elinde bulundurmak.

2) Nüfuzlu olmak.

3) Emsalleri olan kişilerle az muhatap olmaktır.

Hikâye edilir ki bir gün bir grup, Ali b. Ebî Talib’in arkasında yürüyordu. Ali (r.a) onlara: ‘Biraz uzaklaşın da ayakkabı seslerinizi duymayayım. Zira bu ahmakların kalbini fesada uğratır’ dedi.

Bunun üzerine o grup İbn Mesud’un arkasında yürüdü. İbn Mesud (r.a) da onlara: ‘Dönüp gidin! Bu durum arkadakiler için zillet, öndeki için de fitnedir’ dedi.

Kays b. Hazim şöyle nakleder: Bir gün adamın biri Allah Rasûlü’nün (s.a.v) yanına geldi ve titremeye başladı. Peygamber (s.a.v) o kişiye şöyle hitapta bulundu: **“Sakin ol! Ben güneşte kurutulmuş eti yiyen bir kadının oğluyum”**[351]

Peygamber (s.av) bunu kibir ve gurura götürecek vesilelere engel olmak, kendini beğenmeye götürecek yolu kesmek, şımarıklığa mâni olmak, üstünlük taslama hissinin burnunu yere sürmeyi ümmetine göstermek amacıyla söylemiştir. Bu duruma benzer bir örnek de Ömer b. Hattab (r.a) hakkında anlatılır. Rivâyet edildiğine göre bir gün Ömer (r.a) halkı namaza çağırmıştı. Halk camide toplanınca minbere çıktı. Allah’a (c.c) hamd-ü senâ ve Rasûlü’ne de salât-u selam getirdikten sonra şöyle hitap etti:

“Ey insanlar! Benî Mahzum’dan olan halalarımın avuç avuç verdiği hurma ve üzümlerle karnımı doyurduğum günleri hatırladım. Ah ne günlerdi!” Abdurrahman b. Avf (r.a): “Ey Mü’minlerin emiri! Nefsini çok tahkir ettin!” dedi. Ömer (r.a) şöyle dedi:

“Sen ne söylüyorsun! Ben nefsimle baş başa kaldığımda bana: ‘Sen mü’minlerin emirisin! Senden daha fazîletli biri mi var?’ diyor. Ben de böyle demekle nefsime haddini bildirmek istiyorum.”

Kendini Beğenmenin Sebepleri

Kendini beğenmenin de birçok sebebi vardır. En kuvvetli sebeplerden biri de kişiye yakın olan insanların fazla olan övgüleri ve yaltaklık yapan tiplerin medh-ü senada aşırıya kaçmalarıdır. Öyle ki bu tipler iki yüzlülüğü âdet hâline getirmişler, kazanç vesilesi yapmışlardır. Bunlar saf kalpli insanların kendi tuzaklarına düşeceklerini hissettiklerinde yalanlarıyla onları yağlarlar ve onlarla alay etmek için bu yaptıklarını yem olarak kullanırlar. Rivâyet edildiğine göre Peygamber (s.a.v) bir kişinin başka birini övdüğünü duyduğunda şöyle buyurmuştur:

أَوَلَبِسْتَ فَأَبْلَيتَ أَوْ تَصَدَّقْتَ فَأَمْضَيت

“Adamın belini kırdın! Eğer o senin bu sözlerini duyarsa bir daha asla iflah olmaz.”[352]

Ömer (r.a) şöyle demiştir: “Bir kişiyi methetmek onu kesmek gibidir.”

İbn Mukaffa da şöyle demiştir: “Övülmeyi seven kişi kendini öven kişi gibidir.”

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: “Kendinde olmayan vasıflarla övülmekten memnun olanlar, kendisi ile alay edilmesine imkân tanımıştır.”

Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

إِيَّاكُم و التَّمادُحَ فَإِنَّهُ الذَّبْحُ إِنْ كَانَ أَحَدُكُم مادِحًا أَخَاهُ لا مُحَالةَ فليَقُلْ

حَسُودٌ مَرِيضُ القَلْبِ يُخْفِي أَنِينَهُ

“Birbirinizi övmekten sakının! Çünkü övmek övülen kişiyi boğazlamak demektir. Eğer biriniz kardeşini ille de övecekse ‘Ben böyle sanıyorum; Allah’a karşı kimseyi temize çıkartamam’ desin.”[353]

Daha önceki mukaddes kitaplarda Allah (c.c) şöyle buyurmuştur: “İki kişiye şaşarım: Birincisi kendinde olmayan vasıflarla övüldüğü halde buna sevinen; ikincisi de kendisinde olan kötü sıfatlardan dolayı yerildiğinde buna öfkelenen kişi.”

Bir şair şöyle demiştir:

أَعُوذُ بك أَللَّهُمَّ مِنْ بَطَرِ الغِنَى و مِنْ نَهْكَةِ البَلْوَى و مِنْ ذِلَّةِ الفَقْرِ

أَلَمْ تَرَ أَنَّ الماءَ يَخْبُثُ طَعْمُهُ و إِنْ كان لَوْنُ الماءِ أَبْيَضَ صَافِيًا

Ey dalkavukların methine aldanan câhil kişi
Senin ilmine gâlip gelmesin dalkavukların cehâleti

Çünkü onlar kendilerini kuşatacak ilimden yoksun olarak överler seni
Sen fiillerinin mahsulünü daha iyi bilirsin muhakkak ki

Akıllı olan kişi kendisini rahatsız edecek olan övgülere karşı nefsini kontrol altına almalı, övgüler karşısında nefsinin onu tasdik etmesine engel olmalıdır. Zira nefis övülmekten ve övgü dolu sözleri işitmekten hoşlanır. Şair şöyle demiştir:

مُتَصَنِّعٌ لَكَ فِي مَوَدَّتِهِ يَلْقَاكَ بِالتَّرْحِيبِ وَالْبِشْرِ

Kâmil olsun nakıs olsun her insan meyleder methedilmeye
Övülmeyi sevmek mevcuttur insanın seciyesinde

Eğer kişi methedilme arzusu karşısında nefsine müsamaha gösterirse ve bu şehvetin peşinden koşarsa, o zaman asıl övülmesi gereken fazîletli ve güzel olan işleri yapma konusunda geri kalmış olur. Sonrasında o dalkavukların övgülerinin yalan olduğu, methedilen kişinin gizlenmiş olan rezaletlerinin ise gerçek olduğu ortaya çıkar. Doğru ile yalanın karşı karşıya gelmesi durumunda doğrunun gâlip olacağı muhakkaktır. Akıllı kişi böyle bir tuzağa rıza göstermez ve bu hile karşısında aldanmaz.

Bir de şu bilinmelidir ki insanlara methiyeler dizen dalkavuklar, yaptıkları bu övgüler eğer kabul görürse daha da aşırıya giderler; eğer bu övgüler kabul görmezse o zaman methiyelerinden vazgeçerler. Bu nedenle övgü dizenlerin sözlerine hemen hüsnü kabul gösterilmemeli, onu tasdik etmekten kaçınılmalıdır. Dizilen övgülerin tümünün doğru olması çok az görülür. Bunun için fazîlet ehli olan kişiler yalancılık ve dalkavukluk yaftasıyla anılmamak için dillerini methe alıştırmazlardı.

Mekhul'un rivâyet ettiği hadiste Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur.

لا تَكُونُوا عَيَّابِينَ و لا تَكُونُوا لَعَّانِينَ و لا مُتَمَادِحِينَ و لا مُتَمَاوِتِينَ

"Çokça ayıplayan, çokça lanet okuyan, övgüde aşırı giden ve ölü gibi yaşayan (dünyadan elini eteğini çekmiş takvâ ehli gibi görünen) riyakârlardan olmayın."[354]

Esmai’den rivâyet edildiğine göre Ebubekir (r.a) methedildiği zaman şöyle dua ederdi:

اللّٰهُمَّ أَنْتَ أَعْلَمُ بِي مِنْ نَفْسِي، وَأَنَا أَعْلَمُ بِنَفْسِي مِنْهُمْ، اللّٰهُمَّ اجْعَلْنِي خَيْرًا
مِمَّا يَظُنُّونَ، وَاغْفِرْ لِي مَا لا يَعْلَمُونَ، وَلا تُؤَاخِذْنِي بِمَا يَقُولُونَ

“Allah’ım Sen, beni benden daha iyi biliyorsun. Ben de nefsimi onlardan (beni övenlerden) daha iyi bilirim. Allah’ım onların zanlarını benim için hayırlı kıl! Onların benim hakkımda bilmedikleri hususlarda da beni bağışla! Beni onların dediklerinden dolayı muaheze etme!”[355]

Şairin biri şöyle demiştir:

إِذَا المَرْءُ لَمْ يَمْدَحْه حُسْنُ فِعَالِهِ فَمَادِحُهُ يَهْذِي و إِنْ كَانَ مُفْصِحًا

Kişiyi güzel fiilleri övmedikçe
Meddahların övgüsü fasih bile olsa zırvadan gitmez öteye

Bazen övülmeyi sevme duygusu, bazı insanların kendilerini övmesine sebep olur. Kişinin kendini övmesi üç sebebe dayanır:

1- İnsanların, kendi şahsiyetinin fazîleti hakkında bilgisiz oldukları düşüncesi veya bildikleri halde hakkını yedikleri düşüncesi.

2- Yapacağı entrikaları kamufle etmek amacıyla halk arasında doğru ve dürüst bir insan olarak övülme arzusu.

3- Kişinin kendi sözünün dinlenilmesi ve uyulması gereken hak ve doğru söz olduğuna inanması.

Bu tipler övgü dolu sözleri işitmekten lezzet aldıkları için bu tür sözleri duymadıkları takdirde kendi kendini övmeye başlar. Aynen müzik ve şarkı dinlemeye alışmış bir kişinin bunları işitmediğinde kendi kendine şarkı mırıldanması gibi. Sebep ne olursa olsun kişinin kendini övmesi apaçık bir câhillik ve küçük düşürücü bir noksanlıktır. Şair şöyle demiştir:

مَنْ تَعَلَّمَ العِلْمَ لِغَيْرِاللهِ او أَرَادَ بِهِ غَيْرَ اللهِ فليَتَبَوَّأْ مَقْعَدَه مِن النَّارِ

أَفْسَدْتَ بالمَنِّ ما أَسْدَيْتَ مِنْ حَسَنٍ لَيْسَ الكَرِيمُ إِذَا أَسْدَى بِمَنَّانِ

إِنَّ النِّسَاءَ و لو صُوِّرْنَ مِنْ ذَهَبٍ فِيهِنَّ مِنْ هَفَوَاتِ الجهل تَخْيِيلُ

Kişinin kendini övmesi şeref değildir
Yapılan işler sadece övülmeli veya yerilmedir

Kişi her zaman zannında doğru olamaz
Ticaret ehli de daima kazanamaz

Her bel bağladığın arkandan seni savunamaz
Her emanet bıraktığın adam sâlih olamaz

Akıllı olan kişi sâdık olan dostlarından gerçek ve hakikate dair olanları öğrenmelidir. Zira o sâdık dostların kalpleri temizdir ve o kalpler iyilikleri de, kötülükleri de gösteren bir ayna gibidir. Onlar arkadaşlarına işledikleri kötülüklerini hatırlatırlar ki arkadaşları o yoldan geri dönsün. Zira kişi kendine karşı hüsnü zan beslediğinden kendi kusurlarını ve ayıplarını göremez. İşte o dostlar dalkavukların pohpohlamalarının yerine dostlarına gerçekleri söylerler.

Enes b. Mâlik'in (r.a) rivâyet ettiği hadiste Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

الْمُؤْمِنُ مِرْآةُ الْمُؤْمِنِ، إِذَا رَأَى فِيهِ عَيْبًا أَصْلَحَهُ

"Mü'min mü'minin aynasıdır. Bir kusurunu gördüğünde onu ıslah eder."[356]

Ömer b. Hattab (r.a) da şöyle demiştir:

"Bizim kötülüklerimizi bize gösteren kişiye Allah merhamet göstersin!"

Bilge insanlardan birine: "Kusurlarının sana söylenmesinden hoşlanır mıydın?" diye sorulunca o bilge şu cevabı vermiştir: "Evet, ama gerçekten benim hayrımı isteyen ve nasihat amaçlı davranan dostum tarafından olursa."

Ömer b. Hattab'ın (r.a) İbn Abbas (r.a) ile arasında geçen şu olay, bahsettiğimiz mânâya yakındır: Ömer (r.a) İbn Abbas'a (r.a):

'Humus'a kimi vali olarak tayin edelim?' diye sorduğunda İbn Abbas (r.a):

'Sana sâdık ve samimi olan biri olsun!' dedi. Ömer (r.a):

'O zaman seni gönderelim' dedi. İbn Abbas (r.a):

'Hayır, sen benden fayda göremezsin. Zira birbirimize sadakatimiz nedeniyle birbirimizi ikaz ettiğimizde su-i zan oluşur. Başkası sana hep

hüsnü zanda bulunacağından işler daha faydalı yürür’ dedi.

Mensuru’l Hikem’de şöyle denilmiştir: “Kendi kusurlarını izhar eden kimse nefsini temizlemiş olur.”

Tüm bunlar neticesinde kibre ve kendini beğenmişliğe sebep olan hususların önü kesilirse kibrin yerini tevazu; kendini beğenmişliğin yerini de sevgi ve muhabbet alır. Bu durum fazîlete götüren sebeplerin en sağlamı, nimetlerin en kuvvetlisi, insanların gözünde sempatik olmanın en güçlü müessiridir. İnsanlar sempatik olanlara sevgi besler, antipatik olanlardan ise nefret eder.”

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: “Şu üç şeyden berî olan üç şeye nail olur.

1- İsraftan uzak duran izzeti elde eder.

2- Cimrilikten uzak olan şeref ve itibar kazanır.

3- Kibirden berî olan da fazîlete nail olur.”

Musab b. Zübeyr şöyle demiştir: “Şeref ve itibarın yolu tevazulu olmaktan geçer.”

Mensuru’l Hikem’de şöyle denilmiştir: ”Sürekli mütevazi olanın ahbabı çok olur.”

Mevki-makam, insanların ahlâkı üzerinde çeşitli durumları ortaya çıkarır. Bazılarının tabiatlarında saklı olan kötülükleri izhar ederken, bazılarının da övgüye layık olan vasıflarını ve temiz seciyelerini aşikâr hâle getirir. Bunun sebebi şudur: Mevki-makam sarhoşluk hâli gibidir. Nasıl ki sarhoşluk insanın içindeki duyguları ve huyları ortaya çıkarıyorsa, mevki-makam de kişinin kalbinde saklı tuttuğu huy ve hisleri ortaya çıkartır. Hele de mevki-makam, kişiyi herhangi bir hazırlığı olmadan, bir uğraş vermeden yakalamışsa!

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: ”İnsanların ahvâlinin değişmesi, özündeki cevherleri ortaya çıkartır.”

Fadl b. Sehl şöyle demiştir: “Kişinin makamı, kapasitesinin üzerindeyse o kişi kibirlenir. Eğer onun makamı kapasitesinin altındaysa o zaman o kişi tevazu gösterir.”

Bazı belağat ehli şöyle demiştir: “Mevki-makam sahibi iki türlü insan vardır. Birincisi: Mevki ve makamı şerefiyle, mürüvvetiyle ve gayretiyle elde edenlerdir. Bu kişiler daima mütevazi ve mütebessimdirler. İkincisi: Mürüvvet ve gayretten yoksun bir şekilde makamı elde edenlerdir. Onlar, makamın verdiği yetkiyle iş yaparlar ve bu durum da onların zorbalıklarını ve kibirlerini artırır.”

İbn Mace, 3312; Hâkim, 3661.

Benzer rivâyetler için bkz: Müsned, 27538; Beyhaki, Şuabu'l İman, 4868.

Benzer rivâyetler için bkz: Buhari, 6060; Ebû Davud, 4802; Taberani, Mucemu'l Kebir, 817.

Benzer lafızlarla bkz: Müsned-i Şihab, 940; Abdulah b. Mübarek, ez-Zühd ve'r Rekaik, 391.

Usdu'l Ğabe, 3/32.

Buhari, Edebu'l Müfred, 238.

İkinci Fasıl:
Güzel Ahlâk

Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

إنَّ الله تَعالى اخْتَارَ لكمُ الإسْلَامَ دِينًا فَأَكْرِمُوه بِحُسْنِ الخُلُقِ و السَّخَاءِ فَإِنَّهُ لا يَكْمَلُ إلَّا بهما

“Allah-u Teâla sizin için din olarak İslâm’ı seçti. Siz de ona güzel ahlâk ve cömertlikle ihtiram gösterin! Çünkü İslâm ancak onlarla mükemmel olur.”

Ahnef b. Kays yanındakilere: “Size en kötü hastalığı haber vereyim mi?” deyince yanındakiler: “Evet” dediler. Bunun üzerine Ahnef b. Kays şöyle dedi: “Kötü ahlâk ve çirkin bir dildir.”

Bazı bilge insanlar şöyle demiştir: “Ahlâkı kötü olanın rızkı dar olur.” Bunun sebebi de malumdur.

Bazı belağat âlimleri şöyle demiştir: “Güzel huylu kimsenin gönlü rahattadır; insanlar onun şerrinden emindir ve güvendedir. Kötü huylu kimsenin ise kalbi hep sıkıntılıdır; insanlar da ondan dolayı belâ ve musibet içindedir.”

Yine bazı bilge insanlar şöyle demiştir: “Ailene güzel ahlâkınla muamele et! Zira onların yanında fazla kalmayacaksın.”

Bir şair şöyle demiştir:

إذَا لمْ تَتَّسِعْ أَخْلَاقُ قَوْمٍ تَضِيقُ بهم فَسِيحاتُ البِلَادِ
إذا ما المَرْءُ لَمْ يُخْلَقْ لَبِيبًا فَلَيْسَ اللبُّ عَنْ قِدَمِ الولادِ

Ahlâkı geniş olmayan topluma
Beldelerin geniş çölleri bile dar gelir mutlaka

Kişi doğuştan akıllı yaratılmayınca
Zekâsı artmaz o kişinin yaşadıkça

Kişinin ahlâkı güzel olursa dostları çoğalır, düşmanları azalır, zor işler kolay olur, kızgın olan kişiler de yumuşar. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

حُسْنُ الخُلُقِ و حُسْنُ الجوارِ يَعْمُرَان الدِّيَارِ و يَزِدَان في الأَعْمَارِ

“Güzel ahlâk ve iyi komşuluk yurtları ma’mur eder, ömürleri de artırır (bereketli kılar).”

Bazı bilge insanlar şöyle demiştir: “Güzel ahlâk rızık hazinelerindendir.” Bunun sebebi ise biraz önce bahsettiğimiz gibi düşmanı az, ahbabı da çok olmasıdır. Bunun için Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

أَقِلُّ مِنَ الدِّيْنِ تَعِشْ حُرًّا، وَأَقِلُّ مِنَ الذُّنُوبِ يَهُنْ عَلَيْكَ الْمَوْتُ، وَانْظُرْ فِي

“Bana en sevimli gelenіniz ahlâkı güzel olanlar, insanları kucaklayanlar (yardım edenler) ve insanları sevip onlar tarafından da sevilenlerdir.”

Güzel ahlâklı olmak demek yumuşak huylu, alçak gönüllü, güler yüzlü ve tatlı dilli olmak, insanlara karşı nefreti azaltmak demektir. Peygamber (s.a.v) bu vasıfları şöyle beyan etmiştir:

أَهْلُ الْجَنَّةِ كُلُّ هَيِّنٍ لَيِّنٍ سَهْلٍ طلق

“Cennet ehli alçak gönüllü, yumuşak huylu ve güler yüzlü olanlardır.”[357]

Bahsettiğimiz bu vasıfların belirli sınırları ve mahalleri vardır. Aynen şairin şöyle dediği gibi:

أَضفُو و أَكْدَرُ أَحْيَانًا لمختبري و لَيْسَ مُسْتَحْسِنًا صفوٌ بِلَا كَدَرِ

Bazen duru olurum bazen de bulanık
Hep duru olmak güzel değildir; olmak gerekir bazen de suratı asık

Şairin asık suratlı bulunurum demekten kastı kötü huylu olurum demek değildir. Çünkü kötü huylu olmak yerilmiş olup güzel görülmemiştir. Dolayısı ise hoşnut olunacak bir kusur değildir. Şairin kastettiği, kınanmış ve yerilmiş olan zaman ve zeminlerde dostlarına muvafakat etmemesi ve onlara dargın durmasıdır.

Şiirde belirtildiği gibi güzel ahlâk için belirli olan sınır aşılınca, artık bu ahlâk güzel ahlâk olmaktan çıkar, yaltaklık ve nifaka dönüşür. Yaltaklık yapmak zillet, iki yüzlülük de alçaklıktır. Bu sıfatlarla tavsif edilen kişinin dostluğu güvenilir olmaz, şükran duyulacak bir emaresi de bulunmaz.

Hâkim'in[358] Câbir b. Abdullah'tan rivâyet ettiğine göre Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

أَ عَلَى الصِّرَاطِ تُرِيدُ رَعْيَةَ حُزْمَتِي أَمْ فِي الحَسَابِ تَمُنُّ بِالأَنْعَامِ

"İnsanların en şerlisi iki yüzlü olanlardır. Bir tarafa bir yüzüyle, diğer tarafa öteki yüzüyle gelir."[359]

Mekhul'ün Ebû Hüreyre'den (r.a) rivâyet ettiği hadiste Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

لا يَنْبَغِي لِذِي الْوَجْهَيْنِ أَنْ يَكُونَ وَجِيهًا عِنْدَ اللهِ تعالى

"İki yüzlü olan kimse Allah'u Teâlâ katında asil bir insan olamaz."[360]

Said b. Urve şöyle demiştir: "Benim yüzümün ve dilimin yarısının olmaması nedeniyle çirkin görünüşlü olmam bana iki yüzlü ve iki dilli olmamdan çok daha sevimli gelir."

Şair şöyle demiştir:

خَلِّ النِّفَاقَ لأهله وَعَلَيْكَ فالتمس الطَّرِيقَا

المَرْءعَلَى دِينِ خَلِيلِهِ فَلْيَنْظُرْ اَحَدُكُمْ مَنْ يُخَالِل

Bırak iki yüzlülüğü ehline
Sen bak yolda yürümene

Sen kendine bak
Bu durumda görünürsün ya düşman ya da dost olarak

İbrahim b. Muhammed[361] de şöyle demiştir:

وكم من صديق وده بلسانه خئون بظهر الغيب لا يتذمم
يُضَاحِكني عجبا إذا ما لَقِيتُه و يُقْذِعُنِي مِنْهُ إذا غِبتُ أسْهَمُ
كذلك ذو الوَجْهَيْنِ يزضِيك شَاهِدًا و في غيبِهِ إن غاب صابٌ و عَلقمُ

Nice dost vardır ki dostluğu sadece dilindedir
Arkadan ise utanmaz ve hainin tekidir

Şaşılacak şeydir karşılaştığımızda yüzüme gülmesi
Arkamdan ise sırtıma oku saplaması

İki yüzlü ile karşılaştığında yüzüne karşı memnun eder seni
Arkandan ise oluverir sub ve alkam ağacının verdiği acı meyve gibi

Güzel huylu insanlara bazı hâller ârız olunca yumuşaklık sertliğe, nezaket kabalığa, güler yüzlülükleri de asık suratlılığa dönüşür. O sebepler şunlardır:

1- Mevki-Makam: Mevki-makam bazen kişinin ahlâkını bozabilir. Makam koltuğuna oturan kişi eski dostlarına karşı yabancı gibi davranır. Bunun sebebi ya o kişinin mayasının bozuk olmasından ya da gönlünün dar olmasından kaynaklanır. Nitekim şöyle denilmiştir: ‘Makama geçtiğinde gururlanan, azledildiğinde horlanır.’ Yine denilmiştir ki: ‘Azledilmenin zilleti reisliğin gururuna güler.’

2- Makamından Azledilmek: Kişi makamından alınınca bazen daha önceki güzel ahlâkı kötü ahlâka dönüşür, ahlâkı daralır. Bunun sebebi ya şiddetli üzüntü ya da sabır azlığıdır. Hamid-i Tavil’in anlattığına göre Ammar b. Yâsir valilikten azledilince bu durum ona çok ağır gelmiş ve şöyle demişti: “Valiliği, emerken tatlı, bırakırken acı olan bir meme gibi buldum.”

3- Zenginlik: Zenginlik alçak insanların ahlâkını değiştirerek onları şımartır. Nitekim şöyle denilmiştir: ‘Bir şeye nail olan kibirlenir.’

Reyâşî şöyle demiştir:

و إنْ تُسلِمِي نُسلِمْ و إنْ تتنَصَّرِي يَخُطُّ رِجَالٌ بَيْنَ أَعْيُنِهِمْ صُلْبَا
فَمَنْ يَكُنْ عَنْ كِرَامِ النَّاسِ يَسْأَلُنِي فَأَكْرَمُ النَّاسِ مَنْ كَانَتْ له وَرِقُ

Malın ona verdiğini zanneder o öfkeli
Dinin ve ahlâkın vermediği şerefi

Biri bana şerefli insan kimdir diye sorarsa
En şerefli insan parası olandır diyeceğim ona

Başka bir şair de şöyle demiştir:

لَئِنْ تَكن الدُّنْيا أَنالتْكَ ثَرْوَةً فَأَصْبَحْتَ ذَا يُسْرٍ و قَدْ كُنْتَ ذَا عُسْرِ

فَأَمَّا مَنْ اَعطٰى وَاتَّقٰى ۙ وَصَدَّقَ بِالْحُسْنٰى ۙ فَسَنُيَسِّرُهٗ لِلْيُسْرٰى ۚ وَاَمَّا مَنْ بَخِلَ

Dünya sana servet verdi
Fakirdin önceden oldun artık gani

Ancak servet gizli olan kötü huyunu çıkarttı
O huy ki fakirlik elbisesi altında gizli kalmıştı

Zenginlik insanı nasıl ifsat ediyorsa, fakirlik ise ıslah eder. Kuteybe b. Müslim, Haccac'a Şam halkının itaatsizlik gösterdiğini ve âsi olduklarını ihtiva eden bir mektup yazar. Haccac ona: 'Onların erzakını kes' diye cevap gönderir. Kuteybe, Haccac'ın dediğini yapar. Halkın durumu kötüye gidince halk bir araya gelip Kuteybe'ye giderek affedilmelerini ister. Kuteybe bu durumu Haccac'a haber verince Haccac: 'Kimi samimi buluyorsan daha önceden yaptığın gibi erzaklarını ver!' der.

İyi bil ki fakirlik Allah'ın en büyük ordusudur. Allah (c.c) fakirlikle kibirli, âsi ve inatçı olanları zelil kılar. Nitekim Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

مِنَ التَّكَلُّفِ لما لا تُحْسِنُ كما نَعُوذُ بِكَ مِن العُجْبِ بما تُحْسِنُ و نَعُوذُ بِكَ

و المَوْتُ

"Allah (c.c) Âdemoğlunu üç şeyle zelil kılmasaydı, onlar hiçbir şey için boyun eğmezlerdi. O üç şey: Fakirlik, hastalık ve ölümdür."[362]

4- Fakirlik: Fakirlik de bazen kişinin ahlâkını değiştirebilir. Bunun sebebi ya ihtiyacın getirdiği zilletten dolayı utanmak ya da

kaybedilenlerden dolayı yaşanan kederdir. Bunun için Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur.

كَادَ الْحَسَدُ يَغْلِبُ الْقَدَرَ، وَكَادَ الْفَقْرُ يَكُونُ كُفْرًا

“Haset neredeyse kadere gâlip gelecekti; fakirlik de neredeyse küfre denk olacaktı.”[363]

Ebû Temmem et-Tai şu beyitleri söylemiştir:

يَنْشُو الصَّغِيرُ على ما كَانَ وَالِدُهُ إنَّ الأُصُولَ عَلَيْهَا يَنْبُتُ الشجرُ
تَكَثَّرْ مِنَ الإِخْوَانِ ما اسْتطَعْتَ إِنَّهُمْ بُطُونٌ إِذا اسْتَنْحَذْتَهُمْ و ظُهُورُ

En tuhaf hâlidir huyu insanın
Bu şeyin özünü düşündüğünde şaşakalırsın

Az müddet sahip olacağı bir şey için sevinir
Kendisi için stok olan bir şeye ise feryat edip çığırır

Bazı fakirler gerçekleşmesi az bir ihtimal dahi olsa hayallere dalmakla teselli bulur. Bu nedenle denilmiştir ki: Hayallerin çok azı gerçekleşir; ancak bu hayallerle hüznün yerini teselli ve umut edilen sevinçler alır. Ebû’l Utahiyye şu beyiti okumuştur:

حَزِّكْ مُنَاكَ إِذَا اغْتَمَمْتَ فَإِنَّهُنَّ مَرَاوِحُ

“Üzüldüğünde hayallerini kurcala! Muhakkak ki onlar teselli yelpazesidir.”

Başka bir şair de şöyle demiştir:

أَلا قَبَّحَ اللهُ الضَّرُورَةَ إِنَّهَا تُكَلِّفُ أَعْلَى الخَلْقِ أَدْنَى الخَلَائِقِ

Hayal kurup da yatarsam o gece imrenilecek bir sabahlamam olur
Hayaller müflislerin sermayesidir.

5- Üzüntü: Üzüntü aklı giderir, kalbi meşgul eder. Hatta insan öyle bir hâle girer ki katlanmaya güç getiremez, sabır gösterecek gücü kalmaz. Bu

nedenle: ‘Keder zehirdir’ denilmiştir. Bazı edipler şöyle demişlerdir: “Hüzün, mahzunun kalbinde yığınlaşan hastalıktır.”

Bir şair şöyle demiştir:

مَنْ هَانَتْ عليه صَلَاتُهُ كانت على اللهِ عزَّ و جَلَّ أَهْوَنَ

إِذَا تَمَّ أَمْرٌ بَدَا نَقْصُهُ تَرَقَّبْ زَوَالًا إِذَا قِيلَ تَمّ

إِذَا كُنْتَ في نِعْمَةٍ فارْعَهَا فَإِنَّ المَعَاصِي تُزِيلُ النِّعم

و حام عَلَيْهَا بِشُكْرِ الاله فَإِنَّ الالهَ سَرِيعُ النِّقَم

رَبِّ ما أَبْيَنَ التَّبايُنَ فِيهِ مَنْزِلٌ عَامِرٌ و عَقْلٌ خَرَابٌ

فَكَمْ قَدَرُ دبٍّ في مهلة فَلَمْ يَعْلَمِ النَّاسُ حَتَّى هجم

Yaşamına bağlıdır elemler
Geçemezsin yaşamı olmadan o çileler

Baş gösterir noksanlar bir iş tamam olunca
Bekle zevalini o işin tamamlandığı sözünü duyunca

Eğer nimet içindeysen bil o nimetin kadrini
Muhakkak ki isyanlar götürür o nimetleri

Allah’a şükrederek koru o nimetleri
Zira Allah’ın intikamı olur süratli

Dünyanın zehirlidir tadı
O halde unutma yemiş olduğun bal da zehirli

Nice ilahi lütuf var ki yavaş gelir
İnsan bilmez o nimetler ne zaman kendisine serpilir

6- Hastalıklar: Hastalıklar insan vücudunu değiştirdiği gibi onun ahlâkını da değiştirir. Böyle bir durumda ahlâk itidal çizgisinden çıkar ve tahammül edilemez bir hâl alır. Mütenebbi şöyle demiştir:

وَجَعَلَتْ أَسْقَامُهَا تَعْتَادُهَا تِلْكَ زُرُوعٌ قَدْ دَنَا حَصَادُهَا

و أَنَّكَ إِنْ تَرَكْتَ قَضَاءَ حَقِّي الى وَقْتِ التَّفَرُّغِ و التَّخَلِّي

لا يُقِيمُ على ضَيْمٍ يُسَامُ به إلّا الأذِلّانِ غَيْرُ الحَيِّ و الوَتِدُ
فَرَاحَ و لا يَدْرِي عَلَامَ قُدُومه أَلَا كُلُّ ما قَدَّمْتَ يَبْقَى مُوَفَّرَا

Sağlık ve gençlik yaşam sebepleridir
Bunlar geçip giderse yaşam da gidicidir

Yaşlı biri uf derse bıktığından değildir
O zayıflıktan dolayı bu sözü söylemiştir

Örtülü bir kadın dengini bulamazsa eğer
Koca olarak o, ölümü ister

Dünya daima geri ister verdiğini
Keşke cömertçe verdiğini cimrilik yapıp istemeseydi

7- Yaşlılık: Yaşlılık bedende etkisini gösterdiği gibi kişinin ahlâkında da tesirini gösterir. Kişinin bedeni daha önceden tahammül ettiği ağırlıklara nasıl ki mukavemet gösteremez ve zayıf düşerse, insan nefsi de daha önceden direndiği ve tahammül ettiği ters şeylere sabretmekte âciz kalır. Ters şeyler karşısında artık nefis daralır. Mansur en-Nemeri şu beyitleri okumuştur:

و كُلُّ مَنْ أَخْطَأَتْهُ في مَوَالِدِهِ غَرِيزَةُ العَقْلِ حَاكَى البَهْمَ في الحَسَبِ
الحَرِيصُ الجاهدُ و القَنُوعُ الزَّاهِدُ يَسْتَوْفِيَانِ أَكْلَهُمَا غَيْرَ مُنْتَقِصٍ مِنْهُ شَيْئًا
إِذَا افْتَقَرُوا أَغْضَوْا على الضُّرِّ حِسْبَةً ۚ و إِنْ أَيْسَرُوا عَادُوا سِرَاعًا الى الفَقْرِ
فَسَامِحْ يَدًا ما أمكنتك فَإِنَّهَا تُقِلُّ و تُثْرِي و العَوَاذِلُ في شُغْلِ
إِذَا افْتَقَرُوا أَغْضَوْا على الضُّرِّ حِسْبَةً ۚ و إِنْ أَيْسَرُوا عَادُوا سِرَاعًا الى الفَقْرِ

Gençliğimin hakkını veremedim gerektiği gibi
Geçti gitti, dünya da oldu ona tâbi

Ey yârim, gençliğini kaybetmenin acısını tatmadın
Mazeret kabul ettirmek mümkün olmaz bu yüzden, zira sen mahzun da olmadın

Gençlik günleri kısaydı
Geriye tatlı anılar bıraktı

Hangi göz şâhit olursa ihtiyarlığa
Korkup bakar başka tarafa

Neredeyse gençliğinde kaçırdıkların seni tüketecekti
Eğer ömrün geçici olduğu hissi seni teselli etmeseydi

Bu yedi sebep umumi olarak kötü ahlâka sebep olur. Bunun dışında bir de ahlâkı bozan hususi bir sebep daha vardır ki o da bir şahsın başka bir şahıstan nefret etmesi neticesi oluşan hususi buğzdur. Bu durumda nefret sadece belli bir şahısla sınırlı olduğundan, ahlâkın bozulması da o nispette hususi olur.

Kötü ahlâk herhangi bir sebebe binaen ortaya çıktıysa, o sebebin ortadan kalkmasıyla bu kötü ahlâk da zail olup gider.

Beyhaki, Şuabu'l İman, 8124; Taberani, Mucemu's Sağir, 36.

Hâkim b. Muaviye b. Hayde'dir. Tabiinden olup sika bir zattır.

Buhari, 7179; Müslim, 2606; Ebû Davud, 4872; Müsned, 8008.

Benzer rivâyetler için bkz: Haraiti, Mesaviu'l Ahlâk, 296.

İbrahim b. Muhammed b. Ali b. Abdillah b. Abbas'tır. H. 82 yılında Şam'da doğdu. Babası Müslim el-Horosani'nin arkadaşlarındandı.

Benzer rivâyet için bkz: Hilyetu'l Evliya, 10837 (7/277).

İbn Hacer, Metalibu'l Aliye, 2736; İbn Ebî Şeybe, Musannef, 27006; Taberani, Mucemu'l Evsat, 4044.

Üçüncü Fasıl:
Hâyâ

Şunu bil ki hayır da şer de gizli mânâlar içerir ve bu ancak kendilerine delalet edilen alâmetlerle bilinebilir. Nitekim Araplar şöyle demişlerdir: “Kişinin gizemini ancak yüzü haber verir.”

Şair Amr b. Müslim şu beyitleri söylemiştir:

لا تَسأَلِ المَرءَ عن خَلَائِقِهِ في وَجْهِهِ شَاهِدٌ مِنَ الخَبَرِ

Kişiden huyunu sorma
Kişinin yüzünde haberler vardır şahsiyetinin ne olduğuna

Hayrın alâmeti hâyâ, şerrin alâmeti ise hâyâsızlık ve çirkin sözdür. Hâyânın diğer hayırlara götüren delil olması; hâyâsızlığın ve çirkin sözün de şerre götüren bir delil olması kâfidir. Hasan b. Atiyye’nin Ebû Umâme’den rivâyet ettiğine göre Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

و كَيفَ رُجَيكَ البَعِيدُ لِنَفْعِهِ إِذَا كَانَ عَن مَوْلَاكَ خَيْرُكَ عَاجِزًا

“Hâyâ ve sükût îmânın şubelerinden iki tanesidir. Çirkin söz ve beyan da (süslü ve yaldızlı konuşmak) münâfıklığın şubelerinden ikisidir.”[364]

Başka bir hadiste de şöyle buyrulmuştur:

مِنْشَرَفِ الدنيا و مِنفضلِها أَنَّ بها تُستَدْرَكُ الآخِرَةُ

“Bana en sevimsiz gelenіniz çok konuşan, güzel konuşuyor görünmek için avurdunu çatlatarak lafta büyüklük taslayanlardır.”[365]

Ebû Seleme’nin Ebû Hüreyre’den (r.a) rivâyet ettiği hadiste de Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

الْحَيَاءُ مِنَ الإِيمَانِ، وَالإِيمَانُ فِي الْجَنَّةِ وَ الْبَذَاءُ مِنَ الْجَفَاءِ، وَالْجَفَاءُ فِي النَّارِ

“Hâyâ îmândandır; îmân da cennettedir. Çirkin söz ise kabalıktandır ve kabalık da cehennemdedir.”[366]

Bazı bilge insanlar şöyle demiştir: “Hâyâ kimi elbise olarak örterse, insanlar o kişinin ayıbını göremez.”

Bazı belağat ehli şöyle demişlerdir: “Ağacın canlılığı nasıl su ile oluyorsa, yüzün canlılığı da hâyâ ile olur.”

Bazı belağat âlimleri de şöyle demişlerdir: “Çirkinliklerinin çoğalmasına rağmen hâlâ utanmayan insanlara da, kaçınılması gereken hususların uzayıp gitmesine rağmen sakınmayanlara da şaşarım!”

Şair Abdulkuddus şöyle demiştir:

إِذَا قَلَّ مَاءُ الوَجْهِ قَلَّ حَيَاؤُه و لا خَيْرَ فِي وَجْهٍ إِذَا قَلَّ مَاؤُه
قَدْ تَخَلَّلْتِ مَسْلَكَ الرُّوحِ مِنِّي و به سُمِّيَ الخَلِيلُ خَلِيلًا

Yüzün suyu azalırsa hâyâsı da azalır
Zaten suyu azalmış yüzde olmaz hayır

Muhafaza et hâyânı
Fazîletli kişinin fiillerine delalet eder hâyâsı

Hâyâ duygusundan sıyrılmış kişiyi çirkin bir şeyden alıkoyacak ve yasaklardan alıkoyacak bir engel yoktur. O kişi istediğini ve hoşuna giden şeyleri yapar. Şube’nin Mansur b. Rebi’den, onun da Ebû Mesud el-Bedri’den rivâyet ettiği hadiste Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ مِمَّا أَدْرَكَ النَّاسُ مِنْ كَلَامِ النُّبُوَّةِ الْأُولَى يا ابن ادم إِذَا لَمْ تَسْتَحْيِ فَاصْنَعْ مَا شِئْتَ

“İlk nübüvvetin sözlerinden bu yana insanların duyduğu söz şudur: Ey insanoğlu! Utanmıyorsan istediğini yap!”[367]

Bu, sözün ve hitabın anlamını idrak edemeyen bazı câhillerin sandığı gibi hâyâ duygusu azaldığı zaman günahların işlenebileceği mânâsına gelmez. Şairin şu beyitleri hadis-i şerifte murat edilen anlamı ifade etmektedir:

أَرَى صَاحِبَ النِّسْوَانِ يَحْسِبُ أَنَّهَا سَوَاءٌ و بَوْنٌ بَيْنَهُنَّ بَعِيدٌ
لا تَطْلُبَنَّ الرِّزْقَ بَعْدَ شِمَاسِهِ فَتَرُومَهُ سبعا إِذَا ما غَيْضَا
يَعِيشُ الْمَرْءُ مَا اسْتَحْيَا بِخَيْرٍ وَيَبْقَى الْعُودُ مَا بَقِيَ اللِّحَاء

Günah gecelerinin âkıbetinden korkmuyorsan
Yap istediğini bu durumdan utanmıyorsan

Allah'a yemin olsun yaşamak olmaz hayırlı
Şayet hâyâ çıkıp gittiyse kalır mı dünyanın anlamı?

Kişi hâyâlı olduğu sürece yaşar hayır içinde
Ağaç bile sağlam durur kabuklu olduğu sürece

İlim ehli yukarıdaki hadisin anlamında ihtilaf etmişlerdir. Ebubekir Muhammed b. Ali eş-Şaşi[368] Usulu'l Fıkh adlı eserinde şöyle demiştir:

"Bu hadisin mânâsı şöyledir: Kim hâyâdan uzaklaşırsa hâyâsızlık onu istediği işi yapmaya götürür, hiçbir engel tanımamaya sevk eder. O halde kişi hâyâlı olmalıdır. Muhakkak ki hâyâ, kişinin kötülüklere bulaşmasına kalkan olur."

Hanefi mezhebine mensup olan Ebubekir er-Razi'den nakledilen bir rivâyete göre o, bu hadisin mânâsı ile ilgili şöyle demiştir: "Yapmaya giriştiğin o güzel fiiller sana arz edildiği zaman, sen utanma hissetmeyeceksen o zaman istediğini yap! Zira hâyâ, fiillerin hakemidir."

İki görüş de güzeldir ancak birinci görüş tercih sebebidir. Çünkü hadiste çıkartılan mânâ övgü değil bizzat yergi bâbında söylenmiştir. Ancak ikinci izahın tercih edileceğine dair olan bir hadiste ise Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

أَللَّهُمَّ ارْزُقْنِي حَمْدًا و مجدا فَإِنَّهُ لاحَمْدَ إِلَّابِفَعَالٍ و لامجدا إِلَّابِمَالٍ

"Kulaklarının duymak istediği güzel şeyleri yap; duymak istemediği ve hoşlanmadığı şeyleri ise terk et!" [369]

Bu hadisin sarih olan mânâya hamledilmesi caizdir; ancak birinci görüşteki tevil edilen mânâsı daha sahihtir. Bütün hadislerin aynı mânâyı ifade etmesi gerekmez. Hadislerin birbirlerine zıt olmamak şartıyla değişik mânâlar ihtiva etmeleri fesahat ve hikmet bağlamında daha evlâ olur.

Hâyâ’nın Kısımları

Şunu bil ki hâyâ üç kısımdır.

1- Allah’tan utanmak.

2- İnsanlardan utanmak.

3- Kendinden utanmak.

1- Allah’tan Utanmak: Allah’tan utanmak O’nun emirlerine tâbi olmak, yasaklarından da kaçınmakla mümkün olur. İbn Mesud’un (r.a) rivâyet ettiği hadiste Peygamber (s.a.v): **‘Allah’tan hakkıyla hâyâ edin!’** buyurunca: ‘Yâ Rasûlallah! Allah’tan hakkıyla hâyâ etmek nasıl olur?’ diye soruldu. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu:

إنَّ لله حَرَاسًا في السَّمَاءِ و حَرَّاسًا في الأَرْضِ فحَرَّسُهُ في السماءِ الملاءكة
ذَكَرَ المَوْتَ و البِلَى فَقَدْ اسْتَحْيَا مِنَ اللهِ حَقَّ الحَيَاءِ

“Başını ve başta bulunanları (âzâlarını), karnını ve ona doldurduğu şeyleri haramdan koruyan, dünya hayatının süsünü bırakan, ölümü ve yerin altında çürümeyi hatırlayan kimse Allah’tan hakkıyla korkmuş demektir.”[370]

(Bu kitabın müellifi) Hasan el-Maverdî diyor ki: “Bir gece rüyamda Peygamber’i (s.a.v) gördüm. O’na:

‘Yâ Rasûlallah! Bana öğüt buyurur musunuz?’ diye sordum. Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurdu:

‘Allah’tan hakkıyla hâyâ et! Zira insanlar çok bozuldu’ buyurdu. Ben:

‘Yâ Rasûlallah! Bunu nasıl izah buyurursunuz?’ dedim. Allah Rasûlü (s.a.v):

‘Ben önceden çocukların simalarına baktığımda sevinç ve hâyâ emareleri görürdüm. Ancak bugün baktığımda bunları göremiyorum’ buyurdu.

(Müellif sonra şöyle devam etti:) Allah Rasûlü (s.a.v) bundan sonra bazı tavsiye ve nasihatlerde bulunmuştu. O anda bunlar aklımdaydı ancak sevincimden dolayı bunları unuttum. Keşke Allah Rasûlü’nün (s.a.v) dediklerini unutmamış olsaydım.

Peygamber (s.a.v) bu tavsiyelerin başında Allah’tan hâyâ edilmesi gerektiğini zikretmiş; çocukların yüzlerindeki sevinç ve hâyâ duygusunun kaybolmasını insanlığın bozulmasına sebep olarak belirtmiştir. Bu konuda çocukların özellikle zikredilmiş olması onların hareketlerinin doğal olması

ve yapmacık olmasından da uzak olması sebebiyledir. (Bu şekilde yetişen çocuklar, ileride insanlığın bozulması demek olduğu gayet açıktır).

Salât-u selam, ümmetine doğru yolu gösteren, onları daima uyaran, mazeretlerini kabul eden, devamlı terbiye eden ve eğiten, ümmetine her asırda sakınacakları kaide ve kuralları bırakıp, emirlere tâbi olacakları kıstasları koyan o Nebi'ye olsun! Allah (c.c) amellerimizi kabul etsin, amellerin devamı için bize yardım ve muvaffakiyetler ihsan etsin!

Rivâyet edilir ki Alkame b. Ulase (r.a): 'Yâ Rasûlallah! Bana nasihat et' deyince Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur.

سَتَعْلَمُ فِي الْمَعَادِ إِذَا الْتَقَيْنَا غَدًا عِنْدَ المليك مَنِ الظَّلُومُ

"Kavminin heybet sahibi insanlarından utandığın gibi Allah'tan utanmalısın!"

Allah'tan hâyâ etmek dine olan bağın kuvvetinden ve îmânın sağlamlığından gelir. Bunun için Peygamber (s.a.v):

قِلَّةُ الْحَيَاءِ كُفْرٌ

"Hâyâ azlığı küfürdür (nimet nankörlüğüdür)"[371] buyurmuştur.

Yani kişi Allah'tan az hâyâ etmek sûretiyle Allah'ın emirlerine muhalefet eder ve Ondan uzaklaşır. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

الْخَيْرُ عَادَةٌ، وَالشَّرُّ لَجَاجَةٌ، وَمَنْيُرِدِ اللهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ

"Hâyâ, îmânın nizamıdır. Bir şeyin nizamı bozulunca onda olan (her) şey dağılıp parçalanır."

2- İnsanlardan Utanmak: Kişinin insanlardan utanması demek, onlara eziyet vermekten kaçınması, alenen çirkinlik yapmaktan uzak durması demektir. Nitekim Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

مِنْ تَقْوَى اللهِ اتِّقَاءُ النَّاسِ

"İnsanlardan sakınmak Allah'tan sakınmaktır."

Rivâyet edilir ki Huzeyfe el-Yemani (r.a) bir gün Cuma namazı camiye geldiğinde halkın namaz kılıp dağıldığını gördü. Onlara: 'İnsanlardan utanmayan kişide hayır yoktur' dedi ve başka bir yolu kullanarak geri döndü.

Beşşar b. Bürd şöyle demiştir:

و لَقَدْ أَصرِفُ الْفُؤَادَ عنِ الشَّيْـ ـءِ حَيَاءً و حُبُّه في السَّوَادِ
أُحِبُّ الْفَتَى يَنْفِي الْفَوَاحِشَ سَمْعُهُ كَأَنَّ بِهِ عَنْ كُلِّ فَاحِشَةٍ وَقْرَا

Hâyâdan dolayı ben bir şeyden çeviririm kalbimi
Ancak kalpte baki kalır onun sevgisi
Zorlarım iffete nefsimi
Düşünerek yarın düşmanlarımın hakkımda söyleyeceklerini

Hâyânın bu çeşidi kişinin mürüvvetinin kâmil olmasından ve kalbin methedilmeye meyilli olmasından ileri gelir. Bu nedenle Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

لَمْ يَتْبُ سَيْفِي مِنْ رُعْبٍ ولا دَهَشٍ

“Hâyâ perdesini üzerinden atmış kişinin gıybeti olmaz.”[372]

Hadisin anlamı –Allah-u A’lam (en iyisini Allah bilir)– şöyledir: “O kişinin mürüvveti az, şehveti de aşikâr olduğundan zaten gıybeti yapılacak bir durumu kalmamıştır.”

Hasan’ın Ebû Hüreyre’den (r.a) rivâyet ettiği hadiste Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

الْعُلَمَاءُ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ وَإِنَّ الْأَنْبِيَاءَ لَمْ يُوَرِّثُوا دِينَارًا وَلَا دِرْهَمًا إِنَّمَا وَرَّثُوا

“Kişinin mürüvveti (mertliği, dobra ve düzgünlüğü); yürümüş olduğu yol, girip çıktığı ve oturduğu meclis ve ahbaplığıdır.”

Bir şair şöyle demiştir:

أَ فَلَمْ يَسيرُوا فِى الْأَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا
ما أَقَرَّ قَوْمٌ المُنْكَرَ بينَ أَظْهُرِهم إِلَّا عَمَّ اللهُ بِعَذَابٍ مُحْتَضِرٍ

Nice çirkin işler var ki
Benimle o işleri yapmak arasında sadece hâyâ vardır

Arsız bir yüz verilirse kişiye
Koşar gider istediği her işe

Başka bir şair de şöyle demiştir:

إذا لَمْ تَصُنْ عِرضًا و لَمْ تَخْشَ خَالِقًا و تَستَحْيِ مَخْلُوقًا فما شِئْتَ فاصْنَعْ

Korumazsan namus ve iffetini
Yaratandan sakınmaz ve kullardan da utanmazsan yap istediğini

3- Kişinin Kendi Nefsinden Utanması: Kişinin kendi nefsinden utanması demek iffetini koruması ve yalnız kaldığında bile haramlardan sakınmasıdır. Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: “Senin kendi nefsinden utanman, başka birilerinden utanmadan daha fazla olmalıdır.”

Bazı edipler de şöyle demişlerdir: “Bir kimse yalnızken işlediği ameli aleni olarak işlemekten utanıyorsa, nefsinin, nezdinde hiçbir değeri yok demektir.”

Bir gün bir grup, âlem yaptıkları bir arkadaşlarını eğlence mekânına çağırmışlardı. O arkadaşları bu grubun dâvetine icabet etmemiş ve şöyle demişti: “Dün gece kırk yaşına girdim; artık yaşımdan utanıyorum.”

Bir şair şöyle demiştir:

فَسِرِّي كَإِعْلَانِي و تلك خَلِيقَتِي و ظُلْمَةُ لَيلِي مثلُ ضَوْءِ نَهَارِيا

Gizli hâlim aşikâr hâlim gibidir ve huyum böyledir
Gecemin karanlığı da gündüzün aydınlığı gibidir

Hâyânın bu kısmı nefsin fazîletli olmasından ve ahlâkın güzelliğinden ileri gelir. Bu itibarla insanın hâyâsı bu üç vecihten kâmil olursa hayra giden sebepler de kâmil olmuş olur, şer sebeplerinden de uzaklaşmış bulunur. Bundan ötürü de insanlar arasında fazîleti şöhret bulur, güzel bir şekilde yâd edilir.

Bir şair şöyle demiştir:

و إِنِّي لَيَثْنِينِي عَنِ الجهل و الخَنَا و عَنْ شَتْمِ ذِي القُرْبَى خَلَائِقُ أَرْبَعُ
لأَنْ يَهْدِيَ اللهُ عَلَى يَدَيْكَ رَجُلا خَيْرٌ لَكَ مِمَّا طَلَعَتْ عَلَيْهِ الشَّمْسُ

Beni cehâletten, çirkin hâllerden
Ve de akrabaya küfretmekten alıkoyan dört hâl vardır gerçekten

Onlar: Hâyâ, İslâm, takvâ ve cömertliktir
Yoksa benim gibiler fayda da, zarar da verir

Kişi hâyânın bu çeşitlerinden birini ihlal ederse, bu ihlalinden dolayı ona noksanlık ârız olur. Aynen fazîletli hususların kişiye kemâlât kattığı gibi.

Reyâşî der ki: Ebubekir'in (r.a) şu şiirle misal getirdiği söylenmiştir:

أَلَا إِنَّما الدُّنيا مَقِيلٌ لِرَاكِبٍ قَضَى وَطَرًا مِنْ مَنْزِلٍ ثُمَّ هجروا

أَلَمْ تَرَ أَنَّ الماءَ يَخْبُثُ طَعْمُهُ و إِنْ كان لَوْنُ الماءِ أَبْيَضَ صَافِيًا

İhtiyaç üstüne ihtiyaç varken sen buna kapı araladın
Yaptığın işleri gizlediğin işlere paravan yaptın
Ben sayarım hâyâsız olanları ve güven vermeyenleri
Halk içinde gezen bir çıplak gibi

Tirmizi, 2027; Müsned, 21808.

Müsned, 17278; İbn Hibban, 482; Beyhaki, Sünenu'l Kübra, 19153.

İbn Hibban, 5821.

Buhari, 3484, 6120; Ebû Davud, 4797; İbn Mace, 4183; Müsned, 16641.

Muhaddis ve fakih zâtlardan olup Maveraünnehir'de bulunan Şaş beldesindedir. Şâfiî mezhebine mensup olup H. 366 yılında vefat etmiştir.

Benzer lafızlarla bkz: Müsned, 15525.

Farklı lafızlarla bkz: Tirmizi, 2458; Müsned, 3662; Hâkim, 7989; Nesei, Sünenu'l Kübra, 8961.

İbn Ebî'd Dünya, Mekarimu'l Ahlâk, 84.

Beyhaki, Sünenu'l Kübra, 19261; Şuabu'l İman, 9664; Müsned-i Şihab, 426.

Dördüncü Fasıl:
Yumuşak Huyluluk ve Öfke

Muhammed b. Hâris el-Hilali şöyle rivâyet eder: “Cebrail (a.s) Peygamber’in (s.a.v) yanına gelerek: ‘Yâ Muhammed! Ben sana dünya ve âhiretteki en güzel ahlâkı belirten âyeti getirdim. O da şu âyettir:

خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَاَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ

“Af yolunu tut, iyiliği emret ve câhillerden yüz çevir!”[373]

Süfyan b. Uyeyne’ye göre bu âyet indikten sonra Peygamber (s.a.v) Cebrail’e: **‘Ey Cibril! Bu âyetin mânâsı nedir?’** diye sordu. Cebrail (a.s): ‘Ben de bilmiyorum; ancak Allah’a (c.c) sorup geleyim’ dedi. Bir müddet sonra Cebrail (a.s) gelerek: ‘Ey Muhammed! Rabbin sana:

نَسِيرُ الى الْأَجَالِفِيكُلِّسَاعَةٍ و أَيَّامُنَا تُطْوَى و هُنَّ مَرَاحِلُ

‘Seninle ilişkisini kesenle irtibat kurmanı, seni mahrum edene senin ihsanda bulunmanı, sana zulmedeni de affetmeni’ emrediyor.”[374]

Hişam’ın Hasan’dan rivâyet ettiğine göre Peygamber (s.a.v) (bu âyet indiğinde) şöyle buyurmuştur:

“Her biriniz Ebû Damdam’ın söylediğini söylemekten âciz mi kalacak? O, evinden çıkarken şöyle derdi: ‘Yâ Rabbi! Ben onurumu sadaka verdim! (Yani kim onuruma laf söyleyecek olursa onlara ceza verme)’.”

Yine Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

فَمَتَى تَضَعُ الْكَثِيرَ مِنَ الْخَيْرِ إِذَا كُنْتَ تَارِكًا

“Allah halim ve hâyâ sahibi insanı sever; çirkin konuşan ve ağzı bozuk insanları sevmez.”[375]

Diğer bir hadiste ise Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

مَنْ حَلُمَ سَادَ وَمَنْ تَفَهَّمَ ازْدَادَ

“Hilim sahibi kişi insanların gözünde yücelir; anlayış gösteren kişinin de kemâlâtı artar.”

Bazı edipler şöyle demişlerdir: “Hilim ağacını diken, barış meyvesini toplar.”

Bazı belağat ehli de şöyle demiştir: “Bağışlamak ve aldırmazlık gibi insanın namus ve şerefini koruyan başka şeyler yoktur.”

Şairin biri şöyle demiştir:

أُحِبُّ مَكَارِمَ الأَخْلاقِ جَهْدِي وَأَكْرَهُ أَنْ أَعِيبَ وَأَنْ أُعَابَا

وَأُغرِضُ عَنْ سِبَابِ النَّاسِ حلما وَشَرُّ النَّاسِ مَنْ يهوى السِّبَابَا

و مَنْ هَابَ الرِّجَالَ تَهَيَّبُوه و مَنْ حَقَرَ الرِّجَالَ فَلَنْ يُهَابَا

Severim güzel ahlâkı gücüm yettiğince
Hoşlanmam ayıplamaktan da, ayıplanmaktan da kendimce

Küfreden insanlara karşı aldırış etmem hilmim sayesinde
İnsanların en şerlisi küfretmeyi sevendir kesinlikle

Saygı duyan, görür saygı
Hakir görenin kalmaz heybet ve vakarı

Yumuşaklık ahlâkın en şereflisidir ve akıl sahiplerine yaraşan bir huydur. Çünkü yumuşak davranmada namusun selameti, bedenin rahatı ve insanların övgüsünü kazanma vardır. Ali b. Ebî Talib (r.a) şöyle demiştir:

إِنِّي أَرَى مَنْ لَهُ قُنُوعٌ يَعْدِلُ مَنْ نَالَ مَا تَمَنَّى

“Halim kişinin bu huyu dolayısı ile elde ettiği ilk kazanç, insanların ona yardımcı olmasıdır.”[376]

Hilmin tarifi öfkenin hengâmesi altında nefsi zapt edebilmektir ki bu da bir takım sebeplere dayanır.

Hilmin (Yumuşak Davranmanın) Sebepleri

Kişinin nefsini kontrol altına almasını sağlayan hilmin on tane sebebi vardır.

1- Câhillere Merhamet Etmek: Câhillere merhamet göstermek kalpteki yumuşaklıktan kaynaklanır. Mensuru'l Hikem'de şöyle denilmiştir:

"Hilmin en kuvvetli sebeplerinden biri de câhillere merhamet göstermektir."

Ebû'd Derda (r.a) kendisine dil uzatan adama: 'Ey adam! Bize hakaret etmede aşırıya gitme, sulh için bir pay bırak! Biz, kendimizden dolayı Allah'a isyan eden kişiye ancak Allah'a itaat etmekle karşılık veririz.' demiştir.

Adamın biri Şabi'ye küfredince o şöyle karşılık vermiştir: "Eğer ben bahsettiğin gibi kötü bir kişiysem, Allah beni affetsin! Eğer dediğin gibi biri değilsem, o zaman da Allah seni affetsin!"

Hz. Âişe (r.anha) hizmetçisine öfkelenip azarlamak isteyince bundan vazgeçti ve: 'Takvâ ilginç bir şeydir! Öfke sahibine hiçbir şifâ bırakmamıştır!"

Muaviye kumaş dağıtmıştı. Şam halkından olan yaşlı bir fakir, payına düşen kumaşı beğenmemiş ve bu kumaşı Muaviye'nin başına çalacağına dair yemin etmişti. Bu kişi Muaviye'nin yanına gelerek durumu ona anlattı. Muaviye de ona: 'Yeminini tut ancak bir yaşlı diğer yaşlıya şefkat göstersin (yani hızlı vurmasın)' dedi.

2- Kazanabileceğini Düşünmek: Hilmin ikinci sebebi de kişinin öfkelendiği kişinin hakkından gelebileceğini düşünmesidir. Bu da kalbinin ferah olmasından ve kendine olan güveninden kaynaklanır. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

وَلٰكِنَّكُمْ فَتَنْتُمْ اَنْفُسَكُمْ وَتَرَبَّصْتُمْ وَارْتَبْتُمْ وَغَرَّتْكُمُ الْاَمَانِيُّ حَتّٰى

"Düşmanına gâlip gelecek güçteysen, bu gücün şükrü affetmektir!"[377]

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: "Savunmasız insanlara ceza vermek mertlik değildir."

Bazı belağat ehli de şöyle demiştir: "Fazîletli işlerin en güzeli güçlü olduğu halde affedebilmek, fakir olduğu halde de cömertlik yapabilmektir."

3- Küfretmekten Uzak Durmak: Öfkelenen kimse şeref sahibi ve âlicenap bir kişi olması hasebiyle karşısındakine küfretmekten uzak durur. Bazı bilge insanlar şöyle demiştir:

“Nefsin şerefi hoşlandığı işlere katlandığı gibi hoşlanmadığı şeylere de katlanmasıdır.”

Denilmiştir ki Yahya’ya (a.s) Allah’ın (c.c) seyyid demesinin sebebi hilim sahibi olmasından ötürüdür.

Şair şöyle demiştir:

لا تَسْأَلِ المَرْءَ عن خَلَائِقِهِ في وَجْهِهِ شَاهِدٌ مِنَ الخَبَرِ
قَدْ أَوْرَقَتْ فِيكَ آمَالِي بِوَعْدِكَ لي و لَيْسَ في وَرَقِ الآمَالِ لي ثَمَرٌ

İnsanlar fazîlet ve izzet sahibi olsalar da ulaşamazlar şerefe
Horlanmadıkça ve sövülmedikçe kendilerine

Küfredildiklerinde sarardıklarını görürsün simalarından
Onların affetmeleri zilletten değil, ileri gelir halim olduklarından

4- Kötülük Yapanı Basit Görmek: Öfke ânında halim davranmanın sebeplerinden biri de –kibrin çeşidi olsa da– kişinin karşısındakini basit gördüğü için uğraşmaya tenezzül etmemesidir. Nitekim şöyle bir hikâye anlatılır: Musab b. Zübeyr Irak’a vâli olarak atandığında orduya ulufe dağıtmak için tahtına oturdu ve babasının katili olan Amr b. Cürmuz’un aranmasını emretti. Ona: ‘Ey emir! O, buralardan kaçıp gitti’ dediler. Bunun üzerine Musab: ‘Bu câhil, babamın intikamımı alarak kısas yapacağımı mı sandı? Güven içinde ortaya çıksın ve gelip ulufesini tam olarak alsın:’ dedi. Halk onun bu tavrını güzel gurur olarak addettiler.

Liderlerden birinin şu şiiri de bu çeşit gurura örnektir:

أَوَ كُلَّمَا طن الذُّبَابُ طردته إنَّ الذُّبَابَ إِذَنْ عَلَيَّ كَرِيم

Her vızıldadıkça kovarsam sineği
Olur benim yanımda değeri

Adamın biri Ahnef’e çok söver, ancak Ahnef ona karşılık vermezdi. Bunun üzerine o adam: “Vallahi o, beni küçük gördüğü için cevap vermiyor” dedi.

Bir şair de şöyle demiştir:

فَلَمَّا أَنْ تَوَلَّى المَالُ عَنَّا عَقَلْنَا حِينَ لَيْسَ لَنَا فضُولٌ

Senin alçaklığın kurtardı seni
Pisliğin sineği kurtardığı gibi

Adamın biri İbn Hübeyre'ye[378] hakaret etti ancak İbn Hübeyre aldırış etmedi. O adam: 'Ben seni kastediyorum' deyince İbn Hübeyre: 'Ben de senden yüz çeviriyorum' dedi.

Başka bir şair de şöyle demiştir:

ارْفَعْ ضَعِيفَكَ لا يَجِزْ بِكَ ضَعْفُهُ يَوْمًا فَتُدْرِكُهُ الْعَوَاقِبُ قَدْ نَمَا

Haydi git, özgürsün seni namusun kurtardı
Sen zelil olsan da namusun seni izzetli yaptı

Amr b. Ali şu beyitleri okumuştur:

إِذَا نَطَقَ السَّفِيهُ فَلا تُجِبْهُ فَخَيْرٌ مِنْ إِجَابَتِهِ السُّكُوتُ

لاتَمْنَعُوا الْعِلْمَ أَهْلَهُ، فَتَأْثَمُوا، وَلا تُحَدِّثُوا بِهِ غَيْرَ أَهْلِهِ فَتَأْثَمُوا

Basit insanlara cevap verme, laf attıklarında sana
Sükût, cevap vermekten de daha hayırlıdır onlara

Basit insanlar laf attıklarında sükût ettim
Sandılar ki âciz kaldım cevap vermede, oysa ben âciz kalmadım

5- Cevapla Karşılık Vermekten Utanmak: Kişinin böyle davranması şahsiyetini korumak ve mürüvvetini muhafaza etme düşüncesinden ileri gelir. Bazı bilge insanlar şöyle demiştir:

"Ahmak insanın ahmaklığına katlanmak onun gibi ahmak olmaktan; câhilden yüz çevirmek de câhil olmaktan daha hayırlıdır."

Bazı edipler de şöyle demiştir: "Halim insan çirkin söz söylemez; fazîletli kimse de yabani davranmaz."

Lakit b. Zürare şu beyitleri söylemiştir:

و قُل لبني سَعْدٍ فَمَاي و مالكم تُرِقُّون مِنِّي ما اسْتَطَعْتُ و أُعْتِقُ
تَفاضَلَ هذا الخَلْقُ بالفَضْلِ و الجحا ففي أَيِّما هذين أَنتَ مُفَضَّلُ
تَصَفَّحْتُ إخْوَانِي فَكَانَ أَقَلُّهُمْ على كَثْرَتِي إخْوَانِي أَهْلَ ثقاتِي

Benî Sad kabîlesine söyle ki sizle benim aramda ne sorun var ki
Beni kendinize köle ediyorsunuz da ben de gücümle âzâd ediyorum kendimi

Yoksa benim güzel ahlâkım mı sizi aldatıyor?
Çirkin şeylerden uzak durup sabır göstermem mi buna sebep oluyor?

Sen ne kadar çirkin sözler sarf etsen ve ezmeye çalışsan da beni
Çirkinlikte mâhir olmandan dolayı tebrik ederim seni

6- Hakaret Edenlere Karşı Erdemli Davranmak: Muhatabına bu şekilde davranmak affetme ve ülfet sevgisinden ileri gelmektedir. İskender'e: 'Falan kişiler sizin aleyhinizde konuşup size dil uzatıyorlar. Bu kişileri cezalandırsanız!' diye söylenince İskender: 'Bunlara ceza verirsem hakkımda söylemiş oldukları şeylerde mazur olurlar' dedi (yani kendi hâllerine bırakmak mazeret sunamayacak duruma düşmelerine sebep olur ki bu daha uygundur). İskender'in bu sözleri onun âlicenap ve erdemli kişi olduğunu gösterir.

Ahnef b. Kays'dan şöyle nakledilmiştir: "Biri bana düşmanlık ettiğinde ona üç şekilde davranırım. Eğer benden üstün biriyse onun konumuna saygı duyarım. Eğer benden alt seviyede olan biriyse ağırlığımı korur ve onla uğraşmam. Benim emsalim olan biriyse o zaman da ona güzel davranırım."

Halil bu hususu şu şekilde mısralara dökmüştür:

سأُلْزِمُ نَفْسِي الصَّفحَ عن كُلِّ مُذْنِبٍ و إنْ كَثُرَتْ منه إلَيَّ الجرائم
فَما النَّاسُ إلَّا وَاحِدٌ مِنْ ثَلَاثَةٍ شَرِيفٌ و مَشْرُوفٌ و مِثْلَ مُقاوم
لا تَمْنَعُوا العِلْمَ أَهْلَهُ فإنَّ في ذلك فَسَادَ دِينِكم و التِبَاسَ بَصَائِركم
و لَيْسَت أَيَادِي النَّاسِ عِنْدِي غَنِيمَةً و رُبَّ يَدٍ عِنْدِي أَشَدُّ مِن الأَسْرِ
و أَمَّا الذِي مثلي فإنْ زَلَّ و هَفَا تَفَضَّلْتُ إنَّ الفَضْلَ بالفخر حاكمٌ

Nefsimi günahkârların suçlarını affetmeye zorlarım
Bana karşı yaptıkları çok da olsa budur benim tavrım

İnsanlar üç sınıftan biridir
Ya benden şerefli ya daha aşağı ya da bana eşittir

Benden daha üstün olanın konumuna duyarım saygı
Ona hakkını teslim ederim ki hakkı vermek zaten gerekli

Daima yumuşak davranırım benden aşağı olana
Böyle yapmakla ırzımı korumuş olurum, kınayanlar kınasa da

Emsallerime gelince tökezleseler de sürçseler de
İyilikle davranırım, iyilik yapmak hâkim olan övünçtür kesinlikle

7- Hakaretin Uzamasına Engel Olmak Amacıyla Karşılık Vermemek: Küfredenin bu yaptığına engel olmak amacıyla onunla cedelleşmeye girmemektir. Bu şekilde davranmak sağduyulu olmak demektir. Hikâye edilir ki adamın biri Darar b. Ka'ka'ya: 'Vallahi sen bir söylersen on tane işitirsin' demiş; Darrar da: 'Vallahi sen on tane söylesen bir tane bile işitmezsin' cevabını vermiştir.

Yine hikâye edilir ki Ali b. Ebî Talib (r.a), Âmir b. Mürre ez-Zühri'ye:

'İnsanların en ahmağı kimdir?' diye sordu. O da:

'Kendini insanların en akıllısı zanneden kişidir' cevabını verdi. Ali (r.a):

'Doğru söyledin. Peki, insanların en akıllısı kimdir?' diye sorunca Âmir b. Mürre:

'Câhile susmanın dışında başka bir ceza vermeyendir' dedi.

Şabi şöyle der: "Ben anneme yetişmedim ki ona iyilikte bulunayım! Tek yaptığım iyilik kimseye küfretmedim ve böylece kimse de anneme küfredemedi."

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: "Yüz çevirip karşılık vermemen iffetini korur."

Şairin biri şöyle demiştir:

و كُلُّ مَنْ أَخطَأَتْهُ في مَوَالِيهِ غَرِيزَةُ العَقْلِ حَاكَى البَهْمَ في الحَسَبِ
فَتَنْدَمَ إِذْ لا تَنْفَعُكَ نَدَامَةٌ كما نَدِمَ المَغْبُون لما تفرّقَ

Hilm, ahmak insana eziyet vermeye olur mânia
Aptallık ise eziyet vermeye tahrik eder, sakın aptal olma!

Pişmanlığın fayda vermeyeceği kişi gibi pişman olma!
Düşme alışverişte aldanıp da pişman olan müşterinin durumuna

Başka bir şair de şöyle demiştir:

قُلْ ما بَدَا لكَ مِنْ زُورٍ و مِنْ كَذِبٍ حِلْمِي أَصَمُّ و أُذْنِي غَيْرُ صَمَّاءِ

İstediğin ve aklına geldiği kadar yalan söyle, at iftira!
Sağır olan benim yumuşak huylu olmamdır, kulaklarım değil asla

8- Cevap Verilmesi Hâlinde Ortaya Çıkacak Durumdan Korkmak: Böyle davranmak nefsin zayıf olmasından kaynaklansa bile belki de en ihtiyatlı ve mantıklı olan bu şekilde davranmaktır. Mensuru'l Hikem'de şöyle denilmiştir:

"Hilim sahibi olmak âfetlere perdedir."

Şair şöyle demiştir:

نَسَبِي في رأْيِي و عَزْمِي و هِمَّتِي و إن فَرَّقَتْنا في الاصولِ المَنَاسِب

Yumuşak ol ahmakların hezeyanlarından korktuğunda!
Bilge insan ahmak gibi değildir tavırlarında

9- Geçmiş Günlerdeki İyiliklerin Hatırına Vefalı Olmak: Halim kişi karşısındaki câhile bir şey söylemek istese geçmişteki yaşanmış bazı güzel şeylerin hatırına sükût eder. Mensuru'l Hikem'de şöyle denilmiştir:

"Ahlâkın en güzeli geçmişin hatırına vefa göstermektir."

Şair şöyle demiştir:

أيا ربِّ إنّ النّاسَ لَا يُنْصِفونني فكيف وإنْ أنصفتُهم ظلموني؟
و تَرَى الكَرِيمَ لِمَنْ يُعَاشِرُ مُنْصِفًا و تَرَى اللَّئِيمَ مُجانب الإنْصَافِ

Kerem sahibi birine vefa göstermek farzdır
Buna muhalefet eden ise alçaktır

İnsaflı olur kerem sahibi ile dost olan
Alçakları ise uzaklaşmış görürsün insaflı olmaktan

10- Tuzak Kurma ve Fırsatını Kollama Düşüncesi: Câhil muhataba karşı böyle bir düşüncede olmak deha olmaktan ileri gelir. Mensuru'l Hikem'de şöyle denilmiştir:

"Öfkesi belli olanın hilesi az olur."

Bazı edipler de şöyle demişlerdir: "Câhilin öfkesi sözünde, akıllının öfkesi ise fiilindedir."

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: "Câhile karşı sustuğun zaman en derin cevabı vermiş, en acı şekilde de cezalandırmış olursun."

İyas b. Katade şöyle demiştir:

تُعَاقِبُ أَيْدِينَا و يَحْلُمُ رَأْيُنَا و نَشتِمُ بالأَفْعَالِ لا بالتَّكَلُّمِ

Cezayı elimizle veririz, yumuşaklılığı da aklımızla yaparız
Biz sözlerimizle değil fiillerimizle söveriz

Başka bir şair de şöyle demiştir:

أَشَدُّ النَّاسِ عَذَابًا يَوْمَ القِيَامَةِ مَنْ يَرَى أَنَّ فِيهِ خَيْرًا و لَاخَيْرَ فِيهِ

Alçağa âlîcenaplık yapıp da vazgeçmek sövmekten
Daha tesirlidir sövdüğü zaman ona karşılık vermekten

Yumuşak huylu olmaya sevk eden on sebep bunlardır. Bu sebeplerden bazısı diğerlerinden üstündür. Fakat bazısının üstün olması hilimden doğan neticelerin kötü olmasını gerektirmez. Burada insan için en evlâ olan hilmin tümü fazîletli de olsa halimliğin en güzel sebebe dayanmasıdır. Eğer halimlik yukarıda belirtilen sebeplerden yoksun ise o zaman bu hilim değil zillet olur. Zira biz halimliği tanımlarken öfkenin hengâmesi altında nefsi kontrol edebilmek olduğunu zikretmiştik. Eğer kişi öfkelenecek bir durum karşısında öfkesini yitirmişse, bu nefsin zilletinden ve mürüvvetin azlığından sayılır. Bu nedenle bilge insanlar şöyle demişlerdir:

"Üç kimse üç yerde denenmedikçe onun kişiliği tanınamaz.

1- Cömert kişi zorluk anında bilinir.

2- Kahraman kişi savaşta bilinir.

3- Halim kişi de öfke anında bilinir.”
Şair şöyle demiştir:

أَ عَلَى الصِّرَاطِ تُرِيدُ رَغْيَةَ حُزْمَتِي أَمْ فِي الحَسَابِ تَمُنُّ بالأَنْعَامِ

Belli olmaz halimlik rıza zamanında
Halimlik belli olur öfke anında

Başka bir şair de şöyle demiştir:

ما أَقْبَحَ التَّفْرِيطَ فِي زَمَنِ الصِّبَا فَكَيْفَ بِهِ والشَّيْبُ فِي الرَّأْسِ شَامِلٌ

Halim olduklarını iddia edenleri kızdır ki bilesin
Öfke anında bilinir halim olup olmadığı kişinin

Nabiğa el-Cadi Peygamber’in (s.a.v) huzurunda şu beyitleri okumuştur:

وَلَا خَيْرَ فِي حِلْمٍ إِذَا لَمْ يَكُنْ لَهُ بَوَادِرُ تَحْمِي صَفْوَهُ أَنْ يُكَدَّرَا
مَنْ أُودِعَ مَعْرُوفًا فَلْيَنْشُرْهُ فإِنْ نشَرَهُ فقَدْ شَكَرَهُ و إِنْ كَتَمَهُ فَقَدْ كَفَرَهُ

Hayır yoktur o halimlikte
Engel olmuyorsa kişinin şerefinin kirlenmesine

Hayır yoktur asla o cehâlette
İstediğini yapmaya muktedir bir halimlik yoksa kişide

Peygamber (s.a.v) onu, bu sözünden dolayı kınamamıştır. İnsanı öfkelendirecek şeylere maruz kaldığı halde kişinin önceki hâliyle sonraki hâli eşit ise o zaman bu kişi izzeti nefisten, cesaretten, vakardan, kıskançlık hissi ve intikam gibi duygulardan mahrum kalmış demektir. Çünkü bu hasletler öfkeden dolayı meydana gelir. Bu nedenle bahsedilen hasletler bir insanda bulunmazsa o insan basitleşir, diğer fazîletli olduğu hasletlerin de hilminin de bir anlamı ve önemi kalmaz.

Mansur şöyle demiştir: “Eğer hilim insanı bozuyorsa o zaman affetmek de âcizlik olur.”

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: “Affetmek fazîlet sahibi insanları ne kadar ıslah ediyorsa, alçak insanları da o nispette ifsat eder.”

Amr b. el-As şöyle demiştir:

“Sefihlerinize ikramda bulunun! Zira onlar sizi ayıplanacak şeylerden korurlar.”

Musab b. Zübeyr şöyle demiştir: “Bir toplumda sefihler çoğalınca o toplum zillete düşer.”

Ebû Temmam et-Tai şu beyitleri okumuştur:

أَلا قَبَّحَ اللهُ الضَّرُورَةَ إِنَّهَا تُكَلِّفُ أَعْلَى الخَلْقِ أَدْنَى الخَلَائِقِ

Öyle bir savaş meydanındasın ki
Orada bir sefih bin tane halime müsavi

Bu sözler öfkenin gâlip gelmesine, öfke anında o öfkeye yenilmeye bir teşvik değildir. Zira öfkeye yenik düşmekten dolayı yaşanan rezillikler öfke anında tepki vermeyip de elde edilecek olan fazîletlerden çok daha büyüktür. Öfke, kişiyi intikam almak için tahrik ederse ve kişi de sağduyulu düşünüp bundan vazgeçer, intikam ateşini hilimle söndürürse ve hak ettiğini bulacağı birine havale ederse, o zaman iyilik yapanın yaptığı iyiliğin karşılığını verecek biri çıkacağı gibi, kötülük yapanın cezasını verecek biri de mutlaka çıkacaktır. Araplar şöyle der:

“Bir evden ne çıkmışsa o eve o girer.”

Yani bir evden hayır çıkmışsa o eve hayır girer; şer çıkmışsa şer girer.

İbn Düreyd Ebû Hatem’in şu beyitlerini okumuştur:

لِلأَنْبِيَاءِ عَلَى الْعُلَمَاءِ فَضْلُ دَرَجَتَيْنِ وَلِلْعُلَمَاءِ عَلَى الشُّهَدَاءِ فَضْلُ دَرَجَةٍ
فَعُمَّ عليه الْجَهْلَ وَالْحِلْمَ وَالْقَهْ بِمَرْتَبَةٍ بَيْنَ الْعَدَاوَةِ وَالسِّلْمِ
الإمامُ الجاهر خَيْرٌ مِنَ الفِئَةِ و كُلٌّ لا خَيْرَ فِيهِ و فِي بَعْضِ الشَّرِّ خِيَارٌ
عَلَيْكُمْ بِالْأَبْكَارِ، فَإِنَّهُنَّ أَعْذَبُ أَفْوَاهًا، وَأَنْتَقُ أَرْحَامًا، وَأَرْضَى بِالْيَسِيرِ
فَيَزْجُوكَ تَارَاتٍ وَيَخْشَاكَ تَارَةً وَتَأْخُذُ فِيمَا بَيْنَ ذَلِكَ بِالْحَزْمِ
فَإِنْ لَمْ تَجِدْ بُدًّا مِنَ الْجَهْلِ فَاسْتَعِنْ عَلَيْهِ بِجُهَّالٍ وَذَاكَ مِنَ الْحَزْمِ

Câhiller öfkenden bir kere emin olursa
Namusun ganimetten bir pay olur onlara

O halde hilmini de, öfkeni de gizle!
Onları sulh ve düşmanlık arasında bırak böylece

Ahmağı cezalandırırsan rezilce
Sen de olursun onun gibi, davranmamış olursun mertçe

Ahmağın namusuna ve ailesine dil uzatma, yumuşakça davran
Seni yorgun ve âciz bırakırsa bu durumda ilişkini kes o zaman

Böylece seninle konuşmak da istesin, seni kaybetmekten de korksun
Ve de senin hakkında ihtiyatlı yol tutsun

Baktın ki muhatabın câhilce muameleden anlıyor, bulamıyorsun başka bir yol
O zaman üzerine câhilleri musallat et, işte budur en güzel yol

Hilim ve öfkenin kontrolü konusunda rastladığım en sağlam şiir buydu. Bu kontrol sebep olacağı şerden korkulan ya da lüzumu hissedilip de bu nedenle bir kenara bırakılamayan öfke hakkındadır. Bir kenara atılması zor ve de zararlı olmayan öfkeye gelince: En güzeli ve doğru olanı buna çok aldırış etmemek ve bundan yüz çevirmektir. Bu bağlamda bir kimse belirtildiği gibi nefsini öfkesine kaptırmaktan korursa öfkenin sebep olacağı rezaletlerden kurtulur ve öfkesine hâkim olmaktan dolayı elde edeceği nimetlere sahip olur. Eğer kişide hilim olmazsa o kişi öfkesine yakasını kaptırır, doğru yoldan ayrılır, halimliğe sebep olan unsurlardan da mahrum kalır. Böylece ortaya koyduğu görüşlerin temeli çürük, idrak etme ve kavrama yetisi zayıf, öne sürdüğü deliller geçersiz, kullandığı hile ve yöntemler de etkisiz olur. Sonuçta kişide bedensel ve ruhsal sıkıntılar belirir ve öfkelendiği şeyden daha zararlı neticelerle karşılaşır.

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: “İsyan ve azgınlığı çok olanın hatası da çok olur.”

Selman (r.a), Ali’ye (r.a): “Beni Allah’ın gazâbından uzaklaştıracak olan şeyler nelerdir?” diye sordu. Ali (r.a) de “Öfkelenme!” dedi.

Selef âlimlerinden bazıları şöyle demişlerdir: “Kulun Allah’ın gazâbına en yakın olduğu an öfke ânıdır.”

Bazı belağat âlimleri de şöyle demiştir: “Öfkesine hâkim olan, kendini kızdıran kişiyi ezip geçer.”

Bazı edipler de şöyle demiştir: “Hiçbir darbe yüreğine darbe vuran öfke gibi elem verici olamaz.”

Adamın biri bir bilge insana: “Bana nasihat et!” deyince o bilge: “Öfkelenme” diye cevap vermiştir.

O halde kuvvetli irade ve sağduyu sahiplerinin yapması gereken öfkenin kuvvetine hilimle cevap vererek o öfkeyi savmaları, öfkenin doğuracağı şerlere karşı da akıl ve ihtiyatla mukavemet göstermeleridir. Böyle yapan kişiler şok geçirmekten kurtulur ve memnun edici sonuçlarla karşılaşır.

Bazı edipler şöyle demişlerdir: “Bedenin rahat etsin istiyorsan kafana takmayacaksın!”

Üzüntü ile öfke arasındaki farklar ise şunlardır:

1- Öfkenin sebebi kişinin kendisinden daha alt seviyede olan biri tarafından saldırıya uğramasıdır. Üzüntünün sebebi ise bir kimsenin kendisinden daha üst olan bir insandan hoşuna gitmeyecek şeyleri duymasıdır.

2- Öfke bedenin içinden dışarı doğru çıkarken üzüntü ise dıştan içe girer. Bu nedenle üzüntü öldürür ancak öfke öldürmez. Çünkü üzüntü gizlenir ancak öfke gizlenemez.

3- Öfke zâhir olduğu için onun sonucunda intikam duygusu ortaya çıkar. Gizli olması hasebiyle de üzüntünün sonucunda hastalıklar ortaya çıkar. Bu nedenledir ki üzüntü ölüme götürürken öfke ölüme götürmez.

Öfke ile üzüntü arasındaki farklar bunlardır.

Öfkenin Yatıştırılması

Şunu bil ki öfke hücum ettiği zaman onun teskin edilmesi için şu hususlardan faydalanılması gerekir:

1- Öfke kabardığı zaman Allah’ı zikretmek gerekir. Zikretmek kişiyi Allah’tan korkmaya sevk eder. Allah’tan korkmak da kişiyi Allah’a itaat etmeye zorlar. Böylece kişi ilahi terbiye altına girer ve O’nun yolunu benimser. O zaman da kişideki hiddet ve öfke kaybolup gider. Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

وَاذْكُر رَّبَّكَ إِذَا نَسِيتَ

“Unuttuğun zaman Allah’ı an!”[379]

İkrime bu âyeti: ‘Öfkelendiğin zaman Allah’ı an!’ şeklinde tefsir etmiştir.

Yüce Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

وَإِمَّا يَنزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ

“Eğer şeytanın fitlemesi seni dürterse hemen Allah’a sığın.”[380]

Yani şeytan seni öfkelendirirse Allah’a sığın! **“O işitendir, bilendir”**[381] Yani Allah (c.c) câhilin yaptığı câhillikleri de bilir, öfkeyi teskin edecek sebepleri de…

Tevrat’ta şöyle yazıldığı rivâyet edilir: “Ey Âdemoğlu! Öfkelendiğin zaman Beni an ki Ben de gazap ettiğim zaman seni hatırlayayım ve helâk ettiklerimin arasına sokmayayım!”

Rivâyet edilir ki İranlı kisralardan biri vezirine bir yazı yazıp vererek: ‘Ben öfkelendiğim zaman bu yazıyı bana göster!’ demişti. O kâğıtta şu yazılıydı: “Ne oluyor da öfkeleniyorsun? Sen sadece bir beşersin! Yerdekilere merhamet et ki göktekiler de sana merhamet etsin!”

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: “Allah’ın kudretini hatırlayan kişi kendi kudretini kullara zulüm için kullanmaz.”

Abdullah b. Müslim b. Muharib, Harun Reşid’e: ‘Ey Emire’l Mü’minin! Benim senin huzurunda zelil olduğumdan daha fazla zelil olacağın; beni cezalandırmaya muktedir olduğundan daha fazla seni cezalandırmaya muktedir olan o Allah için beni affet!” dedi. Harun Reşid de Allah’ın kudretini kendisine hatırlatan bu kişiyi affetti.

Rivâyet edilir ki bir adam Peygamber’e (s.a.v) gelerek kalbinin katılığını şikâyet etmişti. Peygamber (s.a.v) bu kişiye:

أَتَيتُ ابْنَ ذِءْبٍ أَبْتَغِي الفِقْهَ عِنْدَه

“Kabirlere bak ve öldükten sonra dirilmeyi ibretle düşün!”

Bazı tavaif hükümdarları öfkelendikleri zaman önlerine eski hükümdarlarının türbelerine ait anahtarlar atılırdı. Böylece o hükümdarların öfkeleri giderdi. Ömer (r.a) şöyle demiştir:

“Ölümü çokça hatırlayan kişi az dünyalığa razı olur.”

2- Öfkenin yatışmasını sağlayan ikinci husus ise kişinin hâlini veya mekânını değiştirmesidir. Çünkü ahvâl veya mekânın değişmesiyle öfke yok olup gider. Halife Me’mun kızacağı veya küfredeceği zaman böyle yapardı. Farisîler şöyle derlerdi: “Ayakta duran kimse öfkelendiği zaman otursun; oturan kimse de ayağa kalksın.”

3- Öfkeyi teskin edecek olan üçüncü husus ise kişinin öfkenin sonucunda yaşayacağı pişmanlığı ve intikam yüzünden maruz kalacağı kınanmayı

hatırlamasıdır. İran hükümdarlarından Ebreviz, oğlu Şirveyh'e şöyle demiştir:

"Oğlum senin bir sözün kan dökülmesine sebep olabilir; ya da kanların dökülmesine engel olabilir. Bir işi icra etmen dudaklarının arasındaki söze bağlıdır. Hata yapmadan önce sözüne, değişmeden önce rengine, zayıf düşmeden önce de bedenine dikkat et! Hükümdarlar kudretleriyle ceza verirler, hilimleriyle de affederler."

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: "Gücünün yetmediği bir şeye öfkelenmek âcizlik; gücünün yettiği bir şeye kızmak ise alçaklıktır."

Bazı edipler de şöyle demişlerdir: "Öfkelenme izzetine kapılırsan özür dileme zilletine düşersin!"

Şair şöyle demiştir:

و إذَا ما اعْتَرَتْكَ في الغَضَبِ العِزَّةُ فاذْكُرْ تَذَلُّلَ الإعْتِذَارِ

Sana öfkenin izzeti gelirse sonra dileyeceğin özürler aklına gelsin!

4- Kişi affetmenin ve bağışlamanın sevabını düşünerek sevaba ulaşmak; yerilmek ve cezaya uğramaktan da uzak olmak amacıyla nefsini kontrol altına almalıdır. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Kıyâmet gününde bir münadi çıkıp şöyle seslenir: 'Allah'tan sevap alacağı olan kim varsa ayağa kalksın!' İnsanları affedenler ayağa kalkar." Sonra Peygamber (s.a.v) şu âyeti okumuştur:

فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ

"Kim bağışlar ve barışı sağlarsa, onun mükâfatı Allah'a aittir."[382]

Reca b. Hayve, İbn Eşas'ın esirleri hakkında Abdülmelik b. Mervan'a şöyle demiştir:

"Allah (c.c) sevdiğin zaferi sana nasip etti! Şimdi sen de Allah'ın sevmiş olduğu affı ona ver!"

Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

الخَيْرُ ثَلَاثُ خِصَالٍ مَنْ كُنَّ فِيه فَقَد اسْتَكْمَلَ الإيمَان مَنْ إذَا رَضِيَ لَمْ يَدْخُلْهُ رِضَاه في باطِلٍ و إذَا غَضِبَ لَمْ يخرجْه غَضَبُه في حَقٍّ و إذَا قدِر عَفَا

"Hayır üç haslettir ve bu hasletler kimde bulunursa bu durum o kişinin îmânını kâmil kılar.

1- Hayatından memnun ve keyfi yerinde olduğu halde bâtıl yollara sapmayan.

2- Öfkelendiği zaman hak dairesinin dışına çıkmayan.

3- Gücü yettiği halde affeden.”

Bir adam Ömer b. Abdulaziz’i öfkelendirecek bir söz söylemişti. Bu durum karşısında Ömer b. Abdulaziz: “Sen, şeytan beni yetkime güvendirsin de ben de yanlışa düşeyim istedin. Böylece ben bugün senden intikam alayım ve sen de yarın benden intikam al diye düşündün! Haydi git, Allah sana merhamet etsin!” dedi.

5- Öfkeyi teskin eden başka bir sebep de insanın, kendisine meyleden kalpleri ve onların sempatilerini kaybetmeyi hatırlaması ve bu nedenle onların teveccühünü kaybetmek istememesidir. Kişi bu düşünce neticesinde öfkesine mağlup olmaktan kaçınır ve insanların teveccühlerini kazanmak ister.

İbn Ebî Leyla, Atiyye’den, o da Ebû Said’den rivâyetle Peygamber’in şöyle buyurduğunu nakletmişlerdir:

خِيارُ أُمَّتِي عُلَمَاءها وَخِيارُ عُلَمَائِهَا فُقَهَاءُهَا

“Affetmek kişinin ancak izzet ve şerefini artırır. O halde affedin ki Allah da sizin izzet ve şerefinizi artırsın.”

Bazı belağat ehli şöyle demiştir: “Hemen intikam almak kerim insanların âdeti değil; nimetleri yok saymak da kerim olmanın şartlarından değildir.”

Me’mun, İbrahim b. Mehdi’ye[383] şöyle dedi:

‘Ben senin hakkında birçok kişi ile istişare ettim ve o kişiler bana seni öldürmemi söylediler. Ancak senin değerin benim yanımda senin günahından daha büyüktür. Sana saygı gösterilmesi gerekir diye düşündüğümden dolayı seni öldürmedim.’ Bunun üzerine İbrahim el-Mehdi şöyle dedi:

‘Öldürülmemi işaret edenler siyasette âdet olanı göstermişlerdir. Ancak siz zaferi, affetmek âdetinizle kazanmak istiyorsunuz. Eğer beni cezalandırırsanız sizin emsaliniz çoktur. Eğer affederseniz o zaman sizin emsaliniz yoktur.’ Sonra da şu beyitleri okudu:

البر بي منك وطا العذر عندك لي فيما أتيت فلم تعذل ولم تلم
وقام علمك بي فاحتج عندي لي مقام شاهد عدل غير متهم

لَئِنْ جَحَدْتُكَ مَعْرُوفًا مَنَنْتَ به إِنِّي لَفِي اللوْم أَحْظَى مِنْكَ بالكَرَمِ
وكم من صديق وده بلسانه خئون بظهر الغيب لا يتذمم

Mazeretimi kabul ederek bana iyi davrandın
Yaptıklarımdan dolayı ne beni kınadın ne de yerdin

Benim için delil yap ahvâlimi bilmeni
Bu durum itham edilmeyen bir şâhittir tabiî ki

Vallahi inkâr edersem yaptığın iyilikleri
Senin nail olduğun fazîletten çok kınanma içinde bulurum kendimi

Affetsen de ceza versen de adaletinle yapmış olursun sen
Biz seni kaybetmek istemeyiz intikam da alsan, affedecek de olsan

A’râf, 199.

Benzer rivâyetler için bkz: Müsned, 15191; Hâkim, 7350; Taberani, Mucemu’l Evsat, 905.

İbn Ebî Şeybe, Musannef, 25732; Taberani, Mucemu’l Kebir, 10442.

İbn Ebî’d Dünya, İlim, 12.

İbn Kayyım, ‘Tebsire’ adlı eserde bu rivâyeti Hz. Ali’nin sözü olarak nakleder. Bkz. Tebsire, 11 (M).

Yezid b. Amr b. Hübeyre’dir. Emevî Devleti’nin komutanlarındandır. Cesur bir hatipti. H. 132 yılında Seffah onu katletmiştir.

Kehf, 24.

A’râf, 200.

A’râf, 200. Âyetin son kısmıdır.

Şûrâ, 40.

Me’mun’un amcası olup Me’mun’a karşı ayaklanmıştır. Abbâsiler ona Bağdat’ta halîfe olarak biat etmişlerdir. Halifelik tekrar Me’mun’a geçince İbrahim el-Mehdi kaçmış ve sonunda yakalanarak Me’mun’un huzuruna getirilmiştir.

Beşinci Fasıl:
Doğruluk ve Yalancılık

Sözlerin en güzelini söyleyen Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ

“Sonra dua edelim de Allah’tan yalancılar üzerine lânet dileyelim.”[384]

Başka bir âyet de şöyledir:

صَلَّى فَأَعْجَبَنِي فَصَامَ فَرَابَنِي نح الْقَلُوص عَنِ الْمُصَلِّي الصَّائِمِ

“Allah’ın âyetlerine inanmayanlar ancak yalan uydurur. İşte onlar, yalancıların ta kendileridir.”[385]

Peygamber (s.a.v) Hasan b. Ali’ye hitaben şöyle buyurmuştur:

إِنَّمَا الأَمَلُ رَحْمَةٌ مِنَ اللهِ لأُمَّتِي، لَوْ لا الأَمَلُ مَا أَرْضَعَتْ أُمٌّ وَلَدًا، وَلا

“Sana şüphe vermeyen şeyleri al, şüphe veren şeyleri de terk et! Muhakkak ki doğruluk huzur ve sükûnet verir, yalan ise şüphe getirir.” [386]

Diğer bir hadiste Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

رَحِمَ اللهُ امْرَأً أَصْلَحَ مِنْ لِسَانِهِ و أَقْصَرَ مِنْ عِنَانِهِ و أَلْزَمَ طَرِيقَ الحَقِّ مِقْوَلَهُ
أَفْضَلُ النَّاسِ أَعْقَلُ النَّاسِ

“Dilini ıslah eden, nefsinin yularını dizginleyen, sözüyle hak yola bağlı olan, ağzını çok konuşturmaya alıştırmayan kişiye Allah merhamet etsin!”

Safvan b. Selim şöyle rivâyet eder: “Allah Rasûlü’ne (s.a.v):

‘Yâ Rasûlallah! Mü’min korkak olabilir mi?’ diye soruldu. Peygamber (s.a.v):

‘Evet, olabilir’ cevabını verdi. Sonra:

‘Peki, cimri olabilir mi?’ diye soruldu. Peygamber (s.a.v):

‘Evet, olabilir’ buyurdu. Sonra:

‘Peki, mü’min yalancı olur mu?’ diye sorulduğunda Allah Rasûlü (s.a.v):

‘Hayır, mü’min yalancı olamaz’ cevabını verdi.

İbn Abbas (r.a): **‘Hakkı bâtıla karıştırmayınız’**[387] âyetini tefsir ederken ‘Doğruya yalan karıştırmayınız’ şeklinde tefsir etmiştir.

Mensuru’l Hikem’de şöyle denilmiştir: “Yalancı, hırsızdır. Çünkü hırsız senin malını çalar, yalancı da aklını…”

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: “Dilsiz olmak yalancı olmaktan daha hayırlıdır. Doğru sözlü olmak saadete giden yolun ilk adımıdır.”

Bazı belağat ehli şöyle demişlerdir: “Doğru insanın kadir-kıymeti yücedir; yalancı kişi ise alçak ve zelildir.”

Bazı edipler şöyle demişlerdir: “Hak gibi bir kılıç, doğruluk gibi de bir yardım yoktur.”

Bir şair şöyle demiştir:

و ما أَعْرِفُ الأَيّامَ إِلّا ذَمِيمَةً و لا الدّهْرَ إِلّا و هو للثأْرِ طَالِب

مِنَ الكَذِبِ الذِي لا خَيْرَ فِيهِ و أَبْعَدَ بالبَهَاءِ مِنَ الرِّجَالِ

Düşündüğün zaman hiçbir şey
Mürüvveti ve cemali yok etmez

Hayır olmayan o yalanın yok ettiği kadar
Erkekten vakarı da alır gider aynı şekilde o yalan

Yalan her şerrin kaynağı ve her kötü işin temelidir. Çünkü yalan söylemenin âkıbetleri kötü, neticeleri de pistir. Yalan söylemek beraberinde laf taşımayı getirir, laf taşımak da buğzu getirir. Buğz da düşmanlığa sebep olur; düşmanlık olunca da ne güven ne de huzur kalır. Bu nedenle denilmiştir ki doğru sözü az olanın dostu da az olur. Doğruluk ve yalancılık geçmişe dair haberlerde olurken, vefa ve nankörlük geleceğe dair vaatlerde olur. Doğruluk bir şeyi olduğu gibi haber vermek demektir. Yalan ise bir şeyi olduğundan farklı anlatmaktır. Her ikisinin de sebepleri vardır.

Doğruluğun sebepleri aslî olup yalanın sebepleri ise ârızîdir. Doğruluğa götüren akıl ve şeriattır. Bu nedenle akıl da şeriat da yalanı reddeder. Dolayısı ile doğru haberin yayılarak tevatür derecesine ulaşması mümkünken, yalan haberin tevatür derecesine ulaşması mümkün değildir. İnsanların doğruluk ve yalan üzerinde ittifakları ancak ittifak edilen noktalarla mümkün olabilir. Doğruluğun sebepleri üzerinde geniş topluluklar ittifak edebilir. Hatta yalan üzerine birleşmeleri mümkün olmayan topluluğun rivâyet ettiği bir tane haberde bile haberin doğru olduğu kanaati ortaya çıkar. Çünkü doğruluğun sebepleri insanlara fayda vericidir ve insanların faydalı hususlarda birleşmeleri mümkündür. Oysa büyük kitlelerin yalan bir haber üzerinde birleşmeleri mümkün değildir. Çünkü yalana götüren sebepler insanlar için faydalı değil zararlıdır. Büyük toplulukların faydasız olan sebepler üzerinde birleşmeleri doğanın kanunlarına aykırıdır. Bu itibarla: İnsanların doğru bir iş üzerinde ittifak etmesi nasıl caiz ise doğruluğa götüren sebeplerde de birleşmeleri o şekilde caizdir. İnsanların yalanda birleşmeleri mümkün olmadığından da yalana götüren sebeplerde birleşmeleri de mümkün değildir. Doğruluk ve yalancılığın sebepleri olduğuna göre burada hatırlanması gereken sebepleri zikredelim.

Doğruluğun Sebepleri

Doğruluğun sebepleri şunlardır:

1- Akıl: Akıl yalanın çirkinliğini idrak eder. Özellikle de yalan bir fayda sağlamadığı ve zararı da önlemediği zaman akıl onun çirkin olduğunu daha çok idrak etmiş olur. Akıl güzel olan fiilleri yapmaya sevk ederken, çirkin olan işleri yapmaya engel olur. Şairlerin apaçık yalana gidecek kadar mübalağada ileri gitmesi ve bunun beğenilmesi aklın da o yalanları beğenmesi anlamına gelmez. Ezdi’nin bana naklettiği bir şairin şu şiiri buna örnektir:

الذِي إِذَا ذَكَرْتَ أَعَانَكَ و وَاسَاكَ و خَيْرٌ مِنْه مَنْ إِذَا نَسِيتَ ذَكَّرَكَ

إِذَا اشْتَبَهَ عَلَيكَ أَمْرَانِ فَدَعْ أَحَبَّهُمَا عَلَيكَ وخُذْ أَثْقَلَهُمَا عليك

فَكُلُّ شَيْءٍ سِوَى التَّقْوَى بِهِ سَمِحٌ وما أَقَامَ عَلَيْهِ مِنْهُ أَسْمَجُهُ

Fikrim onun güzelliğini düşündü de yanaklarının ta kendisi oldu
Düşüncem onun yanağında iz oldu

Avuçlarım onunla tokalaştı da onun elini incitti
Ellerim dokunduğu için parmak uçları yara aldı

Hayali kalbimden geçti de bu bile onu yaraladı
Oysa düşünceden dolayı görmemiştim bir şeyin yaralandığını

Abbas b. Ahnef'in şu şiiri de bu tarz bir mübalağaya yakındır:

تَقُولُ و قَدْ كَتَبْتُ دَقِيقَ حَظِّي اليهَا لِمَ تَجَنَّبْتَ الجَلِيلا
مُتَصَنِّعٌ لَكَ فِي مَوَدَّتِهِ يَلْقَاكَ بِالتَّرْحِيبِ وَالْبِشْرِ

Sevgilime mektup yazmıştım ince yazı ile
Sordu bana neden kalın yazmadın diye

Dedim ki ben senin aşkından eriyip inceldim
Yazım da bana benzemiştir diye ona bunu belirttim

Bu gibi ifadeler teşbihte mübalağa ve şiirdeki gücü gösterme amacı taşımasından ve bazı ahvâle de delil olduğundan yalan sayılmamaktadır. Bu itibarla akıl olarak yalan çirkin olmasına rağmen şiir sanatında mübalağa yapmak çirkin görülmemiştir.

2- Din: Doğruluğa sevk eden sebeplerden bir diğeri de dindir. Din doğruluğa bağlı kalıp yalancılıktan kaçınmayı emreder. Çünkü şeriat aklın mahzurlu gördüğü bir şeye ruhsat vermez. Hatta aklın sakıncalı saymadığı yalanı din yasak kılmıştır. Şeriat bir fayda sağlayan veya bir zarara engel olan yalanı bile yasak kılmıştır. Akıl ise fayda sağlamayan veya zararı önleyemeyen yalanı mahzurlu görmüştür.

3- Mürüvvet: Mürüvvet doğruluğa sevk eder, yalana engel olur. Çünkü mürüvvet bazen çirkin olmayan işlere bile engel olurken, çirkin olan işlere evleviyetle mani olur.

4- Doğrulukla Meşhur Olma İsteği ve Övülme Arzusu: Doğrulukla şöhret bulan kimsenin aleyhinde kimse söz söylemez ve bu kişi yaptıklarından dolayı da pişmanlık yaşamaz. Bazı belağat ehli şöyle demişlerdir:

“Müracaat edeceğin kaynak doğruluk olsun, meylin de doğruluğa taraf olsun! Zira hak en kuvvetli yardımcı, doğruluk da en iyi arkadaştır.”

Şairin biri şöyle demiştir:

أ أقول جار عليّ لا إنّي إذًا لأحقّ من جارت عَلَيْهِ وُلاتُه
مُوَكِّلٌ بِتَقَاضِي مَا سَنَنْتَ لَهُ فِي الْخَيْرِ وَالشَّرِّ فَانْظُرْ كَيْفَ تَرْتَادُ

Dilini hayırlı sözlere alıştır ki mükâfata nail olasın
Dilini neye alıştırırsan onu âdet edinir bilesin

Hayır ve şerde neye alıştırırsan dilini, talep eder o şeyi
İyi düşün artık bil ne istediğini

Yalancılığın Sebepleri

Yalancılığa götüren sebepler şunlardır:

1- Zararı önleme ve çıkar sağlama düşüncesidir. Yalancı kişi yalanı daha sağlam ve daha faydalı gördüğü için arzularına ulaşma gayesiyle nefsine tuzak kurarak onu aldatır. Oysa çirkin olan şey hayır; şer olan da güzel olamayacağı için dikenden üzüm, asmadan da Ebû Cehil karpuzu alınamaz. Bu nedenle yalancılar ümit ettiklerinden daha uzak, korktukları şeylere daha yakın olurlar.

Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

تَعَلَّمُوا الْعِلْمَ قَبْلَ أَنْ يُرْفَعَ وَرَفْعُهُ ذَهَابُ أَهْلِهِ، فَإِنَّهُ لَا يَدْرِي أَحَدُكُمْ مَتَى
شَرُّ مَا فِي رَجُلٍ شُحٌّ هَالِعٌ وَجُبْنٌ خَالِعٌ

“Doğruyu arayınız! Onda helâk olacağınızı görseniz bile sonu sizin için kurtuluştur. Yalandan da sakının! Onda kurtuluş görseniz bile sonu sizin için hüsrandır.”[388]

Ömer b. Hattab (r.a) şöyle demiştir:

“Doğruluk beni tenzil ettirse –ki etmez– yalan da beni terfi ettirse ben yine de doğruluğu tercih ederim.”

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: “Doğruluktan korksan bile o senin kurtarıcındır! Yalancılıktan emin olsan da o senin helâkindir!”

Cahız şöyle demiştir: “Doğruluk ve vefa ikiz kardeştir! Sabır ve hilim de ikiz kardeştir! Dinin kemâli, dünyanın da salahı bunlara bağlıdır. Bunların zıtları da her türlü bölünmenin sebebi ve her fesadın da temelidir.”

2- Yalancı kişinin kendi sözlerini dinleyenler tarafından tatlı ve güzel bulunacağını düşünmesidir. Bu kişi doğru şeylerle dinleyicilerin hoşuna gidecek şeyi bulamadığı için yalanlarını süsleyip sıralar. Oysa yalandaki gariplikler harika olmadığı gibi yalanın yolları da kıymetli değildir. Yalanın bu çeşidi birincisinden de kötüdür. Çünkü bu âdilik ve alçaklıktan kaynaklanır.

Cahız şöyle demiştir: “Yalan söyleyen herkes nefsinin âdiliğini ortaya çıkartmış olur.”

İbn Mukaffa şöyle demiştir: “Eğlence olsun diye yalan söylemeyi basit görme! Çünkü bu gibi yalanlar hakkı bâtıl kılar.”

3- Kişinin düşmanından intikam alma düşüncesidir. Kişi böyle yapmakla kendi yaptığı çirkinlikleri düşmanına isnat ederek bu yalanı ganimet olarak değerlendirmek isteyip düşmanı için zehirli bir ok yapmak ister. Bu, ilk iki madde zikrettiklerimizden de kötüdür. Çünkü bu tür yalanda hem lekelemek, hem iftira, hem de zarar verme unsurları vardır. Bu nedenle şeriat, düşmanların birbirleri hakkındaki şâhitliklerini reddeder.

4- Yalan söylemek, beraberinde diğer yalanları da getirdiğinden kişide huy hâlini alır. Kişi böyle davranınca artık yalan söylemekten vazgeçmek istese bile yalan onun âdeti hâline geldiğinden bundan kurtulması zordur. Zira kişinin âdet ve alışkanlıkları onun ikinci tabiatıdır. Bilge insanlar şöyle demişlerdir: “Yalancılık sütünün lezzetini tadan kimsenin o sütü bırakması zordur.”

Mensuru’l Hikem’de şöyle geçer: “Yalancı, giriştiği her işte mağlup olur.”

Yalancı İnsanı Tanımanın Emareleri

Şunu bil ki bazı testlere geçmeden önce yalancı kişiyi tanımanın bazı emareleri vardır.

1- Sen karşıdakine bir şeyi telkin edersin ve o da senin telkin ettiğini alır. Ancak o, senin telkin ettiklerine bazı ilaveler yaparak aktarır ve ona göre kendi yaptığında bir anormallik yoktur.

2- Bir söz söylediğinde sen kuşkulandırmak amacıyla bazı sözler ortaya atsan o kişi tedirgin olur ve söylediği sözden hemen çark eder.

3- Sen yalancı olan kişinin sözlerinden birini reddetmeye kalksan o hemen uyduruk sözler ortaya döker. Yalancının hüccet sahipleri gibi delili,

doğru sözlü insanların kanıtları gibi de kanıtı yoktur! Bunun için Ali b. Ebî Talib (r.a) şöyle demiştir: “Yalan serap gibidir.”

4- Yalancıda görülen kuşkulu tavırlar, şüphecilerde görülen tedirginliklerdir. Kişi, tabiatında var olan bu izleri üstünden söküp atamaz. Bu nedenle bilge insanlar şöyle demişlerdir:

“Gözler dilden daha çok şey yansıtır.”

Bazı belağat ehli şöyle demiştir: “Yüzler aynalar gibidir; kişinin gizlediklerini bildirirler.”

Bir şair şöyle demiştir:

أَشَدُّ النَّاسِ عَذَابًا يَوْمَ القِيَامَةِ مَنْ يَرَى أَنَّ فِيهِ خَيْرًا و لَاخَيْرَ فِيهِ

Onların gözleri gösterir kalplerinde olan şeyleri
Kaynayan pınarın, içindekileri bakana gösterdiği gibi

Eğer bir kişi yalancılıkla damgalanmış ise ortalıkta dolaşan meçhul yalanlar da –bire bin katılarak– ona isnat edilir. Daha önceden başkasını yalanlayan kişi yalanlanan kişi konumuna düşer. Başkasına yalancılık lekesini bulaştıran kişi, başkası tarafından lekelenir hâle gelir. Bir şair şöyle demiştir:

و اعْلَمْ بِأَنَّ جَفَافَهُ مِمَّا يُعِيدُ السَّهْلَ صَعْبًا
فَإِذَا سَمِعْتَ بِكَذْبَةٍ مِنْ غَيْرِ ما نُسِبَتْ اليه

Yalancı hakkında söylenenler kendisine bela olarak kâfidir
Başka birinden bir yalan işitsen de o yalancıya nispet edilir

Bir kişi yalancılık damgasını yedikten sonra doğru yolu araştırsa bile yine itham edilir; ne kadar yalandan sakınmak istese de yine tekzip edilir. Hatta neredeyse konuştuğu hiçbir şeyin doğru olmadığına, söylediği her şeyin yalan olduğuna inanılır.

مِنْ عَلَامَةِ الحجةِ المَبْرُورَةِ أَنْ يَكُونَ صَاحِبُهَا بَعْدَهَا خَيْرًا مِنْه قَبْلَها
إِذَا قَلَّ مَاءُ الوَجْهِ قَلَّ حَيَاؤُه و لا خَيْرَ فِي وَجْهٍ إِذَا قَلَّ ماؤُه

Yalancı yalanla bulunca şöhret
Sözü doğru bile olsa inandıramaz kimseyi elbet

Yalancının uğradığı âfetlerden biridir yalanını unutması
Hâfızası olsa da çok kuvvetli, çıkar karşısına söylediği yalanı

Yalan Söyleme Ruhsatı

Sünnette, açıkça olmamak kaydıyla, tevil ve tevriye olmak şartıyla savaşta ve iki kişinin arasını düzeltmede yalan söylenebileceği geçer. Çünkü hadis açıkça yalan söylenilmesine ruhsat vermez. Zira yalan söylemek insanlar arasında nefret duygusu uyandırır.

Peygamber (s.a.v) savaşta sahabîden uzak, elbisesine bürünmüş bir şekilde kenara çekilmişken bir adam geldi ve: 'Sen kimlerdensin?' diye sordu. Peygamber (s.a.v). **'Ben mâ'danım' (ماء)** dedi. Böylece Peygamber (s.a.v) nesebini söylerken üstü kapalı bir şekilde ve başka anlama da hamledilecek şekilde bir ifade kullanmıştır. Soruyu soran kişi Peygamber'in 'Mâ' kabîlesinden olduğunu zannetmiş; oysa Allah Rasûlü (s.a.v) 'Mâ' kelimesinden herkesin yaratılmış olduğu suyu **(ماء)** kastetmiştir. Bu şekilde cevap vermekle Allah Rasûlü (s.a.v) hem kendini gizlemiş hem de doğru söz söylemiştir.

Bir defasında da Ebubekir (r.a), Allah Rasûlü (s.a.v) ile beraber hicret ederken Peygamber'in (s.a.v) arkasından yürüyordu. Yolda kendisini tanıyıp da Allah Rasûlü'nü (s.a.v) tanımayan Arap kabileleri ile karşılaştı. Onlar: 'Ey Ebubekir! Önce giden kişi de kim?' diye sordular. Ebubekir (r.a): 'O, kılavuzdur, bana yol gösteriyor' cevabını verdi. Araplar bu cümleyi zâhiri mânâsıyla algılayıp O'nun bir yol rehberi olduğunu sandılar. Oysa Ebubekir (r.a) bu sözle mânevî ve hayır yolunun rehberliğini kastetmişti. Böylece Ebubekir (r.a) hem doğruyu konuşmuş, hem de muradını gizlemiştir.

Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ فِي الْمَعَارِيضِ لَمَنْدُوحَةً، عَنِ الْكَذِبِ

"Tarizlerde yalana alternatifler vardır."[389]

Ömer b. Hattab (r.a) şöyle demiştir: "Tarizlerde insanın yalan söylemesine engel olacak pek çok gerçekler vardır."

Bazı tefsir âlimleri: **“Unuttuğum şeyden beni sorumlu tutma!”**[390] anlamındaki âyetin tefsirinde ‘Tariz edilen şeylerden beni sorumlu tutma’ şeklinde yorum yapmışlardır.

İbn Sirin şöyle demiştir. “Sözler apaçık yalan söylemekten çok daha geniş kapsamlıdır.”

Yerilmiş Olan Doğruluk

Şunu bil ki bazı doğrular vardır ki çirkinlikte yalanın yerini tutar; hatta zarar ve eziyet vermede ondan daha ileri gider. O doğrular: Gıybet, laf taşıma ve insanların arasını kızıştırmadır.

Gıybet: Gıybet, ihanet ve gizlilik perdesini yırtmaktır. Gıybet, haset ve gaddarlıktan ileri gelir. Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

وَلَا يَغْتَبْ بَعْضُكُمْ بَعْضًا اَيُحِبُّ اَحَدُكُمْ اَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ اَخِيهِ مَيْتًا

“Biriniz diğerinizi arkasından çekiştirmesin. Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı?”[391]

Yani ölü insan eti yemek nasıl helal değilse, diri insanın etini yemek de öyle helal olmaz.

Rivâyet edilir ki Peygamber (s.a.v) zamanında iki kadın oruç tuttukları halde insanların gıybetini yapıyorlardı. Onların bu durumu Peygamber’e (s.a.v) haber verilince Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurdu.

صَامَتَا عَمَّا أَحَلَّ اللهُ لَهُمَا، وَأَفْطَرَتَا عَلَى مَا حَرَّمَ اللهُ عَلَيْهِمَا

“Onlar Allah’ın helal kıldığı nimetlere karşı oruç tutarken, haram kıldıklarına karşı iftar ettiler.”[392]

Esma b. Yezid’in rivâyet ettiği hadiste Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

مَنْ ذَبَّ عَنْ لَحْمِ أَخِيهِ بظهر الغَيْبِ كان حَقًّا على اللهِ عزَّ وَ جَلَّ أَنْ يُحَرِّمَ لَحْمَه على النَّارِ

“Her kim kardeşinin arkasından onun etinin yenilmesine (gıybeti yapılmasına) engel olursa (onu savunursa) o kişinin etini cehenneme haram kılması Allah’ın üzerine hak olur.”[393]

Adiyy b. Hatem şöyle demiştir: “Gıybet alçak insanların merasıdır.”

Hasan-ı Basri de şöyle demiştir: “Gıybet kadınların meyvesidir.”

Bir adam İbn Sirin’e: “Ben senin gıybetini yaptım, hakkını helal et” dedi. İbn Sirin de ona: “Allah’ın sana haram kıldığını ben helal etmek istemem.”

İbn Semmak şöyle demiştir: “Senin gıyabında seni ayıplamaları için insanlara yardımcı olma!”

Şairin biri şöyle demiştir:

لا تَلْتَمِسْ مِنْ مَسَاوِى النَّاسِ ما سَتَرُوا فَيُهْتِكَ اللهُ سِتْرًا عن مَسَاوِيكا

وَاذْكُرْ مَحَاسِنَ مَا فِيهِمْ إِذَا ذُكِرُوا وَلا تَعِبْ أَحَدًا مِنْهُمْ بِمَا فِيكَا

Gizledikleri ayıpları araştırma insanların
Allah da senin ayıplarını ortaya çıkartmasın

İnsanlar anıldığında zikret onların iyiliklerini
Sende de var olandan dolayı kınama başka kişileri

Bazen de gıybet edenler söyledikleri şeylerin doğru olduğunu söyleyerek amaçlarının o kişilerin fısklarını ortaya çıkartmak olduğunu mazeret olarak ileri sürerler. Buna da delil olarak Peygamber’in şu hadisini getirirler (s.a.v):

ثَلَاثَةٌ لَيْسَتْ غِيبتهم بِغِيبَةٍ الإِمَامُ الجاءرُ و شَارِبُ الخَمْرِ و المُغْلِنُ بِفِسْقِهِ

“Üç kişinin gıyabında konuşmak gıybet değildir. Zâlim yönetici, içki tiryakisi, işlediği günahı ilan eden.”[394]

Bu şekilde mazeret öne sürenler hakikat ve edepten uzaklaşmış olurlar. Onların söyledikleri her ne kadar doğru olsa da öncelikle onlar korunması gereken mahremiyet perdesini yırtmış, sır olarak tutulması gerekenleri ifşâ etmişlerdir. Bu tipler böyle davranmayı alışkanlık hâline getirdikleri için kendi sırlarını bile ifşâ etmekten kendilerini alamazlar. Bu tavırları başkalarına fayda sağlamadığı gibi, kendi ahlâklarını da fesada uğratır.

Enuşirvan’a: ‘Hayırlı olmayan şey nedir?’ diye sorulduğunda o: ‘Bana zarar verip başkasına da fayda sağlamayan ya da başkasına zarar verip de bana da faydası olmayan şeydir. Bu tür bir şeyde fayda olduğunu bilmiyorum’ dedi.

Mensuru’l Hikem’de şöyle denmiştir: ‘Tüm gaybı bilen Allah’ın örttüğü şeyleri sen açığa çıkartma!” A’la b. Abdurrahman babasından, o da Ebû Hüreyre’den şöyle nakletmiştir: Allah Rasûlü’ne (s.a.v) gıybetin ne olduğu sorulduğunda o şöyle buyurmuştu:

نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ مَا بَعْدَ الْمَوْتِ مِنْ مُسْتَعْتَبٍ، وَمَا بَعْدَ الدُّنْيَا مِنْ دَارٍ، إِلا
بَهَتَّهُ

“Doğru olsa bile mü’min kardeşinde bulunan onun hoşlanmadığı bir şeyden bahsetmendir. Eğer söylediğin bu şey yalansa ona iftira atmış olursun.”[395]

Abdurrahman b. Zeyd:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَى أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ

“Ey mü’minler! Bir topluluk diğer bir topluluğu alaya almasın. Belki de onlar, kendilerinden daha iyidirler.”[396] âyetini bir Müslümanın fasıklığını ilan eden bir kişi ile alay etmesi şeklinde tefsir etmiştir.

Bir kadın bir fetva sormak için Allah Rasûlü’nün (s.a.v) huzuruna gelir. O kadın ayrılırken Âişe (r.anha): ‘Yâ Rasûlallah! Bu kadın ne kadar kısa boylu’ dedi. Bunun üzerine Allah Rasûlü (s.a.v):

‘Ey Âişe! Yavaş ol, gıybet yapma!’ buyurdu. Âişe (r.anha):

“Yâ Rasûlallah, ben olanı söyledim” dedi. Peygamber (s.a.v).

‘Evet, olanı söylediğin için gıybet oldu. Aksi takdirde iftira olurdu’ buyurdu.[397]

Bazı ediplere alçak insanların vasıflarının neler olduğu sorulduğunda onlar şu cevabı vermişlerdir: “Bir kişinin gıyabında onu ayıplayan, onun yanında da başkasını ayıplayan kişidir.”

Üç kişinin gıybetinin yapılabileceği ile ilgili yukarıdaki hadis ise onların fiillerini yermek anlamındadır. Yermek ise gıybet değildir. Çünkü bu yergi dinen yasak olan şeyi men etmektir. Açıkça işlenen bir günahı yermek ile gizlice bir iş yapanın gıybetini yapmak farklı şeylerdir.

Laf Taşımak: Laf taşımak gıybetin kötülüğüne âdilik ve şer ile beraber bir de o alçaklığa ihanet ve haksızlık katmaktır. Bunun neticesinde laf taşımak dostluk kurmuş kişileri birbirinden ayırır, yakınları uzaklaştırır, birbirini seven insanların arasına kin sokar.

Şehr b. Havşeb’in Esma b. Yezid’den rivâyetine göre Allah Rasûlü (s.a.v) ashâbına:

“Sizin en şerli olanlarınızı haber vereyim mi?” dedi. Sahabî:

“Evet Yâ Rasûlallah!” deyince Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu:

كُنْتَ فِي كُلِّ الأُمُورِ بِغُمَّةٍ فَكُنْ هَكَذَا أَرْضًا يَطَاهَا الَّذِي يَذْرِي وَمِنْ

“İnsanlar arasında laf taşıyan, sevenlerin arasını bozan ve ayıpları araştıran kişiler sizin en şerlilerinizdir.”

Muhammed b. Amr, Ebû Seleme’den, o da Ebû Hüreyre’den rivâyetle Allah Rasûlü’nün (s.a.v) şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

مَلْعُونٌ ذو الوَجْهَيْنِ مَلْعُون ذو اللسانَيْنِ مَلْعُون كُلُّ شَغَّارٍ مَلْعُونٌ كُلُّ قَتَّاتٍ
مَلْعُونٌ كلُّ مَنَّانٍ

“İki yüzlü olan, iki dilli olan, insanlar arasına fitne sokan, laf taşıyan, yaptığı iyiliği başa kakan kişi melundur.”

Mensuru’l Hikem’de şöyle denilmiştir: “Laf taşımak öldürücü bir kılıçtır.”

Bazı edipler de şöyle demişlerdir: “Yürüyenler arasında laf taşıyanlardan daha şerlisi yoktur.”

Jurnalciliğe gelince: Üç hasletin en kötüsü budur. Çünkü jurnalcilik gıybetin çirkinliğine ve laf taşımanın kötülüğüne ilaveten kişiyi malla gururlanmaya, insanların yuvaları ile ahvâlini kınamaya götürür. İbn Kuteybe’nin rivâyetine göre Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

فَضْلُ العِلْمِ خَيْرٌ مِنْ فَضْلِ العِبَادَةِ

“Deyyus[398] olan ve jurnal[399] yapan kişi cennete giremez.”[400]

Deyyus, kadınlarla erkekleri buluşturan (zina için) kişidir. Jurnalci ise yöneticilerin yanında başkasını mahvedecek sözleri sarf edendir.

Bazı bilge insanlar şöyle demiştir: “Jurnalci kişi iki çirkin hâl arasındadır. Ya söyledikleri doğru olmasına rağmen emanete ihanet etmiştir; ya da yalancıdır mertliğe muhalefet etmiştir.”

Yine bazı bilge kişiler şöyle demişlerdir: “Doğruluk jurnalci kişi dışında herkesi değerli bir kişi yapar. Oysa jurnalci kişi doğru da olsa içinde kötülük ve yerilmiş olan bir iş yapar.”

Bazı belağat ehli şöyle demiştir: “Laf taşımak alçaklık, jurnalcilik ise aşağılıktır. Her ikisi de gaddarlığın başı ve şerrin temelidir. O halde bu iki yoldan da bu yolun yolcularından da şiddetle sakın!”

Fadl b. Sehl kendisini jurnal eden birinin mektubun altına şöyle yazmıştı:

“Biz jurnalciliği kabul etmeyi jurnalcilikten de daha kötü kabul ederiz. Çünkü jurnalcilik kötülüğe yol göstermektir. Kabul etmek ise ona izin vermektir. Ey insanlar jurnalcilikten kaçının! Çünkü jurnalci kişi söylediğinde doğru olsa bile sadakatinde günahkâr olmuştur. Çünkü onlar mahremiyeti muhafaza etmez, ayıpları da gizlemezler.”

İskender, bir insanı kendisine jurnal eden kişiye: ‘Senin o kişi hakkında söylediklerini de, o kişinin senin hakkında söyleyeceklerini de kabul etmemizi ister misin?’ diye sordu. O kişi: ‘Hayır’ dedi. Bunun üzerine İskender: ’O halde senin başkasına şerrin dokunmasın ki onlar da sana zarar vermesin’ dedi.

Rivâyet edilir ki Allah (c.c) Mûsâ’ya:

‘Ey Mûsâ! Senin beldende bir jürnalci var! O senin beldende olduğu sürece yağmur yağdırmam!’ buyurdu. Mûsâ:

‘Yâ Rabbi, onun kim olduğunu bana bildir ki ben onu buradan çıkartayım’ dedi. Allah (c.c):

‘Ben laf taşımayı sevmezken kendim mi laf taşıyayım?’ buyurdu.

Âl-i İmrân, 61.

Nahl, 105.

Tirmizi, 2518; Müsned, 27819, İbn Hibban, 722.

Bakara, 42.

İbn Ebî’d Dünya, Mekarımu’l Ahlak, 137.

Beyhaki, Sünenu’l Kübra, 19194; İbn Ebî Şeybe, Musannef, 26499.

Kehf, 73.

Hucurât, 12.

Müsned, 23140; Beyhaki, Delailu’n Nübüvve, 2445.

Benzer lafızlarla bkz: Müsned, 27061, 27062; İbn Ebî Şeybe, Müsned, 28; İbn Ebî Şeybe, Musannef, 25932; Taberani, Mucemu’l Kebir, 442.

Benzer rivâyet için bkz: Beyhaki, Şuabu’l İman, 9327.

Müslim, 2591; Tirmizi, 1934; Ebû Davud, 4874; Darimi, 2714.

Hucurât, 11.

Beyhaki, Şuabu’l İman, 6767.

Eşini başkalarından kıskanmayan ve kadınlarla erkekleri tanıştırarak çöpçatanlık yapan kişiler için kullanılan bir tâbirdir.

İnsanları yönetici ve idarecilere gammazlamak demektir.
Benzer rivâyetler için bkz: İbn Hacer, Metalibu’l Aliye, 1856;

Altıncı Fasıl:
Haset ve Rekabet İçinde Olmak

Şunu bil ki haset, yerilmiş olan bir huydur. Üstelik kişinin bedenine zarar vermekle beraber dinini de ifsat eder. Allah (c.c) hasedin şerrinden Kendisine sığınılmasını şöyle emretmektedir:

إِنِّي و إِنْ سِيقَ الي المَهْرُ

“Haset ettiği zaman hasetçinin şerrinden Sana sığınırım.”[401]

Şer olarak kişiye sadece bu huyu bile kâfidir. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

وَيَطِيبُ مَا يَحْوِي وَيَكْسِبُ أَهْلُهُ وَيَطِيبُ فِي حُسْنِ الْحَدِيثِ كَلامُهُ

و أَمَّا الذِي مثلي فإنْ زَلَّ و هَفَا تَفَضَّلْتُ إنَّ الفَضْلَ بالفخر حاكمُ

تَحَابُّوا، أَفَلَا أُنَبِّئُكُمْ بِشَيْءٍ، إِذَا فَعَلْتُمُوهُ تَحَابَبْتُمْ؟ أَفْشُوا السَّلَامَ بَيْنَكُمْ

“Sizden önceki ümmetlerde olan hastalıklar size de sirâyet etti. Onlar da buğz ve hasettir. Bu hastalık ustura gibidir. Ancak bu hastalık saçları değil dini tıraş (imha) eder. Allah’a yemin olsun ki birbirinizi sevmedikçe îmân etmiş olmazsınız. Size birbirinizi sevecek şeyi söyleyeyim mi? Aranızda selamı yayın!”[402]

Peygamber (s.a.v) bu hadisinde mü’minlerin birbirini sevmesi durumunda hasedin ortadan kalkacağını, selamlaşmayı yaydıkları zaman da birbirlerini seveceklerini haber vermiştir. Bu durumda selamlaşmak sevgiye sebep olur. Allah’ın (c.c) kitabındaki şu âyet de bu bahsettiğimiz hususu teyid eder:

مِنْ عَلَامَةِ الحجةِ المَبْرُورَةِ أَنْ يَكُونَ صَاحِبُهَا بَعْدَهَا خَيْرًا مِنْه قَبْلَها

“Sen (kötülüğü) en güzel bir şekilde sav! O zaman seninle arasında düşmanlık bulunan kimse sanki candan bir dost oluverir.”[403]

Mücâhid bu âyeti şöyle tefsir etmiştir: “Size kötülük yapmak isteyenleri selam vererek savın!”

Şairin biri şöyle demiştir:

عَلَيَّ لِإِخْوَانِ رَقِيبٌ مِن الصَّفَا تَبِيدُ اللَّيَالِي و هو لَيْسَ يَبِيدُ

İnsanların arasında bazen sevgi olmayabilir
Ancak selam ve nezaket sevgi tohumu bitirir

Seleften bazı âlimler şöyle demiştir: “Gökte Allah’a karşı işlenen ilk günah hasettir. Öyle ki İblis, Âdem’e haset etmişti. Yeryüzündeki Allah’a karşı işlenen ilk günah da yine hasettir. Öyle ki Kabil, kardeşi Habil’e haset ederek onu öldürmüştü.”

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: “Allah’ın kaderine rıza göstermiş birini hiç kimse öfkelendiremez. Allah’ın verdiğine kanaat eden kişinin kalbine haset duygusu girmez.”

Bazı belağat ehli şöyle demiştir: “İnsanlar ya haset edendir ya da haset edilendir. Her nimet kıskanılır.”

Ediplerden biri şöyle demiştir: “Zâlimler içinde hasetçi kişi kadar mazlum görmedim. Çünkü onda sürekli çarpıntılar, ayrılmayan keder ve şaşkın bir kalp vardır.”

Şairlerden biri bu mânâyı alıp şu mısralara dökmüştür:

إِنَّ الحَسُودَ الظَّلُومَ في كُرَبٍ يخاله مَنْ يرَاهُ مَظْلومًا
يُخْفِي صَنَائِعَهُ و اللهُ يُظْهِرُهَا إِنَّ الجميل إِذَا أَخْفَيْتَهُ ظَهَرَا

Hasetçi zâlim üzüntü içindedir
Görenler onu zâlim değil mazlum bilir

Ahu efgan eder daima
Gizli bulunan sırları çıkar ayyuka

Hasedin zemmedilecek hiçbir şeyi olmasa dahi kötü bir ahlâk olması, akrabalara, akranlara, özellikle arkadaşlara ve irtibat hâlinde bulunan insanlara yönelmiş olması itibarıyla ondan uzaklaşmak fazîlet ve ganimet olarak yeter. Haset nasıl kötü bir huy olmasın ki? Kişinin bizatihi kendisine zarar verir, onun üzüntülü olmasına sebep olur. Hatta öyle ki ne düşmana ne

de haset edilene zarar vermeden kişinin kendi nefsini helâk etmesine neden olur.

Muaviye (r.a) şöyle demiştir: “Şer içerikli huylar arasında hasetten daha âdili yoktur. Zira haset edilene bir zararı dokunmadan haset edeni helâk eder.”

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: “Senin mutlu zamanlarında hasetçi kişinin üzüntülü olması sana yeter.”

Mensuru’l Hikem’de şöyle denilmiştir: “Hasetçinin cezası kendi nefsinde bulduğu beladır.”

Esmai şöyle demiştir: “Ben bir bedeviye:

‘Senin bu kadar uzun ömürlü olmanın sebebi nedir?’ diye sormuştum. O bedevi bu soruma şöyle cevap vermişti:

‘Hasedi bıraktım da gördüğün gibi oldum.’

Bir adam Kadı Şüreyh’e: ‘Ben, senin huzuruna gelen hasımlarına karşı gösterdiğin sabrı ve hüküm verirken sahip olduğun vukufiyet ve basiretini kıskanıyorum’ deyince Kadı Şüreyh şöyle demiştir: “Bu kıskançlığının ne sana faydası var, ne de bana zararı var.”

Abdullah b. Mutez şöyle demiştir:

اصْبِرْ على كَيْدِ الحَسُودِ فَإِنَّ صَبْرَكَ قَاتِلُهْ
إِذَا أَنَا لم أَغْلَمْ ما لَمْ أَرَى فلا عَلِمْتُ ما رَأَيْتُ

Sabret hilelerine hasetçinin
Onun katilidir senin sabrın

Ateş bulamazsa yakacak bir şeyi
Yakıverir elbet kendi kendini

Hasedin Hakikati

Haset, fazîletli insanların sahip olduğu hayırlı şeyleri çekemeyerek bu duruma karşı şiddetli üzülmektir. Haset duygusu ile rekabet hissi aynı şeyler değildir. Bazıları hayırlı işlerde yarışmayı haset olarak algılama yanlışlığı içine girerler. Oysa gerçek böyle değildir. Rekabet, fazîletli insanlara – herhangi bir zarar vermeden– benzeme isteğidir. Ancak hasette zarar verme isteği vardır. Hasedin gayesi fazîlet sahibi olmak değil, fazîlet sahibi insanların fazîletlerini yok etmektir. İşte bu, haset ile rekabet etmek

arasındaki farktır. O halde rekabet etmek fazîletli bir iştir. Çünkü rekabet, fazîletli işleri yapmaya ve fazîletli insanları örnek almaya sevk eder. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

ولاتَقْتُلُ الاَسرَى ولكِنْ نَفُكُّهُمْ

“Mü’min gıpta eder, münâfık haset eder.”
Şair şöyle demiştir:

ارْحَمُوا عَزِيزَ قَوْمٍ ذَلَّ، وَغَنِيًّا افْتَقَرَ، وَعَالِمًا بَيْنَ الْجُهَّالِ
أَنْهِنْهَا عَنْ بَعْضِ ما لايَشِينَها مَخَافَةَ أَقْوَالِ العِدَا فِيمَ أَوْ لِمَا

Hayırlı işlerde gıpta et ulvî insanlara
Çünkü laf-u güzafdan ibarettir bu dünya

Herkes kendi işinde çaba gösterir
Kimi miras bırakır, kimi de mirasyedidir

Hasedin Sebepleri

Bil ki hasedin sebepleri üçtür.

1- Haset eden kişinin muhatabına bir sebepten dolayı buğz etmesidir. Haset eden kişi bu durumda muhatabında fazîletli ya da imrenilecek hususlar gördüğü zaman buna üzülür. Bu hasede buğz da karışır. Hasedin bu kısmı en zararlısı olsa da umumi değildir. Çünkü kişi burada tüm insanlara buğz etmemiştir.

2- Haset edilen kişide haset edende olmayan fazîletlerin görülmesidir. Haset eden kişi haset ettiği kişinin kendisinden önde olmasından, o fazîletlerin karşısındakinde bulunmasından hoşlanmaz. Haset eden kişi muhatabına bu özelliklerinden dolayı haset eder. Eğer muhatabının bu özellikleri olmasaydı hasetçi kişi haset etmezdi. Bu, hasedin vasat kısmıdır. Bu kişi akranlarını ve kendisinden altta olanları değil, üstte olanları kıskanır. Yani hasedini üstün olan insanlara hasretmiştir. Hasedin bu kısmı rekabetin bir parçasıdır ancak kişi rekabet etme sınırları içinde bulunmada âciz kalmış, bu nedenle de bu rekabet hasede dönüşmüştür.

3- Haset eden kişide fazîletlere ve nimetlere karşı bir cimrilik bulunmasıdır. Oysa bu hasetçinin o fazîletli işlere engel olması veya bunları yok etme imkânı ve gücü yoktur. Çünkü fazîlet ve nimetler Allah'ın vermiş olduğu lütuflardır ki bunları istediği kişiye bahşeder. Haset eden kişi Allah'ın kendisine vermiş olduğu lütuf ve nimetler daha fazla olmuş olsa bile yine de Allah'ın takdirini kıskanmış ve verdiği nimetlere hasette bulunmuş olur. Hasedin bu çeşidi en pis olanı ve en umumisidir. Çünkü bu çeşit hasette kişi rahat yüzü görmez, memnuniyetsizliğinin bir sınırı olmaz. Bu çeşit hasedin yanında bir de şer ve kudret bulunursa o zaman kişi tahrip etme ve intikam alma yoluna da girer. Eğer bu çeşit haset sahibi âciz ve güçsüz olursa, o zaman da kişide hastalık ve yorgunluk ortaya çıkar.

Abdulhamid şöyle demiştir: "Haset eden kişinin acısı zehir içen kişinin acısı gibidir. Zehir içenin acısı nasıl ki ölünce diniyorsa, haset eden kişinin acısı da ancak öldüğünde diner."

Şunu bil ki insanların, fazîletleri ve sahip olduğu nimetleri oranında hasetçileri olur. Eğer bu fazîlet ve nimetler bir kişide çok olursa hasetçileri de çok olur; az olursa hasetçileri de az olur. Zira fazîletlerin çok olması kişilerin hasedini artırır, nimetlere sahip olması çekemeyen kişilerin üzüntüsünü fazlalaştırır. Bu nedenle Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

اسْتَعِينُوا عَلَى قَضَاءِ الْحَوَائِجِ بِالْكِتْمَانِ، فَإِنَّ كُلَّ ذِي نِعْمَةٍ مَحْسُودٌ

"İşlerinizin tastamam olması için onları gizleyerek bu duruma yardımcı olun! Zira her nimet sahibi kıskanılmaktadır."[404]

Ömer b. Hattab (r.a) şöyle demiştir: "Bir kimseye Allah'ın nimeti lütfedildiğinde ona haset eden biri mutlaka bulunacaktır. Kişi oktan daha da düzgün olsa yine de onun gammazcısı olacaktır."

Şair şöyle demiştir:

مَلْعُونٌ ذو الوَجْهَيْنِ مَلْعُون ذو اللسانَيْنِ مَلْعون كُلُّ شَغَّارٍ مَلْعُونٌ كُلُّ قَتَّاتٍ

فَإِنَّ الدَّاءَ أَوَّلَ مَا تَرَاهُ يَكُونُ مِنَ الطَّعَامِ أَوِ الشَّرَابِ

İnsanlar bana haset etse de ben kınamam insanları
Zira benden evvel de kıskanıldılar tüm fazîlet erbabı

Bendeki nimetler de onlardaki haset de devam etti
Çoğumuz içindeki öfkesinden ölüp gitti

Çoğu zaman haset, haset edilen kişinin üstünlüğünü, haset edenin de noksanlığını gösterir. Ebû Temmam et-Tai şöyle demiştir:

وإذا أراد الله نشر فضيلة طويت أتاح لَهَا لسان حسود
لولا اشتعال النار فيما جاورت مَا كان يعرف طيب عرف العود
وكم من صديق وده بلسانه خئون بظهر الغيب لا يتذمم

Allah bir fazîletin yayılmasını murat edince
O fazîlet hasetçinin diline dolanır kesinlikle

Ateş yakmasaydı yanında bulunan öd ağacını
Güzel koku asla ortaya çıkmazdı

Olayların neticelerinin kötüye varacağı korkusu olmasaydı
Hasetçilerin, haset ettikleri kişiler üzerinde pek çok nimetleri olurdu

Hasedin İlacı

Hasede mağlup olan ve yapı olarak hasede meyil gösteren kişilerin bu hastalıktan kurtulmaları ve zararlarından korunmaları için bazı çareler vardır. Eğer bu çareler azimle uygulanırsa çözümü de kati olur.

1- Hasetten kaçınmak için dine tâbi olmak, Allah'ın emirlerine yönelmek, hasedin kötü olduğu konusunda nefsi boyunduruk altına almak ve çirkin olan bu huydan onu uzaklaştırmak gerekir. Tabiatı değiştirmek zor olsa da eğitimle ve tedrici metotlar uygulamakla nefse zor gelen meseleler kolaylaşır, hoşlanmadığı şeyler nefse sevdirilebilir. Gerçi: 'Rabbin yarattığı huyu kişi nasıl değiştirebilir?' diye meşhur bir söz varsa da kişi nefsinin terbiyesi ile ilgilenirse, fıtrî ahlâkından başka bir ahlâk kendisinde hâsıl olur. Sonrasında bir şeyi âdet edinmekle o âdet huy hâline gelir.

Ebû Temmam et-Tai şöyle demiştir:

أَلا قَبَّحَ اللهُ الضَّرُورَةَ إِنَّهَا تُكَلِّفُ أَعْلَى الخَلْقِ أَدْنَى الخَلَائِقِ

Ben tüm ahlâkı fıtrî olarak değil edinilerek kazanıldığını gördüm
Tüm fazîletleri de bir çabanın sonucu olarak müşahede ettim

2- Hasedin diğer bir çaresi de kişinin haset duyması sonucunda ortaya çıkacak olan çirkin durumlardan razı olmayan aklını kullanması gerekir. Böylece akıl ortaya çıkacak olan kötü durumlardan kaçınarak nefsini zelil eder, ona erdemli olması için baskı yapar, doğruyu bulması için onun üzerinde hâkimiyet kurar ve derken nefis de ıslah olma hususunda akla boyun eğer. Ancak bu, sadece nefsi izzetli olan, ulvî gayelere sahip kişiler için mümkündür. Zaten bu şahsiyetler de hasedin çirkinliğinden berî olmuş insanlardır.

Şair şöyle demiştir:

أُحِبُّ الْفَتَى يَنْفِي الْفَوَاحِشَ سَمْعُهُ كَأَنَّ بِهِ عَنْ كُلِّ فَاحِشَةٍ وَقْرَا

Kötülüklerden yüz çeviren nefis iki tanedir; biri temizdir
Diğeri de zulümden korktuğu için güneş gibi parlayandır

3- Hasedin diğer bir çaresi de kişinin hasedin zararlı olduğunu düşünerek ondan kaçınmasının elzem olduğunu, ortaya çıkartacağı tesirlerden nefsini koruması gerektiğini bilmesi, nefsine hasedden daha yakın olduğunu bilmesi gerekir. Kişi böyle düşünürse üzüntü ve kederi defetme konusunda daha kararlı olur. Ayrıca daha huzurlu ve daha rahat bir yaşam sürmek için çaba gösterme yoluna da girmiş olur. Bazı büyük insanlar şöyle demişlerdir:

“Hasetçilerin kendi bedenlerini ve sağlıklarını düşünmemeleri şaşılacak bir durumdur!”

Şairin biri şöyle demiştir:

فَاعْمَلْ عَلَى مَهَلٍ فَإِنَّكَ مَيِّتٌ وَاكْدَحْ لِنَفْسِكَ أَيُّهَا الإِنْسَانُ

İşlerin âkıbetine vakıftı o
Sanki olacak şeyleri de doğru bakış açısıyla bilir o

4- Diğer bir çare de kişinin hasetten sonra insanların kendisinden nefret edeceğini düşünmesidir. Kişi böyle düşünerek düşmanlar tarafından kendi canına ya da ırzına saldırmaları korkusuyla onlarla barış ve sevgi içinde yaşamayı daha yararlı görür.

İbn Amid şöyle demiştir:

دَاوَى جوى بجوى و لَيْسَ بِحَازِمٍ مَنْ يَسْتَكِفُّ النَّارَ بالحَلْفَاء

Hastalığı hastalıkla tedavi eden olamaz basiretli
Ateşi çalı çırpı ile söndürmek isteyen kişi gibi

Müemmel b. Umeyl de şu beyitleri söylemiştir:

و أشهد أنّي ناقِصٌ غَيْرَ أنّني إذا قِيسَ بِي قَوْمٌ كَثِيرٌ تَقَلَّلُوا

Muhtaç değilim sanmayın sizin sevginize
Zengin de olsam yine muhtacım ben size

5- Hasedin bir diğer çaresi de kişinin kazâ ve kadere rıza göstermesi, Allah'ın takdir ettiğinin gâlip geleceğini düşünmesidir. Aksi takdirde kişi mağlup olur. Kadere karşı gelen mahzun ve mahrum olarak yerine oturur. Erdeşir b. Babek şöyle demiştir:

"Kader bize uymazsa biz kadere uyarız."

Mahmud el-Verrak da şu beyitleri okumuştur:

قَدَرُ اللهِ كاءن حِينَ يَقْضِي وُرُودَهْ
قَدْ مَضَى فيك عِلْمُهُ و انتهى مَا يُرِيدُهْ
شَرُّ مَا فِي رَجُلٍ شُحٌّ هَالِعٌ وَجُبْنٌ خَالِعٌ
فَأَرِدْ مَا يَكُونُ إِنْ لَمْ يَكُنْ مَا تُرِيدُهْ

Allah takdir edince o iş olacaktır zamanı geldiğinde
Allah'ın ilmi karar vericidir senin hakkında, O'nun dediği gibi olur
işlerin sonu da

Gayretli olsa da kişi bir şey artıramaz O'nun muradı dışında
İşler senin istediğin gibi gitmezse O'nun istediğini iste sonunda!

Kişi bu sebeplerle mutluluğa erişme başarısını yakalamışsa, yukarıdaki belirtilen hususlarda doğru yola ulaştıysa, artık o kişi hasedden berî olur, hasedin vereceği zarardan kurtulur, kederinden emin olur; noksanlık yerine

erdeme, yergi yerine de övgüye nail olur. Nefsiyle mücadele ederek onu kötü işlerden alıkoyan kişi, nefsiyle mücadele etmeden nefsinin ona itaat ettiği kişiden azim olarak daha kuvvetli ve daha metanetli kişidir. Bu nedenle Ali b. Ebî Talib (r.a) şöyle demiştir:

“En hayırlınız işlediği günahlardan tövbe edeninizdir.”

Hasedin Âfetleri: Eğer kişinin şehveti onu doğru yoldan alıkoyarsa, fazîletten mahrum olması onu hedefinden şaşırırsa, kişi kötü olan seciyesine boyun eğerse, çirkin ahlâkı ona galebe ederse, o kişide haset duygusu zâhir olur ve kederi artarak şu dört musibete maruz kalır:

1- Haset, insanı perişan eder ve bedeni hastalıklara maruz bırakır. Neticede haset eden kişide perişanlıkların sonu gelmez, onun hastalıklarına da şifâ bulunmaz. İbn Mutez şöyle demiştir: “Haset, bedenin hastalığı demektir.”

2- Haset, kişinin insanlar nezdindeki değerini düşürür, itibarını azaltır. Çünkü insanlar bu haset kişiden uzaklaşıp ondan nefret eder. Mensuru’l Hikem’de şöyle denilmiştir: “Haset eden kişi şeref ve itibar elde edemez.”

3- Haset, insanların nefretini celp eder, düşmanlık kazandırır. Öyle ki haset eden kişi insanlar içinde bir dost ve arkadaş bulamaz hâle gelir. Sürekli düşmanlık ve nefret kazanır. Bunun için Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

شَرُّ الناسِ مَنْ يَبْغُضُ النَّاسَ و يَبغُضُونَه

“En şerli insan başka insanlardan nefret eden, başkaları tarafından da nefret edilendir.”[405]

4- Haset sonucu kişi Allah’ın takdirine rıza göstermediği için ilahi gazâba maruz kalır, muhalif olduğu için de vebal altına girmiş olur. Zira haset eden kişi Allah’ın adaletli davranmadığını, nimetlere sahip olan kişilerin o nimetlere layık olmadığını düşünür. Bu nedenle Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

فَلَوْ مُدَّ سَرْوِي بِمَالٍ كَثِيرٍ لَجُذْتُ وَكُنْتُ لَهُ بَاذِلًا

“Ateş odunu nasıl yok ediyorsa, hased de iyilikleri öyle yok eder.”[406]

Abdullah b. Mutez şöyle demiştir: “Haset eden kişi günahı olmayan kişiye kızan, sahip olmadığı mal hakkında cimri davranan, bulamayacağı bir şeyi de arayan kişidir.”

Eğer bir kişi nimetlere haset edenlerle, fazîlet düşmanları tiplerle imtihan olursa, onların şerrinden Allah'a sığınmalı, hile ve tuzaklarından korunmaya çalışmalı, hasedin getireceği musibetlerden uzak durmalı, kendisi de hasede yaklaşmamalıdır. Çünkü onun çaresi yoktur. Büyük insanlar şöyle demişlerdir:

"Bir nimete haset edenler o nimetin zevalini görmedikçe hoşnut olmazlar."

Bazı bilge insanlar şöyle demiştir: "Bir kimse tabiatı itibarı ile zarar verici ise o kişi ile yakınlık kurma! Çünkü maddelerin aslını değiştirmek mümkün olmuyorsa bu kişinin ıslahı da mümkün olmaz."

Abdulhamid şöyle demiştir: "Haset insanla dost olmaktansa aslana yaklaşmak daha hayırlıdır."

Mahmud el-Verrak şöyle demiştir:

لا يُقِيمُ على ضَيْمٍ يُسَامُ به إلّا الأذِلّانِ غَيْرُ الحَيِّ و الوَتِدُ

إنَّ الْعَدُوَّ وَإِنْ أَبْدَى مُحَاشَرَةً إِذَا رَأَى مِنْكَ يَوْمًا فُرْصَةً وَثَبَا

الدُّنْيَا يومَانِ يَوْمُ فَرَحٍ و يَوْمُ هَمٍّ و كِلَاهُما زَائِلٌ عَنْكَ فدَعُوا ما يَزُولُ و

Kendimden razı ettim herkesi
Hasetçi hariç, o âciz bıraktı beni

Ona karşı bildiğim bir kusurum da yoktu
Ancak Rahman'ın verdiği nimetler bende mevcuttu

O yüz çevirdi, benim zelil olmam ancak onu memnun etti
Dilimin kesilmesini, mallarımın zâyi olmasını istedi

Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

خِيَارُ شُبَّانِكم المُتَشَبِّهُون بِشُيوخِكم و شِرَارُ شُيُوخِكم المُتَشَبِّهُون بِشُبَّانِكم

وَإِذَا ظَنَنْتَ، فَلا تُحَقِّقْ، وَإِذَا حَسَدْتَ، فَلا تَبْغِ

"Üç haslet vardır ki kimse bundan berî olamaz. Uğursuz saymak, su-i zan etmek ve haset etmek. Uğursuzluk aklına gelirse yolundan geriye dönme! Su-i zan ettiğin zaman onu tasdik etme! Haset ettiğin zaman da başkasına zulmetme!"[407]

Felak, 5.
Müsned, 1415; Beyhaki, Sünenu’l Kübra, 19406.
Fussilet, 34.
Müsnedi Şihab, 707; Taberani, Mucemu’s Sağir, 149.
İbn Hacer, Metalibu’l Aliye, 3128; Hilyetu’l Evliya, 3978.
Ebû Davud, 4903; İbn Mace, 4210; İbn Ebî Şeybe, Musannef, 27005.
İbn Abdilberr, Temhid, 980; İbn Kuteybe, Tevilu Muhtelefi’l Hadis, 32 (1/110)

Fasıl:
Adâb-ı Muaşeret ve Anlayışlı Olma

Âdâb-ı muaşeret ve anlayışlı olmanın iki kısmı vardır.

1- Teferruatla ilgili olan âdâb-ı muaşerettir. Akıl bu teferruatların aslını mucip kılar.

2- Hem teferruatla ilgili hem de temel esaslarla ilgili olan âdâb-ı muaşerettir. Biz bunları sekiz fasılda zikredeceğiz.

Birinci Fasıl:
Konuşmak ve Sükût Etmenin Fazîleti

Şunu bil ki söz insanın içinde bulunan sırların tercümanı olup insanın içindekileri haber verir. Kişinin ağzından çıkan hezeyanları geri döndürmek mümkün değildir. Akıllı kimsenin sürçü lisana düşmemesi için yapması gereken ya konuşmaktan vazgeçmesi ya da az konuşmasıdır. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

رَحِمَ اللهُ مَنْ قال خَيْرًا فَغَنِمَ أو سَكَتَ فَسَلِمَ

“Hayır konuşup da kazançlı çıkan ya da sükût edip de selamet bulan kişiye Allah merhamet etsin.”[408]

Allah Rasûlü (s.a.v) Muaz’a şöyle demiştir:

لا تَسأَلِ المَرءَ عن خَلَائِقِهِ في وَجْهِهِ شَاهِدٌ مِنَ الخَبَرِ

“Ey Muaz! Sustuğun sürece selamette olursun. Konuşursan bu konuşman ya lehine olur ya da aleyhine olur!”

Ali b. Ebî Talib (r.a) şöyle demiştir:

اللِسَانُ مِعْيَارٌ أَطَاشَه الجهلُ و أَرْجَحَهُ العَقْلُ

“Dil terazidir. Cehalet onu hafifleştirir, akıl ise onu ağırlaştırır.”

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: “Sükûta devam edersen câhil de olsan, âlim de olsan hikmet ehli sayılırsın.”

Bazı edipler de şöyle demişlerdir: “Dili suskun, konuşması da kâfi derecede olan kişi bahtiyardır.”

Bazı âlimler şöyle demişlerdir: “Akıllı insanın konuştuğu en değerli sözler ihtiyacı için konuştukları; düşündüğü en değerli fikirler ise âkıbeti veya âhireti için yaptığı tefekkürdür.”

Bazı belağat âlimleri de şöyle demiştir: “Sükûttan ayrılma! Çünkü bu durum sana samimi muhabbeti kazandırır, seni kötü âkıbetten muhafaza eder, sana vakar elbisesi giydirir ve özür dileme sıkıntısından seni kurtarır.”

Bazı fesahat âlimleri şöyle demiştir: “Bir hakkı açıklamak, bir bâtılı çürütmek, bir hikmeti yaymak ya da bir nimete şükretmek dışında dilini bağla!”

Şair şöyle demiştir:

رَأَيْتُ العِزَّ فِي أَدَبٍ و عَقْلٍ و فِي الجَهْلِ المَذَلَّةُ و الهَوَانُ

الْعُمْرُ يَنْقُصُ وَالذُّنُوبُ تَزِيدُ وَيُقَالُ عَثْرَتُهُ الْفَتَى فَيَعُودُ

وَإِنَّ عناء أَنْ تُفَهِّمَ جَاهِلا فَيَحْسَبُ جَهْلا أَنَّهُ مِنْكَ أَفْهَمُ

Edep ve akılda gördüm ben izzeti
Cehâlette de zillet ve hakirliği

Yüz güzelliği güzellik olmaz sadece
Güzellik yoksa kendi sözlerinde

Yeter kişiye kusur olarak
Yüzü olup da dilinin olmaması muhakkak

Konuşmanın Şartları

Şunu bil ki konuşmanın bazı şartları vardır ki konuşan kişi ancak bu şartlara dikkat ettiği takdirde zelle ve kusurlu duruma düşmekten korunabilir. Bu şartlar dört tanedir.

1- Konuşmanın bir çekiciliği olmalıdır. Yani konuşma ya bir faydayı hâsıl etmeli, ya da bir zararı def etmelidir.

2- Yerli yerinde konuşmalı ve konuşmak için uygun zaman ve zemini beklemelidir.

3- Kifâyet edecek kadar konuşulmalıdır.

4 -Söyleyecek söz iyi seçilmelidir.

İşte dört şart bunlardır. Kişi bu dört şarttan birini ihlal ederse diğer şartların fazîletini de azaltmış olur. Şimdi de her şartın sebep ve lüzumunu zikredelim.

Birinci Şart: Bu şartta bahsedilen hususa dikkat etmek gereklidir. Zira bir konuşmanın çekiciliği olmalıdır. Çekiciliği olmayan bir söz hezeyan, sebebe dayanmayan bir söz ise iticidir. Bir kimse konuşurken nefsini gevşek bırakır, sözün nereye gittiğini bilmezse ve mânâsına ehemmiyet vermezse konuşmuş olduğu sözler değersiz ve beyan ettiği fikirler çürük olur. İbn Âişe'den hikâye edildiğine göre bir genç, Ahnef'in meclisine katılır ve hiç konuşmazdı. O gencin bu hâli Ahnef'in tuhafına gitti. Bir gün sohbet halkası dağıldıktan sonra Ahnef o gence:

'Konuş ey yeğenim!' dedi. Genç:

'Ey amcam! Bir kişi bu mescidin balkonundan düşse bir zarar görür mü?' dedi. Ahnef:

'Yeğenim seni keşke hiç açmasaydık da öyle kapalı kalsaydın!' dedi ve sonra da A'var eş-Şenni'nin şu şiirini okudu:

أَ عَلَى الصِّرَاطِ تُرِيدُ رَعْيَةَ حُزْمَتِي أَمْ فِي الحَسَابِ تَمُنُّ بالأَنْعَامِ
فَما النَّاسُ إِلَّا وَاحِدٌ مِنْ ثَلَاثَةٍ شَرِيفٌ و مَشْرُوفٌ و مِثْلَ مُقاوم

Susanın hâli seni şaşırttığı gibi
Konuşanın hâli de şaşırtır seni

Kişinin yarısı dili, yarısı da kalbidir
Geride kalan ise kan ve ettir

Ebû Yusuf el-Faki ile ilgili şöyle bir hikâye anlatılır: "Bir adam onun meclisine katılır ancak hiç konuşmazdı. Ebû Yusuf ona:

'Bir şey sormaz mısın?' dedi. O kişi:

'Oruçlu olan ne zaman iftar eder?' dedi. Ebû Yusuf:

'Güneş batınca' dedi. Genç:

'Peki, gece yarısına kadar güneş batmazsa?' diye sordu. Bunun üzerine Ebû Yusuf gülümsedi ve Cerir'in dedesi Hatafi'nin şu şiirini okudu:

إِيَّاكُمْ و التَّمادُحَ فَإِنَّهُ الذَّبْحُ إِنْ كَانَ أَحَدُكُمْ مادِحًا أَخَاهُ لا مُحَالَةَ فليَقُلْ
وفي الصمت ستر للعَيي وإنّما صحيفة لب المرء أن يتكلما

Şaşarım konuşmasını bilmeyen kişinin nefsini levm etmesine
Konuşanın da sükût etmesine

Sükût etmek konuşmasını bilmeyenin ayıbını gizler
Konuşmak da kişinin akıl sahifesine delalet eder

Başımdan geçen şu olayı da sana ithaf edeyim: Ben bir gün Basra'da sohbet meclisindeyken talebelerime ders veriyordum. Yaşı seksen veya daha üzeri olan bir yaşlı yanıma geldi ve bana:

'Bir soruyu sana sormak için yanına geldim' dedi. Ben de:

'Tabiî, sor!' dedim. O yaşlı şöyle dedi:

'İblis ile Âdem'in yıldızlarından bana haber ver! Çünkü bu ikisi çok mühim olduğu için bu soru ancak din ulemâsına sorulabilirdi.'

Ben de o mecliste bulunanlar da bu soruya şaşırdık. Mecliste bulunan bazı kimseler o yaşlı ile alay ettiler. Ben o yaşlıyı korumaya çalıştım ve kendi kendime: 'Bu yaşlıya ancak sualine göre cevap vermem durumunda ikna ederim' dedim ve ona şöyle söyledim:

'Bakın! Müneccimlerin iddiasına göre insanların yıldızları ancak doğum tarihlerinin belli olması durumunda bilinebilir. Âdem (a.s) ile İblis'in doğum tarihlerini bilen birini bulursan onlara bu soruyu sor' dedim. O yaşlı bana:

'Allah sana hayırlar nasip etsin' dedi ve gitti. Aradan bir müddet geçtikten sonra tekrar bana döndü ve:

'Şu ana kadar Âdem (a.s) ile İblis'in doğum tarihlerini bilen bir kişiye rastlamadım' dedi.

Bu tür insanlara bir bak ve nasıl da câhilce konuştuklarını ve noksanlık görülen sorularını gör! Onların konuşmalarında bir sebep ve öngörü olmaz. Eğer onların konuşmaları bir düşünceye ve bir illete dayansaydı bu sorularından dolayı onlar ayıplanmazlardı.

Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ

وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ

"Akıllı kimsenin dili kalbinin gerisindedir. Konuşmak istediği zaman önce kalbine müracaat eder. Şayet konuşması kendi lehine ise konuşur; yok aleyhine ise susar. Câhilin kalbi ise dilinin gerisindedir. Bu nedenle diline dolanan her şeyi söyler."[409]

Ömer b. Abdulaziz şöyle demiştir: “Kelamını amelinden saymayan kişinin hatası çok olur.”

Bazı bilge insanlar şöyle demiştir: “Kişinin aklı dilinin altında gizlidir.”

Bazı belağat ehli de şöyle demiştir: “Dilin seni uzun süre hapsetmeden ya da seni helâk etmeden sen onu hapset! Zira hiçbir şey doğruyu konuşmayan ve acele cevap veren dil kadar hapsedilmeye layık değildir.”

Ebû Temmam et-Tai şu beyitleri söylemiştir:

ما ارتَدَّ طَرْفُ إمْرىءٍ بِلَذَّتِهِ إلّا و شَيْءٌ يَمُوتُ مِنْ جَسَدِهِ

Şu söz bilgelerin sözlerinden biridir
Kişinin dili kalbine bağlı olmalıdır.

Bazı bilge insanlar ise konuşmaya dair ruhsatı tamamen keserek şöyle demişlerdir:

“Câhillerle oturduğun zaman sus ve onları dinle! Âlimlerle oturduğun zaman da sus ve onları dinle! Câhillere karşı susup onları dinlemen hilmini; âlimlere karşı susup onları dinlemen de senin ilmini artırır.”

İkinci Şart: Yerli yerinde konuşmak da dikkat edilmesi gerekli olan bir durumdur. Yersiz ve zamansız konuşmalar faydasızdır. Faydasız sözler de –yukarıda geçtiği gibi– hezeyan ve gevezeliktir. Eğer sonra söylenmesi gereken bir söz önce söylenirse bu acelecilik ve ahmaklık olmuş olur. Önce söylenmesi gereken sözler de sonra söylenirse bu da gevşeklik ve âcizlik olur. Çünkü her sözün bir zamanı ve zemini vardır.

Şair şöyle demiştir:

تَضَعُ الحَدِيثَ على مَوَاضِعِهِ و كَلَامُهَا مِنْ بَعْدِهَا نَزْرٌ

Konuşulması gereken yerde sarf et sözlerini
Faydasız olur konuşmak kaçarsa onun yeri

Üçüncü Şart: Lüzumu olduğu kadar konuşmaktır. Zira söz, ihtiyaç olduğu ve kifâyet edeceği kadar sarf edilmezse onun sınırı olmaz. Ölçüsü ve sınırı olmayan söz ise kısa kesildiğinde noksanlık oluşur; uzatıldığında da saçmalama durumu ortaya çıkar.

Rivâyet edildiğine göre bir bedevi Allah Rasûlü’nün (s.a.v) huzurunda sözü uzattı. Allah Rasûlü (s.a.v) o kişiye:

“Dilinin önünde kaç tane perde var?” buyurdu. O kişi:

“Dudaklarım ve dişlerim var” dedi. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu:

“Allah (c.c) lafı uzatıp konuşanları sevmez. Bu nedenle Allah (c.c) sözü kısa tutup da ihtiyaç kadar sözle yetinen kişiye merhamet etsin!”

Hikâye edilir ki bilgelerden biri bir gün çok konuşan bir adam görür ve ona şöyle der:

“Allah bir konuşup iki dinleyesin diye sana bir dil ve iki kulak vermiştir.”

Bazı hikmet ehli şöyle demiştir: “Sözü çok olanın günahları da çok olur.”

İbn Mesud (r.a) şöyle demiştir: “Çok konuşmaya karşı sizi uyarıyorum.”

Bazı belağat ehli şöyle demiştir: “Kişinin konuşmaları faziletinin beyanı, aklının tercümanıdır. Bu nedenle sözü, olması gereken güzel ve kifâyet edecek seviyede bırak. Efendini kızdıracak, kardeşlerini nefrete düşürecek uzun konuşmalardan sakın! Çünkü sultanını kızdıran ölüme maruz kalır, kardeşlerini nefret ettiren de özgürlüğünü kaybeder.”

Şair şöyle demiştir:

لأَنْ يَهْدِيَ اللهُ عَلَى يَدَيْكَ رَجُلا خَيْرٌ لَكَ مِمَّا طَلَعَتْ عَلَيْهِ الشَّمْسُ

Ölçülü konuş konuştuğun zaman kelamı
Çünkü ayıp sahiplerini ele verir konuşmaları

İhtiyaç oranında olmayan sözün iki hâli vardır.

1- İhtiyaç miktarından az konuşmaktır ki bu yetersiz bir konuşma olur.

2- İhtiyaç miktarından fazla konuşmaktır ki bu da gevezelik olur.

Her iki konuşma türü de kusurdur ancak çok konuşarak gevezelik etmek daha büyük kusurdur. Hatta genelde daha da korkunç olur.

هَلْ يُكَبُّ النَّاسَ عَلَى مَنَاخِرِهِمْ فِي النَّارِ إلا حَصَائِدُ أَلْسِنَتِهِمْ

“İnsanların yüzüstü cehenneme atılmaları dilleriyle söylediklerinden başka nedir ki?”[410]

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: “Kişinin ölümü iki dudağı arasındadır.”

Bazı belağat ehli de şöyle demiştir: “İhtiyaç miktarından az konuşmak gevezelik yapmaktan daha da hayırlıdır. Yetersiz konuşmak delili zayıflatır; gevezelik ise ruhu öldürür.”

Şair şöyle demiştir:

أَنْتَ نِعْمَ الْمَتَاعُ لَوْ كُنْتَ تَبْقَى غَيْرَ أَنَّ لا بَقَاءَ لِلإِنْسَانِ

Cehâlet yönetirse kişinin dilini
Zarar verir sahibine yırtıcı aslan gibi

Bazı edipler şöyle demiştir: “Nice diller vardır ki kılıç gibi sahibinin boynunu keser. İnsanların başına gelen belâları defeden şey onların erdemini artırır.”

Bazılarına göre söz ihtiyaç miktarından fazla olursa, o sözün içine şaibeli düşünceler girmezse ve yanlışlardan berî olursa, işte o söz beyan ve helal sihirdir.

Süleyman b. Abdülmelik’in meclisinde konuşma yerilince o şöyle dedi: “Hayır, kim güzel konuşursa, güzelce susmasını da bilir. Ancak güzel susmasını bilen güzel konuşamaz.”

Bazı zâtlar yazar olan insanları şöyle tavsif etmiştir: “Yazar kişi bir karış yer aldığı zaman onunla yetinen; bir tomar kâğıt bulduğu zaman da onu dolduran kişidir.”

Bazıları da uzun hitabetlerle ilgili şöyle demişlerdir:

إِذَا قَلَّ مَاءُ الوَجْهِ قَلَّ حَيَاؤُه و لا خَيْرَ فِي وَجْهٍ إِذَا قَلَّ ماؤُه

O hatipler uzun uzun hitap ediyorlar
Bazen de rakiplerinin korkusu onları böyle davranmaya zorlar

Heysem b. Sâlih oğluna: ‘Evladım, az konuşursan doğruyu daha çoğaltırsın’ dedi. O çocuk da: ‘Ey babacığım, peki hem çok konuşur hem de çok isabet edersem?’ dediğinde Heysem: ‘Yavrucuğum, senin gibi öğüt alıp da öğüt vermeye layık kimse görmedim!’ dedi.

Ebû Fetih el-Besti şu beyitleri söylemiştir:

تَكَلَّمْ و سَدِّدْ ما اسْتَطَعْتَ فَإِنَّمَا كَلَامُكَ حَيٌّ و السُّكُوتُ جَمَادُ
لِسَانُكَ لِي حُلْوٌ وَعَيْنُكَ عَلْقَمٌ وَشَرُّكَ مَبْسُوطٌ وَخَيْرِي مُلْتَوَى

Konuş ve gücün yettiğince doğruyu söyle
Zira senin sözün canlı, sükûtun ise donuktur elbette

Eğer söyleyecek doğru söz bulamazsan
Sükûtun daha doğru olur hakikaten

İyas b. Muaviye'ye: "Fazla konuşmaktan başka bir kusurun yoktur." denildiğinde o :

"Peki benden duymuş olduklarınız doğru mu, yanlış mı?" dedi. Onlar da:

"Hepsi doğrudur" dediler. İyas:

"Öyleyse fazla hayır işlemek de hayırdır" dedi.

Ebû Osman el-Cahız şöyle demiştir: "Sözün bir sınırı, dinleyicilerin de bir tahammül gücü vardır. Dinleyicinin tahammül gücünü aşan konuşmalar bıkkınlık ve yorgunluk oluşturur. İşte bu fazla konuşmaya gevezelik denir. Ebû Osman doğru söylemiştir! Zira uzun konuşmak, doğru olsa bile dinleyicileri bıktırır, zihni de yorar. Uzun konuşma çoğu zaman kişinin kendini beğenmesinden ileri gelir. Kişi böyle olmasaydı konuşmasını kısa keserdi. Kendi konuşmasını beğenen kimse uzatır; uzattıkça da hataları ve sürçmeleri çoğalır."

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: "Kendi konuşmasını beğenen aklını kaybeder." Fazla gevezelikten dolayı ortaya çıkan korku hâlini bertaraf edecek bir ümit olmaz; zararı telafi edecek bir fayda bulunmaz. Çünkü fazla konuşan kimse hem tökezlemekten hem de dinleyicilerin bıkmasından endişe eder. Bu iki endişe karşısında konuşmayı gerektirecek bir ihtiyaç, ümit edilecek bir fayda da yoktur.

Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

إِذَا أَنَا لم أَعْلَمْ ما لَمْ أَرَى فلا عَلِمْتُ ما رَأَيْتُ

"Bana en sevimsiz gelenіniz lafı allayıp pullayan, çok konuşan ve gevezelik edeninizdir."[411]

Bir adam bilge bir insana:

'Ne zaman konuşayım?' diye sorunca bilge insan:

'Susmak istediğin zaman' dedi. O kişi:

'Peki, ne zaman susayım?' diye sorunca o bilge insan :

'Konuşmak istediğin zaman' cevabını verdi.

Câfer b. Yahya şöyle demiştir: "Öz konuşmak kifâyet ediyorsa lafı uzatmak ahmaklık olur. Çok konuşmak şart olduğunda az konuşmak âcizlik olur."

Mensuru’l Hikem’de şöyle denilmiştir: “Akıl tam olursa söz az olur.”

Bazı edipler de şöyle demiştir: “Sükûtu uzatan kişi fayda verici heybeti elde eder. Sükûttan dolayı ortaya çıkan yalnızlık ise zarar verici olmaz.”

Bazı belağatçılar şöyle demiştir: ”Konuşmaktan âciz olmak pişmanlık getiren sözden daha hayırlıdır. Bu nedenle delilini ispatlayacak ve ihtiyacını giderecek kadar konuşmakla yetin! Bunun fazlasından kaçın! Zira fazla konuşmak kişinin ayağını kaydırır ve pişmanlık getirir.”

Bazı fesahatçiler de şöyle demişlerdir: “Akıllı kişinin ağzı gemlidir. Konuşmak istediği zaman bu gem onun konuşmasına engel olur. Câhilin ağzı ise serbesttir. İstediği zaman konuşup durur.”

Şair şöyle demiştir:

مَنْ كَانَ مَفْقُودَ الحَيَاءِ فَوَجْهُهُ مِنْ غَيْرِ بَوَّابٍ له بَوَّابٌ

Bir sözün cilvesi insanları aldatır
Bu durum o söze gevezelik ve âcizlik karışana dektir

Dördüncü Şart: Kişinin konuşacağı sözleri iyice seçmesidir ki bu da lüzumlu olan bir hususdur. Çünkü dil, insanın vitrinidir. Dil onun meçhul hâllerini ifade eder, düşündüklerini onunla beyan eder. Bu nedenle kişi konuşacağı sözleri güzel seçmeli ve dilini düzeltmesi için uzun müddet uğraşmalıdır. Peygamber (s.a.v) amcası Abbas’a (r.a): **“Senin cemalini çok beğeniyorum!’** deyince Abbas (r.a): ‘Kişinin cemali nedir?’ diye sordu. Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurdu. **“Kişinin cemali onun dilidir.”**

Halid b. Safvan şöyle demiştir: “Dili olmazsa insan nedir ki? Dilsiz insan ancak başıboş hayvan ya da bir heykeldir.”

Bazı bilge insanlar şöyle demiştir: “Dil insanın veziridir.”

Bazı belağat ehli de şöyle demiştir: “Kişinin sözleri onun aklını, fiilleri de asaletini gösterir.”

Şair şöyle demiştir:

لا تَطْلُبَنَّ الرِّزْقَ بَعْدَ شِمَاسِهِ فَتَرُومَهُ سبعا إِذَا ما غَيْضَا

Aklı olmazsa kişinin
Dili delildir onun ayıplarının

Belağatlı Konuşmak

Ustaca konuşmak ancak kendisini belağatlı konuşmaya alıştıran, fesahatin lüzumuna inanmış, bu yolda uzman olmuş ve bunu huy hâline getirmiş kişiler için geçerlidir. Bu kişi konuşurken kulakları tırmalayan, mânâyı güzel ifade edemeyen kelimeler kullanmazlar. Çünkü belağat sadece kelime ve tek bir anlamdan ibaret değildir. Belağat: Doğru mânâları fasih kelimelerle ifade etmektir. Böylece lafızların fesahati mânâların sıhhatiyle vücut bulur ki buna da belağat denir.

Yunanlı bir edibe: ‘Belağat nedir?’ diye sorulduğunda o:

‘Güzel sözleri seçerek ona ait kısımları tashih etmektir’ demiştir.

Aynı soru Rum bir edibe sorulunca o: ‘Doğaçlama olan konuşmalarda sözü kısa kesmek, uzun konuşulması gereken yerde ise uzun konuşabilmektir.’ demiştir.

Hintli bir edibe bu sorulduğunda: ‘Üzerinde durulması gereken kelimeleri, üstünkörü geçilecek kelimelerden ayırt edebilmektir’ demiştir.

Arap bir edibe bu sorulduğunda şöyle demiştir: ‘Vecizliği güzel olan, mecazı da az olan sözdür:’

Bir bedeviye: ‘Belağat nedir?’ diye sorulduğunda şu cevabı vermiştir:

‘Sihrin altında, şiirin üstünde, hardalı çatlatan, kayayı parçalayan bir konuşmadır.’

Şehirli birine: ‘Belağat nedir?’ diye sorulduğunda o: ‘İ’cazı çok, başı ve sonu uyumlu olan sözdür’ cevabını vermiştir.

İbn Mukaffa da şöyle demiştir: “Konuşmada tutuk olmamak ve insanlara söz söylerken cesur davranmaktır.”

Haccac, İbn Kariyye’ye[412] i’cazın ne olduğunu sorunca o şöyle demiştir: “Hata yapmadan ve tutuk olmadan konuşmaktır.”

Şair şöyle demiştir:

خَيرُ الكَلَامِ قَلِيلٌ على كَثِيرٍ دَلِيلُ
و العِيُّ مَعنًى قَصِيرٌ يَحوِيهِ لَفظٌ طَوِيلُ
و فِي الكَلَامِ فُضُولٌ و فيه قَالَ و قِيلُ

Sözün en hayırlısı az olup da çok mânâya delalet edenidir
Konuşma âcizliği ise çok konuşup mânâsı az olanıdır
Dedikodu varsa bir sözde işte o da fazlalıktır

Mânânın sıhhati üç şeye bağlıdır.

1- Mânâlar mücmel ve müşkil olmayacak kadar sarih olmalıdır.

2- Mânâlar dâhil olmayan şeyleri ihtiva etmemeli, dâhil olanları da kapsam dışında tutmamalıdır.

3- Mânâlar birbirleriyle uyumlu olmalıdır. Mânâların karşılaştırması iki şekilde olur:

a) Bir mânâ kendisine uygun olanla karşılaştırılmalıdır. Bunun hakikati ise yakınlıktır. Çünkü mânâlar arasında benzerlikler bulunur.

b) Mânânın zıddıyla karşılaştırılmasıdır. Gerçek karşılaştırma budur. Bu iki hususun dışında karşılaştırma yoktur. Ya yakınlıkta uyum olur ya da ihtilafta zıtlık olur.

Lafızlardaki fesahata (açıklığa/netliğe) gelince bunun üç vechi vardır.

1- Garip ve yabancı kelimelerden sakınılmalıdır ki dinleyenlerin kulağını tırmalamasın, insan tabiatı bundan tiksinmesin.

2- Anlaşılması zor ve seviyesiz sözlerden sakınılmalıdır. Aksi takdirde avâm tabakası bu sözleri anlamaz, üst seviyedeki insanlar da onu değersiz görür. Nitekim Cahız ‘Kitabu’l Beyan’ adlı eserinde şöyle demiştir: “Ben belağat konusunda yazarlardan daha örnek olacak kimse görmedim. Zira onlar söz sarf ederken garip ve anlaşılması güç kelimeleri de, avâm tabakasının kullandığı sözleri de kullanmazlar.”

3- Lafızlarla mânâlar arasında münasebet ve mutabakat olmalıdır.

Mutabakata gelince: Lafızlar mânâların kalıpları gibi olup fazla ya da eksik olmamalıdır. Bişr b. Mutemir[413] belağat ile ilgili tavsiyesinde şunları söylemiştir:

“Kelimelerin yerine oturmadığını, olması gereken yere yerleşmediğini ve mahallinden dolayı rahatsız olup nefret ettiğini hissettiğin zaman, o kelimeleri kendisine uygun olmayan bir yerde kullanmak için kendini zorlama! Çünkü konuşurken ölçü kalıplarına sokulmuş şiir gibi söz söylemezsen ya da nesirli konuşmayı seçmek için külfete düşmezsen, hiç kimse seni bunun için ayıplamaz. Ancak sen maharetin olmadığı halde şiir ve nesir gibi konuşma külfetine girersen, senden daha fazla kusurlu olan ve daha alt seviyede olan kişiler bile seni kınamaya kalkar!”

Kelimelerle mânâlar arasındaki münasebete gelince: Mânânın, yaygın olan örfe ve insanların güzel gördükleri ortak değerlere uyumlu olması gerekir. Hatta kişinin kastettiği mânâlar başka lafızlarla kullanılsa, bu lafızlar daha fasih ve beliğ olsa da dinleyicide nefret uyandırır.

Belağat ehli şöyle demiştir: “Bir kişinin belağat ehli olabilmesi için söylemiş olduğu sözün mânâsı, muhatabının kalbine kulağından önce varmasıyla mümkün olur.”

Kelimenin irabının doğru verilerek telaffuzun yanlışlığından kaçınmak düzgün konuşma üslubundandır. Belağat ise daha değerli ve bunun üstünde olan bir mertebedir. Kelimeleri yanlış telaffuz eden kişinin belağat ve fesahat ehli arasında olması bir kenara, edipler arasında bile yeri olmaz.

Konuşma Âdâbı

Bil ki konuşmanın âdâbı vardır. Konuşan kişi eğer bu âdâptan gâfil olursa konuşmanın tatlılığı ve ahengi gider. İnsanlar artık o kişinin güzel yönlerini değil de kötü âdâbını konuşur; menkıbelerini anlatacaklarına kötü ve fena olan yönlerini anlatırlar. Riâyet edilmesi gereken konuşma âdâbı şunlardır:

1- Övgüde de yergide de haddi aşmamaktır. Hiç yermemek âlicenaplık, övgüde aşırı gitmek ise aşağılıktan gelen yaltaklıktır. Yergide aşırı gitmek ise şerden doğan intikamdır. Her ikisinde yalan bulunmasa bile yine de onlar kusur sayılır.

Rivâyet edildiğine göre Allah Rasûlü’nün (s.a.v) yanına Temim kabîlesinden bir heyet gelmişti. Peygamber (s.a.v) Amr b. Ehtem’e, Kays b. Âsım’ı sordu. Amr, Kays’ı övmeye başladı. Bunun üzerine Kays:

“Yâ Rasûlallah! Vallahi o da biliyor ki ben vasfettiklerinden de daha hayırlıyım. Ancak bana haset ediyor (bundan dolayı az övüyor).”

Amr da onu yererek şöyle dedi:

“Yâ Rasûlallah! Ben birinci söylediğimde doğruyu konuştum; ikincisinde de yalan söylemedim. Birincisinde ondan memnun olmam hasebiyle bildiklerimin en güzelini söyledim. İkincisinde de ona kızgın olduğumdan ötürü bildiklerimin en çirkinini söyledim.”

Bunun üzerine Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurdu: **“Gerçekten de beyanın (ifadenin) bazısı sihirdir.”**[414]

Bir de şu var ki övgüde ve yergide yalandan berî olmak güç bir iştir. Hele de yakınlıktan ileri gelen övgüde ve öfkeden ileri gelen yergide…

Ahnef b. Kays şöyle der: “Bir gece uykusuz kalmıştım. Sultanımı memnun edecek ve Rabbimi de gazaplandırmayacak bir sözü bulmak için düşündüm ancak bulamadım.”

Abdullah b. Mesud şöyle der: “Bazı kişiler sultanın yanına girdiğinde diniyle beraber girer; ancak sultanın yanında çıkarken dini yanında olmaz.”

Ona:

“Bu nasıl olur?’ diye sorulunca şöyle cevap verir:

“Allah’ın gazâbına sebep olacak sözleri söyleyip sultanlarını memnun ederler.”

İbn Rumi bir kişinin başka bir kişiyi abartılı şekilde övdüğünü işitince şu mısraları söyledi:

إذَا ما وصَفْتَ إمْرأً لِإمرىءٍ فلا تَغْلو في وَصْفِهِ و اقْصِدِ
فَإنَّكَ إنْ تَغْلُ تَغْلُ الظُّنُو فِيهِ الى الأَمَدِ الأَبْعَدِ
فَيَضْؤُلُ فَخْمَتُه لِفَضْلِ المَغِيبِ على المَشْهَدِ

Başkasına anlatırken insanoğlunu
Gitme aşırı tut orta yolu

Sen aşırı gidersen övgüde
Muhatabının zannı geçer seninkinden öteye

O zaman senin methettiğin kimse cılız kalır
Çünkü gaib olan görünenden daha fazîletlidir

2- Konuşma âdâbının ikincisi de korku ve sevginin kişiyi iyi veya kötü şeyleri vaad etmesine, sonra da o vaadinden geriye dönmesine sevk etmemelidir. Çünkü vaatler hususunda dilini serbest alıştıran ve vaad ettiğini yaparken hissettiği ağırlığı konuşurken hissetmeyen kişinin vaad ettiği iyi şeyler vefasızlıkla, kötü vaatler de âcizlikle neticelenir.

Şöyle bir hikâye anlatılır: Süleyman b. Davud (a.s) bir gün giderken bir erkek serçenin dişi bir serçenin etrafında dolandığını görür. Yanındakilere: ‘Bu erkek serçenin ne söylediğini bilir misiniz?’ der. Yanındakiler: ‘Hayır, bilmiyoruz’ dediler. Süleyman (a.s) şöyle der: ‘Bu erkek serçe dişi serçeye: ‘Benimle evlen, seni Şam’ın yüksek binalarında oturtayım’ diyor. Ancak bu serçe yalan söylüyor. Zira Şam’ın yüksek binaları taştan yapılmıştır; o, dişi serçeyi yüksek binalarda oturtma imkânına sahip değildir. Her evlenme teklif eden yalan söyler.’

3- Konuşma âdâplarından biri de kişinin söylediğini fiiliyata dökmesi, konuştuğunu ameliyle doğrulamasıdır. Zira kişinin konuşması iradî,

konuştuğunu uygulaması ise zaruridir. Kişinin söylemediği bir şeyi yapması, söyleyip de yapmamasından daha güzeldir.

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: “Sözün en güzeli başka bir söze gerek bırakmayandır. Yani söylemek yerine yapmasıdır. Mahmud el-Verrak şöyle demiştir:

القَوْلُ ما صَدَّقَهُ الفِعْلُ و الفِعْلُ ما وَكَّدَهُ العَقْلُ
مِنْشَرَفِ الدنيا و مِنْفضلِها أَنَّ بها تُسْتَدْرَكُ الآخِرَةُ

Söz, fiilin tasdik ettiği sözdür
Fiil de aklın teyit ettiği fiildir

Söz sâbit olamaz
Temeli ondan derin olmadıkça oturmaz

4- Kişi konuşurken ses tonunu gayesine ve maksadına göre ayarlamalıdır. Eğer kişi bir şeyi teşvik etmek için konuşuyorsa yumuşak ve nazikçe konuşmalı; korkutmak için konuşuyorsa sert ve ciddi konuşmalıdır. Zira korkutma hâlinde yumuşak; teşvik hâlinde de sert konuşmak yersiz olur ve maksadı saf dışı bırakır. Böylece söylenen söz boş olur, maksat da ıskalanmış olur. Ebû’l Esved ed-Düeli oğluna şöyle demiştir:

“Bir toplumda senden üstün olanların edasıyla konuşma! Yoksa sana kızarlar. Senden altta olan kişiler gibi de konuşma! Bu defa da seni ayıplarlar.”

5- Konuşurken itici olacak yüksek sesle ve çirkin şekilde karşıdakini rahatsız edecek tarzda konuşulmamalıdır. Ayrıca muhatap tarafından câhil görülecek mimiklerden ve konuşmada âciz izlenimi verecek jestlerden uzak durulmalıdır. Zira cehâlet ve bilgisizliğin az olması, belağatın çok olmasından daha önemlidir.

Hikâye edilir ki Haccac bir Arabî’ye:

‘Ben güzel bir hatip miyim?’ diye sordu. Arabî:

‘Evet, ancak bir de dildeki tutukluğun fazla olmasa, elinle işarette bulunmasan ve ‘Emma bad’ (Şimdi) kelimesini kullanmasan…’ dedi.

6- Açıkça konuşulması çirkin ve müstehcen olan ifadeleri üstü kapalı bir şekilde ifade etmektir. Bu şekilde kişi hem maksadını ifade etmiş, hem de dilini temiz tutarak edebini muhafaza etmiş olur. Muhammed b. Ali: **“(O kullar) Boş sözlerle karşılaştıklarında vakar ile (oradan) geçip**

giderler.”[415] âyetini, ‘Onlar avret yerlerinden bahsetmeleri gerektiğinde kinaye yoluyla geçiştirirler’ şeklinde tefsir etmiştir.

Bu insanlar dillerini çirkin ifadelerden korudukları gibi, kulaklarını da aynı şekilde koruyarak fuhşiyata meyletmezler. Zira çirkin şeyleri dinlemek o çirkin işlerin nehyedilmesine vesile olabileceği gibi, onların işlenmesine de vesile olabilir. Çirkin şeyleri dinlemekten kişi yüz çevirirse, onu söyleyen kişi de susar. İşte çirkin şeyleri dinlememek nehyetmenin iki yolundan biridir. Aynen çirkin şeyleri dinlemenin o şeyleri teşvik etmesi gibi.

Ebû’l Hasan b. Hâris el-Haşimi şu beyitleri dile getirmiştir:

الرِّفْقُ يُمْنٌ و خَيْرُ القَوْلِ أَصْدَقُهُ و كَثْرَةُ المَزْحِ مِفْتَاحُ العَدَوَاتِ
و سَمْعَكَ صُنْ عَنْ قَبِيحِ الكَلَامِ كَصَوْنِ اللِسَانِ عنِ النُّطْقِ بِهْ
أَرَى الدُّنْيَا لِمَنْ هِيَ فِي يَدَيْهِ عَذَابًا كُلَّمَا كَثُرَتْ لَدَيْهِ

Orta yolu bulmaya çalışasın
Şüpheli yerden de sakın!

Çirkin sözlerden koru kulağını
Aynen dilini çirkin kelamdan koruman gerektiği gibi

Eğer çirkin sözü dinlersen
Uyan, vebaline ortak olursun sen

Zâhiren çirkin ve kötü olan sözler de iyi düşünüldüğünde, gerçek mânâsının doğru olduğu anlaşılacak olsa bile yine de kaçınılması gereken saçma ve hezeyan hükmündedir. Ezdi’nin Suli’den rivâyet ettiği şu şiiri gibidir:

إِنَّنِي شَيْخٌ كَبِيرٌ كَافِرٌ بِاللهِ سِيرِي
أَنْتِ رِبِّي و إِلهِي رَازِقُ الطِفْلِ الصَّغِيرِ

Ben yaşlı ve örtülü biriyim, Allah aşkına yoluna git kadın!
Sen çocuğunu büyütmene bak! Benim ilahım rızkını da verir küçük çocukların.

Şair, yukarıda kullanmış olduğu kâfir kelimesiyle örten mânâsını kastetmiştir. Zira küfrün lügat mânâsı örtmektir. Bu nedenle Allah'ın verdiği nimetleri günahlarıyla örten kişiye kâfir denilmiştir.

Şiirde geçen بِاللهِ سِيرِي ibaresinden kastedilen ise, o kadına Allah adına yemin verdirerek yoluna gitmesinin istenmesidir.

İkinci mısrada geçen أَنْتِ رَبِّي ibaresinden ise 'Sen git çocuğunu terbiye et' mânâsı kastedilmiştir.

Şiirde geçen şu çirkin zorlamaya ve iticiliğe bir bak! Bu tür ifadeler inceden inceye düşünüldüğünde doğru olduğu anlaşılsa bile, bunu duyan kişiler bu ifadeleri ortaya koyanları kınarlar. Bu tür sözler çoğu zaman şüpheci ve şımarık tiplerden duyulur. Ancak Peygamber'in (s.a.v);

لا تصلوا على النبي

"Yüksek yerde namaz kılmayınız." sözleri ise kafa karıştırıcı olan sözlerin dışındadır. Bu hadisin iki çeşit tevili vardır.

Birincisi: Yüksek yerlerde namaz kılmayın anlamındadır. Yani 'Nebiy' 'Nebve' kelimesinden türemiştir.

İkincisi: Yollarda namaz kılmayın mânâsındadır. Çünkü Allah'ın elçilerinin enbiya olarak isimlendirilmesi, Allah'a götüren yollar olmaları hasebiyledir. Eğer bu sözü Peygamber'in (s.a.v) dışında başka biri söylemiş olsaydı, hoş görülmeyen çetrefilli laf sayılırdı. Ancak Allah Rasûlü (s.a.v) bunu söylediği için böyle bir durum söz konusu değildir. Peygamber'in (s.a.v) hitap ettiği mevzuların konusu ve ahvâli, onun sözleri, şeriatın kabul etmediği şeyleri söylemeye mânidir. Ancak başkası için böyle bir durum söz konusu değildir. Bu nedenle bir sözü Peygamber'in (s.a.v) söylemesi ile başkasının söylemesi arasında fark vardır.

7- Konuşmanın âdâplarından biri de ayak takımı olan ve seviyesi düşük insanların misallerini değil, ediplerin ve âlimlerin misallerini örnek getirmek gerekir. Zira her sınıfın kendi seviye ve tarzlarına göre misalleri vardır. Ayak takımı insanların misalleri de düşük olur. Mesela Sanavberi'nin söylediği şu şiir gibi:

أَيُّ مَاءٍ لِحُرِّ وَجْهِك يَبْقَى بَيْنَ ذُلِّ الهَوَى و ذُلِّ سُؤَال

إِذَا مَا كُنْتَ ذَا بَوْلٍ صَحِيحٍ أَلَا فَاضْرِبْ به وَجْهَ الطبيب

Basit insanların basit olur emsalleri
Şüpheli insanların hâline girdikleri gibi
Varsa şayet sağlam bir idrarın
Onu çarp yüzüne tabibin

Bunun da iki sebebi vardır:

a) Misaller insanın kalbine gelen düşünce ve hislerdir. Bu nedenle basit insanların örnekleri rezalet, teşbihleri de illettir.

b) Misaller o misalleri verenlerin ruh hâllerini ve yaşam biçimlerini yansıtır.

İşte bu iki illet âvâm tabakası ile havas tabakasının emsalleri arasındaki farktır. Bazen de erdemli insanlar basit insanlarla oturup kalktığı için, ayak takımı insanların teşbihlerini ve misallerini dile getirir. Bu şekilde konuştuğundan dolayı o kişi de insanların gözünde kötü örnek teşkil eder. Aynen şu örnekteki gibi:

Harun Reşid, Esmai'den Arapların neseplerini sordu. O da:

'Tam da bunu bilenin üstüne bastın!' dedi. Orada bulunan Fadl b. Rebi:

'Allah da senin iki yanını yere getirsin! Mü'minlerin emirine bu şekilde mi hitap ediyorsun?' dedi. Fadl b. Rebi ilmi az olmasına rağmen bir halifeye karşı nasıl konuşulması gerektiğini, döneminde emsali olmayan Esmai'den bile daha iyi biliyordu.

Misal vermenin konuşmalarda mu'tena bir yeri, kalplere tesir etmede de önemli bir etkisi vardır. Misalsiz konuşmaların bu dereceye ulaşması ve kalplere tesirde bulunması neredeyse mümkün değildir. Çünkü mânâlar misallerle anlaşılır, deliller onlarla vuzuha kavuşur, kalplere olan tesir misallerle mümkün olur, akıl misallerle konuşmayı onaylar. Bu nedenle Allah (c.c) Kitab'ında misaller getirmiş, bu misalleri elçilerinin delili kılmış, hüccetini kullarına misallerle beyan etmiştir. Çünkü misaller akla uygun, kalplerde de makbuldür. Misallerin dört şartı vardır:

1- Misallerin doğru, teşbihlerin de mantıklı olması.

2- Misallerin önceden bilinmesi, herkesin ona muvafakat etmesi.

3- Misallerin hemen kavranabilmesi, zorlanmadan ve oyalanmadan hemence idrak edilebilmesi.

4- Tesirli olabilmesi için dinleyicinin hâline uygun olması.

Eğer bu dört şart misallerde cem olmuşsa; söz için bir zînet, mânâlar için bir cila, kavrayış için bir zihin jimnastiği olur.

Benzer rivâyetler için bkz: İbn Hacer, Metalibu'l Aliye, 2794.

Beyhaki, Şuabu’l İman, 4505.

Hâkim, 3478; Taberani, Mucemu’l Kebir, 292.

Benzer rivâyet için bkz: Tirmizi, 2018.

Arap fesahatçilerinden biri olup adı Eyyub b. Zeyd’dir. Kariyye, annesinin ismidir. Hatip biriydi. Haccac onu H. 84’te öldürmüştür.

Kufe ehlinden olup Mutezili bir âlimdir. H. 210 yılında Bağdat’ta vefat etmiştir.

Benzer rivâyetler için bkz: Buhari, 5352; Ebû Davud, 5007.

Furkan, 72.

İkinci Fasıl:
Sabır ve Feryat

Sabrın Fazîleti

Şunu bil ki güzel bir başarının ve mutluluğun alâmetleri musibetlere sabretmek, belâ anında metanetli olabilmektir. Sabırla ilgili birçok âyet ve hadis vârid olmuştur. Allah (c.c) şöyle buyurmuştur.

العُلَمَاءُ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ وَإِنَّ الْأَنْبِيَاءَ لَمْ يُوَرِّثُوا دِينَارًا وَلَا دِرْهَمًا إِنَّمَا وَرَّثُوا

“Ey îmân edenler! Sabredin; (düşman karşısında) sebat gösterin. (Cihat için) Hazırlıklı ve uyanık olun! Allah’a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.”[416]

Yani Allah’ın size farz kılmış olduğu hususlara karşı sabırlı olun, düşmanlarınız karşısında metanet gösterin… Rabıta ise iki şekilde tevil edilmiştir. Birincisi: Cihatta birbirinize kenetlenin; ikincisi namaz vakitlerini bekleyin…

Ebû Hüreyre’nin rivâyetine göre Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

لا تَزَالُ هَذِهِ الأُمَّةُ تَحْتَ يَدِ اللهِ وَفِي كَنَفِهِ مَا لَمْ يُمَالِ قُرَّاؤُهَا أُمَرَاءَهَا، وَلَمْ
خُلِقَ الرَّجُلُ مِنَ الأَرْضِ، فَجُعِلَتْ نَهْمَتُهُ الأَرْضَ، وَخُلِقَتِ الْمَرْأَةُ مِنَ
لاتَغْفُلْعنِ الإِحْسَانِ فِيهَا فما تَدْرِي السُّكُونُ مَتَى يَكُونُ

“Size günahları silip atan, dereceleri yükselten bir hususu haber vereyim mi?” buyurdu. Sahabîler: “Evet yâ Rasûlallah!” deyince Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu:

“Zorluklara ve sıkıntılara rağmen abdest almak, mescitlere giderken çokça adım atmak ve bir namazdan sonra öteki namazı beklemektir. İşte rabıta budur.”[417]

Peygamber’in (s.a.v) emredip teşvik ettiği sabrı Kur’ân-ı Kerim de teyit etmekte ve onu teşvik edilen takvânın esası saymaktadır. Peygamber (s.a.v)

şöyle buyurmuştur:

الصَّبْرُ سَتْرٌ مِنَ الكُرُوبِ و عَوْنٌ على الخُطُوبِ

“Sabır üzüntüler için bir örtü, sorun ve sıkıntılar için yardımcıdır.”

Ali b. Ebî Talib (r.a) de şöyle demiştir:

الصَّبْرُ مَطِيَّةٌ لا تَكْبُو و القَنَاعَةُ سَيْفٌ لا يَنْبُو

“Sabır tökezlemeyen bir binek, kanaat de ıskalamayan bir kılıçtır.”

Abdulhamid şöyle demiştir: Ömer b. Hattab’ın şu sözünden daha hayret verici bir söz işitmedim: “Sabır ve şükür birer binit olsalardı hangisine binecek olsaydım da kaygılanmazdım.”

Abdullah b. Abbas (r.a) şöyle demiştir:

صَبَرْتُ عَلَى الأَيَّامِ حَتَّى تَوَلَّتْ

“En güzel hazırlık musibetlere karşı gösterilecek sabırdır.”

Bazı belağat ehli de şöyle demiştir: “En hayırlı arkadaşın zor zamanlarındaki sabrındır.”

Mensuru’l Hikem’de şöyle denilmiştir: “Kim yaşamak istiyorsa, kendisine zor zamanlar için sabırlı bir kalp hazırlasın.”

Bazı bilge insanlar şöyle demiştir: “Zor ve sıkıntılı durumlarda sabır göstermek, sonrasında lezzet almayı sağlar.”

Ubeyd b. Ebras şu şiiri okumuştur:

صبر النفس عند كل ملم إن في الصبر حيلة المحتال
فطنا بكل مصيبة في ماله فإذا أصيب بدينة لم يشعر
ربما تجزع النفوس من الأمر له فرجة كحل العقال

Zorluklar karşısında nefsini sabra alıştır
Muhakkak ki sabırda hilelere çözümler vardır

İşler karşısında gerilme!
Karabulutlar dağılır bazen başvurmadan hiçbir çareye

Nefisler bazı işlerden sızlanır
Prangalardan kurtulmak gibi sıkıntılardan da kurtulmak vardır

İbn Mukaffa ‘Kitabu’l Yetime’ adlı eserinde şöyle demiştir:

“Sabır iki kısımdır. Ayaktakımı insanlar bedenî olarak daha sabırlıdır. Fazîlet ehli ise ruhsal olarak daha sabırlıdır. Övülmüş olan sabırlı kişi işte ve çalışmasında sabırlı olan kişi değildir. Çünkü böyle bir sabır merkeplerin sıfatıdır. Oysa asıl sabırlı insan nefsine gâlip gelen, zorluklara katlanan, sarsılması gereken durumlarda metanetli duruş sergileyendir.”

Sabrın Kısımları

Bil ki sabrın altı kısmı vardır ve bu kısımların her biri de övülmüştür.

1- Sabrın bu kısmı en önemli olan kısmıdır. Bu sabır çeşidi kişinin Allah’ın emirlerine girmede ve yasaklarından kaçınmada gösterdiği sabırdır. Kişi itaatteki ihlâsı ancak bununla elde eder; ihlâsı elde etmekle din sıhhatli olmuş olur; sadece sabırla ancak farzlar yerine getirilir ve sevaba nail olunur. Nitekim Kur’ân’da şöyle buyrulmuştur.

إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ

“Sadece sabredenlere mükâfatları hesapsız ödenecektir.”[418]

Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur.

الدهر مَأْمُورٌ لَهُ آمِرٌ يَنْصَرِفُ الدَّهْرُ إِلَى أَمْرِهِ

“Sabrın îmândaki yeri, başın vücuttaki yeri gibidir.”[419]

Allah’a itaat konusunda sabrı az olan kimsenin, iyilikten ve salahtan bir nasibi yoktur. Bir kimse sevap kazanmak için ve azaptan kurtulmak için nefsinde sabır bulamıyorsa, yapmış olduğu kötü seçimlerden dolayı doğru yoldan uzaklaşır, dalalete müstahak olmuş olur.

Hasan-ı Basri (rah. aleyh) şöyle demiştir:

“Ey dünyada elde edemeyeceği şeyleri talep eden! Sen âhirette istemediğin şeylere kavuşmak ister misin?”

Ebû’l Utahiyye şöyle demiştir:

أراك امرأ ترجو من الله عفوه وأنت على مالا يحب مقيم
تدل على التقوى وأنت مقصر أيا من يداوي الناس وهو سقيم

Görüyorum ki sen Allah'tan affını istiyorsun
Aynı zamanda O'nun sevmediği şeylere konuşlanıyorsun

Başkasına takvâyı gösterirken, kendin savsaklıyorsun
Kendisi hasta olan biri nasıl başkasına tedavi olsun?

Sabrın bu çeşidi aşırı endişe ve korkudan ileri gelir. Zira Allah'tan korkan kişi O'na itaatte sabır gösterir; azâbından ürperen kişi de O'nun emirlerine imtisal eder.

2- Bazen musibetler ve elem verici olaylar karşısında sabırlı davranmak kişiyi ferahlatır ve onun sevaplara ulaşmasını sağlar. Kişi canı gönülden sabırlı davranırsa kârlı çıkar; aksi takdirde daimî bir hüzün çeker ve günahkâr olarak sabretmeye mecbur kalır.

Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

مَنْ لَمْ يَرْضَ بِقَضَائِي وَيَصْبِرْ عَلَى بَلَائِي فليختر رَبًّا سِوَايَ

"Allah (c.c) buyurdu ki: 'Her kim Benim takdir ettiğime razı olmazsa, verdiğim imtihanlara sabretmezse, Benim dışımda başka bir rab seçsin'."[420]

Ali b. Ebî Talib (r.a) Eşas b. Kays'a şöyle demiştir:

"Eğer sabredersen –ki kalem senin hakkında olacakları yazmıştır– mükâfat alırsın; eğer feryad-ı figan edersen –ki kalem yine senin hakkında olacakları yazmıştır– o zaman da hüzne boğulur kalırsın."

Ebû Temmam da bu mânâyı şu mısralara dökmüştür:

و قَالَ عَلِيٌّ فِي التَّعَازِي لأَشْعَثَ و خافَ عَلَيْهِ بَعْضَ تِلْكَ المآثِمِ
أَ تَصْبِرُ لِلْبَلوَى عَزَاءً و حِسْبَةً فَتُؤْجَرَ أَوْ تَسْلُو سُلُوَّ البهَائِمِ

Ali taziye olarak Eşas'a şöyle demişti
Bunu onun günaha düşmesinden endişe ettiği için söylemişti

İstersen belâlara katlan ve sabret sevap kazan
İstersen hayvanlar gibi çaresizlik içinde kıvran

Şebib b. Şeybe Mehdi'ye şöyle demişti: "En çok sabretmen gereken şey önlemeye çare bulamadığın şeydir." Sonra da şu şiiri okumuştur:

و لَئِنْ تُصِبْكَ مُصِيبَةٌ فاصْبِرْ لَها عَظُمَتْ مُصِيبَةٌ مُبْتَلًى لا يَصْبِرُ

Başına musibet gelirse ona sabret!
Sabretmeyene daha büyük gelir o musibet

Başka bir şair de şöyle demiştir:

مَا يَنْتَظِرُ أَحَدُكُمْ إِلا غِنًى مُطْغِيًا، أَوْ فَقْرًا مُنْسِيًا، أَوْ مَرَضًا مُفْسِدًا، أَوْ هَرَمًا
فَسَامِحْ يَدًا ما أَمكنتك فَإِنَّهَا ثُقِلُّ و تُثْرِي و العَوَاذِلُ في شُغْلِ

Ben acılar içinde sabrettim kıvranarak
Susuz kimsenin çöl diyarlarında sabrı gibi kavrularak

Benim sana sabrım katlanılacak sabır değildir
Bu öyle bir sabırdır ki acı otlardan da acıdır

3- Elden çıkmış olan ve kavuşulması hakkında da ümitlerin yitirildiği sabırdır. Çünkü bunlara sabretmek beraberinde teselli getirir. Zira ümidin yitirilmesinden sonraki üzüntü ahmaklıktır.

Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur.

مَنْ أُعْطِيَ فَشَكَرَ و مُنِعَ فَصَبَرَ و ظُلِمَ فَغَفَرَ و ظَلَمَ فاسْتَغْفَرَ فَأُولئك لَهُمُ
الأَمْنُ و هم مُهْتَدون

“Her kim kendisine nimet verilir de ona şükrederse, zulme uğradığında onu bağışlarsa, zulmettiğinde de af dilerse, işte bu kişiler güven içinde ve doğru yol üzerindedir.”

Bazı bilge insanlar şöyle demiştir: “Dünyada isteyip de elde edemediğin bir şeyi hiç aklına gelmemiş ve hiç dile getirmemiş varsay!”

Bir şair şöyle demiştir:

إِذَا مَلَكَ القَضَاءُ عَلَيْكَ أَمْرًا فَلَيْسَ يَحُلُّهُ غَيْرُ القَضَاءِ
إِذا ما المَرْءُ لَمْ يُخْلَقْ لَبِيبًا فَلَيْسَ اللبُّ عَنْ قِدَمِ الولادِ

İlahi takdir senin aleyhine bir hüküm verince
Onu ancak ilahi takdir halleder yine

Sana ne oluyor ki kalıyorsun zillet yurdunda
Tüm genişliği ile izzet yurdu dururken orada

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: “Elinden kaçan şeyler için sızlanıyorsan, bir de eline geçmeyen şeye sızlan dur!”

Şairin biri de bu mânâyı şu mısralara dökmüştür:

لا تُطِلِ الحُزْنَ على فائِتٍ فَقَلَّمَا يجدي عَلَيْكَ الحَزَنْ
سِيَّانِ مَحْزُونٌ على فائِتٍ و مُضْمِرٌ حَزَنًا لِما لَمْ يَكُنْ

Kaçan şeylere üzülüp durma!
Üzüntü sağlamaz sana herhangi bir fayda

Kaçırdığı şeylere üzüntü duyanla
Kavuşmadığı şeye içinden kederlenen eşittir ahmaklıkta

4- İlerde gelecek musibetlere veya endişe edilecek korku verici olaylara karşı sabretmektir. Ancak insan henüz gelmemiş musibet ve sıkıntılar için şimdiden kederlenmemelidir. Çünkü endişelerin çoğu gerçekleşmemekte, hissedilen korkular yaşanmadan geçip gitmektedir. Nitekim Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmaktadır:

قَالَ لَوْ اَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً اَوْ اٰوِي اِلٰى رُكْنٍ شَدِيدٍ

“Ferahlık ancak sabırla beklenir. Bir kapıyı ısrarla çalan o kapıdan içeri girer.”

Hasan-ı Basri de şöyle demiştir: “Yarının endişesini bugününe yükleme! Her günün kaygısı kendine zaten yeter.”

Cahız, Hârise b. Zeyd’in şu şiirini nakletmiştir:

حُسْنُ الخُلُقِ و حُسْنُ الجوارِ يَعْمُرَان الدِّيَارِ و يَزِدَان في الأَعْمَارِ
فَإِذَا نبَا فَاسْتَبْقِهِ و تَأَنَّهُ حَتَّى تَفِيءَ به و طَبْعُكَ أَكْرَمُ
و قُلْ لِفُؤَادِ إِنْ نَزَا بك نَزوَةٌ مِنَ الرَّوْعِ أَفْرِخْ أَكْثَرُ الهَمِّ بَاطِلُهُ

Üzüntü eğer sende akşamlarsa bil ki o hastalıktır atıver gitsin
Ancak onu ölçüp tartarak atamazsın bilesin

Ağır bir iş hemen gelmez insanın başına
İyi bir iş insana gelmeye başlarsa engeller çıkar onun karşısına

Kalbine gelirse korku ve endişe, söyle ona gitsin
Çünkü çoğu boştur o endişelerin

5- Beşinci kısım sabır da ümit ettiği bir şeye kavuşmak için veya onu elde etmek için gösterilen sabırdır. Çünkü bekleyiş kişiyi dehşete ve gaflete düşürüyorsa bu durum arzu ettiği şeylerin önüne set çekmiş olur, isteklerinin ötelenmesi onu huzursuz eder. Böylece kişi ümit ettiği şeylerden uzaklaşır, imtihanı daha da ağırlaşır. Ancak kişi bir nimeti arzularken vakur olur ve sabır gösterirse şaşkınlık perdesi kalkar, doğruyu görür ve ne istediğinin farkına varır.

Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: **“Sabır aydınlıktır.”** Yani sabır – Allah en iyisini bilir– şaşkınlığın karanlığını açar, işlerin hakikatini ortaya çıkartır. Eksem b. Sayfi şöyle demiştir:

“Sabreden zafere ulaşır.”

İbnu’l Mukaffa da şöyle demiştir: “Erdeşir’in sarayında şöyle yazılıydı: ‘Sabır başarının anahtarıdır’.”

Bazı bilge insanlar da şöyle demiştir: “Teenniyle hareket etmek, istenilen şeylerin elde edilmesini kolaylaştırır.”

Bazı belağat ehli şöyle demiştir: “Sabreden arzusuna kavuşur, şükreden de sahip olduğu nimetleri muhafaza etmiş olur.”

Muhammed b. Beşir şu beyitleri okumuştur.

لَئِنْ تَكن الدُّنْيَا أَنالتْكَ ثَرْوَةً فَأَصْبَحْتَ ذَا يُسْرٍ و قَدْ كُنْتَ ذَا عُسْرِ
لا تَيْأَسَنْ و إنْ طَالَتْ مُطَالَبَةً إذَا استَعَنْتَ بِصَبْرٍ أَنْ تَرَى فَرَجًا
أَخْلِقْ بِذِي الصَّبْرِ أَنْ يُحظَى بِحَاجَتِهِ و مُدْمِنِ القَرْعِ لِلأَبْوَابِ أَنْ يلجا

Kapanınca işlerin önü
Sabır açar kilitli olan işlerin önünü

Uğraşın uzun sürse de ümidini kesme
Sabırla yardım istersen çıkarsın genişliğe

Maksadına ulaşmak için örnek al sabırlı kişiyi
Israrla kapıyı çalan mutlaka girer içeri

6- Başa gelen musibet ve sıkıntılara ya da korkutucu işlere karşı sabretmektir. Bu şekilde sabretmekle insanın ufku açılır, düşmanların entrikaları bertaraf edilir. Çünkü sabrı az olanın ufku dar, feryadı ise çok olur. Bundan dolayı da o kişi üzüntüsü nedeniyle yıkılır, kederi onu tüketip bitirir. Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

وَاصْبِرْ عَلَى مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ

“Başına gelenlere sabret. Doğrusu bunlar, azmedilmeye değer işlerdir.”[421]

İbn Abbas’ın rivâyet ettiğine göre Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

وَالَّذِينَ يَصِلُونَ مَا أَمَرَ اللهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ وَيَخَافُونَ سُوءَ الْحِسَابِ

أَحْبِبْ حَبِيبَكَ هَوْنًا مَا عَسَى أَنْ يَكُونَ بَغِيضَكَ يَوْمًا مَا، وَأَبْغِضْ بَغِيضَكَ

“Rıza ve yakîn ile Allah için ibâdet edebilirsen bunu yap! Buna gücün yetmezse sabret ve bil ki hoşlanmadığın şeyler karşısında sabretmende büyük hayırlar vardır. Şunu bil ki sabırdan sonra başarı, üzüntüden sonra ferahlık ve zorluktan sonra da kolaylık vardır.”[422]

Ali b. Ebî Talib (r.a) de şöyle der:

“Sabır musibetleri kökünden söküp atar, feryat etmek ise zamanın (kişiyi bitirmesine karşı) yardımcılarıdır.”

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: “Gayretli bir şekilde sabır göstermek, çıkmaz işleri çözüme kavuşturur.”

Bazı belağat ehli de şöyle demiştir: “Yollar tıkanınca ferahlık tünelinin ışığı görünür.”

İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: “Süleyman b. Davud (r.anhuma) şeytanları (cinleri) yaptırmış olduğu binada (Kudüs’te) çalıştırırken, o cinler hâllerini İblis’e anlatarak şikâyette bulundular. İblis onlara:

‘Siz boş gidip de meşguliyetle dönmüyor musunuz?’ dedi. O cinler de:

‘Evet’ dediler. İblis:

‘Öyleyse yaptığınız kolaydır’ dedi. Bu durum Süleyman’a (a.s) haber verilince, o cinlere hem gidişlerinde hem de dönüşlerinde yük taşımalarını emretti. Bunun üzerine o cinler bu durumu yine İblis’e haber verdiler. İblis onlara:

‘Siz geceleri dinlenmiyor musunuz?’ diye sordu. Onlar:

‘Evet’ dediler. İblis:

‘Öyleyse zamanınızın yarısını istirahatle geçiriyorsunuz. Bu da rahatlıktır’ dedi. Bu haber de Süleyman’a (a.s) ulaşınca Süleyman (a.s) o cinleri geceli gündüzlü çalıştırmaya başladı. Cinler bu defa bu durumu da İblis’e haber verdiler. İblis onlara:

‘İşte şimdi ferahlığa kavuşma zamanınız geldi’ dedi ve çok geçmeden Süleyman’ın (a.s) âsâsına dayanmış bir şekilde vefat ettiği haberi geldi. Allah’ın (c.c) emriyle hareket, O’nun koyduğu sınırlara riayet eden bir peygamberin durumu böyle olunca, kader ve kazânın iktizası gereği Allah’ın düşmanı olan bir kişinin meydana getirdiği hâdiseler nasıl daimi olabilir? Bir şey son haddine dayanınca mutlaka o şey bitecektir.

Bazı edipler Osman b. Affan’ın şu beyitlerini nakletmişlerdir:

مَضَى أَمْسُكَ الْمَاضِي شَهِيدًا مُعَدَّلا وَأَعْقَبَهُ يَوْمٌ عَلَيْكَ جَدِيدُ

فإن نزلت يومًا فلا تخضعن لها ولا تكثر الشّكوى إذا النّعل زلّت

جُبِلَتِ الْقُلُوبُ عَلَى حُبِّ مَنْ أَحْسَنَ إِلَيْهَا، وَعَلَى بُغْضِ مَنْ أَسَاءَ إِلَيْهَا

و كَمْ غَمْرَةٍ هَاجَتْ بِأَمْوَاجِ غَمْرَةٍ تَلَقَّيْتُ بالصَّبْرِ حَتَّى تجلت

وَمِنْ اٰيَاتِهٖٓ اَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجًا لِّتَسْكُنُوْٓا اِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ

و لَئِنْ تُصِبْكَ مُصِيبَةٌ فاصْبِرْ لَها عَظُمَتْ مُصِيبَةٌ مُبْتَلًى لا يَصْبِرُ

Ey dostum! Vallahi hangi musibet gelirse gelsin
Çok büyük de olsa daim olmaz bilesin

Başına musibet gelirse ona boyun eğme!
Ayağın kaydığında şikâyet etme!

Nice musibete maruz kalan fazîlet sahibi vardı
Musibetler geçip gidinceye kadar sabırlı davrandı

Nice zorluk ve sıkıntı dalgaları bana geldi
Geçinceye kadar nefsim onları sabırla karşıladı

Günler nefsimi değerli bilirdi
Zillete sabrettiğimi görünce o günler de zelil oldu gitti

Nefsime fazîletli öl dedim, fazîletli
Dünya önceleri bizimdi, sonra yüz çevirip gitti

Musibetleri Kolaylaştırmak

Musibetleri kolay atlatmak ve şiddetini hafifletmek için bazı sebepler vardır. Bunlar azim ve gayretle yerine getirilirse musibetlerin acısı hafifler, etkisi ve zararları da azalır. Bu sebepler şunlardır:

1- Kişi nefsine musibetlerin geçici olduğunu, sevinçlerin de fâni olduğunu hissettirmeli ve bu bilinci ona aşılamalıdır. Zira dünyanın bir eceli vardır, hiçbir hâli daimî, hiçbir mahlûku da ebedî değildir. Nitekim Abdullah b. Mesud'un rivâyet ettiği hadiste Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

خِيَارُ شُبَّانِكم المُتَشَبِّهُون بِشُيوخِكم و شِرَارُ شُيُوخِكم المُتَشَبِّهُون بِشُبَّانِكم
وَتَرَكَهَا

"Ben ve dünyanın misali yaz gününde bir ağacın gölgesinde istirahat ettikten sonra kalkıp giden bir atlının hâli gibidir."[423]

Ali b. Ebî Talib'e (r.a) dünyanın hâli sorulduğu zaman şöyle cevap vermiştir:

تَغُرُّ و تَضُرُّ و تُمِرُّ

"Aldatır, zarar verir, acıtır."

Abbâsî halîfelerinden biri bir arkadaşına dünyanın hâlini sorunca o arkadaşı şöyle demiştir:

"Yöneldiği an sırtını da dönüp gider."

Amr b. Ubeyd şöyle demiştir: "Dünya sınırlı, âhiret ise ebedîdir."

Enuşirvan şöyle demiştir: "Üzülmek istemiyorsan o zaman üzüntü verecek bir şeyin peşinden koşma!"

Bir şair de bu mânâyı şu mısralara dökmüştür:

أَللّٰهُمَّ ارزُقْنِي حَمْدًا و مجدا فَإِنَّهُ لاحَمْدَ إِلّابِفَعَالٍ و لامجدا إِلّابِمَالٍ
فَمَنْ سَرَّهُ أَلّا يَرَى ما يَسُوءُه فلا يَتَّخِذْ شَيْئًا يَخَافُ له فَقْدًا

Görmez misin ki zaman kötü işlerinin neticesidir
İşleri bulandırır, verdiklerini de geri alır

Kendisini üzecek bir şeyi görmek istemeyen kişi
Kazanmasın kaybedeceğinden korktuğu bir şeyi

Bazı hikmet ehli de şu beyitleri okumuşlardır:

لِحَكِيمِنا بِقْراطَ خَيْرُ قَضِيَّةٍ و وَصِيَّةٌ تَنْفِي الهُمُومَ الرُّكَّدَا
أُغْدُ عَالِمًا او مُتَعَلِّمًا اومُستَمِعًا او مُحِبًّا و لا تَكُنِ الخَامِسَ فَتُهْلِك
و حَسْبُكَ مِنْ ذُلٍّ و سُوءِ صَنِيعَةٍ مُنَاوَاةُ ذي القُرْبَى و إِنْ قِيلَ قَاطِعُ

Bilge insanımız Bikrat'ın vardır hayırlı vasiyeti
Ve de üzüntüleri gideren tavsiyesi

Diyor ki mevcuttur üzüntü insanların mizacında
Fânilik de üzüntünün tabiatında

Kırılmaya meyyal bir cam edindiysen şayet sen
Kırıldığın zaman da üzülmeyesin

İlim ehlinden biri bana Said b. Müslim'in şu şiirini okumuştur:

إنّما الدنيا هباتٌ وعوارٍ مستردّه
شدّةٌ بعد رخاءٍ ورخاءٌ بعد شدّه

Dünya ödenmesi gereken bir emanet ve hibedir
Bolluktan sonra darlık, darlıktan sonra da bolluk gelir

Büzürcemihr öldürüldüğü zaman gömleğinin cebinden üzerinde şöyle yazı bulunan bir kâğıt çıkmıştı: "Dünyada daimi bir nasip yoksa bu kadar uğraş da neyin nesi? İşler devamlı olmayacaksa sevinmenin mânâsı nedir?

Madem Allah dünya mülkünün ebedî olmasını murat etmemişse bu kadar hile ve tuzak niye?”

İbn Rumi şu beyitleri dile getirmiştir:

حُسْنُ الخُلُقِ و حُسْنُ الجوارِ يَعْمُرَان الدِّيَارِ و يَزِدَان في الأَعْمَارِ

و لَيْسَت أَيَادِي النَّاسِ عِنْدِي غَنِيمَةً و رُبَّ يَدٍ عِنْدِي أَشَدُّ مِن الأَسْرِ

الخَيْرُ ثَلَاثُ خِصَالٍ مَنْ كُنَّ فِيه فَقَد اسْتَكْمَلَ الإيمَان مَنْ إِذَا رَضِيَ لَم

Gördüm kişinin hayatının ölümüne rehin olduğunu
Sağlığının da hastalığına rehin bulunduğunu

Ben hayatın tadını almaya başlayınca
Çekilmez oldu bu hayat, onun rüya olduğunun farkına varınca

Güzel bir yaşam sürerek kişi bekliyorsa onun zevalini
Üzüntü içinde olur, nimet deryasında da olsa o kişi

2- Bir kişi musibetlerin gelip geçeceğini, üzüntülerin dineceğini, bunların belli vakitlere bağlı olup zamanından daha önce gelmeyeceklerini, sonrasında ise bunların devam etmeyeceklerini tasavvur ederse, o zaman bu sıkıntı ve musibetlerin feryat etmekle kısalmayacağını, geçen giden bugünlerin de kendisinin üzüntü ve sıkıntılarından bir parçayı alıp götüreceğini anlar.

Şöyle bir hikâye anlatılır: “Harun Reşid bir adamı hapsetmişti. Bir müddet geçtikten sonra Harun Reşid o tutuklunun hâlini sormuştu. O tutuklu kişi görevli memura şöyle demişti: ‘Harun Reşid’e söyleyin ki her geçen gün onun nimetlerinden bir şeyler götürürken, benim de sıkıntılarımdan bir parça götürür. İşin sonu yakındır ve hüküm de ancak Allah’ındır’.”

Bir şair de bu olayı şu mısralara dökmüştü:

لَوْ أَنَّ ما أَنْتُم فِيهِ يَدُومُ لَكُم ظَنَنْتُ ما أَنا فِيهِ دَائِمًا أَبَدًا

و مُنْتَظِرٍ سُؤَالَكَ بالعَطَايَا و أَشْرَفُ مِنْ عطَايَاهُ السُّؤَالُ

Eğer sahip olduğunuz nimetler olsaydı sizin için daim
Ben de içinde bulunduğum sıkıntıların devamlı olduğunu zannederdim

Ancak biliyorum ki ben de, siz de
İçinde bulunduğumuz hâlden farklı olacağız elbette

Başka bir şair de şöyle demiştir:

أَيُّ إِنَاءٍ لَمْ يَفِضْ عِنْدَ مَلْئِهِ و أَيُّ بَخِيلٍ لم يُنِلْ ساعَةَ الوَفْر
مَتَى يَبْلُغُ الْبُنْيَانُ يَوْمًا تَمَامَهُ إِذَا كُنْتَ تَبْنِيهِ وَغَيْرُكَ يَهْدِمُ

Hoşa gitmeyen işlerin âkıbeti hayırdır
Sıkıntılı günlere gelince onlar da kısadır

Dünyanın ne nimetleri ne de sıkıntıları bâkidir
Zira gece de, gündüz de gelip geçicidir

Ömer b. Hattab vefatı sırasında şu beyitleri okumuştur:

أَلَمْ تَرَ أَنَّ رَبَّكَ لَيْسَ تُحْصَى أَيَادِيهِ الْحَدِيثَةُ وَالْقَدِيمَهْ
أَرَى صَاحِبَ النِّسْوَانِ يَحْسِبُ أَنَّهَا سَوَاءٌ و بَوْنٌ بَيْنَهُنَّ بَعِيدٌ
لَعَلَّ اللهُ يَنْظُرُ بَعْدَ هَذَا إِلَيْكَ بِنَظْرَةٍ مِنْهُ رَحِيمَهْ

Görmez misin ki Rabbinin nimetleri sayılamayacak kadar çoktur
Yenisi de, eskisi de O'nun lütfudur

Üzüntülerin karşısında teselli ol
Hiçbir şey daimi değilken üzüntülerin de daimi değil rahat ol

Umulur ki Allah tüm bunlardan sonra
Rahmet nazarıyla bakacaktır sana

3- Musibetleri kolay atlatmanın başka bir yolu da kişinin bela ve sıkıntıların, kendisinde bulunan bela ve musibetlerden daha fazla olduğunu bilmesidir. Böyle düşünmek kişiye Allah tarafından daha büyük musibetlerden korunduğu lütfunu idrak ettirir. Nitekim Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ لله تَعَالى في أَثْنَاءِ كُلِّ مِحْنَةٍ مِنْحَةٍ

“Her musibet esnasında Allah’ın bir ihsanı vardır.”

Şabi’nin başına bir musibet geldiğinde ona:

‘Bugün nasıl sabahladın?’ diye sorduklarında o:

‘İki nimet arasındayım… Açılmış bir hayır ve örtülmüş bir şer arasındayım.”

Bir şair de şu beyitleri okumuştur:

إِذَا اسْتَغْنَيْتُ عَنْ شَيْءٍ فَدَعْهُ وَخُذْ مَا كُنْتَ مُحْتَاجًا إِلَيْهِ

أَخَوْفُ ما أَخَافُ على أُمَّتِي الرِّيَاءُ الظَّاهِرُ و الشَّهْوَةُ الخَفِيَّة

Başına zorluklar geldiği zaman rahatsız olma!
Muhakkak ki netice daima değişken olur unutma!

Nice nimetler vardır ki şükre bağlı değildir
Belki de onda hoşa gitmeyecek şeyler gizlidir

4- Musibetleri kolay atlatmanın başka bir yolu da daha ağır musibet ve belalara maruz kalan kişilerin ahvâlini düşünerek teselli olmak ve bu kişilerin sayıca daha fazla, yardıma daha fazla muhtaç olduklarını bilmektir. Böylece kişi bir teselli bulur, sıkıntısı da hafifler.

Ömer b. Hattab (r.a) şöyle demiştir:

“Daha ağır musibetzedeleri düşünün ki kalbiniz ferahlasın!”

Şairlerin mersiyeleri de bu şekildedir. Nitekim Buhteri şöyle demiştir:

وَلا عَجَبٌ لِلأُسْدِ إِنْ ظَفِرَتْ بِهَا كِلابُ الأَعَادِي مِنْ فَصِيحٍ وَأَعْجَمِ

لا تَأْمَنِ الْمَوْتَ فِي طَرْفٍ وَلا نَفَسٍ إِذَا تَسَتَّرْتَ بِالْحُجَّابِ وَالْحَرَسِ

Aslanlara karşı zafer kazanmaları garip değildir bilesin
Dilli ve dilsiz olan o düşman köpeklerinin

Vahşi’nin mızrağı da Hamza’yı sermişti yere
Ali’nin eceli de oldu Husam b. Mulcem’in eliyle

Ebû Firas şöyle demiştir:

و مَنْ هَابَ الرِّجَالَ تَهَيَّبُوه و مَنْ حَقَرَ الرِّجَالَ فَلَنْ يُهَابَا
إِنَّ الْعَدُوَّ وَإِنْ أَبْدَى مُحَاشَرَةً إِذَا رَأَى مِنْكَ يَوْمًا فُرْصَةً وَثَبَا

Kişi musibetler içinde olur sürekli
Ta ki toprağa gömülene kadar onun bedeni

Kimisinin eceli tehirli olur ve kendini ailesi içinde bulur
Bazısının da acil olur ve ecelini kendi nefsinde bulur

5- Kişinin musibetleri kolay atlatmasının diğer bir yolu da nimetlerin geçici olduğunu, günün birinde sahip olunan nimetlerin elden çıkacağını bilmesidir. Zira nimet gelirken sevinç duyuluyorsa, o nimet gittiğinde de üzüntü duyulur. O halde bir nimetin gelişine sevinme ki gidişine de üzülmeyesin! Üzüntü, sevinç oranında olur.

Mensuru'l Hikem'de şöyle denilmiştir: "Varlığına sevinilenin yokluğuna üzüntü duyulur."

Yine şöyle bir söz vardır: "Sevincin zirvesine ulaşan üzüntünün dibini beklesin!"

Bazı bilge insanlar şöyle demiştir: "Musibetlerin sona ereceğini bilen kişi musibet anında güzel bir teselli bulur."

Hasan-ı Basri'ye:

'Dünyayı nasıl görüyorsun?' diye sorduklarında o:

'Belalarını beklemek refahına sevinmekten alıkoydu beni' dedi.

Ebû'l Utahiyye bu sözleri alarak şu mısralara dökmüştür:

تَزِيدُه الأَيَّامُ إِنْ أَقْبَلَتْ شِدَّةُ خَوْفٍ لِتَصارِيفِهَا
خَالِقُوا النَّاسَ بِأَخْلَاقِهِمْ وخَالِفُوهُمْ فِي أَعْمَالِهِمْ

Günler, kişiye sunduğu imkânları artırdığı zaman
O imkânların elden çıkma korkusunu da artırır ân be ân

Sanki günler yardım ettiğinde
Korkusunu da salıverir onun peşinde

6- Kişinin kendi sevincinin başkasının üzüntüsüne, başkasının üzüntüsünün de kendi sevincine bağlı olduğunu bilmesidir. Çünkü dünya

birinin elinden çıkıp diğerinin eline gitmektedir. Böylece kavuştuğu kişiye neşe verirken, terk ettiği kişiye de hüzün verir. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

الْعُمْرُ يَنْقُصُ وَالذُّنُوبُ تَزِيدُ وَيُقَالُ عَثْرَتُهُ الْفَتَى فَيَعُودُ

“Bir çubuk başka bir çubuğa dokunursa bundan dolayı bir topluluk buna sevinirken diğer topluluk da buna üzülür.”

Buhteri şöyle demiştir:

أَقُولُ و سِتْرُ الدُّجَى مُسْبَلٌ كما قَالَ حِينَ شَكَا الضِّفْدَعُ

Dünya hayırsız bir insanın hayrı gibi iyilik ederse
O hayrının arkasında bir hayırsızlığın geleceğini gözle

Mütenebbi şöyle demiştir:

فهذا الَّذِي تَرَكَ الأَلْبَابَ حائِرَةً و صَيَّرَ العَاقِلَ التِّحْرِيرَ زِنديقًا

Günler insanlar hakkında şöyle karar verdi
Bazı kavimler için gelen musibet, diğer bazılarına fayda verdi

Edep ehlinden biri de şöyle demiştir:

ألا إنما الدنيا غضارة أيكة إذا أخضر منها جانب جف جانب

حُسْنُ الخُلُقِ و حُسْنُ الجوارِ يَعْمُرَان الدِّيَارِ و يَزِدَان في الأَعْمَارِ

تجاوزت بِنْتَ العَمِّ و هي حَبِيبَة مَخَافَةَ أَنْ يَضْوَى عَلَيَّ سَلِيلي

Bil ki dünya ormandaki yeşillik gibidir
Bir taraftan yeşerir, diğer taraftan kurur

Dünyada faydalandığın bir şey için sevinme
Senin gibi o da gidecektir günün birinde

Bugünler ancak fecaattir
Dünya hayatı da, lezzetleri de ancak musibettir

7- Kişi bilmelidir ki başına gelen musibet ve sıkıntılar onun fazîlet ve asaletine delalet eder. Bunun iki sebebi vardır.

a) Kemâl sıfatı nadir bir sıfattır. Noksanlık ise sürekli bulunan bir sıfattır. Bir insanda fazîletli sıfatlar art arda bulunursa noksanlık sıfatları da başka insanlarda bulunur. Nitekim şöyle denilmiştir: “Kimin aklı fazla olursa, onun rızkı noksan olur.” Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

تَمَتَّعْ بِمَالِكَ قَبْلَ الْمَمَاتِ وَإِلا فَلا مَالَ إِنْ أَنْتَ مِتَّا

“İnsanın organlarından biri eksik olunca (bu durum) onun zekâsına eklenir.”

Ebû’l Utahiyye şu şiiri söylemiştir:

إِذَا أَنْتَ عَاتَبْتَ المَلُولَ فَإِنَّمَا تَخُطُّ لى صُخفٍ مِن الماءِ أَحرُفَا

Kişi bir taraftan kabuğunu kırarken
Noksanlıklar ârız olur ona başka bir yerden

Bir edep ehli İbrahim b. Hilal el-Katib’e ait olan şu beyitleri bana okudu:

إذا جمعت بين امرأين صناعة فأحببت أن تدري الذي هو أحذق
فلا تتفقد منهما غير ما جرت به لهما الأرزاق حين تفرق
فحيث يكون الجهل فالرزق واسع وحيث يكون العلم فالرزق ضيق

İki meslek erbabının arasında seçime gitmen gerekirse
Hangisinin daha mâhir olduğunu bilme meselesinde

Onların hâllerini araştırma
Sadece daha önceden rızıklarını nerden kazanırlardı bak bir buna

Noksanlık neredeyse bol rızık oradadır
Fazîlet neredeyse dar rızık da oradadır

b) Fazîlet ehli haset edilen ve eziyet verilmek istenen kişidir. Bu nedenle bu kişiler düşmanların zulüm ve entrikalarından salim olamazlar. es-Sanevberi şöyle demiştir:

عليكم بإخْوَانِ الصِّدْقِ فإنَّهُمْ زِينَةٌ في الرَّخَاءِ و عِصْمَةٌ فِي البَلَاءِ

İmtihanlar kişinin fazîletinden haber verir
Ateşin anberin kalitesinden haber verdiği gibi onu bildirir

Çoğu zaman fazîlet ehli olan insanların imtihanı nakıs bir cihetten, âlimlerin başına gelen musibetler de bir câhilin elinden olur. Çünkü aralarında uyuşmazlık nedeniyle şiddetli bir düşmanlık, önde olma hususundan dolayı da bir intikam hissi vardır.

Şair şöyle demiştir:

فَحَمْدُكَ المَرْءَ ما لَمْ تَبْلُهُ خَطَأٌ و ذَمُّكَ المَرْءَ بَعْدَ الحَمْدِ تَكْذِيبٌ

Âlimin câhil biriyle imtihan olması şaşılacak bir durum değildir
Güneşin tutulması Tinnin yıldızının kuyruğu ile olmaktadır

8- Kişinin yaşadığı olaylardan ve musibetlerden tecrübe çıkartarak olgunlaşmasıdır. Böylece kişi metanetli olur ve tüm bunlar karşısında yıkılmaz. Kişi, bolluk ve darlık zamanında elde ettiği tecrübelerle kemâle erer, belâ ve ferahlık zamanlarından ibretler alır.

Saleb şöyle anlatır: Bir gün Ubeydullah b. Süleyman b. Vehb'in[424] yanına girdim. Daha önceden çektiği çilelerden sonra yüzünde bir memnuniyet emaresi vardı. Ben karşısına çıkınca bana:

'Ey Ebû Abbas! Şu söyleyeceklerimi iyi dinle' dedi ve şu beyitleri okudu:

فَإِنَّكَ إِنْ تَغْلُ تَغْلُ الظُّنُو فِيهِ الى الأَمَدِ الأَبْعَدِ
قَدْ ذُقْتُ حُلْوًا وذُقْتُ مُرًّا كَذَاكَ عَيْشُ الْفَتَى ضُرُوبُ
لم يمض بُؤْسٌ وَلَا نَعِيمٌ إِلَّا وَلِي فِيهِمَا نَصِيبُ
كَذَاكَ من صاحب الليَالي تَغْذُوه مِنْ دَرِّهَا الخطوبُ

Zamanın hâdiseleri beni edeplendirdi
Öğüt vermek oysa edibin işiydi

Ben sevinci de tattım acıyı da
Farklı farklıdır böyle kişinin hayatı da

Gelip geçen hiçbir nimet yoktur ki
Almamış olayım onlardan nasibimi

Geceleyen insan da böyledir
Sorunlar onun da üzerine fışkırır

Ben Saleb'e: 'Bu beyitler kime aittir?' diye sordum. O da: 'Bunlar bana aittir' diye cevap verdi.

9- Kişinin musibetleri kolay atlatabilmesinin başka bir yolu da; zamanla yaşadıklarından dolayı tecrübe sahibi olması, işlerini ıslah etmek için uyanık davranması, bolluk ve genişliğe aldanmaması, rutin bir hayata hırslı olmaması, dünyanın hep aynı kalıp hiç değişmeyeceğini tahayyül etmekten kurtulmasıdır. Zira kim dünyayı tanırsa ve onun ahvâli hakkında deneyimli olursa, dünyanın nimetlerini de musibetlerini de umursamaz. Bazı edipler şu beyitleri söylemiştir:

إني رأيت عواقب الدنيا فتركت مَا أهوى بما أخشى
فَكَرْتُ في الدُّنْيَا و عَالَمِهَا فَإِذَا جَمِيعُ أُمُورِهَا تَفْنَى
هذا على الخَسْفِ مَرْبوطٌ بِرُمَّتِهِ و ذَا يُشَجُّ فلا يَزْرِي أَحَدّ
أَسْنى منازلها و أَرْفَعُهَا في العِزِّ أَقْرَبُهَا مِنَ المَهْوَى
وَأُظْهِرُ الْبِشْرَ لِلإِنْسَانِ أُبْغِضُهُ كَأَنَّهُ قَدْ مَلا قَلْبِي مَحَبّات
و لَقَدْ مَرَرْتُ على القُبُورِ فما مَيَّزْتُ بَيْنَ العَبْدِ و المَوْلَى
فعَاقِلٌ فَطِنٌ أَعْيَتْ مَذَاهِبُهُ و جاهِلٌ خَرِقٌ تلقاه مَرْزُوقًا

Dünyanın âkıbetini gördükten sonra ben
Korkumdan arzularımı terk ettim hemen

Dünya ve işlerini tefekkür ettim
Tüm işlerinin fâni olduğunu fark ettim

İnsanların çoğunu denedim
Herkesin kendi işi için çalıştığını müşahede ettim

Dünyanın en yüksek makamı ve zirvesi
Yıkılmaya en yakın olanıdır işin gerçeği

Dünyanın kötülükleri, götürür iyiliklerini
Kara haberi ile müjdesi arasında fark yoktur tabiî ki

Mezarların yanından geçtim
Köle ile efendiyi birbirinden ayırt edemedim

Nice diri insanları gördüm
Sonrasında da onların öldüğüne şâhit oldum

Musibete uğramış kişi bu sebeplerden birini yerine getirmiş olsa bile üzüntüsü hafifler, zorlandığı işler kolay hâle gelir. Böylece huzura yakınlaşmış, feryadı azalmış, tesellisi de güzelleşmiş olur. Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir:

"Bir şeyden kaçınan o şeyin elemini çekmez, işleri görüp gözeterek yapan daha sonradan sızlanmaz, bir şeyin olacağından emin olup bekleyen de acılara boğulmaz."

Bir şair şöyle demiştir:

ما يَكُونُ الأَمْرُ سَهْلًا كُلُّهُ إِنَّمَا الدُّنْيَا سُرُورٌ و حُزُونٌ
ما بَقَاءُ الأَبِ المُلِحّ عليه بِذَبِيبِ البِلَى شَبَابُ بَنِيه
تَطْلُبُ الرَّاحَةَ في دَارِ العَنَا ضَلَّ مَنْ يَطْلُبُ شَيْئًا لا يَكُونُ

Kolay olmaz bir işin bütünü
Dünya dediğin sadece keder ve üzüntü

Dünya işlerini basit gör ki rahat yaşayasın
Önemsemediğin işler zaten önemsiz gelip umursamayacaksın

Zorluk yurdunda rahatı talep ediyorsun
Olmayan bir şeyi arayan yoldan sapmıştır biliyorsun

Bir kimse nefsini bu teselli yöntemlerinden soyutlarsa ve sabrın sebeplerine engel olursa üzüntüsünün ve feryadının şiddeti artar, sabır ve teselli gösteremeyecek bir noktaya sürüklenir.

İbn Rumi şu beyitleri okumuştur.

إنَّ البَلَاءَ يُطَاقُ غَيْرَ مضاعفٍ فَإِذَا تَضَاعَفَ صَارَ غَيْرَ مُطَاقِ

Katmerli olmadığı zaman tahammül edilir belalara
Katmerlenince artık tahammül gösterilmez onlara

Bir kişinin ıstırap duymasına ıstırabın sebepleri, sabırsız olmasına da sabırsızlığın sebepleri vesile olursa o kişi kendi helâki için gayret etmiş, kendini telef etmeye yardımcı olmuş olur.

Istırap Duymanın Sebepleri

Istırab duymanın sebepleri şunlardır:

1- Musibete uğrayan kişinin sürekli musibetleri düşünerek onu unutamaması, onları hatırladığı için teselli bulamamasıdır. Ömer b. Hattab (r.a) şöyle demiştir:

"Musibetleri hatırlayıp da göz yaşı dökmeyin."

Şair şöyle demiştir:

فَإِذَا انْتَهَتْ عَنْهُ فَأَنْتَ حَكِيمُ

Musibetleri hatırlamak kadar üzüntüye sebep olan bir şey yoktur

2- Kişinin üzüntüyle ve şiddetle hayıflanmasıdır. Bu kişi, başına gelen musibetin alternatifini göremez, kaybettiğinin yerine koyacak bir şeyi bulamaz. Bu nedenle acısı ve üzüntüsü arttıkça artar. Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

مَلْعُونٌ ذو الوَجْهَيْنِ مَلْعُون ذو اللسانَيْنِ مَلْعون كُلُّ شَغَّارٍ مَلْعُونٌ كُلُّ قَتَّاتٍ فَخُورٍ

"(Allah bunu) elinizden çıkana üzülmeyesiniz ve Allah'ın size verdiği nimetlerle şımarmayasınız diye açıklamaktadır. Çünkü Allah, kendini beğenip böbürlenen kimseleri sevmez."[425]

Bir şair şöyle demiştir:

و مَنْ هَابَ الرِّجَالَ تَهَيَّبُوه و مَنْ حَقَّرَ الرِّجَالَ فَلَنْ يُهَابَا

لا تسبوها فإنَّهَا عَمَرَتْ بِلَادَ اللهِ تعَالَى فَعَاشَ فِيهَا عِبَادُ اللهِ تَعَالَى

لا تَسأَلِ المَرءَ عن خَلَائِقِهِ في وَجهِهِ شَاهِدٌ مِنَ الخَبَرِ

Bir musibet gelirse başına Allah'a güven ve razı ol O'nun verdiğine!
Musibetleri kaldıracak olan da ancak Allah'tır katiyetle

Bir şeye hükmederse Allah, teslim ol O'nun kudretine
Hiç kimse de çare olmaz Allah'ın hükmettiğine

Ye's bazen kişinin yaşama sevincini kopartır
Ye'se düşme, her şeyi yapan Allah'tır

3- Kişiyi ıstıraba sokan sebeplerden bir diğeri hâlinden fazla şikâyet edip feryad-ı figânını yaymasıdır. **"O halde güzel bir sabırla sabret."**[426] âyetindeki sabır için de şikâyet ve feryat bulunmayan sabır olarak tefsir edilmiştir. Enes b. Mâlik'in rivâyet etiği hadiste Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

ما صَبَرَ من بَثَّ

"Sıkıntısını ifşâ eden kişi sabretmiş sayılmaz."

Kabu'l Ahbar'dan hikâye edildiğine göre Tevrat'ta şöyle yazılıdır:

"Bir kimseye musibet gelir ve o da bunu insanlara şikâyet ederse, Rabbini şikâyet etmiş olur."

Şöyle bir kıssa anlatılır:

"Arap bir bedevi kadın bir gün çölden köye geldiğinde bir evde feryad-ı figân işitti ve: 'Bu nedir?' diye sordu. Ona: 'Cenazeleri var' dediler. Bunun üzerine o kadın şöyle dedi:

'Görüyorum ki onlar Rablerinden yardım istiyorlar ancak Allah'ın hükmünden yakınıyorlar ve O'nun vereceği sevaptan da yüz çeviriyorlar."

Mensuru'l Hikem'de şöyle denilmiştir: "Kalbi daralanın dili genişler."

Bazı ilim ehli şu mısraları söylemişlerdir:

و قَالَ عَلِيٌّ في التَّعَازِي لأَشْعَثَ و خافَ عَلَيْهِ بَعْضَ تِلْكَ المآثِمِ
لا يَخْرُجُ الغَرِيقُ بالغَرِيقِ

Şikâyette bulunma dostuna!
Mahlûka değil, dön Halıkına
Boğulan kişi yardım edemez başka bir boğulana

Başka bir şair de şöyle demiştir:

لِكُلِّ شَيْءٍ عَدِمْتَهُ عِوَضٌ و ما لِفَقْدِ الصَّدِيقِ مِنْ عِوَضِ
هَبْكَ الخَلِيفَةَ كُنْتَ مُنْتَفِعًا بِغَضَارَةِ الدُّنْيَا مع السَّقَمِ

Sağlıklı olduğun sürece vaktinden şikâyette bulunma
Gerçek servet beden sağlığıdır bunu unutma

Ne olur ki padişah olup da dünyanın nimetlerinden faydalansan?
Şayet sağlığını yitirip de hasta olmuşsan

4- Musibetten sonra selamete çıkmaktan ve talep ettiği şeylere kavuşmaktan ümit kesmektir. Böylece musibetlerin üzüntüsüne bir de ümitsizliğin hüznü eklenmiş olur. Bu durumda bu ikisine birden sabredebilecek ne gönül ne de kuvvet kalır. Bu nedenle denilmiştir ki: Musibete sabredememezlik en büyük musibettir. İbn Rumi şöyle demiştir:

تَوَقَّفْ عَنْ زِيَارَةِ كُلِّ يَوْمٍ إِذَا أَكْثَرْتَ مَلَّكَ مَنْ تَزُورُ
رُبَّما خَابَ رَجَاءٌ و أَتَى ما لَيْسَ يُرْجَى

Sabır göster ey nefis!
Sabır en doğrusudur şüphesiz

Bazen ümitler boşa çıkar
Ümit edilmeyenler de kişiye uğrar

Bir âlim de şu beyitleri söylemiştir:

أتحسب أنّ البؤس للحر دائمٌ ولو دام شيء عدّه الناس في العجب
لقد عرّفتك الحادثات نفوسها وقد أدّبت إن كان ينفعك الأدب
ولو طلب الإنسان من صرف دهره دوام الذي يخشى لأعياه ما طلب

Hür kişi için sıkıntıların daimi olacağını mı sanıyorsun sen?
Eğer bir şey daimi kalsaydı insanlar sayarlardı onu şaşırılacak şeylerden

Musibetler kendilerini tanıtır sana
Edep verir, eğer edebin faydası olacaksa

Şayet kişi zamandan korktuğu şeylerin devamını isteseydi
Yine de talepleri yorardı o kişiyi

5- Kişiyi ıstıraba sokan bir diğer durum da şudur: Kişi selamet, nimet, emniyet ve huzur içinde olan kişileri görünce eskiden kendisinin de bu kişiler gibi olduğunu hatırlayarak hayıflanır ve bundan dolayı da imtihanlara sabredemez, sahip olduğu nimetlere şükredemez. Eğer kişi kendi hâlini kendisi gibi belâ ve musibetlere maruz kalmış kişilerin hâliyle mukayese etseydi, böyle bir tavır takınmaz, sabretmesi daha kolaylaşır, ferahlığa çıkması daha yakın olurdu.

Kadın bir şair şöyle demiştir:

أَيُّها الإنْسَانُ صبرًا إنَّ بَعْدَ العُسْرِ يُسْرَا
كَمْ رَأَيْنَا اليَوْمَ حُرًّا لَمْ يَكُنْ بالأَمْسِ حُرَّا
ملك الصَّبْرَ فأَضْحَى مالِكًا خَيْرًا و شَرَّا
إشْرَب الصَّبْرَ و إنْ كا نَ مِنَ الصَّبْرِ أَمَرَّا

Sabret ey insan!
Kolaylıklar gelir zorlukların ardından

Bugün görüyoruz nice özgür kişileri
Daha düne kadar yoktu onların hürriyetleri

Sabır göstermeye güç getirdiler o insanlar
Derken hayra da şerre de mâlik oldular

Sabrı yudumla sen, dayan!
Daha acı da olsa zambak denilen ottan

Bazı edipler de şöyle demişlerdir:

و هُمْ لَمُقِلِّ المَالِ أَوْلَادُ عَلَّة وَ إِنْ كَانَ مَحْضًا فِي العَشِيرَةِ مُخْوِلًا
ألم تر أنّ الليل لمّا تراكمت دجاه بدا وجه الصباح ونوره
وقام علمك بي فاحتج عندي لي مقام شاهد عدل غير متهم

Olayların başını gören kişi üzülür
Oysa olayların sonu sürurdur

Görmez misin ki gecenin karanlığı koyulaştıkça
Sabahın ışığı ve nuru belirir sonunda

Akıllı biriysen kapılma ümitsizliğe
Çünkü zaman bir öyle olur bir de böyle

Musibetlere Sabretmek

Şunu bil ki belâ ve musibetlere sabreden, sıkıntılar karşısında dik durabilen insan azdır. Oysa o musibet ve sıkıntıların geçip gitmesi yakındır. Bazı edep ehlinin bana anlattığına göre Ebû Eyyub el-Kâtib[427] on beş yıl hapis cezasına çarptırılmıştı. Sabrı azalıp dermanı kalmayınca bazı arkadaşlarına uzun süre hapiste kalmasını ve sabrının azaldığını şikâyet etti. Ona cevap olarak gelen bir mektupta ise şöyle yazıyordu:

صَبْرًا أَبَا أَيُّوبَ صَبْرَ مُبَرِّحٍ فَإِذَا عجزت عَنِ الخُطُوبِ فَمَنْ لَهَا
تَكَلَّمْ و سَدِّدْ ما استَطَعْتَ فَإِنَّمَا كَلَامُكَ حَيٌّ و السُّكُوتُ جَمَادٌ
إِذَا اشْتَبَهَ عَلَيكَ أَمْرَانِ فَدَعْ أَحَبَّهُمَا عَلَيْكَ وخُذْ أَثْقَلَهُمَا عليك

Yâ Eba Eyyub! Acılı adamın sabrı gibi göster sabrını!
Sen de zorluklar karşısında âciz kalırsan nasıl dayansın başkası?

Sana bu zorluk düğümlerini bağlayan
O’dur bu düğümleri çözmeye de kâdir olan

Sabret, sabrın sonu selamettir
Belki de kara bulutların dağılma zamanı gelmiştir

Ebû Eyyub de şu şiirle cevap vermiştir:

الْمَالُ يَنْفَدُ حِلُّهُ وَحَرَامُهُ يَوْمًا وَيَبْقَى فِي غَدٍ آثَامُهُ
فَالْيَوْمَ حَاجَتُنَا إِلَيكَ وَإِنَّمَا يُدْعَى الطَّبِيبُ لِشِدَّةِ الْأَوْصَابِ

Bana sabrı tavsiye ettin, öğüt verdin ancak ben zaten sabır ehliyim
Ben: 'Bu belki dağılacaktır' demiyorum kesin ferahlık gelecek diyorum

Düğümü bağlayan o düğümü elbet çözecektir
O, kerem sahibidir ve o düğümü çözmeye kâdirdir

Bu mektuptan sonra çok geçmeden Ebû Eyyub onurlu tavır ve duruşuyla salıverildi.

İbn Düreyd, Ebû Hatem'den şu şiiri nakletmiştir:

إِذَا اشْتَمَلَتْ عَلَى الْيَأْسِ الْقُلُوبُ وَضَاقَ لِمَا بِهِ الصَّدْرُ الرَّحِيبُ
وإنْ نالَهم بَذْلي فلا شُكْرَ عندهم وإنْ أَنَا لم أَبْذُل لهم شتموني
وَلَمْ تَرَ لانْكِشَافِ الضُّرِّ وَجْهًا وَلا أَغْنَى بِحِيلَتِهِ الأَرِيبُ
أَتَاكَ عَلَى قُنُوطٍ مِنْكَ غَوْثٌ يَجِيءُ بِهِ الْقَرِيبُ الْمُسْتَجِيبُ
إِنَّ النِّسَاءَ رَيَاحِينُ خُلِقْنَا لكم و كُلُّكُم يَشْتَهِي شَمَّ الرَّيَاحِينَ

Kalbe ümitsizlik hâkim olup ferah olan kalp de daralınca
Zorluklar kök salıp sıkıntılar kuşatınca
Musibetlerden çıkış yolu ve çözümü bulamayınca
Dualara icabet eden yakın birinden ümitsizliğine uzanır bir yardım eli unutma!
Tüm sıkıntılar dayanınca sınıra, ferahlık pek yakındadır tasalanma!

Âl-i İmrân, 200.
Müslim, 253; Tirmizi, 51.
Zümer, 10.
İbn Ebî Şeybe, Musannef, 30957.
Taberani, Mucemu'l Kebir, 807; Beyhaki, Şuabu'l İman, 200.
Lokman, 17.
Müsned, 2800, Beyhaki, Şuabu'l İman, 10000.
Müsned, 4196; Hâkim, 7927; Ebû Ya'la, Müsned, 4998.

Abbâsî halîfelerinden Mutezid ve Mutemid’in vezirliğini yapmıştır. H. 288 yılında vefat etmiştir.

Hadid, 23.

Mearic, 5.

Ebû Câfer el-Mansur’un veziriydi.

Üçüncü Fasıl:
İstişare

İstişarenin Fazîleti

Şunu bil ki tüm akıllı insanlar bir işe karar vermeden ve o işe girişmeden nasihat eden ve derin ufuk sahibi insanlarla mütalaa ve istişare eder. Nitekim Allah (c.c) Peygamber'ine (s.a.v) doğruyu gösterdiği ve onu destekleyeceğini vaat ettiği halde yine de ona istişare yapmayı emretmiştir. O emir şöyledir:

وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ

"Onlarla istişare et!"[428]

Katade der ki: Âyette geçen istişare emrinin hedefi Peygamber (s.a.v) ile Müslümanlar arasında sevginin, ülfetin ve gönüllerinin hoş olmasını sağlamaktır.

Dahhak şöyle demiştir: "İstişarenin emredilmesinin sebebi istişarenin ne kadar fazîletli olduğunun bilinmesini sağlamaktır."

Hasan-ı Basri ise şöyle demiştir: "Peygamber'e istişare etmesinin emredilmesindeki hikmet –her ne kadar Peygamber'in (s.a.v) insanlarla istişare etmesine ihtiyacı olmasa da– Müslümanlara bunu takip edilmesi gereken bir yol olarak benimsetmek ve mü'minlerin ona tâbi olmasını sağlamaktır."

Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

المَشْوَرَةُ حِصْنٌ مِنَ النَّدَامَةِ و أَمَانٌ مِنَ المَلَامة

"İstişare pişmanlığa karşı bir kale, kınanmaya karşı ise emniyette olmaktır."

Ali b. Ebî Talib (r.a) de şöyle demiştir:

نِعْمَ الْمَوْزَرَةُ الْمُشَاوَرَةُ و بِئْسَ الاِسْتِغْدَادُ الإِسْتِبْدَادُ

“İstişare ne güzel bir vezir; despotluk ise ne kadar kötü bir temayüldür.”

Ömer b. Hattab (r.a) ise şöyle demiştir:

“İnsanlar üç sınıftır:

1- İşleri kendi görüşüyle halleden kişi.

2- Karşılaştığı zor işlerde istişare eden, ufku geniş insanların tavsiyelerini dinleyen kişi.

3- Şaşkın ve görüşü bozuk olup da ne doğru tavsiyeyi dinleyen ne de yol gösterene itaat eden kişidir.”

Ömer b. Abdulaziz de şöyle demiştir: “Müşavere ve müzakere rahmetin iki kapısı ve bereketin de iki anahtarıdır. Bunlara sahip olan görüş yanılmaz, sağduyu da kaybolup gitmez.”

Seyf b. Ziyezen[429] şöyle demiştir:

“Kendi görüşünü beğenen kişi istişare etmez, kendi başına hareket eden doğruluktan uzaklaşır.”

Abdulhamid şöyle demiştir: “İstişare eden kişi önünü gördüğü gibi arkasını da görür.”

Mensuru’l Hikem’de şöyle denilmiştir: “İstişare senin için rahatlık, başkası için yorgunluktur.”

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir:

“İstişare hidayetin bizatihi kendisidir. Kendi görüşüyle yetinen kişi ise tehlike içinde bulunur.”

Bazı edipler de şöyle demiştir: “İstihare eden bir şey kaybetmez, istişare eden de pişmanlık yaşamaz.”

Bazı belağat ehli de şöyle demiştir: “Derin ufuklu insanların görüşlerini kendi görüşüne katmak, bilge insanların aklını kendi aklına eklemek akıllı bir insanın hakkıdır. Zira bireysel bir görüş yanılabilir, tek bir akıl doğrudan sapabilir.”

Beşar b. Bürd şöyle demiştir:

تغط بأثواب السخاء فإنني أرى كل عيب والسخاء غطاؤه
ولا تحسب الشورى عليك غضاضة مكان الخوافي نافع للقوادم

İş istişare noktasına varınca faydalan!
Nasihat veren kişilerin görüşünden veya nasihatten ya da azimli insanlardan

İstişareyi görme kusur gibi!
Küçük tüyler kuvvetli kılar büyük tüyleri

İstişare Edilende Bulunması Gereken Vasıflar

Bir kimse istişare etmeye karar verince bu iş için şu beş vasfa haiz olan kişileri seçmelidir:

1- Kâmil Bir Akıl ve Engin Bir Tecrübe. Zira çok tecrübe ile görüşler sıhhatli olur. Ebû Zinnad A'rac'dan, o da Ebû Hüreyre'den rivâyetle Allah Rasûlü'nün (s.a.v) şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

اسْتَشِيرُوا الْعَاقِلَ تَرْشُدُوا، وَلا تَعْصُوهُ فَتَنْدَمُوا

"Akıllı kimse ile istişare edin ki doğruya ulaşasınız. Onlara isyan etmeyin, yoksa pişmanlık duyarsınız."[430]

Abdullah b. el-Hasan, oğlu Muhammed'e şöyle demiştir: "Nasihat edici olsa bile câhil dostunla istişare etmekten sakın! Aynen akıllı olan düşmanından sakındığın gibi. Zira câhille istişare çok geçmeden seni tökezletir. Böyle yapmazsan akıllı düşmanın hilesine, câhil dostunun da seni tökezletmesine maruz kalırsın."

Abs kabîlesinden bir adama: 'Bu kadar isabetli görüşlerinizin sebebi nedir?' diye sorulduğunda o kişi:

'Biz bin kişilik bir kabîleyiz. İçimizde ufku derin ve akıl sahibi kişiler var. Biz onları dinliyoruz ve böylece bin akıllı insan gibi oluyoruz' demiştir.

Bazı zâtlar şöyle demiştir: "İki insanla sakın istişare etme!

1- Kendisini beğenip de başkası hakkında tecrübesi az olan genç.

2- Yaşlılıktan dolayı bedeni de, aklı da zayıflayan kişi."

Mensuru'l Hikem'de şöyle denilmiştir: "Her şey akla muhtaç, akıl da tecrübeye…"

Bazı zâtlar şöyle demiştir: "Zaman sana perde arkasındaki hakikatleri izhar eder."

Bazı bilge insanlar da şöyle demiştir: "Tecrübenin bir sınırı yoktur. Akıllı kişinin sürekli tecrübesi artar."

Yine bazı bilgeler şöyle demişlerdir: "Kim akıl sahiplerinden yardım isterse murat ettiğine nail olur."

Ebû Esved ed-Düeli şöyle demiştir:

مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ

وَلَكِنْ إِذَا مَا اسْتَجْمَعَا عِنْدَ وَاحِدٍ فَحُقَّ لَهُ مِنْ طَاعَةٍ بِنَصِيبِ

Her akıl sahibi nasihat verecek değildir
Her nasihat veren de akıllı değildir

Bu iki haslet bulununca birinde
Ona itaat edilmelidir kişi nasibi ölçüsünde

2- Kişinin Dindar ve Takvâ Sahibi Olması: Dindarlık güzel ve faydalı olan her işin direği ve her başarıyı açan yolun da anahtarıdır. Dinî değerleri nefsine gâlip gelen kişi azmettiğinde başarılı olur, güven veren bir kalbi olur.

İkrime'nin Abbas'tan rivâyet ettiği hadise göre Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

مَنْ أَرَادَ أَمْرًا فَشَاوَرَ فِيهِ امْرَأً مُسْلِمًا وَفَّقَهُ اللهُ لأَرْشَدِ أُمُورِهِ

"Bir kimse bir iş yapmak istediğinde Müslüman birine danışırsa Allah (c.c) onu işlerin en doğrusuna ulaşmayı muvaffak kılar."[431]

3- Nasihatçı Bir Dost: İstişare edilmesi gereken kişide bulunması gereken sıfatlardan biri de, o kişinin nasihat eden ve dost canlısı biri olmasıdır. Çünkü nasihat ve sevgi, doğruluk ve samimiyet kazandırır. Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir:

"Sen ancak haset olmayıp da sağduyulu olan ve kin tutmayan basiret sahibi insanlarla istişare et! Sakın kadınlarla istişare etme! Zira kadınların görüşleri bozuk, azimleri ise zayıftır."

Bazı edipler şöyle demişlerdir: "Şefkatli ve akıllı olan kimse ile istişare zafer; akıl ve sağduyusu olmayan kişilerle istişare ise tehlikedir."

Bir şair şöyle demiştir:

وَإِنَّ عناء أَنْ تُفَهِّمَ جَاهِلا فَيَحْسَبُ جَهْلا أَنَّهُ مِنْكَ أَفْهَمُ

و ارْضَ مِنَ المَرْءِ في مَوَدَّتِهِ بِما يُؤَدِّي اليك ظَاهِرُه

مَنْ يَكْشِفِ النَّاسَ لا يجد أَحَدًا يَصُحُّ مِنْهُمْ له سَرَائِرُه

أَوْشَكَ أَلَّا يَدُومَ وَصْلُ أَخٍ في كُلِّ زَلَّاتِهِ تُنَافِرُهُ

Arkadaşlık yaptığın kişiye karşı kalbini temiz tut
İstişare edebileceğin nasihatçi bir arkadaşın yanını mesken tut

Razı ol kişinin sevgisinden
Sana olan sevgisini göstermiştir zâhiren

İnsanların sırlarını ifşâ eden bulamaz birini
Nasihat alacak ve sır verecek kimseyi

Kardeşinle bir bağı kuramazsın neredeyse
Her hatasında nefret ettiğin o kardeşinle

4- Meşgul Edecek Üzüntü ve Kederden Uzak Fikirli Olmak: Bir kişinin düşüncesine üzüntü ve keder bulaşırsa o kişinin doğru ve de düzgün bir fikri olamaz. Mensuru'l Hikem'de şöyle denilmiştir:

"Her şey akla ihtiyaç duyar; akıl da tecrübeye…"

Kisra önemli işlerle karşılaştığı zaman kanaat önderlerini toplar ve onlarla istişare ederdi. Eğer bu kişiler görüşlerinde isabet edememişlerse, maliye nazırlarını cezalandırarak: 'Siz onların rızıklarını geciktirdiniz, onlar da görüşlerinde hata ettiler' derdi.

Sâlih b. Abdulkuddus şöyle demiştir:

و لا مُشِيرَ كَذِي نِصحٍ مقدُرَةٍ في مُشْكِلِ الأَمرِ فَاخْتَرْ ذَاكَ مُنْتَصِحًا

Zor işler karşısında öğüt verici ve irade sahibi kişi gibi istişare ehli yoktur
O halde sen onu nasihatçı olarak seç de kurtul

5- Menfaati Olmamak: İstişare edilecek kişide bulunması gereken özelliklerden biri de istişaresi yapılan konularda herhangi bir çıkarının ve o konularla bir ilgisinin olmamasıdır. Çünkü menfaat çekici, arzular ise saptırıcıdır. Mantığın içine hevâ karışınca menfaatler mantığı fesada uğratır. Fadl b. Abbas b. Utbe b. Ebî Leheb şu beyitleri söylemiştir:

و قَدْ يُحكِمُ الأَيَّامُ مَنْ كَانَ جَاهِلًا و يُرْدِي الهَوَى ذَا الرَّأْيِ و هو لَبِيب
مِنَ التَّكَلُّفِ لما لا تُحْسِنُ كما نَعُوذُ بِكَ مِن العُجْبِ بما نُحْسِنُ و نَعُوذُ بِكَ

Bazen günler câhili hâkim kılar
Hevâ da basiretli kişiyi zelil kılar

Bazen de hata yapan kişi övülür
İsabet ettiğinde ise yerilir

Şayet bu beş vasıf bir kişide bulunursa, bu kişi istişare edilme liyakatine sahip olduğu gibi bir fikir kaynağı da olmuş olur. Bu itibarla sen kendi görüşünün doğru olduğu zannına kapılarak bu beş vasfı kendinde taşıyan kişiden ayrılma! Çünkü bir şeye muhtaç olmayan kişinin görüşü doğruya daha yakın olur ve daha isabetli davranır. Çünkü o kişinin düşünceleri daha temiz, vesveselerden daha berî; şehvetten ve arzulardan da daha uzaktır.

Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

رَأْسُ العَقْلِ بَعْدَ الإِيمَانِ التَّوَدُّدُ الى النَّاسِ و ما اسْتَغْنَى مُسْتَبِدٌّ بِرَأْيِهِ و ما
مَا اكْتَسَبَ الْمَرْءُ مِثْلَ عَقْلٍ يَهْدِي صَاحِبَهُ إِلَى هُدًى أَوْ يَرُدُّهُ عَنْ رَدًى

“Allah’a îmândan sonra aklın esası, insanlara sevgi gösterip onlar tarafından sevilmektir. Kendi görüşünün doğru olduğunu direten kimse, başkalarının görüşünden müstağni kalamaz. Hiçbir kimse istişare yaptığı için helâk olmamıştır. Allah (c.c) bir insanı helâk etmek istediği zaman, kişiyi ilk önce kendi görüşünde diretmeyle helâk eder.”

Ali b. Ebî Talib (r.a) şöyle demiştir:

“İstişare etmek hidayetin ta kendisidir. Kendi görüşüyle yetinen kişi tehlike içinde olur.”

Lokman Hekim oğluna şöyle demiştir: “İşlerde tecrübe sahibi olanlara danış! Çünkü onlar kendilerine pahalıya mâl olmuş görüşlerini sana bedavaya verir.”

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: “Fikrinin yarısı arkadaşındadır. O halde işlerinin tam olması için ona danış!”

Bazı edipler de şöyle demişlerdir: “Kendi görüşüyle hareket eden sapar; kendi aklıyla yetinen de tökezler.”

Bazı belağat ehli de şöyle demiştir: “İstişare neticesinde yapılan hata sadece kendi görüşüyle isabet edilen doğrudan daha övgüye layıktır.”

Bir şair şöyle demiştir:

إذا أنت لم تستقبل الأمر لم تجد لك الدهر في أدباره متعلقا

Ey çift dostum! Doğru görüş olmaz tek gönülde
Siz bana kendi görüşlerinizi gösterin, görelim biz de!

Ahmak İnsanların Mazeretleri

Bir kişinin istişare yapması hâlinde başka insanlar tarafından kendi görüşünün zayıf ve isabetsiz olacağı fikrine kapılması gereksiz bir düşüncedir. Çünkü bu tür mazeretler ahmakların mazeretleridir. Zira görüş alışverişinde övünmek olmaz. İstişareden maksat ortaya çıkacak neticeden faydalanma ve hatalardan korunma düşüncesidir. Hatadan kurtulup da doğruya giden bir şey nasıl olur da utanç kabul edilebilir? Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

وَلا تُزْجِ فِعْلَ الْخَيْرِ يَوْمًا إِلَى غَدٍ لَعَلَّ غَدًا يَأْتِي وَأَنْتَ فَقِيدُ

“Aklınıza müzakere yapmayı aşılayın, işlerinizde istişareden istifade edin!”

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: “Aklına yardımcı istemiş olman aklının kemalindendir.”

Bazı belağat ehli de şöyle demiştir: “İşler sana müşkül gelir ve toplum da farklı düşünürse, ufku geniş ve akıllı insanlara müracaat et, âlimlerle istişare yapmaya koş! Doğruyu sormaktan endişe etme, yardım istemekten de çekinme! Soru sorup da selamete ulaşman kendi fikrini beğenip de pişman olmandan daha hayırlıdır.”

Akıl sahipleri ile istişareyi çoğaltmalısın; özellikle de önem arz eden meselelerde. Zira bir grubun bir görüşte yanılması yada doğruyu ıskalaması çok az görülür. Çünkü doğru ve isabetli olan fikirler, öğrenilmesi imkân dâhilinde olan şeyleri öğretirler. Bu şeyler kişilere gizli kalmaz.

Mensuru’l Hikem’de şöyle denilmiştir: “Çok istişarede bulunan kimse isabet ettiği zaman övülür; hata yaptığında ise –her ne kadar hata cemaatten uzak da olsa– mazur görülür.

Ufuk Sahibi Akıllı İnsanlarla İstişare Etmek

Bir cemaat ile istişare etme hususunda akıl sahibi insanlar ihtilaf etmişlerdir. Bazılarına göre cemaatin hepsine birden sorulmalı; bazılarına

göre ise cemaatteki kişilere teker teker sorulmalıdır.

Farslılara göre evla olan hepsine birden sorulmalıdır ki herkes aklına gelen fikri söylesin. Böylece münazaradaki tartışma gibi tartışma açılır ve yanlış olan görüş reddedilir. Zira farklı farklı fikir alışverişi yapıldığında eksik ve yanlışlar ortaya çıkmış olur.

Diğer bazı milletlere göre ise evlâ olan istişare, herkesle tek tek yapılan gizli istişaredir. Böylece herkes kendi fikrini söyleyerek doğruyu isabet ettirmek için hırslı davranır. Çünkü zihinler tek başına kaldıkları zaman daha çok düşünür ve gayret eder. Toplu hallerde ise zihinler fikirleri birbirine havale eder. Toplu hallerde ilk önce açıklanan fikir hüsnü kabul görür. Her iki mezhebin kendisine göre delil ve gerekçeleri varsa da ikincisi daha açık ve nettir.

Kanaatime göre evlâ olan mutlak mânâda iki görüşün hiçbiri değildir. Önce istişarenin konusuna bakılır. Eğer istişare edilmesi gereken mesele belli bir konu ile ilgili olursa, o konunun doğruluğu veya yanlışlığı hakkında ise o zaman istişare edilecek olan kişilerin bir araya gelmesi daha evlâdır. İki husus arasındaki tereddütten maksat, o hususlardan birine itiraz edilip diğerinin doğruluğunun delillerle ispat edilmesidir. Bunun gerçekleşmesi ise istişare edilecek heyetin aynı ortamda bulunmasıyla daha iyi sağlanır ve tartışma da daha açık ve net olur. Ancak istişare edilen hususlar doğruluğu mübhem olan, sayıları ve taksimatı belli olmayan gizli ve kapalı meseleler hakkında olacaksa, bu gibi durumlarda evla olan herkesin kendi fikriyle baş başa kalarak doğruyu bulmaya çalışmasıdır. Zaten neticede doğru ve yanlış cevap belli olacaktır. Böylece cevabı bulmak için münferit çalışılmış, doğruya ulaşmak için de topluca hareket edilmiş olur. Münferit olarak çalışmak daha açık, topluluk karşısındaki müzakere ve münazara ise hedefe daha çok yaklaştırıcıdır. İşte takip edilmesi gereken yol budur.

İstişare ehlinin rekabet ve hasetten berî olması gerekir ki bu durum doğruyu arkadaşlarına teslim etmeye engel olmasın. Sonra da istişare edilen kişi tüm görüşleri arkadaşlarıyla yapmış olduğu müzakereleri nefsinde değerlendirir. Onların sunduğu fikirleri inceler ve o fikirlerin sebeplerini, esaslarını ve neticelerini mütalaa eder. Böylece kişi taklitçilikten kurtularak işi başkasına havale etmemiş olur. Bu kişi böyle davranmakla nefsini içtihada alıştırmış ve şu üç hasleti de kazanmış olur.

1- Kendi aklını da, fikirlerinin sıhhatini de öğrenme ve tanıma imkânı kazanır.

2- Arkadaşının aklını ve onun fikirlerinin sıhhatini öğrenir.
3- Müphem ve muğlak olan fikirler ortaya çıkmış olur.

İstişare ile İlgili Bazı Nasihatler

İstişare eden kişi buraya kadar bahsedilen fikirler hakkında bir karara vardıktan sonra, bu fikirleri icraata dökme girişiminde bulunur. Ancak bunu yaparken istişare ettiği insanları neticeden sorumlu tutmaz. Zira nasihat eden kişiye görüş belirtmek düşer. İstişare edilen kişi başarıyı garanti edemez. Üstelik takdir edilen bir şey daima gâlip gelir. İstişare eden kişi faturayı başkasına keserse, bu kişi kendi görüşüyle baş başa kalır ve artık kimseden fikir ve görüş konusunda yardım göremez.

Farslılar hikmetli sözler bağlamında şöyle demişlerdir: “En zayıf çözüm en kuvvetli sorundan daha hayırlıdır. Az gösterilen temkin ise fazla olan acelecilikten daha hayırlıdır. Savaş kesin kaderin elçisidir. Padişah kendi fikrinde diretirse doğru yolları göremez. Bir kişi ufku derin olmayan, istişare edilmeye ehil olmayan bir kişide bir doğruyu görünce onu fırsat bilip almalıdır. Zira doğru fikir yitik bir mal gibidir. Nerede bulunursa bulunsun alınır; sahibi basit görülüp de bir kenara atılamaz. Denizden inci çıkartan bir avcının zelil olması, o incinin bir kenara atılmasını gerektirmez. Bir fikir alınırken onu söyleyenin konumu kaale alınmaz. Burada esas olan istişareden faydalanabilmektir. Ebû’l Ayna el-Esmai şöyle demiştir:

النُّصحُ أَرْخَصُ ما بَاعَ الرِّجَالُ فلا تَرْدُدْ على ناصِحٍ نُصحًا و لا تَلُمِ

إِيَّاكُمْ و تَحْكِيمَ الشَّهَوَاتِ على أَنْفُسِكُمْ فَإِنَّ عَاجِلَهَا ذَمِيمٌ و آجَلَهَا وَخِيمٌ

Nasihat en ucuz şeydir insanların sattığı
Kınama kimseyi ve reddetme nasihatçinin nasihatini
Değildir nasihatin yolları gizli
O kişilere ki onlar akıl ve basiret sahibi

Sonra bir şeye karar veren kimse o şeyi yapma hususunda ağır davranmamalıdır. Çünkü zaman kalleş, fırsatlar kaypak, güven de acziyettir. Saltanatını kaybeden bir hükümdara:

‘Saltanatını elinden alan neydi?’ diye sorulduğunda o:

‘Bugünün işini yarına ertelememdi’ dedi.

Şair şöyle demiştir:

إِذَا كُنْتَ ذَا رَأْيٍ فَكُنْ ذَا عَزِيمَةٍ لا تَكُ بالتَّرْدَادِ للرأْيِ مُفْسِدًا

فَإِنِّي رَأَيْتُ الرَّيْثَ في العَزْمِ هجنةً و إِنْفَاذَ ذي الرَّأْيِ العَزِيمَةَ أَرْشَدَا

Bir fikre sahipsen ol azimli
Bozma tereddütle o fikrini
Ben azimde oyalanmayı çirkin görüyorum
Fikir sahibinin azmini icra etmesini daha doğru buluyorum

İstişare edilecek konumda görülen, dost ve nasihatçi olarak kabul edilip doğruyu göstermesi umulan kimse, bu nimetin hakkını samimi davranarak ve kendisine gösterilen bu teslimiyete karşı nasihatini esirgemeyerek mukabelede bulunmalıdır. Nitekim Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

أَوَ كُلَّمَا طن الذُّبَابُ طردته إِنَّ الذُّبَابَ إِذَنْ عَلَيَّ كَرِيم

“Müslümanın, Müslümanın üzerindeki haklarından biri de nasihat istediği zaman ona nasihat edilmesidir.”[432]

Bazı insanlarla istişare yapılınca kendi görüşlerini beğenerek böbürlenirler. İşte bu tiplerle istişare etmekten sakın! Çünkü kendini beğenen kişide doğru ve isabetli bir fikir olmaz. Bazı insanlar da düşmanlıktan, hasetten kendi fikrini esirger; üstü kapalı konuşup başka anlamları imâ ederek muhatabını aldatır. Bu tür düşmandan sakın ve haset insanlara güvenme! İster dost olsun ister düşman olsun istişare edilmek amacıyla yanına gelinen kişi eğer görüşünü esirgerse, güvenildiği halde ihanet ederse, bu kişi mazur görülemez.

Muhammed b. Münkedir’in Âişe’den (r.anha) rivâyet ettiğine göre Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

المُسْتَشِيرُ مُعَانٌ و المُسْتَشَارُ مُؤْتَمَنٌ

“İstişare eden yardıma müstahak olandır; istişare edilen de kendisine güven duyulandır.”

Süleyman b. Yezid şöyle demiştir:

و أَجِبْ أَخَاكَ إِذَا اسْتَشَارَكَ نَاصِحًا و على اخِيكَ نَصِيحَةً لا تَزْدَدْ

Kardeşin danışınca sana ona nasihat et
Sana verdiği nasihati de geri çevirme kabul et

Zaruri işler haricinde kendisine danışılmadığı sürece birinin karşıdakine fikir vermesi gerekli değildir. Çünkü böyle bir fikir ya töhmetli olur ya da önemsenmeyerek kenara atılır. Her iki durum da sözü söyleyen kişi için noksanlıktır. Bir görüş ancak kişinin yanına gelinip talep edilmesi ve değer verilmesi durumunda ya da bir sebep ve gerekçeye dayandığı durumda makbul olur. Ebû Bilal el-İcli, Huzeyfe el-Yemani'den rivâyetle Peygamber'in (s.a.v) şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا اللهَ الَّذِي إِنْ قُلْتُمْ سَمِعَ و إِنْ أَضْمَرْتُمْ عَلِمَ و بَادِرُوا
اسْتُشِرْتَ فلا تعجل حَتَّى تَنْظُرَ

"Lokman oğluna şöyle demişti: 'Ey oğlum! Şâhit tutulursan şâhitlik et! Yardıma çağrıldığında yardım et! Sana danışıldığı zaman da acele etmeden düşün!"

Beyhes el-Kilabi şu beyitleri söylemiştir:

مِنَ النَّاسِ مَنْ إِنْ يَسْتَشِرْكَ فتجتهد له الرَّأْيَ يَسْتَغْشَشْكَ ما لا تَتَابِعُهُ
فلا تَمْنَحَنَّ الرَّأْيَ مَنْ لَيْسَ أَهْلَهُ فلا أَنْتَ مَحْمُودٌ و لا الرَّأْيُ نَافِعُهُ

Bazı insanlar var ki sana danıştığında görünce senin fikrini beyan etmeye çalıştığını
Öyle bir amacın olmadığı halde düşünür onları aldattığını

Bu itibarla ehli olmayana fikirlerini açıklama!
Yoksa ne takdir edilirsin ne de fikrin verir sana fayda

Âl-i İmrân, 159.
Himyer meliklerinden olup soylu biriydi. Yemen ehlindendir.
İbn Hacer, Metalibu'l Aliye, 2778; Müsnedi Şihab, 722.
Taberani, Mucemu'l Evsat, 8333; Beyhaki, Şuabu'l İmani, 7538.
Taberani, Mucemu'l Kebir, 4076.

Dördüncü Fasıl:
Sır Tutmak

Sır Tutmanın Fazîleti

Şunu bil ki sır saklamak başarıya giden yolların en kuvvetli sebeplerinden, ıslahın daimi olmasını sağlayan ahvâldendir. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

اسْتَعِينُوا عَلَى الحاجات بِالْكِتْمَانِ، فَإِنَّ كُلَّ ذِي نِعْمَةٍ مَحْسُودٌ

“İşlerinizi gizlemek sûretiyle kolaylaştırınız. Muhakkak ki her nimet sahibi kıskanılır.”[433]

Ali b. Ebî Talib (r.a) de şöyle demiştir:

سِرُّكَ أَسِيرُكَ فَإِنْ تَكَلَّمْتَ بِهِ صِرْتَ أَسِيرَه

“Sırrın senin esirindir; açıkladığın zaman sen onun esiri olursun.”

Bir bilge insan oğluna şöyle hitap etmiştir: “Ey evladım! Hak olan yerlerde malını cömertçe harca, sırlarını da tüm insanlardan sakla! Kişinin en güzel cömertliği güzel yollarda yapılan infaktır. Kişinin en güzel yaptığı cimrilik ise sır saklama konusunda yaptığı cimriliktir.”

Bazı edipler şöyle demişlerdir: “Sırrını saklayan kişi kendi lehine davranmış olur; sırrını ifşâ eden kendi aleyhine tavır almış olur.”

Bazı belağat ehli de şöyle demiştir: “Sırrını sakladığın sürece mutluluğun devam eder.”

Bazı fesahat ehli de şöyle demiştir: “Kalbine gömmediklerin, tehlikelere karşı açık olur ve neticede zâyi olur gider.”

Enes b. Useyd şu beyitleri söylemiştir:

ابنُ ذِي الابن كُلَّمَا زَادَ مِنه مَشْرَعٌ زَادَ في فَنَاءِ أَبِيهِ
فَإِنِّي رَأَيْتُ غُوَاةَ الرِّجَالَ لا يَتْرُكُونَ أَدِيمًا صَحِيحًا

İfşâ etme sırrını kendinden başkasına
Her nasihatçinin bir nasihatçisi vardır unutma

Ben gördüm hep jurnalcileri
Temiz bırakmazlar hiçbir yüzeyi

Nice ifşâ edilen sırlar vardır ki sahibinin kanını akıtmış, isteklerine ulaşmasına engel olmuştur. Eğer kişi sırrını tutabilmiş olsaydı, onun şerrinden emin ve âkıbetlerinden sâlim olur, işlerinin başarıya ulaşması da kuvvetlenirdi.

Enuşirvan şöyle demiştir: “Sırrını muhafaza eden kişi iki haslete sahip olur. Birincisi işlerinde başarıya ulaşır; ikincisi de sırrı ifşâdan dolayı yaşayacağı zorluk ve sıkıntılardan sâlim olur.”

Bir kişinin başkasının sırrını ifşâ etmesi, kendi sırrını ifşâ etmesinden daha kötüdür. Çünkü başkasının sırrını ifşâ eden iki kusur birden işlemiştir.

1- Eğer kendisine güvenildiği için sır verildiyse ona ihanette bulunmuştur.

2- Sır emanet edilmişse o zaman da (emanete ihanet ederek) laf taşıyıcılığı yapmış olur.

Verdiği zarara gelince bazen eşit olur; bazen de biri daha fazla olur. İkisi de yerilmiş ve kınanmıştır.

Sırrı İfşâ Etmenin Zararları

Sırları ulu orta ifşâ etmek üç kötü hâle delalet eder:

1- Kişinin sabrının az, kalbinin de dar olduğuna delalet eder. Çünkü kişinin kalbine bir sır sığmamış, onu muhafaza etmeye sabır gösterememiştir.

Şair şöyle demiştir:

لا يَستَوِي في الحُكْمِ عَبدَانِ واصِلٌ و عبدٌ لِأَرْحَامِ القَرَابَةِ قَاطِع
و أمّا الذِي مثلي فإنْ زَلَّ و هَفَا تَفَضَّلْتُ إنَّ الفَضْلَ بالفخر حاكمُ

Kişi kendi sırrını ifşâ ederse diliyle
Başkasını kınarsa neticede, o kişi ahmaktır kesinlikle

Kendi sırrını bile saklama hususunda kalbi daralırsa kişinin
Kalbi daha çok daralır sır verilen şahsiyetin

2- Kişiyi zeki ve akıllı kişilerin uyanıklığından gâfil kılar. Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: “Sırrınla baş başa kal! Akıllı kişilere sırrını emanet etme seni tökezletirler; câhile emanet etme sana ihanet ederler.”

3- Kişiyi günaha sevk eder ve tehlikeye atar. Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir:

“Sırrın senin kanındandır. Onu ifşâ edersen o kanı akıtmış olursun.”

Kimlere Sır verilir?

Şunu bil ki bazı sırlar vardır ki o sırla ilgili sağlam bir dostun görüşünü almak ve nasihat eden bir arkadaşa danışmak zaruridir. Eğer kişi sırrını gizleyemeyecekse, bu sırrını paylaşmak için güvenilir bir dost seçmeli ve itimat edebileceği sağlam kişi araştırmalıdır. Mal hususunda emin olan herkes sırrı tutma konusunda emin olmayabilir. Mal konusunda iffetli davranmak, sırrı saklama konusunda iffetli davranmaktan daha kolaydır. Bazen kişi malının az bir kısmını bile başkasına verme konusunda cimri davranırken, dilinin ucuna gelen kendi sırrını muhafaza edemeden söyleyiverir. Bunu yaparken az bir malı korumaya göre sırrını koruyamamanın ne kadar büyük zararının olduğunu düşünmez. Bu nedenle sırrı koruyanlar, malı koruyanlardan daha az ve daha zor bulunur. Malı korumak sırrı korumaktan daha kolaydır. Çünkü mal kilitler arkasında korunurken sırların korunması kilit altında olmayıp dilin ucundadır ve dikkatsiz bir söz onu ifşâ edebilir.

Ömer b. Abdulaziz şöyle demiştir:

القُلُوبُ أَوعِيَةُ الأَسرارِ والشّفاه أَقفَالها و الأَلسنُ مفَاتيحهَا فليَحفَظ كُلُّ امرىءٍ مِفْتَح سرِّه

“Kalpler sırların kapları, dudaklar kilitleri, diller ise anahtarlarıdır. O halde herkes sırrının anahtarlarını muhafaza etsin.”

Sır verilecek Kişilerin Sıfatları

1- Kötülüklerden alıkoyacak akıl.
2- Haramlardan men eden dindarlık.
3- Kimseden esirgenmeyen öğüt vericilik.
4- Çok sevgi.

5- Tabiat olarak ketumluk.

Bu sıfatlar sırları yaymaya engel olur, sırrı muhafaza etmeyi mucip kılar. Bu hasletler kimde olursa o kişi Anka-i Muğrib (Anka kuşu) gibidir (Yani aranan kimsedir). Mensuru'l Hikem'de şöyle denilmiştir:

"Akıllı insanların kalpleri sırların kaleleri gibidir."

Sır sahibi olan kişi sırrı öğrenmek isteyen kişiye karşı dikkatli olmalı ve sırrını ona vermemelidir. Çünkü emanet edilen bir şeye talip olan kişi haindir.

Sâlih b. Abdulkuddus şöyle demiştir:

كُلُّ شَيءٍ إِذَا كَثُرَ رَخُصَ إِلّاَ العَقْلُ فَإِنَّهُ إِذَا كَثُرَ غَلَا

Senden sır isteyene verme sırrı
Sırrı talep eden yayar onu

Sır sahibi sırrını insanlara yaymaktan kaçınmalıdır. Çünkü birçok insanla sırrı paylaşmak iki sebepten dolayı sırrın yayılmasına sebebiyet vermiş olur.

1- Ağzına sahip olabilme huyunu çoğu insanda bulmak zordur. Bu nedenle sırrın birçok insanla paylaşılması, sırrın sır olarak kalmasına halel getirir.

2- Her sır verilen kişinin bu sırrı başkalarına yayma gibi bir durumu yoktur. Bu nedenle o kişiler bu konuda kınanamaz ve suçlanamaz. Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir:

"Sırrı bilenler çoğaldıkça o sırrın zâyi olma ihtimali de çoğalır."

Bir şair şöyle demiştir:

سِرُّكَ ما كَانَ عِنْدَ امرىءٍ و سرُّ الثَّلَاثَةِ غَيْرُ الخَفِي

Sırrın bir kişinin yanında olduğu sürece sırdır
Üç kişinin bildiği artık sır değildir

يَوْمَ تَكُونُ الأَعْطِيَاتُ ثَمَّهْ يَكُونُ عَنْ حَالِي لَتَسأَلَنَّهْ

Sırrını başkalarına açma!
Sır iki kişiyi geçerse o sır olur ifşâ

Bir kimse sır verdiği insanların onu ifşâ etmemelerinden emin olsa da, onların naz ve hava atmalarından emin olamaz. Zira bir kişinin sırrını bilen insan o kişiye karşı aşırı naz yapar, havalı davranır. Bu durum öyle bir noktaya varır ki –akıl ve erdemli olma hissi buna engel olmazsa– bu durum kölelikten de daha zul bir hâle dönüşür. Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir.

“Sırrını ifşâ eden kişiye âmirlik taslayanlar çok olur.”

Bir kişi sır verecek birini seçerse –ki umarım bu seçiminde başarılı olur– ve sırrını paylaşmak zorunda kalınca –keşke bu zaruret kâfi olsaydı– sır verilen kişi de bu emanete sahip çıkmalı, sırrını tutup onu unutmalı hatta bunu hiç aklına ve hayaline getirmemelidir. Sonra da kişi kendisine verilen sırrı koruması gereken mahrem bir mesele saymalı ve alçak insanlar gibi naz yapmamalıdır.

Şöyle bir hikâye anlatılır: “Adamın biri dostuna bir sırrını verir ve ona:

‘Şimdi anladın mı?’ dedi. O kişi:

‘Hayır anlamadım’ dedi. Bunun üzerine sırrı veren kişi:

‘Peki bunu kavradın mı?’ dedi. O:

‘Hayır unuttum bile’ dedi. Bu kişiye:

‘Peki sen sırları nasıl gizlersin?’ diye sorunca bu kişi:

‘Bana sır vereni tanımadığımı söylerim, benden sırrı öğrenmek isteyen kişiye de yemin ederim’ dedi.

Şair şöyle demiştir:

تَعَلَّمُوا الْعِلْمَ قَبْلَ أَنْ يُرْفَعَ وَرَفْعُهُ ذَهَابُ أَهْلِهِ، فَإِنَّهُ لَا يَدْرِي أَحَدُكُمْ مَتَى
مَا يَنْتَظِرُ أَحَدُكُمْ إِلا غِنًى مُطْغِيًا، أَوْ فَقْرًا مُنْسِيًا، أَوْ مَرَضًا مُفْسِدًا، أَوْ هَرَمًا

Ben içimde bulunan sırları ve haberleri unutmaya güç getirebilseydim
Sırları unutan ilk kişi olurdum. Zira bir gün sırlarımı açıklamaktan
endişe ederim

Bir gün Abdullah b. Tahir’in meclisinde sır tutmakla ilgili müzakere yapılırken, onun oğlu şu şiiri okumuştur:

مُسْتَوْدِعِي سِرًّا تَضَمَّنْتُ سِرَّهُ فَأَوْدَعْتُهُ مِنْ مُسْتَقَرِّ الحَشَى قَبْرَا
فَإِنْ كَانَ لايدنِيك إِلّاشَفَاعَةٌ فَلا خَيْرَ في وُدٍّ يكون بِشَافِعِ
مَنْ كَان يَعْلَمُ أَنَّ المَوْتَ مُدْرِكُهُ والقَبْرَ مَسْكَنُهُ و البَعْثَ مَخْرَجُهُ

Biri bana sır verirse ben o sırrı içimdeki mezara gömerim
Kalbimdeki sır çukurdaki ölü gibi değildir; zira mezara gömülen kişi bir gün dirilmeyi beklemektedir
Ben öyle bir gizlerim ki sanki hiçbir bilgim olmamış gibi hareket ederim

Benzer lafızlarla Taberani, Mucemu's Sağir, 149; Beyhaki, Şuabu'l İman, 6655; Müsnedi Şihab, 707.

Beşinci Fasıl:
Mizah ve Gülmek

Mizahın Zararları

Şunu bil ki mizah haktan uzaklaştırır, ilişkilerin kopmasına ve araya nefret girmesine sebep olur. Mizah hem bu mizahı yapan kişiye hem de mizahı yapılan kişiye zarar verir. Mizahçıya verdiği zarar şudur: Onun vakar ve ağırlığını yok eder, rezil olan insanlarla ayak takımı olan kişiler ona karşı cüretkâr davranır.

Mizahı yapılan kişi ise bu mizahtan dolayı hakarete uğramış ve kaba bir harekete maruz kalmış olur. Mizahı yapılan kişi bu durum karşısında sessiz kalsa kalbi kırılır; karşılık vermeye kalksa terbiyesi bozulmuş olur. Bu nedenle akıllı kişi mizahtan sakınmalı, kendini mizahın zararlarından korumalıdır. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

الْمِزَاحُ اسْتِدْرَاجٌ مِنَ الشَّيْطَانِ وَاخْتِدَاعٌ مِنَ الْهَوَى

“Mizah şeytanın ayartması, nefsin de aldatmasıdır.”

Ömer b. Abdulaziz de şöyle demiştir: “Mizahtan sakının! O, kin ve düşmanlık doğuran ahmaklıktır.”

Bazı bilge insanlar da şöyle demişlerdir: “Aslında mizah küfür etmektir; farklı tarafı ise mizah yapan kişinin gülmesidir.”

Denir ki mizaha mizah denilmesinin sebebi kişiyi haktan uzaklaştırmasından dolayıdır.[434]

İbrahim en-Nehai şöyle demiştir: Mizah ya akılsızlıktan ya da şımarıklıktan ileri gelir.”

Mensuru’l Hikem’de şöyle denilmiştir: “Ateş nasıl odunu yok ederse, mizah da kişinin vakarını öyle yok eder.”

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: “Mizahı çok olan kişinin heybeti zail olur, bir şeye muhalefeti çok olan kişinin ise gıybeti insanların hoşuna gider.”

Bazı belağat ehli de şöyle demiştir: “Aklı az olanın saçmalamaları çok olur.”

Halid b. Safvan mizah hakkında şöyle demiştir: “Bir kimse arkadaşına mizah yaparsa ona kocaman kayadan daha ağır bir taşla vurmuş, hardaldan daha keskin kokmasına neden olmuş, kaynar sudan daha sıcak bir suyu başına dökmüş olur. Sonra da dönüp arkadaşına: ‘Ben sana şaka yaptım’ der.

Bazı bilge insanlar şöyle demiştir: “Mizahta hayır yoktur; şerri de sayılamayacak kadar çoktur.”

Saburi, edebi ihtiva eden kasidesini şiir hâline getirerek şu beyitleri de ilave etmiştir:

شَرُّ مُزَاحِ المَرْءِ لا يُقَالُ و خَيْرُهُ يا صَاحِ لا يُنَالُ
سِوَى خِلٍّ لَهُ حَسَبٌ و دِينٌ فذَاكَ لِمَا يُقُولُ هو الفعُولُ
عَلِّمُوا وَلا تُعَنِّفُوا فَإِنَّ الْمُعَلِّمَ خَيْرٌ مِنَ الْمُعَنِّفِ
لا تُطِلِ الحُزْنَ على فائِتٍ فَقَلَّمَا يجدي عَلَيْكَ الحَزَنْ

Mizahın zararları sayılamayacak kadar çoktur
Hayrı ise hiç yoktur

Bazen mizah fazla olursa
Yol açar ağız dalaşına

Mizahın başı tatlıdır
Sonu ise düşmanlıktır

Asil insan mizaha hiddetlenir
Akılsız kimseler ise mizahla cüret bulur

Ebû Nüvas da şu beyitleri söylemiştir:

خَلِّ جَنْبَيْكَ لِزَامٍ وَامْضِ عَنْهُ بِسَلَامٍ
و اعْلَمْ بِأَنَّ جَفَافَهُ مِمَّا يُعِيدُ السَّهْلَ صَعْبَا
مَنْ كان يَأْمُلُ أَنْ يَرى مِنْ سَاقِطٍ نَيْلًا سَنِيًّا
رَحِمَ اللهُ مَنْ قال خَيْرًا فَغَنِمَ أو سَكَتَ فَسَلِمَ
والمنايا آكلات شاربات للأنام

Yanlarını atıcıya serbest bırak ve yanından dost olarak geç, böylece nefsin selamette olur
Susma hastalığından öl, bu durum konuşma hastalığından daha hayırlı olur
Ağzına gem vuran kişi selamet bulur
Bazen mizahla ecel kapıları açılmış olur
Bu yüzden ölümler insanları yiyip içmektedir

Güzel Mizah

Şunu bil ki huyu yumuşak olan kişiler mizahtan pek uzak kalamaz. O halde akıllı kişi şu iki halden biri içinde olup üçüncüsü olmamalıdır.

1- Arkadaşlarla ünsiyet kurmalı, oturup kalktığı insanları sevmeli ve onlar tarafından da sevilmelidir. Bu da ancak güzel söz ve fiillerle kazanılır. Said b. As oğluna şöyle demiştir:

"Şaka yaparken orta yolu tut! Çünkü aşırı şaka yapmak kişinin vakarını götürür ve câhillerin sana karşı olan cüretkârlıklarını artırır. Şaka yapmaktan tamamen uzak durmak da arkadaş ve dostlarını senden uzaklaştırır.

2- Mizahtan gelen üzüntüyü veya olumsuzlukları gidermelidir. Zira bazı zâtlar şöyle demişlerdir: "Ağızdan sâdır olan her şey büyük tesir gösterir."

Ebû'l Feth el-Busti şöyle demiştir:

أَفِذ طَبْعَكَ المَكْدُودَ بالجِدِّ راحَةً تجمُّ و عَلِّلْهُ بِشَيْءٍ مِنَ المَزْحِ
و لكن إذَا أَعْطَيْتَ المَزْحَ فليَكُنْ بِمِقْدَارِ ما يُعطَى الطَّعَامُ مِنَ المِلْحِ

Ciddiyetle yorulmuş olan tabiatını biraz dinlendir
Biraz da şakayla onu hastalandır

Nefsine verirken şakayı
Olsun yemekteki tuz gibi oranı

Peygamber (s.a.v) bu şekilde şaka yapardı. Nitekim hadislerinde şöyle buyurmuştur:

ولَمَيْنَهَا تَاقَتْ الى كُلِّ بَاطِلٍ

“Şüphesiz ki ben de şaka yaparım ancak (bu şakalarda) doğrudan başka bir şey söylemem.”[435]

Peygamber’in (s.a.v) şakasına birkaç örnek verelim. Rivâyet edilir ki Ensar’dan bir kadın Peygamber’e (s.a.v) gelerek

‘Yâ Rasûlallah! Bana bağışlanmam için dua eder misin?’ dedi. Peygamber (s.a.v): **‘Kocakarıların cennete girmediklerini bilmiyor musun?’** dedi. Bunun üzerine o yaşlı kadın feryat etti. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v) tebessüm ederek şöyle buyurdu:

“Allah’ın (c.c):

العَقْلُ نُورٌ في القَلْبِ يَفْرِقُ بَيْنَ الحَقِّ و البَاطِلِ

“Biz gerçekten onları yepyeni bir yaratılışla yaratmışızdır. Böylece onları bakire ve kocalarına âşık olarak yarattık.”[436] âyetini okumadın mı?’ buyurdu.”

Başka bir rivâyet de şöyledir: Yine bir defasında yaşlı bir kadın Peygamber’e (s.a.v) kocası ile ilgili bir mesele için gelmişti. Allah Rasûlü (s.a.v) ona:

‘Kocan kimdir?’ diye sordu. O kadın:

‘Falan kişidir’ dedi. Peygamber (s.a.v):

‘Gözünde beyazlık bulunan adam mı?’ dedi. Kadın:

‘Hayır, kocamın gözünde beyazlık yoktur’ dedi. Peygamber (s.a.v):

‘Hayır, vardır’ buyurdu. Bunun üzerine o kadın hemen kocasının yanına gitti ve onun gözüne baktı. Kocası ona:

‘Ne oldu, hayırdır?’ dedi. Kadın:

‘Rasûlullah senin gözünde beyazlık olduğunu söyledi’ dedi. Adam:

‘Görmüyor musun ki gözümün beyazlığı siyahlığından daha fazladır?’ dedi.

Adamın biri Ali’ye (r.a) gelerek: “Ben rüyamda annemle ihtilam oldum” dedi. Ali (r.a):

‘Şu adamı alıp güneşte tutun ve gölgesine had cezası uygulayın’ dedi.

Şabi’ye şeytanın etinin yenilip yenilemeyeceği hususu sorulunca o:

‘Biz onun bizden vazgeçmesiyle razı oluruz’ dedi.

Yine Şabi’ye: ‘İblis’in karısının ismi nedir?’ diye sorulduğunda o: ‘Biz onun nikâhında yoktuk’ cevabını vermiştir.

Bir adam bir işçiye:

‘Benim yanımda ne kadar ücrete çalışırsın?’ dedi. İşçi:

‘Karın tokluğuna’ dedi. Adam:

‘Biraz ikramın olmaz mı?’ deyince işçi:

‘O zaman pazartesi ve perşembe günleri oruç tutarım’ cevabını vermiştir.

Rivâyet edilir ki muhaddis olan Ebû Sâlih b. Hassan bir gün arkadaşlarına şaka olarak şöyle dedi: Yemenli şair Veddah şu şiiriyle insanların en fakih olduğunu göstermiştir:

إِذَا قُلْتُ هَاتِي نَوِّلِيني تَبَرَّمَتْ و قَالَتْ مَعَاذَ اللهِ مِنْ فِعْلِ ما حَرُمْ

مَنْ كَان يَعْلَمُ أَنَّ المَوْتَ مُدْرِكُهُ والقَبْرَ مَسْكَنُهُ و البَعْثَ مَخْرَجُهُ

Sevgilime hadi yanıma gel dediğimde yüz çevirdi
Haram olan işten Allah’a sığınırım dedi

Yalvardım ancak edemedim razı
Ta ki haber verinceye kadar Allah’ın affettiğini küçük günahları

Ancak mizahta işi edepsizliğe vardırmak çok çirkin ve kınanmış bir tavırdır. Örneğin muhaddis olan Muaviye b. Darir’in şu mizahı gibi: Bu şahıs bir gün arkadaşlarının yanına çıkarken şu beyitleri okumuştu:

فَإِذَا المِغدَةُ جَاشَتْ فارْمِهَا بالمنجنيقِ

نِعْمَ الْمَطِيَّةُ الدُّنْيَا، فَارْتَحِلُوا تُبَلِّغْكُمُ الآخِرَةَ

Mide coştuğu zaman onu mancınıkla fırlat
Tatlı ve ince olmayan bir şaraptan üç kez at

Görüyorsun ki bu kişi edepsizliğini bu şakayla nefsine nasıl da paravan yapmış! Belki de nefsinin o işle hiç ilgisi olmadığı halde onu nasıl itham etmiş!

Ebû Hüreyre (r.a) şakacı bir insandı. İbn Kuteybe’nin ‘Mearif’ adlı eserinde rivâyet ettiğine göre Mervan (Emevî halifesi) onu bazen Medine’de yerine vekil olarak bırakıyordu. Ebû Hüreyre semeri vurulmuş bir merkebe binerek gezer, önüne çıkan kişilere de:

‘Yoldan çekilin emiriniz geliyor’ derdi. Bazen de Arapların oyunlarını oynayan çocukların yanına (gece) varır ve onların haberleri olmadan ayağını yere vurarak birdenbire onların arasına dalıp onları korkutur ve çocuklar da kaçardı.

Şakanın bu derecesi müsamaha ölçüsünün dışına çıkmıştır. Belki de onun böyle yapmasını caiz kılacak bir tevili vardır.

Süheyb b. Sinan da çok şakacı biriydi. Bir gün Peygamber (s.a.v) kendisine:

‘Gözün ağrıyor ve sen hurma yiyorsun?’ buyurunca Süheyb:

‘Ağrımayan yeriyle yiyorum’ diye cevap vermişti.”[437]

Süheyb’in Peygamber’e (s.a.v) şakayla cevap vermesi Allah Rasûlü’nün (s.a.v) ona soru sorarken mizahlı bir şekilde sormasından dolayıdır. Yani Peygamber’in (s.a.v) maksadına uygun davranmak ve kalbine bir yakınlık kurmak amacıyla mizahına karşı böyle cevap vermiştir. Yoksa Allah Rasûlü’ne (s.a.v) şaka ile cevap vermek hiç kimse için caiz değildir. Çünkü mizah ciddiyetsizliktir. Her kim Allah’ın hükümlerini getiren, insanlara onu ulaştıran Rasûlüne ciddiyetsiz bir şekilde şaka ile cevap verirse, Allah’a (c.c) ve Rasûlüne isyan etmiş olur. Oysa Süheyb böyle davranmayacak kadar Allah Rasûlü’ne (s.a.v) itaat eden biriydi. Nitekim Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

أَنَا سَابِقُ الْعَرَبِ، وَصُهَيْبٌ سَابِقُ الرُّومِ، وَسَلْمَانُ سَابِقُ فَارِسَ، وَبِلالٌ سَابِقُ الْحَبَشِ

“Ben Arapların en önde olanıyım; Süheyb Rumların, Selman Farslıların, Bilal de Habeşlilerin en önde olanlarıdır.”[438]

Hüsnü kabul gören ve güzel kabul edilen mizah örneklerinden biri de Zübeyr b. Bekkar’ın Kindi’den rivâyet ettiği şu kıssadır:

Kuşeyri bir gün yaşlı bir Arab’a rastlar. Ona:

‘Ey bedevi Arap! Sen kimlerdensin?’ diye sorar. O:

‘Benî Ukayl’dan’ der. Kuşeyri:

‘Hangi Ukayl?’ siye sorar. Bedevi:

‘Beni Hafece’den olan Ukayl’ der. Bunun üzerine Kuşeyri:

‘Ben Hafece’den bir adam gördüm’ dedi. Bedevi:

‘Ne olmuş ki ona?’ dedi. Kuşeyri:

‘Karanlık çökünce onun bir işi vardır’ dedi. Bedevi:

‘İşi nedir?’ dedi. Kuşeyri:

‘Horozun tavukla olan işi gibi’ dedi. Bunun üzerine Bedevi Arap kahkaha attı ve:

‘Allah cezanı vermesin! Kavmin sırlarını da nereden biliyorsun’ dedi.

Baktığında Kuşeyri'nin bu mizahı kullanarak dilini kirletmeden ve edebini bozmadan meramını nasıl ifade ettiğini görürsün. Fazîlet ehlinin müsamaha gösterdiği edep sınırının son noktası böyledir. Gerçi bu da biraz kerihtir. En güzeli bu ve benzerleri olan mizahtan da uzak durmaktır.

Düşmana karşı da mizahta aşırıya kaçmaktan sakınmak gerekir. Zira böyle davranmak ciddi olduğu halde kişinin düşmana karşı yapacağı kötülüğü ciddiyetsiz bir şekilde izhar etmesi; haklı olduğu halde mizah yoluyla intikamını belli etmesi demektir.

Bazı bilge insanlar şöyle demiştir: "Düşmanla şakalaştığın zaman ayıpların ona görünür."

Gülmenin Âfeti

Gülmeyi huy hâline getirmek kişinin önemli işlere ve elem verici olaylara ibretle bakmasına engel olur. Çok gülen kimsede heybet ve vakar kalmaz; çok gülenin ağırlığı da değeri de bulunmaz.

Ebû İdris el-Havlani'nin Ebû Zer el-Ğıfari'den rivâyet ettiğine göre Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

مِنْ شَرِّ السَّلَاطَةِ و الهَذَرِ كما نَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ العِيِّو الحَصَرِ

"Çok gülmekten sakın! Çünkü çok gülmek kalbi öldürür ve yüzün nurunu götürür."[439]

İbn Abbas (r.a) ise:

وَأَعْطَيْتَهُ كُلَّ مَا فِي يَدَيْكَ وَخَلاكَ وَهْنًا بِمَا قَدْ كَسَبْتَا

"**Bu kitaba ne oluyor da küçük büyük demeden her şeyi kaydetmiş?"**[440] âyetini tefsir ederken küçük günahtan maksadın gülmek, büyük günahtan maksadın ise kahkaha atmak olduğunu söylemiştir.

Ömer b. Hattab (r.a) şöyle demiştir: "Çok gülenin heybeti az olur."

Ali b. Ebî Talib (r.a) ise şöyle demiştir: "Âlim her güldüğünde ilminden bir parça azalır."

Mensuru'l Hikem'de şöyle denilmiştir: "Mü'minin gülüşü kalbinin gafletindendir."

Gülmek hakkında söylenen sözler mizah hakkında söylenen sözler gibidir. Gülmekten tamamen uzak kalınması hâlinde de insandan nefret edilme vahşet durumu ortaya çıkar. Sürekli gülmeye alışanın hâli de bahsetmiş

olduğumuz sürekli mizah yapan kişinin hâli gibidir. Kişi insanlarla ünsiyet kurmak istiyorsa onlara tebessüm etmeli ve güler yüz göstermelidir.

Ömer b. Hattab (r.a) gülmenin de şaka olduğunu söylemiştir. Tebessüm gülmekten daha çok ünsiyet oluşturur. Çünkü gülmekte bazen alay ve taaccüp hâli vardır. Kişinin bazen gayri ihtiyari olarak güldüğü durumlar ise çirkin karşılanmaz. Nitekim beşerin içinde nefsine en çok hâkim olan Peygamber (s.a.v) bile azı dişi görününceye kadar gülmüştür. Peygamber'in (s.a.v) bu gülüşü de bahsettiğim gülme çeşididir.

Mizah: Ezahe kökünden gelir ki bir şeyi uzaklaştırmak anlamında kullanılır.

Taberani, Mucemu's Sağir, 7; Mucemu'l Evsat, 6764.

Vâkıa, 35, 36, 37.

İbn Mace, 3443; Hâkim, 5684.

Hâkim, 5697; Taberani, Mucemu'l Kebir, 7288.

İbn Hibban, 361; Taberani, Mucemu'l Kebir, 1651; Beyhaki, Şuabu'l İman, 4942

Kehf, 49.

Altıncı Fasıl:
Uğurlu ve Uğursuz Saymak

Uğursuz Saymanın Zararları

Şunu bil ki uğursuzluğa inanmak kadar insanın düşüncesine zarar veren ve işlerini bozan başka bir şey yoktur. Her kim ineğin böğürmesinin, karganın ötüşünün kader ve kazâyı önlediğini zannederse, bu kişi câhilce davranmış olur. Nitekim Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur.

لَا عَدْوَى وَلَا طِيَرَةَ، وَلَا هَامَةَ وَلَا صَفَرَ

“İslâm’da advâ, tiyere, hâme ve safer yoktur (Açıklamaları aşağıdadır).**”**[441]

Advâ: İnsanların illet ve hastalıkların (İlahi takdir olmadan) bulaşıcı olduğunu zannetmeleridir. Peygamber (s.a.v) böyle bir düşüncenin yanlış olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine:

‘Yâ Rasûlallah! Devenin dudağında bulunan lekeye benzer bir uyuz hastalığı vardır. Biz bunun diğer hayvanlara da bulaşacağına inanıyoruz’ denilince Allah Rasûlü (s.a.v):

‘(Allah’ın iradesi olmadan) İlk görülen bir hastalık başka bir şeye bulaşmaz.’ buyurdu.

Hame: Câhiliye dönemi Arapları şuna inanırdı: Bir kişi öldürülür de intikamı alınmayıp kanı yerde kalırsa o maktulün kafası: ‘Beni sulayın’ derdi. Ziberkan b. Bedr bu mânâyı şu mısralara dökmüştür:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ، اتْلَفُوا مِنَ الأَعْمَالِ مَا تُطِيقُونَ، فَإِنَّ اللهَ لا يَمَلُّ مِنَ الثَّوَابِ

Ey Amr! Terk etmezsen bana küfretmeyi ve beni kötülemeyi
Kabirdeki kafa: ‘Beni sulayın!’ deyinceye kadar döveceğim seni

İbrahim b. Herme de şu beyitleri söylemiştir:

و كيف و قد صارُوا عِظَامًا و أَقْبُرًا يَصِيحُ صَدَاهَا بالعَشِيِّ وهامُهَا

لَمَّا عَفَوْتُ وَلَمْ أَحْقِدْ عَلَى أَحَدٍ أَرَحْتُ نَفْسِي مِنْ هَمِّ الْعَدَاوَاتِ

Onlar mezarlarında kemik kaldıktan sonra
Akşamları kafaları bağıracak ve yankılanacak sesleri feryatla

Yok olup gitti onlar bırakmadı bir şey geride
Zaten her kabîlenin iyilikleri yokluğa gider hızlıca

Safer: İnsanların ve davarların karnında bulunan yılana benzer bir canlıdır. Câhiliye Araplarına göre bu, uyuzluktan daha bulaşıcı bir hastalıktır.

Şair şöyle demiştir:

لا يُمْسِكُ السَّاقَ مِنْ أَيْنٍ و لا وَصَبٍ و لا يَعُضُّ عَلى شُرْسُوفِهِ الصَّفَرُ

Yorgunluk ve hastalıktan bacaklarını tutamıyor
Yoksa safer kaburgalarını ısırmıyor

Ebû Hüreyre'nin rivâyet ettiği hadiste Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

وإذا ظننتم فلا تحققوا، إذا حسدتم فلا تبغوا، وإذا تطيرتم فامضوا، وعَلَى اللهِ فتوكلوا

"Zanda bulunduğunuz zaman onu gerçek olarak kabul etmeyiniz! Kıskandığınızda aşırıya kaçarak zulümde bulunmayınız! Bir şeyi uğursuz saydığınız zaman Allah'a tevekkül ederek geçip gidiniz!"[442]

Şair şöyle demiştir:

طِيرَةُ النَّاسِ لا تَرُدُّ قَضَاءً فاغْذِرِ الدَّهْرَ لا تَشُبْهُ بِلَوْمِ

أَيُّ يَوْمٍ تَخُصُّهُ بِسُعُودٍ و المَنَايَا يَنْزِلْنَ في كُلِّ يَوْمِ

لَيْسَ يَوْمٌ إِلَّا و فِيهِ سُعُودٌ و نُحُوسٌ تجري لِقَوْمٍ و قَوْمِ

İnsanların uğursuz sayması geri çeviremez ilahi kazâyı
Zamanı mazur gör, bırak onu kınamayı

Hangi günün sana mutluluk getirdi?
Her gün ölüm yağıyor halbuki

Her gün bazı kavimlere getirir mutluluk
Bazılarına ise verir huzursuzluk

En fazla uğursuz sayan millet Farslılardır. Araplar bir yolculuğa çıkacakları zaman karşılaştıkları ilk kuşu havaya uçururlardı. Eğer o kuş sağ tarafa uçarsa bu yolculuğun uğurlu olacağına; eğer kuş sol tarafa uçarsa yolculuğun uğursuz olacağına inanırlardı. Peygamber (s.a.v) bunu yasaklayarak şöyle buyurdu:

أَقِرُّوا الطَّيْرَ عَلَى وُكُنَاتِهَا

“Kuşları yuvalarında bırakın.”[443]

İkrime şöyle anlatır: “Bir gün İbn Abbas’ın yanında oturuyorduk. Bir kuş öterek oradan geçti. Bunun üzerine orada oturanlardan biri: ‘Bu, hayra işarettir’ dedi. İbn Abbas (r.a)

‘Hayır, ne hayra ne de şerre işarettir’ dedi.

Şair Lebid şöyle demiştir:

لعمرك ما تدري الضوارب بالحصى ولا زاجرات الطير ما الله صانع

Ömrüne yemin olsun ki Allah’ın ne yapacağını ne taşı atanlar bilir
Ne de kuşu ürkütenler idrak edebilir

Uğursuz Saymak Ümitsizlerin Sığınağıdır

Şunu bil ki çok az kimse bir şeyi uğursuz sayma huyundan berîdir. Bu durum özellikle de kader ve kazâda mevcut olanların irade ve taleplerine ters düştüğü kişilerde görülür. Çünkü böyle bir kişide ümit olsa da ümitsizlik ona daha gâlip gelir; o kişi emel etse de korku daha baskın çıkar. Böylece takdiri ilahi ona talepleri konusunda engel olduysa, ümitleri de ona ihanet ettiyse o zaman bu kişi kaybettiği şeyler için uğursuzluk bahanesini

ileri sürer, Allah’ın kazâ ve kaderinden de gâfil olur. Bir kimse girdiği bir işte başarısız olduktan sonra bunu uğursuzluk olarak değerlendirirse, başarıdan ümidini keserse, bu yaşadığının daha sonraki hayatında da devam edeceğini zannederse ve sonradan bu hâl onda huy hâline gelirse, artık o kişi işlerinde başarısız olur, hedefleri neticesiz kalır.

Ancak bir kişiye kazâ ve kader yardım edip de onun taleplerine muvafık olursa, bu kişilerde bir işe atılma hususunda ümitsizlik daha az olur. Çünkü bu kişiler geleceğe güvenle bakar ve bunların mutluluğa olan inançları olur. Hiçbir korku onlara engel olamaz; hiçbir endişe onları yollarından alıkoyamaz. O, başarıya ulaşmadan geri dönmez. Çünkü başarı girişmekle, kaybetmek ise geri çekilmekle olur. Uğursuz sayma gayretsiz olmanın, uğursuzluğu atmak ise çaba göstermenin alâmetlerindendir. Bir kimse uğursuzlukla imtihan olmuşsa nefsini ahmakların vesvesesinden ve hüsran yaşamanın sebeplerinden ve mahrum kalmanın da vesilelerinden korumalıdır. Kişi yaratıcısına karşı gelecek, azimetini kıracak olan delilleri şeytanın eline vermemeli, Allah’ın takdir ettiğinin kendisine gâlip geleceğini de bilmelidir. Bir kulun rızkı o kulun peşindedir, hareketler sadece bir sebepten ibarettir. Hiçbir mahluka zararı olmayan ve hiçbir mukadderatı da önleyemeyen hareketler insanı çalışma ve gayretinden alıkoymamalıdır. Eğer kendisine bir şey verilecekse Allah’a güvenmeli; bir şey verilmeyecekse de buna razı olmalıdır.

Ebû Hüreyre’nin rivâyet ettiği hadiste Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ فِي الإِنْسَانِ ثَلَاثَةً الطِّيَرَةَ و الظَّنَّ و الحَسَدَ فَمُخْرِجُهُ مِنَ الطِّيَرَةِ أَلَّا يَرْجِعَ
يَسْعَى الْفَتَى لأُمُورٍ لَيْسَ يُدْرِكُهَا فَالنَّفْسُ وَاحِدَةٌ وَالْهَمُّ مُنْتَشِرُ

“İnsanda üç (kötü) haslet bulunur:

1- Uğursuz sayma.

2- Zan.

3- Haset duygusu.

Uğursuzluktan kurtulmanın çaresi kişinin (azim ve gayretinden) geriye dönmemesidir.

Zandan kurtulmanın çaresi kişinin, zannını hakikat olarak kabul etmemesidir.

Hasedden kurtulmanın çaresi de kişinin hasedin ardından taşkınlık yapıp zarar vermemesidir.”

Yine Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

كَفَّارَةُ الطِّيَرَةِ التَّوَكُّلُ على الله تَعَالى

“Uğursuz saymanın kefareti Allah’a tevekkül etmektir.”

Mensuru’l Hikem’de şöyle denilmiştir: “Hayır, uğursuzluğu terk etmededir.”

Bir kimsenin kalbine uğursuzlukla ilgili bir evham gelirse, Peygamber’in (s.a.v) okumuş olduğu şu duayı okusun:

“Uğursuzluk evhamına kapılan kişi şu duayı okusun:

اللّٰهُمَّ لَا يَأْتِي بِالْحَسَنَاتِ إِلَّا أَنْتَ وَلَا يَدْفَعُ السَّيِّئَاتِ إِلَّا أَنْتَ وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِكَ

“Allah’ım hayırları ancak Sen verirsin; kötülükleri de ancak Sen def edersin! Kuvvet ve kudret ancak Senindir.”[444]

Rivâyet edilir ki bir kişi Peygamber’e (s.a.v) gelip: “Yâ Rasûlallah! Biz bir eve taşınmıştık ki orada hem nüfusumuz hem de mallarımız artmıştı. Sonra oradan başka bir eve taşındık. O evde ise hem nüfusumuz hem de mallarımız azaldı” dedi. Peygamber (s.a.v):

“O evi terk edin, o ev kötüdür.” buyurdu.[445]

Peygamber (s.a.v) bu sözleri uğursuz sayma maksadıyla söylememiştir. Belki de mekân değişikliğinde bir teberrük olabilir, ya da alışılamayan bir evden alışılabilecek ve sevilebilecek bir eve taşınma bâbında söylenmiştir.

Hayra Yormanın Faydaları

Bir şeyi hayra yormak azmi kuvvetlendirir, çalışmaya teşvik eder ve başarıya da yardımcı olur. Nitekim Peygamber (s.a.v) savaş ve gazvelerinde böyle yapmıştır. Ebû Hüreyre (r.a) şöyle rivâyet eder:

Peygamber (s.a.v) bir söz duydu ve bunu beğenerek şöyle buyurdu:

أَخَذْنَا فَأْلَكَ مِنْ فِيكَ

“Senin hayra yorduğun bir şeyi senin ağzından aldık.”[446]

Bir şeyi uğurlu saymak isteyen kişi o şeyi en güzel bir şekilde hayra yormalı, nefsinin su-i zan etmesine imkân vermemelidir. Nitekim

Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

لَوْذَعِيٌّ له فوءادٌ ذَكِيٌّ

“Belâlar yorumlamaya bağlıdır (bazı yorumlar bela gelmesine yol açar).”[447]

Rivâyet edilir ki Yusuf (a.s) uzun süre hapiste kalışını Allah’a şikâyet etti. Bunun üzerine Allah (c.c): şöyle buyurdu: “Ey Yusuf! Sen: ‘**Hapis benim için bu işten daha sevimlidir’**[448] demekle kendi nefsini hapsettin! Eğer: ‘Âfiyette olmak benim için daha sevimlidir’ deseydin âfiyette olurdun.”

Şöyle bir olay anlatılır: Şair Ümeyl’in oğlu Müemmel, Harre[449] günü şu şiiri okuyunca gözleri kör olmuştu:

شف المؤمل يوم الحيرة النظر ليت المؤمل لم يخلق له بصر

Hire günü Müemmel’in gözleri zayıfladı
Keşke Müemmel’in gözü hiç yaratılmasaydı

Sonra rüyasında biri ona: ‘Bunu sen istemiştin’ dedi.

Yine şöyle bir hikâye anlatılır: Velid b. Yezid b. Abdülmelik rastgele bir Kur’ân sayfasını açarak tefeü’l yapmak istedi. Karşısına şu âyet çıktı:

وَاسْتَفْتَحُوا وَخَابَ كُلُّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ

“Onlar fetih istediler (Allah da verdi). Her inatçı zorba da hüsrana uğradı.”[450]

Bunun üzerine Kur’ân’ı parçaladı ve şu şiiri okudu:

أتوعد كل جبار عنيد فها أنا ذاك جبار عنيد
إذا لاقيت ربك يوم حشر فقل الله مزقني الوليد

Sen azap mı vaad ediyorsun inatçı zâlimlere?
Ben inatçı zâlimin tekiyim, buradayım işte

Rabbine geldiğin zaman mahşer zamanı
De ki: Allah’ım, Velid parçaladı beni

Velid, bunu dedikten birkaç gün sonra feci bir şekilde öldürüldü. Kafası önce sarayına, sonra da şehrin surlarına asıldı.

Zulüm ve zulmün mağlubiyetinden, şeytandan ve hilelerinden Allah'a sığınırız. Biz Allah'a tevekkül ederiz; o bize kâfidir.

Buhari, 5707; Müslim, 2222; Tirmizi, 1615.

İbn Abdilber, Temhid, 980.

Ebû Nuaym, Hilyetu'l Evliya, 13604.

Ebû Davud, 3919.

Buhari, Edebu'l Müfred, 918; Taberi, Tehzibu'l Âsar, 68.

Ebû Davud, 3917; Müsned, 8807.

Müsnedi Şihab, 227-228; Isbehani, Emsalu'l Hadis, 50.

Yusuf, 33.

Yezid b. Muaviye devrinde Medine'de sahabe çocuklarının yönetime karşı kıyamları neticesinde Medine'nin yağmalandığı ve birçok kimsenin öldürüldüğü olaydır.

İbrâhîm, 15.

Yedinci Fasıl:
Mürüvvet

Mürüvvetin Anlamı ve Şartları

Şunu bil ki erdemli ve fazîletli bir insan olmanın delillerinden biri de nefislerin ve heveslerin süsü olan mürüvvettir. Mürüvvet: En güzel hâlde olmaya riayet etmektir. Tâ ki kasten çirkin durumlar ortaya çıkmasın ve haklı sayılacak kınanmaya imkân verilmesin. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

مَنْ عَامَلَ النَّاسَ فَلَمْ يَظْلِمْهُمْ، وَحَدَّثَهُمْ فَلَمْ يَكْذِبْهُمْ، وَوَعَدَهُمْ فَلَمْ يُخْلِفْهُمْ، فَهُوَ مِمَّنْ كَمُلَتْ مُرُوءَتُهُ، وَظَهَرَتْ عَدَالَتُهُ، وَوَجَبَتْ أُخُوَّتُهُ

“Her kim insanlara muamele ederken onlara zulmetmezse, onlarla konuşurken onlara yalan söylemezse, onlara vaad ettiğini yerine getirirse, mürüvveti tam olur, adaleti zâhir olur, dostluğu vâcip olur.”[451]

Bazı belağat ehli şöyle demiştir: “Kişinin haramdan uzak durması, günahlardan kaçınması, hükmederken insaflı davranması, zulümden içtinap etmesi, hak etmediği bir şeye tamah etmemesi, kölesi olmayan kişiyi ücretsiz çalıştırmaması, zayıfın karşısında kuvvetliye yardım etmemesi, âdi bir insanı şerefli bir insana tercih etmemesi, neticesi vebal ve günah olan bir işe sevinmemesi, kötü yâd edilmesine sebep olacak çirkin fiilleri işlememesi kişinin mürüvvetindendir.”

Bir bilge insana akılla mürüvvet arasında ne fark vardır diye sorulduğunda o şöyle cevap vermiştir: “Akıl sana en faydalıyı, mürüvvet de sana en güzelini emreder.”

Ahlâkın belirtilen mürüvvet derecesinde tabiat hâline geldiğini göremezsin. Ancak ahlâk en güzel hâllere riâyet etmekten de soyut değildir. İşte güzel hâllere riâyet mürüvvet demektir. Yoksa kişinin tabiatında bulunan güzellikler mürüvvet değildir. Çünkü arzulara aldanmak ve şehvete

olan temayül kişinin en güzel ahlâkı kazanmasına ve o ahlâkın en güzel yollarına ulaşmasına engel olur. Bu iki özellikten ancak yüce ahlâkı, tabiat hâline getirmiş kişiler kaçınabilir. Yoksa zoraki olarak veya yapmacıktan ahlâkını düzeltmeye çalışmış kişiler bunu başaramazlar.

Şair şöyle demiştir:

ابني إن من الرجال بهيمة في صورة الرجل السميع المبصر

Kim senin için hâlis olabilir?
Hâlis yoktur; bazısı hoş, bazısı ise hoş değildir

Bir kişi fazîleti, tabiat olarak ikmâl etse de, bu kişinin mükemmel olması için zamanının örf ve âdetini hoş görmeye, mürüvvet ve şartlarını kazanmaya ihtiyaç duyar. Buna da çok zor bir şekilde ulaşılabilir. Bunu elde etmek ancak araştırmalar ve incelemelerle mümkün olur.

Şurası sâbittir ki nefsin, en güzel hâllerine riâyet etmesi mürüvvettir. Durum böyle olunca bu kadar ağır yükün altına övgüye rağbet edip de zorlukları kolaylıkla göğüsleyebilen ve kınanmayı umursamayan kişiler girebilir. Bunun için denilmiştir ki:

“Kavminin efendisi, en çok meşakkati çekenidir.”

Ebû Temmam et-Tai şu beyitleri söylemiştir:

لا تَحْمِدَنَّ امرأً حَتَّى تجربه و لا تَذَمَّنَّه مِنْ غَيْرِتجريب
وَكُلُّ أُنَاسٍ آلِفُونَ لِشَكْلِهِم فَأَكْثَرُهُم عَقْلا أَقَلُّهُمْ شَكْلا

Övgü öyle bir baldır ki onu talep eden
Elde eder ancak Ebû Cehil karpuzunun sütünden

Taşıyan için zincirdir bu
Boynunda zincir taşıyamayan hafif zanneder onu

Mütenebbi bu mânâyı şu mısralara dökmüştür:

وَاضِعُ الْعِلْمِ فِي غَيْرِ أَهْلِهِ، كَمُقَلِّدِ الْخَنَازِيرِ اللُّؤْلُؤَ وَالذَّهَبَ

Meşakkat olmasaydı tüm insanlar yükselirdi
Cömertlik fakir düşürür, atılganlık da öldürücüdür tabiî

Yine Mütenebbi şöyle demiştir:

مَتَى يَنْتَهِي عَنْ شَيْءٍ مَنْ أَتَى بِهِ إِذَا لَمْ يَكُنْ مِنْهُ عَلَيْهِ تَنْدَمُ

Tüm nefisler büyük olsaydı
Bedenler arzularına ulaşmada yorgun düşerdi

Mürüvveti kolaylaştıran iki şey vardır. Birincisi ulvî gayeler, ikincisi de nefsin onurudur.

Ulvî Gayeler

Ulvî gayeler kişiyi ilerlemeye sevk eder ve uzmanlaşmaya sebep olur. Ulvî gayeye sahip olan kişi geride kalmayı ve kusurlar içinde yaşamayı gururuna yediremez. Bunun için Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

مَنْ يَكْشِفِ النَّاسَ لا يجد أَحَدًا يَضِحُّ مِنْهُمْ له سَرَائِرُه

“Allah, ulvî ve değerli işleri sever; bayağı ve âdi olanlarını ise sevmez.”[452]

Ömer b. Hattab (r.a) şöyle demiştir:

“Gayelerinizi küçültmeyin! Ben fazîletli işleri küçük gayeler kadar geri bırakan başka bir şey görmedim.”

Bazı bilge insanlar da şöyle demiştir: “Gaye, gayretin bayrağıdır.”

Bazı belağat ehli ise şöyle demiştir: “Ulvî gayeler nimetlerin tohumudur.”

Bazı âlimler de şöyle demişlerdir: “İki kişi bir şeye talip olursa mürüvveti en iyi olan onu kazanır.”

Yine bazı âlimler şöyle demiştir: “Ümitsiz olmalarından dolayı ulvî işleri istemeyen kimse, büyük işlere imza atamazlar.”

Nefsin Onuru

Onurlu bir nefis ile ancak edep kabul edilir, değerler ve ilkeler onunla istikrar bulur. Çünkü nefis bazen en iyiyi bildiği halde ondan kaçar, güzel bulduğu hâlde edepten uzaklaşır. Çünkü bunlar nefsin tabiatı değildir ve

nefis bunlardan kaçar. Nefis bunların zıddı olan şeyleri tercih eder. Bunun için denilmiştir ki: “Hakkı bildikleri halde onlara uymayanlar ne kadar da çoktur!

Eğer nefis onurlu olursa edeplere talip, fazîletlere istekli olur. Bunlarla mezc olunca da edep onda uygun bir tabiat hâline gelir, gelişir ve istikrar bulur. Gayesi ulvî olup da nefsi onurlu olmayan kimse organları kendisini bitkin düşürmüş, cehâleti de kendini fesada uğratmış kişinin hâline maruz kalır. Yani bu kişinin durumu kör birinin yazı yazması, dilsiz birinin hutbe okuması gibi olur. Onun çabalaması acziyet, talebi de ancak mahrumiyet getirir. Bu nedenle Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur.

ما هلك امرؤ عرف قدره

“Kendi kadrini bilen kimse helâk olmadı.”

Bazı bilge insanlara: “Hali en kötü olan insan kimdir?” diye sorulduğunda şöyle demişlerdir:

“Ufku sığ, arzuları geniş, imkânları dar, gücü de az olan kişidir.”

Efnun et-Tağlibi şu şiiri söylemiştir:

وإنْ طَرَقَتْني نائبةٌ فَكِهُوا بها وإنْ ضَجِبَتْني نعمةٌ حسدوني
فَتَنْدَمَ إذْ لا تَنْفَعُكَ نَدَامَةٌ كما نَدِمَ المَغْبُون لما تفرّقَ

Hayır yoktur kişinin kendi nefsine yalan söylemesinde
Bir şey hakkında gıybet edip keşke şu benim olsaydı demesinde de

Bazı bilge insanlar şöyle demiştir: “Uzun emelli olmaktan sakının! Çünkü o size lütfedilmiş olanların neşesini götürür, Allah’ın size vermiş olduğu nimetleri küçük gösterir.”

Mensuru’l Hikem’de şöyle denilmiştir: “Uzun emelli olmak ahmakların sermayesidir.” Eğer kişi kendi gayretiyle bir nasip elde eder ve bununla emeline kavuşursa, o zaman da elde ettiği şeylerde gasp edici ve zorba biri gibi olur. Zira nasiplerde bir hakkın takdiri veya hak edene bir ayrıcalık yoktur. Nasipler bulutlar gibidir. Bazen ormanlık ve yeşillik yerlerden çekilip engin denizlerin üzerine gelir; iyi veya kötü ayırımı yapmadan rastgele topraklara yağar. Yağan yağmur iyi toprağa isabet ederse faydalı olur; eğer kötü toprağa isabet ederse zarar verir. Nasip de işte böyledir.

Şeref sahibi bir nefse isabet ederse faydalı ve umumi bir nimet olur; eğer alçak bir nefse isabet ederse zarar ve musibet büyük olur.

Şöyle bir kıssa anlatılır: Mûsâ b. İmran (a.s) bir kavme azap edilmesi için beddua eder. Bunun üzerine Allah (c.c) Mûsâ'ya (a.s):

"Ben onların ayak takımı insanlarını iyi olanlarına âmir yaptım." buyurur. Mûsâ (a.s):

"Ya Rabbi ben onlara âcil bir azap vermeni istiyorum." deyince Allah (c.c) şöyle buyurdu:

"Bu çok âcil ve elem verici bir azap değil mi zaten?"

Bir insanda onurlu bir nefis olup da ulvî gayeler olmazsa fazîleti etkisiz, kadir kıymeti de önemsiz olur. Bu kişi fiziksel olarak kuvvetli ama tembel, pasif ve korkak kişi gibi olur. Bu kişi kuvvetini tembellik ve gayretsiz olmakla heder eder. Mensuru'l Hikem'de şöyle denilmiştir:

"Tembelliği devam edenin ümitleri hüsrana uğrar."

Bazı bilge insanlar da şöyle demişlerdir: "Âcizlik gevşeklikle evlendi, pişmanlık diye bir çocukları oldu. Uğursuzluk da tembellikle evlendi mahrumiyet denen bir çocukları oldu."

Bir şair de şöyle demiştir:

أَعُوذُ بك أَللّٰهُمّ مِنْ بَطَرِ الغِنَى و مِنْ نَهْكَةِ البَلْوَى و مِنْ ذِلّةِ الفَقْرِ
فنفسك أكرمها وإن ضاق مسكن عليك بها فاطلب لنفسك مسكنا
وإياك والسكنى بأرض مذلة تعد مسيئا فيه إن كنت محسنا

Kendi nefsini hor görerek ona vermezsen hakkını
Daha çok hor görür elbette başkaları

Nefsine saygı göster, eğer meskeni dar gelirse sana
Nefsin için başka mesken ara

Zillet yerinde bulunmaktan sakın!
İyi de olsan orada bulunursan kötü sayılırsın

Gayesi küçük olan şerefli bir nefis, gayesi ulvî olan âdi bir nefisten daha değerlidir. Çünkü gayesi ulvî olup da âdi olan bir nefis, hakkı olmayan bir şeye saldırır; kendisine gerekli görülmeyen şeyi ister. Gayesi büyük olmayan ancak şerefli olan nefis ise hak ettiği bir şeyi bile terk eder, kendisine gerekli görülen bir şeyi bile almaktan imtina eder. İki derece

arasındaki fazîlet farkı açıktır. Tabiî her ikisinin de yerilecek tarafları yok değildir.

Bir bilgeye: ‘İnsanlara en zor gelen şey nedir?’ diye sorduklarında o bilge:

‘Kişinin nefsini tanıyıp sırları gizlemesidir’ demiştir.

Eğer zikredilen iki husus bir arada bulunursa, yani ulvî gayelerle onurlu nefis cem olursa, apaçık fazîlet ortaya çıkar, derin bir edep belirir, zorluklarla kazanılan övgü kolaylıkla elde edilir; mürüvvetin şartları da sağlanmış olur.

Hasin b. Münzir er-Rakkaşi şu şiiri söylemiştir:

مُسْتَوْدِعِي سِرًّا تَضَمَّنْتُ سِرَّهُ فَأَوْدَعْتُهُ مِنْ مُسْتَقَرِّ الحَشَى قَبْرًا

لا يُقِيمُ على ضَيْمٍ يُسَامُ به إِلَّا الأَذِلَّانِ غَيْرُ الحَيِّ و الوَتِدُ

الذِي إِذَا ذَكَّرْتَ أَعَانَكَ و وَاسَاكَ و خَيْرٌ مِنْه مَنْ إِذَا نَسِيتَ ذَكَّرَكَ

Mürüvvete ulaşamaz o kimse
Babasından fazîlet mirasını alıp da onu zâyi etmişse

Nefsi âdilik ve alçaklığı emretmiş
Doğru yola girmekten nehyetmiş o da nefsine itaat etmiş

Bir kişi fazîletli işlere ihtiyaç duyduğunda
Fazîletli kişi fazîlet taşır kulaçla

Mürüvvet Hukuku ve Şartları

Şunu bil ki mürüvvetle ilgili hukuk sayılamayacak kadar çok, gösterilemeyecek kadar da gizlidir. Çünkü bazıları hisle, bazıları idrak ile ilgilidir. Bazıları fiillerle ortaya çıkar, gafletle bakan anlayamaz. Bu nedenle mürüvvetin tüm şartlarını bulup açıklamak çok zordur. Biz fazîlet sahibi bazı insanların uyanmasına vesile olacak, idrak sahiplerinin fıtrî olan yeteneklerine delil olacak birkaç cümle takdim edeceğiz. Gerçi bizim kitabımız zaten mürüvvet ve şartlarından bahsediyor ama biz mürüvvetin meşhur kaide ve esaslarını, belirgin şart ve hukukunu açıklayacağız. Bunlar iki kısma ayrılır:

1- Mürüvvetin kişinin kendi nefsinde olan şartları.

2- Başkasında olan şartları.

Mürüvvetin kişide bulunan şartları şer’î ahkâma uyduktan sonra üç şeyle mümkün olur. Bunlar iffet, nezâhet (temiz ve saf olmak) ve sıyânettir (şahsiyetini korumak).

İffet

İffetin iki kısmı vardır:

1- Haramlara karşı iffetli olmak.

2- Günahlara bulaşmaya karşı iffetli olmak.

Haramlara karşı iffetli olmak da iki kısma ayrılır.

a) Cinsel organını haramlara karşı korumak.

b) Milletin namusuna karşı dilini muhafaza etmek.

Cinsel organını korumak iffetin gereğidir. Aksi takdirde şeriatın vaad ettiği tehdit ve aklın çirkin görmesi yanında bir de rezil olma ve ayıplanma durumu hâsıl olur. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

مَنْ وُقِيَ شَرَّ ذَبْذَبِه و لقْلَقه و قبقبه فقد وُقِيَ

“Bir kimse cinsel organının, dilinin ve karnının şerrinden korunmuşsa (her kötülükten) tamamen korunmuş demektir.”[453]

Başka bir hadiste de Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

السُّلْطَانُ ظِلُّ اللهِ فِي الأَرْضِ يَأْوِي إِلَيْهِ كُلُّ مَظْلُومٍ

“Allah’a (c.c) en sevimli gelen iffetler, cinsel organın iffeti ve karnın iffetidir.”

Şöyle bir olay hikâye edilir: Muaviye, Ömer’e (r.a) mürüvvetin ne olduğunu sorunca Ömer (r.a):

‘Allah’tan korkmak ve akrabalık bağıdır’ cevabını vermiştir. Aynı soruyu Muğire’ye de sorunca o da:

‘Allah’ın haram kıldıklarına karşı iffetli olmak; helal kıldıklarından da yüz çevirmemektir’ dedi. Aynı soruyu Yezid’e sorunca o da:

‘Musibetlere sabretmek, nimetlere şükretmek, kudretliyken de affetmektir’ dedi. Bunun üzerine Muaviye: ‘Gerçekten sen benim oğlumsun’ dedi.

Enuşirvan oğlu olan Hürmüz’e: ‘Tam anlamıyla mürüvvet sahibi kimdir?’ diye sorunca Hürmüz:

‘Dinini muhafaza eden, sıla-i rahmi eda eden, kardeşlerine ikram edip değer gösterendir’ dedi.

Bazı bilge insanlar şöyle demiştir: “Fazileti seven haramlardan kaçınır.”

Bazıları şöyle demiştir: “Rezil olmanın lekesi lezzetini gölgede bırakır.”

Bazı edipler Hasan b. Ali’ye (r.a) ait olan şu şiiri bana aktardılar:

المَوْتُ خَيْرٌ مِنْ رُكُوبِ العارِ و العَارُ خَيْرٌ مِنْ دُخُولِ النَّارِ

السِّتْرُ دُونَ الفَاحِشَاتِ و لا

Ölüm ar ve utanç getiren bir işi yapmaktan hayırlıdır
Ar da ateşe girmekten hayırlıdır
Ben ikisinden de uzağım, Allah benim sığınağımdır

Kişiyi zinaya götüren iki sebep vardır:

1- Göze sahip olamamak.

2- Şehvete tâbi olmak.

Peygamber (s.a.v) Ali’ye (r.a) şöyle buyurmuştur:

لَا تُتْبِعِ النَّظْرَةَ النَّظْرَةَ، فَإِنَّ الْأُولَى لَكَ، وَالْآخِرَةَ عَلَيْكَ

“Ey Ali! Bakışına bakış ekleme! Zira ilk bakış sanadır (günah olmaz); ama ikinci bakış aleyhinedir (günahtır).”[454]

Hadiste geçen ‘Birinci bakışına ikincisini ekleme’ ifadesinin iki tevili vardır.

1- Gözünün bakışına kalbinin bakışını da ekleme.

2- Gayri ihtiyari olan birinci bakışına kasıtlı olarak ikinci bakışı ekleme.

İsa b. Meryem (a.s) şöyle demiştir: ”İlk bakıştan sonra ikinci bakıştan sakın! Çünkü ikinci bakış kalbe şehvet tohumu eker. İkinci bakış da sahibine fitne (bela) olarak yeter.

Ali b. Ebî Talib (r.a) şöyle demiştir: “Gözler şeytanın tuzaklarıdır.”

Bazı bilge insanlar da şöyle demiştir: “Gözlerini serbest bırakan ecelini dâvet etmiş olur.”

Bir şair şöyle demiştir:

نَسِيرُ الى الْأَجَالِفِيكُلِّسَاعَةٍ و أَيَّامُنَا تُطْوَى و هُنَّ مَرَاحِلُ

يَنْشُو الصَّغِيرُ على ما كَانَ وَالِدُهُ إِنَّ الأُصُولَ عَلَيْهَا يَنْبُتُ الشجرُ

Sen ne zaman gözünü öncü olarak gönderirsen kalbine
Yoracaktır o bakışlar seni günün birinde

Karşında bulacaksın sonunda hepsine güç getiremeyeceğin kişileri
Hatta bazılarına dahi gücünün yetmeyeceği birilerini

Şehvete gelince: Şehvet akıl sahiplerini aldatır, basiretli insanlara gaddarlık eder, çirkinliklerini güzel gösterir, rezaletlerini süsler. Şehvet her kötülüğün sebebi ve teşvikçisidir. Bunun için Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

أَرْبَعٌ مَنْ كُنَّ فيه وَجَبَتْ له الجنة و حُفِظَ مِنَ الشَّيطَانِ مَنْ مَلَكَ نَفْسَهُ حِينَ
ولكنْ إذا مُتْنَا بُعِثْنا ونُسْأل بعد ذا عن كلّ شيّ

“Dört özellik vardır ki bunlar bir kimsede olursa cennet o kişiye vâcip olur, şeytandan da korunmuş olur:

1- Rağbet anında nefsine hâkim olmak.

2- Korku anında nefsine hâkim olmak.

3- Şehvetli anda nefsine hâkim olmak.

4- Öfke anında nefsine hâkim olmak.”

Nefse bu anlarda hâkim olabilmek de üç şeyle mümkün olur.

1- Gözü nefsin tahriklerine karşı yummak, ona yardımcı olmaktan korumak. Zira göz nefsi harekete geçiren bir öncü, helak edici bir kumandandır. Said b. Sinan’ın Enes b. Mâlik’ten rivâyet ettiğine göre Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur.

يَدْخُلُهُ رِضَاه في باطِلٍ و إذَا غَضِبَ لَمْ يخرجْه غَضَبُه في حَقٍّ و إذَا قدِر عَفَا
اللَّهَو يَرْغَبُونَ إِلَيْهِ، وَأَمَّا هَؤُلاءِ فَيَتَعَلَّمُونَ الْفِقْهَ وَيُعَلِّمُونَهُ الْجَاهِلَ، فَهَؤُلاءِ
رَحِمَ اللهُ وَالِدًا أَعَانَ وَلَدَهُ عَلَى بِرِّهِ

“Siz bana altı hususta garanti verin, ben de size cennete girme konusunda kefil olayım.” Sahabî:

‘Onlar nelerdir yâ Rasûlallah?’ diye sorunca Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurdu:

‘Biriniz konuştuğu zaman yalan söylemesin, söz verdiğinizde yerine getirin, emanete ihanet etmeyin, gözlerinizi koruyun, cinsel

organlarınızı muhafaza edin, ellerinizi (haramlardan) çekin’.”[455]

2- Nefsi haram yerine helal ve mubaha teşvik etmek gerekir. Çünkü Allah (c.c) bir şeyi haram kılmışsa, o harama ihtiyaç bırakmayacak olan bir mubahı da bahşetmiştir. Çünkü Allah (c.c) şehvetin nasıl cezb edici olduğunu, fıtratın terkibini herkesten daha iyi bilmektedir. Böylece harama alternatif olan o mubah, kişinin Allah’a itaat etmesine yardımcı olacak; muhalefet etmesine ise engel olacaktır.

Ömer b. Hattab (r.a) şöyle demiştir:

“Allah (c.c) emrettiği her şeye yardımda bulunmuş, yasakladığı bir şeye de ihtiyaç bırakmamıştır (alternatifini vermiştir).”

3- Nefse Allah’tan korkmayı, O’nun emirlerine imtisal etmeyi, yasakladığı şeylerden sakınmayı, itaat için gerekli olan şeyleri yapmayı, günahlardan uzak durmayı hissettirmektir. Yine aynı şekilde nefse hiçbir şeyin Allah’a gizli kalmadığını, bir zerrenin dahi Ondan saklı kalamayacağını, iyilik yapana mükâfat vereceğini, kötülük yapana da ceza vereceğini, bunun mukaddes kitaplarda yazılı olduğunu ve peygamberlerinin bunu tebliğ ettiğini öğretmek lazımdır.

İbn Mesud’a (r.a) göre Kur’ân’da en son inen şu âyetti:

لَوْ كُنْتُ أَعْجَبُ مِنْ شَيْءٍ لأَعْجَبَنِي سَعْيَ الْفَتَى وَهُوَ مَخْبُوءٌ لَهُ الْقَدَرُ يُظْلَمُونَ

“Allah’a döndürüleceğiniz, sonra da herkese hak ettiğinin eksiksiz verileceği ve kimsenin haksızlığa uğratılmayacağı bir günden sakının.”[456]

Tevrat’ta inen en son bölüm ise şudur: “Utanmadıktan sonra her şeyi yap!”

İncil’de inen son bölüm ise şöyledir: “İnsanların en şerlisi, insanların gözünde kötü görünmeye aldırış etmeyenidir.”

Zebur’da inen son bölüm ise şudur: “Hayır eken gıpta edilerek mahsulünü alır.”

Tüm bu anlattıklarımız nefse hissettirilirse nefis o kötülüklerden kaçınır, takvâya boyun eğer. Böylece dini de sâlim olur, mürüvveti de zâhir olur. İşte bu şarttır.

Dili insanların haysiyet ve şerefine dil uzatmaktan korumaya gelince: Kişi bu konuda diline sahip olamazsa câhillerin kalesi, yaygaracı insanların da hedef tahtası olur. Oysa kişi dilini tutmanın zorluklarına kolayca

katlanabilir. Eğer kişi dilini tutma konusunda nefsine hükmedemezse, ortaya çıkacak zarar ve utanca bulaşmış olur. Bu kişi insanların kendisinden uzak durmasıyla dokunulmaz veya yüksek rütbeye sahip olduğu zannına kapılır. Oysa kişi hem kendini hem de başkalarını helak etmiştir. Bu nedenledir ki Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

أَلا إِنَّ دماءكم، وَأَمْوَالَكُمْ، وَ أَعْرَاضَكُمْ عَلَيْكُمْ حَرَامٌ

“Dikkat edin! Irzlarınız, mallarınız ve kanlarınız birbirinize haramdır.”[457]

Bu hadiste insanların kanları ve namusları beraberce zikredilmiştir. Çünkü bunlar gönülleri tahrik eder, şer ve çirkinlikleri ortaya çıkartır, kişiye düşman kazandırır. Tüm bunlarla beraber kişiye sevgi duyulmaz, gözle görülür bir mürüvveti de kalmaz. Neticede ortam gerilir ve ağırlaşır. Bu yüzden nice diyarlar terk edilmiş, nice sürgünler yaşanmıştır.

Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur.

شَرُّ النَّاسِ مَنْ أَكْرَمَهُ النَّاسُ اتِّقَاءَ لِسَانِه

“İnsanların en şerlisi dilinden korkulduğu için insanların saygı gösterdiği kişidir.”

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: “İnsanların çoğu sadece fuzuli söz ve fuzuli maldan dolayı helâk olmuştur.”

Namusu zedeleyen sözler iki kısımdır.

1- Sözü söyleyen kişinin namusunu zedeleyen ve başkasına zararı olmayan sözleridir. Bu da iki türlüdür.

a) Yalan

b) Çirkin kelam

2- Zararı başka insanlara dokunan sözlerdir. Bu da dört kısma ayrılır.

a) Gıybet.

b) Laf taşımak.

c) Jurnal yapmak.

d) İftira atmak ve namusuna küfretmektir.

Çoğu zaman namusa dil uzatmak kalpleri en çok zedeleyen, gönüllere en çok dokunandır. Bu nedenledir ki Allah (c.c) iftira atan kişilere ağır bir bedel olarak had cezasını vermiş, fasık olarak ilan edilmesini emretmiştir. Namusa iftira atmak genelde iki sebepten kaynaklanır.

a) Ahmaklıktan kaynaklanan intikam duygusu.
b) Alçaklıktan gelen terbiyesizlik.

Ebû Seleme'nin Ebû Hüreyre'den rivâyetine göre Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

ضَرَبْتَ ولَمْ تَضْرِبْ بِسَيْفِ ابن ظَالِمٍ

"Mü'min saf ve kerim, facir ise sahtekâr ve alçaktır."[458]

İbn Mukaffa şöyle demiştir: "Dil uzatmak cehâlet ağzıdır, nefsi bu kötü hâlden vazgeçirmek ise en selim yoldur. Bu hâl mürüvvet sahiplerine daha çok yakışır. İşte bu da şarttır.

Günahlar karşısında iffetli olmak ise iki kısımdır.

1- Açıkça zulüm yapmaktan kaçınmak.

2- Nefsin gizlice ihanet etmesine engel olmak.

Açıkça zulüm yapmak helâk edici bir düşmanlık, perişan eden bir taşkınlıktır. Bu durum neticede umumi bir fitneye ve fücura götürür. Umumi bir fitne o fitneyi çıkartanı da kuşatır, geri tepip sahibini de vurur. Nitekim Kur'ân'da şöyle buyrulmuştur:

فَمَنْ عَفَا وَاَصلَحَ فَاَجْرُهُ عَلَى اللّٰهِ

"Kötü tuzak ancak sahibini kuşatır."[459]

Peygamber (s.a.v) de şöyle buyurmuştur:

الفِتْنَةُ نَائِمَةٌ فَمَنْ أيقَظَهَا صَارَ طَعَامًا لها

"Fitne uykudadır. Kim onu uyandırırsa kendisi ona yem olur."

Câfer b. Muhammed şöyle demiştir: "Fitne zâlimlerin mahsulüdür."

Bazı bilge insanlar da şöyle demiştir: "Fitneyi çıkartan kişi ecele herkesten daha yakın; insanlar arasında da en kötü amel işleyendir."

Şair şöyle demiştir:

كُنْتَ كَعَنْزِ السَّوْءِ قَامَتْ لِحَتْفِهَا الى مِدْيَةٍ تَحْتَ الثَّرى تَسْتَثِيرُها

Sen kendiliğinden bıçağın altına giderek toprağa girmek isteyen kötü bir keçi gibisin.

Umumi olarak helâk olmaya gelince: Bazen zâlimin kuvvetinden veya zâlimin uzun süre yaşamasından ileri gelir. Böylece zâlimin zulmü sahip olduğu imkânlarla beraber umumi bir helâke sebep olur. Aynen kuru bir ağaca düşen ateşin kuru-yaş demeden geriye hiçbir şey bırakmadığı gibi… Zâlimin durumu da böyledir. Önce başkasını helâk eder; sonra da kendini…

Zulme sebep olan iki husus vardır.

1- Cüretkârlık.

2- Kalbin katılığı.

Bu nedenledir ki Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

سِوَى خِلٍّ لَهُ حَسَبٌ و دِينٌ فذَاكَ لِمَا يَقُولُ هو الفعُولُ

“Fazileti ümmetimin merhametlilerinin yanında arayın ki onların himayesinde yaşayasınız.”[460]

Zulümden vazgeçirecek çare ise, kişinin Allah’ın zâlimlere karşı yapmış olduğunu görebilmesidir. Kişi böyle bakarsa zulmetmiş olanlarla ilgili pek çok ibret görür. Zâlimlerin sonunu düşündüğünde zaten zulümden vazgeçer.

Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur.

مَنْ أَصْبَحَ و لمْ يَنْوِ ظلم أَحَدٍ غَفَرَ الله له ما اجْتَرَمَ

“Bir kimse, kimseye zulmetmeyeceğine dair sabahtan niyet ederse, o gün işlediği günahları Allah (c.c) affeder.”

Câfer b. Muhammed babasından, o da dedesinden rivâyet ettiğine göre Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

يَا عَلِيُّ، اتَّقِ دَعْوَةَ الْمَظْلُومِ، فَإِنَّمَا يَسْأَلُ اللَّهَ حَقَّهُ، وَإِنَّ اللَّهَ لَمْ يَمْنَعْ ذَا حَقٍّ حَقَّهُ

“Ey Ali! Mazlumun bedduasından sakın! Çünkü o, Allah’tan sadece hakkını istemiştir. Allah da hakkını isteyen hiç kimseyi geri çevirmez.”[461]

Mensuru’l Hikem’de şöyle denilmiştir:

“Zulümlerin hesabının görüldüğü zaman vay o zâlimlerin hâline!”

Bazı belağat ehli de şöyle demiştir: “Kim zâlimce hükmederse o yaptığı zulüm kendisini helâk eder.”

Bir şair şöyle demiştir:

لَيسَ يَومٌ إِلّا و فِيهِ سُعُودٌ و نُحُوسٌ تجري لِقَومٍ و قَومِ

Allah’ın kudreti her elin üstündedir
Her zâlim de bir zâlimle imtihan edilecektir

Gizli ihanetlere gelince; böyle davranmak aşağılıktır. Çünkü kişi ihanet zilletine düşerek alçak olmuştur. Kendisine güvenmediği için de basitleşmiştir. Mensuru’l Hikem’de şöyle denilmiştir: “İhanet eden alçalır.”

Halid er-Rebai bazı eski kitaplarda şunları okuduğunu söylemiştir: “Emanete ihanet etmek, iyiliğe nankörlükte bulunmak, akrabalık bağlarını kesmek ve insanlara zulüm etmek geciktirilmeden hemen cezası verilen hususlardandır. Eğer hainliğin zilleti konusunda başka bir yergi olmasaydı bile, kişinin kendi nefsinde bulduğu zillet, o kişinin hainlikten vazgeçmesi için kâfi olurdu. Eğer kişi güvenilir ve emin olmasının neticesini düşünseydi, bunun kendisi için en büyük onur ve şeref olduğunu, ilerlemesi için en güçlü vesile olduğunu anlardı. Bunlarla beraber bir de kişi güvenilir olmakla kendi nefsinde kuvvet; başkalarının gözünde ise hürmet bulur.

Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur.

أَدِّ الْأَمَانَةَ إِلَى مَنِ ائْتَمَنَكَ وَلَا تَخُنْ مَنْ خَانَكَ

“Sana emanet verildiği zaman o emaneti eda et! Sana ihanet edene sen ihanet etme!”[462]

Said b. Cübeyr şöyle nakleder:

إنَّ لله حَرَاسًا في السَّمَاءِ و حَرَّاسًا في الأَرْضِ فحَرَسُهُ في السماءِ الملاءكة
اللّٰهُمَّ لَا يَأْتِى بِالْحَسَنَاتِ إِلَّا أَنْتَ وَلَا يَدْفَعُ السَّيِّئَاتِ إِلَّا أَنْتَ وَلَا حَوْلَ وَلَا
إسمَعْ الى الأَحْكَامِ تَحمِلُها الرُّوَاةُ اليك عنكا

“Ehl-i kitaptan öylesi vardır ki ona yüklerle mal emanet bıraksan, onu sana noksansız iade eder. Fakat onlardan öylesi de vardır ki ona bir dinar emanet bıraksan, tepesine dikilip durmazsan onu sana iade etmez. Bu da onların: ‘Ümmîlere karşı yaptıklarımızdan dolayı bize vebal yoktur’ demelerindendir. Allah adına bile bile yalan söylüyorlar.”[463] Yani Araplar ‘Ehli kitap olmadıkları için bize helaldir’

demek istiyorlardı. İşte bu âyet nâzil olunca Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu:

“Allah’ın düşmanları yalan söylediler. Câhiliye döneminde âdetlerin hepsi ayaklarımın altındadır. Ancak emanet istisnadır. Çünkü emanet ister iyinin ister kötünün olsun kişiye ödenir.”

Görünüşte güvenilir ve iffetli görünen kişi bu durumu boşa çıkarmamalıdır. Çünkü böyle bir durumda yalancı ve aldatıcı olduğu ortaya çıkar ki böylece hile ve riyakârlığın rezaleti daha çirkin olur.

Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا قَامَ يُصَلِّي، فَإِنَّهُ مُنَاجٍ رَبَّهُ، فَلْيَنْظُرْ بِمَ يُنَاجِيهِ

“Ümmetim emaneti ganimet, sadakayı da borç olarak addetmediği sürece hayır üzerinde olacaklardır.”

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: “Dört şeyi dört şeyle elde etmek isteyen olmayacak bir şeyi istemiş olur.

1- Riyâ yaparak bir işten sevap kazanmak isteyen.

2- Kaba davranarak insanların sevgisini kazanmak isteyen.

3- Kendisi vefasız olup da dostlarından vefa bekleyen kişi.

4- Rahatına düşkün olup da ilim arayan kişi de olmayacak işi istemiş olur.”

İhanete götüren iki sebep vardır:

1- Alçaklık.

2- Güven eksikliği.

Kişi bu bahsettiğimiz iki hasleti nefsinden kopartıp atarsa, onun mürüvveti ortaya çıkmış olur. Bu da iffetin sonuncu şartıdır.

Nezâhet (Saf ve Temiz Olmak)

Nezâhet iki türlüdür.

1- Âdi arzu ve isteklerden (ihtiras) temiz olmak.

2- Şüpheli olan şeylerden temiz bulunmaktır.

Âdi ihtiras, zillet ve alçaklıktır. Her ikisi de mürüvveti yok eden şeylerdendir. Peygamber (s.a.v) duasında şöyle söylemiştir:

اللهم أَعُوذُ بِكَ مِنْ طَمَعٍ يَهْدِي إِلَى طَبَعٍ

“Allah’ım! Âdiliğe götüren ihtirastan Sana sığınırım.”

Bir şair şöyle demiştir:

أَ تَطْمَعُ أَنْ يُطِيعَكَ قَلْبُ سُعْدَى و تَزْعُمُ أَنَّ قَلْبَكَ قَدْ عَصَاكا
نَهَارُكَ يَا مَغْرُورُ سَهْوٌ وَغَفْلَةٌ وَلَيْلُكَ نَوْمٌ وَ الرَّدَى لَكَ لازِمُ

İhtiras uğruna eğme boyun kimseye
Böyle yapman işarettir dindeki eksikliğine

Allah’ın hazinesinden talep et rızkı
Kef ile nun harfi (kün/ol) arasındadır O’nun muradı

İhtiraslı olmanın iki sebebi vardır.

1- Oburluk.

2- İzzeti nefis noksanlığı.

Kişi obur olduğu için kendisine çok şey verilse de o yine de kanaat etmez. İzzeti nefis noksan olduğu için de az bir şeyden men edilse ona tenezzül eder. Bu, kendi nefsine değer biçememiş, dünya malını daha üstün görmüş kişilerin hâlidir. Bu nedenle iki şeyin en ucuzunu diğerine feda etmeyi ganimet olarak bilir. Dünya malını kendi nefsinden daha değerli gören kişi hiçbir terbiye ve edebe kulak asmaz. Şöyle rivâyet edilmiştir:

“Bir gün bir adam Peygamber’e (s.a.v).

‘Yâ Rasûlallah! Bana tavsiyede bulunur musun?’ dedi. Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurdu:

كِلا الْمَجْلِسَيْنِ عَلَى خَيْرٍ وَأَحَدُهُمَا أَفْضَلُ مِنْ صَاحِبِهِ أَمَا هَؤُلاءِ فَيَدْعُونَ
فَإِذَا سَمِعْتَ بِكَذْبَةٍ مِنْ غَيْرِ ما نُسِبَتْ اليه

“İnsanların elinde olanlardan ümidini kes! İhtirastan uzak dur! Bir namazı kılarken onu son namazınmış gibi kıl! Özür dilemeyi gerektirecek davranışlarda bulunma!”[464]

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: “Nezâhetin izzeti, menfaatin sevincinden daha şereflidir.”

Bir şair de şöyle demiştir:

وتحدث الأقوام أنَّ صنائعًا غُرِسَ لديّ فحنظلتْ نخلاته

Kimin azmi ve arzuları dünya olursa
İhtirasları onu köle yapar, hülyaları da esir alır mutlaka

İhtirasları yok etmek iki şeyle mümkündür.

1- İnsanların elinde olanlardan ümidini kesmek.

2- Elindekine kanaat etmek.

Abdullah b. Mesud'un rivâyet ettiği hadiste Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

و مِنْ قِلَّةِ الإنْصَافِ أَنَّكَ تَبْتَغِي المُهَذَّبَ في الدُّنْيَا و لَسْتَ المُهَذَّبا
اقْتَصِدُوا في الطَّلَبِ فَإِنَّ ما رُزِقْتُمُوهُ أَشَدُّ طَلَبًا لكم مِنْكُمْ له و ما حُرِمْتُمُوه
إِنَّ الْعَدُوَّ وَإِنْ أَبْدَى مُحَاشَرَةً إِذَا رَأَى مِنْكَ يَوْمًا فُرْصَةً وَثَبَا

"Ruhu'l Kudus (Cebrail) bana şunu vahyetti: Hiçbir nefis dünyada kendisine takdir edilmiş olan rızkını tam almadan ölmez. O halde Allah'tan korkunuz ve rızkınızı güzel bir şekilde talep ediniz. Rızkınızın yavaş gelmesi sizi günah olan işlere sevk etmesin. Zira Allah'ın nezdinde olanlara ancak O'na itaat etmekle ulaşılır."[465]

Nezâhet için bu anlattıklarımız şarttır.

Nezâhetin ikinci şartı olan şüpheden uzak durmak hususuna gelince: Övgü ile yergi, sıhhatle hastalık arasındaki noktada durmaktır. Bu nedenle şüpheli yerde duran kişi itham edici kişilerin kınamasına maruz kalır ve şüpheci insanların diline dolanır. Kişi hakkında şüphe edilen hususların doğru çıkması durumunda o kişi rezil olur; yanlış çıkması durumunda ise onun değeri azalmış olur. Bu bile kişiye zarar olarak kâfidir.

Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

إِذَا تَمَّ عَقْلُ المَرْءِ تَمَّتْ أُمُورُهُ

"Şüpheli gelen şeyleri bırak; şüpheli olmayan işleri yap!"[466]

Muhammed b. Ali'ye mürüvvetin ne olduğu sorulunca şöyle cevap vermiştir: "Açıkça yaptığında utanacağın işleri gizli kaldığında da yapmamandır."

Hasan b. Ebî Sinan:

'Vera[467] kadar kolay bir şey görmedim' deyince yanındakiler:

'Bu nasıl olur?' dediler. O:

‘Ben bir şeyden şüphelendiğimde o şeyi bırakırım’ dedi. Bu şekilde davranmaya sevk eden iki husus vardır.

1- Aldırmamak.

2- Hüsnü zanda bulunmak.

Bunun engelleri ise iki tanedir:

1- Utanmak.

2- Sakınmak.

Çoğu zaman şüphe güvenle; töhmet ise denemekle ortadan kalkar.

İsa b. Meryem (a.s) ile ilgili şöyle bir hikâye anlatılır: “Bir gün İsa (a.s) bir fahişe kadının evinden çıkarken havarileri onu görür ve :

‘Ey Rûhullah! Burada ne işin var?’ dediler. O:

‘Doktor sadece hastaları tedavi eder’ dedi. Ancak bu durum kişiyi aldırmazlığa sevk etmemeli, sakınmak daha ağır basmalı, töhmetin doğrulanmasından korkmalıdır. Zira güven her şüpheyi yok etmez.

Peygamber (s.a.v) mahlûkatın içinde şüphe ve töhmetten en uzak olanıydı. Bir gece mescidin kapısında eşi Safiyye (r.anha) ile sohbet ediyordu. O günler Allah Rasûlü (s.a.v) itikaftaydı. Ensar’dan iki kişi oradan geçerken Peygamber’i (s.a.v) gördüler ve hızlıca geçmeye başladırlar. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu:

“Yavaş olun! Bu, (eşim) Safiyye binti Huyey’dir.’ Onlar:

‘SübhanAllah! Senden şüphemiz mi var yâ Rasûlallah!’ dediler. Peygamber (s.a.v).

إِنَّ الشَّيْطَانَ يَجْرِي مِنَ الْإِنْسَانِ مَجْرَى لحمه و دمه وَإِنِّي خَشِيتُ أَنْ يَقْذِفَ
إِذَا لَمْ يَكُ مَطْبُوعٌ

“Şeytan insanoğlunun kanında ve etinde dolaşır; ikinizin kalbine bir kötülük atmasından korktum.”[468]

Peygamber (s.a.v) bile hassas davranmışken, haklarında şüphe ve zanların kol gezdiği kişilerin durumu nice olur? Bunlar şüpheli işlerde bulundukları zaman haklarında tasdik edilen ayıplardan kurtulabilecekler mi acaba? Peygamber (s.a.v) şöyle buyurur:

فَأَرِدْ مَا يَكُونُ إِنْ لَمْ يَكُنْ مَا تُرِيدُهُ

“Kişi yaptığından dolayı mutsuz oluyorsa, o kişi bahtiyardır.”

Ancak kişi ihtiyatlı davranırsa, daha çok sakınırsa, şüpheli ve töhmet altınca kalacak durumlardan kaçınırsa, özür dileyecek durumlardan uzak durursa –zaten mecbur kalan özür diler– onun nezâhetine (saf ve temizliğine) şüphe karışmaz, iffet ve onuruna bir leke gelmez.

Şair şöyle demiştir:

أَصُونُكَ أَنْ أَدُلَّ عَلَيكَ ظَنًّا لِأَنَّ الظَّنَّ مِفْتَاحُ اليَقِينِ

Sana işaret ederek seni koruyorum zandan
Çünkü yakînin (kati bilginin) anahtarıdır zan

Sehl b. Harun şöyle demiştir: “Bir işin içine girmeden duraksamak, işin içine girdikten sonra bocalamaktan daha kolaydır.”

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: “Allah’tan korkmayan kişi hakkında hüsnü zan besleyen kişi aldanmıştır.”

Bazı edipler Ebubekir es-Suli’nin şu şiirini bana nakletmişlerdi:

وَلَكِنْ أَذَلُّوهُ فَهَانَ وَدَنَّسُوا مُحَيَّاهُ بِالْأَطْمَاعِ حَتَّى تَجَهَّمَا

لا آمَنُ النَّاسَ بَعْدَ هذا ما الخَوْفُ إِلَّا مِنَ الأَمَانِ

Dönemimdeki insanlara hüsnü zan ettim
Ancak felaket getirdi bana bu hüsnü zannım

Bundan sonra güvenmeyeceğim insanlara
Zaten korku da güvende olmak içindir mutlaka

İşte nezâhetin ikinci şartı da budur.

Sıyânet (İzzetini Korumak)

Mürüvvetin üçüncü şartı olan sıyânet de iki türlüdür.

1- Kifâyet miktarını talep ederek yetinerek nefsi korumak.

2- Nefsini minnet altına girmekten ve avuç açan konuma düşmekten korumaktır.

Kifâyet miktarı ile yetinmeye gelince: İnsanlara muhtaç olan kişi zelil biridir ve başkasına da yüktür. İnsan, fıtratı gereği ve hayatını idame ettirme adına ihtiyaçlarını gidermeye muhtaç olan bir varlıktır. Bunun için Araplar

darbı mesel olarak şöyle demişlerdir: “Dolaşan bir köpek, yatan bir arslandan daha iyidir.”

İnsanların temin edeceği maddeler iki türlüdür.

1- Lüzumlu olanlar.

2- Lüzumsuz olanlar.

Lüzumlu olan maddeler ihtiyaçları kapatacak miktardır. Bu ihtiyaçları aramanın üç şartı vardır.

1- Kişinin mubah olan yolları arayarak mahzurlu yollardan sakınmasıdır. Haram maddelerin temeli pis olduğu için mahsulü de olmaz. Eğer bu haram mal hayırlı yollarda harcanacak olsa sevabı olmaz; övülmek maksadıyla harcansa takdir görmez. Üstelik bu mal sahibi için bir vebal olup bundan dolayı da cezaya çarptırılacaktır.

Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur.

لا تَسْتَكْثِرْ أَنْ يَكونَ لك أَلْفُ صَدِيقٍ فالأَلْفُ كَثِيرٌ و لا تَسْتَقِلَّ أَنْ يَكُونَ لك
فَهو زَادَه الى النَّارِ

“**Haram yollardan mal kazanan kişinin durumu seni şaşırtmasın! Çünkü o malı hayırlı yollarda harcasa makbul olmaz, harcamaz da yanında tutarsa o zaman kendisini cehenneme götüren azık olmuş olur.”**[469]

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: “Malın şerlisi kazancı haram olup harcaması da sevaptan mahrum bırakan maldır.”

Halifelere karşı çıkmış bazı kişiler sultanın bazı adamlarının bir fakire sadaka verdiğini görünce: ‘Haramlardan hasenat çıkartmaya çalışıyorlar’ demişlerdi.

Şair Ali el-Cehm şöyle demiştir:

يا فَاخِرًا للسِّفَاهِ بالسَّلَفِ و تَارِكًا لِلعَلاء و الشَّرَفِ

Kişi yaşadığı müddetçe malı onu sevindirir
Allah hesaba çekince maldan mahrum olmak onu neşelendirir

2- Kişi ihtiyaç duyduğu malı, onuruna ve şerefine leke gelmeyecek olan güzel yollarla kazanmalıdır. Çünkü mal haysiyeti korumak ve nefsin izzeti için istenir; nefsi zelil kılmak veya onu hakir düşürmek için değil.

Abdurrahman b. Avf (r.a) şöyle demiştir: “Haysiyetimi koruyacağım ve Rabbimin de rızasını kazanacağım mal ne güzel maldır!”

Ebû Bişr ed-Darir şöyle demiştir:

لَمَّا عَفَوْتُ وَلَمْ أَحْقِدْ عَلَى أَحَدٍ أَرَحْتُ نَفْسِي مِنْ هَمِّ الْعَدَاوَاتِ

إِذَا كُنْتَ لا تَدْرِي وَلا أَنْتَ بِالَّذِي يُسَائِلُ مَنْ يَدْرِي فَكَيْفَ بِأَنْ تَدْرِي

Üzüntü olarak bana yeter sabah akşam uğraştığım halde
Onurumu koruyacağım malım olmadı bende

Dostlarımı en fazla selamla karşılayabiliyorum
Ancak bu da dostlarımı memnun etmiyor biliyorum

3- Peygamber’in (s.a.v):

الجمرُ يُوضَعُ فِي الرَّمَادِ فَيخْمُدُ

“İhtiyaçlarınızı güzel yollardan talep edin!”[470] hadisinin mânâsı İbn Âişe’ye sorulunca o, burada kastedilenin şu mânâ olduğunu söylemiştir: ‘Helal yolların en güzel olanından arayın.’

3- Kişi, ihtiyaç maddesinin takdirinde ve kifâyet miktarının tedbirinde ihtiyatlı olmalı ve bu yüzden kendisine zillet ve leke getirecek şeylere karşı dikkatli davranmalıdır. Çünkü güzel takdir edilip isabetli tedbirle elde edilen az bir mal, kötü takdir ve çirkin tedbirle elde edilen çok maldan daha güzel ve daha faydalıdır. Nitekim toprağa atılan az bir tohum iyi bir bakımla mahsul verirken, toprağa atılan ama bakımı yapılmayan çok tohum, ürün vermekten yoksun kalır.

Muhammed b. Ali şöyle demiştir: “Kemal üç şeydedir.

1- Dindeki iffet.

2- Musibetlere sabır.

3- Maişetteki tasarruf ve idare.

Bazı bilge insanlara: ‘Falan zengindir’ diye söylendiğinde :

‘Ben malındaki tasarruf ve idaresini bilmediğim sürece bir şey diyemem’ demiştir.

İnsan kendine yetecek kadarını temin edeceği bu malda üç şarta riâyet gösterirse nefsinde mürüvvetin hakkını eda etmiş olur. Ahnef b. Kays’a mürüvvetin ne olduğu sorulunca o şöyle cevap vermiştir:

“İffet ve zanaattir.”

Bilge insanlardan biri oğluna şöyle hitap etmiştir: “Yavrucuğum, kimseye yük olma; aksi takdirde zilletin artar. Yeryüzünde gez ve dolaş! Elinden giden mal için de üzülme! Yorgunluk veya çile olacak diye bir şeyi talep etmekten vazgeçme! Sebatkâr insanın durumu böyledir.”

Ulvî gaye taşıyan ve vakar sahibi insanlar, kişinin çalışarak elde ettiği serveti miras ile elde edilen servetten daha fazîletli görürler. Çünkü mirasta başkasından gelen bir fayda varken, kişinin kazandığı malda ise başkasına fayda vardır. İkisi arasındaki fark aşikârdır.

Şair Kuşacem şöyle demiştir:

ما دُمْتَ حَيًّا فَدَارِ النَاسَ كُلَّهُمْ فإنَّمَا أَنْتَ فِي دَارِ المداراةِ

تجاوزت بِنْتَ العَمِّ و هي حَبِيبَة مَخَافَةَ أَنْ يَضْوَى عَلَيَّ سَلِيلي

مَا اكْتَسَبَ الْمَرْءُ مِثْلَ عَقْلٍ يَهْدِي صَاحِبَهُ إِلَى هُدًى أَوْ يَرُدُّهُ عَنْ رَدًى

Hayattan tat almam
Öğle sıcağında ve gece karanlığında çalışıp çabalamadıysam

Haram görürüm bana gelen zenginliği
Ta ki çekeyim onun peşinden koşarken çilemi

Kardeşini rahat bırak, ona çullanma!
Aslan ancak kendi avladığı avı rahat yer mutlaka

Lüzumlu olmayan mallara gelince: Kifâyet ve ihtiyaç miktarının üzerindeki maldır. Bu durum, mal sahibinin talebine göre değerlendirilir. Eğer bir kişinin mevki-makam gibi bir derdi yoksa, emsal ve akranlarıyla yarış içine girmiyor da geride kalan biriyse, kifâyet miktarı mal o kişiye yeter. Çünkü bu kişi için daha fazla mal oburluk ve doyumsuzluk olur ki ikisi de yerilmiştir. Nitekim Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur.

اذا اسْتَزْلَ اللهُ عَبْدًا إلا حَظَرَ عَلَيْهِ الْعِلْمَ

“Rızkın en hayırlısı yetecek kadar olanı; zikrin en hayırlısı da gizli olanıdır.”[471]

Ali b. Ebî Talib (r.a) şöyle demiştir: “Dünya malı akıl sahibi insanlar için yüktür.”

Abdullah b. Mesud (r.a) da şöyle demiştir:

المُسْتَغْنِي عَنِ الدُّنْيا بالدُّنْيا كَمُطْفِىء النَّارِ بالتِّبْنِ

“Dünya ile dünyadan müstağni olmak isteyen kişi, saman ile ateşi söndürmeye çalışan kişi gibidir.”

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: “Yüz suyunu (onurunu) kanaatle satın al! Dünyanın değerli insanlardan uzak kalmasını düşünerek de (fazla mala sahip değilsen) kendini teselli et!”

Eğer dünya malını talep eden kişi ulvî gayelere müptela ise, saygınlığın peşinden gidiyorsa, önde olmayı tercih ediyorsa, insanların gözünde büyük ve muazzam biri olarak görünmeyi seviyorsa, bu kişiye az dünya malı yetmez. Bu kişinin elde edeceği şeylerin çok olması için malının da bol olması gerekir.

Bazı Arap zâtlara: ’Mürüvvet nedir?’ diye sorulduğunda onlar:

‘Yemek yedirmek, bol bol infak etmek, insanlara güler yüzlü davranmaktır’ demişlerdir.

Ahnef b. Kays şöyle demiştir:

فَلَوْ مُدَّ سَرْوِي بِمَالٍ كَثِيرٍ لَجُدْتُ وَكُنْتُ لَهُ بَاذِلًا
فَإِنَّ الْمُرُوءَةَ لَا تُسْتَطَاعُ إِذَا لَمْ يَكُنْ مَالُهَا فَاضِلًا

Çok mal ile yücelseydi şerefim, cömertlik yapıp dağıtırdım mutlaka
Mürüvvet yapılamıyor, mal fazla olmayınca

Kişinin minnet altına girmemesi, başkalarına avuç açmaması gerekir. Çünkü minnet etmek hürleri köle yapar, alanı zelil kılar, vereni de baskıcı yapar. Başkasının eline bakmak, insanlara yük olmak demektir. İnsanlara yük olan da basitleşir, insanların gözünde değersiz hâle gelir.

Bir gün bir adam Ömer b. Hattab’a (r.a). ‘Çocukların sana hizmet etmiş’ deyince Ömer (r.a):

‘Allah beni onlara muhtaç etmemiştir’ dedi.

Ali b. Ebî Talib (r.a) de oğlu Hasan’a şöyle vasiyet etmişti:

“Ey yavrucuğum! Allah ile arana nimet sahibi girmemesine güç getirebilirsen bunu yap! Allah seni hür yaratmışken sen başkasına köle

olma! Allah’tan gelen az bir şey başkasından gelen çok şeyden daha değerlidir. Gerçi Allah’tan gelen azı da çok kabul etmek lazımdır.”

Ziyad bazı bölge yöneticilerine mürüvvetin ne olduğunu sorduğunda onlar şöyle demişlerdi:

“Şüphe verici işlerden kaçınmaktır. Çünkü şüphe verici işler yapan kişiler asil olamazlar.” Mürüvvetin başka bir yönü de kişinin kendi malını ıslah etmesi; kendi ihtiyaçlarını da, ailesinin ihtiyaçlarını da karşılamaya çalışmasıdır. Çünkü ailesine muhtaç olanlar da, ailesini başkalarına muhtaç edenler de asil insan olamazlar. Saleb şu şiiri söylemiştir:

البر بي منك وطا العذر عندك لي فيما أتيت فلم تعذل ولم تلم
فلو كان يستغني عَن الشكر ماجد لعزة ملك أو علو مكان

İhtiyaç sahibi olduğu halde dostuna ağır gelmez iffetli kişi
Yüzü bezgin görünür ihtiyaç sahibi olan kişi

Dostun, cebini doldurduğun kişidir
Kesesini boşaltırsan gelirsin ona ağır

İnsanlar arasında yakınlık olduğu için onlar yardımlaşma ve dayanışmadan müstağni yaşayamazlar. Bu yardımlaşmalar karşılıklı yapıldığından, bu yardımlaşmalar kaynaşmak için gerekli olur, üstünlük taslamak için değil. Bazen yardım eden kişinin derecesi daha yüksek, yardım alan kişininki ise daha düşük olabilir. Mesela sultanın kendi askerlerine, tarla sahibinin ise ırgatlarına yaptığı yardım gibi. Bu tür yardımlardan kimse müstağni kalamaz. Asil insanların kaçındığı yardım alma türü, üstünlük taslamak amacıyla yapılan yardımlardır. Onlar başkasının emri altına girmemek için bu tür yardımları istemezler; kendilerinin nüfuzu için bilakis başkalarına yardım için koşarlar. Herhangi bir mecburiyet olmadan başkasından bir mal veya makam isteyen kişi mürüvvetini düşürmüş, onurunu ayaklar altına almıştır. Ancak başına gelen bir musibetten veya hâdiseden dolayı sıkıntılarından kurtulmak ve rahat bir nefes alabilmek amacıyla mecburiyetten dolayı başkasından yardım isteyen kişi, istediği yardımdan ötürü kınanamaz. Eğer bir görev için alacağı yardım onu mal istemekten müstağni kılacaksa, artık bu kişinin mal istemesi mazur karşılanamaz. Kişi bu gibi durumlarda yetkili makamlara başvurmalıdır. Çünkü onlar bu ihtiyaçları daha kolay karşılar ve başkalarına

daha faydalı olurlar. Zaten yetki makamında olan kişiler bu işler için vazife yapıyor. Bu kişiler kimseyi kendilerine eşit olarak görmezler. Bunlardan yardım istenildiğinde sabırlı davranmak gerekir. Zira bunların iş yükü yoğun olduğu için işleriyle meşgul olurlar. Bu nedenle onlar sabır ve ısrarla isteyen kişilerin talepleriyle ilgilenirler. Nitekim: "İhtiyacın için ısrarlı istemelisin" denilmiştir.

Bazı bilge insanlar şöyle demiştir: Sultanın rüzgârı bazı topluluklara meltem, bazılarına kasırgadır."

Abdullah b. Mutez şöyle demiştir: "Sultanın yanında olan, onun sertliğine sabretmelidir. Aynen dalgıç birinin denizin tuzuna sabretmesi gibi."

Şair Ebû Sarre[472] Sühaym el-Araf şöyle demiştir:

نَعُدُّ قرابة ونَعُدُّ صهرًا ويَسعَدُ بالقرابة من رعاها
إنَّ الْمَلَاءِكَةَ لَتَضَعُ اَجْنِحَتَهَا لِطَالِبِ الْعِلْمِ رِضًا بِمَا يطلب
هذا على الخَسْفِ مَزبوطٌ بِرُمَّتِهِ و ذَا يُشَجُّ فلا يَزْثِي أَحَدٌ

Akrabalık ve hısımlık vardır aramızda
Akrabalık hukukunu gözetenler mutlu olur bununla

Biz öylesine ziyaret etmedik sizi
Emirlik isteyen onunla mutluluk duyar tabiî ki

Ey emir ne yaparsan yap sen
Kendi nefsim senin iyiliğini, bilir ancak tok gönüllülüğünden

Eğer musibete uğrayan kişi kendi hâlini düzeltmek için mal yardımı istemek zorunda kalırsa, zarurete binaen o kişiye ruhsat verilir. Ancak sonradan ödeyebileceği bir borç bulabilirse öteki yardımı almaz. Çünkü mürüvvette borç almaya ruhsat verilmiştir. Nitekim Allah (c.c) Peygamber'i (s.a.v) o kadar yücelttiği ve mahlûkata tafdil ettiği halde o da borç almış, sonra da en güzel biçimde borcunu ödemiştir. Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

ألم ترَ أَنَّ النّصف لِلَيْلٍ حاصلٍ وتذهب أيّام المقيل بخُمسها

“Allah’ın helal olan rızkını temin etme konusunda âciz kalan kimse, Allah ve Rasûlü’nün adına borç edinsin.”

Başka bir hadiste Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

وما تَنْفَعُ الأَعْوَامُ حِينَ تَعُدُّهَا

“Borç edinen kimse Allah’ın toprağında ticaret yapmıştır.”

Şair Buhteri şöyle demiştir:

إِنْ لَمْ يَكُنْ كُثْرٌ فَكُلُّ عَطِيَّةٍ يَبْلُغْ بها بَاغِي الرِّضَا بَعْضَ الرِّضَا
أَو لا تَكُنْ هِبَةٌ فَقَرْضٌ يُيَسِّرَتْ أَسْبَابُهُ و كَوَاهِبٍ مَنْ أَقْرَضَا

Çok olmasa bile her bağış yapan
Birazcık memnuniyet kazanır isterse eğer hoşnut olmaktan

Hibe olmasa da borç, kolaylaştırır sebepleri
Zaten borç veren kişi de olmuştur bağış yapan gibi

Her ne kadar borç almak kölelik olsa da karşılıksız bağış almaktan daha ehvendir. Ali (r.a):

‘Kim çok yaşamak isterse –ki baki olmak yoktur– kahvaltısını erken yapsın, elbisesini hafif giysin’ deyince ona:

‘Elbisenin hafif olması ile uzun ömürlü olmak arasında nasıl bir ilgi vardır?’ denilince Ali (r.a) şöyle demiştir:

‘Borcun az olmasıdır.’

Eğer kişinin içinde bulunduğu durum onu karşılıksız yardım almaya sevk ediyorsa, işte bu durum zillet getiren köleliktir. Bu nedenle fakirin mürüvveti olmaz denilmiştir.

Bazı bilge insanlar şöyle demiştir: “Senin hibeni kabul eden mürüvvetini sana satmış, senin için izzetini çiğnemiş olur.”

Başkasından hibe isteyen kişinin az kalmış olan mürüvvetini –ki bu kişilerin tam bir mürüvveti olmaz– ayakta tutan hususlar dörttür. Bunlar da zorda kalmış kişilerin çabalarıdır.

1- Bağış istemek zorunda olan kişi dilencilerin sızlanması gibi sızlanmaktan ve fakirler gibi de kibirlenmekten sakınmalıdır. Çünkü sızlanırsa zelil olur; böbürlenirse bazı şeylerden mahrum bırakılır. Bunun aksine bu kişi kendisi gibi ihtiyaç sahiplerinin takındığı güzel tavırları

takınsın. Bazı bilge insanlara: ‘Nimetin elden gitmesi ne zaman acı verir?’ diye sorulunca onlar: ‘Nimetle beraber karakter gittiği zaman’ cevabını vermişlerdir.

وإذا أنت لم تترك أخاك وزلة إذا زلها أوشكتما أن تفرقا
وعاقبة الصبر الجميل جميلة وأفضل أخلاق الرجال التفضل
ولا عار إن زالت عَن الحر نعمة ولكن عارا أن يزول التجمل

Bu öyle bir nefistir ki ne yüklersen onu taşır
Zamanın bazı günleri zâlim, bazıları âdildir

Güzel sabrın âkıbeti de güzeldir
Erkeklerin en güzel ahlâkı başkasının üstünlüğünü kabul etmesidir

Hür insanın elinden nimetinin gitmesi ar değildir
Ar olan nimetlerle beraber karakterin gitmesidir

2 -Kişi zarurete ve ihtiyaca binaen bir şey istediği zaman, bu durumu ganimete vesile yapmamak lazımdır. Yoksa bu yüzden maldan mahrum bırakılır, zaruretten dolayı mal istemesi de mazur görülmez.

3- İstediği şey verilmediği zaman kişi karşıdakini mazur görmeli, bir şey verildiği zaman da teşekkür etmelidir. Çünkü verilmediği zaman zaten sahip olmadığı bir maldan men edilmiş olur; verilirse de hakkı olmayan bir şey verilmiş olur.

Nemr b. Tevleb şöyle demiştir:

يُضَاحِكني عجبا إذا ما لَقِيتُه و يُقْذِعُنِي مِنْهُ إذا غِبتُ أَسْهَمُ

Bir kişiye öfkelenme malı için
Kız, kendi değerli malında cimrilik yaptığı için

4- Bağış talebinde bulunan kişi isterken, bağış yapması umulan kişiye müracaat etmelidir. Çünkü imkânı olan kişiler çok olsa da yardımcı olacak kişi azdır. Nitekim Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur.

كَبِيرًا بَعْدَ مَعْرِفَةِ الصَّغِيرِ

“Hayır çoktur ama hayır işleyenler azdır.”

Kendisinden yardım istenilen kişi şu üç haslete sahip olmalıdır:

1- Cömert huylu olmalıdır. Zira cömert insanlar yardımsever olurken cimri insanlar inatçı olur. Bu nedenle denilmiştir ki mahrum kişi cimriye muhtaç olan kişidir.

2- Yüreği geniş olmalıdır. Çünkü düşman sana saldırmak için zor sıkıntılı zamanlarını, savaşmak için de musibet zamanını kollar.

Bazı zâtlar şöyle demişlerdir: “Kimin yüreğine dokunduysan şerrini dâvet etmiş olursun. Eğer sana yumuşak ve âlicenap bir şekilde davranırsa, zafer kazanmış bir şekilde sana merhamet gösterirse bu durumu düşmanının sana acımasından daha büyük bir imtihan say!”

Şair şöyle demiştir:

و حَسْبُكَ مِنْ حَادِثٍ بامرِىءٍ تَرَى حَاسِدِيه له رَاحِمِينَا

Sana musibet olarak yeter katiyyen
Hasetçilerinin bile ona acıyarak bakmasını görmen

3- Yardım istenilecek kişinin yardım için imkânının olduğunun bilinmesi gerekir. Çünkü bir kişi birinden imkânı olmadığı bir şeyi talep ederse, bu isteğinin gerçekleşmesi mümkün değildir. Bu şekilde talepte bulunan kişi mahkûm birinden kendisinin imdadına koşmasını ya da borçlu olan birinden kendisine yardımda bulunmasını istemesi gibi bir duruma düşmüş olur. Bu kişi reddedilmeye layık, mahrum bırakılmaya da müstahak olmuş olur. Ali (r.a) şöyle demiştir:

“Kendisine nerede hayır denileceğini bilmeyip de talepte bulunan ve hayır denilen kişi ahmak kişidir.”

Abdullah b. Ethem oğluna şöyle vasiyette bulunmuştur: “Yavrucuğum! İhtiyaçlarını, karşılamayacak olan kişiye arz etme, zamansız bir talepte bulunma, müstahak olmadığın bir şeyi de isteme! Böyle yaparsan, mahrum bırakılmayı hak etmişsin demektir.”

Şair şöyle demiştir:

و لا تَسْأَلَنَّ امْرَأً حَاجَةً يُحَاوِلُ من رَبِّهَا مِثْلَها
فَيَتْرُكَ ما كُنْتَ حَمَّلْتَهُ و يَبْدَا بِحَاجَتِهِ قَبْلَهَا

Bir şeyi talep etme o kişiden
Aynı şeyi istiyorsa o şeyin sahibinden

Çünkü senin talebini bırakır
Öncelik kendi ihtiyacıdır

Kişinin kendi nefsindeki mürüvvetine mahsus olan şartlar bunlardır.

Başkasının Mürüvvet Şartları

Başkasında bulunması gereken mürüvvet şartları da üçtür:
1- Yardım etmek.
2- Kolaylık sağlamak.
3- İyilik yapmak.
Yardım etmeye gelince, bu iki çeşittir:
1- Mevki-makam yardımı.
2- Musibet anlarında yardım.

İnsanlara mevki-makam dağıtarak yardımda bulunmak çoğu zaman güç ve nüfuz bakımından üstün olan kişiler tarafından yapılmaktadır. Bu yardım türü fazîlet ve değer bakımından en alt seviyede olan yardımdır. Ancak bazen bu yardım türü mal bakımından yapılan yardım türünden daha faydalı olabilmektedir. Çünkü makam, darda kalmış insanların sığınağı, korku duyan insanların sığınacağı bir gölgedir. Mevki ve makam sahibi bir kişi insanlara bu şekilde faydalı olursa yardımcı ve taraftarları çoğalır. Ancak yardımını esirgerse çevresi de, maiyeti de ondan nefret edip uzaklaşır. Mevki-makamın güç ve yetkisi, vermekle ve harcamakla artar; esirgemekle de eksilir ve yok olur. Kendisine mevki-makam verilmiş olan kişi yardım etme konusunda cimrilik yaparsa mazur görülemez. Bu kişi malı olup da cimrilik yapan kişiden daha kötüdür. Çünkü malında cimrilik yapan kişi malını bazen zor zamanları için hazırlar, lezzeti için stok yapar ve zürriyeti için biriktirir. Ancak mevki-makam sahibi olup da cimrilik yapan kişinin durumu bunun tersidir. Çünkü kişi cimrilik yaparak yetkisini zâyi etmiş, kendi nefsini de sahip olduğu imkân ve fırsatlardan mahrum bırakmış olur. Geriye sadece kaçırılan şeyler için pişmanlık; zâyi edilen şeyler için de üzüntü, kalplere kök salan öfke ve insanlar arasında yayılan kötü bir imaj kalmış olur.

أَنَّكَ تَعْصِي لِتَنَالَ الْغِنَى وَأَنْتَ لا تَعْصِي لِكَيْ تَفْتَقِرَ

“Tüm mahlûkat Allah’ın bakım ve himâyesindedir. Mahlûkatın Allah’a en sevimli geleni himayesindeki mahlûkata en faydalı olanlarıdır.”[473]

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: “Varken hayır yap ki yokken de onun övgüsü sana kalsın. Üstünlük sende iken iyilikte bulun ki üstünlük başkasının eline geçtiğinde bu defa sana iyilikte bulunulsun! Bolluk ânını darlık zamanları için hazırlık olarak değerlendir!”

Bazı belağat ehli ise şöyle demiştir: “Huzur ve refahın alâmetlerinden biri de insanlara güzel muamelede bulunmaktır.”

Bazı edipler de şöyle demişlerdir: “Mevki-makam sahibi iken infakta bulunmak, iki iyilik yolundan biridir.”[474]

İbnu’l Arabî şöyle demiştir: “Bir kimse bir şeye umut bağlarsa onu muazzam gösterir; bir kimse de bir şeyi bilmiyorsa onu kusurlu gösterir.”

İnsanlara makam ve vazife vermek bazen âlicenaplıktan ve nimetlere şükranda bulunmaktan ileri gelir. İnsanlara vazife ve makam vermemek ise bu hasletlerden yoksun olmaktan ileri gelir. Ancak bir menfaat karşılığında birilerine makam ve görev vermek şükran duyulmayı gerektirmez. Zira o görevi veren kişi Allah’ın verdiği nimetlerin karşılığını o makamı satarak mukabelede bulunmuştur ki bu durum da zemmedilmeye müstahaktır. Bazı edipler Ali b. Abbas er-Rumi’ye ait şu şiirleri nakletmişlerdir:

و لَم نَرَ مِثلَ المَوتِ حَقًّا كَأَنَّهُ إِذَا ما تَخَطَّتْهُ الأَمَانِيُّ بَاطِلٌ

لَيسَ يَوْمٌ إِلَّا و فِيهِ سُعُودٌ و نُحُوسٌ تجري لِقَوْمٍ و قَوْمٍ

İyilik yaptığın zaman onu harcama!
Övgü alan veya karşılık bekleyen kişi gibi olma

İyilik yaptığın zaman
A’razı için değil, cevheri için yap

Mevki-makam elde eden kişiye üç husus gerekli olur. Bu üç hakla şükranı çoğalır, daha fazla ecir kazanır. Bu üç husus şunlardır:

1- Severek yardım etmeyi kolaylaştırmalı, yardımı zorlaştırarak ağırlaştırmamalıdır. Çünkü yardım etmeyi istemeyen kişi Allah’ın

nimetlerini ve lütfunu başkalarından esirgemiş olur. Nitekim Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

مَنْ لا يجزيه مِن العِيشِ ما يَكْفِيه لم يجد ما عَاشَ ما يغنيه

“Allah’ın büyük nimetlerine nail olan kimse insanların büyük ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlü olmuş olur.”

Her kim bu yükümlülüğü taşıyamazsa, nimetlerin zeval olmasına sebep olmuş olur.

2- Kişi üstünlük taslamaktan uzak durmalı, yaptığı iyilikleri başa kakmamalıdır. Çünkü bu iki vasıf kötü huydan ve gönül darlığından ileri gelir. Yine bu iki vasıf iyiliği heder eder, şükrü de boşa çıkartır. Yunanlı bir bilgeye: ‘Hangi insanın hayat yolları daha dar ve arkadaşları da daha az olur?’ diye sorulduğunda o:

‘İnsanlara surat asan ve üstünlük taslayan kişilerdir’ cevabını vermiştir.

3- Kişi şükran duyulması gereken bir yardımda bulunurken bir hatasından dolayı muhatabını ayıplamamalı ve karşıdakinin tökezlemesinden dolayı onu azarlamamalıdır. Yani yaptığı iyilikten sonra azarlayarak karşıdakini incitmemelidir ki yapılacak olan teşekkür öfkeye, duyacağı minnet de ayıplamaya dönüşmesin. Bu nedenle Peygamber (s.av) şöyle buyurmuştur.

إنَّ المُعَلِّمَ و الطَّبِيبَ كِلَاهما

“Mürüvvet sahiplerinin sürçmelerini affediniz.”[475]

Nabiğa el-Cadi şu şiiri söylemiştir:

لا تَنْسَ في الصِّحَّةِ أَيَّامَ السَّقَمْ فإنَّ عُقْبَى تَارِكِ الحَزْمِ نَدَمْ

Bilmez misin ki pek faydası olmaz kınamanın
Ardından geçip giden şeylerin

Musibet ve belaların ardından yardım etmek de mürüvvetin şartlarındandır. Çünkü günler geçici, musibetler helak edici, hâdiseler bulaşıcı, felaketler de insana saldırıcıdır. Bunlardan ancak ilim sahipleri ve kalbi selim olanlar kurtulabilir.

Adiy b. Zeyd şöyle demiştir:

لايَسلَمُ الشَّرَفُ الرَّفِيعُ مِن الأَذَى حتى يُرَاقَ على جَوَانِبِهُ الدَّمُ

Zamanın ibretlerle dolu gelip geçen günleri
Kişiye vaiz olarak yeterli

Kerem sahibi bir kişi musibete uğramış birini görünce, cömertlik hissi o kişiyi bu musibetzedeye yardıma sevk eder, sahip olduğu nimetlere şükretmeye götürür, gücü yettiğince de insanlara yardımda bulunmaya teşvik eder. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur.

خَيْرٌ مِنَ الخَيرِ مُعطِيهِ و شَرٌّ مِنَ الشَّرِ فَاعِلُهُ

“Hayır yapan hayırdan da hayırlıdır; şer işleyen de şerden daha şerdir.”

Bazı bilge insanlara: ‘Altın ve gümüşten daha hayırlı bir şey var mıdır?’ diye sorulduğunda şöyle cevap vermişlerdir: ‘Onları veren kişi.’

Musibet ve felaket anında yapılan yardımlar da iki çeşittir.

1- Vâcip olan yardım.

2- Teberrü olan yardım.

Vâcip olan yardım üç sınıfa yapılır.

1- Kişinin ailesi.

2- Kişinin dost ve arkadaşları.

3- Kişinin komşuları.

Kişinin kendi ailesine yardım etmesi vâciptir. Çünkü sıla-i rahim ve akrabalarla olan ilişki bunu elzem kılar. Bu nedenle şöyle denilmiştir: “Ailesini başkasına muhtaç eden ulvî bir insan olamaz.”

Hasan b. Sâbit (r.a) de şöyle demiştir:

وَأُظْهِرُ الْبِشْرَ لِلإِنْسَانِ أُبْغِضُهُ كَأَنَّهُ قَدْ مَلا قَلْبِي مَحَبَّات

لاتَمْنَعُوا الْعِلْمَ أَهْلَهُ، فَتَأْثَمُوا، وَلا تُحَدِّثُوا بِهِ غَيْرَ أَهْلِهِ فَتَأْثَمُوا

Bir kimse arzularına nail olup da yakınlarını nail etmezse
O kişi fakirdir kesinlikle

Bir kimse de zenginlikten dolayı başkasına düşman olursa
Başkasının da zengin olmasını istemiyorsa bu kişi hasettir mutlaka

Kişinin arkadaşlarına yardım etmesi de vâciptir. Çünkü sevginin sağlam olması ve ahde vefalı olmak bunu gerektirir. Ahnef b. Kays'a mürüvvetin ne olduğu sorulunca o: 'Doğru konuşan bir dil, kardeşlere yardımcı olmak, her yerde Allah'ı hatırlamaktır' demiştir.

İranlı bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: "Dostluğun vasfı ihtiyaç hâlinde malını, musibet anında canını sana vermesi ve arkandan da seni korumasıdır."

Bir bilge insan iki kişinin birbiriyle arkadaşlık edip hiç ayrılmadığını görünce onların kim olduğunu sordu. O ikisinin arkadaş olduğu kendisine söylenince bilge insan şöyle dedi:

'O zaman neden biri zengin de öteki fakirdir?'

Komşulara yardım etmek de vâciptir. Çünkü komşu evinin yakınlığı ve mekânların bitişik olması hasebiyle bu hakka sahiptir.

Ali (r.a) şöyle demiştir: "İyi komşuluk demek ona eziyet vermemek değil bilakis ezâlarına sabretmektir."

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: "Bir kimse komşusuna yardım ederse Allah da o kişiye yardım eder, onu azaptan kurtarır."

Bazı belağat ehli de şöyle demiştir: "Komşuya iyilik etmek kişinin asil olduğuna işaret eder."

Bir şair de şöyle demiştir:

مُسْتَوْدِعِي سِرًّا تَضَمَّنْتُ سِرَّهُ فَأَوْدَعْتُهُ مِنْ مُسْتَقَرِّ الحَشَى قَبْرًا

Komşunun sende hakkı var, sakın ona ezâ vermekten!
Daha hayırlısı yoktur komşunun, sana sürekli eziyet vereninden

Bu üç sınıfın haklarını taşımak, musibete duçar oldukları anda onlara yardımcı olmak, hem onlara karşı yapılması gereken mürüvvetin haklarından hem de insanlık görevlerindendir. Kişinin imkânı olduğu halde onları başkasına göndermesi ve başkalarından bir şey istemeye sevk etmesi, mürüvvet sahibi biri için caiz değildir. Onların yerine kişi kendi insanlığını göstermelidir. Çünkü bu üç zümre, kişinin insanlığının ve mürüvvetinin misafiridir. O halde kişinin ailesi ve misafirlerini başkasından istemeye sevk etmesi güzel bir tavır olmaz. Bir şair şöyle demiştir:

حَقٌّ على السَّيِّدِ المَزجُوِّ نَائِلُهُ و المستجارُ به في الغُرْبِ و العجمِ
مَنْ كَان يَعْلَمُ أَنَّ المَوْتَ مُدْرِكُهُ والقَبْرَ مَسْكَنُهُ و البَعْثَ مَخْرَجُهُ

أَوَّلُ صَلاحِ هَذِهِ الأُمَّةِ بِالْيَقِينِ وَالزُّهْدِ، وَأَوَّلُ فَسَادِهَا بِالْبُخْلِ وَالأَمَلِ

Acem ve Arap'ta yardım etmesi umulan, kendisine başvurulan efendiye haktır
Yardımını yakın hizmetçilerine vermeden, uzaktakilere hibe etmemelidir
Fırat'ın suyu taştığı zaman önce sahilleri vurur, sonra diğer memleketlere yayılır

Teberrü olan yardıma gelince; bu, üç zümre dışında olup da nesep ya da herhangi bir sebeple irtibatı olmayan kişilere yapılan yardımdır. Eğer kişi âlicenaplığıyla ve engin mürüvvetiyle insanların başına gelen musibetlerde onlara yardım etmişse, sıkıntılarına el uzatıp üstüne düşeni yapmışsa, mürüvvet sınırlarının fevkine çıkmakla beraber liderliğin sınırlarına da ulaşmış olur. Bilgenin birine:

'İnsanların yaptığı hangi iş Allah'ın yaptığı işe en çok benzer?' diye sorulduğunda o:

'İnsanlara iyilikte bulunmak' cevabını vermiştir. Bir kimse mecburi olduğu yardımlarla ilgilenir de aralarında nesep veya başka bir sebeple irtibat olmayan kişilere yardım etmezse, zorda kalan kişiler kendisine başvurmadığı sürece bu şahıs kınanmaz. Çünkü herkese yardım etmek, herkesin ihtiyacını üzerine almak mümkün değildir. İşte yardım etme hususları böyledir.

İnsanlara kolaylık sağlamaya gelince, bunun da iki çeşidi vardır.

1- İnsanların hatalarını ve sürçmelerini affetmek.

2- İnsanların haklarında müsamaha göstermek.

Hata ve kusurlarını affetmek mürüvvetin şartlarındandır. Çünkü insanların yanlış yapmaktan ve yanılmaktan berî olmaları mümkün değildir. Hatadan ve kusurdan berî olan insanı arayan kişi zamana zulmetmiş, kendi hatasıyla da nefsini aldatmış olur. Bu kimse aradığını bulmaktan uzaklaşmış, talebinde tek başına kalmış olur. Bilge insanlar şöyle demiştir:

"Kusursuz dost arayan dostsuz kalır."

Enuşirvan'a: 'Kusursuz olan kimse var mıdır?' diye sorulduğunda o:

'Ölümsüz olan kişinin kusuru yoktur' demiştir.

Zaman kusursuz dost arayan kimseye istediğini vermediğine ve o kişiyi de sevdiğine ulaştırmadığına göre, bu kişi de insanlar tarafından yalnız bırakılıp dışlanacağından, zamanın yargılaması hususunda ona yardım

etmek, kusurları affetmek ve görmezlikten gelmek konusunda dostlara müsamaha göstermek lazımdır.

Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur.

لا تَرْكَنَنَّ الى ذِي مَنظَرٍ حَسَنٍ فَرُبَّ رَائِقَةٍ قَدْ سَاءَ مَخْبَرُهَا

“Allah-u Teâlâ farzları eda etmemi emrettiği gibi insanları idare etmemi de emretti.”[476]

Bazı edipler şöyle demiştir: “Üç özellik vardır ki bunlar ancak kerem sahibi insanlarda bulunur. Onlar: Güzel sohbetli olmak, hatalara katlanmak ve hemen her şeyden bıkmamak.”

İbn Rumi şöyle demiştir:

فَعُذْرُكَ مَبْسُوطٌ لِذَنْبٍ مُقَدَّمٍ و وُدُّكَ مَقْبُولٌ بِأَهْلٍ و مرحَب

و لو بَلَّغَتْنِي عنك أُذْنِيَ أَقْمَتُهَا لَدَيَّ مُقَامَ الكَاشِحِ المُتَكَذِّبِ

إِنَّ الْقِدَاحَ إِذَا اجْتَمَعْنَ فَرَامَهَا بِالْكَسْرِ ذُو حَنَقٍ وَبَطْشٍ أَيِّدِ

Geçmiş hatandan dolayı seni mazur sayıyorum
Baş göz üzerine arkadaşlığını kabul ediyorum

Kulağım senin hakkında kötü bir şey duyarsa
O kulağımı kindar bir düşman olarak kabul ederim mutlaka

Dönmeyinceye kadar dostumun kalbi aleyhime
Kesmem dostluğumu dili bana döndü diye

Hatalar karşısında affedici olmanın gerekli ve bağışlamanın da fazîletli bir iş olduğunu anladıktan sonra, hata ve sürçmeleri iki kısma ayırırız. Bunlar küçük ve büyük hatalardır. Küçük hatalar affedilir ve insanlar, işlediği bu hatalardan dolayı mazur görülür. Çünkü insanlar farklı ahvâl ve ahlâklara sahip oldukları için bu hatalardan berî olamazlar. Bu hatalar karşısında anlayışlı olmak hoş görülmüş, kınamak ise çirkin sayılmıştır. Bazı bilge insanlar şöyle demiştir:

“Günahı olmadığı halde dostunu terk eden kimse, bir şeyi ekip de zamanından evvel ektiği şeyi biçen kişi gibidir.”

Ebû’l Utahiyye şöyle demiştir:

و شَرُّ الأَخِلَّاءِ مَنْ لَمْ يَزَلْ يُعَاتِبُ طَوْرًا و طَوْرًا يَذُمُّ
وَمَازلت منحازا بعرضي جانبا عَنِ الذل أعتد الصيانة مغنما

Dostların en şerlisi o kimsedir ki
Bir onu kınar bir yerer diğerini

Karşılaştığında sana nasihat eder
Arkandan ise kalemi yontar gibi seni yontup gider

Büyük hatalara gelince, onun da iki çeşidi vardır:

1- Kişinin yanılarak veya hata yaparak sürçmesidir. Bu hataları yapan kişi mesul olmadığı gibi kınanmaz da. Çünkü hatayı yapan kişi sorumlu tutulmayacağı için onu kınamak da saçmalıktır. Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: "Dostunu ıslah etme konusunda acziyete düşmedikçe onunla ilişkini kesme!"

Ahnef b. Kays şöyle demiştir:

"Arkadaşlığın hukuku onun üç şeyine katlanmakla gerçekleşir. O da öfke, nazlanma ve hata anında arkadaşına katlanmandır."

İbn Avn[477] şöyle bir olay anlatır: Hâşimî olan bir genç bir toplulukta huzursuzluk çıkarmıştı. Bunun üzerine gencin amcası o gence haddini bildirmek isteyince o genç:

'Ey Amca! Ben o kavme kötülük yaptığımda aklım başımda değildi. Ancak senin aklın başında olduğu halde bana kötülük yapmak istiyorsun!' demişti."

Ebû Nüvas şöyle demiştir:

لَمْ أُؤَاخِذْكَ إِذْ جَنَيْتَ لأَنِّي وَاثِقٌ مِنْكَ بِالإِخَاءِ الصَّحِيحِ
مَنْ كَتَمَ عِلْمًا يُحْسِنُهُ أَلْجَمَهُ اللهُ يَوْمَ القِيَامَةِ بِلِجَامٍ مِنَ النَّارِ

Bana karşı suç işlesen de seni muaheze etmem
Çünkü senin dostluğunun sağlamlığına güveniyorum ben

Zira güzel düşman güzel değildir
Kötü dost da kötü değildir

Eğer kişinin hatasında veya yanılmasında kasıt şüphesi varsa, zanna kapılıp kınamadan önce bu durumdan iyice emin olmak gerekir. Aksi takdirde kişinin kendisi kınanır. Bunun için denilmiştir ki: Tedbirli davranıp emin olmak affetmenin yarısıdır.

Bazı bilge insanlar şöyle demiştir: “Senin zannın dostluğunu kesin olarak bildiğin kişi hakkındaki kanaatini bozmasın!”

Huzeyl kabîlesinden bir şair şöyle demiştir:

فَبَعْضُ الأَمْرِ تُصْلِحُهُ بِبَعْضٍ فَإِنَّ الغَثَّ يَحْمِلُهُ السَّمِينُ

هذا على الخَسْفِ مَرْبوطٌ بِرُمَّتِهِ و ذَا يُشَجُّ فلا يَرْثِي أَحَدٌ

أَ تَطْمَعُ أَنْ يُطِيعَكَ قَلْبُ سُعْدَى و تَزْعُمُ أَنَّ قَلْبَكَ قَدْ عَصَاكا

كَلَوْنِ المَاءِ مُشْتَبِهًا و لَيْسَتْ تُخَبِّرُ عَنْ مَذَاقَتِهِ العُيُونُ

Bazı işleri bazı işlerle ıslah edersin
Çünkü irini, yağlı yer toplar bilesin

Bir işi araştırmadan zannınla karar vermede acele etme
Araştırdıktan sonra zanlar kesilir elbette

Göz insanlar arasında farklılıkları görse de
Asıl farklılık gizlidir insanların kalplerinde

Nitekim birbirine benzer sularda
Ancak o gözler haber veremez suların tadı hakkında

2- Kişinin kasıtlı olarak işlediği büyük suçlar ve fenalıklardır. Bu suçlar dört hâlden berî değildir.

Birinci hâl: Gerginlik anında mukabele etmesi ve bir kötülüğe karşılık vermesidir. Bu konuda kınama, gerginliği oluşturan ilk kişiye döner. Çünkü affetmek en güzeli olsa da karşılık veren kimse de mazur görülür. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

إِيَّاكُم و المُشَارَّةَ فَإِنَّهَا تُمِيتُ الغِرَّةَ و تُخْيِ العِرَّةَ

“Münakaşa etmekten sakının! Çünkü münakaşa yüzün hâyâsını öldürür, gafleti ise diriltir.”

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: “İstediğini yapan kişi istemediği şeyle karşılaşır.”

Bazı edipler de şöyle demişlerdir: “Zarar verdiğin kişi sana zarar vermekle meşgul olur.”

Bazı belağat ehli ise şöyle demiştir: “Kötü muameleye müptela olan kişi mukabilinde çirkin karşılık alma acısını çeker.”

Şair Sâlih b. Abdulkuddus şöyle demiştir:

إِذَا وَتَّرتَ امرَأً فَاحذَرْ عَدَاوَتَهُ مَنْ يَزْرَعُ الشَّوْكَ لا يَحْصُدْ بِهِ عِنَبَا

إِنَّ الْقِدَاحَ إِذَا اجْتَمَعْنَ فَرَامَهَا بِالْكَسْرِ ذُو حَنَقٍ وَبَطْشٍ أَيِّدِ

Bir kimseyi öfkelendirirsen sakın onun düşmanlığından!
Çünkü üzüm elde edemez diken ekmiş olan

Düşman barışçıl görünse de
Saldırır sana bulduğu ilk fırsatta

Her ne kadar bu hatalara karşı mukabelede bulunmak günah olmasa da, o hatalara göz yummak daha gerekli olan bir durumdur. Kötülük yapan bunun neticesini görecektir. Kim şerre sarılırsa karşılığını şer olarak görür. Nitekim şöyle denilmiştir: “Şerden uzak durursan şer de senden uzak durur. Adaletli davranırsan yanına gelmek isteyenler çoğalır.”

Bazı bilge insanlar da şöyle demiştir: “Bir kimsenin belaya düşmesine sebep olduysan, ona lütfetmek sûretiyle hastalığına ilaç olman lazımdır.”

Evs b. Hacer şöyle demiştir:

إِذَا أَنْتَ لَمْ تُعْرِضْ عَنِ الجهل و الخَنَا أَصَبْتَ حَلِيماً أَوْ أَصَابَكَ جَاهِلٌ

Eğer sen vazgeçmezsen cehâletten ve çirkin sözlerden
Ya halim birine rastlarsın ya da görürsün zarar bir câhilden

İkinci hâl: Sana düşmanlık yapan kişinin içinde kin kök salmışsa, onun sana karşı derin bir düşmanlığı varsa, haşin bir fenalık besliyorsa, bu kişi başına gelecek kötülükleri fırsat olarak kollar ve senden intikam alamadığından dolayı içi içini yer. Senin başına bir fenalık gelse o daha kötü olması için aleyhine çalışır. Eğer sana bir nimet geleceğini görse o nimete engel olmak ister. Böyle bir düşmandan uzaklaşıp sakınmak en

sağlam yol; kendi hâline bırakmak en kârlı bir durumdur. Çünkü ona yaklaştığın takdirde şerrinin neticelerinden berî olamazsın, tuzaklarının zararlarından kurtulamazsın. Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: “Düşmanın güçlü olduğu zaman onun karşısına çıkma! Gücü gittikten sonra şerri zaten alt edilir.”

Hz. Lokman oğluna şöyle tavsiyede bulunmuştu: “Ey Yavrum! Şer, şer ile bertaraf edilir diyen kişi yalan söylemiştir. Eğer bunu söyleyen doğru söylediğini düşünüyorsa iki ateş yaksın ve bu ateşlerin birbirini söndürüp söndürmediğine bir baksın! Oysa hayırlı olan bir şey ancak bir şerri söndürebilir. Aynen suyun ateşi söndürdüğü gibi.”

Câfer b. Muhammed şöyle demiştir: “Düşmanın olan kişinin senin için Allah’a isyan ettiğini gördüysen, bu durum sana Allah’ın verdiği zafer olarak yeter.”

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: “Adaletli davranışlarla düşmanlıklar yok edilir.”

Buhteri şöyle demiştir:

فَأَحْزَمُ النَّاسِ مَنْ يَلْقَى أَعَادِيَهُ فِي جِسْمِ حِقْدٍ و ثَوْبٍ مِنْ مَوَدَّاتِ

Yemin ederim ki ben senin şerrine bulunmam misliyle mukabelede
Bana yaptıkların ceza olarak kâfidir zaten nefsine

Üçüncü hâl: Kötülük yapan kişinin tabiatı alçak, mayası bozuktur. Bu kötü tabiatı onu kötü düşüncelere ve fesat çıkartmaya sevk eder. O kişi şerri çirkin görmez ve ondan kaçınmaz. İşte bu hâl daha büyük bir musibettir. Çünkü bunun zararı daha umumidir. Bu gibi düşmandan salim olabilmenin yolu, ondan uzaklaşıp onunla herhangi bir irtibat kurmamaktır. Çünkü bu düşman, koyunların otladığı yerde yırtıcı bir hayvan, kurumuş odun yığınında bir kıvılcımdır. Ona yaklaşan mutlaka telef olur, yanına giden helâk olur.

Mekhul’un Ebû Umâme’den rivâyet ettiği hadiste Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

الْأَرْوَاحُ جُنُودٌ مُجَنَّدَةٌ فَمَا تَعَارَفَ مِنْهَا ائْتَلَفَ وَمَا تَنَاكَرَ مِنْهَا اخْتَلَفَ

نَاقَدْتَهُمْ نَاقَدُوكَ، وَإِنْ تَرَكْتَهُمْ لَمْ يَتْرُكُوكَ، وَإِنْ هَرَبْتَ مِنْهُمْ طَلَبُوكَ «، قَالُوا:

لَيْسَ خَيْرُكُمْ مَنْ تَرَكَ الدُّنْيَا لِلآخِرَةِ، وَلا مَنْ تَرَكَ الآخِرَةَ لِلدُّنْيَا، وَلَكِنْ مَنْ فَقْرِكَ

“İnsanlar meyveli ağaca benzerler. Ancak dikenli ağaca dönmeleri çok da zaman almaz. Onlarla münakaşa edersen onlar da seninle eder. Onlardan kaçarsan seni ararlar, onları terk edersin ama onlar seni terk etmez.” Bunun üzerine:

‘Yâ Rasûlallah! Bunun çaresi nedir?’ diye sorulunca Peygamber (s.a.v):

‘**Yoksulluk zamanınız için şahsiyetinizden onlara borç veriniz (Eğer birisi haysiyetinize saldırırsa ona karşılık verme ve onu kendi zimmetinde bir borç olarak, bir ihtiyaç günü olan kıyâmette ondan alırsınız)’** buyurdu.”[478]

Abdullah b. Abbas (r.a) şöyle buyurmuştur: “Akıllı ve kerem sahibi olan kişi kendisine zarar verenin dışında herkesin dostudur. Âdi olan câhil kişi ise kendisine faydası olanın dışında herkesin düşmanıdır.”

Bazı bilge insanlar şöyle demiştir: “Kerem sahibi bir insanın şerri, hayrını senden esirgemesidir. Âdi insanın hayrı ise sana şerrini dokundurmamasıdır.”

Bazı belağat ehli şöyle demiştir: “Düşmanın senin hastalığındır; ondan uzak durman ise senin şifândır.”

Yine bazı belağat ehli şöyle demiştir: “Erdemli insanın şerefi alçak insanlarla herhangi bir işinin olmamasıdır.”

Bilge insanın biri oğluna şu tavsiyelerde bulunmuştur: ”Ey yavrucuğum! İnsanlar senden taraf güven içinde olursa, sen de onlardan taraf güven içinde olursun. Bu iki nimetin bir araya gelmesi nâdirdir.”

Abdulmesih b. Amr b. Nukayle şu şiiri söylemiştir:

عليكم بِإِخْوَانِ الصِّدْقِ فَإِنَّهُمْ زِينَةٌ فِي الرَّخَاءِ و عِصْمَةٌ فِي البَلَاءِ

Hayır ile şer ortak bir yerde bir araya geldiğinde
Hayra tâbi olunur, şerden de uzak durulur elbette

Dördüncü hâl: Kötülük yapan kişi aslında önceden dost iken gereksiz, yersiz ve yadırganacak bir şekilde isyan tarafını gösterip dostluğun hukukunu bir kenara atmış ve dostuna düşmanca davranarak kabalıkta bulunmuştur. Nasıl ki sağlam bir vücutta bazen hastalıklar görülebiliyorsa, sağlam dostluklarda da bu tür şeyler görülebilir. Eğer bu hâl tedavi edilirse

iyileşir; yoksa hastalık ağırlaşır ve sahibini öldürür. Bir hikmet ehli bu bağlamda şöyle demiştir: “Dostluk ve sevginin ilacı çok anlaşabilmektir.”

Küşacım şu şiiri okumuştur:

أَقْلِعُوا عَنِ المَعَاصِي قَبْلَ أَنْ يَأْخُذَكُمُ اللهُ فَيَدَعَكُمْ هَتًّا بَتًّا
و حام عَلَيْهَا بِشُكْرِ الاله فَإِنَّ الالهَ سَرِيعُ النِّقَم

Dostunun hatasını affet ve doğru yolda tutmaya çalış onu
Bazen kişi niyeti düzgün olsa da tökezleyebilir, hemen kınama onu!

Bazıları: ‘Dostların tavırlarının değişmesi hâlinde onları kendi hâllerine bırakmak maslahat için daha uygun; fesada uğradıkları zaman onları atmak daha evladır’ demişlerdir. Nitekim bedenin organları da kangren olduğu zaman onları kesip atmak daha selametli olur. Eğer bu konuda gevşek davranılırsa o zaman bu hastalık tüm bedenine sirâyet eder. Nitekim eski elbiseyi giymektense onu atıp yenisini giymek daha mantıklı ve uygun olur.

Bazı bilge insanlar şöyle demiştir: “Senden uzaklaşan kişiye rağbet etmen seni zillete düşürür; sana rağbet eden kişiden uzaklaşman ise seni küçültür.”

Büzürcemihr şöyle demiştir: “Dostun eğer sana olan sevgisinde değişirse onu hiç tanımadığın dönemdeki hâline bırak!”

Nasr b. Ahmed el-Hubzeurzi şu şiiri söylemiştir:

مِنْ عَادَةِ الأَيَّامِ أَنَّ خُطُوبَهَا إِذَا سَرَّ مِنْهَا جَانِبٌ ساء جَانِبٌ
فَإِذَا عَدَا وَالدَّهْرُ ذُو غِيَرٍ دَهْرٌ عَلَيْكَ عَدَا مَعَ الدَّهْرِ

Sana yaklaşana sen de yaklaş, senden uzaklaşanı da çalış unutmaya
Kimseyi sevgi konusunda zorlama

Nihayetinde Havva annemiz doğurmuştur pek çok çocuk
Birisi kabalık ederse, edin sen de başka bir çocuk

Bu yol vefası az, dostluğu zayıf, yaşam tarzı kötü ve ahlâkı dar olanların yoludur. Bunlarda bir şeye katlanma ve naz çekme fazîleti olmadığı için hatalar ve kusurlar karşısında misliyle davranırlar ve önceki yaşanmış olan hukuku bir kenara atarak ceza verme yoluna giderler. Bu tipler affetme ve güzel davranma yolunu seçmezler. Oysa bu kişiler biliyor ki kendi nefisleri

bile bazen kendilerine karşı gelip onları yerden yere vuruyor; vücutları da hasta oluyor onlara elem veriyor. Yani vücudu da nefsi de kendisine o arkadaşından daha yakın ve daha şefkatliyken o, kendi nefsinde bulamadığı itaati başkasından istemiş oluyor. Bu da imkânsızlığın ta kendisi ve cehâletin dibidir. Üstelik başkasına tahammül edemeyen tek başına kalır; dostları düşmana dönüşür. Eski dostun düşmanlığı, eskiden beri hep düşman olan kişinin düşmanlığından daha büyük olur. Bu nedenle Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur.

أَوْصَانِي رَبِّي بِسَبْعٍ الإِخْلَاصُ فِي السِّرِّ و العَلانيةِ و أَنْ أَعْفُوَ عمن ظَلَمَنِي و
اكسِبْ طَيِّبًا واعْمَلْ صَالِحًا و اسأَلِ الله تَعَالَى رِزْقَ يَوْمًا بِيَوْمٍ و اعْدُدْ نَفْسَكَ
و نَظَرِي عِبْرَةً

“Rabbim bana yedi hususu tavsiye etti:
1- Gizli ve aşikâr hâldeyken ihlaslı olmamı.
2- Zulmedeni affetmemi.
3- Beni mahrum bırakana vermemi.
4- Benden irtibatı koparanı arayıp sormamı.
5- Sustuğum zaman tefekkür etmemi.
6- Konuştuğum zaman zikretmemi.
7- Baktığım zaman ibretle bakmamı.”

Lokman (a.s) oğluna şu vasiyette bulunmuştu:

“Yavrucuğum! İlk dostunu terk etme! Çünkü böyle yaparsan ikinci dostun da sana güvenmez.

Yavrucuğum, bin dostun olsun; bin tane dost bile azdır. Ancak bir düşmanın olmasın; bir tane düşman bile çoktur.”

Muhelleb b. Ebû Sufre’ye ‘Affetmek ve cezalandırmak hakkında ne düşünüyorsun?’ diye sorduklarında o: ‘Bu iki sıfat cimrilikle cömertlik gibidir. Artık hangisini istersen onu al!’ cevabını vermiştir.

Şair Saleb şöyle demiştir:

و أَسوَأُ أَيَّامِ الفَتَى يَوْمُ لا يُرَى له أَحَدٌ يُزْرِي عَلَيْهِ و يُنْكِرُ
أَشَدُّ النَّاسِ عَذَابًا يَوْمَ القِيَامَةِ مَنْ يَرَى أَنَّ فِيهِ خَيْرًا و لَاخَيْرَ فِيهِ

Eğer sen bir işe yönelmezsen
O işin kaçıp gitmesini ellerinle bile önleyemezsin

Dostunu hata ve kusurlarıyla bırakmazsan baş başa
Ayrılırsınız çok geçmeden o hata yaptığında

Durum anlattığımız gibi olunca affetme hukukuyla ilgili bir husus da o hataların sebeplerini araştırmaktır. Böylece kişi hastalığı teşhis ettikten sonra bir tedavi uygulayabilir. Çünkü hastalığı teşhis edemeyen kişi hangi ilacın lazım olduğunu bilemez. Mütenebbi şöyle demiştir:

أَرَى الدُّنْيَا لِمَنْ هِيَ فِي يَدَيْهِ عَذَابًا كُلَّمَا كَثُرَتْ لَدَيْهِ

Bir müddet sonra azar yara
İlaç kullanılmışsa yanlış organda

Bu bağlamda işlenen suçun sebebi ya bıkma ya da yanılmadır. Eğer sebep bıkma ise dostluktan bıkan kimsenin dostluğu bulutun gölgesi ve uykudaki rüya gibi geçicidir.

Mensuru'l Hikem'de şöyle denilmiştir: "Vefalı olduğunu iddia etse de kişi, dostluktan bıkan insana güvenme! O kişinin ilacı, bıkkınlığı ile baş başa bırakılmasıdır. Böylece dostluktan bıktığı gibi ayrılıktan da bıkıp dursun."

Eğer kişinin işlediği suçun sebebi sürçmek ise o zaman duruma bakılır. Eğer tevil edilecek bir husus varsa ya da güzele yorulacak bir durum varsa, en güzel tevile ve en iyi yöne çekilir. Nitekim Halid b Savfan'a bir gün iki arkadaşı uğramıştı. Birisi ona teveccüh edip saygı göstermiş, diğeri ise ondan yüz çevirmişti. Ona bu durum sorulduğunda o: 'Evet, bu dostum bana fazîletini gösterdi; diğeri de bize güvendiği için yüzünü çevirdi' dedi.

Bazı edipler Muhammed b. Davud el-İsfehani'ye ait olan şu şiiri okumuşlardır:

كُنْتَ فِي كُلِّ الأُمُورِ بِغُمَّةٍ فَكُنْ هَكَذَا أَرْضًا يَطَأهَا الَّذِي يَذْرِي وَمِنْ
لِحَكِيمِنا بِقْراطَ خَيْرُ قَضِيَّةٍ و وَصِيَّةٌ تَنْفِي الهُمُومَ الرُّكَّدَا
أَلا قَبَّحَ اللهُ الضَّرُورَةَ إِنَّهَا تُكَلِّفُ أَعْلَى الخَلْقِ أَدْنَى الخَلَائِقِ

Sen jurnalci kişilere sana zarar vermek istediğimi iddia etmişsin
Ancak ben senin bana vermiş olduğun sözde durduğunu göremiyorum
bilesin

Allah da biliyor ki niyetim bozuk değildir benim sana
Ancak sen beni suçlamakla ihanet ettin bana

Sen kasten ahdini bozdun ve beni de korkuttun
Kendin de korktun, keşke bana güvenseydin, benden emin olurdun

Eğer kişinin hatasını tevil edecek bir durum bulunamadıysa, o zaman o kişinin hatasından sonraki tutumuna bakılır. Eğer pişmanlık ve mahcubiyet görülüyorsa zaten pişmanlık tövbe, mahcubiyet de hatasından dönme sayılır. Tövbe edenin günahı olmaz, yaptığından geri dönen de kınanmaz. O kişi yapmış olduklarından dolayı özür dilemekle de mükellef tutulmaz. Çünkü böyle bir durumda kişi ağız değiştirme zilletine düşer, baskıdan dolayı da mahcup olur. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

إِذَا أَتَتَ لم يَشْهَزْكَ عِلْمُكَ لم تجد

“Mazeret beyan etmekten sakının! Zira mazeretlerin çoğu yalandır.”

Ali (r.a) şöyle demiştir: “Kendisinden özür dilenen kişinin itham edilmesi kendine yeter.”

Müslim b. Kuteybe kendisinden özür dileyen bir kişiye şöyle demiştir: “Kurtulmuş olduğun bir iş seni belki de kurtulamayacağın bir işe girmeye sevk etmesin.”

Bazı bilge insanlar şöyle demiştir: “Günahını itiraf etmek kişinin şefaatçisidir. Kişinin tövbesi de onun mazeretidir.”

Bazı belağat ehli şöyle demiştir: “Tövbeyi kabul etmeyen kişinin günahı büyür; tövbe edene iyilik yapmayan kişinin kötülüğü de daha çirkinleşir.”

Bazı bilge kişiler şöyle demişlerdir: “Kerem sahibi o kişidir ki, suçlu kişinin mazeret çemberi daraldığı zaman bile affetme olgunluğunu genişletendir.”

Bir şair şöyle demiştir:

العذر يلحقه التحريف والكذب وليس في غير ما يرضيك لي أرب
وإذا سمعت بأن مجدودا حوى عودا فأثمر في يديه فحقق

Mazerette tahrif ve yalan bulunur
Seni razı eden şeyden başkasına ihtiyacım yoktur

Ben daha önce verdiğin lütuflara nankörlük ettim
Sen yine de sebepsiz nankörlüğümü affettin

Eğer sana karşı hata yapan kişi tövbe etmeden önce hemen mazeret beyan ederse, bu hatasından dönmeden suçu üzerinden atarsa onun mazeret beyanı tövbe, suçu üzerinden atma çabası da hatadan dönme olarak kabul edilir. Sonrasında ise o kişinin mazeretinin iç yüzü araştırılmaz; açıkça yapmış olduğu zulümden dolayı ona baskı yapılmaz. Böyle yapılması durumunda suçluya karşı alçakça bir zafer kazanılmış, kötü bir mukabelede bulunulmuş olur. Nitekim bazı zâtlar şöyle demiştir:

"Hiddetine yenik düşen kişinin dostluğuna güvenme!"

Bazı bilge insanlar da şöyle demiştir: "Suçlunun boynu bükük olarak özür dilemesi onun için şefaatçidir."

Bir şair ise şöyle demiştir:

أراك امرأ ترجو من الله عفوه وأنت على مالا يحب مقيم
فقد أطاعك مَن أرضاك ظاهِرُهُ وقد أجَلَّك مَن يَعْصِيكَ مُسْتَتِرا

Kabul et sana özür dileyerek gelen kimsenin mazeretini!
İster yalan söylesin ister ise gerçeği

Çünkü zâhiren sana itaat eden kimse seni memnun etmiş olur
Sana isyan eden kimse ise seni yüceltmiş olur

Eğer sana karşı hata yapan kişi nefsini hatasında bıraktıysa, özür dileme ve hatasından sıyrılma yoluna gidip de bu durumu telafi etmediyse, tövbe ederek bu hatasını silmediyse, onu kendi başına bırakıp ne olduğuna bakmalısın. Göreceksin ki yalnız kalan bu kişi şu üç durumdan birini yaşar:

1- Eğer bu kimse kötü işi terk etmiş ve daha önceki hatalarından sıyrılmışsa, bu iki hâli de bir çeşit mazeret beyanıdır. O halde sen de onu affediciliğinle mazur gör; erdeminle suçunu bağışla! Ömer (r.a) şöyle demiştir:

"Kötülük yapana iyilik yapan, ona kumandan olur."

2- Sana kötülükte bulunan kişi eski hâlini devam ediyor ancak daha fazlasını da yapmıyorsa, hastalığın durmuş olması da bir nevi iyileşme ve daha fazlasını yapmaması da bir çeşit iyilik sayılır. Bu kişi kötülüğü daha ileriye götürmeyip aynı noktada bırakıyorsa, arkasındaki kötülüğün yarısını

bırakmış demektir. Geriye kalan yarımın ıslahı için sen ona yardım et! Ancak bunu sakın geciktirme! Zira geciktirmen demek diğer iyi olan yarısını da fesada uğratman demektir. Nitekim hastalanan kişi hastalığını tedavi etmezse, bu hastalık sağlam olan yerlere de sirâyet eder. Eğer tedavi ederse sıhhatli olan yerler hasta olan yerlere baskın gelerek iyileştirir.

3- Sana kötülük yapan kişi gün geçtikçe kötülüğünü artırıyorsa, işte bu tedavisi güç olan hastalıktır. Bunun da ıslahı ve çaresi şudur: Eğer kötülük yapan kişi bu kişiden daha üst bir mertebedeyse, bu zulmünden vazgeçmesini ondan isteyecek; kendisinden daha alt bir mertebedeyse onu bundan vazgeçirmesi için imkânlarını kullanacak; eğer kendisi ile eşit seviyede ise de onu kınayacak. Tüm bunlar da fayda vermezse artık o kişi dermansız bir derde yakalanmıştır. Kim mazeretlerini sonuna kadar kullanırsa kimse onu kınayamaz. Ancak ısrarla haksızlığına devam eden zâlim yıkılmaya mahkumdur. Bu nedenle şöyle denilmiştir:

“Zulüm kılıcını çeken kişinin kını, kafası olur.”

Mürüvvet için işte bunlar şarttır.

İnsanların hukukunda müsamahakâr davranmak da mürüvvetin gereğidir. Çünkü hakları zerresine kadar almak itici ve nefret ettirici olur. Bir kimse mizacı sert olan insanlardan cimrilikle hakkını son zerresine kadar almak isterse, aralarında nefret ve düşmanlık meydana gelmeden hakkını ondan alamaz. Zira insanlar tabiatları gereği kendilerine kolaylık gösteren ve müsamahakâr davrananları sever; işleri zorlaştıran, nefret ettiren ve cimrilik yapıp da tartışma çıkartanları da sevmez. Bu nedenle hakları tahsil ederken insanlara kolaylık göstermek, onlara müsamahakâr davranmak, onlara ilgi gösterip esnek olmak mürüvvete en yakışır hâldir.

Bazı bilge insanlar şöyle demiştir: “Dostlara müsamahakâr davranmak dostluğu daim kılar.”

Bazı edipler de şöyle demişlerdir: “Bir şeyi kalpleri memnun edecek şekilde alırsan, aldığın bereketli olur; ancak zerresine kadar almak istersen bereketini yok edersin.”

Müsamaha iki çeşittir:

1- Akitlerde gösterilen müsamaha.

2- Haklarda gösterilen müsamaha.

Akitlerde müsamaha göstermek şöyle olur: Akitlerde kolaylık olmalı, onların engelleri bulunmamalı, görünmeyen kısmında güven olmalı, aldatmaktan ve hileden berî olmalıdır. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

أَجْمِلُوا فِي طَلَبِ الدُّنْيَا، فَإِنَّ كُلا مُيَسَّرٌ لِمَا كُتِبَ لَهُ مِنْهَا

“Dünyalık ararken güzel arayın! Çünkü dünyalıktan kime ne yazılmışsa yazılan şey (kavuşması için) ona kolaylaştırılır.”[479]

Allah Rasûlü (s.a.v) bir gün ashâba:

‘Size Allah’ın ve Rasûlü’nün sevdiği bir şeyi size söyleyeyim mi?’ buyurdu. Sahabî:

‘Evet’ deyince Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu:

‘Akitlerde zayıf olana aldanmaktır (Yani muhatabın menfaati için kişinin kendisinden fedakârlık yapmasıdır)’.”

İbn Avn şöyle bir olay anlatır: “Ömer b. Abdullah, Hasan-ı Basri’ye fiyatı altı buçuk dirhem olan bir elbise satın almış; ancak satıcıya yedi dirhem vermişti. Satıcı ona: ‘Bu elbise altı buçuk dirhem; sen ise yedi dirhem verdin’ deyince Ömer b. Abdullah:

‘Ben bu elbiseyi dirhemi ikiye bölmeyecek kadar cömert olan birine alıyorum’ dedi.

Bazı insanlara göre akitlerde kolaylık göstermek acziyet; zorluk çıkartmak ise hünerdir. Hatta bu kişiler çok malda cömertlik yaparken az bir malda hâris davranırlar. Buna şu olay örnek verilebilir:

Abdullah b. Câfer büyük meblağlarda cömertlik yaparken küçük meblağlarda pazarlık yapardı. Bu durum kendisine sorulduğunda o:

‘Bu mal benimdir ve onunla cömertlik yaparım; bu akıl da benim ve onunla da cimrilik yaparım’ dedi.

Bu davranış mürüvvet sahipleri için âdi insanların kendilerini aldatmasını ve cimrilerin de zarara sokmalarını önlemek için doğru kabul edilebilir. Abdullah b. Câfer’in durumu da böyleydi. Ancak indirim yaptırmak ve bu konuda müsamaha talep etmek mürüvvet sahibine yakışmaz. Çünkü böyle davranmak kişinin mürüvvet ve keremine ters düşer.

Haklarla ilgili müsamahaya gelince, bunlar da iki türlüdür:

1- Ahvâlde gösterilen müsamaha.

2- Mallarda gösterilen müsamaha.

Ahvâldeki müsamaha lider kadrolarda görev alma ve mevki makam konusunda tartışmayı terk etmek ve rekabeti bırakmaktır. Çünkü nefislerin bu konularda inatlaşmaları ve anlaşmazlıkları daha çoktur. Eğer kişi rekabet yoluna gitmez de müsamaha gösterirse en güzel ahlâk ve âdâbı göstermekle beraber fazla mal harcamaktan daha çok insanların gönüllerini fethetmiş olur. Ayrıca bu hâl kişinin mertebesini daha yüceltir, onu ileri seviyelere

taşır. Ancak kişi bu hususlarda tartışma ve çekişme ortamına girerse kaba bir ahlâka sahip olmakla beraber edepsiz davranmış olur ve böylece insanların kalbinde mızrak ucundan veya kılıç kenarından daha sivri bir hâle gelmiş olur. Bu hâl o kişilerin mertebesini daha düşürür, ilerlemesine de engel oluşturur.

Şöyle bir hikâye anlatılır: “Haşimoğulları kabîlesinden bir genç Ebû Davud’un[480] meclisinde insanların omuzlarını aşarak ileri geçti. Ebû Davud ona:

‘Yavrucuğum, âdâp asil insanların mirasıdır. Ben sende selefin bu mirasını göremiyorum’ dedi.

Mallarda gösterilen müsamaha ise üç türlüdür.

1- Borç alan kişinin ödeme durumu hiç yoksa, borç veren kişinin alacağından tamamen vazgeçerek ona müsamaha göstermesidir.

2- Borçlu, borcunu ödeme hususunda zorluk çektiğinde alacaklı kişi onun borcunu hafifleterek (bir kısmını almayarak) o kişiye müsamaha göstermesidir.

3- Borcunu tahsil etmek zor olduğundan dolayı alacaklı kişinin alacağı olduğunu inkâr etmesi sûretiyle karşı tarafa müsamaha göstermesidir.

Bunlar farklı sebeplere dayanır. Bu tür davranışlar atalarımızın güzel âdetleri ve takdire şâyân hareketleridir. Âlicenap olan insan elinde ve tasarrufunda olan mal ile cömertlik yaptığına göre elinden çıkmış olan maldan dolayı da gönlü rahat bir şekilde daha fazla cömertlik yapar. Bazen maddî anlamdaki müsamaha, kimseden bir şey beklemeyen ve ummayan kişilere karşı olur ki bu müsamaha daha yerinde ve daha değerlidir. Maddî konularda müsamaha göstermek, isteyen kişiyi reddetmekten ve dilenen kişiyi geri çevirmekten daha iyidir. Çünkü dilenen kişi senin onu reddetmen durumunda senden istemeye cüret ettiği gibi başkasından istemeye de cüret edebilir. Çünkü senin hakkının esiri ve borcunun rehini olan kimse senin müsamahandan ve göstereceğin kolaylıktan müstağni kalamaz. Sana borcu olan kişiye müsamaha göstermen sana yâd-ı cemil olur, büyük de ecir kazandırır. Mahmud el-Verrak bir şiirinde şöyle demiştir:

أَنْتَ نِعْمَ الْمَتَاعُ لَوْ كُنْتَ تَبْقَى غَيْرَ أَنَّ لا بَقَاءَ لِلإِنْسَانِ
يَعِيشُ الْمَرْءُ مَا اسْتَحْيَا بِخَيْرٍ وَيَبْقَى الْعُودُ مَا بَقِيَ اللِّحَاء

Kişi öldükten sonra dedikodusu yapılır
Kendisi gider ama eseri geride kalır

Kişinin en güzel hâli
Olur öldükten sonraki yâd-ı cemili

İşte insanlara kolaylık sağlama böyledir.

İnsanlara iyilik yapmak da iki türlüdür.

1- Allah rızası için iyilik yapmak.

2- Kendini korumak ve başkasının şerrini defetmek amacıyla iyilik yapmaktır.

Allah rızası için yapılan iyilikler de iki türlüdür.

1- Kendisine minnettar olan kişiye yapılan ihsan.

2- Kendisinden nefret eden kişiye karşı yapılan ihsandır

Her iki ihsan da mürüvvetin şartlarındandır. Çünkü bu şekilde ihsanda bulunan kişi Allah'ın rızasını da kazanır, sevenleri ve taraftarları da çoğalır. Kendisine minnettar olan kişilere karşı ihsanı az olan ve kendisinden nefret edenlerden de yüz çeviren kişi yalnız başına bırakılır ve zelil bir şekilde başkasına tâbi olur. Yalnız başına terk edilmiş olan kişinin mürüvveti olmaz; horlanıp küçümsenen kişinin de kadir kıymeti bulunmaz.

Ömer b. Abdulaziz şöyle demiştir: "Haklar hususunda insanlara biraz dünyalık vermeden, kimse bana itaat etmedi."

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: "Bir nimetin sahibi üzerindeki en asgari hakkı, o nimet sahibinin günaha gitmemesidir."

Bazı Araplar şu şiiri okumuşlardır:

إيّاكم و كَثْرَةِ السُّؤالِ فإنّما هَلَكَ مَنْ قَبلَكُم بكَثْرَةِ السُّؤالِ
هَانَ على النّاسِ هَوَانَ كَلْبِهِ

Malı toplayıp da cömertlik yapmayan
Topladığı malı kuraklık için saklayan
İşte bu kişinin köpeği bile görülür insanlara ehven

İshak b. İbrahim el-Musili bir şiirinde şöyle demiştir:

يبقى الثناء وتنفد الأموال ولكل دهر دولة ورجال
ما نال محمدة الرجال وشكرهم إلا الجواد بماله المفضال

لا تَرْضَ مِنْ رجلٍ حلاوة قولِه حتى يُصَدِّقَ مَا يَقُولُ فِعَالُ

Kişinin gider malı, kalır nâmı
Her devrin olur ayrı devlet ve adamı

İnsanlar içinde övgüye ve minnettarlığa nail olanlar
Sadece cömertlerdi, onlar malıyla infak yaptılar

Kişinin hoş sözü nedeniyle razı olunmaz ondan
Fiilleri sözlerini doğrulamadan

Bir kimse Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla malını infak etmezse, bu kimse iyiliğin direğini ve mürüvvet şartlarının payandasını yitirmiş demektir. Bu kimse nefsini, yardımsever insanlara destek vermeye alıştırmalıdır. Bununla yakınlık kurmak isteyen kişileri mutlu etmiş olur. Mütenebbi şöyle demiştir:

لا خَيلَ عندك تُهديها ولا مالُ فلْيُسعِد النُّطْقُ إن لم تُسعِد الحالُ

Yanında hediye edecek ne mal var ne de at
Hâlinle yardım edemiyorsan bari sözünle yardım et

Bu kişi gayret etse de kendini ancak malını harcayanlara tâbi görür, onların arasında değersiz görür. Çünkü insanlar veren ile vermeyenleri bir tutmaz; icraata dökülmeyen sözler onları ikna etmez, mal olmadan söz onları kesmez. Onlar kuru sözleri bir yankı gibi görürler. Yankı bir sesi geri çeviriyor ancak faydası da olmuyor. Bir şair şöyle demiştir:

يجود بالوَعْدِ و لكنه يَذْهَنُ مِنْ قَارُورَةٍ فَارِغَه

Adam boş vaatlerle cömertlik yapıyor
Boş şişeden yağ çıkartıyor

İnsanların nezdinde malî yardımların dışındaki yardımların değeri yoktur. İkna ettirecek malî yardım ile ilgili yeteri kadar izahatta bulunduk.

Başkasının şerrinden korunmak amacıyla yapılan malî yardıma gelince: Nimet ve fazîlet sahibinin hasetçisi ve düşmanı eksik olmaz. Bu kişiler

cehâletleri yüzünden inatlarını izhar ederler. Onların alçaklıkları onları cehâletle edepsizce davranmaya sevk eder. Eğer kişi câhillerden korunmaktan gâfil olursa, edepsizlerin şerrini def etmeyi ihmal ederse, kendisi ve şerefi hedef tahtası hâline gelir ve musibetlere maruz kalır. Ancak câhil ve ahlâksız insanların şerrini bertaraf ederse şerefini korumuş, sahip olduğu nimetleri muhafaza etmiş olur. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

مَا وَقَى بِهِ الْمُؤْمِنُ عِرْضَهُ فَهُوَ لَهُ صَدَقَةٌ

“Kişinin haysiyetini korumak için verdikleri sadakadır.”[481]

Âişe (r.anha) şöyle demiştir: “Mallarla şerefinizi koruyun.”

Bir adam İmam-ı Zühri’yi övünce İmam-ı Zühri ona gömleğini verdi. Orada bulunan birisi:

‘Şeytanın kelamına mı gömleğini veriyorsun?’ dedi. Zühri şöyle dedi:

‘Hayrı isteyen şerden sakınır.’

Nitekim Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

ولَكِنْ تَمَام العَقْلِ طُولُ التجارب

“Anne ve babasına iyilik yapmak isteyen şairlere versin.”[482]

Gerçekten de bu doğrudur. Çünkü şiirlerde üstü örtülü ifadeler vardır. Şairler övgüyü de yergiyi de üstü kapalı ifade ederler. Bu nedenle denilmiştir ki şairle dost olma! Çünkü o az bir fiyata seni överken bedavaya sana söver.

Câhillerin şerrinden korunmak için yapılan iyiliğin iki şartı vardır.

1- Kişi yaptığı iyiliği gizli tutmalıdır ki başka câhiller bu kişinin malını almak için onu ayıplamaya ve ona sövmeye kalkışmasınlar.

2- Kişi bir câhile iyilik yaptığı zaman bunu kendi aleyhinde konuşmaması için verdiğini belli etmeden başka bir sebep bulmalıdır ki, o câhil cehâletine ve seviyesizliğine devam etmesin.

Şunu bil ki sen yaşadığın müddetçe iyiliklerin de kötülüklerin de görülmektedir. Öldükten sonra ise bunlar halk arasında dolaşan sözler olarak yayılır. O zaman seni gözetip de savunacak bir dostun olmaz. O halde sen iyilik yaparak insanların dilinde güzel bir şekilde yâd edilmeye bak ki insanlar seni minnetle ansın, Allah katında olan mükâfata da nail olasın.

Ziyad b. Cerrah'ın Amr b. Meymun el-Evdi'den rivâyet ettiğine göre Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

اغْتَنِمْ خَمْسًا قَبْلَ خَمْسٍ: شَبَابَكَ قَبْلَ هِرَمِكَ، وَصِحَّتَكَ قَبْلَ سَقَمِكَ،
إِنَّ الْبَلَاءَ يُطَاقُ غَيْرَ مضاعفٍ فَإِذَا تَضَاعَفَ صَارَ غَيْرَ مُطَاقٍ

"Beş şeyden evvel beş şeyi ganimet bilin! Ölümden evvel hayatın, hastalıktan evvel sıhhatin, meşguliyetten evvel boş vaktin, ihtiyarlıktan evvel gençliğin ve fakirlikten evvel zenginliğin kıymetini bilin!"[483]

Bu fasılda bahsedilen gerekli hususlar mürüvvetin şartlarındandır. Gerçi bu kitabımızın tümü mürüvvetin şartlarını ve mürüvvetle ilgili hukuklardan bahseder.

Allah (c.c) her şeyin en iyisini bilendir.

Müsnedi Şihab, 543.

Hâkim, 140, 141; Beyhaki, Sünenu'l Kübra, 19133; Taberani, Mucemu'l Evsat, 2943.

Mekasıdu'l Hasene, 1142.

Tirmizi, 2777; Ebû Davud, 2149; Darimi, 2709.

Hâkim, 8137; Taberani, Mucemu'l Kebir, 8018; Mucemu'l Evsat, 4925;Müsnedi Şihab, 443.

Bakara, 281.

Müsned, 22977; Taberani, Mucemu'l Kebir, 538.

Tirmizi, 1964; Ebû Davud, 4790; Müsned, 8874.

Fâtır, 43.

Müsned-i Şihab, 699; Taberani, Mucemu'l Evsat, 4717.

Beyhaki, Şuabu'l İman, 7464; Ebû Nuaym, Hilyetu'l Evliya, 3926.

Tirmizi, 1264; Ebû Davud, 3534; Darimi, 2957.

Âl-i İmrân, 75.

Benzer lafızlarla: İbn Ebî Şeybe, Musannef, 36602;Taberanii, Mucemu'l Kebir, 312; İbn Mübarek, Zühd ve'r Rekaik, 998.

Benzer lafızlarla bkz: İbn Mace, 2144; Müsnedi Şihab, 1151.

Tirmizi, 2518; Nesai, 5711; Darimi, 2532.

Takvâ anlamındadır.

Buhari, 2035, 3101; Müslim, 2177; Ebû Davud, 2470.

Farklı lafızlarla bkz: Hâkim, 2073; Beyhaki, Sünenu'l Kübra, 12172; Taberani, Mucemu'l Kebir, 10553.

Ebû Ya’la, Müsned, 4759; İbn Hacer, Metalibu’l Aliye, 2659; İbn Ebî Şeybe, Musannef, 26680.

Ebû Ya’la, Müsned, 731; İbn Hacer, Metalibu’l Aliye, 3282; İbn Ebî Şeybe, Musannef, 35380.

Şair Ferezdak ve Cerir’in muasırıdır.

Ebû Ya’la, Müsned, 3315; İbn Hacer, Metalibu’l Aliye; 977; Müsned-i Şihab, 1306; Taberani, Mucemu’l Kebir, 10033.

Yani karşılıksız ve başa kakmadan yapılan iyiliktir.

Nesai, Sünenu’l Kübra, 7253; İbn Hibban, 94. Bazı hadis kaynaklarında ise ‘Ancak had cezalarını gerektiren suçlar hariç’ ziyadesi vardır. Bkz: Ebû Davud, 4375; Müsned, 24945; İbn Hibban.

İbn Ebî Dünya, Müdaratu’n Nas, 4.

Abdullah b. Avn b. Ertiban’dır. Basralı sika bir âlim olup H. 151 yılında vefat etmiştir.

İbn Hacer, Metalibu’l Aliye,3143.

İbn Mace, 2142; Hâkim, 2178; Müsned, 5118.

Sünen sahibi olan Ebû Davud Sicistani’dir.

Ebû Ya’la, 2040; Tayalisi, Müsned, 1819.

Şevkani, Fevaıdu’l Mecmua, 764; Zehebi, Tezkiretul Huffaz, 749.

Hâkim, 7914; Nesai, Sünenu’l Kübra, 11832; İbn Ebî Şeybe, Musannef, 35322.

Sekizinci Fasıl:
Bazı Muhtelif Âdâblar

Şunu bil ki âdâplar zaman ve şartların değişmesiyle değiştikleri için onları belirli bir kalıba sokmak ve sınırlarını çizmek mümkün değildir. Her insan yaşadığı zamanın âdâbını zikreder, kendi döneminin örf ve âdetlerini güzel görür. Eğer tüm âdâpları tayin ve tespit etmek mümkün olsaydı, bunlar bir defa zikredilirdi ve ikinci defa zikredilmelerine ihtiyaç kalmazdı. Böylece sonraki insanların külfet çekmelerine de gerek kalmamış olurdu. Ancak sonradan gelenler önceki dağınıklıkları toplar ve bunu kendi dönemlerinin hükümlerine ve örfüne sunarlar. Uygun olanları kalır, olmayanları ise atılır. Bundan sonra da yeni âdâbı ihdas etmek ve faydalarını ortaya koymak için kendi fikirlerini kullanırlar. Sonradan gelen kişiler bu hususta yardımcı olursa fazîleti ve başarıyı elde etmiş olurlar. Sonra tüm bunları da dönemin diline ve örfüne uygun bir ifade tarzıyla beyan ederler. Çünkü her dönemin alışılmış bir konuşma ve ifade etme tarzı ve de tavrı vardır. Böyle beyan edilmek sûretiyle insanların zihnine daha hızlı yerleşir ve tesir eder. Sonra bu bilgileri cinslerine göre mukaddime, hatime, esas ve kaideler şeklinde tasnif ederler. Çünkü her ilim dalının metodu vardır. Bu metotlarla o ilim daha kolay elde edilebilir, daha net ilerleme kaydedilebilir. İşte bu beş şart da sonradan gelen ilim ehlinin icra etmesi gereken vazifesidir.

Yeni oluşturulan tasnif için de aynı şeyler söylenir. Şayet böyle olmasaydı, eskilerin bu hususstaki çalışmalarıyla meşgul olmak faydasız bir yorgunluk olurdu. Allah (c.c) bu şartları yerine getirmemiz hususunda bizi muvaffak kılsın; bu hukuku yerine getirmemiz konusunda bize yardımını ihsan etsin! Böylece yüklendiğimiz vazifeden dolayı kınanmaktan ve kusurlarımızdan dolayı ayıplanmaktan korunalım. Gerçi az hatalar mazur görülüp bağışlanır. Bu nedenle denilmiştir ki kitap yazan kişi hedef tahtası hâline gelir. Eğer güzel yazmışsa takdir edilir; kötü yazmışsa da ayıplanır.

Bu kitapta bazı bölümleri içeren fasıllar geçti. Bu fasıl ve bölümlerin tertibinde yanlışlık olsun istemedik .

Yeme-İçme Âdâbı

Yeme ve içme âdâbından biri de kişinin yeme ve içmesine dikkat etmesidir. Çünkü yeme ve içme ihtiyacı iki çeşittir.

1- Zaruri ihtiyaç.

2- Şehevî ihtiyaç.

Zaruri ihtiyaç kişinin açlığını ve susuzluğunu gidermesidir. Bu ihtiyaçlarda nefsi ve bedeni korumak vardır. Bu nedenle de bu ihtiyaçlar aklen de şeran da güzel görülür. Mesela şeriatta iki gün art ardına iftar açmaksızın oruç tutmak yasaklanmıştır. Çünkü bu şekilde oruç tutmak bedeni zayıflatır, nefsi öldürür ve ibâdetten âciz bırakır. Bunların tümü şer'î olarak yasaklanmış, akıl olarak da kabul görmemiştir. Bir kimse nefsini ihtiyaç miktarından men ederse, bu kişinin hayır ve zühdden nasibi yoktur. Çünkü nefsini âciz ve güçsüz bırakmak sûretiyle mahrum kaldığı ibâdetin sevabı ve mükâfatı daha çoktur. Zira mubah olan bir şeyi terk etmekle ibâdet kaçırılıyorsa, o mubahın terk edilmesinde sevap olmaz. Nefsini büyük kâr ve sevaptan mahrum bırakan kimse bilsin ki az bir hayır yapmış olması çok hayır istemesinden daha iyi olur. Oysa kişi nefsini hayırlı işlerden men etmekle mükellef değildir. Bu tür zorluğun altına giren kişi olsa olsa riyâ ve şöhret için böyle yapmış olur.

Şehevî ihtiyaca gelince: Bunun da iki türü vardır.

1- Gereğinden fazla yeme içme isteği.

2- Lezzetli yiyecek ve içecekleri tüketme isteği.

Birincisi ihtiyaç miktarından daha fazlasını yeme ve içme arzusudur. Bu şer'î olarak da aklî olarak da yasaktır. Çünkü kifâyet miktarından fazlasını yiyip içmek zarar verici bir oburluktur. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

إِنْ لَمْ يَكُنْ كُثْرٌ فَكُلُّ عَطِيَّةٍ يَبْلُغْ بها بَاغِي الرِّضَا بَعْضَ الرِّضَا

"Oburluktan sakının! Zira o dini ifsat eder, hastalıkları miras bırakır, ibâdette tembellik oluşturur."[484]

Ali (r.a) şöyle demiştir: "Eğer obursan kendini müzmin bir hasta olarak kabul et!"

Bazı belağat ehli şöyle demiştir: "Yemeği azalt ki rahat uyuyasın."

Bazı edipler de şöyle demiştir: "Yeme ve içmeye fazla düşkün olmak basitlik ve uğursuzluktur."

Bazı bilge insanlar da şöyle demişlerdir: “En iyi ilaç ölçülü yemektir.” Bir şair şöyle demiştir:

أَصُونُكَ أَنْ أَدُلَّ عَلَيْكَ ظَنًّا لِأَنَّ الظَّنَّ مِفْتَاحُ الْيَقِينِ
وَكَمْ مِنْ طَالِبٍ يسعى لامر وَفِيهِ هَلَاكُهُ لَوْ كَانَ يَدْرِي

Nice lokmalar bir anlık lezzet için sahibini men eder yemek yemekten
Bir işi nice talep eden de kendi helâkine koşuyor bilmeden

Başka bir şair de şöyle demiştir:

و ما أَغْرِفُ الأَيَّامَ إِلَّا ذَمِيمَةً و لا الدَّهْرَ إِلَّا و هو للمْرءِ طَالِب
ولو مَنَحَ الله الكمالَ ابن آدم لخَلَّدَهُ والله ما شاء يفعلُ

Obur kişinin bağırsağına giren nice lokma bedeninden çıkartmıştır rûhunu
Nefislerin helâki midelerden olacaksa Allah nasip etmesin onu

Nice yemekler vardır ki yiyeni hasta eder ve birçok yemekten mahrum bırakır. Ebû Yezid el-Medeni’nin Abdurrahman b. el-Murakka’dan rivâyet ettiğine göre Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur.

إِنَّ اللهَ تَعَالَى لَمْ يَخْلُقْ وِعَاءً مُلِئَ شَرًّا مِنْ بَطْنٍ، فَإِنْ كَانَ لا بُدَّ، فَاجْعَلُوا ثُلُثًا
لِلطَّعَامِ، وَثُلُثًا لِلشَّرَابِ، وَثُلُثًا لِلرِّيحِ

“Allah (c.c) dolu bir mideden daha kötü bir kap yaratmamıştır. Yemek yiyeceğiniz zaman midenizi üç kısma ayırınız. Üçte birini yemek, üçte birini su, üçte birini de nefesinize ayırın.”[485]

İkinci kısım ise lezzetli şeyleri arzulamaktır. Nefsi lezzetli yemekler konusunda tatmin etmek konusunda insanlar farklı görüşler sergilemiştir. Bazılarına göre nefsi bu durumdan alıkoymak ve arzularına ket vurmak daha evladır. Böylece nefsin inadı kırılsın ve sahibine boyun eğsin. Çünkü nefse arzu ettiklerini vermek kişiyi azdırır ve azan nefis ise sahibini yere serer. Zira nefsin arzuları sınırsızdır. Kişi, nefsine o andaki arzularını verirse nefis yeni arzulara hazırlanır. Sonunda insan bitip tükenmek bilmeyen

nefsin esiri olur. Bu hâldeki insanın ıslahı beklenemez, onda bir fazîlet kalmaz.

Ebû'l Feth el-Busri şöyle demiştir:

وعاقبة الصبر الجميل جميلة وأفضل أخلاق الرجال التفضل
فإن نزلت يومًا فلا تخضعن لها ولا تكثر الشّكوى إذا النّعل زلّت

Ey bedenine hizmet eden insan!
Ne zamana kadar sonu hüsran olan bir kâr isteyeceksin sen?

Sen nefsine dön de ikmal et fazîletlerini!
Sen bedeninle değil rûhunla insansın tabiî ki

Bu hâlden sakınmak adına şu hikâyeyi nakledelim: Bir gün Ebû Hazm (rah. aleyh) meyve ağaçlarının yanından geçince nefsi o meyveleri çekti ve nefsine: 'Cennette bu meyveleri zaten görürsün' dedi.

Bazı kimselere göre ise nefse arzu ettiği yiyecekleri yeme imkânını vermek, onu mubah nimetlerden faydalandırmak daha uygun olur. Çünkü bu durumda nefsi rahatlatmış ve lezzetleri elde etme yeteneğini de arttırmış olur. Yine kişi böyle yaparsa nefsin baskısının zilletinden, sıkıştırmasının da zulmetinden kurtulur. Böylece nefis bir şeyi idrak etmede kusur göstermez, sahibinin girişimine isyan etmez ve kişi de onun yardımından geri kalmaz.

Bazılarına göre ise bu iki durumun ortasını takip etmek en uygun olan yoldur. Çünkü nefse tüm istediklerini vermek nefsi tembel kılar. Tembel olan nefis ise âciz olur. Nefsi bazı arzularından men etmek ise nefse olan hâkimiyeti engeller. Yemin olsun ki en selametli yol bu yoldur. Çünkü her işte orta yolu takip etmek en ideal yoldur.

Yeme ve içmeden sonra şimdi de giyimle alâkalı konuşmak gerekir.

Giyim Âdâbı

Şunu bil ki yeme ve içme ihtiyacı daha büyük ve önemli olsa da, giyinmek de lüzumlu ve zaruri olan bir ihtiyaçtır. Çünkü elbise giyerek beden muhafaza edilir, vücuda eziyet verecek şeylerden korunulur, avret yerleri örtünür ve süslenme hâsıl olur.

Allah (c.c) şöyle buyurmuştur.

أَ عَيَّرَتَنِي بالنَّقْصِ و النَّقْصُ شَامِلٌ و مَنْ ذا الذِي يُعطَى الكَمَالَ فَيَكْمُلُ

ذٰلِكَ خَيْرٌ

“Ey Âdemoğulları! Sizin için ayıp yerlerinizi örtecek giysi ve süslenecek elbiseler yarattık. Takvâ elbisesi ise daha hayırlıdır.”[486]

قَدْ اَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا

Âyette geçen **‘Size elbise indirdik’** ibaresinin mânâsı: ‘Sizin için giyebileceğiniz elbiseler yarattık’ demektir.

يُوَارِي سَوْاٰتِكُمْ

‘Ayıp yerlerinizi örtecek’ ibaresinin mânâsı ise avret mahallerini kapatacak demektir. Avret kelimesinin ‘Sev’ (Kötü) olarak isimlendirilmesinin sebebi, bedeninin bir yeri açılması durumunda kişinin kötü duruma düşmesinden dolayıdır.

Âyette geçen رِيشًا ‘Rişe’ kelimesi ise dört şekilde tevil edilmiştir.

1- Mücâhid’e göre âyette geçen ‘riş’ kelimesi mal anlamındadır.

2- İbn Abbas’a (r.a) göre elbise, güzel hayat ve nimetlerdir.

3- Mabed el-Cüheni’ye göre geçim anlamındadır.

4- Abdurrahman b. Zeyd’e göre ise riş kelimesi cemal (güzellik) anlamındadır.

Yine yukarıdaki âyette geçen ‘Libasu’t Takvâ’ (takvâ elbisesi) ise altı şekilde tefsir edilmiştir.

1- Katade ve Suddi’ye göre Allah’a îmân etmek demektir.

2- İbn Abbas’a (r.a) göre sâlih ameldir.

3- Osman b. Affan’a (r.a) göre kişinin güzel bir yol edinmesidir.

4- Urve b. Zübeyr’e göre Allah korkusudur.

5- Mabed el-Cüheni’ye göre hâyâdır.

6- Abdurrahman b. Zeyd’e göre avret yerlerini örtmektir.

Bahsetiğimiz âyette geçen ذٰلِكَ خَيْرٌ ibaresi ise iki şekilde tefsir edilmiştir.

1- Bu ibare kendisinden öncekilerin tümüne râcidir. Yani zikrettiğim şey hepsinden daha hayırlıdır.

2- Bu ibare takvâ libasına râcidir. Yani takvâ elbisesi süslerin ve elbiselerin en hayırlısıdır. Bu da Katade ve Suddi’nin görüşüdür.

Allah (c.c) libasın hâlini vasfedince ve onu lütuf makamında zikredince onun ilahi bir ihsan olduğu anlaşılmıştır. Zira libasa şiddetle ihtiyaç vardır. Bu durumda da libasta (elbisede) üç fayda vardır.

1- Vücudu eziyet verecek şeylere karşı korumak.

2- Avret yerlerini örtmek.

3- Süs ve güzellik vermek.

Vücudun eziyet verici şeylerden korunması aklen vâciptir. Çünkü akıl zarar verici şeyleri defetmeyi, fayda verici şeyleri de celp etmeyi mucip kılar. Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

وَاللهُ جَعَلَ لَكُمْ مِمَّا خَلَقَ ظِلَالًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْجِبَالِ أَكْنَانًا وَجَعَلَ لَكُمْ سَرَابِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ وَسَرَابِيلَ تَقِيكُمْ بَأْسَكُمْ

“Allah, yarattıklarından sizin için gölgeler yaptı. Dağlarda da sizin için barınaklar yarattı. Sizi sıcaktan koruyacak elbiseler ve savaşta sizi koruyacak zırhlar yarattı.”[487]

Bu âyette Allah (c.c) libasın hâlini haber vermiş ancak onu emretmemiştir. Çünkü aklın ve insan tabiatının muktezası ile yetinilmiştir.

Yine âyette geçen ‘Zilal’ (gölgeler) kelimesinden maksat ağaçlardır. ‘Eknan’ kelimesi de ‘Kinn’ kelimesinin çoğulu olup ikamet edilen yer demektir.

‘Sizi sıcaktan koruyan elbiseler’ ibaresinden maksat da keten, pamuk ve yünlü elbiselerdir.

‘Sizi zarardan koruyacak elbiseler’ tâbirinden maksat savaştan koruyacak olan zırhlardır.

Eğer neden, ‘Sizi sıcaktan korusun’ denilmiş de ‘Sizi soğuktan korusun’ denilmemiş diye sorulsa ya da **‘Dağlardan sizin için barınak yaptı’**[488] denilmiş de ovalar zikredilmemiş diye sual edilse bunun iki cevabı vardır:

1- Âyette geçen kavim, dağlarda ve çadırlarda oturan kimselerden oluşuyordu. Bundan dolayı da onlara dağlardan bahsedilmiştir. Yine o kavim soğuktan değil sıcaktan muzdaripti. Yani Allah (c.c) onların ilgilendikleri ve ihtiyaç duydukları nimetlerini zikretmiştir. Bu, Ata’nın görüşüdür.

2- Bir husus zikredilip diğer hususlar zikredilmemiştir. Zira sıcaktan koruyan elbisenin soğuktan da koruyacağı malum olan bir hususdur. Dağlarda barınak yapan kişilerin ovalarda da bu barınakları yaptıkları bilinen bir durumdur. Bu da cumhurun görüşüdür.

Avret yerlerini örtmeye gelince: Bu durumun aklen vâcip olmadığı hususu ihtilaflıdır. Acaba bu örtünmek aklen mi yoksa şeran mi vâciptir? Bir grup avret yerlerinin örtünmesinin aklen vâcip olduğunu söylemiştir. Çünkü avret yerlerini açmak çirkindir ve çirkin olan şeyleri akıl men eder. Görmez misin ki Âdem (a.s) ile Havva dokunulması yasaklanmış olan ağaca dokundukları için avret yerleri açılmış, onlar da açılmış olan avret yerlerini hemen cennet yaprakları ile örtmeye başlamışlardı. Onlar bunu akıllarıyla çirkin buldukları için yapmışlardı. Çünkü avret yerlerini örtme hususu kendilerine daha önceden emredilmediği gibi, bu avret yerleri açıldıktan sonra örtmenin gerektiği de onlara emredilmemişti.

Diğer gruba göre ise avret yerlerini örtmek şeran vâciptir. Çünkü avret yerlerinin dışında kalan yerleri örtmeyi akıl mucip kılmaz. Avret yerlerini örtmeyi ise ancak şeriat vâcip kılmıştır.

Kureyş kabîlesi ve Arapların çoğu fazla akıllı oldukları halde Câhiliye döneminde Kâbe'yi çıplak bir şekilde tavaf ediyorlardı. Onlar eti de yağı da kendilerine haram kılıyorlardı ve bunu Allah'a kurbiyet sağlamanın en iyi yolu olarak görüyorlardı. Oysa Allah'a yakınlık ancak aklın güzel gördüğü şeylerle kazanılır. Neticede Allah (c.c) onlara şu âyeti indirerek bunu yasakladı:

مَاعُبِدَ اللهُ بِشَيءٍ أَفْضَلَ مِنْفِقْهٍ فِي دَيْنٍ، وَلَفَقِيهٌ أَشَدُّ عَلَى الشَّيطَانِ مِنْ أَلْفِ

يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ

"Ey Âdemoğulları! Her secde edişinizde güzel elbiselerinizi giyin; yiyin, için fakat israf etmeyin! Çünkü Allah israf edenleri sevmez."[489]

Âyete geçen 'Zinetlerinizi alın' ibaresinden kastedilen avret yerlerinin örtülmesidir.

'Yiyin, için' ibaresinden maksat ise: 'Daha önceden kendinize haram kıldığınız eti ve yağı yiyin' demektir.

'İsraf etmeyiniz' ibaresi ise iki şekilde tefsir edilmiştir:

1- Bir şeyi kendinize haram kılarak israfa kaçmayın. Bu, Suddi'nin görüşüdür.

2- Haram yemeyin, çünkü bu israftır. Bu da İbn Zeyd'in görüşüdür.

Önceleri avret yerlerini örtmek aklen vâcip değildi. Ancak bu âyet avret yerlerini örtmenin aklen değil de şeran vâcip olduğunu işaret ediyor.

Zinet ve güzelliğe gelince: Güzel elbiseler giymeyi akıl ve şeriat vâcip kılmasa da örf ve âdet bakımından güzel bir durumdur. Ancak güzel

giyinmede bazen ifrat ve tefritler olabilmektedir. Burada da yine orta yolu tutmak en güzelidir. Bu mesele ile ilgili iki husus vardır.

1- Elbisenin sıfat ve keyfiyeti.

2- Elbisenin cinsi ve kıymeti.

Elbisenin sıfatına örfen iki yönden itibar edilir.

1- Elbiseler memleketlerin örfüdür. Doğu ve batının kendilerine has giyim tarzları vardır. Doğu ve batının dışındaki bölgelerin de yine kendilerine ait giyim tarzları vardır.

2- Elbiseler cinslerin örfüdür. Nitekim ordunun, tüccarların ve diğer kesimlerin kendilerine özgü giyim tarzları vardır. Bu iki vecihle insanların giyim tarzlarının farklılık arz etmesi onların hangi sınıf ve tabakada olduklarının bilinmesi nedeniyledir. Bir kimse giyim kuşamında memleketin örf ve âdetlerinin dışına çıkarsa, o toplumun örfünün dışına çıkmakla ahmaklık etmiş olur. Bunun için denilmiştir ki çirkin bir şekilde çıplak olmak, çirkin bir şekilde giyinik olmaktan daha hayırlıdır.

Elbisenin cinsi ve kıymetine de iki vecihten itibar edilir:

1- Zengin veya fakir olma durumuna göre giyim tarzı da değişir. Zenginin elbisesi fakirin elbisesinden daha kıymetli olur.

2- Makam ve mertebeye göre de giyim tarzı değişir. Çünkü makam ve mertebe bakımından daha üstte olan kimselerin elbisesi alttakilere göre daha üstün olur. Böylece bu kıyafetleri onların hâllerine ve makamlarına delalet eder.

Eğer zengin biri fakir biri gibi giyinirse bu cimrilik olur. Makamca üstte olan biri de daha aşağıdaki biri gibi giyinirse bu durum da o kişi için zillet ve hafiflik olmuş olur. Şayet fakir biri zengin biri gibi giyinirse bu da savurganlık ve israf olmuş olur. Mevki ve makam yönünden aşağı bulunan biri de yüksek makamdaki biri gibi giyinirse bu da câhillik ve ahmaklık olur. Halk arasında malum olan örfe bağlı olmak ve kişinin seviyesini bilmesi onun akıllı olduğuna delalet eder. Bu kişi böylece zemmedilmekten korunmuş olur. Bu bağlamda Ömer b. Hattab (r.a) şöyle demiştir:

“İki çeşit elbiseniz olsun. Birisi hangi sınıftan olduğunuzu tanıtan elbise, diğeri de mütevazi ve sıradan olan elbisedir.”

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: “Öyle bir elbise giyin ki büyük insanlar seni hakir görmesin; bilge insanlar da seni ayıplamasın!”

Bir şair şöyle demiştir:

تجاوزت بِنْتَ العَمِّ و هي حَبِيبَة مَخَافَةَ أَنْ يَضْوَى عَلَيَّ سَلِيلي

أَللّٰهُمَّ ارْزُقْنِي حَمْدًا و مجدا فَإِنَّهُ لاحَمْدَ إِلّابِفَعَالٍ و لامجدا إِلّابِمَالٍ

Sana takıldığını görürsün gözlerin
Üzerinde varsa güzel elbiselerin

Yemeğe gelince ye istediğini
Elbisede ise giyin insanların istediğini

Şunu bil ki kişinin giyim kuşamında ifrat ve tefritten uzak olup da orta yolu takip etmesi mürüvvettendir. Giyim kuşamda tefrit zillet ve basitlik, ifrat ise aşağılık ve noksanlıktır. Fazîlet ve ulvilikten mahrum olanlar giyimde ifrata kaçmayı mürüvvet ve fazîlet olarak görürler. Çünkü onlar kendi giyimleriyle halkın çoğundan farklı görünmeyi ve alt tabakadaki sıradan insanların seviyesinden kurtulmayı fazîlet olarak düşünürler. Ancak bunların kaçırdıkları nokta şudur: Bunlar kendi seviyelerini aşarlarsa, normal tavırlarından daha farklı olmaya çalışırlarsa daha kötü anılır ve yerilirler. Mütenebbi bir şiirinde şöyle demiştir:

مِمَّا يَظُنُّونَ، وَاغْفِرْ لِي مَا لا يَعْلَمُونَ، وَلا تُؤَاخِذْنِي بِمَا يَقُولُونَ

Şaşırtmasın kişinin güzel elbisesi seni
Kişiye fazîlet kazandırmaz kefeninin güzelliği

Müberred şöyle bir hikâye nakleder: Kureyş'ten bir adam maddî durumu düzelince eski elbise giyer, maddî durumu kötü olunca da güzel elbise giyermiş. Bunun sebebi sorulduğu zaman da şu cevabı vermiş:

'Zengin olduğum zaman cömertliğimle, fakir düştüğüm zaman da dış görünüşümle süsleniyorum.'

İbn Rumi bu hususu şiirinde beliğ bir şekilde şöyle dile getirmiştir:

أَتَاكَ عَلَى قُنُوطٍ مِنْكَ غَوْثٌ يَجِيءُ بِهِ الْقَرِيبُ الْمُسْتَجِيبُ

الذِي إِذَا ذَكَرْتَ أَعَانَكَ و وَاسَاكَ و خَيْرٌ مِنْه مَنْ إِذَا نَسِيتَ ذَكَّرَكَ

Güzel elbise güzellikte kusur olduğunda o kusuru tezyin ederek tamamlar
Ancak cemalin de güzelliğin gibi çok olursa ayrıca süslenmeye ihtiyaç

kalmaz

Bilgenin biri şöyle demiştir: “İzzet elbisenin güzelliğinde değildir.”

Bir şair şöyle demiştir:

و تَرَى سَفِيهَ القَوْمِ يَذْنُسُ عِرْضُهُ سَفَهًا و يَمْسَحُ نَعْلَهُ و شِرَاكَهَا

Bakarsın ki kavmin ahmağının ırzı kirleniyor
Ancak o ayakkabısını temizleyip bağcığı ile uğraşıyor

Kişinin giyim kuşamıyla çok fazla ilgilenmesi onu nefsiyle ilgilenmesinden alıkoyar ve giyim o kişi için daha önemli hâle gelir. Bu kişi giyinmeye karşı daha hırslı olur. Mensuru’l Hikem’de şöyle denilmiştir:

“Öyle bir elbise giy ki sana hizmet etsin; seni hizmetçi edinmesin.”

Halid b. Safvan, İyas b. Muaviye’ye:

‘Görüyorum ki giyimine özen göstermiyorsun!’ dedi. Bunun üzerine Iyas:

‘Ben nefsimi koruyacak elbise giymeyi, nefsimle koruduğum elbiseyi giymeye tercih ederim’ dedi.

Giyim kuşamla aşırı derecede ilgilenmek nasıl uygun değilse giyimi ihmal etmek de o şekilde uygun değildir. Âişe (r.anha) şöyle anlatır:

“Bir adam Peygamber’in (s.a.v) yanına gelmişti. Allah Rasûlü (s.a.v) o kişinin pespaye giyimini görünce:

‘Maddî durumun nasıldır?’ buyurdu. O adam:

‘Allah bana malın her türlüsünü vermiştir’ dedi. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur.

مَا اكْتَسَبَ الْمَرْءُ مِثْلَ عَقْلٍ يَهْدِي صَاحِبَهُ إِلَى هُدًى أَوْ يَرُدُّهُ عَنْ رَدًى

“Allah (c.c) bir kula nimet verdiği zaman o nimeti o kulunun üzerinde görmeyi sever.”[490]

Bazı zâtlar da şöyle demişlerdir: “Zâhiri mürüvvet zâhirî elbiselerdedir.”

Hizmetçilerin Terbiye Edilmesi

Kişinin hizmetçileriyle ve maiyetindekilerle ilgilenmesi böyledir. Eğer onlarla çok aşırı ilgilenirse kendisi onlara hizmetçi olmuş olur. Eğer onları tamamen başıboş bırakırsa onları doğru yoldan uzaklaştırmış olur ve hizmetçilerin öfkesini kazanır, onların kendisini kınamasına yol açmış olur.

Oysa kişi onları kötü ahlâka düşmekten korumalı ve onlara güzel bir âdâp vermelidir. Nitekim şair şöyle demiştir:

إنَّ الْمَلَاءِكَةَ لَتَضَعُ اَجْنِحَتَهَا لِطَالِبِ الْعِلْمِ رِضًا بِمَا يطلب

Güzel hâne o hânedir ki girdiğin zaman kapısından
Sahibinin eli açık, hizmetçileri ise âdâplı olandır buna inan

Hizmetçilerin ve maiyetinde olan kişilerin hâlleri incelenirken hoşgörü ve himaye duygusu elden bırakılmamalıdır. Nitekim Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur.

ولاكِنَّنِي أَلْزَمْتُ نَفْسِي حَمْلَهَا لِأُعْلِمَهَا أَنِّي مُقِيمٌ على سَفَر

إِذَا أَكْمَلَ الرَّحْمَنُ لِلْمَرْءِ عَقْلَهُ

“Yağla beslenin ki hastalığınız gitsin! Güzel giyinin ki Allah’ın size vermiş olduğu nimetler görünsün! Kölelerinize (hizmetçilerinize) iyi davranın ki düşmanlarınız daha çok kahrolsun.”

Kişi hizmetçileriyle ve maiyetindekilerle ne sert ve haşin ne de çok yumuşak ve halim ilişkiler içinde olmalıdır. Bu konuda orta yolu tutmalıdır. Çünkü kişi gereğinden fazla yumuşak olursa ciddiyetsiz davranmış olur. Eğer onlara sert davranırsa bu defa onların öfkesini kazanmış ve kendisini de tehlikeye atmış olur.

Şöyle bir hikâye anlatılır: Mubez,[491] Enuşirvan’ın meclisinde hizmetçilerin güldüklerini görünce: ‘Niçin bu hizmetçilere engel olmuyorsun?’ dedi. Enuşirvan ona:

‘Bu hizmetçiler sayesinde düşmanlar bizden çekiniyor’ cevabını verdi.

Ebû Temmam et-Tai bir şiirinde şöyle demiştir:

لا تَطْلُبَنَّ الرِّزْقَ بَعْدَ شِمَاسِهِ فَتَرُومَهُ سبعا إِذَا ما غَيْضَا

أَيُّ مَاءٍ لِحُرِّ وَجْهِك يَبْقَى بَيْنَ ذلِّ الهَوَى و ذلِّ سُؤَال

Dostunun hizmetçilerinin gözleri araştırır
Onun doğruluğunu ve nifakını arkadaşına aktarır

Kişi baksın hizmetçilerinin hâline
Onlar kendi ahlâkının gözcüsüdür biline

İstirahat Etmek ve Uyumak

Şunu bil ki nefsin iki hâli vardır.

1- İstirahat hâlidir. Eğer sen nefsini bundan mahrum bırakırsan nefis yorulur.

2- Çalışma hâlidir. Eğer nefsi tamamen boş bırakırsan o zaman da nefis boşlayıp durur. İnsan için en ideali uyku ve istirahat hâlini de; çalışma ve uyanıklık hâlini de ölçülü kullanmasıdır. Çünkü her ikisinin de belli zaman ve dozları vardır. Bu sınırları aşmak nefse zarar verir, zamanı da değiştirir.

Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

ابني إن من الرجال بهيمة في صورة الرجل السميع المبصر

“Sabah uykusu âcizlik, şişkinlik, tembellik, uyuşukluk, gevşeklik getirir ve ihtiyaçların karşılanmasını unutturur.”

Abdullah b. Abbas (r.a) şöyle demiştir: “Uyku üç çeşittir.

1- Zamansız uyku olan kuşluk vaktindeki uykudur.

2- Faydalı olan uykudur ki kayluledir (öğle vaktindeki uyku).

3- Ahmakça olan uykudur ki o da akşam vakti (akşam ezanından önceki vakitte) olan uykudur.”

Muhammed b. Yezdan’ın Meymun b. Mihran’dan, onun da İbn Abbas’tan rivâyet ettiğine göre Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

نَوْمُ الضُّحَى خُرْقٌ و القَيْلُولَةُ خُلْقٌ و نَوْمُ العَشِيِّ حُمْقٌ

“Kuşluk vakti olan uyku zamansızdır; kaylule (öğle uykusu) faydalıdır; akşam uykusu (akşam ezanından önceki uyku) ahmaklıktır.”

Mensuru’l Hikem’de şöyle denilmiştir: “Uykuya düşkün olan kişi muradına ermekten yoksun kalır.”

İnsan uyku ile istirahatte, uyanıklık ile de çalışmada nefsinin hukukunu eda ederse, istirahat ettiği zamanda nefsin âciz kalmasından ve yorgun düşmesinden kurtulur; çalışarak ve idman yaparak da uyuşukluk ve fesada uğramaktan korunur.

Şöyle bir hikâye anlatılır: Abdülmelik b. Ömer b. Abdulaziz bir gün babasının yanına girdi ve babası uyuyordu. Ona:

‘Baba, halk kapıda bekliyorken sen nasıl uyuyorsun?’ dedi. Ömer b. Abdulaziz de:

‘Yavrucuğum nefsim benim bineğimdir. Onu yormak istemiyorum, üzerime gelme!’ dedi.

İnsan uyanıklık ve çalışma zamanını en mühim işlere harcamalıdır. Çünkü insanın karşılanması gereken ihtiyaçları vardır. Zaman mühim olan işleri karşılamaya bile yetmiyorken, kişi mühim olmayan ihtiyaçlarla uğraştığında zaman tüm bunlara nasıl yetecek? Bu kişi şairin şu şiirinde bahsettiği kişi gibi olur:

كتاركة بيضها بالعراء وملبسة بيض أخرى جناحا

Kendi yumurtasını kenara atar
Başka yumurtayı kanatlarıyla sarmalar

Nefis Muhasebesi

İnsan gece vakti olduğunda gündüz yapmış olduklarının muhasebesini yapmalıdır. Çünkü gece vakti insanın aklı daha dingin, fikirleri daha derli topludur. Eğer kişi gece muhasebe ederken gündüz yapmış olduğu işleri faydalı görürse, o işlerin benzerlerini yapmayı sürdürür. Eğer o, gündüz yapmış olduğu işleri faydasız bulursa –imkân dâhilinde ise– o işleri telafi eder ve ilerde bu tür işleri yapmaktan sakınır. Çünkü gece vakti bu şekilde muhasebe yapan kişi, fiillerinin dörde ayrıldığını görecektir.

1- Yapmış olduğu işte hedef ve maksadına ulaşmıştır.

2- Hataya düşüp gereksiz bir harekette bulunduğunu anlamıştır.

3- İşi kusurlu yapıp o işin sınırlarını eksik bırakmıştır.

4- İşte ileriye gidip sınırı aşmıştır.

Bu değerlendirme eğer bir işe başlamadan önce tefekkürle yapılırsa, yapılacak olan işe ışık tutar, doğru olan hareket belirlenir, hatanın da telafi imkânı bulunur.

Bazı zâtlar şöyle demişlerdir: “Değerlendirmesi fazla olan kişinin hatası az olur.”

İnsan kendi hâl ve durumunu değerlendirdiği gibi başkasının hâl ve durumunu da değerlendirmelidir. Çünkü çoğu zaman doğruyu başkasında

bulmak daha kolay olur. Çünkü nefis başkasını değerlendirirken ön yargılardan ve öznel düşünceden salim olarak değerlendirebilir. Eğer kişi doğruyu başkasında bulursa ya da onun güzel bir fiilini beğenirse, kendi nefsini de o güzel fiille süslemek ister. Çünkü bahtiyar o kişidir ki, başkasının fiillerini inceler, en güzeli hangisi ise onu alır ve kötü fiillerinden de kaçınır. Zeyd b. Halid el-Cüheni'nin rivâyetine göre Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

السَّعِيدُ مَنْ وُعِظَ بِغَيْرِهِ

"Bahtiyar kişi başkasından ders ve ibret alan kişidir."[492]
Bir şair şöyle demiştir:

إِذَا ماكَبِرْتَ و بَانَ الشَّبَابُ فَلَا خَيْرَ فِي العِيشِ بَعْدَ الكِبَرِ

Bahtiyar kişi için başkalarında ibretler vardır
O, tecrübelerden hikmet ve dersler çıkartır

Bazı ilim ehli Tahir b. Hüseyin'e ait olan şu beyitleri bana okumuşlardı:

قَدْ تَخَلَّلْتِ مَسلَكَ الرُّوحِ مِنِّي و به سُمِّيَ الخَلِيلُ خَلِيلًا
وأحق خلق الله بالهم امرؤ ذو همة يبلى بعيش ضيق

Bir kişinin vasıfları giderse hoşuna
Sen de onun gibi ol ki vasıfların gitsin başkasının hoşuna

Cömertlik ve güzel işler yapmak istersen
Yoktur bu işleri yapmana engel bil bunu sen

Bir İşe Başlamadan Önce Düşünmek

İnsan bir işe azmedip de karar verirse, o işe başlamadan önce düşünmesi gerekir. Eğer o girişeceği işteki ümit ye'sten daha kuvvetli ise ve iyi sonuç vereceği hâsıl olursa, en kolay ve engebesiz olan yoldan işe girişir. Bir işe başlarken öncelik o işin önemine göre olmalıdır. Şayet işe başlamadan önce başarısızlık, aşırı tehlike ve kötü netice kanaati gâlip olursa, o zaman kişi bu işe girişmekten kaçınmalıdır.

Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur.

وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ

“Bir işe azmettiğin zaman o işin sonunu düşün! Eğer sonu doğru görünüyorsa o işe giriş! Eğer yanlış görünüyorsa o zaman o işten kaçın!”

Bazı bilge insanlar şöyle demişlerdir: “Elde edilmesi mümkün olmayan bir şeyi talep etmek acziyettir.”

Bir şair şöyle demiştir:

فاياك وَالْأَمْرُ الَّذِي إِنْ تَوَسَّعَتْ مَوَارِدُهُ ضَاقَتْ عَلَيْكَ مَصَادِرُ

تجاوزت بِنْتَ العَمِّ و هي حَبِيبَة مَخَافَةَ أَنْ يَضْوَى عَلَيَّ سَلِيلي

Kaçın, girişi geniş olup da çıkışı dar olan işten
Başka insanlar mazur görmüyorken kişinin kendini mazur görmesi sayılmaz güzellikten

Akıllı insan bilmelidir ki ömrünün her dönemine yakışan bir ahlâk; her vaktine uygun tavırlar vardır. Eğer yaşlı iken gençlik dönemine ait ahlâkla hareket edip de komik ve şımarık bir tavrı sergilerse yaşça kendisinden küçük olanlar bile bu kişiyi küçümser, fazîlet olarak daha alt seviyedeki insanlar bile onu hor görür. Bu kimse şairin şu şiirinde bahsettiği kişinin durumuna düşer:

و كُلُّ بَازٍ يَمَسُّهُ هَرَمٌ تَخُرَا على رَأْسِهِ العَصَافِيرُ

Şahin yaşlanınca
Serçeler pisler onun kafasına

İbn Ebî Dünya, Islahu’l Mal, 349.
Tirmizi, 2380; İbn Mace, 3349.
A’râf, 26.
Nahl, 81.
Nahl, 85.
A’râf, 31.
Benzer lafızlarla bkz: Tirmizi, 2819; Müsned, 19431; Hâkim, 7251.

İranlı olan bilge bir insandır.
Müslim, 2647; İbn Mace, 46.

Sonuç

Ey akıllı insan! Sen kendi hâlinle ilgilen, zamanından razı ol, dönemindeki insanlar ile barış içinde bulun, asrının örfüne bağlı kal, halkın sana takdim ederek önder yaptığı insana itaat et, halkın seni önüne geçirdiği kişilere merhamette bulun ve insanlardan ayrılarak bir köşeye çekilme ki onlar sana kızmasın! İnsanlara açıkça muhalif davranma ki sana düşman olmasın! Çünkü kendisine öfke duyulan kimsenin huzuru olmaz, kendisine düşmanlık beslenen kişi de rahat etmez. Bazı edipler birbirlerine şu şiiri okumuşlardır.

إِذَا اجْتَمَعَ النَّاسُ فِي وَاحِدٍ وخَالَفَهُمْ فِي الرِّضَا وَاحِدٌ
فَقَدْ دَلَّ إِجْمَاعُهُمْ دُونَه على عَقْلِهِ أَنَّهُ فَاسِدٌ

İnsanlar ittifak ederse biri hakkında
Sadece bir kişi muhalefet olursa

İşaret eder çoğunluğun ittifakı
Muhalefet eden kişinin akılsızlığını

Ey insan! Nefsine öğüt vermeyi aklın için bir ganimet bil! Kendi ayıbını gizlemek ve mazeret ileri sürerek nefsine dalkavukluk yapma! Yoksa senin düşmanın kendi nefsini yerme konusunda senden daha yetkindir. O, seni inkâr ederek sana daha yakın olan nefsine senden önce düşmanlık yapar ve senden daha kârlı çıkar. Sen ileri sürdüğün mazeretler ve ayıplarla ancak kendi nefsini aldatmış olursun. Bir insanın da kendi nefsine zarar verip düşmanına fayda sağlaması kötülük olarak kendisine yeter.

Bazı bilge insanlar şöyle demiştir: Nefsini kendin için ıslah et ki insanlar sana tâbi olsun.”

Bazı belağat ehli de şöyle demiştir: “Kim nefsini ıslah ederse, düşmanlarının burnunu yere sürtmüş olur. Ciddiyetle işine sarılan kişi ise hedefindeki cevhere ulaşır.”

Bazı edipler şöyle demiştir: “Kendi ayıplarını bilen kimse, kendisini ayıplayanı kınamasın!”

Ebû Sabil en-Nahvi bazı şairlerin şu şiirini bana nakletmiştir:

ما أَقْبَحَ التَّفْرِيطَ فِي زَمَنِ الصِّبَا فَكَيْفَ بِهِ والشَّيْبُ فِي الرَّأْسِ شَامِلٌ

إِنَّمَا زهد النَّاس في طَلَبِ العِلْمِ لَمَّا يَرَوْنَ مِنْ قِلَّةِ انْتِفَاعِ منْ عَلِمَ بما عَلِمَ

Bazı gözler görmez kendi ayıplarını
Kardeşinin ayıbı olursa görür onları

Bu kişiler şayet insaf etselerdi
Dostlarının ayıbını görmezlikten gelirlerdi

Ey insan! Sen nefsini, kendi ayıplarını düşünerek tedip[493] et! Düşmanına faydan olduğu gibi kendi nefsine de faydan olsun! Çünkü kimin nefsi kendisi için bir vaiz olmazsa, başka nasihatler ona fayda vermez.

Allah (c.c) bize söylediklerimizle amel etme ve nasihatleri kabul etme konusunda yardımcı olsun! Allah bize yeter! O, ne güzel vekildir.

Kuvvet ve kudret ancak yüce olan Allah’ındır.

Terbiye verme, edeplendirme.